

DU SKÖRA

NYA VÄRLD

Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson,
Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red)

Du sköra nya värld

SOM-undersökningen 2021
SOM-rapport nr 81

Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson,
Björn Rönnerstrand och Nora Theorin (red)

Redaktörer: Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson,
Björn Rönnerstrand och Nora Theorin
© Författarna och SOM-institutet
Teknisk redaktör: Marie Wiklund
Omslag: Daniel Zachrisson
Omslagsbild: Digital Art via Getty Images
Redigering: Henny Östlund
Tryck: Nya BrandFactory AB, Kålleröd 2022
ISBN: 978-91-89673-52-6
ISSN: 0284-4788
ISRN: GU-STJM--81-SE

INNEHÅLL

Förord	9
Du sköra nya värld Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand och Nora Theorin	11
FÖRTROENDE & TILLIT	
Allmänhetens förtroende för pandemihantering och framtida civil beredskap Rikard Bengtsson och Douglas Brommesson	31
Stärkt förtroende för sjukvården, journalister och riksdagens politiker Ulrika Andersson	45
Den svenska tilliten fortsatt hög – men sjunker i utsatta grupper Sören Holmberg och Bo Rothstein	61
Konspiratorisk läggning hos svenska folket Jesper Strömbäck	73
SAMHÄLLE & VÄLFÄRD	
Det finns en sjö och sedan aldrig mer – medborgares och politikens inställning till att tillåta aktiv dödshjälp Felix Andersson och Patrik Öhberg	89
Politisk tolerans och själv censur i orostider Thomas Persson och Sten Widmalm	101
Brott, men inga straff? Svenska folkets inställning till våldsbrott och hur de ska förhindras Felix Andersson, Klara Wärnlöf Bové och Patrik Öhberg	119
Medborgarna om styrningen av den svenska skolan: Stat, marknad eller profession? Sverker Lindblad, Fredrika Lagergren Wahlin, Katarina Samuelsson och Helena Wallström	135

Effektivitetsbedömningar påverkar alkoholopinionen David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull	149
Politiserade bedömningar av offentlig verksamhet Sören Holmberg	163
Länge leve monarkin? Ulrika Andersson	179
ENERGI & KLIMAT	
Energifattigdom i Sverige Jenny von Platten	195
Vindkraftsopinionen i skuggan av ett vindkraftverk Erik Jönsson	215
Ständigt denna kärnkraft Sören Holmberg	231
Att mota Olle på andra sidan grind – svenskarnas uppfattningar om klimatanpassningsåtgärder Göran Duus-Otterström, Sverker C. Jagers, Erik Jönsson och Simon Matti	243
Därför är personer till höger mindre oroade för klimatet Björn Rönnerstrand	263
MEDIER & KULTUR	
Användning och värdering av medier – om sociala mediers betydelse och public services starka stöd Ulrika Andersson	277
Saknade fritidsaktiviteter under pandemin Sören Holmberg och Lennart Weibull	295
Läsning av tryckta böcker ökar bland unga Elisa Tattersall Wallin, Tobias Carlsson och David Gunnarsson Lorentzen	305

Svenska folkets uppfattningar om nyhetsmediernas vänster-högerplacering
Per Oleskog Tryggvason och Ulrika Andersson 319

Färre besök, ökat förtroende
Jonas Söderholm, Malin Ögland och David Gunnarsson Lorentzen 339

OPINION & ATTITYDER

Ideologiska skiljelinjer i stödet för EU
Marcus Weissenbilder och Ulrika Andersson 355

Hultqvistdoktrinen uppgång och fall? Svensk försvarsopinion i en osäker tid
Karl Ydén, Ulf Bjereld och Joakim Berndtsson 371

Politisk opinion – en fråga om ålder och generation?
Hilma Lindskog och Maria Solevid 385

Varför ett så missnöjt folk?
Johan Martinsson 403

Väljarnas politiska dagordning inför valet 2022
Johan Martinsson 421

Individ eller Nation? Värderingar som förklarar attityd till invandring
Marie Demker 435

Utbildning och socio-kulturella attityder: ett tidsbundet samband?
Hilma Lindskog 451

VÄLJARE & PARTIER

Partiernas sympatikapital inför 2022 års val
Anna Cederholm Lager och Oskar Thelin 467

Politikens resurser – Medborgarnas syn på ekonomiskt stöd till politiska partier, civilsamhället och andra politiska aktörer
Magnus Wennerhag, Zhanna Kravchenko och Adrienne Sörbom 481

Välrepresenterade, välkomna och uppdragsvilliga? Uppfattningar om gruppers politiska representation 2021 Nazita Lajevardi, Moa Mårtensson och Kåre Vernby	497
Ideologisk identifikation Richard Karlsson	511
Önskestatsminister och önskeregering Elisabeth Falk och Henrik Oscarsson	523
Omgiven av väljare: Vem är egentligen röd och vem är egentligen blå? John Magnus Roos och Anders Carlander	535
METODREDOVISNING	
Den nationella SOM-undersökningen 2021 Marcus Weissenbilder	553
BILAGOR	
Om författarna	565
SOM-institutets böcker	573

FÖRORD

Du sköra nya värld är SOM-institutets 81:e forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2021 års nationella SOM-undersökning – den 35:e i ordningen. Undersökningen genomfördes som sju riksrepresentativa urval om vardera 3 500 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 85 år. De sju delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de innehåller också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under oktober 2021. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Indikator – Institutet för kvalitetsindikatorer* med Edvin Boije som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2021 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på SOM-institutets webbplats (SOM-rapport 2022:3).

I boken medverkar forskare från olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt trettiofyra kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets webbplats.

Göteborg i juni 2022

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Henrik Oscarsson
Professor
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

Björn Rönnerstrand
Fil. dr.
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Nora Theorin
Fil. dr.
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

DU SKÖRA NYA VÄRLD

ULRIKA ANDERSSON, HENRIK OSCARSSON,
BJÖRN RÖNNERSTRAND OCH NORA THEORIN

Det är en skör tid vi lever i. De senaste åren har på olika sätt präglats av osäkerhet och turbulens. Först ställdes världen inför en pandemi som påverkade stora delar av samhället och relationen människor och nationer emellan. Det saknades initialt vaccin och rutiner för hur de svårast sjuka bäst skulle vårdas. Hälso- och sjukvården har mött stora prövningar, många länders ekonomier har utmanats och medborgarna har fått se sin rörelsefrihet begränsas. När gränser stängde, öppnades dock möjligheter. För ett ögonblick minskade världens koldioxidutsläpp när den industriella produktionen gick ner och bilarna stod kvar hemma. Inom EU har den gröna given lyfts som ett sätt att säkerställa en grön återhämtning från coronapandemin i medlemsländerna. När pandemin så efter två år gick in i ett slags avmattningsfas, åtminstone i Europa, händer det som många nog inte längre trodde var möjligt – ett europeiskt land utsattes för ett massivt militärt angrepp. Reaktionerna på Rysslands aggressiva invasion av Ukraina lät knappast vänta på sig. Våren 2022 har ledare i världens demokratier både enskilt och gemensamt infört sanktioner mot Ryssland i syfte att få ett stopp på krigshandlingarna. Den säkerhetspolitiska temperaturen ökade i rekordfart, och för Sveriges och Finlands del blev frågan om en anslutning till försvarsalliansen Nato plötsligt brännande het. Så pass att länderna tillsammans lämnade in varsin ansökan den 18 maj 2022.

Omsvängningen i Natofrågan kan tyckas ha gått i raketfart. Efter att Sverigedemokraterna och Socialdemokraterna ändrat inställning i frågan, lämnade regeringen in en ansökan om medlemskap. Sällan har ett sådant samförstånd präglat åsiktsutbytet mellan två politiska motståndare som när statsminister Magdalena Andersson (S) och högeroppositionens ledaren Ulf Kristersson (M) debatterade Natofrågan i Agendas partiledardebatt den 8 maj 2022. Debatten har beskrivits som ”konsensusmyst mellan S och M om Nato” (Aftonbladet, 2022).

Konsensus är däremot kanske inte det ord som kommer att användas för att beskriva den gångna mandatperioden 2018–2022. Det har varit en minst sagt händelserik period, och i september i år är det återigen dags för allmänna val. Efter vad som kom att bli en rekordlång regeringsbildningsprocess hösten och vintern 2018/2019, med åtskilliga kackjudningar hos talmannen, har en av de svagaste minoritetsregeringarna i Sverige behövt hantera en pandemi, ett kraftigt försämrat säkerhetsläge i omvärlden, fortsatta parlamentariska utmaningar och en utveckling mot ökad våldsbrottslighet. Kontrasterna mot valåret 2018 är många. När partierna åter möter väljarna vid valurnorna är det i en ny, skörare värld.

Händelseutvecklingen inom och utanför landets gränser tydliggör hur sårbar människan och jorden är. Samtidigt visar den hur människan själv bidrar till att såra både medmänniskor och den jord där hon lever. Skeendena ovan är förstas bara en bråkdel av allt som har hänt. Mycket vatten har runnit under broarna sedan det senaste valet och under pandemiåren. Med den här antologin, *Du sköra nya värld*, har det blivit dags att presentera resultaten från 2021 års nationella SOM-undersökning. I fokus står den svenska allmänhetens vanor, åsikter, oro och prioriteringar inom en rad olika områden. Undersökningen genomfördes hösten 2021 och avslutades knappa två månader före krigsutbrottet i Ukraina. Resultaten gäller således för den svenska opinionen så som den såg ut efter två år av pandemi, men före omvälvningarna i det säkerhetspolitiska läget.

I detta inledande kapitel riktar vi fokus både mot framtiden och mot det som varit. Det första området som granskas närmare är svenska folkets framtidsoro, med särskilt fokus på klimat. Därefter riktar vi blicken mot allmänhetens upplevelser av coronapandemin och bedömningar av dess långsiktiga konsekvenser. Vi landar slutligen i ett kluster av frågor som berör demokrati och politik, där vi dels följer den svenska opinionens utveckling över tid i politiska sakfrågor, dels blickar framåt mot det kommande valet och de implikationer som medborgarnas oro, bedömningar och prioriteringar kan tänkas få för valet 2022.

Det blir inte alltid som man tror – svenska folkets orosbedömningar

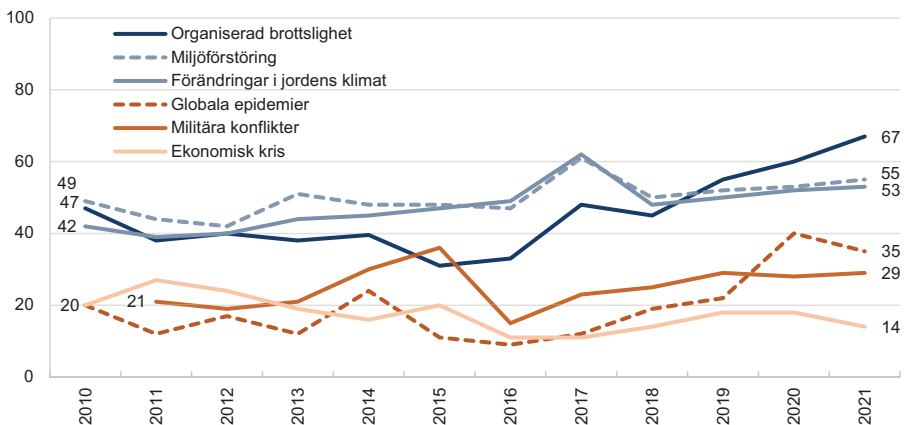
Vad borde vi egentligen oroa oss för? Global pandemi, finanskollaps, världskrig, klimatförändringar och extrem fattigdom. Det är, enligt den framlidne professorn i internationell hälsa, Hans Rosling, i tur och ordning de fem största globala hoten mot världens hälsa som var för sig har potential att förorsaka ett mycket stort lidande, direkt eller indirekt, genom att sätta käppar i hjulet för mänsklig utveckling i många år eller decennier framåt (Rosling m.fl., 2018).

Av dessa hot är det sådant som rör miljö och klimat som under flera år har varit några av de större orosmolnen när svenskarna funderar över framtiden. År 2021 svarade 55 respektive 53 procent att de var mycket oroliga för miljöförstöring och klimatförändringar (figur 1).¹ Pandemier, däremot, fanns inte riktigt med på oroskartan förrän coronapandemin slog till med full kraft i början av 2020. Det året dubblades andelen mycket oroade för globala epidemier, från 22 till 40 procent. Hösten 2021 var andelen 35 procent, vilket möjligen är en indikation på att oron kommer att sjunka ytterligare i takt med att pandemin släpper sitt grepp om samhället. Oron för en stor ekonomisk kris har inte heller utmärkt sig på orosagendan. Tvärtom är det den fråga som upplevts som minst oroande under den senaste femårsperioden. År 2021 var 14 procent mycket oroade för en ekonomisk kris. Även här bör sägas att situationen i samhället har förändrats påtagligt sedan hösten 2021 då undersökningen genomfördes. När SOM-undersökningen

skickades ut i september 2021 låg inflationstakten på 2,8 procent. I april 2022 var inflationen 6,4 procent – den högsta nivån på trettio år (SCB, 2022).

Militära konflikter är ytterligare en fråga som legat långt ned på orosagenda. Tjugonio procent uppgav 2021 att de var mycket oroade för sådana konflikter. Det kan noteras att andelen mycket oroade ökade åren 2014–2015, vilket sammanföll med Rysslands annektering av Krimhalvön i Ukraina 2014 och eskaleringen av kriget i Syrien 2015. Därefter har andelen mycket oroliga minskat. Beaktat resultatet från 2021 års nationella SOM-undersökning, tycks svenskarna ha varit lika oförberedda på att Ryssland i början av 2022 skulle komma att inleda ett storskaligt militärt anfall mot Ukraina, ett av Europas största länder, som de var inför pandemin. Mer om svensk försvarsopinion finns att läsa i Karl Ydén, Ulf Bjereld och Joakim Berndtssons kapitel ”Hultqvistdoktrinen uppgång och fall?”. Vari kriget i Ukraina kommer att landa, liksom var den kraftigt stigande inflationen kommer att ta vägen, är ännu oklart. Oavsett tycks befolkningens spåkula hittills ha varit något grumlig när det gäller olika framtidsscenarioer.

Figur 1 Andel mycket oroade för ekonomisk kris, militära konflikter, globala epidemier, klimatförändringar, miljöförstöring och organiserad brottslighet, 2010–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' följt av alternativen i figuren. Svartalternativen var 'Mycket oroande', 'Ganska oroande', 'Inte särskilt oroande' samt 'Inte alls oroande'. Figuren redogör för andelen mycket oroande. Antal svarande 2021 varierar mellan ca 1 500–3 100.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Mest oroade under de senaste åren har allmänheten varit för organiserad brottslighet, med 67 procent mycket oroade 2021. Här ligger sannolikt en del av förklaringen i de många skjutningar som ägt rum i Sverige. Ytterligare analyser av svenska folkets

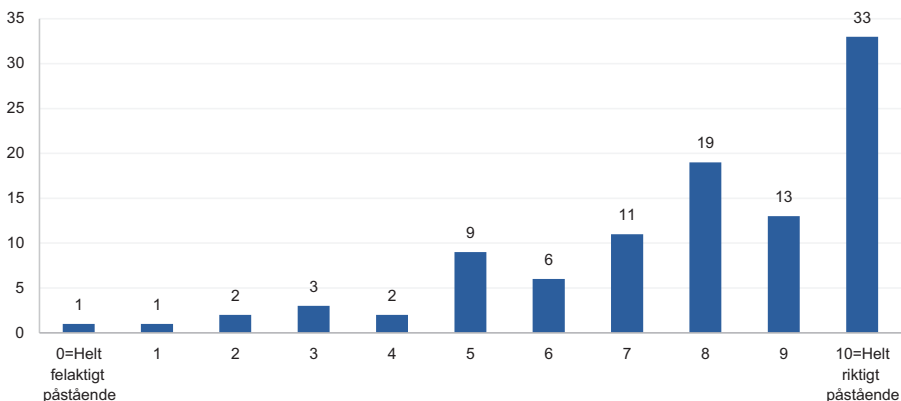
oro för sådan brottslighet, vad som anses vara de främsta orsakerna till våldsbrott och vilka åtgärder som potentiellt är effektiva för att stävja utvecklingen, återfinns i Felix Andersson, Patrik Öhberg och Klara Wärnlöf Bovés kapitel ”Brott, men inga straff?” i den här antologin.

En het fråga – om klimat och mänsklig påverkan

Vi riktar nu blicken tillbaka mot det orosmoln som både svenska folket och Hans Rosling har lyft fram som en angelägenhet av ytterst stor betydelse för framtiden – klimatet. År 2021 var det femte varmaste året under de senaste hundra åren. Sommaren var den varmaste som upplevts i Europa någonsin. Enligt FN:s klimatpanels IPPC är det otvetydigt att mänsklig påverkan har värmt upp atmosfären, havet och landområdena (IPPC, 2021).

I den nationella SOM-undersökningen 2021 fick respondenterna ta ställning till ett påstående om människans roll i klimatförändringarna. Många av svenskarna verkar stämma in i det som experterna i IPPC framför. Resultaten visar att en tredjedel är helt säkra på att klimatförändringarna är orsakade av människan. Trettio procent väljer det högsta alternativet, 10, på den elvagrådiga skalan från 0–10, vilket motsvarar att påståendet uppfattas som ”Helt riktigt”. Summeras de som valt alternativen 7–10 blir det över tre fjärdedelar av svaren som innefattas av denna grupp. Andelen som placerar sig på skalstegen 0–3 är däremot låg. Dessa svarsalternativ valdes bara av ca 7 procent av respondenterna. Genomsnittet på skala är ca 7,6, vilket ger en klar övervikt mot skalas övre del.

Figur 2 *Bedömning av påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter, 2021 (procent)*

Kommentar: Påståendet som respondenterna tog ställning till löd 'Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter'. Svarsskalan var 11-gradig, från 0 = 'Helt felaktigt påstående' till 10 = 'Helt riktigt påstående'. Antalet svarande var 1 525.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Det finns dock vissa skillnader mellan olika grupper i inställningen till påståendet om mänsklig påverkan på klimat. Det framkommer i tabell 1, där andelen respondenter i respektive grupp som har valt svarsalternativen 0–3, 4–6 och 7–10 redovisas.

Tabell 1 Olika gruppers bedömning av påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter, 2021 (procent)

	Felaktigt påstående (0–3)	Varken felaktigt/riktigt påstående (4–6)	Riktigt påstående (7–10)	Summa procent	Antal personer
Samtliga	7	17	76	100	1 525
Kön					
Kvinna	5	15	80	100	782
Man	9	19	72	100	739
Ålder					
16–29	5	10	85	100	183
30–49	8	12	80	100	425
50–74	8	20	72	100	399
75–85	8	21	71	100	518
Utbildning					
Låg	12	21	67	100	213
Medellåg	9	20	71	100	460
Medelhög	6	18	76	100	348
Hög	5	12	83	100	483
Ideologisk orientering					
Klart till vänster	3	8	89	100	173
Något till vänster	3	13	84	100	325
Varken till vänster eller till höger	11	20	69	100	446
Något till höger	7	19	74	100	392
Klart till höger	12	21	67	100	162

Kommentar: Påståendet som respondenterna tog ställning till löd 'Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter'. Svarsskalan var 11-gradig, från 0 = 'Helt felaktigt påstående' till 10 = 'Helt riktigt påstående'. Låg utb. = grundskola eller motsv., Medellåg utb. = gymnasium eller motsv., Medelhög utb. = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög utb. = högskola/universitet minst 3 år. Frågan om vänster-höger-position löd 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höggerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Till att börja med finns en liten skillnad mellan könen. Andel kvinnor som valt svarsalternativen 7–10 är större än bland män. Vidare är yngre personer något mer benägna att stämma in i att mänsklig påverkan ligger bakom klimatförändringarna. Tydligast blir detta vid en jämförelse mellan den yngsta och den äldsta åldersgruppen. Andelen som väljer svarsalternativen 7–10 är 85 procent bland 16–29-åringar. Motsvarande siffra för dem mellan 75–85 år är 71 procent. Delvis kan ålderskillnaderna förmodligen förklaras med utbildning. Den äldre kohorten har lägre utbildning jämfört med övriga grupper. Och personer med lägre utbildning är mindre benägna att instämma i påståendet om människans roll i klimatförändringarna. Längst ner i tabellen redovisas resultaten uppdelat på subjektiv vänster-höger-position. Där framkommer att personer till vänster är betydligt mer benägna att stämma in i påståendet. Nära 90 procent av personer som klart till vänster väljer svarsalternativen 7–10. Motsvarande siffra för personer som står klart till höger är ungefär två tredjedelar.

Det finns alltså ideologiska skiljelinjer när det gäller synen på klimatet. Detta är också tema för Björn Rönnerstrands kapitel i denna antologi, ”Därför oroar sig personer till höger mindre för klimatet”. Han undersöker där förklaringar till gapet i oro för klimatet mellan personer som står ideologiskt till vänster respektive höger. Synen på människans påverkan på klimatet lyfts fram som en faktor som kan förklara skillnader i klimatoro från vänster till höger.

Givet den ideologiska polariseringen i synen på klimat blir det intressant att fundera kring vilken roll som klimatfrågan kommer att spela i valrörelsen och valet 2022. I många andra europeiska länder har klimat satt sin prägel på valen de senaste åren. Valet till det danska folketinget 2020 blev ett ”klimatval” och även i valen i Norge och i Tyskland 2021 var klimatfrågan viktig. Men spelplanen inför det svenska valet 2022 ser inte ut att bädda för ett svenskt klimatval. Som Johan Martinsson visar i sitt kapitel om väljarnas politiska dagordning i denna antologi, är frågor i den breda kategorin klimat och energi en bra bit från toppen när det gäller svenskarnas viktigaste frågor. I alla fall var det så hösten 2021.

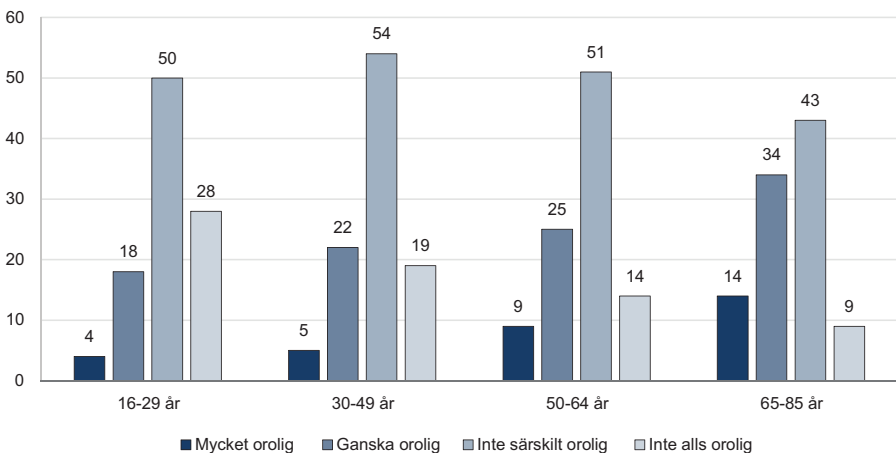
Perspektiv på coronapandemin

Coronapandemin överskuggar det mesta som hänt de senaste åren. Dödstalen talar sitt tydliga språk. I skrivande stund har nästan 19 000 personers avlidit med Covid-19 i Sverige under den mer än två år långa pandemin. Men trots vaccinet och de minskade dödstalen har oron för sjukdomen och dess konsekvenser bitit sig kvar hos allmänheten. Hösten 2021 uppgav ungefär en tredjedel (35 procent) av respondenterna att de var ganska eller mycket oroliga för de personliga konsekvenserna av coronapandemin. Det är visserligen en lägre andel än oron under pandemins tidigare faser. Våren 2020 var andelen mycket eller ganska oroad 48 procent (Carlander & Andersson, 2020). Ett år senare var samma andel marginellt högre: 51 procent oroliga (Carlander, 2021). I likhet med 2009 års (A)H1N1-

pandemi (i dagligt tal ibland kallad svininfluensan) kan vi alltså konstatera en minskning i oro för pandemin över tid (Bults m.fl., 2015).

Men låt oss nu jämföra oro i olika åldersgrupper så som den såg ut hösten 2021. Eftersom Covid-19 drabbar de gamla och sköra allra hårdast är det föga överraskande att det var bland äldre (65–85 åringar) som oron var mest påtaglig (figur 3). I denna åldersgrupp var summan av mycket och ganska oroade 48 procent. Motsvarande andel bland åldersgrupperna 50–65, 35–49 och 16–34 år var 35, 27 respektive 21 procent.

Figur 3 Oro för de personliga konsekvenserna av coronaviruset, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur oroad är du för coronaviruset och dess konsekvenser för: dig själv'. Svartalternativen framgår av figuren. Antal svarande var 7 750.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Senvintern och våren 2022 minskade spridningen av coronavirus i Sverige, och samhällets restriktioner lyftes en efter en. Livet började så sakteliga gå tillbaka till, kanske inte det normala, men väl det nya normala. Men vad är det för liv som svenskarna går tillbaka till? I SOM-undersökningen 2021 ställdes ett antal frågor om pandemins påverkan på flygresor, hemarbete psykisk ohälsa och förtroende för myndigheter.

Det finns ett vardagligt fenomen som särskilt många svenskar tror coronapandemin kommer att påverka i omfattning på lång sikt: hemmaarbete! Sammantaget är det över fyra femtedelar av respondenterna som tror att arbete hemifrån kommer att öka i framtiden (figur 5). Det är rimligt att människor tänker att erfarenheten från det "påtvungade" hemmaarbetet som vissa yrkesgrupper upplevde under pandemin har lagt grunden för ett mer flexibelt arbetsliv. Flera grupper har kanske också vant

sig vid att kunna göra en del av arbetet hemifrån. På frågan om huruvida det är ett bra eller dåligt förslag att satsa på ett samhälle där en ökad andel av arbetet görs hemifrån, anser var tredje person att förslaget är bra förslag.²

Vid sidan av hemarbete bedöms ytterligare påverkan från pandemin vara en ökning av den psykiska ohälsan. Hela 19 procent pekar ut pandemin som en källa till att den psykiska hälsan kommer att öka mycket på lång sikt och hälften svarar att den kommer öka något. Det är inte helt lätt att veta vad som ligger bakom uppfattningen om den ökande psykiska ohälsan och varför pandemin kommer sätta spår i detta avseende på lång sikt. Men en ledtråd till hur människor kan tänkas resonera får vi när resultaten analyseras gruppvis, något som vi återkommer till strax.

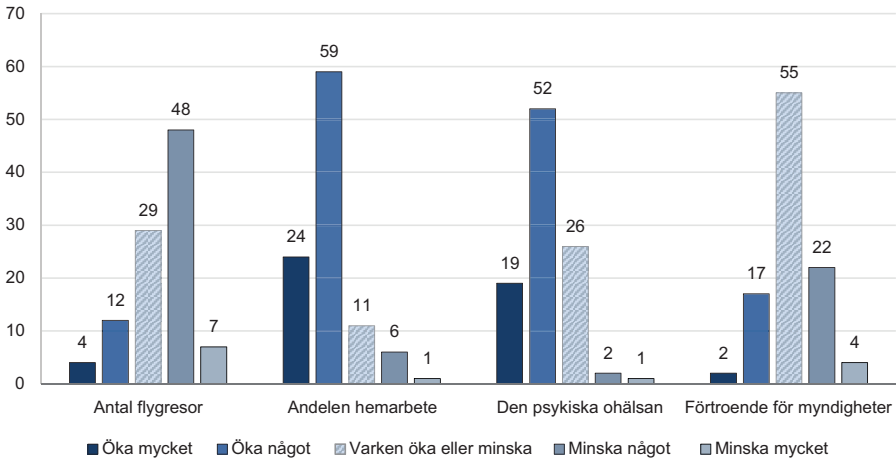
Hur kommer då pandemin att långsiktigt påverka synen på myndigheterna? Frågan är intressant inte minst i ljuset av hur förtroendet utvecklades i början av pandemin. Flera studier visar på att pandemin gav upphov till en uppslutning bakom etablerade institutioner som i den engelskspråkiga litteraturen kallas ”rally round the flag” (jfr. Dinesen & Jaeger, 2013; Hetherington & Nelsson, 2003). Förtroende för många samhällsinstitutioner sköt i höjden (Esaiasson m.fl. 2021, se även kapitlet ”Stärkt förtroende för sjukvården, journalister och riksdagens politiker” av Ulrika Andersson i denna antologi). Hur pandemin kommer påverka förtroendet för myndigheter på längre sikt har vi inte svaret på ännu. Men får vi tro respondenterna i undersökningen lutar det åt något längre förtroende. Visserligen tror en majoritet att förtroende för myndigheter varken kommer öka eller minska till följd av coronapandemin. Men bland övriga finns en liten slagsida åt det negativa. Andelen som tror förtroendet kommer att minska på lång sikt är 26 procent och andelen som tror det kommer öka är 19 procent.

En minskning blir det också i flyget. Det tror i alla fall en klar majoritet av respondenterna. Sju procent tror att antalet flygresor kommer att minska mycket och 48 procent tror på någon minskning. Framtiden får utvisa i vad må denna profetia blir verklighet.

Det finns dock vissa guppskillnader när det gäller uppfattningen om pandemins framtida effekter. För uppfattningen om pandemins påverkan på den psykiska ohälsan kan både en tydlig könsskillnad och tydliga åldersskillnader noteras. Det är framför allt kvinnor som tror att den psykiska hälsan kommer att påverkas negativt på längre sikt. Andelen kvinnor som tror att den kommer att öka är 77 procent, jämfört med 65 procent bland män. Sett till ålder är andelen i den äldsta gruppen (65–85 år) som tror att den psykiska ohälsan kommer att öka 68 procent, vilket kan jämföras med 79 procent i den yngsta gruppen (16–29 år).

Ålder spelar också roll för uppfattningen om den långsiktiga påverkan på flygresor. Detsamma gäller för utbildning. Yngre personer är något mindre benägna att tro på minskat flygande. I gruppen 16–29-åringar är det 44 procent som tror på en långsiktig minskning, vilket är betydligt mindre än bland personer som är 30–49 år (56 procent), 50–64 år (58 procent) och 65–85 år (55 procent). Sett till utbildning är andelen som tror på en minskning av flygresor 60 procent bland högutbildade och 46 procent bland lågutbildade.

Figur 4 Bedömningar av coronapandemins framtida påverkan, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur tror du att Coronapandemin kommer att påverka följande på lång sikt?'. Svarsalternativen framgår av figuren. Antal svarande var mellan 1 528–1 551.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Ålder och utbildning har även betydelse för bedömningen av pandemins påverkan på andelen arbete som görs hemifrån. Här sticker den äldsta åldersgruppen ut, där 72 procent tror på en ökning. Det är en längre andel än i övriga åldersgrupper. I den yngsta gruppen är det 88 procent som tror att andelen hemarbete kommer att öka i spåren av pandemin. I denna fråga finns också en skillnad när det kommer till utbildning. I gruppen med hög utbildning är det nästan en tredjedel som tror på en mycket stor ökning av hemarbete. Motsvarande andel bland lågutbildade är cirka 10 procent.

Den största ålderskillnaden hittar vi när det gäller synen på den långsiktiga påverkan på förtroendet för myndigheter. En tydlig skillnad handlar om andelen som inte tror på någon långsiktig påverkan. Bland personer 50 år och uppåt är det ungefär 60 procent som tror att förtroendet för myndigheter varken kommer att öka eller minska. Motsvarande andelar för grupperna 16–29 år och 30–49 år är 42 respektive 51 procent. I den yngsta åldersgruppen är det däremot 42 procent som tror på minskat förtroende, en andel som i den äldsta gruppen är mindre än hälften så stor: 20 procent.

Materialet medger inte en empirisk analys av orsaken bakom de skillnader vi ser. Men det är möjligt att givet resultaten diskutera möjliga tolkningar av vissa resultat. De relativt stora skillnaderna mellan grupper så som kön, ålder och grad av utbildning indikerar att respondenterna troligen gör sin bedömning av pandemins framtida påverkan utifrån sin egen situation. Att kvinnor är mer benägna

att tro på ökad psykisk ohälsa till följd av pandemin kan vara kopplat till kvinnors ökade utsatthet för de stressorer för psykiskt mående som pandemin förde med sig (Almedia m.fl., 2020). Det samma kan tänkas förklara ålderskillnaderna. Ungdomar har också framhållits som en utsatt grupp i detta avseende (Samji m.fl., 2022) och det kanske kan förklara varför gruppen 16–29-åringar i hög grad tror att pandemin kommer påverka den psykiska hälsan negativt.

Givet den betydelse förtroende anses ha för samhällets funktionssätt är det också intressant att fundera kring ålderskillnader i synen på pandemins påverkan. Varför är yngre mer benägna att tro på en minskning av myndighetsförtroende? En tolkning bör kunna uteslutas; att yngre skulle dra större växlar på pandemin generellt sett stämmer illa med övriga resultat. Som vi kan se är det framför allt äldre som tror på en påverkan av pandemin på antalet flygresor. Kanske beror ålderskillnaderna när det gäller uppfattningen om de långsiktiga förtroendeeffekterna om synen på hur Sverige hanterade pandemin?

Det pågår en debatt om den svenska coronastrategin. Ett återkommande trätoämne är effekterna av restriktionerna. I ena lägret finns de som anför att restriktionerna nästan inte haft någon effekt på dödstalen, men väl slagit hårt mot ekonomi (Herby m.fl., 2022). Till denna grupp hör bland annat ekonomen Lars Jonung. I andra lägret finns bland annat epidemiologen Joacim Rocklöv. Han pekar på att Sverige har högre dödlighet jämfört med övriga nordiska länder. Det är uppenbart, menar Rocklöv, att restriktioner har en dämpande effekt på smittspridningen.

Svenskarna är på Rocklövs sida. I alla fall i så måtto att en stor andel (48 procent) av svenskarna hösten 2021 tyckte att de åtgärder som vidtagits på grund av Coronaviruset varit något eller mycket otillräckliga. Andelen som ansåg åtgärderna var lagom strikta var 46 procent. Endast ca 5–6 procent uttryckte att åtgärderna har varit för hårda. En jämförelse med svenskarnas syn på åtgärderna under pandemins första månader visar att svenskar med tiden blivit lite mer kritiska, i alla fall i jämförelse med våren 2020. Då var andelen som tyckte åtgärderna var på en lagom nivå 58 procent och 39 procent tyckte att åtgärderna varit otillräckliga (Carlander & Andersson 2020). Men starkast var kritiken våren 2021 då hela 60 procent tyckte att åtgärderna var otillräckliga (Jönsson & Oscarsson, 2021).

Men nu till ålderskillnaderna i synen på pandemiåtgärderna. Till att börja med kan vi konstatera att andelen som tycker åtgärderna var för strikta är faktiskt ungefär lika bland äldre och yngre. Det är ca 8 procent i den yngsta gruppen och 4 procent i den äldsta. Ingen särskilt stor skillnad, och möjligen överraskande liten, inte minst i ljuset av att unga ”gynnats” mindre av restriktionerna i så måtto att denna grupp har lägre risk för allvarlig Covid-19-infektion. Vad som i högre grad skiljer åldersgrupperna åt är andelen som tycker restriktionerna varit lagom. Det tycker hälften i den äldsta gruppen (50 procent), men bara 39 procent i den yngsta.

Om denna skillnad förklarar varför yngre i höge utsträckning än äldre tror att pandemin kommer leda till lägre myndighetsförtroende går inte att säga säkert.

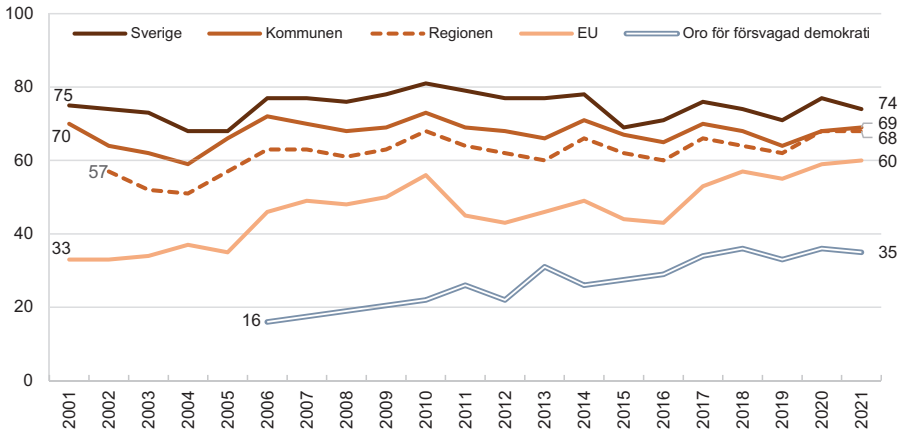
Men det finns fler indikatorer som visar att yngre drabbats hårdare av pandemin. I den äldsta gruppen är det bra 2 procent som säger sig fått ekonomiska problem till följd av pandemin. Den siffran är 9 respektive 13 procent i den yngsta och näst yngsta gruppen. Samma tendens kan ses när det gäller vem som blivit permitterad, varslad, arbetslös eller sjukskriven på grund av pandemin. Andelen som uppger att de blivit drabbade av något av dessa är 25 procent bland de yngsta och 2 procent bland de äldsta. Det kanske är i det ljuset som vi bör förstå den negativa bild som många unga har om pandemins påverkan på myndighetsförtroendet. I vilken mån pandemin och samhällets hantering av densamma kommer att påverka var unga, såväl som äldre, väljer att lägga sin röst i de allmänna valen 2022 återstår att se.

Ett sekel med svensk demokrati

Under det gångna året, 2021, firade den svenska demokratin 100 år. Ett sekel har hunnit passera sedan den allmänna rösträtten för både kvinnor och män slogs fast i den svenska grundlagen. För första gången fick kvinnor också ta plats i riksdagen, vilket vid det första allmänna valet resulterade i att fem kvinnor blev invalda i rikets högst beslutande politiska institution. Valdeltagandet har sedan dess oftast varit högt och sedan valåret 1960 har det hittills aldrig understigit 80 procent (Oscarsson, 2016). För en stor del av befolkningen från 18 år och uppåt är möjligheten att själv välja vilket parti och vilken kandidat som ska representera den egna politiska uppfattningen tveklöst viktig. Det höga valdeltagande skulle kunna ses som ett betyg på hur relevant och trovärdigt Sveriges demokratiska system upplevs vara bland medborgarna. Det demokratiska systemet innefattar dock betydligt mer än allmänna val. I systemet ingår också myndigheter, rättsväsende och samhällsservice.

På den direkta frågan om i vilken utsträckning människor är nöjda med demokratin svarar 74 procent att de är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige (figur 5). Nära nog sju av tio är också nöjda med hur demokratin fungerar på regional och kommunal nivå. Nöjdheten med demokratin inom EU är också hög, 60 procent, även om den inte når ända upp till nivåerna för kommun, region och stat. Bedömningarna av hur demokratin fungerar i EU har dock genomgått ett slags transformation över tid. Jämfört med bedömningarna 2001, har andelen nöjda nästan fördubblats.

Även om en stor andel är nöjda med hur demokratin fungerar, kan det samtidigt noteras en tydlig ökning av andelen som uppger sig vara mycket oroad för att demokratin ska försvagas. År 2006 uppgav 15 procent att de var mycket oroad över demokratins utveckling, en andel som successivt har ökat under 2010-talet och som 2021 uppgår till 35 procent (figur 5).

Figur 5 Andel nöjda med demokratin samt andel mycket oroad för försvagad demokrati, 2001–2021 (procent)

Kommentar: Frågan om nöjdhet med demokratin löd 'Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i:' följt av alternativen i figuren. Svartalternativen var 'Mycket nöjd', 'Ganska nöjd', 'Inte särskilt nöjd' samt 'Inte alls nöjd'. Figuren visar andel mycket och ganska nöjda. Frågan oro löd 'Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? – Försvagad demokrati'. Svartalternativen var 'Mycket oroande', 'Ganska oroande', 'Inte särskilt oroande' samt 'Inte alls oroande'. Figuren redogör för andelen mycket oroande. Antal svarande 2021 var cirka 1 540.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2021.

Nöjdheten med hur demokratin fungerar i Sverige tenderar att variera mellan grupper som sympatiserar med partier som befunnit sig i regeringsställning eller som på ett eller annat sätt har haft inflytande över den förda politiken, och grupper som sympatiserar med oppositionen till höger. Drygt 80 procent av sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet uttrycker nöjdhet med demokratin, en andel som bland sympatisörer till Socialdemokraterna och Centerpartiet är cirka 90 procent. Andelen nöjda bland Moderaternas sympatisörer ligger något lägre, 75 procent. Bland sympatisörer till Kristdemokraterna och framför allt Sverigedemokraterna finns däremot en stor andel som uttrycker missnöje med hur demokratin fungerar. Bland KD-sympatisörer är 54 procent nöjda med demokratin, medan 46 procent inte är nöjda (balansmätt +8). Hos SD-sympatisörerna är andelen nöjda så låg som 38 procent, medan 62 procent uttrycker mer eller mindre missnöje med den svenska demokratin (balansmätt -28). Ju längre de egna ideologiska värderingarna står från de styrandes sfär, desto mer förefaller missnöjet bubbla. Frågan är om det egentligen handlar om ett reellt missnöje med demokratin faktiska fungerande, eller om det snarare handlar om missnöje med att inte själv få vara den som innehar regeringspositionen.

Tabell 2 Nöjdhet med demokratin i Sverige bland olika partiers sympatisörer, 2021 (procent)

	Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd	Balans- mått	Antal svar
Partisympati						
V	26	56	15	3	+64	157
MP	24	58	19	0	+63	59
S	32	58	9	1	+80	418
C	38	50	10	2	+76	129
L	(30)	(55)	(13)	(2)	(+70)	40
KD	11	43	31	15	+8	61
M	17	58	20	5	+50	313
SD	4	34	34	28	-24	197

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i: - Sverige'. Resultat inom parentes innebär att antal svarande är lågt och att resultatet ska tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Politiska förslag – utvärdering och framåtblick

Det finns en rad olika politiska förslag som har varit uppe på tapeten och som också beslutats om under den senaste mandatperioden. Många har passerat mer obemärkt förbi, medan andra har följts av betydligt mer dramatik. Vi kommer i det här avsnittet att diskutera stödet för fem av dessa förslag: 1) införande av marknadshyror, 2) reformering av lagen om anställningsskydd (LAS), 3) höjning av pensionsåldern, 4) vinster i välfärden och 5) skärpta straff för gängkriminalitet. Vidare kommer vi att resonera kring hur förslagen kan tänkas påverka (eller inte påverka) valutgången 2022.

Vi börjar med frågan om att införa marknadshyror i nyproduktion på bostadsmarknaden, vilken ledde till en regeringskris sommaren 2021 när Vänsterpartiet förklarade sitt mistroende mot dåvarande statsministern Stefan Löfven (S). Frågan om marknadshyror fanns med som punkt 44 i 2019 års januariavtal mellan Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Liberalerna och Centerpartiet, och aktualiserades i samband med presentationen av en utredning om marknadshyror i början av juni 2021. Allmänheten förefaller dela Vänsterpartiets inställning till marknadshyror, åtminstone sett till resultaten i den nationella SOM-undersökningen. Hösten 2021 ansåg endast 14 procent det vara ett bra förslag att införa marknadshyror på bostadsmarknaden (figur 6). Motsvarande andel valåret 2018 var 17 procent, vilket innebär att det varken i början eller slutet av den senaste mandatperioden har funnits något folkligt stöd för marknadshyror. Det är möjligt att det faktum att marknadshyror har varit uppe på agendan under mandatperioden kan gynna Vänsterpartiet i valet 2022. Med det sagt bör det också noteras att bostadsfrågor

inte har varit en särskilt högt prioriterad fråga för partierna (Hellström & Lindahl, 2018; Jönsson & Theorin, 2022) eller medierna (Johansson, 2017; Johansson & Strömbäck, 2019) under de senaste valrörelserna. Frågan har inte heller varit speciellt viktig för väljarnas partival (Jönsson & Theorin, 2022). I ljuset av detta framstår det som osannolikt att frågan om marknadshyror kommer att avgöra valet 2022.

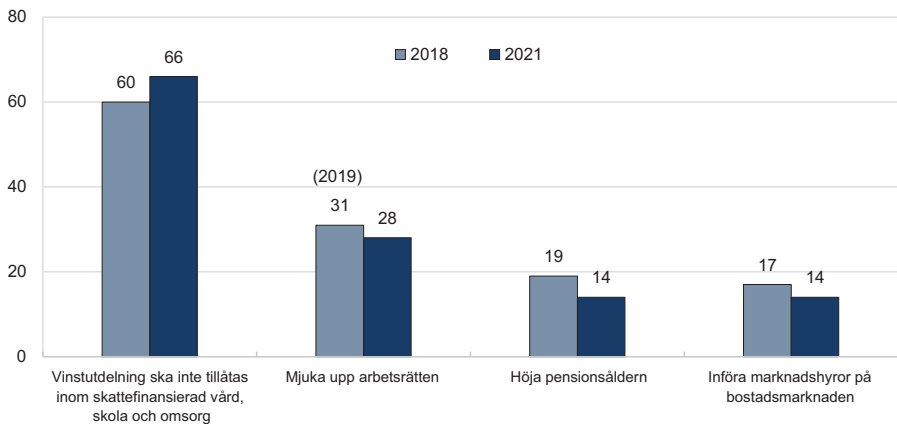
Ytterligare ett område som varit föremål för både utredning och förhandlingar är lagen om anställningsskydd, där arbetsmarknadens parter hösten 2020 ingick en principöverenskommelse om bland annat turordningsregler vid uppsägning. En reformerad arbetsrätt ingick som punkt 20 i januariavtalet från 2019. Inte heller här finns någon majoritet hos allmänheten för en uppmjukning av arbetsrätten, även om förslaget förvisso möts något mer positivt än förslaget om marknadshyror. Drygt var fjärde person anser att förslaget om en uppmjukad arbetsrätt är bra. Förslaget har dock haft större stöd längre tillbaka. För tio år sedan, 2011, ställde sig 38 procent bakom förslaget och 2019 var andelen positiva 31 procent. Stödet har således minskat successivt över tid. Mot bakgrund av detta skulle man kunna tänka sig att V även här kan gynnas i valet 2022 då partiet både var emot förändringar av LAS och inte var en del av januariavtalet som utlöste förändringen. Det som talar för att frågan kan påverka valresultatet är att sysselsättning brukar vara en relativt central fråga i valrörelser (Johansson, 2017; Johansson & Strömbäck, 2019). Att arbetsmarknadens parter redan har ingått en överenskommelse om LAS talar dock emot att frågan ska få en central roll i valrörelsen 2022.

En annan fråga som det också beslutats i under den senaste mandatperioden är höjningen av pensionsåldern. Här har dock regeringen och riksdagen knappast något stöd av väljarna. Endast 14 procent anser att det är ett bra förslag att höja pensionsåldern. Opinionen har legat på ungefär samma nivå även tidigare under mandatperioden. Direkt efter valet 2018 ställde sig 19 procent av allmänheten positiva till en höjd pensionsålder. De politiska partierna som står på väljarnas sida i den här frågan är SD och V. Då pensioner har placerat sig på topp fem vad gäller väljarnas viktigaste sakfrågor för partival under de tre senaste valrörelserna (Jönsson & Theorin, 2022) är det rimligt att anta att frågan om pensionsåldern kan gynna SD och V i valrörelsen 2022.

Inställningen till vinster i välfärden är en fråga i vilken allmänheten och de flesta partier sedan länge har skilt sig åt. Medborgarnas generella inställning till privatisering av offentlig verksamhet har sedan början 1990-talet huvudsakligen varit negativ. Varken förslag om att öka antalet friskolor eller att bedriva mer av sjukvård och äldreomsorg i privat regi har mötts med särskilt mycket jubel och klang (Nilsson, 2015). Detsamma gäller frågan om huruvida det ska vara tillåtet för privata aktörer att ta ut vinster från sin verksamhet när denna är finansierad med skattemedel. I 2021 års SOM-undersökning menar 66 procent av de svarande att detta är ett bra förslag. Andelen har ökat något sedan valåret 2018, då 60 procent ställde sig bakom förslaget. Det är tydligt att väljarna inte uppskattar att pengar som ska vara till för allas bästa, hamnar i plånboken hos några få.

Ytterligare resultat i samma linje framgår av Sverker Lindblad, Fredrika Lagergren Wallin, Katarina Samuelsson och Helena Wallströms kapitel ”Medborgarna om styrningen av den svenska skolan: Stat, marknad eller profession?”, där en majoritet, 61 procent, instämmer i att det ska råda förbud mot att företag med vinstsyfte får driva skolor. Det finns också en majoritet för att staten ska ta över ansvaret för skolorna. Utfallet kan tolkas som att det finns ett ökat stöd för det offentliga, där medborgarna önskar ta tillbaka den demokratiska kontrollen över välfärden. Sedan undersökningen genomfördes har partier som tidigare försvarat vinstuttag i välfärden, lagt om kursen något gällande skolföretagen genom att prata i termer om att privata aktörer inte ska göra vinster på bekostnad av skolans kvalitet och elevernas kunskapsresultat. Både skola och sjukvård ligger högt på allmänhetens dagordning över viktiga samhällsfrågor, och om vinster i välfärden visar sig bli en het fråga i valrörelsen torde det kunna gynna S, V och MP.

Figur 6 Stöd för förslag om förändringar av arbetsrätt, pensionsålder och marknadshyror, 2018, 2019 och 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag?' följt av alternativen i figuren. Svartalternativen var 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Figuren visar andel mycket och ganska nöjda. För alternativet 'Mjuka upp arbetsrätten' avser den ljusa stapeln år 2019, medan stapeln för övriga alternativ avser år 2018. Antal svar 2021 var 1 535.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018, 2019 och 2021.

Avslutningsvis har frågan om brottslighet klättrat allt högre upp på väljarnas och flera av partiernas dagordningar under den gångna mandatperioden. Johan Martinsson konstaterar i sitt kapitel ”Väljarnas politiska dagordning inför valet 2022” i den här antologin att vi har sett en rekordartad ökning vad gäller hur viktig frågan om brottslighet anses vara och majoriteten av riksdagspartierna har presenterat åtgär-

der för skärpta straff. Ett exempel är regeringens 34-punktsprogram med förslag på åtgärder mot gängkriminaliteten. Några av de föreslagna åtgärderna som har blivit omdiskuterade i den politiska debatten är slopad straffrabatt för unga som begår grova brott, utökade möjligheter till kameraövervakning och skärpta straff. Felix Andersson, Klara Wärnlöf Bové och Patrik Öhberg visar i sitt kapitel att stödet för denna typ av ”hårdare” åtgärder samlar starkare stöd hos svenska folket jämfört med ”mjukare” åtgärder som vård av kriminella och fler ungdomsgårdar. Mer specifikt stödjer 42 procent förslaget om slopad straffrabatt, 40 procent är för hårdare straff och 36 procent är för mer kameraövervakning, medan en fjärdedel tror att mer resurser till vård av kriminella och fler ungdomsgårdar är effektiva åtgärder mot gängkriminalitet. Detta talar för att Miljöpartiet och Vänsterpartiet – som betonar mjuka åtgärder i högre utsträckning och är emot flera av de hårdare åtgärderna – kan komma att missgynnas i valet förutsatt att brottslighet fortsätter att dominera dagordningen.

Den som varken ser bakåt eller framåt får se upp!

Aldous Huxleys roman *Du sköna nya värld* är en dystopi – en dyster skildring av en framtida mardrömsvärld. Titeln på denna antologi anspelar på Huxleys roman. Dramatiska och omskakande händelser och tendenser – pandemi, krig, ökad gängbrottslighet och alltmer påtagliga klimatförändringar – tecknar bilden av en ny skör värld.

För tveklöst finns det resultat i denna bok som väcker oro för framtiden. Jenny von Platten visar i sitt kapitel i boken på förekomsten av energifattigdom i Sverige. Grupper med små möjligheter att påverka sin energiförbrukning och med lite pengar i plånboken riskerar att drabbas hårt när energipriserna skenar. Något som också blev fallet vintern efter datainsamlingen. Sten Widmalm och Thomas Persson varnar för framväxten av hot mot det öppna samhället, bland annat i form av bristande politisk tolerans. Under påsken 2022 fick Widmalm och Persson vatten på sin kvarn, i form av Rasmus Paludans kornabärning och därefter efterföljande våldsamma upplopp. Johan Martinsson skriver om ett alltmer missnöjt folk. Det är ett missnöje som gror särskilt bland personer som pekar ut invandring och integration som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

Boken skildrar också det hoppande. Den svenska tilliten håller sig på en hög nivå, även om den sviktar i vissa grupper. Det visar Sören Holmberg och Bo Rothstein i sitt kapitel i boken. Även om den opinionsmässiga medvinden för vindkraften avtagit en smula, så visar Erik Jönsson att denna klimatvänliga energikälla allt jämt har ett stort stöd bland befolkningen. I alla fall bland dem som inte själva bor intill. Viktiga och goda nyheter levereras också av Per Oleskog Tryggvason och Ulrika Andersson. I kapitlet ”Svenska folkets uppfattningar om nyhetsmediernas vänster-högerplacering” fastslås att en stor majoritet av svenskarna upplever att svenska mediers nyhetsrapportering inte har någon ideologisk riktning.

Men varken författare eller forskare kan se in i framtiden. Materialet som ligger till grund för denna bok har i viss mån redan åldrats; mycket har hänt sedan data samlades in hösten 2021. Ambitionen måste således alltid vara att försöka förstå vår samtid genom att blicka tillbaka. Böjande stadsserier över klimatoro eller stöd för demokratin sätter nutiden och framtiden i perspektiv. Och kanske kan det hjälpa oss att bättre hantera de dystopiska utvecklingsdag vi tycker oss se tecken på. Trevlig läsning!

Noter

- ¹ I undersökningen tillfrågades respondenterna också om sin oro för en förändrad havsmiljö, för vilket 54 procent uppgav sig vara mycket orolig för 2021.
- ² Påståendet är ställt 2021 års nationella SOM-undersökning och löd 'Satsa på ett samhälle där en ökad andel av arbetet görs hemifrån'. Svartalternativen var 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Antal svarande var 1 523.

Referenser

- Aftonbladet (2022). Attackerna uteblev – konsensusmys mellan S och M om Nato. Publicerad 2022-05-08. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/dnE0vo/nato-karleksbombning-mellan-s-och-m> (läst 2022-06-01)
- Almeida, Marcela, Shrestha, Angela D., Stojanac, Danijela & Laura J. Miller (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on women's mental health. *Archives of women's mental health*, 23(6): 741–748.
- Bults, Marloes, Beaujean, Desirée J. M. A., Richardus, Jan Hendrik & Hélène A. C. M. Voeten (2015). Perceptions and behavioral responses of the general public during the 2009 influenza A (H1N1) pandemic: a systematic review. *Disaster medicine and public health preparedness*, 9(2): 207–219.
- Carlander, Anders (2021). Självskattad hälsa och oro för coronaviruset i Sverige. SOM-undersökningen om coronaviruset 2021. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Carlander, Anders & Ulrika Andersson (2020). Oro, vaccinationsintention samt bedömningar av den svenska coronastrategin. SOM-undersökningen om coronaviruset 2020. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Dinesen, Peter T. & Mads M. Jæger (2013). The effect of terror on institutional trust: New evidence from the 3/11 Madrid Terrorist Attack. *Political Psychology*, 34(6): 917–926.
- Esaiasson, Peter, Sohlberg, Jakob Ghersetti, Marina & Bengt Johansson (2021). How the coronavirus crisis affects citizen trust in institutions and in unknown others: Evidence from 'the Swedish experiment'. *European Journal of Political Research*, 60(3): 748–760.

- Hellström, Johan & Jonas Lindahl (2018). Vilka frågor betonar partierna i sina valmanifest? <https://maktochpolitik.wordpress.com/2018/09/21/vilka-fragor-betonar-partierna-i-sina-valmanifest/> (läst 2022-06-01)
- Herby, Jonas, Jonung, Lars & Steve H. Hanke (2022). A Literature Review and Meta-Analysis of the Effects of Lockdowns on COVID-19 Mortality. *Studies in Applied Economics* (200).
- Hetherington, Marc. J. & Michael Nelson (2003). Anatomy of a rally effect: George W. Bush and the war on terrorism. *PS: Political Science & Politics*, 36(1): 37–42.
- IPCC/Intergovernmental Panel on Climate Change (2021). Summary for Policymakers (sid. 3–32). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, & B. Zhou (red)]. Cambridge, UK, and New York, USA: Cambridge University Press.
- Johansson, Bengt (2017). Medievalrörelsen 2014. Invandringsfrågan I fokus för balanserad bevakning. I Bengt Johansson & Lars Truedson (red) *När makten står på spel – journalistik i valrörelser*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Johansson, Bengt & Jesper Strömbäck (2019). *Kampen om dagordningen – nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Institutet för mediestudier.
- Jönsson, Erik & Henrik Oscarsson (2021). Den svenska coronastrategin. SOM-undersökningen om coronaviruset 2021. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jönsson, Erik & Nora Theorin (2022). Väljarnas uppfattningar om partiernas profilfrågor 2010–2018. Valforskningsprogrammets rapportserie 2022:3. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2015). Väljare och valda om vinster i välfärden. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rosling, Hans, Rosling, Ola & Anna Rosling Rönnerstrand (2018). *Factfulness: tio knep som hjälper dig att förstå världen*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Samji, Hasina, Wu, Judy, Ladak, Amilya, Vossen, Caralyn, Stewart, Evelyn, Dove, Naomi, ... & Gaelen Snell (2022). Mental health impacts of the COVID-19 pandemic on children and youth—a systematic review. *Child and adolescent mental health*, 27(2): 173–189.
- SCB (2022). Underliggande inflation enligt KFPI, 12-månadersförändring, procent. Publicerad 2022-05-12. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/priser-och-konsumtion/konsumentprisindex/konsumentprisindex-kpi/pong/tabell-och-diagram/konsumentprisindex-med-fast-ranta-kpif-och-kpif-xe/kpif-12-manadersforandring/> (läst 2022-06-01)

Förtroende
&
tillit

ALLMÄNHETENS FÖRTROENDE FÖR PANDEMI-HANTERING OCH FRAMTIDA CIVIL BEREDSKAP

RIKARD BENGTSSON OCH DOUGLAS BROMMESSON

Sammanfattning

Allmänhetens förtroende för samhällsaktörers hantering av coronapandemin utgör en central frågeställning vad gäller pandemin, särskilt i ljuset av Sveriges jämförbart höga förtroendenivåer i kombination med att den svenska strategin för att hantera krisen inledningsvis avvek från nordiska och europeiska grannländers strategier. I kapitlet analyseras dels allmänhetens förtroende för privata och offentliga samhällsaktörers hantering av coronapandemin, dels hur hanteringen av pandemin inverkar på förtroendet för civil beredskap inför en framtida kris. Resultaten speglar skillnaderna i förtroende mellan olika aktörer, med högt förtroende för central statsförvaltning och regioner, medan förtroendet för andra medborgare, kommuner, EU och privat näringsliv är lägre. Skillnaderna analyseras utifrån kön, ålder, inkomst, hemvist och politisk orientering. Kapitlet innefattar också en jämförelse av data från pandemins första våg (Corona-SOM våren 2020) och tredje våg (SOM 2021) som visar på såväl kontinuitet som förändring i allmänhetens förtroende, i den omedelbara pandemi-hanteringen och vad gäller beredskapen inför en framtida kris.

Det är i kristider som samhällssammanhållningen sätts på prov och allmänhetens förtroende för myndigheter och andra samhällsaktörer ställs på sin spets. Coronapandemin har på ett unikt sätt utmanat människors vardag och samhällets funktionalitet och samhällsaktörer av olika slag har tvingats att agera på nya sätt för att hantera utvecklingen. Denna process är naturligtvis inte unik för Sverige, men i perspektivet att den svenska krishanteringsstrategin i jämförelse med de flesta andra länder byggde på rekommendationer och riktlinjer snarare än tvingande lagstiftning så framträder frågan om allmänhetens förtroende för olika samhällsaktörers agerande under osäkra förhållanden som central för att strategin ska kunna fungera.

Förtroende kan ses som ett grundläggande samhällselement. Ju högre förtroende människor har för varandra och för samhällets institutioner, desto mer välfungerande blir samhället därför att ekonomiska utbyten och transaktioner och mellanmänniskt samarbete möjliggörs och samhällsresurser frigörs och kan användas mer effektivt än i ett lågtlitland med omfattande kontrollmekanismer. I internationell jämförelse framställs Sverige och de andra nordiska länderna ofta som länder med hög grad av samhälleligt förtroende (OECD, 2022; Ortiz-Ospina & Roser, 2022).

Förtroende är till del erfarenhetsbaserat och därför är det rimligt att tänka sig att individers egna upplevelser och erfarenheter av exempelvis kriser spelar roll för vilket förtroende man har för beredskapen att hantera framtida kriser eller t o m krig. Mer specifikt innebär det att erfarenheterna från pandemihanteringen kan tänkas påverka allmänhetens syn på såväl totalförsvarets förmåga i den dramatiskt försämrade europeiska säkerhetssituationen till följd av Rysslands allt aggressivare utrikespolitik och krigföring i Ukraina, som samhällets förmåga att hantera framtida fredstida kriser.

Mot denna bakgrund fokuserar vi i det här kapitlet dels på frågan om allmänhetens förtroende för olika aktörers hantering av pandemin, dels på frågan om hur dessa erfarenheter påverkar förtroendet för framtida civil beredskap för att hantera kriser eller t o m krig. Vilket förtroende har allmänheten haft för olika samhällsaktörers hantering av coronapandemin? Finns det väsentliga skillnader i förtroendenivåer för olika aktörer och hur varierar i så fall dessa? Går det att skönja en förändring över tid mellan förtroende i den initiala fasen av pandemin (våren och försommaren 2020) och den tredje fasen under hösten 2021? Och hur ser allmänheten på framtida civil beredskap i ljuset av pandemihanteringen?

Förtroende som centralt samhällskitt

Förtroende framhålls ofta som ett centralt samhällskitt, som binder samman samhällets olika delar och aktörer och gör att samhället fungerar och utvecklas på ett positivt sätt. Forskningen om förtroende pekar på dels vikten av förtroende i mellanmänskliga relationer, det som brukar benämnas som tillit, för att utbyte och samvaro/samarbeten mellan människor ska fungera, dels betydelsen av människors förtroende för myndigheter och institutioner för samhällets funktionalitet, stabilitet och legitimitet. I praktisk mening innebär en hög grad av förtroende för det offentliga att efterlevnaden av regler, lagar och rekommendationer är hög och att kostsamma efterlevnads- och kontrollsystem kan reduceras och resurser istället användas för annat. I krissammanhang omsätts en hög grad av förtroende i att människor dels litar på att myndigheter agerar för att hantera krisen på bästa sätt, dels tar ansvar för sin egen och andras välfärd och säkerhet, dvs bidrar till samhällets motståndskraft (Spadaro m.fl., 2020). Den svenska coronastrategin är ett exempel på en strategi som bygger på ett sådant antagande om en hög grad av förtroende i det svenska samhället, vilket ansågs möjliggöra mindre ingripande och begränsande åtgärder från det offentligas sida (Johansson m.fl., 2021; Pierre, 2020).

Förtroendebegreppet är komplext och kan förstås på en rad olika sätt. En vanligt förekommande ansats i forskningen handlar om att förtroende utgörs av uppfattningar – perceptioner – om dels den omgivning en individ befinner sig i, dels de individer personen ifråga interagerar med. Förtroende är i detta ljus erfarenhetsbaserat och relationellt, dvs återfinns i sociala sammanhang. Den här tankegången är central i litteraturen om socialt kapital (Putnam, 1993). En annan huvudfåra i

förtroendeforskningen ser förtroende som en individs subjektiva respons på kollektiva aktörers agerande, exempelvis myndigheters utförande av olika samhällsfunktioner (Rothstein, 2005). Förklaringar till grad av förtroende inbegriper då individers uppfattningar om olika aktörers ansvarstagande, effektivitet, resurser, kapacitet, transparens och rättvisa/opartiskhet, för att nämna några framträdande dimensioner i forskningen på området (OECD, 2017; Spadaro m.fl., 2020). Även denna tankegång pekar på betydelsen av individers erfarenheter och uppfattningar, och eftersom dessa kan skilja sig åt gentemot olika kollektiva aktörer kan vi tänka oss att allmänheten hyser olika grad av förtroende för exempelvis olika myndigheter eller för olika privata och offentliga aktörer (Fitzgerald & Wolak, 2016:132; Christensen & Lægread, 2005:487–490; se även Berg & Johansson, 2020:291–293).

Undersökningen som ligger till grund för detta kapitel tar fasta på båda dessa dynamiker och undersöker allmänhetens förtroende för dels andra medborgare, dels olika typer av samhällsaktörer, såväl offentliga (kommuner, regioner, stat, EU) som privata (civilsamhället och näringslivet). Vår ansats relaterar därmed också till frågan om graden av samvariation mellan mellanmänniskt och institutionellt (samhällsorienterat) förtroende. Forskningen pekar på en koppling mellan dessa två dimensioner, men hur stark denna koppling är och hur sambandet ser ut i termer av kausalitet förblir en öppen fråga (Van Ryzin, 2007:527; Fitzgerald & Wolak, 2016:131–132, 142).

Som bekant är förtroendet för en viss aktör eller det offentliga generellt inte homogent i samhället – när vi talar om ”allmänhetens” förtroende rymmer det i själva verket en stor variation mellan olika grupper i samhället. Forskningen pekar återkommande på några framträdande variabler som kan förklara variation i grad av förtroende (för en mer utförlig diskussion kring dessa variabler, se Bengtsson & Brommesson, 2022). En potentiellt intressant sådan variabel är ålder. Människor i högre ålder har generellt sett större erfarenhet av kontakter med myndigheter och kan därför antas värdesätta dessa mer och ha högre grad av förtroende för dessa än vad andra åldersgrupper gör/har. Samtidigt kan man tänka sig att i just pandemisammanhanget fungerar det annorlunda: äldre människor var generellt sett mer utsatta för pandemins verkningar och närmare myndigheternas försök till hantering av pandemin. I den utsträckning som krishantering var bristfällig eller misslyckades, särskilt i inledningen av pandemin, kan vi förvänta oss ett lägre förtroende hos de äldre än hos andra åldersgrupper.

Vidare vet vi från tidigare studier att det finns en könsdimension vad gäller förtroende: kvinnor hyser generellt sett högre förtroende för det offentliga än vad män gör. Utbildning är annan variabel av potentiellt intresse: högre utbildning inbegriper generellt sett större kännedom om samhällets funktionalitet, vilket kan förväntas ge högre förtroendenivåer. På samma sätt kan förtroende samvariera med inkomstnivå där höginkomsttagare kan förväntas ha en mer positiv perception av samhällets funktionalitet. Härtill kan nämnas politisk orientering. Personer till vänster på den traditionella politiska skalan värdesätter i högre grad den offentliga

sektorn och kan därför förväntas hysa högre förtroende för offentliga myndigheter (se Holmbergs kapitel om allmänhetens bedömning av kvalitet i offentlig verksamhet i denna volym). På motsvarande sätt kan vi förvänta oss att personer till höger på det politiska spektrumet hyser högre förtroende för näringslivet än vad personer till vänster gör. Slutligen är stad-/landsbygd dimensionen av intresse. Människor på landsbygden kan förväntas ha lägre förtroende för staten och central statsförvaltning på grund av ett uppfattat längre avstånd till dessa än vad som gäller för människor i städer. Omvänt kan tänkas att avståndet till kommunal förvaltning och service uppfattas som kortare i mindre landsbygdskommuner. I vår analys nedan fokuserar vi på dessa variabler – ålder, kön, utbildning, inkomst, politisk orientering och hemvist (stad/landsbygd) – för att förstå hur förtroendet för andra medborgare och olika samhällsaktörer fungerar.

Allmänhetens förtroende för olika aktörers hantering av pandemin

Tidigare forskning om samhällsförtroendet i Sverige visar hur allmänhetens förtroende skiftar mellan olika aktörer. Som en övergripande bild kan noteras att regering och riksdag åtnjuter högre förtroende än exempelvis kommunerna och att variationen i förtroende mellan olika myndigheter är förhållandevis stor (Martinsson & Andersson, 2021).

Vi kan konstatera att även i den unika situation som pandemin utgjort har allmänhetens förtroende för olika aktörers hantering av pandemin varierat. Under pandemins inledning åtnjöt vissa offentliga aktörer, framför allt staten och regionerna, relativt sett ett högt förtroende, medan andra, som kommuner och länsstyrelser, ett tydligt lägre förtroende (Bengtsson, Brommesson & Edström, 2020). Tabell 1 redovisar denna variation i förtroendenivåer under hösten 2021, baserat på den nationella SOM-undersökningen 2021. Vi ställde frågan *Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?* och de svarande fick välja mellan svarsalternativen mycket lågt förtroende, lågt förtroende, varken lågt eller högt förtroende, högt förtroende eller mycket högt förtroende. Noterbart är att utöver variationen bland offentliga aktörer i Sverige så är förtroendet för andra medborgares hantering av pandemin avsevärt lägre än motsvarande förtroende för myndigheter och andra kollektiva aktörer. Det ger anledning till eftertanke eftersom existerande forskning förväntar sig ett visst samband mellan mellanmänskligt och institutionellt förtroende. Vi kan också konstatera att förtroendet för näringslivet och inte minst civilsamhället är förhållandevis högt; krishantering är inte enbart en offentlig uppgift och allmänheten hyser relativt högt förtroende för icke-offentliga aktörers arbete. Här kan slutligen noteras att förtroendet för EU som krishanteringsaktör ligger på en relativt låg nivå, vilket är intressant i ljuset av dels nedstängningen av den fria rörligheten inom EU och en nationalistisk reflex i pandemihanteringen, men det samtidiga upprättandet av ett mycket omfattande ekonomiskt hjälppaket (framförhandlat under 2020) och den gemensamma EU-upphandlingen av vaccin.

Tabell 1 Förtroende för olika aktörers hantering av pandemin, hösten 2021 (procent)

Aktör	Mycket lågt förtroende	Lågt förtroende	Varken lågt eller högt förtroende	Högt förtroende	Mycket högt förtroende
Medborgare	8	21	45	23	4
Civilsamhälle	3	8	42	39	8
Näringsliv	4	10	44	37	6
Kommun	4	10	35	42	9
Region	4	8	25	45	19
Länsstyrelse	4	9	38	37	13
Försvarsmakten	4	7	42	35	12
Staten	8	10	28	40	14
EU	7	10	40	35	9

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Tabellen redovisar *andelen* av de svarande som angett att de har mycket lågt, lågt, varken lågt eller högt, högt eller mycket högt förtroende för olika aktörers hantering av pandemin. Antal svarspersoner varierar mellan 1 105–1 476.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Genom bivariata regressionsanalyser där korrelationen mellan olika typer av grupp-tillhörigheter och förtroendet analyseras kan vi ta ett steg vidare från de deskriptiva och övergripande förtroendenivåerna. I tabell 2 redovisas dessa resultat och där ser vi hur framför allt ålder, politisk orientering och inkomst har signifikanta samband med förtroendenivåerna. I fallet med ålder ser vi hur högre ålder har ett positivt samband med förtroendet för andra medborgares hantering av pandemin, men också för civilsamhällets och statens hantering samt, på en lägre signifikansnivå, också för näringslivets, kommunernas och regionernas hantering av pandemin. Högre ålder är med andra ord associerat med högre förtroende. Än starkare samband ser vi i fallet med politisk orientering. Svarande med en vänsterorientering har signifikant högre förtroende för civilsamhällets, kommunernas, regionernas, länsstyrelsernas, Försvarsmaktens och statens hantering av pandemin, jämfört med svarande med högerorientering. Samtidigt är det intressant att notera att svarande med högerorientering har signifikant högre förtroende för näringslivets och EU:s hantering av pandemin, jämfört med svarande till vänster. Slutligen vad gäller inkomst ser vi hur högre inkomst är associerat med signifikant högre förtroende, i alla fall för andra medborgares, civilsamhällets, kommunernas, regionernas, länsstyrelsernas, Försvarsmaktens, statens och EU:s hantering av pandemin. Dessa samband mellan å ena sidan högre ålder, vänsterorientering och högre inkomst, och förtroende å den andra sidan följer således det förväntade mönstret.

Tabell 2 Bivariat regressionsanalys: Effekt av grupptillhörighet på förtroendet för hanteringen av pandemin, 2021 (ostandardiserade B-koefficienter)

Aktör	Medborgare	Civilsamhälle	Näringsliv	Kommun	Region	Länsstyrelse	Försvarsmakten	Staten	EU
Kön	-.113*	-.105*	-.043	-.014	.038	.027	-.073	.090	.092
Ålder	-.704***	-.366***	-.265**	-.263**	-.212*	-.153	.210	-.486***	-.095
Politisk orientering	-.031	.492***	-.376***	.421***	.579***	.724***	.271*	1.068***	.712***
Utbildning	-.135	-.199*	-.069	-.014	-.012	-.103	-.124	-.157	-.053
Inkomst	-.271*	-.434***	-.207	-.276*	-.618***	-.367**	-.323*	-.592***	-.315*
Stad/land	.039	-.011	.017	.011	.207	.102	.069	-.091	-.276*

Kommentar: Tabellen redovisar ostandardiserade B-koefficienter. Beroende variabel: förtroende för agerandet under pandemin, 1–5 där 1 är högt och 5 lågt. Negativa samband indikerar därför att högre värde på den oberoende variabeln har positiv effekt på förtroendet. Oberoende variabler: Kön: Kvinna 0, man 1. Ålder: fyrdelad, 0,25=16–29 år, 0,50=30–49 år, 0,74=50–64 år, 1=65–85 år. Politisk orientering 0,2=klart till vänster, 0,4=något till vänster, 0,6= varken eller, 0,8=något till höger, 1=klart till höger. Utbildning: 0,25=låg (dvs. max grundskola el. motsv.), 0,50 medellåg (dvs. max gymnasium, folkhögskola el. motsv.), 0,75=medelhög (dvs. eftergymnasial utb., högsk./univ. kortare än 3 år), 1=hög (dvs. högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning). Sammanlagd hushållsinkomst: 0,33=max 300 000 kr, 0,66=301 000–800 000 kr, 1=mer än 800 000 kr. Stad/land: 0,25=ren landsbygd, 0,50=mindre tätort, 0,75=stad eller större tätort, 1=Stockholm, Göteborg, Malmö. *p <0,05; **p <0,01; ***p <0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Utvecklingen av samhällsförtroendet under pandemin

Pandemins utveckling under 2020 och 2021 gav upphov till en stor mängd myndighetsinitiativ, lagstiftning, ekonomiska insatser liksom frivilliginsatser. Successivt övergick den inledande abrupta krishanteringen till mer av långsiktig strategi. Efter den chockartade inledningen av pandemin med många dödsfall, oerhörd belastning på intensivvården och brister i äldreomsorgen kom över tid insikten att pandemin inte var snabbt övergående utan skulle prägla samhällets alla delar under lång tid. Mot den här bakgrunden finns det anledning att förvänta sig att människors förtroende för olika aktörers hantering av pandemin förändrades över tid. De frågor som vi ställde i den nationella SOM-undersökningen hösten 2021 under pandemins tredje våg och som redovisas i tabell 1 och 2 ställde vi också i den speciella corona-SOM-undersökning som genomfördes under perioden april-juni 2020, dvs i pandemins inledande skede (se Bengtsson, Brommesson & Edström, 2020, för en redovisning av huvudsakliga resultat). Denna parallella data ger oss alltså en möjlighet att jämföra förtroendenivåer i olika faser av pandemin. Tabell 3 redovisar de övergripande resultaten och här kan vi göra tre huvudsakliga observationer. För det första ser vi ett övergripande mönster där förtroendet ökat för de flesta, om än inte alla, aktörer. Inom ramen för denna allmänna bild kan för det andra konstateras att för vissa aktörstyper märks en väsentlig förändring.

Det gäller framför allt ett märkbart ökat förtroende för hur näringslivet, kommunerna, länsstyrelserna och EU hanterat pandemin. Samtidigt ser vi ett tydligt minskat förtroende för statens hantering av pandemin. En möjlig förklaring är att de nivåer som arbetat operativt med att hantera pandemins konsekvenser får högre förtroende, medan den statliga nivån som främst haft ansvar för lagstiftning, policys och samordning får minskat förtroende. Som en tredje observation ser vi hur andelen som tar ställning, dvs svarar att man har högt/mycket högt eller lågt/mycket lågt förtroende, ökar, rimligen därför att man "exponerats" för olika aktörers agerande och reflekterat över roller och funktioner på ett sätt som man inte gjorde eller behövde göra innan pandemin.

Tabell 3 Förtroende för olika aktörers pandemihantering över tid (balansmätt)

	Vår 2020	Höst 2021	Differens	Varken lågt/högt förtroende vår 2020	Varken lågt/högt förtroende höst 2021	Differens
Medborgare	-3	-2	+1	48	45	-3
Civilsamhälle	+39	+37	-3	42	42	+0
Näringsliv	+12	+28	+16	48	44	-5
Kommun	+22	+37	+15	41	35	-6
Region	+44	+52	+8	29	24	-5
Länsstyrelse	+26	+37	+11	49	37	-12
Försvarsmakten	+33	+36	+3	45	42	-3
Staten	+47	+36	-11	27	28	+0
EU	+10	+27	+17	45	40	-5

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?'. Balansmätt mellan andelen svarande som angett mycket högt/högt förtroende och andelen som angett lågt/mycket lågt förtroende för aktörers hantering av pandemin våren 2020 respektive hösten 2021. 2020 års siffror för varken lågt eller högt förtroende innefattar även de som svarat 'vet ej'. Antal svarande 2020 var 2 546 och antal svarande 2021 var 1 105–1 476.

Källor: SOM-undersökningen om coronaviruset 2020, den nationella SOM-undersökningen 2021.

Förtroende för framtida civil beredskap

Har hanteringen av den nuvarande pandemin någon effekt på förtroendet för framtida civil beredskap att hantera kriser? Resonemanget ovan om att förtroende till del är erfarenhetsbaserat pekar i den riktningen och det är därför intressant att försöka utröna huruvida allmänheten gör en sådan koppling till framtida beredskap. Inte minst är detta relevant givet att pandemin har utspelat sig parallellt med att Sverige återigen har börjat planera för ett civilt försvar i händelse av en allvarlig kris eller krig. Det civila försvar som Sverige nu planerar för baseras i stor utsträckning på den civila krisberedskapen.

Vi ställde frågan *Hur har följande aktörers agerande i samband med coronapandemin påverkat ditt förtroende för svensk civil beredskap inför en allvarlig kris eller ett krig?* De svarande fick välja mellan svarsalternativen kraftigt försvagat förtroende, försvagat förtroende, varken försvagat eller förstärkt förtroende, förstärkt förtroende och kraftigt förstärkt förtroende. Som framgår i tabell 4 kan konstateras att för de flesta aktörskategorier gäller att hanteringen av pandemin har stärkt förtroendet för framtida beredskap. Pandemihanteringen kan antas ha medvetandegjort människor om behovet av fungerande kris- och beredskapsfunktioner och på ett övergripande plan ger erfarenheterna från pandemin ökat förtroende för olika aktörer.

Tabell 4 Förtroende för framtida civil beredskap, hösten 2021 (procent)

Aktör	Kraftigt försvagat förtroende	Försvagat förtroende	Varken försvagat eller förstärkt förtroende	Förstärkt förtroende	Kraftigt förstärkt förtroende	Balansmätt
Medborgare	8	22	52	17	1	-12
Civilsamhälle	3	10	58	27	3	+17
Näringsliv	3	12	61	22	2	+10
Kommun	5	17	50	24	4	+6
Region	6	15	41	31	7	+17
Länsstyrelse	6	13	55	21	5	+7
Försvarsmakten	4	9	61	22	5	+14
Staten	11	17	38	27	6	+5
EU	8	14	53	21	4	+3

Kommentar: Frågan löd *'Hur har följande aktörers agerande i samband med coronapandemin påverkat ditt förtroende för svensk civil beredskap inför en allvarlig kris eller ett krig?'* Andelen i procent av de svarande som angett att de har kraftigt försvagat, försvagat, varken försvagat eller förstärkt, förstärkt eller kraftigt förstärkt förtroende för den framtida civila beredskapen efter hanteringen av pandemin. Antal svarande varierar mellan 1 090–1 358.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vi ser här hur trenderna från frågan om förtroende för hanteringen av pandemin går igen i svaren rörande förtroendet för framtida hantering av andra kriser. Förtroendet för andra medborgares hantering av framtida kriser är försvagat, det är fler svarande som angett att de har ett kraftigt försvagat eller försvagat förtroende för andra medborgares hantering av framtida kriser baserat på agerande under pandemin. Att förtroendet för medborgarnas hantering av framtida kriser är negativt kan i det här sammanhanget möjligen ses som en självkritik, lika väl som en kritik av andra medborgare. Medborgarnivån utgör dock ett undantag, för alla andra aktörer anger en större andel svarande ett förstärkt eller kraftigt förstärkt förtroende jämfört med andelen som anger ett försvagat eller kraftigt försvagat förtroende.

Dessa siffror får anses vara ett relativt gott betyg på konsekvenserna av agerandet under pandemin, hos det offentliga Sverige, näringslivet och civilsamhället.

I tabell 5 tar vi ett steg vidare och analyserar effekten av olika gruppstillhörigheter på förtroendet för framtida krishantering utifrån erfarenheterna från pandemin, genom bivariata regressionsanalyser. Här följer resultaten i många fall de resultat vi redovisade i tabell 2, rörande förtroende för olika aktörers hantering av pandemin, dock med något mer begränsade samband. De oberoende variablerna ålder och politisk orientering uppvisar relativt starka samband, där äldre personer respektive personer som står till vänster politiskt uppvisar ett högre förtroende för de offentliga institutionernas framtida civila krisberedskap givet erfarenheten från hanteringen av pandemin. Samtidigt ser vi att inkomst inte har samma effekt på det framtidsorienterade förtroendet som det hade på förtroendet för hanteringen av pandemin.

Tabell 5 Bivariat regressionsanalys: Effekt av gruppstillhörighet på vilken påverkan agerandet under pandemin haft för förtroendet för framtida civil krisberedskap, 2021 (ostandardiserade B-koefficienter)

Aktör	Medborgare	Civilsamhälle	Näringsliv	Kommun	Region	Länsstyrelse	Försvarsmakten	Staten	EU
Kön	-.056	.060	.010	.004	.063	.060	-.004	.134*	.056
Ålder	-.551***	-.142	-.115	-.207*	-.251*	-.259*	.036	-.519***	-.268*
Politisk orientering	-.048	.198*	-.207*	.313**	.369**	.528***	.171	.986***	.539***
Utbildning	-.032	-.108	-.058	.198	.250*	.060	.071	.132	.142
Inkomst	-.169	-.155	-.155	-.074	-.188	-.029	-.128	-.261	-.084
Stad/land	.169	-.007	.015	.106	.192	.110	.057	.005	-.240*

Kommentar: Bivariat regressionsanalys. Tabellen redovisar ostandardiserade B-koefficienter. Beroende variabel: påverkan som agerandet under pandemin har haft på förtroende för framtida civil beredskap, 1–5 där 1 är högt och 5 lågt. Negativa samband indikerar därför att högre värde på den oberoende variabeln har positiv effekt på förtroendet. Oberoende variabler: Kön: Kvinna 0, man 1. Ålder: Fyrdelad, 0,25=16–29 år, 0,50=30–49 år, 0,74=50–64 år, 1=65–85 år. Politisk orientering 0,2=klart till vänster, 0,4=något till vänster, 0,6= varken eller, 0,8=något till höger, 1=klart till höger. Utbildning: 0,25=låg (dvs. max grundskola el. motsv.), 0,50 medellåg (dvs. max gymnasium, folkhögskola el. motsv.), 0,75=medelhög (dvs. eftergymnasial utb., högsk./univ. kortare än 3 år), 1=hög (dvs. högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning). Sammanlagd hushållsinkomst: 0,33=max 300 000 kr, 0,66=301 000–800 000 kr, 1=mer än 800 000 kr. Stad/land: 0,25=ren landsbygd, 0,50=mindre tätort, 0,75=stad eller större tätort, 1=Stockholm, Göteborg, Malmö. *p <0,05; **p <0,01; ***p <0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Gör vi en jämförelse mellan de två mätperioderna, under våren 2020 och hösten 2021, kring hur förtroendet för framtida civil beredskap har påverkats av pandemihanteringen kan vi notera intressanta skillnader mellan den första och tredje fasen av pandemin. Den delvis positiva bild som framgick av tabell 4, där fler

hade ett förstärkt eller kraftigt förstärkt förtroende för framtida krishantering efter hanteringen av pandemin, sätts här i ett något mer negativt ljus. Jämför vi corona-SOM våren 2020 med de svarande i SOM-undersökningen hösten 2021 ser vi att de svarande har fått ett mer positivt förtroende för kommunernas, länsstyrelsernas och EU:s (och marginellt också regionernas) framtida civila beredskap givet agerandet under pandemin, ju längre fram i pandemin vi kommit. Bilden för medborgarna, civilsamhället, näringslivet, Försvarsmakten och staten är emellertid negativ, här minskar andelen som fått ett ökat förtroende för framtida civil beredskap givet agerandet under pandemin, ju längre fram i pandemin vi kommit. Vi har tidigare argumenterat för att det fanns en ”rally around the flag”-effekt i pandemins inledande skede, där medborgarna slöt upp bakom de nationella ledarna (Bengtsson & Brommesson, 2022). Möjligen speglar resultaten här hur en sådan effekt avtog ju längre fram i pandemin vi kom. När det gäller andelen svarande som inte uppfattat varken ett försvagat eller förstärkt förtroende ser vi för de flesta aktörskategorier en liten minskning över tid, dvs ett betydligt mindre utslag än vad gäller ställningstagandet kring själva pandemihanteringen.

Tabell 6 Förtraendet för framtida civil beredskap, jämförelse av balansmätt våren 2020 och hösten 2021

	Vår 2020	Höst 2021	Differens	Varken försvagat eller förstärkt förtroende vår 2020	Varken försvagat eller förstärkt förtroende höst 2021	Differens
Medborgare	+3	-11	-14	54	52	-2
Civilsamhälle	+27	+17	-10	53	58	+4
Näringsliv	+14	+8	-6	58	61	-3
Kommun	+1	+7	+6	53	50	-3
Region	+17	+17	+0	43	41	-1
Länsstyrelse	+6	+8	+1	60	55	-5
Försvarsmakten	+17	+14	-3	55	61	+6
Staten	+21	+6	-15	37	38	+1
EU	-8	+2	+10	54	53	-1

Kommentar: Balansmätt mellan andelen svarande som angett kraftigt förstärkt/förstärkt förtroende och andelen som angett kraftigt försvagat/försvagat förtroende för aktörers hantering av en framtida kris våren 2020 respektive hösten 2021. 2020 års siffror för varken försvagat eller förstärkt förtroende innefattar även de som svarat 'vet ej'. Antal svarande 2020 var 2 546 och antal svarande 2021 var 1 090–1 358.

Källor: SOM-undersökningen om coronaviruset 2020, den nationella SOM-undersökningen 2021.

Avslutning: Förtroende i osäkra tider

Coronapandemin har utvecklats till en unik samhällsutmaning som påverkat alla samhällssektorer och föranlett enskilda individer och privata och offentliga aktörer att vidta en palett av åtgärder av extraordinärt slag, i många fall med långtgående konsekvenser för medborgarna. Hur återspeglas detta i allmänhetens förtroende för offentliga och privata aktörers krishantering och i vilken utsträckning påverkar det förtroendet för olika aktörers förmåga att hantera en framtida kris?

I det här kapitlet visar vi att på ett övergripande plan har förtroendet varit relativt högt; det är generellt sett betydligt fler som hyser högt förtroende jämfört med lågt förtroende vad gäller hanteringen av pandemin. Eftersom samhällsförtroende utgör en central komponent i samhällskontraktet mellan medborgarna och det offentliga är detta resultat viktigt; legitimiteten för den svenska krishanteringsstrategin och för olika aktörers agerande kan sägas ha varit hög. Noterbart i sammanhanget är det relativt låga förtroendet för andra medborgares agerande under pandemin. Som vår analys också visar finns det dock betydande variation i förtroende mellan olika samhällsgrupper. Äldre hyser generellt sett högre förtroende än yngre. Personer på vänstersidan av det politiska spektrat hyser högre förtroende för offentliga aktörer än vad personer till höger gör; avseende förtroendet för näringslivet gäller det omvända. Även inkomstnivå är betydelsefullt; personer med högre inkomster hyser också högre förtroendenivåer. Som vi konstaterat följer dessa resultat det förväntade. Vi kan också konstatera variation över tid, mellan pandemins inledande skede (våren 2020) och den tredje fasen (hösten 2021). Förtroendet för inte minst kommunerna, EU, näringslivet och viss mån regionerna ökade väsentligt, medan förtroendet för staten sjönk markant. Den inledande fasens nationella samling förefaller således ha försvagats över tid; istället har förtroendet för den praktiska krishanteringen stärkts.

Förtroende formas till del av tidigare erfarenheter och i det perspektivet kan vi förvänta oss att hanteringen av pandemin påverkar allmänhetens förtroende för olika aktörers möjlighet att hantera en framtida samhällskris eller t o m en krigssituation. Vår analys av hur pandemihanteringen inverkar på förtroendet för framtida krishantering visar att för alla aktörskategorier förutom den enskilde medborgaren gäller att förtroendet förstärks av agerandet under pandemin, särskilt gäller detta för civilsamhället, regionerna och Försvarmakten. Precis som i frågan om förtroendet för pandemihanteringen som sådan är ålder och politisk hemvist av vikt för att förklara det förstärkta förtroendet för framtida krishantering; inkomst har dock inte samma förklaringskraft i det här fallet.

Sammantaget kan vi teckna en positiv bild kring förtroendet för aktörers hantering av pandemin, men också vad gäller hur hanteringen av pandemin inverkat på förtroendet för framtida krishantering. Enligt medborgarna kan därmed den svenska strategin sägas ha varit relativt framgångsrik, där rekommendationer snarare än tvingande åtgärder har vunnit medborgarnas förtroende, med reservation för

den variation mellan aktörer och tidsperioder som vi kunnat peka på. För framtida kriser är detta viktiga lärdomar, där medborgarnas höga förtroendenivåer även fortsättningsvis ger myndigheterna anledning att sätta tilltro till att det offentliga rekommendationer tas i beaktande av medborgarna, utan tvingande åtgärder som skulle kunna riskera att underminera förtroendet.

Referenser

- Bengtsson, Rikard & Douglas Brommesson (2022). Institutional trust and emergency preparedness: Perceptions of Covid 19 crisis management in Sweden. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, DOI 10.1111/1468-5973.12391
- Bengtsson, Rikard, Brommesson, Douglas & Zigne Edström (2020). *Civil beredskap i coronatider: Förtroendet störst för staten och för regionerna*. SOM-undersökningen om coronaviruset 2020. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Berg, Monika & Tobias Johansson (2020). Building Institutional Trust Through Service Experiences: Private Versus Public Provision Matter. *Journal of public administration research and theory*, 30(2): 290–306.
- Christensen, Tom & Per Lægreid (2005). Trust in Government. The Relative Importance of Service Satisfaction, Political Factors, and Demography. *Public Performance and Management Review*, 28(4): 487–511.
- Falk, Elisabeth & Ulrika Andersson (2021). Förtroende för samhällets och pandemins aktörer. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhrberg (red) *Ingen anledning till oro (?)* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Fitzgerald, Jennifer & Jennifer Wolak (2007). The roots of trust in local government in western Europe. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, 37(1): 130–146.
- Johansson, Bengt, Sohlberg, Jacob, Esaiasson, Peter & Marina Ghersetti (2021). Why Swedes Don't Wear Face Masks During the Pandemic – A Consequence of Blindly Trusting the Government. *Journal of International Crisis and Risk Communication Research*, 4(2): 335–358.
- Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (red) (2021). *Svenska trender 1986–2020*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- OECD (2017). *Trust and Public Policy. How Better Governance Can Help Rebuild Public Trust*. Paris: OECD.
- OECD (2022). *OECD Data: Trust in government*. Hämtad från <https://data.oecd.org/gga/trust-in-government.htm>
- Ortiz-Ospina, Esteban & Max Roser (2022). *Trust. Our World in Data*. Hämtad från <https://ourworldindata.org/trust>
- Pierre, Jon (2020). Nudges against pandemics: Sweden's COVID-19 containment strategy in perspective. *Policy and Society*, 39(3): 478–493.

- Putnam, Robert (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, Bo (2005). *Social traps and the problem of trust*. Cambridge University Press.
- Spadaro, Giuliana, Gangl, Katharina, Van Prooijen, Jan-Willem, Van Lange, Paul A. M. & Cristina O. Mosso (2020). Enhancing feelings of security: How institutional trust promotes interpersonal trust. *PLoS ONE*, 15(9): e0237934.
- Van Ryzin, Gregg G. (2007). Pieces of a Puzzle. Linking Government Performance, Citizen Satisfaction, and Trust. *Public Performance & Management Review*, 30(4): 521–535.

STÄRKT FÖRTROENDE FÖR SJUKVÅRDEN, JOURNALISTER OCH RIKSDAGENS POLITIKER

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

I fokus för det här kapitlet står frågan om hur allmänhetens förtroende för några olika samhällsinstitutioner och yrkesgrupper ser ut, och hur förtroendet eventuellt har förändrats i samband med att coronapandemin fortsatt hålla sitt grepp om samhället. De aktörer vars förtroendekapital granskas närmare är sjukvården och dess personal, universitet/högskolor och forskare, medieinstitutioner och journalister samt Sveriges riksdag och rikspolitiker. Därtill analyseras förtroendet för den information om coronaviruset som förmedlats av olika aktörer under pandemin. Resultaten visar att svenskarna förtroende är fortsatt stabilt, och i vissa fall har ökat. Sjukvårdspersonalen intar en ohotad förstaposition bland yrkesgrupperna, följt av forskare. Förtroendet för medier och Sveriges riksdag, samt för journalister och politiker, ligger på en jämförelsevis lägre nivå. Dock kan skönjas en viss förtroendeökning för riksdagen, journalister och rikspolitiker. Avseende förtroende för olika aktörers pandemiinformation ligger forskare och Folkhälsomyndigheten i topp, medan information från journalister och politiker når lägre förtroendenivåer. Förtroendet för journalisters information har emellertid ökat mellan 2020 och 2021.

Förtroende är en av demokratins och välfärdssamhällets grundbultar. Att medborgarna känner förtroende för varandra och för politiska, ekonomiska och sociala institutioner och att makthavare i sin tur har förtroende för medborgarna är en förutsättning för samhällelig kunskapsöverföring, samverkan och utveckling (Robbins, 2016). Det blir inte minst tydligt vid stora förändringar och i kriser då samhället och dess institutioner sätts på prov (Bargain & Aminjonov, 2020). Stödet för politiska institutioner har ofta en benägenhet att öka i samband med omvälvande händelser, ett slags ”rally ’round the flag”-effekter där förtroendekapitalet för aktörer eller institutioner förknippade med nationen stärks (Dinesen & Jaeger, 2013; Hetherington & Nelsson, 2003; jfr Mueller, 1973). I sådana situationer blir nationell samling, eller nationell tillhörighet centralt, givet att politiker och andra aktörer har folket med sig. Upplevs samhällets institutioner verka mot den enskilde medborgaren, kan effekten snarare bli den omvända. Yttre eller inre påfrestningar kan tillsammans med brist på förtroende och tillit skapa kaos och bidra till splittring, eller till och med upplösning av samhällen (Robbins, 2016). Upploppen i Linköping, Norrköping och Malmö påsken 2022 kan beskrivas som

exempel på hur bristande förtroende för samhället i kombination med upplevd provokation fick såväl enskilda som olika grupperingar att rikta våldshandlingar och grovt sabotage mot bland annat blåljuspersonal (Polisen, 2022a, 2022b).

Det svenska samhället har stått inför flera stora utmaningar de senaste åren, där coronapandemin kanske är den händelse som åtminstone under 20-talets inledning fått störst konsekvenser för befolkningen, näringsliv och enskilda samhällsinstitutioner. Några av de institutioner och aktörer som har haft centrala roller under pandemin är sjukvården och dess personal, forskare, politiska makthavare och inte minst nyhetsmedia. Allmänhetens förtroende för dessa nyckelaktörer är av flera skäl väsentligt. För att människor ska vilja följa rekommendationer och riktlinjer förmedlade av myndigheter och makthavare, krävs att det finns en viss grundläggande tillit för dessa aktörer och deras kompetens (Bargain & Aminjonov, 2020). Samtidigt spelar också allmänhetens förtroende för medier roll för olika aktörers möjligheter att nå ut till befolkningen med sitt budskap. I samband med kriser är nyhetsmedierna den viktigaste informationslänken mellan å ena sidan myndigheter/ansvariga politiker och å andra sidan allmänhet. (jfr. Nielsen m.fl., 2020).

Studier från hösten 2020, då coronapandemin hade pågått under ett drygt halvårs tid, visade att människors förtroende för samhällsinstitutioner generellt förblivit stabilt, med vissa toppar för institutioner som sjukvård, regering och riksdag (Falk & Andersson, 2021). Frågan är vilken påverkan ytterligare ett år med pandemin har haft på olika aktörers förtroendekapital. I det här kapitlet kommer förtroendet för ett urval av institutioner och yrkesgrupper att granskas närmare, närmare bestämt sjukvården, forskningen, den politiska makten och medierna. Inledningsvis fokuseras förtroendet för samhällsinstitutionerna, därefter analyseras förtroendet för några av de yrkesgrupperna som är verksamma inom dessa. Avslutningsvis kommer kapitlet också att belysa förtroendet för den information om coronapandemin som de olika aktörerna har förmedlat. Innan analyserna påbörjas, berörs dock kort faktorer som vanligen brukar lyftas fram som betydelsefulla för att förklara människors förtroendebedömningar.

Förtroendets förutsättningar

Även om konceptualiseringen av förtroende och tillit skiljer sig mellan olika ämnesområden, kan förtroende något förenklat beskrivas som en egenskap hos en aktör eller ett system som individen har möjlighet att värdera, medan tillit är förknippat med relationen mellan aktörer, exempelvis mellan patienten och dennes läkare. Analytiskt kan förtroende och tillit delas in i tre dimensioner, eller varianter, som handlar om hur man känner tillit, vem man litar på samt vad man litar på i relation till den andre (Newton & Zmerli, 2011; Nannestad, 2018; Uslander, 2003). Robbins (2016) beskriver ett slags relationell tillit, där kognitiva processer fungerar som källor till förtroende när en person bedömer en annan aktörs resurser, tjänster, beteenden eller kompetens i en viss fråga eller ett visst sammanhang (jfr. Farrell,

2009). Som kognitiv process innefattar förtroendebildning såväl automatiska som medvetna procedurer (Vaisey, 2009). Dessa baseras bland annat på individens tidigare erfarenheter och kunskaper om sociala relationer, på bedömningar av den externa aktörens kompetens, kunskaper och problemhanteringsförmåga liksom dess grad av opartiskhet (integritet) (Newton m.fl., 2018; Robbins, 2018). Det senare kan exempelvis handla om att alla patienter behandlas lika i sjukvården, oavsett bakgrund eller boendeort (jfr. Bargain & Aminjonov, 2020). Därtill spelar upplevelsen av aktörens transparens, till exempel i kommunikationen mellan medarbetare och allmänhet, roll för förtroendebedömningen, likaså hur viktig aktören är i individens vardag, vilka fördelar eller ”kostnadsbesparingar” individen bedömer sig kunna erhålla genom att ge aktören sitt förtroende, samt inte minst vilken ställning aktören har i den allmänna opinionen (Newton m.fl., 2018; Robbins, 2018; Chrysochoidis, Strada & Krystallis, 2009).

Vidare har förtroende beskrivits som ett slags selektiv mental process som skiftar beroende på sammanhang (Möllering, 2006), vilket dels innebär att olika personer är olika benägna att vara förtroendefulla, dels att det finns en viss systematik i förtroendet beroende på förutsättningarna runt omkring (Riedl & Javor, 2012; Korsgaard m.fl., 2015). De olika byggstenarna kan således ha olika stor betydelse för människors förtroende beroende på miljö och situation.

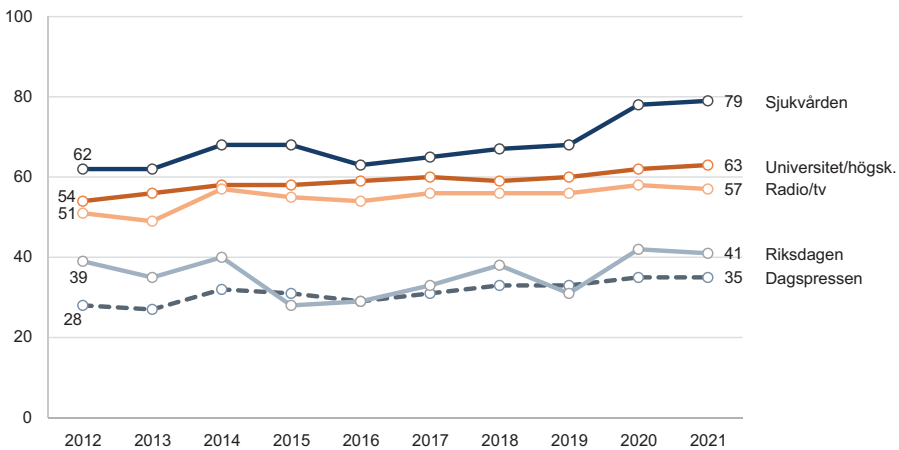
Stärkt förtroende för sjukvården under pandemin

Det är tydligt att pandemin, åtminstone fram till och med hösten 2021, har haft stor påverkan på allmänhetens förtroende för den svenska sjukvården som samhällsinstitution. Sjukvården, som sedan länge innehaft toppositionen i de årliga mätningar av förtroendet för olika institutioner som görs av SOM-institutet, har under pandemin ökat sitt förtroendekapital ytterligare. Hösten 2019, då få människor oroade sig för att samhället inom en relativt snar framtid skulle stå inför en pandemi (se t.ex. Andersson m.fl., 2020) uppgav 68 procent av svarspersonerna i det årets nationella SOM-undersökning att de hade ganska eller mycket stort förtroende för sjukvården (figur 1). Redan tidigt under pandemin, våren 2020, steg förtroendet för sjukvården markant (se Andersson & Oscarsson, 2020a) och sedan hösten 2020 har det legat cirka 10 procentenheter högre jämfört med före pandemin. Den senaste mätningen från hösten 2021 visade att 79 procent av allmänheten hade stort förtroende för sjukvården (figur 1). Trots en hårt pressad situation har sjukvården fortsatt att leverera, vilket sannolikt är en huvudförklaring till det allmänhetens ökade förtroende.

Förtroendet för medieinstitutioner som radio/tv och dagspressen har däremot inte sett någon stor förändring i förtroendenivåerna som följd av pandemin, ett resultat som i stort även gäller för universitet och högskolor (figur 1). På längre sikt, har det dock skett en ökning i förtroendet för dessa institutioner. Under den senaste tioårsperioden har andelen förtroendefulla ökat från 54 procent år 2012

till 63 procent år 2021 för universitet och högskolor, från 51 till 57 procent för radio/tv och från 28 till 35 procent för dagspressen. Politiska institutioner, däribland Sveriges riksdag, har däremot sett en ökning av andelen med stort förtroende under pandemin (se Falk & Andersson, 2021). Sedan hösten 2019 har andelen med stort förtroende för Sveriges riksdag ökat från 31 till 41 procent. När det gäller förtroendet för politiska institutioner brukar det vanligtvis gå att se så kallade valårseffekter, där förtroendet ökar tydligt under de år då allmänna val hålls. För riksdagen framträdde dock en sådan tendens redan under 2020, vilken därtill har hållit i sig även under 2021. Det återstår att se i vilken riktning förtroendet går under valåret 2022, med tanke på att det redan ligger på en relativt sett hög nivå.

Figur 1 Andel stort förtroende för olika samhällsinstitutioner i Sverige, 2012–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svartalternativen var 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel mycket/ganska stort förtroende. Antal svarande 2021 var 3 191.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2021.

I tabell 1 redovisas olika samhällsgruppers institutionsförtroende åren 2019 respektive 2021. Eftersom mönstret i förtroendet för de båda medieinstitutionerna är mycket likartat, om än på olika nivåer, får radio/tv här representera gruppen "medier". Det innebär att den fortsatta jämförelsen fokuserar på sjukvården, universitet/högskolor, radio/tv respektive riksdagen. När det gäller förtroendet för sjukvården ligger det på en högre nivå 2021 i så gott som alla samhällsgrupper, oavsett kön, ålder eller partisympati, jämfört med 2019. Snarare har pandemin haft en viss utjämnande effekt, där spridningen i olika gruppers förtroendebedömningar har

minskat. Exempelvis var förtroendedifferensen mellan individer som står ideologiskt klar till vänster respektive klart till höger minskat från 12 procentenheter 2019 (73 respektive 61 procent stort förtroende) till 8 procentenheter 2021 (85 respektive 77 procent stort förtroende). Likaså har skillnaderna i förtroendebedömningar bland människor som är mycket nöjda med hur den svenska demokratin fungerar och människor som inte är särskilt nöjda, eller inte alls nöjda, med demokratin, minskat från 29 procentenheter 2019 (80 respektive 51 procent stort förtroende) till 23 procentenheter 2021 (88 respektive 65 procent stort förtroende).

Förändringar i olika samhällsgruppers förtroende för universitet/högskolor respektive radio/tv är däremot mer modesta. Skillnaderna är i de flesta fall små och inte signifikanta. För radio/tv syns en viss uppgång i förtroendet hos unga under 30 år, hos personer klart till vänster, V-sympatisörer samt hos personer som är mycket nöjda med demokratin (tabell 1). Vidare kan en viss nedgång i förtroendet för radio/tv noteras bland sympatisörer till Sverigedemokraterna.

Förtroendet för riksdagen har likt förtroendet för sjukvården ökat i flera samhällsgrupper. Ökningen kan bland annat noteras bland både kvinnor och män, bland äldre och låg- respektive högutbildade, bland personer som identifierar sig ideologiskt till vänster respektive klart till höger, bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Centerpartiet (tabell 1). Lägst förtroende för samtliga fyra samhällsinstitutioner har Sverigedemokraternas sympatisörer samt personer som inte är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige. Bland personer som är mycket nöjda med demokratin har 76 procent stort förtroende för riksdagen, vilken kan jämföras med 9 procent bland personer som är missnöjda med hur demokratin fungerar. Sett till partisympati är skillnaderna störst mellan sympatisörer till Socialdemokraterna och Sverigedemokraternas sympatisörer, där 62 respektive 11 procent uttrycker stort förtroende för riksdagen. Tidigare analyser har kunnat visa på en ökad partipolitisering i förtroendet för flera samhällsinstitutioner, däribland de politiska (Andersson & Oscarsson, 2020b).

Det finns i vissa fall systematiska skillnader mellan olika samhällsgruppers förtroendebedömningar. Exempelvis har kvinnor, högutbildade och personer som står till vänster i politiken generellt högre förtroende för universitet/högskolor, radio/tv och riksdagen jämfört med män, lågutbildade och personer som står politiskt till höger (tabell 1). För universitet/högskolor gäller dock att yngre har större förtroende än äldre, medan äldre i sin tur har större förtroende för radio/tv jämfört med yngre. I båda fallen handlar det rimligen om erfarenhet och ett slags närhetsprincip, då andelen med erfarenhet av högre utbildning är större bland yngre än bland äldre, medan äldre i sin tur är betydligt mer frekventa konsumenter av innehållet i radio och tv jämfört med yngre.

Tabell 1 Andel stort förtroende för sjukvården, universitet/högskolor, radio/tv och riksdagen i olika samhällsgrupper, 2019 och 2021 (procent)

	Sjukvården			Universitet/ högskolor			Radio/tv			Riksdagen		
	2019	2021	Diff.	2019	2021	Diff.	2019	2021	Diff.	2019	2021	Diff.
Kön												
Kvinnor	68	79	+11	60	65	+5	59	62	+3	33	43	+10
Män	67	79	+12	60	60	+0	52	53	+1	29	38	+9
Ålder												
16–29 år	63	78	+15	70	75	+5	43	49	+6	35	38	+3
30–49 år	65	75	+10	70	71	+1	52	50	-2	33	40	+7
50–64 år	67	78	+11	56	61	+5	57	60	+3	32	41	+9
65–85 år	72	83	+11	50	52	+2	63	65	+2	27	42	+15
Utbildningsnivå												
Låg	69	79	+10	37	40	+3	56	50	-6	21	35	+14
Medel	65	78	+13	57	57	+0	52	58	+6	29	35	+6
Hög	72	82	+10	74	77	+3	62	66	+4	40	51	+11
Vänster-/högerideologi												
Klart till vänster	73	85	+12	69	72	+3	64	70	+6	46	56	+10
Något till vänster	72	83	+11	68	74	+6	69	70	+1	41	58	+17
Varken vänster/höger	65	73	+8	52	52	+0	52	50	-2	27	32	+5
Något till höger	68	82	+14	61	64	+3	54	55	+1	29	32	+3
Klart till höger	61	77	+16	52	57	+5	40	42	+2	18	28	+10
Partisymptati												
Vänsterpartiet	72	79	+7	69	72	+3	62	69	+7	33	44	+11
Miljöpartiet	73	79	+6	78	83	+5	67	72	+5	41	(49)	(+8)
Socialdemokraterna	73	86	+13	62	66	+4	68	69	+1	47	62	+15
Centerpartiet	78	83	+5	74	75	+1	68	69	+1	41	54	+13
Liberalerna	69	83	+14	70	81	+11	67	63	-4	47	(38)	(-9)
Kristdemokraterna	71	80	+9	61	59	-2	50	46	-4	28	(23)	(-5)
Moderaterna	67	83	+16	64	64	+0	53	56	+3	30	32	+2
Sverigedemokraterna	56	66	+10	35	38	+3	37	31	-6	6	11	+5
Nöjd med demokratin												
Mycket nöjd	80	88	+8	83	81	-2	74	83	+9	70	76	+6
Ganska nöjd	76	85	+9	63	68	+5	60	63	+3	32	42	+5
Inte särskilt/inte alls nöjd	51	65	+14	36	44	+6	31	32	+1	6	9	+3

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svarsalternativen var 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende. Låg utb.=ej fullgjord alt. fullgjord grundskola (el. motsv. obligatorisk skola). Medel utb.=studier vid/examen från gymnasium/folkhögskola (el. motsv.) alt. eftergymnasial utb. eller studier vid högskola/universitet. Hög utb.=examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Frågorna om ideologi respektive partisymptati löd 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' samt 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Frågan om nöjdhet med demokratin löd 'Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?' med svarsalternativen 'Mycket nöjd', 'Ganska nöjd', 'Inte särskilt nöjd' och 'Inte alls nöjd'. De två sista svarsalternativen har slagits samman i tabellen p.g.a. lågt antal svarande. Resultat inom parentes = under 80 svarspersoner. Dessa resultat bör tolkas med försiktighet.

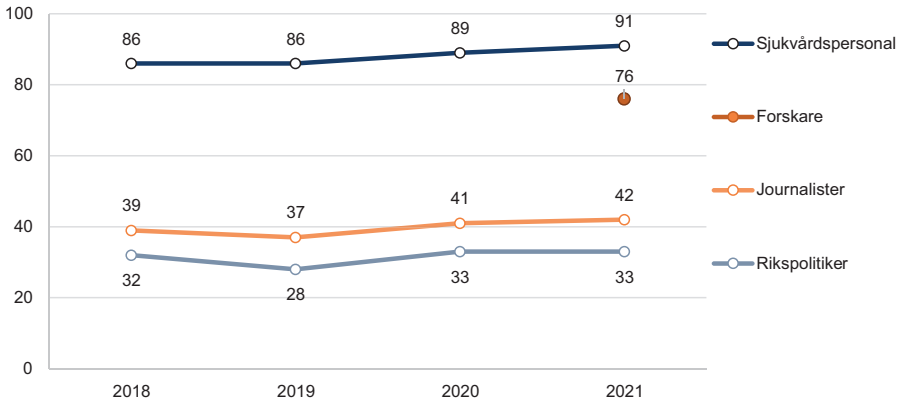
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019 och 2021.

Nio av tio har stort förtroende för sjukvårdens personal

Tidigare studier om förtroende har kunnat visa på ett klart samband mellan institutionsförtroende och förtroendet för de grupper som är verksamma inom respektive institution. Analyser av samspelet med institutionsförtroende har bidragit till förståelsen av hur olika grupper bedöms, exempelvis att sjukvården som institution och sjukvårdens personal båda värderas högt, medan förtroendet för lärare oftast har varit något högre än förtroendet för skolan (Holmberg & Weibull, 2005).

Respondenterna i 2021 års nationella SOM-undersökning uttrycker störst förtroendet för sjukvårdens personal, för vilka 91 procent uppger att de har mycket eller ganska stort förtroende (figur 2). Vidare uppger 76 procent stort förtroende för forskare, medan 42 procent har stort förtroende för journalister. En tredjedel av de svarande, 33 procent, har stort förtroende för politiker på riksnivå. Förtroendebedömningarna präglas av stabilitet över tid. För gruppen forskare har frågan bara ställts i sin nuvarande form 2021, varför någon jämförelse bakåt inte är möjligt. För sjukvårdspersonal kan ses en förtroendeökning om 5 procentenheter sedan 2019. Trots stor belastning på sjukvården under pandemin, är förtroendet för sjukvårdens personal fortsatt mycket högt.

Även förtroendet för journalister har stärkts något sedan hösten 2019. Förtroendet för yrkesgruppen ligger ungefär mittemellan förtroendet för samhällsinstitutionerna radio/tv respektive dagspressen (se figur 1 respektive figur 2), vilket motsvarar den genomsnittliga bedömningen av det samlade förtroendet för radio/tv och dagspressen. Jämfört med förtroendet för sjukvården som institution, vilket i relation till andra samhällsinstitutioner ligger på en hög nivå, åtnjuter sjukvårdens personal ett om möjligt ännu högre förtroende. Förhållandet är likartat också för forskare, vars förtroendekapital är högre jämfört med de institutioner som många inom yrkesgruppen är verksamma vid – universitet och högskolor. För rikspolitiker är förhållandet det motsatta – förtroendet för riksdagen är större än förtroendet för politikerna.¹

Figur 2 Andel stort förtroende för olika yrkesgrupper, 2018–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande yrkesgrupper sköter sitt arbete?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende'; 'Ganska stort förtroende'; 'Varken stort eller litet förtroende'; 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel mycket/ganska stort förtroende. Antal svarande 2021 var 1 518.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018–2021.

Vid en jämförelse mellan olika samhällsgruppers förtroende för de fyra yrkesgrupperna, kan dels noteras att förändringen i förtroendebedömningarna är relativt små i de flesta grupper, dels konstateras att skillnaderna mellan olika gruppers bedömningar följer ungefär samma mönster som för institutionsförtroendet. När det gäller förändringar mellan 2019 och 2021 kan en ökning ses i andelen unga med förtroende för sjukvården (tabell 2). Även bland personer som inte är nöjda med demokratin i Sverige har andelen förtroendefulla ökat något. Förtroendet för journalister har framför allt ökat bland äldre, lågutbildade, personer som står något till höger i politiken samt personer som är mycket nöjda med demokratin. Förtroendet för rikspolitiker har i sin tur ökat mest bland äldre, lågutbildade samt bland Centerpartiets sympatisörer.

Tabell 2 Andel stort förtroende för sjukvårdspersonal, forskare, journalister och rikspolitiker i olika samhällsgrupper, 2019 och 2021 (procent)

	Sjukvårdspersonal			Forskare			Journalister			Rikspolitiker		
	2019	2021	Diff.	2019	2021	Diff.	2019	2021	Diff.	2019	2021	Diff.
Kön												
Kvinnor	87	91	+4	-	77	-	39	45	+6	30	36	+6
Män	87	91	+4	-	75	-	34	39	+5	26	31	+5
Ålder												
16–29 år	77	87	+10	-	85	-	37	38	+1	27	33	+6
30–49 år	85	88	+3	-	81	-	38	45	+7	31	31	+0
50–64 år	88	91	+3	-	74	-	36	38	+2	30	34	+4
65–85 år	91	94	+3	-	71	-	36	44	+8	25	34	+9
Utbildningsnivå												
Låg	87	90	+3	-	62	-	30	39	+9	22	33	+11
Medel	85	91	+6	-	75	-	33	36	+3	24	28	+4
Hög	90	92	+2	-	82	-	46	53	+7	38	42	+4
Vänster/högerideologi												
Klart till vänster	87	91	+4	-	86	-	54	56	+2	42	46	+4
Något till vänster	91	91	+0	-	80	-	52	54	+2	41	46	+5
Varken vänster/höger	80	86	+5	-	68	-	34	36	+2	22	28	+6
Något till höger	89	95	+6	-	78	-	29	38	+9	26	27	+1
Klart till höger	88	93	+5	-	73	-	21	27	+6	16	19	+3
Partisynpat												
Vänsterpartiet	89	89	+0	-	81	-	54	58	+4	32	38	+6
Miljöpartiet	85	(89)	(+4)	-	(91)	-	42	(68)	(+26)	34	(53)	(+19)
Socialdemokraterna	91	93	+2	-	79	-	49	52	+3	46	49	+3
Centerpartiet	90	95	+5	-	82	-	46	53	+7	34	51	+17
Liberalerna	87	(90)	(+3)	-	(87)	-	39	(41)	(+2)	35	(33)	(-2)
Kristdemokraterna	92	(87)	(-5)	-	(59)	-	29	(25)	(-4)	26	(24)	(-1)
Moderaterna	91	94	+3	-	77	-	31	35	+4	27	24	-3
Sverigedemokraterna	81	88	+7	-	65	-	17	18	+1	3	9	+6
Nöjd med demokratin												
Mycket nöjd	91	96	+5	-	88	-	59	68	+9	64	64	+0
Ganska nöjd	92	93	+1	-	79	-	40	42	+2	31	35	+4
Inte särskilt/inte alls nöjd	75	83	+8	-	60	-	17	21	+4	2	5	+3

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande yrkesgrupper sköter sitt arbete?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende. För kategorisering av utbildningsnivå samt formulering av frågor rörande ideologi, partisynpat och demokratinöjdhet, se tabell 1. Resultat inom parentes = under 80 svarspersoner. Dessa resultat bör tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019 och 2021.

Förtroendet för sjukvårdens personal är mycket likartat oavsett vilka samhällsgrupper som beaktas. Den enda större skillnad som kan utläsas är att personer som inte är nöjda med den svenska demokratin har ett något lägre förtroende för sjukvårdens personal jämfört med personer som är mycket nöjda med demokratin, 83 respek-

tive 96 procent. Förtroendet för forskare varierar däremot betydligt mer. Yngre, högutbildade, personer som står ideologiskt till vänster, sympatisörer till V, S och C samt personer som är mycket nöjda med demokratin har klart större förtroende för forskare jämfört med äldre, lågutbildade, personer som står ideologiskt till höger, SD-sympatisörer samt personer som inte är nöjda med demokratin. Som exempel kan nämnas att 82 procent av högutbildade och 62 procent av lågutbildade har stort förtroende för forskare, vilket innebär en differens om 20 procentenheter.

Resultaten är likartade för journalister respektive rikspolitiker. Bland Vänsterpartiets sympatisörer har exempelvis 58 procent stort förtroende för journalister, medan motsvarande andel hos Sverigedemokraternas sympatisörer är 18 procent, en differens om 40 procentenheter (tabell 2). För personer som är mycket nöjda respektive missnöjda med demokratin är differensen 47 procentenheter (68 respektive 21 procent förtroendefulla). När det gäller politikerförtroende kan nämnas att 49 respektive 51 procent av S- och C-sympatisörer uttrycker stort förtroende, medan endast 9 procent av SD-sympatisörerna gör samma bedömning. Störst är dock differensen mellan demokratiskt nöjda och demokratiskt missnöjda, där 64 procent av de mycket nöjda har stort förtroende för rikspolitiker medan en så låg andel som 5 procent bland de missnöjda uttrycker förtroende för politiker. Här handlar det således om en förtroendedifferens om 59 procentenheter mellan de båda grupperna.

Förtroendet för olika aktörers information om pandemin

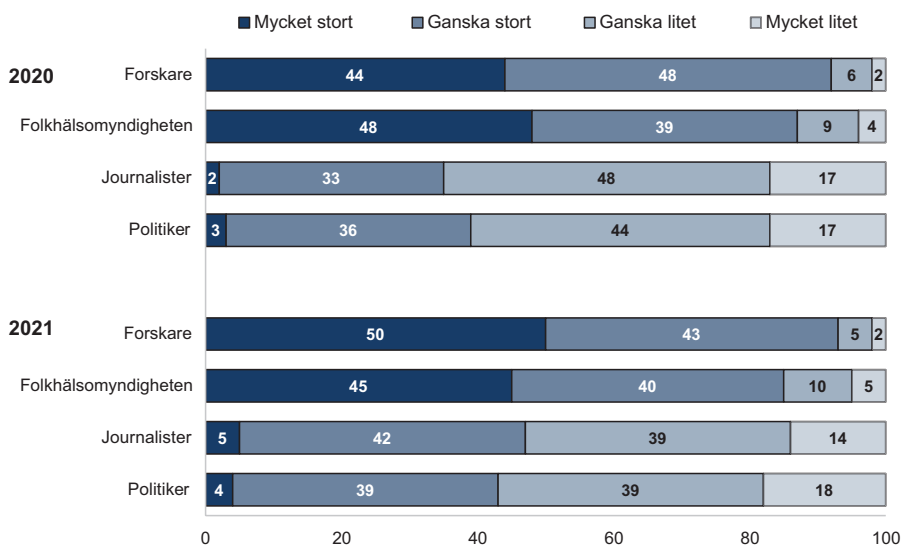
Utöver att respondenterna tillfrågades om deras förtroende för olika institutioner och grupper, har de även besvarat frågan om hur stort förtroende de har för ett antal aktörer när det gäller deras *information* om coronaviruset. Tre av dessa har tidigare omfrågats i egenskap av yrkesgrupper – forskare, journalister och politiker. Utöver dessa har även Folkhälsomyndigheten ingått i frågan om förtroende för olika aktörers information. Resultaten visar en tydlig skiljelinje mellan å ena sidan forskare/Folkhälsomyndigheten och å andra sidan journalister/politiker (figur 3).

Hösten 2020 hade cirka nio av tio svarande stort förtroende för den coronainformation som kommunicerats från forskare och från Folkhälsomyndigheten. Ett år senare, 2021, har förtroendet för forskares information om viruset stärkts något när det gäller andelen som säger sig ha *mycket stort* förtroende, från 44 till 50 procent. Jämfört med 2020 har också förtroendet för journalisters information om coronaviruset stärkts från 35 till 47 procent år 2021. Förtroendenivåerna ligger dock betydligt lägre för såväl journalister som politiker i jämförelse med förtroendet för forskare och Folkhälsomyndigheten. Omkring var sjätte person uppger sig ha mycket litet förtroende för den information som kommer från journalister och politiker.

Jämfört med det generella förtroendet för journalister och politiker, är dock förtroendenivåerna något högre när det gäller gruppernas information om coro-

naviruset (se figur 2 och 3). Det gäller framför allt politiker, vars förtroendekapital relaterat till pandemin är större än det generella förtroendet, även om det senare förvisso har ökat något under pandemin.

Figur 3 Förtroende för olika aktörers information om coronaviruset, 2020–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för följande aktörer när det gäller förtroende för information om coronaviruset?'. Svarsalternativen var 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Antal svarande var 1 797 år 2020 och 1 538 år 2021.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020–2021.

Även i den här frågan syns tydliga skillnader framför allt beroende på individernas vänster-högerposition, partisynpati och nöjdhet med demokratin (tabell 3). Personer som står ideologiskt till vänster har större förtroende för samtliga aktörer jämfört med personer ideologiskt till höger. Detsamma gäller för partisynpati, där framför allt Sverigedemokraternas sympatisörer utmärker sig genom ett betydligt lägre förtroende än övriga partisympatisörer. Det är särskilt tydligt i förtroendet för den information som kommer från journalister och politiker.

Graden av nöjdhet med demokratin spelar också stor roll för förtroendebedömningarna, där gruppen som är missnöjd med hur demokratin fungerar i Sverige är betydligt mindre förtroendefulla än gruppen som är mycket nöjd med demokratin. Differensen mellan de båda gruppernas förtroende för journalister är exempelvis 43 procentenheter (61 procent förtroende bland de mycket nöjda, 18 procent förtroende bland de missnöjda).

Andelen med stort förtroende för olika aktörers information om coronaviruset verkar däremot inte skilja sig nämnvärt mellan olika åldersgrupper. Med undantag för Folkhälsomyndigheten och journalister, för vilka kvinnor har något större förtroende än män, finns det inga tydliga könsskillnader i förtroendebedömningar.

Tabell 3 Förtroende för olika aktörers information om coronaviruset, 2020 och 2021 (procent)

	Forskare			Folkhälsomyndigheten			Politiker			Journalister		
	2020	2021	Diff.	2020	2021	Diff.	2020	2021	Diff.	2020	2021	Diff.
Kön												
Kvinna	93	95	+2	91	88	-3	43	46	+3	37	47	+10
Man	91	91	+0	84	82	-2	36	40	+4	33	47	+14
Ålder												
16–29 år	93	96	+3	85	87	+2	40	38	-2	31	44	+13
30–49 år	92	91	-1	85	84	-1	41	42	+1	38	48	+10
50–64 år	94	93	-1	89	86	-3	39	46	+7	36	46	+10
65–85 år	92	94	+2	89	86	-3	38	44	+6	34	48	+14
Utbildningsnivå												
Låg	86	86	+0	85	85	+0	33	40	+7	27	48	+21
Medel	92	93	+1	87	84	-3	37	41	+4	31	41	+10
Hög	95	96	+1	90	88	-2	46	48	-2	44	56	+12
Vänster/höger												
Klart t. vänster	97	95	-2	97	93	-4	54	55	+1	46	59	+13
Något t. vänster	95	96	+1	93	90	-3	52	59	+7	45	58	+13
Varken vänster/höger	87	90	+3	82	84	+2	34	37	+3	31	41	+10
Något t. höger	94	95	+1	89	87	-2	37	42	+5	32	49	+17
Klart t. höger	92	87	-5	80	71	-9	23	23	+0	23	25	+2
Partisynpat												
Vänsterpartiet	93	97	+4	94	91	-3	43	53	+10	43	61	+18
Miljöpartiet	(96)	(91)	(-5)	(90)	(90)	(+0)	(46)	(59)	(+13)	(54)	(65)	(+11)
Socialdemokraterna	94	95	+1	94	92	-2	54	56	+2	44	54	+10
Centerpartiet	97	100	+3	93	96	-3	55	67	+12	32	64	+32
Liberalerna	(98)	(90)	(-8)	(91)	(92)	(+1)	(48)	(32)	(-16)	(46)	(59)	(+13)
Kristdemokraterna	95	(93)	(-2)	87	(78)	(-10)	28	(44)	(+16)	27	(42)	(+15)
Moderaterna	95	95	+0	91	86	-5	34	36	+2	30	45	+15
Sverigedemokraterna	85	83	-2	67	71	+4	18	19	+1	23	23	+0
Nöjd med demokratin												
Mycket nöjd	96	99	+3	96	96	+0	68	61	-7	52	63	+11
Ganska nöjd	95	97	+2	93	92	-1	45	51	+6	39	55	+16
Inte särskilt/inte alls nöjd	86	83	-2	76	67	-9	19	18	-1	23	24	+1

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för följande aktörer när det gäller förtroende för information om coronaviruset?'. Svartalternativen löd 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Ganska litet förtroende' och 'Mycket litet förtroende'. Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende. För kategorisering av utbildningsnivå samt formulering av frågor rörande ideologi, partisynpat och demokratinöjdhet, se tabell 1. Resultat inom parentes = under 80 svars personer. Dessa resultat bör tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020—2021.

Stabilt förtroende för centrala samhällsinstitutioner och yrkesgrupper genom pandemin

Den svenska befolkningen är internationellt känd för att i stor utsträckning lita både på sina medmänniskor och hysa stort förtroende samhällets institutioner. Det är ett resultat som även gäller under början av 2020-talet. Allmänhetens förtroende för några av de samhällsinstitutioner och yrkesgrupper som har haft särskilt stor betydelse under coronapandemin har hållit sig stabilt, och i vissa fall även ökat, under pandemin. I synnerhet sjukvårdens förtroendekapital har stärkts ytterligare, från en redan hög nivå. Tillsammans med sjukvårdens personal utmärker sig även forskare genom höga förtroendebedömningar. När frågan gäller förtroende för den information om coronaviruset som olika aktörer har försett samhället och dess medborgarna med, är det forskarkollektivet som tillsammans med Folkhälsomyndigheten drar det längsta förtroendestrået. Förtroendet för journalister och politiker ligger på en lägre nivå, även om båda grupperna har stärkt sitt förtroendekapital i samband med pandemin. För journalister gäller det både förtroendet för yrkesgruppen i sig och förtroendet för den information som journalister har förmedlat under pandemiåren. För rikspolitiker har det allmänna förtroendet för gruppen stärkts, en förändring som även kunnat ses i förtroendet för riksdagen.

Pandemin har onekligen bidragit till att stärka människors samhällsförtroende. Det gäller framför allt i relation till sjukvården. Oavsett kön, ålder, utbildningsnivå, ideologi eller partisympati, är resultatet tydligt – sjukvårdens förtroendekapital har stärkts i alla samhällsgrupper under pandemin. Ett liknande mönster framträder i förtroendet för Sveriges riksdag, även om det förekommer skillnader mellan vissa grupper. De största förändringarna står äldre, lågutbildade, personer som står något till vänster samt sympatisörer till Socialdemokraterna och Centerpartiet, för. Det är i dessa grupper som förtroendet för riksdagens arbete har ökat mest. Sett till förtroendet för olika yrkesgrupper är rörelsen i bedömningarna inte lika påtaglig som för institutionerna. Yngres förtroende för sjukvårdens personal har stärkts, likaså har äldres och lågutbildades förtroende för svenska politiker ökat. I övrigt är det svårt att urskilja några tydliga mönster i hur förtroendebedömningarna specifika grupper har skiftat före och under pandemin.

Huruvida det stärka förtroendet för flera av de samhällsinstitutioner och yrkesgrupper som granskats i det här kapitlet kommer att hålla i sig även efter pandemin återstår att se. Hösten 2022 stundar allmänna val till riksdag, region och kommun, vilket i tidigare års mätningar har visat sig kunna generera i en valårseffekt när det gäller människors förtroende för samhällets institutioner och aktörer. Frågan är om förtroendet kommer att öka ytterligare, eller om pandemin redan har pressat förtroendenivåerna till det yttersta.

Not

- ¹ Sambanden mellan institutionsförtroende och yrkesgruppsförtroende är: sjukvården – sjukvårdspersonal 0,59, universitet/högskolor – forskare 0,43, radio/tv – journalister 0,56, riksdagen – rikspolitiker 0,69. Sambandsmåtten som använts är Pearsons r och samtliga samband har en signifikansnivå på 0,000.

Referenser

- Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020a). Institutionsförtroendet inte lika politiserat under pandemin. Rapport från SOM-undersökningen om coronaviruset våren 2020. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020b). (Parti-)politiserat institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Patrik Öhberg (2021). Ingen anledning till oro(?) – Inledningskapitel. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro(?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bargain, Olivier & Ulugbek Aminjonov (2020). Trust and compliance to public health policies in times of COVID-19. *Journal of Public Economics*, 192: 104316.
- Chrysochoidis, George M., Strada, Anna & Athanasios Krystallis (2009). Public trust in institutions and information sources regarding risk management and communication: Towards integrating extant knowledge. *Journal of Risk Research*, 12(2): 137–185.
- Dinesen, Peter T. & Mads M. Jæger (2013). The effect of terror on institutional trust: New evidence from the 3/11 Madrid Terrorist attack. *Political Psychology*, 34(6): 917–926.
- Farrell, Henry (2009). *The Political Economy of Trust: Institutions, Interests, and Inter-Firm Cooperation in Italy and Germany*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Hetherington, Marc J. & Michael Nelson (2003). Anatomy of a rally effect: George W. Bush and the war on terrorism. *PS: Political Science & Politics*, 36(1): 37–42.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2005). Rimligt förtroende? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Korsgaard, Audrey M., Holly H. Brower & Scott W. Lester (2015). It isn't always mutual: A critical review of dyadic trust. *Journal of management*, 41(1): 47–70.
- Mueller, John E. (1973). *War, Presidents, and Public Opinion*. New York: Wiley.
- Möllering, Guido (2006). *Trust: Reason, Routine, Reflexivity*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing Limited.
- Nannestad, Peter (2008). What have we learned about generalized trust, if anything? *Annual Review of Political Science*, 11: 413–436.

- Newton, Ken & Sonja Zmerli (2011). Three forms of trust and their association. *European Political Science Review*, 3: 169–200.
- Newton, Kenneth, Stolle, Dielind & Sonja Zmerli (2018). Social and political trust. I Eric M. Uslander (red) *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. New York: Oxford University Press.
- Nielsen, Rasmus K. Fletcher, Richard, Newman, Nic, Brennen, J. Scott & Philip N. Howard (2020). *Navigating the 'infodemic': How people in six countries access and rate news and information about coronavirus*. Oxford: Reuters Institute.
- Riedl, René & Andrija Javor (2012). The biology of trust: Integrating evidence from genetics, endocrinology, and functional brain imaging. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 5(2): 63–91.
- Polisen (2022a). Omfattande utredningar väntar efter upploppen i Malmö. Publicerad 2022-04-18. <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/2022/april/uppfoljning-upplopp/>
- Polisen (2022b). Upploppen under påskhelgen – en uppdatering av läget. Publicerad 2022-04-26. <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/2022/april/upploppen-under-paskhelgen--en-uppdatering-av-laget/>
- Robbins, Blaine G. (2016). What is trust? A multidisciplinary review, critique, and synthesis. *Sociology Compass*, 10(10): 972–986.
- Uslaner, Eric M. (2003). Varieties of Trust. *European Political Science*, 2: 43–49.
- Vaisey, Stephen (2009). Motivation and Justification: A Dual-Process Model of Culture in Action. *American Journal of Sociology*, 114: 1675–1715.

DEN SVENSKA TILLITEN FORTSATT HÖG – MEN SJUNKER I UTSATTA GRUPPER

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Det är dags för lite alarm. Graden av mellanmänsklig tillit är fortsatt hög i Sverige. Och coronapandemin har inte försvagat den. Men när det gäller tilliten i vissa socialt utsatta grupper är resultaten mindre uppmuntrande. I flera välfärdspolitiskt exponerade grupper återfinns en lägre och en minskande tillit under 2000-talet. Det gäller bland arbetslösa, bland personer med sjuk- och aktivitetsersättning, bland människor med dålig hälsa och bland unga. I vissa politiska grupperingar är den mellanmänskliga tilliten också påtagligt lägre än bland svenskar i allmänhet – exempelvis bland personer utan partipreferenser eller med politisk hemvist hos Sverigedemokraterna. Sammanlagt omfattar dessa politiska ”utanförgrupper” upp emot 30 procent av nutidens svenska valmanskår. Vi talar inte om någon liten försumbar minoritet. Lite alarm är alltså påkallad. Allt är inte gott och väl med den mellanmänskliga tilliten i höglitarlandet Sverige.

Sverige tillsammans med övriga nordiska länder har sedan länge utmärkts av en internationellt sett exceptionellt hög grad av tillit människor emellan. Det har talats om ett nordiskt guld som sänker alla transaktionskostnader i samhället. Och gör det mesta mindre tungrott och mer effektivt när det kommer till beslutsfattande och mänskligt umgänge. Eventuella farhågor för att coronapandemin ska ha försvagat detta guld kan stillas. Pandemin har inte påverkat den höga svenska tilliten negativt. Förtroendet för människor i allmänhet – den generella mellanmänskliga tilliten – är fortsatt hög i Sverige. Det visar mätningar från den nationella SOM-undersökningen 2021.

Att resultatet med den fortsatt höga tilliten är viktigt inser man om man ser på sambandet mellan coronapandemin och tillit i omvänd ordning och frågar om graden av mellanmänsklig tillit kan ha påverkat hur framgångsrikt olika länder hanterade pandemin? Svaret på frågan är ett klart ja enligt den forskning som hittills har publicerats. Mest övertygande är en stor studie som omfattar 177 länder, publicerad i den medicinska tidskriften *The Lancet* (Bollyky m.fl., 2022). En slutsats som poängteras i studien är: ”If ...all countries...attained...interpersonal trust measured in Denmark...might have reduced global infections by...40.3 %” (Bollyky m.fl., 2022:1). Resultat från den nationella SOM-undersökningen 2021 ger också stöd för teorin om att social tillit kan vara en faktor som spelar roll för hur

bekämpningen av covid-19 lyckas. Människor med en hög grad av mellanmännisklig tillit vaccinerar sig exempelvis i högre utsträckning än personer med låg tillit.¹ Detta minskar i sin tur smittspridningen och risken för allvarlig sjukdom och död. Det är svårt att mer tydligt påvisa betydelsen av hög mellanmännisklig tillit för samhället och för individuella människor. Den minskar inte bara transaktionskostnader, den minskar också risken för livshotande sjukdomar och för tidig död.

Betydelsen av en hög grad av mellanmännisklig tillit är svår att överskatta. Det är verkligen ett guld, ett slags positivt socialt kapital. Det är ett helt centralt smörjmedel i ett välfungerande samhälle. Om de flesta människor i ett samhälle är pålitliga och uppfattar att andra människor också är pålitliga går det mesta bättre. Beslut kan fattas fortare och med mindre krångel vilket håller nere olika kostnader. Fördelaktiga utbyten människor emellan, såväl ekonomiska som sociala, kommer oftare och lättare tillstånd om parterna uppfattar varandra som pålitliga. Mellanmännisklig tillit bygger goda samhällen (Holmberg & Rothstein, 2016).

Men fördelen med en genomsnittligt hög tillit blir mindre om det i samhället finns olika antalsmässigt mindre grupper med en klart lägre grad av tillit. Det kan skapa problem – inte bara för de aktuella grupperna och för de individer som har en sådan inställning till sina medmänniskor – utan också för samhället i stort. Låg tillit bland vissa grupper blir som ett slags grus i maskineriet. Verksamheter som inbegriper låglitande grupper riskerar att ta längre tid och bli extra kostsamma och därmed mindre effektiva. Det kan i sin tur utvecklas till en negativ spiral som kan få spridningseffekter och leda till en mer generell nedgång i den mellanmänniskliga tilliten.

Det bästa och mest önskvärda tillståndet är om olika gruppskillnader i graden av tillit är så liten som möjligt i ett samhälle. Unga och äldre, kvinnor och män, arbetare och tjänstemän, inrikes- och utrikesfödda, arbetslösa och förvärvsarbetande, sjuka och friska, boende i städer och på landsbygd, olika partiers anhängare, väljare ideologiskt till vänster eller till höger – alla ska normativt sett och i den bästa av världar ha en hög, och i allt väsentligt lika hög, mellanmännisklig tillit. Eventuella skillnader ska vara små. Därtill över tid ska den höga tilliten bestå och möjliga smärre skillnader inte bli större.

En i olika sociala och politiska grupper jämn, stabil och hög tillit är vad vi normativt önskar oss. Frågan är i vilken utsträckning som den förhoppningen är uppfylld i Sverige. Vi har tidigare undersökt frågeställningen och funnit vissa sprickor i kristallen för höglitarlandet Sverige (Holmberg & Rothstein, 2015; 2017; 2018). Det finns flera storleksmässig små sociala grupper med klart lägre mellanmännisklig tillit som dessutom är på nedgång över tid. Tecken finns på att ett mer fragmentiserat samhälle med större skillnader mellan hög- och låglitare håller på att rota sig i Sverige. Det är en utveckling som manifesteras ytterligare genom att ett politiskt parti med anhängare med tydligt lägre mellanmännisklig tillit än genomsnittet vuxit sig allt starkare under de senaste tio åren. Det partiet är Sverigedemokraterna.

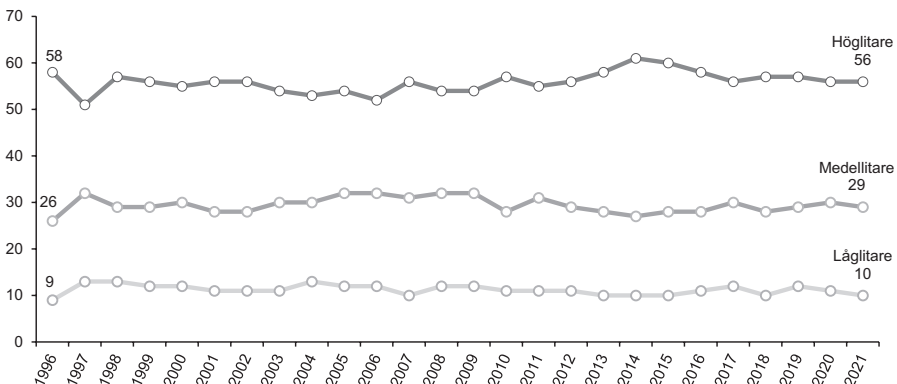
Alarmism är ett för starkt ord i sammanhanget, men resultaten är uppseendeväckande nog för att motivera en förnyad prövning av om dessa förhållanden fortfarande gäller. Den normativa önskehypotesen om en hög, stabil och jämnt spridd mellanmännisklig tillit i Sverige kan nu prövas på ett större och utvidgat undersökningsmaterial. Våra tidigare tester omfattade resultat från den nationella SOM-undersökningar åren 1996–2017. Nu kan vi lägga till resultat från ytterligare fyra studier under åren 2018–2021.

Fortsatt hög tillit i Sverige

Den genomsnittliga graden av mellanmännisklig tillit är fortfarande hög i Sverige och i huvudsak stabil. Någon tydlig och mer långsiktig nedgång som i flera länder i Syd- och Östeuropa och i USA kan inte iaktas (Holmberg & Rothstein, 2017; Trädgårdh, 2021).² En kortsiktig effekt av coronapandemin kan heller inte noteras. De detaljerade resultaten av SOM-institutets nationella tillitsmätningar redovisas i figur 1.³

I de nationella SOM-undersökningarna mäts den mellanmänniskliga tilliten finfördelat på en elvgradig skala mellan 0 (det går *inte* att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Enkätfrågan inleds på följande sätt: "Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?" De svarande delas in i tre grupper i enlighet med en klassificering som Bo Rothstein (1997) utformat: Låglitare (kryssar för 0–3 på skalan), Medellitare (4–6) och Höglitare (7–10).

Figur 1 Mellanmännisklig tillit i Sverige, 1996–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvarades på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. De som inte svarat på frågan ingår i procentbasen (ungefär 2–6 procent av respondenterna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2021.

De flesta svenskar har ända sedan mätningarna inleddes i mitten av 1990-talet kvalificerat sig som höglitare. Andelen har varit mycket likartad genom åren och hållit sig mellan 55–61 procent. I den nationella SOM-undersökningen senaste mätning 2021 är resultatet 56 procent, något lägre än rekordet på 61 procent från valåret 2014. I den första studien 1996 var andelen höglitare 58 procent.

De inte lika tillitsfulla medellitarna är färre med andelar kring 26–30 procent över tid. Mest ovanliga är låglitare. Deras andel har varierat mellan 9–12 procent genom åren.

Huvudresultatet är att mycket lite har förändrats under de tjugofem år som vi systematiskt har mätt graden av mellanmänsklig tillit i Sverige. Stabilitet på en hög nivå råder.

Tydliga gruppkillnader som ökar över tid

Vår normativa önskehypotes om inga eller obetydliga skillnader i tillit mellan olika samhällsgrupper får däremot inget stöd. Tillitsresultaten för flera viktiga grupper uppvisar visserligen mycket begränsade skillnader – två exempel är kvinnor och män som i allt väsentligt har samma höga grad av social tillit, och boende på landsbygd, i städer och i storstäder, där storstadsbor ligger i topp även om differensen till landsbygdsbor ofta är liten.⁴ Men för många andra sociala grupper är skillnaderna klart större. Det gäller exempelvis för unga (16–29 år) med en tydligt lägre tillit, liksom för lågutbildade, arbetare och personer som invandrat från länder utanför Norden. I dessa grupper håller sig andelen höglitare kring 40–45 procent i de senaste mätningarna jämfört med genomsnittet på 56 procent för befolkningen som helhet. Det finns emellertid grupper med ännu lägre tillit. Det gäller socialgrupper med olika former av utsatthet och som därför är extra beroende av välfärdssamhället. Tre exempel är arbetslösa, människor med dålig hälsa och personer med sjuk-/aktivitetsersättning. Bland dem är andelen höglitare i genomsnitt endast cirka 35 procent (se tabell 1).

Dessa resultat kan jämföras med tillitsnivåerna hos de sociala grupper som hyser högst generell tillit till sina medmänniskor. Här återfinns högre tjänstemän med en andel höglitare på oftast över 70 procent, högutbildade med tillitsandelar på plus 70-procentsnivån och personer med bra hälsa med ett genomsnitt strax under 70 procent. Sociala klasskillnader spelar också roll i sammanhanget. Högre sociala klasser har högre mellanmänsklig tillit. Likaså betyder välbefinnande mycket. Människor som skattar sig själva som friska litar mer på andra än människor som skattar sig själva som sjuka. Vidare är personer som är nöjda med sin livssituation är oftare höglitare jämfört med personer som är mindre nöjda.⁵

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit i olika demografiska och sociala grupper, 1996–2021 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57	56	56
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068	11 127	11 423
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61	58	57	58	57	57	56
Män	57	56	57	55	51	57	61	58	58	55	56	56	54	56
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48	46	44	42	43	40	40
30–49 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	57	58	55	55
50–65 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	61	62	62	61
65–85 år	57	56	57	49	50	54	61	60	58	57	62	58	59	58
Lägutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47	46	43	46	43	45	43
Medelläg	59	54	58	51	47	54	57	54	52	49	51	49	48	49
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60	58	57	56	58	59	61
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73	72	70	71	70	68	71
Arbetarhem	53	49	50	44	47	48	52	50	47	45	47	47	47	47
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69	68	67	68	67	66	68
Högre tjänstemannahem	77	72	69	68	70	73	78	76	74	71	71	73	69	72
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58	58	57	59	57	58	58
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59	57	53	57	53	56	55
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56	55	54	55	54	52	54
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61	59	57	58	57	58	58
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63	62	59	60	63	58	63
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62	61	58	59	59	58	60
I Norden	51	53	46	46	51	55	57	60	56	58	61	61	56	53
I Europa	51	38	40	32	46	44	41	41	44	43	42	47	45	48
Utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39	43	45	42	46	41	41
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65	63	61	61	61	61	63
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42	39	36	35	44	37	39
Sjuk-/aktivitetsersättning	56	46	47	38	41	40	37	39	35	34	35	37	36	35
Subjektiv hälsa:														
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33	35	31	35	36	36	37
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59	57	55	36	54	54	55
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73	68	66	62	68	67	69

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvarades på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Resultaten visar andel höglitare i respektive svarsgrupp. Höglitare kategoriseras som respondenter som svarar alternativ 7–10 på skalan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2021.

De skillnader i graden av tillit vi kan iakttä mellan olika sociala grupper i Sverige är inte något vi normativt önskar oss. Vår genomsnittligt höga nivå på den mellanmännsliga tilliten döljer inte obetydliga skillnader mellan olika samhällsgrupper, där flera socialt utsatta grupper sticker ut med klart lägre tillitsnivåer. Detta något betänkliga resultat blir inte mindre problematiskt när vi ser på hur tilliten har förändrats över tid i olika grupper. I de allra flesta fall kan vi enbart se mindre förändringar mellan tillitsresultaten 1996/98 och 2020/21 – någon eller några få procentenheters upp- eller nedgång. Det gäller för kvinnor och män, för medelålders och äldre, för högutbildade, för tjänstemän, för landsbygds- och storstadsbor, för uppväxta i Sverige och invandrade, för förvärvsarbetande och för personer med bättre hälsa.

Men denna stabilitet återfinns inte i alla grupper. Påtagliga nedgångar över tid kan noteras i vissa andelsmässigt mindre samhällsgrupper. Det märks tydligast bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning, där andelen höglitare har minskat med 15 procentenheter under de senaste tjugofem åren. En liknande men något mindre nedgång finner vi också bland unga (-11), bland arbetslösa (-8), bland personer med dålig hälsa (-7) och bland personer med lägre utbildning (-6/-8).

När det gäller skillnader i tillit mellan olika politiska grupperingar är dessa i de flesta fall begränsade, vilket är klart positivt. Det vore smått förödande om det fanns stora tillitsskillnader mellan olika ideologiska eller partipolitiska grupper i Sverige. Andelen höglitare bland personer ideologiskt till vänster eller till höger skiljer sig exempelvis inte mycket åt – dock återfinns en något större andel höglitare till vänster efter regeringsskiftet 2014. En liknande samstämmighet i graden av mellanmännslig tillit kan iakttas bland de olika partiernas väljare – men med ett viktigt undantag. Sverigedemokraternas anhängare hyser klart lägre tillit till sina medmänniskor. Bland SD-sympatisörer är andelen höglitare endast 37 procent år 2021. För övriga partiers anhängare varierar andelen höglitare mellan 58 och 71 procent (se tabell 2).

Det är Sverigedemokraternas väljare som skiljer ut sig med en låg social tillit. Det är de partipolitiskt dock inte helt ensamma om. Bland personer som stödjer något ”övrigt parti” eller inte har någon partipreferens är också andelen höglitare klart under genomsnittet (cirka 40 procent år 2021). Politiskt sett är alltså den mellanmännsliga tilliten i Sverige som lägst bland människor utanför det etablerade politiska systemet och bland väljare som sympatiserar med ett anti-etablissemangsparti som Sverigedemokraterna. Tillsammans omfattar dessa grupper idag upp emot en tredjedel av den vuxna befolkningen i de opinionsmätningar som görs. Låglitare har tenderat att samlas i politiska ”utanförgrupper”. En illavarslande utveckling. Dock, sett över tid går inte graden av social tillit entydigt ned i dessa grupper. Det är ett positivt tecken. När det gäller den stora gruppen – Sverigedemokraternas anhängare – kan vi tvärtom se en viss uppgång i graden av tillit jämfört med när partiet endast stöddes av något fåtal procent för 10–15 år sedan. En möjlig förklaring är att andelen personer som stödjer partiet har vuxit, vilket innebär att också

personer som tidigare inte tillhört någon politisk ytterkant nu sympatiserar med SD. Och de har en tendens att inte vara lika mycket låglitare som de ursprungliga SD-anhängarna, varför andelen tillitsfulla i gruppen som helhet har stabiliserats.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmännisklig tillit i ideologiska och partipolitiska grupper, 1996–2021 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	56	56	56
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068	11 127	11 423
Klart vänster	67	59	61	51	55	57	62	64	67	62	66	65	65	65
Något vänster	63	59	60	63	60	61	65	65	66	64	63	67	65	64
Varken eller	52	48	49	44	48	48	52	50	49	48	49	48	49	49
Något höger	62	65	62	62	57	64	66	66	64	61	61	59	59	60
Klart höger	63	59	55	53	55	57	63	58	55	50	51	51	45	59
V	61	51	54	50	51	63	62	63	65	64	65	64	62	63
S	61	56	57	55	53	52	59	61	60	60	58	61	61	60
MP	53	55	49	53	67	65	70	69	70	67	74	66	70	69
C	60	67	58	55	54	59	72	70	68	68	67	69	72	71
FP/L	70	78	66	60	64	67	73	73	73	67	66	72	68	66
KD	66	59	56	56	55	63	66	67	71	54	59	57	53	58
M	62	60	57	57	59	62	66	66	63	57	59	59	57	59
SD	-	-	-	-	28	34	40	39	37	37	38	38	36	37
FI	-	-	-	-	-	-	68	60	71	55	61	-	-	-
Övriga partier	51	42	43	42	39	47	41	40	36	43	36	44	43	40
Inget parti	38	40	40	41	39	38	45	39	47	41	45	42	56	37

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvarades på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Resultaten visar andel höglitare, dvs. de som svarar 7–10 på skalan. Svarspersonernas vänster–högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörighet gäller partisympati (dvs. vilket parti man tycker bäst om).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2021.

Hur kan mellanmännisklig tillit förstås?

Benägenheten att uppfatta merparten av sina medmänniskor som pålitliga varierar som nämnts såväl mellan länder som mellan sociala grupper inom länder. En förklaring till variationen mellan länder som har kommit att få ett omfattande stöd i den empiriska forskningen pekar på de offentliga institutionernas roll (Rothstein, 2018). I många länder är olika former av maktmissbruk bland dem som arbetar inom den offentliga sektorn vanliga. Det kan till exempel handla om korruption, favorisering och diskriminering. Ett flertal forskningsresultat visar att när människor uppfattar att personer som har att genomföra offentliga åtgärdsprogram

är ohederliga, diskriminerande eller ger särskilda favörer åt olika personer eller grupper har detta en negativ effekt inte bara för tilliten till offentliga myndigheter och serviceproducenter utan också på tilliten till människor i allmänhet (Rothstein & Eek, 2009; Guilianina m.fl., 2020; Nannestad m.fl., 2014). Det kan handla om korrupktion och andra likartade problem hos poliser, lärare, sjukvårdspersonal eller de som arbetar med att fördela sociala förmåner (Charron & Rothstein, 2018). Det ligger nära till hands att tänka att om man inte kan lita på denna slags yrkeskategorier kan man inte heller lita på människor i allmänhet i det samhälle man lever i. Detta skulle då vara förklaringen till den relativt höga tilliten till andra människor i de nordiska samhällena eftersom Norden är tämligen förskonat från olika former av korrupktion (Andreasson, 2017). Två mycket omfattande översikter av forskningen på området ger vid handen det finns en stark och robust negativ effekt på social tillit av korrupktion och brist på rättvisa i offentliga institutioner (You, 2018; Dinesen & Sønderskov, 2021).

Ett skäl till att vi även i Sverige ser en lägre grad av tillit hos personer som är arbetslösa eller har sjuk-/aktivitetsersättning kan vara att de har omfattande kontakter med sociala myndigheter som har att enskilt pröva varje fall. Många sociala förmåner i Sverige, exempelvis barnbidrag, pensioner och föräldraförsäkring är generella, det vill säga att de implementeras utan att sociala myndigheter har att behövspröva varje enskilt fall. Men för arbetslösa måste sådan prövning göras, till exempel i form av beslut om vilket slags arbete en arbetslös person måste acceptera för att inte gå miste om olika förmåner. Samma sak gäller såväl för personer med sjuk- och aktivitetsersättning där det exempelvis måste fattas beslut om i vilken grad personens specifika sjukdomstillstånd påverkar vederbörandes arbetsförmåga (Kumlin & Rothstein, 2005), som för människor som har invandrat från länder utanför Europa och vars ansökningar om uppehållstillstånd prövas av Migrationsverket. Vi har ingen anledning att tro att det (mer än möjligen undantagsvis) förekommer korrupktion i dessa verksamheter i Sverige, men man kan på goda grunder hävda att besluten som fattas av dessa myndigheter likväl av den enskilde kan vara svåra att förstå, anses orättfärdiga eller integritetskränkande. En orsak till att vi ser en sjunkande tillit i dessa grupper kan vara olika reformer av dessa socialförsäkringar som gjort det svårare att kvalificera sig för ersättning.

Ytterligare ett skäl till att personer inom dessa utsatta grupper hyser mindre tillit är att de kan antas vara mera missnöjda med sina liv. Omfattande forskning visar att det finns ett tydligt samband mellan att vara tillfreds eller nöjd med sitt liv och att lita på andra människor (Helliwell m.fl., 2018). En trolig mekanism är att personer som har anledning att vara missnöjda med sin livssituation också har en pessimistisk syn på livet och på samhällsordningen i allmänhet vilket också ger upphov till mera misstro gentemot andra människor (Uslaner, 2002). Detta kan också vara förklaringen till varför väljare som röstar på ”övriga partier” hyser mindre tilltro till sina medmänniskor.

Varför ekonomiskt och socialt mera framgångsrika människor tenderar att ha högre tillit är en omdiskuterad fråga i forskningen. En hypotes är att dessa grupper både har större resurser och bättre förmåga att hantera situationer där förtroendet för en annan människa har missbrukat. De är helt enkelt mindre sårbara om de blir lurade, svikna, utnyttjade eller bedragna och anser sig inte behöva vara så försiktiga i kontakter med andra människor. Motsatsen gäller då för människor med mindre resurser som har sämre förmåga att hantera sådana situationer och därmed anser sig oftare tvungna att vara mera försiktiga i kontakter med andra (Delhey & Newton, 2003). Således skulle framgång föda tillit (Holmberg & Rothstein, 2021). Motsatt hypotes är att personer som uppger sig hysa stort förtroende för andra människor alltsedan barndomen har utvecklat en slags ”social intelligens” som gör att de bättre än andra kan skilja mellan personer som är pålitliga och de som inte är att lita på. Genom denna ”sociala intelligens” förmår de sortera bort människor som inte är att lita på och istället koncentrera sig på att bygga upp kontakter med personer som är pålitliga. Det gör att de förmår skapa och/eller delta i många och omfattande användbara sociala nätverk som gör att de blir mera framgångsrika. Sådana sociala nätverk kan till exempel förse dem med olika former av information och resurser som är användbara när det gäller att bli ekonomiskt och socialt framgångsrik. Det skulle i så fall betyda att det är tillit (förstått som ”sociala intelligens”) som bidrar till framgång (Yamagishi, 2011).

Slutligen finns det också en koppling mellan hur man uppfattar sitt hälsoläge och tillit. Att vara involverad i fungerande och någorlunda omfattande sociala nätverk har visat sig ha en positiv effekt på hälsan, inte minst vad gäller olika psykiska sjukdomar. Motsatt gäller naturligtvis också, ensamhet och att uppfatta sig socialt isolerad är inte bra, vare sig för hälsa eller tillit.

Lite alarm

Den normativa hypotesen att allt är fortsatt väl med den mellanmännskliga tilliten i Sverige får *inte* ett entydigt stöd i våra empiriska prövningar. Jämfört internationellt är graden av tillit fortfarande mycket hög i Sverige. Guldet har inte blivit till sand. Den svaga nedgång som eventuellt kan noteras är måtmässigt osäker och är (än så länge) mycket liten. Sverige är fortsatt i allt väsentligt ett höglitarland. Så långt alltså allt väl.

Dock när det gäller läget i olika utsatta samhällsgrupper och dess utveckling över tid är bilden mindre ljus. I flera välfärdspolitiskt exponerade grupper är graden av mellanmännsklig tillit klart lägre än genomsnittet i Sverige. Och i vissa fall minskar dessutom tilliten över tid. Det gäller för personer med dålig hälsa, för arbetslösa, för människor med sjuk-/aktivitetsersättning, för unga och för personer med lägre utbildning. Ett ovälkommet mönster med ett mer tillitsmässigt fragmenterat Sverige avtecknar sig.

Ett motsvarande mönster kan också iakttas på politikens område. Människor utan en partipolitisk hemvist, eller som sympatiserar med partier utanför riksdagen, har en klart lägre grad av genomsnittlig mellanmänsklig tillit än genomsnittssvensken. De utgör en slags ”utanförgrupp” med en svag eller ingen koppling till etablerad politik i samhället och med en sviktande tillit till sina medmänniskor. Men denna lägre grad av tillit återfinns också hos anhängare av anti-etablissemangspartiet Sverigedemokraterna. SD-väljare uppvisar, jämfört med övriga riksdagspartiers väljare, en påtagligt lägre nivå när det gäller mellanmänsklig tillit. De litar mindre på sina medmänniskor. Viktigt att framhålla dock är att graden av tillit inte minskar över tid bland Sverigedemokraternas sympatisörer. En viss tendens åt motsatt håll kan noteras. Graden av mellanmänsklig tillit bland SD-anhängare är idag något högre än för tio-femton år sedan.

Sammanlagt utgör de nämnda grupperna inte längre någon liten minoritet i dagens Sverige. Tillsammans omfattar de i opinionsmätningarna upp emot en tredjedel av valmanskåren. En stor minoritet med andra ord. Vi måste konstatera att Sverige i början på 2020-talet har en stor minoritet av medborgare som utmärks av en relativt låg tilltro till sina medmänniskor. Och att dessa medborgare samtidigt inte stödjer riksdagens äldre etablerade partier, alternativt är anhängare av anti-etablissemangspartier som Sverigedemokraterna. Det är en för stor – och politiskt för koncentrerad – minoritet för att man lite lättvindigt skall kunna påstå att allt är gott och väl med den mellanmänskliga tilliten i höglitaret Sverige. Det är inte fullt ut som vi normativt skulle vilja ha det med tilliten när vi ser under den vackra, lugna ytan. Ännu inte så illa kanske att större varningsklockor behöver ringa. Men ändock, lite alarm kan vara påkallat.

Noter

- ¹ Andelen personer i SOM-undersökningen 2021 som uppger att de fått två vaccindoser är 93 procent bland höglitare, 89 procent bland medellitare och 83 procent bland låglitare. Sambandet är också tydligt när det gäller förtroende för olika institutioner, som t.ex. för sjukvården. Bland personer med ett mycket stort eller ganska stort förtroende för sjukvården är andelen dubbelvaccinerade 94 procent mot endast 73 procent bland personer med ett mycket litet eller ganska litet förtroende.
- ² En osäkerhetsfaktor är det ökande svarsbortfallet i de nationella SOM-undersökningarna. När tillitsmätningarna började år 1996 var bortfallet 31 procent. I den senaste SOM-studien 2021 hade bortfallet stigit till 52 procent. På goda grunder kan man misstänka att har människor med låg mellanmänsklig tillit genom åren fallit bort något mer frekvent än personer med hög tillit. Om så är fallet skulle den genomsnittliga graden av tillit sannolikt varit något nedåtgående om låglitarna ställt upp som tidigare och svaret i SOM-undersökningarna (se Markstedt, 2012).

- ³ Tack till Oskar Thelin för hjälp med databearbetning och utformning av figur och tabeller.
- ⁴ Den generella tilliten tenderar dock att vara klart svagare i storstädernas mest ”resurssvaga” områden (se Rönnerstrand & Solevid, 2021; Esaiasson, 2020; Trägårdh, 2021).
- ⁵ I den nationella SOM-undersökningen 2021 är resultaten följande för personer med olika grad av nöjdhet med det liv de lever: Mycket nöjd med livet – 68 procent höglitare, Ganska nöjd – 54 procent, Inte särskilt nöjd – 36 procent och Inte alls nöjd – 20 procent. Andelen svarande som 2021 angav att de är Inte särskilt eller Inte alls nöjda med sina liv var sammanslaget sju procent, en mycket liten minoritet. Men bland dem är den mellanmännskliga tilliten påtagligt låg, endast 34 procent är höglitare.

Referenser

- Andreasson, Ulf (2017). *Trust – The Nordic Gould*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Bollyky, Thomas & Hülland, Erin m.fl. (2022). Pandemic Preparedness and Covid-19: An Exploratory Analysis of Infection and Fatality Rates, and Contextual Factors Associated with Preparedness in 177 Countries, from jan 1, 2020, to Sept 30, 2021. *The Lancet*, 339(10334): 1489–1512.
- Charron, Nicholas & Bo Rothstein (2018). Regions of Trust and Distrust: How Good Institutions Can Foster Social Cohesion. I U. Bernitz, M. Mårtensson, L. Oxelheim and T. Persson (red) *Bridging the Prosperity Gap in the EU: The Social Challenge Ahead*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Delhey, Jan & Kenneth Newton (2003). Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European Societies* 5(2): 93–137.
- Dinesen, Peter T. & Kim Mannemar Sønderskov (2021). Quality of Government and Social Trust. I A. Bågenholm, M. Bauhr, M. Grimes & B. Rothstein (red) *The Oxford Handbook of Quality of Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Esaiasson, Peter (2020). *Förorten – ett samhällsvetenskapligt reportage*. Stockholm: Timbro.
- Guiliana, Spadaro, Katharina Gangl, Jan-Wilhelm Van Prooijen, Paul A. M. Van Lange & Cristina O. Mosso (2020). Enhancing feelings of security: How institutional trust promotes interpersonal trust. *Plos One* 15(9): 0237934.
- Helliwell, John F., Haifang Huang, Shawn Grover & Shun Wang (2018). Empirical linkages between good governance and national wellbeing. *Journal of Comparative Economics*, 46(4): 132–146.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2015). Hög mellanmännsklig tillit i Sverige – men inte bland alla. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2016). Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2017). Trusting Other People. *Journal of Public Affairs*, 17(1–2).
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2018). Misstroendets lokalisering i högläntlandet Sverige. I Ulrika Andersson, Aander Carlander, Elina Lindgren & Marie Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, and Bo Rothstein (2021). Framgång föder förtroende – Förtroende föder framgång. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kumlin, Staffan, and Bo Rothstein (2005). Making and Breaking Social Capital. The Impact of Welfare State Institutions. *Comparative Political Studies*, 38(4): 339–365.
- Markstedt, Elias (2012). *Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013*. Rapport 2012:30. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nannestad, Peter, Svendsen, Gert T., Dinesen, Peter T. & Kim M. Sonderskov (2014). Do Institutions or Culture Determine the Level of Social Trust? The Natural Experiment of Migration from Non-western to Western Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(4): 544–565.
- Rothstein, Bo (1997). Sociala fällor och tillitens problem. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Ett missnöjt folk?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo & Daniel Eek (2009). Political Corruption and Social Trust – An Experimental Approach. *Rationality and Society*, 21(1): 81–112.
- Rothstein, Bo (2018). Myndigheter att lita på. Den svenska demokratins grundbult. I Katarina Barrling & Sören Holmberg (red) *Demokratins framtid*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Rönnerstrand, Björn & Maria Solevid (2021). Förtroende och tillit i en segregerad stad. I Björn Rönnerstrand, Maria Solevid & Henrik Oscarsson (red) *Hög tid för Göteborg*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Trägårdh, Lars (2021). *Tillitsbarometern*. Levande rapport 1, version 6. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke Högskola.
- Uslaner, Eric M. (2002). *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Yamagishi, Toshio (2011). *Trust and Social Intelligence*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- You, Jong-Sung (2018). Trust and Corruption. I Erik M. Uslaner (red) *Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.

KONSPIRATORISK LÄGGNING HOS SVENSKA FOLKET

JESPER STRÖMBÄCK

Sammanfattning

Under de senaste decennierna har konspirationsteorier blivit ett växande problem i såväl Sverige som internationellt, och ett flertal studier pekar på att en majoritet av folket i olika länder tror på åtminstone en konspirationsteori. Internationell forskning visar också att vissa människor har en starkare konspiratorisk läggning än andra, vilket gör dem mer mottagliga för att tro på specifika konspirationsteorier. Mot den bakgrunden undersöker det här kapitlet förekomsten av en konspiratorisk läggning hos svenska folket och vilka samband som finns mellan en konspiratorisk läggning och olika förklaringsfaktorer kopplade till sociodemografi, politik och medieanvändning. Resultaten visar att en inte obetydlig andel av svenska folket har en konspiratorisk läggning, men också att den är starkare bland vissa grupper än andra. Dit hör de med låg utbildning, låg mellanmännisklig tillit, de som inte alls är nöjda med hur den svenska demokratin fungerar, och de som använder sig mycket av sociala medier och högeralternativa medier.

Konspirationsteorier har funnits i alla tider, men under de senaste decennierna har de blivit alltmer framträdande i såväl Sverige som internationellt (Uscinski, 2019; Önnarfors, 2021). Några välkända exempel är att läkemedelsindustrin döljer att vacciner kan leda till autism, att coronaviruset utvecklades som ett biologiskt vapen, att man får ett chip inplanterat i kroppen om man vaccinerar sig mot coronaviruset, att det finns en hemlig plan att ersätta den vita befolkningen i Europa med muslimska invandrare, och att presidentvalet i USA 2020 var riggat och att Trump egentligen vann (Butter & Knight, 2020; Uscinski, 2019; Önnarfors & Krouwel, 2021). Forskning visar också att tron på olika konspirationsteorier är utbredd, och att en majoritet av befolkningen i såväl olika europeiska länder som i USA tror på åtminstone en konspirationsteori (Enders & Smallpage, 2019; Walter & Drochon, 2020). Sannolikheten att råka stöta på någon konspirationsteori på digitala och sociala medier är stor, och för de som aktivt söker sådan information är utbudet troligen större än någonsin (Mahl m.fl., 2022; Theocharis m.fl., 2021). Samtidigt som många konspirationsteorier drivs av vanliga medborgare och aktivister till höger eller vänster, kan de också spridas aktivt av politiska ledare. I samband med den ryska invasionen av och under kriget i Ukraina har exempelvis ett flertal konspirationsteorier spridits av Putin och hans regim (EUvsDisinfo), och Trump är den

främsta härföraren bakom konspirationsteorin att det amerikanska presidentvalet 2020 var riggat. Ofta används konspirationsteorier också som vapen i otillbörlig informationspåverkan från andra länder (Önnerfors, 2021).

Alla är dock inte lika mottagliga för konspirationsteorier. Tvärtom visar internationell forskning att vissa människor har en starkare *konspiratorisk läggning* än andra. Med det avses – till skillnad från tro på specifika konspirationsteorier – att man mer generellt är benägen att eller öppen för att tro på olika konspirationsteorier (Brotherton m.fl., 2013; Sutton & Douglas, 2020; Walter & Drochon, 2020; Uscinski m.fl., 2016). Internationell forskning visar också att det finns starka samband mellan att ha en konspiratorisk läggning och att tro på specifika konspirationsteorier (Bruder m.fl., 2013; Enders m.fl., 2021a; Swami m.fl., 2011).

Än så länge finns det dock mindre forskning som handlar om konspiratorisk läggning än om tro på specifika konspirationsteorier. Det finns därför starka skäl att närmare studera frågan, och inte minst vad som utmärker de som har en konspiratorisk läggning. Det är därför syftet med det här kapitlet.

Teorier om konspirationer, konspirationsteorier och konspiratorisk läggning

Att vara specifik med hur olika begrepp används är generellt en dygd, inte minst när det gäller begrepp som lätt kan missförstås eller missbrukas som ett vapen i den allmänna debatten. Det gäller bland annat konspirationsteorier: väldigt få ser sig själva som konspirationsteoretiker, och att kalla någon för konspirationsteoretiker kan vara ett effektivt sätt att tysta någon.

Själv ordet konspiration kommer från latinets ”conspirare”, vilket betyder att ”andas tillsammans”. Begreppet syftar på en hemlig komplott, sammansvärjning eller samarbete mellan en grupp människor som har någon form av illasinnat eller fientligt syfte. Genom historien har det onekligen funnits många verkliga konspirationer, vilket bland annat Watergate är ett exempel på. Man kan därför ha teorier om konspirationer, det vill säga teorier om att det finns någon grupp som samarbetar i hemlighet för att förverkliga någon illasinnad plan. *Teorier om konspirationer* är dock inte detsamma som *konspirationsteorier* (Uscinski, 2020; Önnerfors, 2021). En central skillnad är att teorier om konspirationer syftar till att förklara en händelse eller ett fenomen, och liksom andra teorier är de öppna för att revideras eller förkastas i ljuset av empiriska fakta. Man kan exempelvis ha en teori om att coronaviruset togs fram som ett biologiskt vapen, men om det inte finns några empiriska bevis för det är det en teori som måste förkastas.

I likhet med teorier om konspirationer handlar konspirationsteorier om att man försöker förklara en problematisk händelse eller fenomen med att det finns någon hemlig grupp som ligger bakom händelsen eller fenomenet, men där slutar likheterna. Utmärkande för konspirationsteorier är därutöver att man utgår från att gruppen är illasinnad eller ond och att man inte tar hänsyn till vad empiriska

fakta visar. I stället bygger konspirationsteorier antingen på ett väldigt snävt urval av fakta, där man tar stöd av fakta som stödjer konspirationsteorin och avfärdar andra fakta, eller på att man förklarar frånvaron av stödjande empiriska fakta med att de som ligger bakom konspirationen också döljer fakta. De som inte håller med om konspirationsteorin ses antingen som förda bakom ljuset eller som en del av konspirationen. Därmed blir konspirationsteorier ofta självbekräftande, kunskapsresistenta och närmast omöjliga att motbevisa. De som tror på konspirationsteorier utmärks därför ofta av en djup misstro mot forskning, officiell statistik, myndigheter, medier och andra kunskapsauktoriteter, samtidigt som man har en övertro på den påstått konspirerande gruppens förmåga att hålla konspirationen hemlig (Douglas m.fl., 2019; Uscinski, 2019; 2020; Önerfors, 2021).

En relativt tidig upptäckt i forskningen om tron på konspirationsteorier var att tron på en konspirationsteori ofta går hand i hand med att tro på fler konspirationsteorier (Goertzel, 1994). Detta har sedan bekräftats i en lång rad studier (Bruder m.fl., 2013; Imhoff & Bruder, 2014; Swami m.fl., 2011; Walter & Drochon, 2020; Wood m.fl., 2012). Vissa studier visar att det till och med kan gälla konspirationsteorier som rent logiskt är oförenliga, exempelvis att Osama Bin Laden redan var död när det påstås att han dödades av en amerikansk insatsstyrka och att han fortfarande lever (Wood m.fl., 2020).

En möjlig förklaring till varför många tror på flera, och ibland till och med oförenliga, konspirationsteorier är att det utmärkande för konspirationsteoretiker inte egentligen är en tro på en specifik konspirationsteori utan snarare en misstro mot officiella förklaringar till problematiska händelser och fenomen. Det i sin tur hänger samman med att vissa har en starkare konspiratorisk läggning än andra. I den engelskspråkiga litteraturen används begrepp som *conspiratorial mindset*, *conspiratorial predispositions*, *conspiratorial worldview*, *conspiracist ideation* och *generic conspiracist beliefs* för att beskriva en sådan generell läggning att tro på specifika konspirationsteorier (Brotherton m.fl., 2013; Uscinski m.fl., 2016; Sutton & Douglas, 2020; Walter & Drochon, 2020). Konspiratorisk läggning skiljer sig därmed begreppsligt från att ha teorier om konspirationer och att tro på konspirationsteorier och bör teoretiskt ses som en faktor som kan förklara varför vissa är mer benägna än andra både att ha teorier om konspirationer och att tro på konspirationsteorier.

Konspiratorisk läggning i Sverige

Jämfört med forskning som handlar om tro på konspirationsteorier är forskningen kring konspiratorisk läggning mer begränsad (Mahl m.fl., 2022), och i Sverige närmast obefintlig (för ett undantag, se Strömbäck m.fl., 2022). I den nationella SOM-undersökningen 2021 ställdes därför de svarande inför fem påståenden hämtade från tidigare forskning (Brotherton m.fl., 2013; Bruder m.fl., 2013) och som syftar till att undersöka just förekomsten av en konspiratorisk läggning.

Svarsskalan fick från 1 (instämmer inte alls) till 7 (instämmer helt). Av tabell 1 framgår vilka påståendena var, medelvärden och standardavvikelsen. Av tabell 1 framgår även andelen som svarade 5–7, vilket tolkas som att man instämmer i respektive påstående.

Tabell 1 *Konspiratorisk läggning hos svenska folket: deskriptiva värden, 2021 (medelvärde, standardavvikelse, andel instämmande svar)*

	Medelvärde	Standard- avvikelse	Andel instämmer	Antal svar
Det är vanligt att forskare bara offentliggör resultat som stämmer överens med deras författade meningar	3,54	1,71	30	1 516
Det händer många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om	4,80	1,78	60	1 551
Den officiella version som myndigheter ger om olika händelser döljer ofta sanningen	3,74	1,77	34	1 539
Det finns hemliga organisationer som har stor påverkan på politiska beslut	3,46	1,87	29	1 530
Händelser som till synes saknar samband beror ofta på hemliga aktiviteter	3,08	1,76	20	1 517

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden', och svarsskalan gick från 1 ('Instämmer inte alls') till 7 ('Instämmer helt'). Kolumnen "Andel instämmer" avser andelen som svarat 5–7 på respektive påstående.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som framgår av tabell 1 är medelvärdet och andelen som instämmer högst för påståendet att "det händer många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om" och lägst för "händelser som till synes saknar samband beror ofta på hemliga aktiviteter". En faktoranalys visar samtidigt att svaren på samtliga påståenden faller inom en och samma dimension, vilken förklarar 64 procent av variansen. Det gör det möjligt att bygga ett index för konspiratorisk läggning (Cronbach's alpha = 0,86). Efter normalisering sträcker det sig från 0–1 med ett medelvärde på 0,45 (standardavvikelsen = 0,24).

Vad som ska anses vara mycket eller lite är en svårbedömd fråga, men vad dessa initiala resultat visar är att en konspiratorisk läggning är relativt vanligt förekommande bland svenska folket. Samtidigt finns det skäl att anta att den är starkare bland vissa grupper än bland andra. Även om tidigare forskning endast ger begränsad vägledning när det gäller sociodemografiska faktorer tyder den på att en konspiratorisk läggning är mer utbredd bland män, äldre och personer med mindre omfattande utbildning. Internationell forskning visar också att en

konspiratorisk läggning är mer utbredd bland personer som står längre till höger ideologiskt eller stödjer mer extrema partier liksom bland personer med ett lågt politiskt intresse och lågt förtroende för politik och medier (Bruder m.fl., 2013; Brotherton m.fl., 2013; Enders & Smallpage, 2019; Krouwel m.fl., 2017; Strömbäck m.fl., 2022; Walter & Drochon, 2020). En svensk studie av konspiratoriskt tänkande kring coronavirusets ursprung visade också att det var mer utbrett bland politiskt ointresserade, lägre utbildade, sympatisörer till Sverigedemokraterna och bland personer med lågt förtroende för forskare och politiker (Ekengren Oscarsson & Strömbäck, 2020).

För att undersöka om dessa resultat från tidigare forskning gäller också konspiratoriskt tänkande i Sverige har ett antal bivariata medelvärdesanalyser gjorts. I tabell 2 redovisas resultaten vad gäller sociodemografiska förklaringsfaktorer.

Tabell 2 Samband mellan konspiratoriskt tänkande hos svenska folket och sociodemografiska förklaringsfaktorer, 2021 (envägs variansanalys, medelvärde)

	Index konspiratorisk läggning	Antal svar
Alla	.45	1 484
Kön		
Man	.47	747
Kvinna	.44	725
Ålder		
16–29 år	.46	192
30–49 år	.44	402
50–64 år	.45	377
65–85 år	.46	513
Utbildning***		
Låg utbildning	.53	188
Medellåg utbildning	.49	426
Medelhög utbildning	.46	329
Hög utbildning	.37	486
Årsinkomst hushåll***		
Max 300 000	.48	297
301 000–800 000	.46	687
Mer än 800 000	.39	370
Boende***		
Ren landsbygd	.48	202
Mindre tätort	.47	257
Stad eller större tätort	.44	737
Stockholm, Göteborg, Malmö	.41	249

Kommentar: För frågans lydelse och svarsalternativ, se kommentar till tabell 1. *** $p < .001$ (envägs variansanalys).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som framgår av tabell 2 finns det vissa samband mellan utbildningsnivå, årsinkomst och var i landet man bor och konspiratorisk läggning. Mer specifikt visar resultaten att en konspiratorisk läggning är starkare bland lägre jämfört med högre utbildade, låg- och medelinkomsttagare jämfört med höginkomsttagare, och bland personer boende på ren landsbygd eller i mindre tätort jämfört med personer som bor i någon av Sveriges storstäder. Däremot finns det inga signifikanta skillnader mellan grupper baserat på kön eller ålder.

Tabell 3 Samband mellan konspiratoriskt tänkande hos svenska folket och politiska förklaringsfaktorer, 2021 (envägs variansanalys, medelvärde)

	Index konspiratorisk läggning	Antal svar
Alla	.45	1 484
Politiskt intresse***		
Inte alls intresserad	.55	90
Inte särskilt intresserad	.48	426
Ganska intresserad	.43	693
Mycket intresserad	.42	269
Mellanmänsklig tillit***		
Låglitare	.55	135
Medellitare	.53	420
Höglitare	.40	891
Partisynpatii***		
Vänsterpartiet	.39	146
Socialdemokraterna	.41	407
Miljöpartiet	.34	58
Centern	.37	107
Liberalerna	.40	49
Kristdemokraterna	.52	63
Moderaterna	.47	327
Sverigedemokraterna	.60	184
Vänster-höger placering***		
Klart till vänster	.36	181
Något till vänster	.39	309
Varken vänster eller höger	.48	396
Något till höger	.46	390
Klart till höger	.53	194
Nöjd med hur demokratin fungerar***		
Inte alls nöjd	.67	114
Inte särskilt nöjd	.55	351
Ganska nöjd	.40	821
Mycket nöjd	.32	185

Kommentar: För frågans lydelse och svarsalternativ, se kommentar till tabell 1. Nöjd med hur demokratin fungerar avser demokratin i Sverige. *** $p < .001$ (envägs variansanalys). För partisynpatii bör det noteras att antalet svar är lågt vad gäller Liberalerna, Miljöpartiet och Kristdemokraterna, vilket gör att de resultaten bör tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Baserat på tidigare forskning finns det samtidigt skäl att tro att andra faktorer än sociodemografiska har större betydelse. Dit hör inte minst faktorer som har med politiskt intresse, ideologi och partisympati att göra, men också faktorer som handlar om förtroende. I tabell 3 redovisas därför resultaten av ytterligare en serie bivariata medelvärdesanalyser.

Resultaten indikerar att det finns tydliga och signifikanta samband mellan konspiratorisk läggning å ena sidan och politiskt intresse, mellanmänsklig tillit, partisympati, ideologisk hemvist och hur nöjd man är med hur demokratin i Sverige fungerar. Mer specifikt visar resultaten en starkare konspiratorisk läggning bland politiskt ointresserade, bland de som har en lägre tillit till människor i allmänhet, bland sympatisörer till Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna, bland dem som står klart till höger ideologiskt och bland dem som inte alls är nöjda med demokratin. Inte minst utmärker det sympatisörer till Sverigedemokraterna och de som inte alls är nöjda med hur den svenska demokratin fungerar.

Vid sidan av detta är det högst troligt att människors mediekonsumtion har betydelse (Enders m.fl., 2021b; Strömbäck m.fl., 2022; Theocharis m.fl., 2021; Walter & Drochon, 2020). Olika typer av medier utgör den främsta källan till information om det mesta som rör politik och samhälle, samtidigt som det allt större utbudet av digitala, sociala och politiskt-alternativa medier har gjort människor mer selektiva i sin medieanvändning och att de nyheter och den information som olika medieanvändare exponeras för varierar mer än i det tidigare, massmedie-dominerade medielandskapet (Prior, 2007; Shehata & Strömbäck, 2021; Strömbäck m.fl., 2022; Van Aelst m.fl., 2017). För att undersöka om det finns något samband mellan en konspiratorisk läggning och medieanvändning har ytterligare en serie bivariata medelvärdesanalyser genomförts för användningen av olika medier *på internet*: Aftonbladet, Expressen, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Sveriges Radio (SR), Sveriges Television (SVT), de högeralternativa medierna Nya Tider/ Nyheter idag samt sociala medier.¹ Dessa mått fångar inte upp användningen av de olika medierna i deras traditionella format, vilket kan tänkas ha betydelse framför allt för SR och SVT.

Resultaten visar att det inte finns något signifikant samband för Aftonbladet och Expressen. Resultaten för de övriga medierna redovisas i tabell 4.

Tabell 4 Samband mellan konspiratoriskt tänkande hos svenska folket och användning av olika medier på internet, 2021 (envägs variansanalys, medelvärde)

	Index konspiratorisk läggning	Antal svar
Alla	.45	1 484
Dagens Nyheter***		
Aldrig	.48	577
Mer sällan	.41	327
1–2 dgr/veckan	.44	105
3–4 dgr/veckan	.37	67
5–6 dgr/veckan	.41	40
Dagligen	.38	152
Svenska Dagbladet**		
Aldrig	.46	704
Mer sällan	.41	308
1–2 dgr/veckan	.42	65
3–4 dgr/veckan	.41	47
5–6 dgr/veckan	.41	30
Dagligen	.38	66
Sveriges Radio*		
Aldrig	.48	401
Mer sällan	.43	352
1–2 dgr/veckan	.42	143
3–4 dgr/veckan	.43	92
5–6 dgr/veckan	.41	55
Dagligen	.42	182
Sveriges Television***		
Aldrig	.49	295
Mer sällan	.43	293
1–2 dgr/veckan	.44	168
3–4 dgr/veckan	.44	113
5–6 dgr/veckan	.38	81
Dagligen	.42	293
Nya Tider/Nyheter Idag***		
Aldrig	.42	1 002
Mer sällan	.48	131
1–2 dgr/veckan	.60	16
3–4 dgr/veckan	.60	18
5–6 dgr/veckan	.62	11
Dagligen	.62	15
Sociala medier***		
Aldrig	.41	284
Mer sällan	.41	195
1–2 dgr/veckan	.46	96
3–4 dgr/veckan	.47	119
5–6 dgr/veckan	.41	102
Dagligen	.47	439

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?'. Svarsskalan var 'Aldrig' (1), 'Mer sällan' (2), '1–2 dagar/vecka' (3), '3–4 dagar/vecka' (4), '5–6 dagar/vecka' (5) och 'Dagligen' (6). *** p < .001, ** p < .01, * p < .05 (envägs variansanalys).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

För Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet liksom för SVT och SR visar resultaten att den konspiratoriska läggningen tenderar att vara svagare bland relativt högfrekventa användare (minst 3–4 dagar i veckan) och starkast hos dem som aldrig använder respektive medier, även om sambanden inte är linjära. För sociala medier är den konspiratoriska läggningen svagast bland de som aldrig använder dem och, något förvånande, de som använder dem 5–6 dagar i veckan.

För användning av de högeralternativa medierna Nya Tider/Nyheter Idag är sambandet däremot både tydligt och linjärt: den konspiratoriska läggningen är svagast bland dem som aldrig eller mer sällan än någon dag i veckan använder dessa och blir sedan allt starkare. Det ligger för övrigt i linje med internationella studier som visar att det finns samband mellan användning av högeralternativa och konservativa medier och tro på specifika konspirationsteorier (Hollander, 2018; Meirick m.fl., 2013; Romer & Jamieson, 2021).

Men vad har störst betydelse

Så här långt visar resultaten att det finns samband mellan en konspiratorisk läggning å den ena sidan och ett flertal sociodemografiska och politiska faktorer liksom medieanvändning å den andra. Samtidigt samvarierar med stor sannolikhet betydelsen av olika faktorer. För att fördjupa analysen finns det därför starka skäl att göra en multipel regressionsanalys, genom vilken man undersöker betydelsen av flera faktorer samtidigt. Resultaten framgår av tabell 5. I modell 1 testas betydelsen av de sociodemografiska faktorerna kön, ålder, utbildningsnivå och hushållsinkomst. I modell 2 adderas betydelsen av de mer politiska variablerna politiskt intresse, mellanmännisklig tillit, partisynpati, ideologisk vänster–höger placering samt hur nöjd man är med hur demokratin i Sverige fungerar. I modell 3 slutligen adderas de variabler som handlar om betydelsen av medieanvändning.

Tabell 5 Multipel regressionsanalys av konspiratorisk läggning, 2021 (ostandardiserade regressionskoefficienter, standardfel)

		Model 1	Modell 2	Modell 3
Kön	Kvinna	-.31 (.015)*	-.021 (.014)	-.026 (.014)
Ålder	30–49 år	.054 (.025)*	.035 (.023)	.039 (.023)
	50–64 år	.019 (.025)	.009 (.024)	.017 (.024)
	65–85 år	.021 (.025)	.034 (.024)	.052 (.025)
Utbildning	Medellåg utbildning	-.049 (.028)	-.024 (.025)	-.025 (.025)
	Medelhög utbildning	-.079 (.029)**	-.025 (.026)	-.021 (.026)
	Hög utbildning	-.161 (.021)***	-.079 (.026)**	-.075 (.026)**
Hushållsinkomst	Medelavlönad	-.005 (.021)	.004 (.019)	.002 (.019)
	Högavlönad	-.038 (.024)	-.022 (.022)	-.020 (.022)
Boende	Landsbygd	.048 (.028)	.007 (.025)	.001 (.025)
	Mindre tätort	.037 (.025)	(.010) (.023)	.004 (.023)
	Stad eller större tätort	.020 (.020)	.011 (.018)	.001 (.018)
Politiskt intresse	Inte särskilt intresserad		-.030 (.025)	-.025 (.035)
	Ganska intresserad		-.060 (0.35)	-.065 (.035)
	Mycket intresserad		-.079 (0.38)*	-.091 (.038)*
Mellanmänsklig tillit	Medellitäre		.007 (.027)	-.006 (.025)
	Höglitäre		-.099 (.25)***	-.097 (.025)***
Partisynpati	Vänsterpartiet		.034 (.035)	.030 (.025)
	Socialdemokraterna		.052 (.027)	.044 (.027)
	Miljöpartiet		.023 (.039)	.025 (.039)
	Liberalerna		.016 (.042)	.022 (.042)
	Kristdemokraterna		.122 (.038)**	.106 (.037)**
	Moderaterna		.038 (.027)	.024 (.026)
Ideologisk självplacering	Sverigedemokraterna		.102 (.032)**	.075 (.032)*
	Klart till vänster		-.028 (.029)	-.014 (.029)
	Något till vänster		-.026 (.022)	-.018 (.022)
	Något till höger		.014 (.022)	.017 (.022)
	Klart till höger		.022 (.027)	.023 (.027)
	Nöjdhet med demokratin	Inte särskilt nöjd		-.059 (.031)
Ganska nöjd			-.163 (.031)***	-.142 (.031)***
Mycket nöjd			-.228 (.036)***	-.200 (.036)***
Medieanvändning (1–6)	Aftonbladet			-.001 (.004)
	Expressen			.009 (.004)
	Dagens Nyheter			-.011 (.005)*
	Svenska Dagbladet			-.002 (.006)
	Sveriges Radio			-.009 (.005)
	Sveriges Television			.001 (.004)
	Nya Tider/Nyheter Idag			.032 (.009)***
	Sociala medier			.009 (.004)*
Konstant		.500***	.669***	.614***
Adj R ²		.077	.267	.285
N		914	914	914

Kommentar: Referenskategori för kön är man och för ålder 16–29 år. För utbildning är referenskategori låg utbildning, för hushållsinkomst lågavlönad, och för boende att man är boende i Stockholm, Göteborg eller Malmö. För politiskt intresse är referenskategori inte alls intresserad, för mellanmänsklig tillit låglitäre, för partisynpati Centerpartiet, för ideologisk självplacering varken–eller, och för nöjdhet med demokratin inte alls nöjd. *** p < .001, ** p < .01, * p < .05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Resultaten visar till att börja med att de sociodemografiska faktorerna (modell 1) har en begränsad förklaringskraft. Tillsammans förklarar de bara 7,7 procent av variansen i den konspiratoriska läggningen. Modell 2 förklarar i jämförelse 26,7 procent medan modell 3 förklarar 28,5 procent.

Av den första modellen framgår att det finns signifikanta samband mellan kön och utbildning å ena sidan och en konspiratorisk läggning å den andra. I modell 2 och 3 försvinner dock vissa av sambanden, och i modell 3 finns det enbart ett negativt samband mellan att vara högutbildad och konspiratorisk läggning. Vad gäller de politiska variablerna framgår av modell 3 att det finns ett negativt samband mellan att vara mycket politisk intresserad, ha stark tillit till människor i allmänhet och att vara ganska eller mycket nöjd med hur demokratin i Sverige fungerar å ena sidan, och konspiratorisk läggning å den andra. Samtidigt finns det positiva samband mellan att sympatisera med Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna och en konspiratorisk läggning. Däremot finns det inget samband med ideologisk självplacering till höger eller vänster, eller så kanaliseras sådana samband genom andra faktorer. Vad gäller medieanvändningen visar resultaten (modell 3) att det finns ett negativt samband mellan konspiratorisk läggning och läsning av Dagens Nyheter, och ett positivt samband med att använda sig av sociala medier och, framför allt, de högeralternativa medierna Nya Tider/Nyheter Idag. Med tanke på att dessa samband finns med kontroll för samtliga övriga förklaringsfaktorer är det noterbart.

Slutsatser

I en värld där konspirationsteorier har blivit alltmer framträdande och lättillgängliga har det blivit allt viktigare att förstå vilka som tror på konspirationsteorier och varför de gör det – trots att de strider mot tillgängliga empiriska fakta. En del av svaret är att vissa människor bär på en konspiratorisk läggning, vilket gör dem mer mottagliga för konspirationsteorier. Syftet med det här kapitlet har därför varit att analysera förekomsten av en konspiratorisk läggning bland svenska folket och vilka samband det finns mellan en konspiratorisk läggning och en rad möjliga förklaringsfaktorer.

Ett viktigt resultat är att en konspiratorisk läggning är relativt vanligt förekommande. Det framkommer av att mellan en femtedel och en tredjedel instämmer i olika påståenden som alla har det gemensamt att det man inte kan lita på information från officiella källor och forskare och att det finns hemliga organisationer och hemliga aktiviteter som styr. Sex av tio instämmer därutöver i att det finns många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om.

Analyserna visar också att en konspiratorisk läggning är starkare i vissa grupper än andra. Mer specifikt visar de mest utvecklade analyserna att en konspiratorisk läggning är mer utbredd och starkare hos lågutbildade, politiskt ointresserade, människor med låt tillit till andra människor, de som är missnöjda med hur demokratin

fungerar och bland sympatisörer till Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Det finns också ett tydligt positivt samband mellan att använda sig av sociala medier och, framför allt, högeralternativa medier och en konspiratorisk läggning. Inte minst sambandet mellan användning av dessa medier och en konspiratorisk läggning är anmärkningsvärt eftersom det återfinns även efter kontroll för en lång rad andra faktorer.

Samtidigt är det viktigt att påpeka att samband inte är detsamma som orsakssamband. Det gäller inte minst i relation till faktorer som handlar om medieanvändning. Det kan vara så att resultaten bör tolkas som att användning av sociala och framför allt högeralternativa medier bidrar till en starkare och mer utbredd konspiratorisk läggning, men det kan också vara så att de som har en stark konspiratorisk läggning väljer högeralternativa och sociala medier i högre utsträckning än andra. Den ena förklaringen behöver samtidigt inte utesluta den andra och sambanden kan mycket väl vara ömsesidigt förstärkande. Att undersöka detta närmare är en viktig uppgift för framtida forskning.

Not

- ¹ I enkäten utgjorde Nya Tider/Nyheter idag ett sammanslaget svarsalternativ. Sammanslagningen har därför inte gjorts av författaren.

Referenser

- Brotherton Robert, French, Christopher C. & Alan D. Pickering (2013). Measuring belief in conspiracy theories: The generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, 4, artikel 229: 1–15.
- Bruder, Martin, Haffke, Peter, Neave, Nick, Nouripannah, Nina & Roland Imhoff (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy mentality questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, artikel 225: 1–15.
- Butter, Michael & Peter Knight (red) (2020). *Routledge handbook of conspiracy theories*. London: Routledge.
- Douglas Karen M., Uscinski, Joseph E., Sutton, Robbie M., Cichocka, Aleksandra, Nefes, Turkay, Ang, Chee Siang & Farzin Deravi (2019). Understanding conspiracy theories. *Advances in Political Psychology*, 40, suppl. 1: 3–35.
- Ekengren Oscarsson, Henrik & Jesper Strömbäck (2020). *Covid-19: Kunskap och konspirationer*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Enders, Adam M. & Steven M. Smallpage (2019). Polls, plots, and party politics: Conspiracy theories in contemporary America. I Joseph E. Uscinski (red) *Conspiracy theories & the people who believe them*. New York: Oxford University Press.
- Enders, Adam M., Uscinski, Joseph E., Klofstad, Casey A., Seelig, Michelle I., Wuchty, Stefan, Murthi, Manohar N., Premaratne, Kamal & John R. Funchion

- (2021a). Do conspiracy beliefs form a belief system? Examining the structure and organization of conspiracy beliefs? *Journal of Social and Political Psychology*, 9(1): 255–271.
- Enders, Adam M., Uscinski, Joseph E., Seelig, Michelle I., Klofstad, Casey A., Wuchty, Stefan, Funchion, John R., Murthi, Manohar N., Premaratne, Kamal & Justin Stoler (2021b). The Relationship Between social media use and beliefs in conspiracy theories and misinformation. *Political Behaviour*, online early.
- Goertzel, Ted (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15: 733–744.
- Hollander, Barry A. (2018). Partisanship, individual differences, and news media exposure as predictors of conspiracy beliefs. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(3): 691–713.
- Imhoff, Roland & Martin Bruder (2014). Speaking (un-)truth to power: Conspiracy mentality as a generalized political attitude. *European Journal of Personality*, 28: 25–43.
- Krouwel, André, Kutyski, Yordan, van Prooijen, Jan-Willem, Martinsson, Johan & Elias Markstedt (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2): 435–462.
- Mahl, Daniela, Schäfer, Mike S. & Jing Zeng (2022). Conspiracy theories in online environments: An interdisciplinary literature review and agenda for future research. *New Media & Society*, online early.
- Meirick, Patrick C. (2013). Motivated Misperception? Party, Education, Partisan News, and Belief in Death Panels. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 90(1): 39–57.
- Prior, Markus (2007). *Post-broadcast democracy. How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*. New York: Cambridge University Press.
- Romer, Daniel & Kathleen Hall Jamieson (2021). Patterns of Media Use, Strength of Belief in COVID-19 Conspiracy Theories, and the Prevention of COVID-19 From March to July 2020 in the United States. *JMIR Publications*, 23(4).
- Shehata, Adam & Jesper Strömbäck (2021). Learning political news from social media: Network media logic and current affairs learning in a high-choice media environment. *Communication Research*, 48(1): 127–147.
- Strömbäck, Jesper, Broda, Elena, Bouchafra, Salma, Rettenegger, Gregor & Elina Lindgren (2022). *Conspiracy thinking and the role of media use: Exploring the antecedents of conspiratorial predispositions*. Paper presenterat vid den årliga konferensen med International Communication Association, Paris, Frankrike.
- Sutton R, Robbie M. & Karen M. Douglas (2020). Conspiracy theories and the conspiracy mindset: Implications for political ideology. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34: 118–122.
- Swami, Viren, Coles, Rebecca, Stieger, Stefan, Pietschnig, Jakob, Furnham, Adrian, Rehim, Sherry & Martin Voracek (2011). Conspiracist ideation in Britain and

- Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. *British Journal of Psychology*, 102(3): 443–463.
- Theocharis, Yannis, Cardenal, Ana, Jin, Soyeon, Aalberg, Toril, Hopmann, David, Nicolas, Strömbäck, Jesper, Castro, Laia, Esser, Frank, Van Aelst, Peter, de Vreese, Claes, Corbu, Nicoleta, Koc-Michalska, Karolina, Matthes, Jörg, Schemer, Christian, Sheaffer, Tamir, Splendore, Sergio, Stanyer, James, Stepinska, Agnieszka & Vaclav Stetka (2021). Does the platform matter? Social media and COVID-19 conspiracy theory beliefs in 17 countries. *New Media & Society*, online early.
- Uscinski, Joseph E. (red) (2019). *Conspiracy theories & the people who believe them*. New York: Oxford University Press.
- Uscinski, Joseph E. (2020). *Conspiracy theories. A primer*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Uscinski, Joseph E., Klofstad, Casey & Matthew D. Atkinson (2016). What drives conspiratorial beliefs? The role of informational cues and predispositions. *Political Research Quarterly*, 69(1): 57–71.
- Van Aelst, Peter, Strömbäck, Jesper, Aalberg, Toril, Esser, Frank, de Vreese, Claes, Matthes, Jörg, Hopmann, David, Salgado, Susana, Hubé, Nicolas, Stepinska, Agnieszka, Papathanassopoulos, Stylianos, Berganza, Roza, Legnante, Guido, Reinemann, Carstein, Sheaffer, Tamir & James Stayner (2017). Political communication in a high-choice media environment: A challenge for democracy? *Annals of the International Communication Association*, 41(1): 3–27.
- Walter, Annemarie S. & Hugo Drochon (2020). Conspiracy thinking in Europe and America: A comparative perspective. *Political Studies*, 70(2): 483-501.
- Wood, Michael J., Douglas, Karin M. & Robbie M. Sutton (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6): 767–773.
- Önnerfors, Andreas (2021). *Konspirationsteorier och covid-19: mekanismerna bakom en snabbväxande utmaning*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Önnerfors, Andreas & André Krouwel (red) (2021). *Europe: Continent of conspiracies. Conspiracy theories in and about Europe*. London: Routledge.

Samhälle
&
välfärd

DET FINNS EN SJÖ OCH SEDAN ALDRIG MER – MEDBORGARES OCH POLITIKERS INSTÄLLNING TILL ATT TILLÅTA AKTIV DÖDSHJÄLP

FELIX ANDERSSON OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Ska en svårt sjuk människa ha rätt att få hjälp av sjukvården att avsluta sitt liv, det vill säga bli erbjuden dödshjälp? Länges har politikerna inte ens velat utreda frågan om dödshjälp. Men saker har börjat röra på sig, både i Sverige och internationellt. I det här kapitlet ställer vi oss frågan om den internationella trenden med en mer öppen debatt om dödshjälp återspeglas i den svenska opinionen. Vi frågar även hur opinionen över tid har utvecklats och i vilken utsträckning politiker och medborgare är eniga i frågan om dödshjälp. Vi finner att den svenska opinionen är stabil över tid och positivt inställd till dödshjälp. Likaså politikerna är positivt inställda till dödshjälp, men i något lägre omfattning. Frågan om dödshjälp ser ut att komma allt närmare en statlig utredning.

”Tycker du som jag, att alla, under vissa omständigheter, borde få samhällets hjälp till en värdig och trygg död, så gör dig hörd. Lex Natthiko, inte mig emot.” Raderna skrevs av Björn Natthiko Lindeblad och publicerades på sociala medier strax efter hans död. Lindeblad, som plågades av ALS, valde att avsluta sitt liv medan han ansåg sig fortfarande ha kontroll över sin kropp. Genom att dricka ett dödligt preparat, som en läkare blandat till, somnade Lindeblad in i början av det nya året 2022.

Under sjukdomsperioden var Lindeblad tydlig med att han vill kunna välja när han ska dö. Frågan om en människa har rätt att välja sin död är emellertid komplicerad. Det är varken olagligt att försöka ta sitt liv eller hjälpa en person som vill ta livet av sig. Däremot är det inte tillåtet för sjukvården att utföra åtgärder som leder till att en persons liv avslutas. Det gäller både för eutanasi, där läkaren avslutar patientens liv och för assisterat dödande, där patienten avslutar sitt liv med hjälp av läkemedel som läkaren tillhandahåller (Lövrup m.fl., 2017). Men förespråkarna för att tillåta aktiv dödshjälp i Sverige har på senare fått vind i seglen genom att frågan diskuteras i allt fler länder och att antalet länder som tillåter dödshjälp ökar. I det här kapitlet ställer vi oss därför frågan om den internationella trenden med en mer öppen debatt om dödshjälp återspeglas i den svenska opinionen. Vi frågar även hur opinionen över tid har utvecklats och i vilken utsträckning politiker och medborgare är eniga i frågan om dödshjälp.

Dödshjälp, en fråga om livet och döden

Det finns i huvudsak två olika modeller för hur dödshjälp hanteras: Oregon- och Beneluxmodellen. Den förstnämnda modellen innebär att en patient kan erhålla dödshjälp via assisterat dödande. Det är under förutsättning att patienten bedöms ha mindre än sex månader kvar att leva. Den modellen används främst i ett antal delstater i USA. Beneluxmodellen tillåter däremot att en läkare avslutar patientens liv och det finns inget krav på att patienten bedöms vara dödande. Fokus ligger istället på patientens lidande. Om en patient har stora smärtor och hoppet om att situationen ska förändras till det bättre är små finns möjligheten att få dödshjälp. Den senare modellen, vilket namnet implicerar, återfinns i Beneluxländerna. I Nederländerna är det även möjligt för personer som är under 18 år att få dödshjälp (Lövtrup m.fl., 2017).

Det annars så liberala Sverige tillåter alltså inte dödshjälp. Likväl sätts den svenska lagstiftningen på prov från gång till annan. 2020 hjälpte läkaren Staffan Bergström en svårt sjuk patient att avsluta sitt liv. Patienten led, precis som Lindeblad, av ALS. Patienten hade planerat att åka till Schweiz för att få dödshjälp. Pandemin gjorde dock det svårt att resa och patienten blev kvar i Sverige. Bergström beslöt sig då för att hjälpa patienten genom att blanda ihop en dödlig dos sömnmedel. Den dödliga dosen fick sedan patienten för egen hand föra till munnen. En förundersökning mot läkaren inleddes. Misstanken gällde medhjälp till dråp. Men åklagaren valde att lägga ned förundersökningen. Det gick inte att bevisa att Bergström agerat självständigt gentemot patienten och att det snarare handlade om medhjälp till självmord (Berglund, 2021). Svenska läkarförbundet, som inte vill tillåta dödshjälp, anser att Bergström bör fräntas sin läkarlegitimation. Bergström å sin sida skrev en debattartikel tillsammans med ett hundratal läkare där de förordade att dödshjälp ska utredas och tillåtas i Sverige (Bergström m.fl., 2021).

Den svenska debatten om dödshjälp startade på 1960-talet. Bland annat kom filosofiprofessorn Ingemar Hedenius 1964 ut med boken *Om dödshjälp och andra essayer*, i vilken han pläderade för rätten till dödshjälp. Några år senare, 1973, var han med och bildade föreningen Rätten till vår död. I slutet av 1980-talet började läkaren PC Jersild att engagera sig i frågan och genom sitt arbete kom han att påverka Statens medicinsk-etiska råd (Smer) att 1992 ge ut en debattskrift om dödshjälp (Jersild, 2016). Några år senare kom Smer att förespråka att regeringen utreder frågan om dödshjälp (Jersild, 2016). Men i kommittédirektiven till den utredning som i slutet av 1990-talet skulle utreda frågan om vård i livets slutskede skrev uttryckligen att ”dödshjälp skall således inte behandlas av kommittén” (Kommittédirektiv 1997:147).

Att tillsätta en statlig utredning om dödshjälp är också vad förespråkarna vill se. Hitintills har sittande regeringar varit kallsinniga till förslaget och det har heller inte funnits något parlamentariskt stöd för en utredning. Men sedan i slutet av 2021 finns det för första gången fem partier i riksdagen som förordar att frågan

om dödshjälp ska utredas, även om inte alla av dem är för dödshjälp (SvD, 2021). Debatten och den gradvisa politiska öppningen för dödshjälp i Sverige är inte en isolerad företeelse. Så sent som 2021 legaliserade Spanien assisterat dödande. Samma år röstade Portugals parlament för att tillåta dödshjälp, men landets president gick in och stoppade lagen (Euronews, 2021). I Frankrike har grannländernas liberaliseringar gjort att debatten om dödshjälp skjutit fart (France24, 2021). Frågan är då om den svenska opinionen har blivit mer positivt inställd till dödshjälp och finns det några åsiktsskillnader mellan folket och dess valda representanter i frågan?

Frågorna som ska få ett svar

I SOM-undersökningarna har frågan om inställning till aktiv dödshjälp ställts med viss regelbundenhet sedan 1995. Vi har således goda förutsättningar att analysera hur det svenska folkets attityder till aktiv dödshjälp sett ut och utvecklats över en lång tidsperiod. 1995 ställdes frågan utan svarsalternativet ”Ingen uppfattning”, men sedan dess har svarsalternativet varit med i samtliga undersökningar. I samtliga år har de resterande fem svarsalternativen varit ”mycket bra förslag”, ”ganska bra förslag”, ”varken bra eller dåligt förslag”, ”dåligt förslag” samt ”mycket dåligt förslag”.

Den nationella SOM-undersökningen 2021 sammanföll med den sjuttonde undersökningen i SOM-institutets politikerpanel, vilket erbjuder unika möjligheter att jämföra medborgares och politikeres uppfattningar kring aktiv dödshjälp under samma tidsperiod. Politikerpanelen är en webbpanel bestående av cirka 3 000 svenska politiker på kommunal, regional och nationell nivå, som några gånger per år svarar på frågor om det svenska samhället. I Politikerpanelen hösten 2021 deltog drygt 1 300 politiker, som fick ange sin inställning till aktiv dödshjälp i ett frågebatteri med andra politiska förslag. Liksom för medborgarna löpte svarsskalan för politikerna från ”mycket bra förslag” till ”mycket dåligt förslag”, däremot utan det ”ingen uppfattning”-alternativ som medborgarna erbjöds.

Uppfattningar om dödshjälp

Tidigare redovisningar av svenska folkets attityder till dödshjälp i SOM-undersökningarna har visat på en stabil opinion (Wadbring, 2009). Tabell 1 visar andelarna för respektive år som angett att ”tillåta aktiv dödshjälp” är ett bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, dåligt förslag respektive inte har någon uppfattning om förslaget. Resultaten i tabellen indikerar att svenska folket över tid sakta men säkert har blivit allt mer positiva till att tillåta aktiv dödshjälp. Framförallt verkade något hända i samband med 2000-talets första decennieskifte. Från att ungefär 40 procent av den svenska opinionen var positiva till att tillåta aktiv dödshjälp i mitten av 90-talet och under 2000-talets första decennium noteras en ökning i andelen positiva från 2011 och framåt. Trendlinjen i stödet för att tillåta aktiv dödshjälp

har sedan mätningarnas början pekat svagt uppåt, och idag är en knapp majoritet av svenska folket positiva till att tillåta aktiv dödshjälp. Från att ha legat mycket stabilt fram till slutet av 00-talet minskar motståndarna till förslaget efter 2009 och framåt. Andelen utan uppfattning har likaså legat mycket stabil under merparten av undersökningsåren, för att sedan sjunka markant sedan 2016.

Tabell 1 *Inställningen till förslaget "Tillåta aktiv dödshjälp", 1995–2021 (procent)*

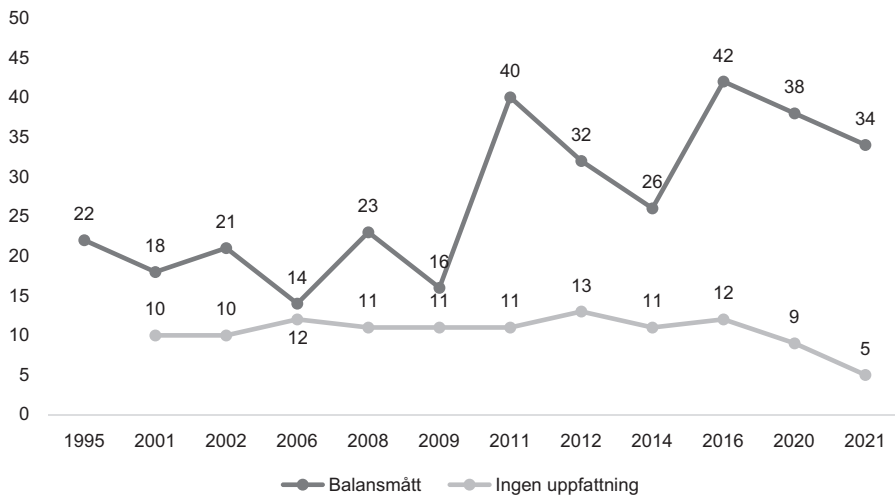
	Bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Dåligt förslag	Ingen uppfattning
1995	45	32	23	-
2001	40	28	22	10
2002	41	29	20	10
2006	37	28	23	12
2008	43	26	20	11
2009	40	25	24	11
2011	52	25	12	11
2012	48	23	16	13
2014	45	25	19	11
2016	53	24	11	12
2020	52	25	14	9
2021	50	29	16	5

Kommentar: Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?'. Svarsalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag' samt 'Ingen uppfattning'. Det sistnämnda alternativet fanns inte med i SOM-undersökningen 1995. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan respektive år. Lägsta antalet svarsalternativ: 1 506 (2012).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2021.

Trenden tycks alltså peka mot att svenska folket sakta men säkert kommit att bli mer positiva till att tillåta aktiv dödshjälp. Förslaget samlar nu en knapp majoritet. Det ökade stödet för förslaget synliggörs än tydligare om man tittar på opinionsbalansen, det vill säga andelen som tycker att det är ett bra förslag versus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Figur 1 visar att opinionsbalansen för att tillåta aktiv dödshjälp har växlat, men ändå stigit över tid. Som vi även kunde se i tabell 1 blir opinionsbalansen påtagligt högre vid 2010-talets inledning, men ömsom sjunker och ökar under 2010-talet. Emellertid kvarstår faktum att stödet för att tillåta aktiv dödshjälp har ökat påtagligt sedan mitten av 1990-talet och början av 2000-talet. Därutöver kan vi utläsa från figuren att allt färre saknar en uppfattning i frågan. Andelen som inte har en uppfattning har tydligt minskat under de senaste åren.

Figur 1 Inställningen till förslaget ”Tillåta aktiv dödshjälp”, 1995–2021 (balansmätt)

Kommentar: Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?'. Svarsalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag' samt 'Ingen uppfattning'. Det sistnämnda alternativet fanns inte med i SOM-undersökningen 1995. Balansmätt innebär att andelen som inte instämmer i förslaget subtraheras från andelen som instämmer. Antal svarande varierar mellan 1 506–1 763.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2021.

Som vi redogjorde för tidigare i kapitlet så finns en utbredd tveksamhet hos de svenska riksdagspartierna i frågan. I skrivandets stund är sju av de åtta riksdagspartierna emot en legalisering av aktiv dödshjälp. Men hur ställer sig då partiernas väljare i frågan? Tabell 2 redovisar stödet för förslaget att tillåta aktiv dödshjälp bland partisympatisörer för respektive riksdagsparti mellan 1995 och 2021. Från tabellen kan vi utläsa att en majoritet av sympatisörerna till fem av riksdagspartierna – Vänsterpartiet, Centerpartiet, Liberalerna, Moderaterna och Sverigedemokraterna – idag stödjer förslaget om att tillåta aktiv dödshjälp. Bland anhängare till Socialdemokraterna och Miljöpartiet når förslaget nästan majoritet bland partianhängarna. Mindre förvånande så samlar förslaget lägre stöd hos anhängare till Kristdemokraterna, även om stödet nära nog samlade en majoritet hos partiets anhängare i den nationella SOM-undersökningen 2020.

Tabell 2 Andelen partisympatisörer som tycker förslaget "Tillåta aktiv dödshjälp" är mycket/ganska bra, 1995–2021 (procent)

	V	S	C	FP/L	M	KD	MP	SD
1995	51	41	33	41	52	34	46	-
2001	41	39	28	44	46	26	44	-
2002	45	40	31	43	50	31	44	-
2006	31	38	34	47	43	17	32	-
2008	33	40	37	52	47	33	47	76
2009	38	33	26	37	47	30	45	51
2011	58	46	54	50	59	26	49	69
2012	47	49	36	48	50	30	45	60
2014	44	43	38	48	51	22	45	60
2016	54	45	49	50	55	32	48	67
2020	55	46	46	49	56	49	43	64
2021	54	47	51	55	53	39	44	59

Kommentar: Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?'. Svartalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag' samt 'Ingen uppfattning'. Det sistnämnda alternativet fanns inte med i SOM-undersökningen 1995. Frågan om partival löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan respektive år. Sverigedemokraterna saknades som svartalternativ i den nationella SOM-undersökningen 1995 och hade för få antal svarande 2001, 2002 respektive 2006 och har därför utelämnats från tabellen. Då antalet svarspersoner som sympatiserar med Liberalerna 2021 är få, 57 stycken, bör gruppens resultat tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2021.

Med hjälp av tidsserierna kan vi emellertid notera en annan, mer anmärkningsvärd utveckling hos kristdemokratiska sympatisörer. Tabell 3 redovisar utvecklingen i balansmättet mellan olika partisympatisörer mellan 1995 och 2021. Tabellen illustrerar en tydlig kursändring hos kristdemokratiska sympatisörer i frågan. Från att ha varit det enda partiet med fler negativt än positivt inställda partianhängare under stora delar av 2000-talet är fler kristdemokrater idag för än emot förslaget att tillåta aktiv dödshjälp. Visserligen indikerar det positiva balansmättet på +5 i 2021 års undersökning att partiets anhängare är mindre positivt inställda än andra partianhängare, men klart är att kristdemokraters tidigare hårdnackade motstånd mot aktiv dödshjälp kommit att mjukas upp. Som i tabell 2 tycks det ökade stödet för förslaget främst vara en produkt av mer positivt inställda anhängare till Centerpartiet och Liberalerna (tidigare Folkpartiet), vars balansmätt tydligt ökat under tidsperioden. Mindre, men tydliga, ökningar över tid noteras också hos vänsterpartister, socialdemokrater och moderater, medan miljöpartister legat mer stabilt i sin opinionsbalans.

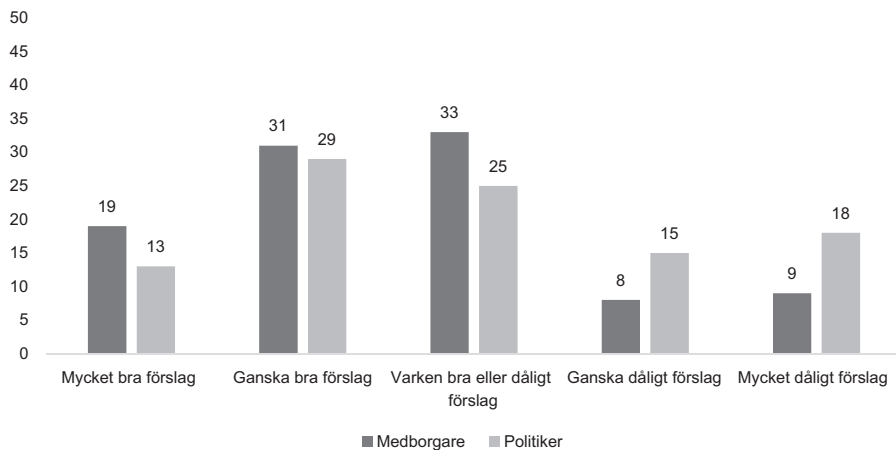
Tabell 3 Inställning till förslaget "Tillåta aktiv dödshjälp" bland olika partisympatisörer, 1995–2021 (balansmått)

	V	S	C	FP/L	M	KD	MP	SD
1995	28	19	3	17	31	-19	24	-
2001	18	17	12	28	30	-15	25	-
2002	24	21	3	21	35	2	25	-
2006	10	16	8	28	24	-24	9	-
2008	9	18	17	29	30	-3	29	72
2009	14	7	2	9	28	-16	18	32
2011	44	34	48	40	49	-9	36	62
2012	28	37	8	31	35	-11	25	50
2014	24	23	14	28	36	-15	25	51
2016	47	31	34	32	47	-2	24	60
2020	43	27	28	33	44	35	25	59
2021	38	28	37	43	41	5	29	47

Kommentar: Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?'. Svalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag' samt 'Ingen uppfattning'. Det sistnämnda alternativet fanns inte med i SOM-undersökningen 1995. Frågan om partival löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Sverigedemokraterna saknades som svarsalternativ i den nationella SOM-undersökningen 1995 och hade för få antal svarande 2001, 2002 respektive 2006 och har därför utelämnats från tabellen. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan respektive år. Då antalet svars personer som sympatiserar med Liberalerna 2021 är få, 57 stycken, bör gruppens resultat tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2021.

Vi kan alltså konstatera att medborgarna över tid har kommit att bli allt mer sympatiska till att tillåta aktiv dödshjälp. Men hur ser det då ut bland politikerna? Inställningen till förslaget ställdes i den sjuttonde omgången av SOM-institutets politikerpanel under hösten 2021. Som synes i figur 2 är stödet i frågan högre bland medborgare än politiker. En knapp majoritet, 50 procent av medborgarna stöder förslaget, medan 42 procent av politikerna tycker förslaget är mycket eller ganska bra. 17 procent av medborgarna respektive 33 procent av politikerna anser att förslaget är mycket eller ganska dåligt. 33 procent av medborgarna respektive 25 procent av politikerna tycker att förslaget är varken bra eller dåligt. Opinionsbalansen, det vill säga andelen tycker förslaget är mycket eller ganska bra minus andelen som tycker förslaget är mycket eller ganska dåligt, är för medborgare +33, medan den för politiker endast är +9. Framförallt tycker politikerna i avsevärt högre utsträckning än medborgarna att förslaget är mycket eller ganska dåligt.

Figur 2 Inställningen till förslaget ”Tillåta aktiv dödshjälp” bland medborgare och politiker, 2021 (procent)

Kommentar: För formuleringen av frågan om stödet för aktiv dödshjälp till medborgarna, se under tabell 1. Frågan till politikerna löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Tillåta aktiv dödshjälp'. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan. Varken medborgarna eller politikerna erbjöds svarsalternativet 'Ingen uppfattning'. Antal svar: 1 516 (medborgare) och 1 324 (politikerna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021 och Politikerpanelen 2021, våg 17.

I tabell 4 görs två jämförelser, dels inom grupperna medborgare och politiker beroende på partifärg, dels mellan medborgare och politiker också det utifrån partipreferens. Resultaten visar att kristdemokratiska väljare i SOM-undersökningen 2021 är de minst positiva till dödshjälp, 35 procent. Skillnaden till den grupp som är mest positiva, sverigedemokrater, är 25 procentenheter. Utöver kristdemokrater är socialdemokrater och miljöpartister något mer skeptiskt inställda till förslaget än andra partianhängare, men samlar hos Socialdemokraterna (47 procent) och Miljöpartiet (40 procent) trots det en pluralitet sympatisörer.

Spännvidden bland politiker är större än vad som är fallet bland medborgarna. I den andra kolumnen i tabell 4 redovisas inställningen till förslaget bland politikerna. Hos politikerna samlar förslaget högst stöd hos Liberalerna. 63 procent av de liberala politikerna anser att tillåta aktiv dödshjälp är ett mycket eller ganska bra förslag. Liksom hos medborgarna samlar förslaget hos politikerna lägst stöd bland kristdemokrater. Endast 12 procent av de kristdemokratiska politikerna tycker att tillåta aktiv dödshjälp är ett mycket eller ganska bra förslag. Bland politikerna är stödet störst hos anhängare av Liberalerna. Även bland politiker från Moderaterna och Sverigedemokraterna samlar förslaget en majoritet. Skillnaderna bland liberala, moderata och sverigedemokratiska politiker är dock inte statistiskt signifikant. Jämfört med Liberalerna är stödet emellertid signifikant lägre bland politiker från Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet, Kristdemokraterna och

Miljöpartiet. Ungefär 40 procent av politikerna från Vänsterpartiet (41 procent), Centerpartiet (39 procent) och Miljöpartiet (41 procent) är positivt inställda till förslaget. Än mer skeptiska är socialdemokratiska politiker. Endast 28 procent av socialdemokratiska förtroendevalda är vänligt inställda till att tillåta aktiv dödshjälp, och intar därmed tillsammans med sina kristdemokratiska kollegor en särställning i motstånd mot förslaget relativt andra politiker i frågan.

Att socialdemokratiska och kristdemokratiska förtroendevalda särskiljer sig i frågan accentueras vid en anblick på «differens»-kolumnen i tabell 4, som redovisar skillnaden i andelen som angivit att förslaget är mycket eller ganska bra mellan medborgare och politiker för respektive parti. Socialdemokratiska och kristdemokratiska partisympatisörer är i betydligt högre utsträckning positiva till att tillåta aktiv dödshjälp än partiernas förtroendevalda. Även bland Vänsterpartiet och Centerpartiet noteras ett betydligt högre stöd för att tillåta aktiv dödshjälp bland väljare än valda. Mer i linje med sina väljare i frågan ligger miljöpartistiska och sverigedemokratiska förtroendevalda. Hos tre partier noteras ett högre stöd för förslaget bland politiker än väljare; Liberalerna, Moderaterna och Miljöpartiet.

Tabell 4 Andelen medborgare och politiker i respektive riksdagsparti som tycker förslaget "Tillåta aktiv dödshjälp" är mycket eller ganska bra, 2021 (procent)

	Medborgare	Politiker	Differens
Vänsterpartiet	55	41***	14
Socialdemokraterna	47**	28***	19
Centerpartiet	46*	39***	7
Liberalerna	54	63	-9
Moderaterna	53	56	-3
Kristdemokraterna	35**	12***	23
Miljöpartiet	40**	41**	-1
Sverigedemokraterna	60	58	2

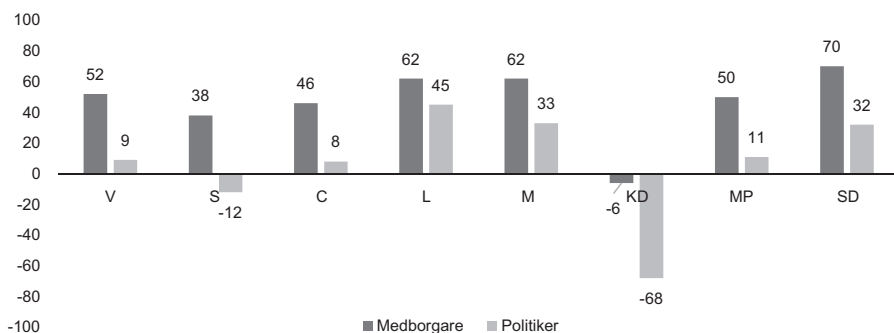
Kommentar: För formuleringen av frågan om stödet för aktiv dödshjälp till medborgarna, se under tabell 1. För formuleringen av frågan om stödet för aktiv dödshjälp till politikerna, se under figur 2. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan. Varken medborgarna eller politikerna erbjöds svarsalternativet 'Ingen uppfattning'. De med störst andel instämmande i tabellen utgör referenskategori. Antal svar: 1 318 (medborgare) och 1 324 (politiker). Då antalet svarpersoner som sympatiserar med Liberalerna är få, 41 stycken, bör gruppens resultat tolkas med försiktighet. * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021 och Politikerpanelen 2021, våg 17.

För att än tydligare illustrera åsiktskillnaderna mellan medborgare och politiker i dödshjälpfrågan anno 2021 visar figur 3 skillnaden i balansmättet. För det första kan det konstateras att samtliga partianhängare uppvisar ett positivt balansmätt,

förutom hos Kristdemokraterna. Stödet för att tillåta aktiv dödshjälp är med andra ord större än motståndet hos sju av åtta riksdagspartiers väljare. Som vi skrev ovan återfinns det största positiva balansomått bland sverigedemokrater (+70), liberaler (+62) och moderater (+62). Det är också hos de två sistnämnda som åsikterna hos väljare och valda är som mest samstämmiga. Hos partierna finns ett betydligt starkare stöd bland väljare än deras valda representanter. Partianhängare till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet och Miljöpartiet har en klart mer positiv opinionsbalans till att tillåta dödshjälp än partiernas förtroendevalda. Figuren illustrerar att klart störst avstånd mellan väljare och valda i frågan finns hos Kristdemokraterna och Socialdemokraterna. Medan kristdemokratiska väljares känslor för att tillåta aktiv dödshjälp blivit allt varmare över tid, finns det emellertid ett starkt motstånd bland kristdemokratiska politiker i frågan. Det ska dock noteras att Kristdemokraternas sympatisörer fortfarande är kritiska. En tydlig negativ opinionsbalans återfinns också hos socialdemokratiska förtroendevalda. Medan även socialdemokratiska väljare över tid har kommit att bli alltmer vänligt inställda till att tillåta aktiv dödshjälp är deras valda representanter klart mer negativa än den egna väljarkåren.

Figur 3 *Inställningen till förslaget "Tillåta aktiv dödshjälp" bland medborgare och politiker med olika partitillhörighet, 2021 (balansomått)*

Kommentar: För formuleringen av frågan om stödet för aktiv dödshjälp till medborgarna, se under tabell 1. För formuleringen av frågan om stödet för aktiv dödshjälp till politikerna, se under figur 2. Antal svar: 1 318 (medborgare) och 1 324 (politiker). Då antalet svarspersoner som sympatiserar med Liberalerna är få, 41 stycken, bör gruppens resultat tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021 och Politikerpanelen 2021, väg 17.

Den opinionsmässiga trenden över tid vittnar alltså om att svenska folket har kommit att omvärdera sin syn på aktiv dödshjälp vara eller icke vara i svensk lagstiftning. Sakta men säkert har förslaget kommit att bli populärare bland samtliga partianhängare och opinionsbalansen har tagit ett tydligt skutt uppåt

sedan förslaget först ställdes i SOM-undersökningen 1995. Förslaget stöds idag av en majoritet av svenska folket, även nedbrutet på de flesta partier. Samtidigt kan vi konstatera att svenska folket drar sina valda representanter bakom sig i frågan. Samtliga riksdagspartiers väljare tycker i klart högre utsträckning att aktiv dödshjälp bör tillåtas än deras politiska företrädare. Därmed fogas en ny fråga till raden av politiska sakfrågor där de valda representanterna (ännu) inte är lyhörda inför väljaropinionen.

Dödshjälp, opinion och expertis

En högsommardag 1961 gick Hjalmar Gullberg ut i den skånska sjön Yddingens vatten. Det skulle visa sig att han simmade mot sin död. Tidningarna kunde dagen efter rapportera att den hyllade poeten dött i en drunkningsolycka. Först 20 år senare berättade Gullbergs livskamrat Greta Thott att det inte varit någon olycka. Gullberg var vid tillfället märkt av en svår muskelsjukdom och hade stora problem med att andas. Han fasade för ett fortsatt liv i plågor. En vän och tillika läkare tillhandahöll läkemedel som Gullberg skulle ta för att kunna avsluta sitt liv. För att dölja självmordet valde Gullberg att efter en sista måltid med Thott simma ut i sjön och avsluta sitt liv. Det blev som han skrev i en dikt från 1952: ”Det finns en sjö och sedan aldrig mer”.

Dödshjälp får till och från förnyad aktualitet när svårt sjuka personer träder fram och berättar att de vill avsluta sina liv. Frågan om dödshjälp har så sakteliga fått ett starkare stöd i riksdagen. Bland medborgarna har det emellertid funnits en majoritet för att tillåta dödshjälp under en längre tidsperiod. Opinionen har dessutom varit förhållandevis stabil. Det borde varit tillåtet med aktiv dödshjälp om politikerna varit lyhörda inför opinionen. Man kan ändå fråga sig om dödshjälp är något som ska avgöras av folkopinionen. Givet frågans natur är det kanske bättre att rådfråga expertisen?

I den nationella SOM-undersökningen från 2020 ansåg hela 57 procent att experter alltid ska fatta beslut i viktiga frågor (Andersson m.fl., 2021). Kanhända att opinionen inte blir uppretad om politikerna avstår från att böja sig för folkviljan. Flertalet experter delar dock opinionens uppfattning. När Svenska läkarförbundet genomförde en undersökning bland sina medlemmar visade det sig att 41 procent ville tillåta dödshjälp, medan 34 procent var negativt inställda (Andersson, 2021). Även Svenska Läkaresällskapet genomförde en undersökning bland sina medlemmar. De kom fram till ett liknande resultat. I deras undersökning var 47 procent för och 33 procent emot. Motsvarande undersökning gjordes av sällskapet 2007. Då var 35 procent av läkarna för och 40 procent emot. Läkarna har med tiden således blivit mer positivt inställda till dödshjälp. Både experter och opinionen är alltså för att tillåta dödshjälp. Saken borde vara avgjord. Men det finns en intressant aspekt. I Svenska Läkaresällskapets undersökning bröts resultaten ner på läkare inom olika specialistområden. Bland dem som vara verksamma inom palliativ

vård var det bara 26 procent som var för dödshjälp, medan 55 procent var emot (Lynøe m.fl., 2021). De läkare som arbetar med sjuka patienter i livets slutskede, och kanske kan sägas vara experterna bland experterna, är inte alla lika övertygade om att legalisera dödshjälp är ett bra förslag. Frågan är vilka politikerna kommer lyssna på i framtiden? Men om den majoritet som sedan 2021 finns i riksdagen för att utreda frågan om dödshjälp håller i sig till efter valet 2022 kan frågan om dödshjälp för första gången komma att utredas i Sverige.

Referenser

- Andersson, Joakim (2021). 4 av 10 läkare är positiva till legalisering av dödshjälp. *Läkartidningen*, 24 maj 2021.
- Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Patrik Öhberg (2021). Ingen anledning till oro (?). I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Berglund, Linda (2021). Staffan Bergström beredd att gå till högsta instans. *Dagens Medicin*, 22 mars 2021.
- Bergström, Staffan m.fl. (2021). Släpp motståndet och kräv en utredning om frivillig dödshjälp. *Göteborgs-Posten*, 3 februari 2021.
- Euronews (2021). *Portugal's president vetoes law legalising euthanasia*, 30 november 2021.
- France24/AFP (2021). *Bill to legislate euthanasia goes before divided French parliament*, 8 april 2021.
- Hedenius, Ingemar (1964). *Om dödshjälp och andra essayer*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Jersild, Per Christian (2016). *Medicinska memoarer*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Lynøe, Nils, Lindblad, Anna, Engström, Ingemar, Sandlund, Mikael, & Niklas Juth (2021). Trends in Swedish physicians' attitudes towards physician-assisted suicide: a cross-sectional study. *BMC Medical Ethics*, 22(1): 1–9.
- Lövtrup Michael, Engström Ingemar, Wennlund Elisabeth & Kjell Asplund (2017). *Dödshjälp: en kunskapsutvärdering*. Stockholm: Medicinska fakulteten vid Umeå Universitet.
- Svenska Dagbladet/TT (2021). Riksdagsmajoritet vill utreda dödshjälp, 26 december 2021.
- Vård i livets slutskede, Dir. 1997:147.
- Wadbring, Ingela (2009). En fråga om liv och död. I Lennart Weibull & Sören Holmberg (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

POLITISK TOLERANS OCH SJÄLVCENSUR I OROSTIDER

THOMAS PERSSON OCH STEN WIDMALM

Sammanfattning

Demokrati förutsätter åsiktspluralism och ett öppet samtal om intressekonflikter och viktiga samhällsproblem. Därför är det av yttersta vikt att medborgarna kan ge uttryck för sina åsikter och ståndpunkter i olika politiska frågor, och att de uppvisar en hög grad av politisk tolerans mot sina meningsmotståndare. Frågan är dock hur upplevda hot och otrygghet i dagens samhälle samvarierar med den politiska toleransen och yttrandefriheten i Sverige. I 2021 års nationella SOM-undersökning har ett antal frågor ställts gällande politisk tolerans, självcensur och upplevelser av hot och otrygghet. Undersökningen visar att svenska medborgare tycks uppleva en rad hotbilder samtidigt som det finns en utbredd intolerans mot ogillade grupper i samhället. Dessutom ges uttryck för en utbredd självcensur bland svenska medborgare, vilket sammantaget väcker frågor om tillståndet i den svenska demokratin.

Hur utvecklas de mest grundläggande demokratiska värderingarna hos medborgarna i en tid som präglats av en pandemi och där olika former av kriminalitet och våld har blivit allt vanligare? Ett flertal indikatorer från den nationella SOM-undersökningen visar att svenskarna i allt större utsträckning är otrygga (Andersson m.fl., 2021; Öberg, 2022). I viss mån kan en del av vad som kan beskrivas som upplevd otrygghet vara ett resultat av ett uppskruvat tonläge i medierna. Förekomsten av vissa former av brott har glädjande nog minskat i samhället. En sådan kategori är dödligt våld i parrelationer som har minskat sedan 2018 (Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer, 2018; Brå, 2022d). En annan är bostadsinbrott (Brå, 2022c). Men det råder heller ingen tvekan om att flera former av hot och brott har *de facto* blivit vanligare i Sverige under senare år. Våld i form av skjutningar, sprängningar (som bara mellan 2018 och 2019 ökade med 59 procent), personrån (som ökade från 2017 fram till pandemin), sexuella trakasserier och våldtäkter har ökat betydligt under det senaste decenniet (Brå, 2022a, 2022b). Efter en period av minskat dödligt våld så ökade det under perioden 2012–2020 (Brå, 2022a). Utöver detta skördade Covidpandemin under 2020–2021 tusentals dödsoffer, särskilt bland äldre och de som redan var sjuka (Socialstyrelsen, 2022).

SOM-undersökningen som denna antologi baseras på, hämtade in data före Rysslands invasion av Ukraina den 24 februari 2022. Sannolikt kommer nästa

undersökning visa att svenskarna känner sig än mer hotade av främmande makt. Men det fanns redan före invasionen hot som riktades mot Sverige. Ryssland har under en längre tid genomfört påverkanskampanjer mot Sverige (Deverell m.fl., 2021). Överbefälhavare Micael Bydén meddelade vid Folk och Försvars Rikskonferens i januari 2022 att Sverige redan då befann sig i en ”allvarlig säkerhetssituation” (Malmén, 2022). Nyhetstjänsten Omni (Malmén, 2022) sammanfattade Bydéns uttalande (som i sin tur var hämtat från Tidningarnas Telegrambyrå):

– Sverige angrips varje dag med medel som skadar vårt samhälle nu och på sikt. Vi är inte i en militär konflikt på och om Sveriges territorium, men vi är en i konflikt om värden vi vill ska bestå och intressen vi fortsatt vill ska skötas demokratiskt.

I dag manövrerar vi i en värld av maktkamp, spioneri och cyberangrepp, säger Bydén, och tillägger att situationen nu ställts på sin spets av situationen kring Ukraina.

Utöver det meddelade Säkerhetspolisen i sin senaste årsrapport att terrorhoten mot Sverige alltjämt är närvarande i betydande omfattning: ”Vårt samhälle och våra värderingar utmanas dagligen när främmande makt och våldsbejakande extremister försöker destabilisera demokratin.” (Säkerhetspolisen, 2021:6; se även Widmalm m.fl., 2021). Fem år efter terrorattacken mot civila på Drottninggatan tycks inte Sverige ha blivit säkrare enligt de bedömningar som görs av de myndigheter som ansvarar för rikets inre och yttre säkerhet. Frågan är hur dessa allestädes närvarande hotbilder påverkar medborgarna.

När otryggheten i samhället ökar finns en risk att det höjs allt fler röster som vill göra avkall på de liberala principer som det öppna samhället vilar på. Otryggheten skapar en grogrund för en allt mindre tolerant samhällsdebatt (Levitsky m.fl., 2018; Runciman, 2018; Mounk, 2018). Mot denna bakgrund driver vi forskningsprojektet ”Det öppna samhället”, som finansieras av Myndigheten för psykologiskt försvar. Där undersöks hur coronapandemin har polariserat samhällsdebatten, och hur det ökade öppna våldet och växande ekonomiska klyftor, påverkar demokratin i Sverige. I 2021 års nationella SOM-undersökning bidrog projektet med frågor som bland annat belyser hur dagens hot och trygghet upplevs, och hur det är ställt med den politiska toleransen och yttrandefriheten i Sverige. De indikatorer som valts ut för att presenteras i detta kapitel relaterar till just dessa företeelser och de visar att demokratin i Sverige har betydande svagheter som bör adresseras i större omfattning än vad som sker i dag. Kapitlet handlar i första hand om att kartlägga omfattningen av de hot medborgarna upplever, huruvida den politiska intoleransen kan beskrivas som utbredd eller inte, och i vilken grad den politiska kulturen framtvingar själv censur.

Varför undersöka politisk tolerans och självcensur?

I den världsordning som rådde under det kalla kriget förstärktes försvaret för yttrandefriheten, åsiktsfriheten och den politiska toleransen i väst. Dessa var dygder som

uppfattades som helt nödvändiga för demokratin. I dagens polariserade samhälle (där det starka stödet för Sverigedemokraterna kan ses som en indikator på en ökad polarisering), och där hoten uppenbarligen blir allt fler, är situationen en annan. Demokratin och rättsstatens principer ifrågasätts och omprövas alltmer lättvindigt. Hot och trakasserier mot befattningshavare vid myndigheter blir vanligare (Ekström, 2021). Krav på censur, eller att samtal ska regleras, blir också vanligare (Widmalm & Persson, 2022). Det försvårar samhällets styrbarhet och det försämrar förmågan att hantera samhällskriser, oavsett om de rör inre eller yttre säkerhetshot, försämrad ekonomi, naturkatastrofer eller pandemier. Men det finns kunskapsluckor. Vi vet inte exakt i vilken omfattning individer upplever *olika* slags hot, och vi vet för lite om hälsotillståndet för grundläggande demokratiska normer. Vi har därför valt ut tre företeelser som i sammanhanget är särskilt viktiga, besläktade och som det har forskats lite eller inte alls om i Sverige: politisk tolerans, självcensur och hot. Låt oss börja med den politiska toleransen.

Politisk tolerans handlar om medborgarnas villighet att ge även grupper som de själva ogillar lika rättigheter. Ett av de mest kända citaten som sammanfattar en av Voltaires viktigaste upplysningssidéer är också vägledande för vad som definierar politisk tolerans: ”Jag delar inte din åsikt men är beredd att dö för din rätt att uttrycka den” (Tallentyre, 1906). Denna helt centrala tes för demokratin har varit föremål för undersökningar i flera delar av världen (Widmalm, 2016), men inte nämnvärt i Sverige. Vi har därför ställt frågor i SOM-undersökningen som mäter den politiska toleransen enligt de principer som statsvetaren Samuel Stouffer (1963) lade grunden till strax efter andra världskriget, när McCarthyismen och kommunistkräcken i USA underminerade den amerikanska demokratin. Utgångspunkten är att det inte räcker med att fråga respondenterna om de gillar eller ogillar demokrati – det krävs en mer komplex fråga där svarspersonerna behöver ta hänsyn till mer än en aspekt. Frågan som ställs utgår från att demokrati är till för att med fredliga medel kunna lösa olika slags intressekonflikter – så att även pluralismen i ett samhälle kan bevaras. Respondenternas benägenhet att inte lägga restriktioner på andras friheter (såvida inte dessa individer uppenbarligen och aktivt motverkar demokratin) betraktas som det centrala. Detta till skillnad från (van)föreställningen om att demokratin främst är till för att få medborgarna att tycka lika.

Självcensur kan betraktas som en andra sida av toleransmyntet. I stället för att undersöka om medborgarna vill ålägga andra medborgare restriktioner i tillgången till rättigheter och friheter, så handlar enkätfrågan här om individernas benägenhet att lägga restriktioner på sig själva. Återigen hittar vi frågans rötter i amerikansk forskning från femtiotalet. Då gällde frågan om individer ansåg att de under rådande politiska klimat öppet kunde uttrycka sina åsikter även om andra kunde tycka att de var stötande. Då, när McCarthyismen var som mest utbredd, svarade tretton procent att de idkade något slags självcensur. I dag ligger den siffran på mellan fyrtio och sextio procent beroende på vilken studie som avses (Ekins, 2020; Gibson m.fl., 2020). Därför har vi formulerat frågan så att det är tydligt för respondenten

att det är den svenska kontexten som avses. Med andra ord, är själv censur vanligt förekommande i dagens politiska klimat i Sverige?

Den sista företeelsen rör upplevt *hot*. Forskning om politisk tolerans och öppenhet för olika åsikter, har bidragit med viktiga rön och bevis för att olika former av hot har en tydlig negativ korrelation till politisk tolerans, åsiktsfrihet, tillit och andra värderingar och attityder som ofta beskrivs som demokratiska dygder (Stouffer, 1963; Gibson m.fl., 2001, 2020; Mondak m.fl., 2003; Gibson, 2006). Det kan handla om allt från hot som upplevs i relation till familjen och de som bor i samma kvarter, till hot från främmande makt och terrorister mot landet man bor i. Genom att analysera i vilken omfattning själv censur och politisk tolerans förekommer tillsammans med uppfattningar om hot, kan vi få en bättre bild av hur olika attityder kan tänkas hänga ihop. Kan vi exempelvis se att de mönster som framkommit i USA upprepas även i Sverige? Frågorna är viktiga för att vi framöver ska kunna loda djupare i frågan om hur en till synes ny politisk verklighet med nya samhällsvillkor påverkar demokratiska attityder hos medborgarna.¹ Graden av hot undersöks redan i ett flertal frågor som ingår i den nationella SOM-undersökningen (Öhberg, 2022). Vårt bidrag är därför ett antal frågor som mer specifikt lyfter exempel på olika slags hot som blivit vanligare under senare tid.

Utgångspunkten för våra frågor är således att presentera olika slags mått på politisk tolerans, själv censur och upplevda hot. Politisk tolerans – det vill säga medborgarnas benägenhet att tillerkänna meningsmotståndare rätten att utöva grundläggande politiska fri- och rättigheter (Stouffer, 1963; Sullivan m.fl., 1982; Gibson, 1992) – mäts genom att fråga respondenterna om vilken grupp eller vilka individer som de ogillar mest i samhället. Därefter följer frågor om vilka politiska fri- och rättigheter som dessa grupper eller individer faktiskt bör åtnjuta. Vi har på förhand identifierat ett stort antal grupper som människor ofta uppfattar som sina främsta meningsmotståndare, utifrån vad som är känt från tidigare undersökningar i Sverige. Här nämns bland annat samtliga partier i riksdagen, olika religiösa grupper, samt idé-, identitets- och intressebaserade grupper som har olika inriktningar i livet med avseende på livsstil, levnadsvanor, och liknande. Det är dock viktigt att betona att samtliga grupper som ingår i frågan kan anses vara en legitim del av vår parlamentariska demokrati. Extrema grupperingar som förkastar eller öppet bekämpar det demokratiska styrelseskicket ingår däremot inte i undersökningen.²

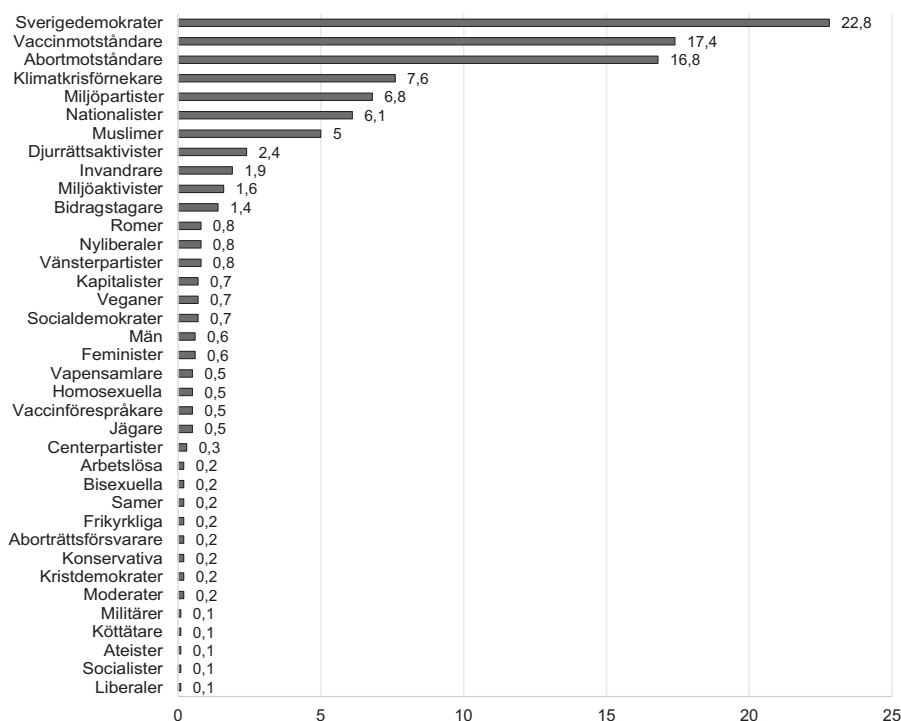
Resultatredovisning: politisk tolerans, själv censur och upplevda hot

I den nationella SOM-undersökningen 2021 inledde vi med en fråga på temat *politisk tolerans*, vilken löd: *Här följer en lista med olika grupper i samhället som man kan ha olika uppfattningar om.* Därefter presenterades en lista med 46 olika alternativ på grupper, följt av frågan: *Är det någon av grupperna ovan som du ogillar starkt?* Av de 1 502 svarande var det 59 procent som svarade ”ja” och därefter angav vilken grupp de ogillar mest, medan 13 procent svarade ”ja” men avstod från

att ange vilken grupp. Knappt en tredjedel (29 procent) svarade ”nej” på frågan. Sammantaget är det alltså hela 72 procent av de svarande som har angett att de starkt ogillar någon av de nämnda grupperna.

Fördelningen i svaren mellan de olika grupperna illustreras i figur 1 nedan. Ett glädjande resultat från denna del av undersökningen är att grupper som ofta räknas som särskilt utsatta endast i begränsad utsträckning finns med bland de grupper som anses tillhöra de mest ogillade. Till exempel kan nämnas att varken samer, judar, trans- eller homosexuella nämns nästan alls bland de mest ogillade grupperna (0,5 procent eller lägre andel av de svarande har angett dessa alternativ).

Figur 1 Grupper i samhället som ogillas starkt, 2021 (procent)

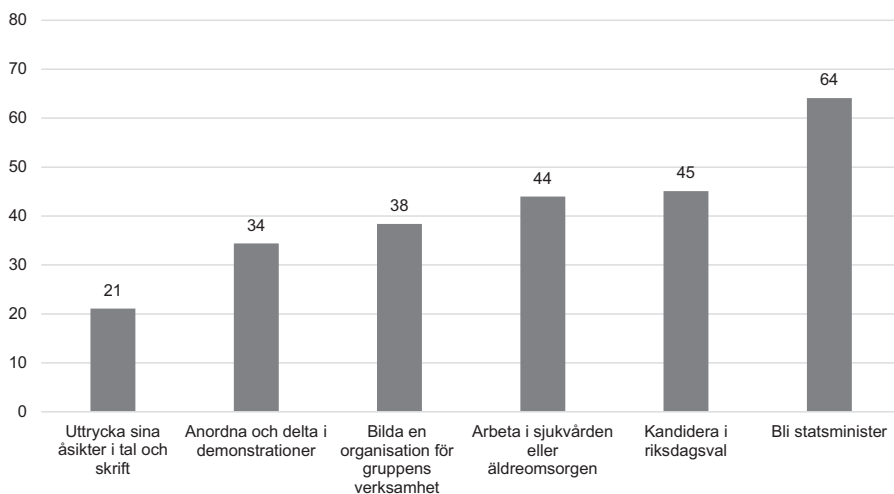

Kommentar: Frågan löd 'Här följer en lista med olika grupper i samhället som man kan ha olika uppfattningar om. Är det någon av grupperna ovan som du ogillar starkt?'. Totalt svarade 1 502 personer på frågan, varav 883 svarade 'ja' och därefter angav vilken grupp de ogillar mest, medan 191 svarade 'ja' utan att ange vilken grupp och 428 personer svarade 'nej'. Figuren redogör för den andel som svarat att de starkt ogillar en grupp och därefter angivit vilken grupp de ogillar mest bland 46 möjliga alternativ. Antal svarande per grupp varierar mellan 201 (sverigedemokrater) och en (liberaler, socialister, ateister, köttätare och militärer). Nio grupper hade noll svarande: judar, kristna, ordningsvakter, sjukvårdspersonal, transsexuella, heterosexuella, kvinnor, poliser och vapenvägrare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Inte heller pekade yrkesgrupper som poliser och ordningsvakter ut bland de mest ogillade grupperna, eller stora samhällsgrupper som exempelvis arbetslösa och kvinnor. Däremot är muslimer och invandrare utpekade i högre utsträckning (5 respektive 2 procent). Den grupp som valdes ut av flest respondenter som den mest ogillade var sverigedemokrater (23 procent). På andra och tredje plats hamnade vaccin- och abortmotståndare (vardera 17 procent). Därefter följer klimatkrisförnekare (8 procent), miljöpartister (7 procent) och nationalister (6 procent). Resultaten bör dock tolkas med försiktighet eftersom det är förhållandevis få svarande som angivit respektive gruppering.

Därefter ställde vi frågor om den mest ogillade gruppen bör få åtnjuta de grundläggande rättigheter som vår författning och våra lagar säger ska gälla lika för alla, bland annat med avseende på tryck- och yttrandefriheten, demonstrations- och organisationsfriheten och rätten att kandidera till riksdagen. I demokratiforskningen betraktas detta som ett slags lackmustest som påvisar styrkan i den politiska toleransen i ett samhälle. I en stark demokrati ska även de grupper och individer som man ogillar tillerkännas lika rättigheter. Det vi finner är emellertid en påfallande utbredd benägenhet bland respondenterna att vilja inskränka grundläggande fri- och rättigheter för den mest ogillade gruppen. Ungefär var femte person (21 procent) kunde tänka sig att den ogillade gruppens grundlagsstadgade rätt att få uttrycka sina åsikter i tal och skrift kunde dras in. Än fler, mellan 34 och 38 procent, var beredda att upphäva dessa gruppers rätt att demonstrera eller att bilda en organisation. Nästan hälften (45 procent) ansåg att personer som tillhör den ogillade gruppen inte borde få kandidera till riksdagen och hela två tredjedelar (64 procent) att de inte borde kunna bli statsminister. Lägg därtill att 44 procent av de svarande anser att personer som tillhör den ogillade gruppen inte ska få arbeta i sjukvården eller äldreomsorgen. Frågeformuleringar av denna karaktär inbegriper ofta ett visst mått av tolkningsutrymme och det finns skäl att upprepa frågorna i kommande undersökningar för att se om resultaten är stabila. Men under alla omständigheter är det anmärkningsvärt att exempelvis nästan hälften av de svarande vill neka ogillade grupper rätten att kandidera i demokratiska val till riksdagen. Fördelningen av nej-svar (det vill säga sådant som den ogillade gruppen anses inte bör få göra) redovisas i figur 2.

Figur 2 Vad ogillade grupper inte bör få göra, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Anser du att personer som tillhör den grupp som du mest ogillar borde få göra följande?'. Figuren redogör för den andel som svarat att den grupp de ogillar mest inte bör få göra de saker som följer. Totalt antal svarande var mellan 1 062 och 1 075 personer beroende på vilken svarskategori som avses. Antal nej-svar i de olika kategorierna varierar mellan 225 ('uttrycka sina åsikter i tal och skrift') och 685 ('bli statsminister').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Finns det då någon variation i intolerans mellan medborgare med olika bakgrund, så som partisympati, kön, ålder och utbildning? Av tabellen nedan framgår att de medborgare som sympatiserar med Sverigedemokraterna och Socialdemokraterna är de mest intoleranta, medan miljöpartister och vänsterpartister är minst intoleranta. Kvinnor är genomgående mer intoleranta än män gällande de frågor vi ställt i undersökningen. Äldre tenderar att vara mer intoleranta än yngre och lågutbildade mer intoleranta än högutbildade. Även här gäller att resultaten bör tolkas med försiktighet, eftersom det är förhållandevis få personer som ligger till grund för svaren i flera av de olika kategorierna.

Tabell 1 Vad ogillade grupper inte bör få göra, efter svarspersonernas partisynpati, kön, ålder och utbildning, 2021 (procent)

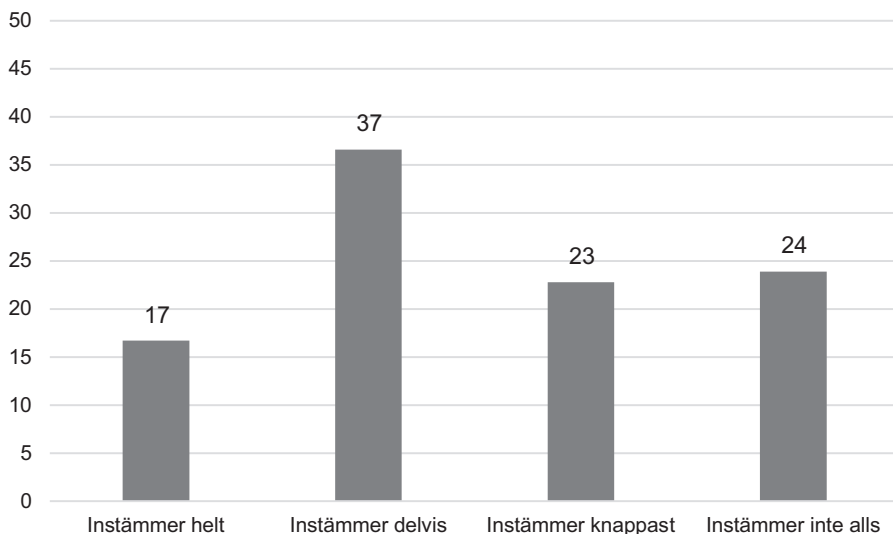
	Anordna och delta i demonstrationer	Uttrycka sina åsikter i tal och skrift	Bilda en organisation för gruppens verksamhet	Arbeta i sjukvården eller äldreomsorgen	Kandidera i riksdagsval	Bli statsminister
Vänsterpartiet	22	11	28	35	36	54
Socialdemokraterna	39	25	45	46	47	71
Centerpartiet	30	20	29	40	34	55
Liberalerna	29	13	30	57	35	55
Moderaterna	36	19	36	48	48	66
Kristdemokraterna	34	23	43	54	49	66
Miljöpartiet	19	13	23	37	27	46
Sverigedemokraterna	42	28	49	43	58	73
Kvinna	37	22	41	47	46	67
Man	31	21	36	40	44	61
16–29 år	27	15	33	43	39	53
30–49 år	23	16	29	38	37	54
50–64 år	34	21	37	43	47	63
65–85 år	46	28	49	50	53	78
Låg	66	46	69	58	72	86
Medellåg	33	22	41	40	49	69
Medelhög	35	18	39	45	46	63
Hög	25	15	26	41	32	54

Kommentar: Frågan löd 'Anser du att personer som tillhör den grupp som du mest ogillar borde få göra följande?'. Figuren redogör för den andel som svarat att den grupp de ogillar mest inte bör få göra de saker som följer. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antalet svarspersoner bland sympatisörer till L, KD och MP är relativt lågt, varför resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Den problematik som handlar om politisk tolerans är sannolikt nära förknippad med ett annat uttryck för det politiska samtalsklimatet – *självcensur*. Självrensning kan delvis motiveras av respekt för andra och spegla ett slags sund återhållsamhet. På så sätt kommer sannolikt många av de mest intoleranta åsikterna aldrig till uttryck. Men om medborgarna alltför ofta ser det som nödvändigt att sälla bort vissa ämnen och frågor från diskussioner så riskerar det att slå över till ett slags "tystnadskultur" som hindrar en fri diskussion om sådant som med nödvändighet måste kunna diskuteras öppet i en demokrati.

I Sverige tycks tyvärr läget inte vara bättre än i USA, där självrensningen rapporterats vara vida utbredd. Inte mindre än 53 procent av de svarande angav i vår undersökning att de inte anser sig kunna tala öppet om sina uppfattningar eftersom andra kan tycka de är stötande.

Figur 3 Förekomst av självcensur, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påstående: I dagens politiska klimat kan jag inte öppet uttrycka mina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande'. Figuren redogör för den andel som svarat att de i olika grad instämmer i påståendet. Totalt antal svarande var 1 541 personer. Antal svarande varierar mellan 257 ('Instämmer helt') och 564 ('Instämmer delvis').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Återigen aktualiseras frågan om det finns någon variation i självcensur mellan medborgare med olika bakgrund, exempelvis avseende partisympati, kön, ålder och utbildning? Tabell 2 nedan visar att personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna är klart överrepresenterade, men det gäller även sympatisörer till Kristdemokraterna och Moderaterna. Resultaten vittnar dock om att det politiska klimatet i Sverige präglas av en generell utbredd självcensur bland sympatisörer hos alla politiska partier. Minst en tredjedel av sympatisörerna i samtliga riksdagspartier uppger att de helt eller delvis anser sig inte kunna öppet uttrycka sina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande, vilket får anses vara en uppseendeväckande hög siffra. Män idkar i högre grav självcensur än kvinnor, medan det inte tycks finnas någon tydlig ålderskillnad. Däremot tenderar högutbildade att i mindre grad självcensurera sig än medborgare med lägre utbildning.

Tabell 2 Förekomst av självcensur, efter svarspersonernas partisympati, kön, ålder och utbildning, 2021 (procent)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls
Vänsterpartiet	6	33	26	34
Socialdemokraterna	8	37	25	30
Centerpartiet	7	27	27	40
Liberalerna	8	41	35	16
Moderaterna	19	37	26	19
Kristdemokraterna	29	37	17	17
Miljöpartiet	6	36	30	27
Sverigedemokraterna	45	38	10	7
Kvinna	14	37	23	27
Man	20	36	23	21
16–29 år	19	31	23	27
30–49 år	19	38	20	22
50–64 år	18	33	25	24
65–85 år	13	41	23	24
Låg	18	43	23	16
Medellåg	20	37	23	20
Medelhög	17	36	24	24
Hög	14	33	22	31

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påstående: I dagens politiska klimat kan jag inte öppet uttrycka mina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande'. Figuren redogör för den andel som svarat att de i olika grad instämmer i påståendet. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antalet svarspersoner bland sympatisörer till L, KD och MP är relativt lågt, varför resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

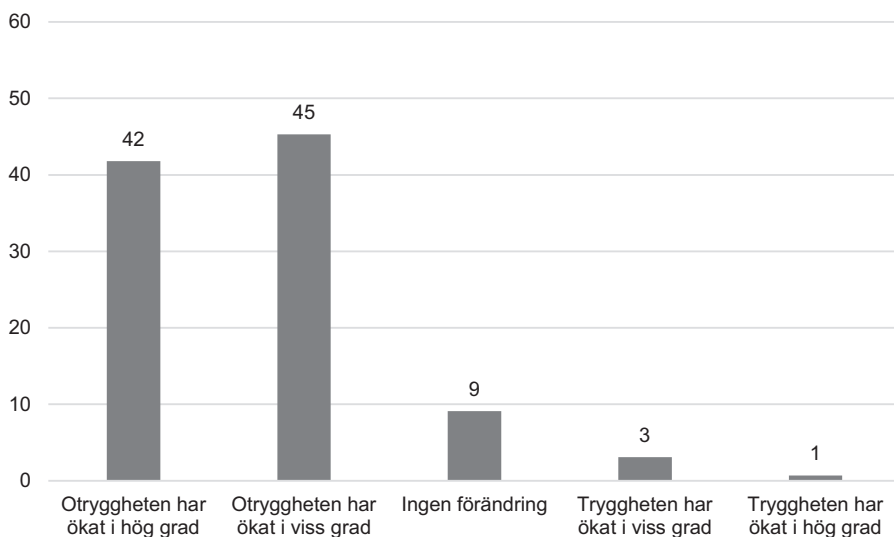
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som vi nämnde tidigare har demokratiforskningen visat att *upplevda hot* bidrar till ökad politisk intolerans. På samma sätt finns skäl att tro att upplevda hot kan göra medborgarna mer försiktiga och i större grad självcensurera sig. Vi har därför undersökt hur medborgarna upplever olika hotbilder i den nationella SOM-undersökningen 2021. Precis som konstaterats i tidigare SOM-undersökningar tycks det finnas en utbredd otrygghet bland de svenska medborgarna (Andersson m.fl., 2021).

På en generell fråga om utvecklingen de senaste tio åren ökat otryggheten eller tryggheten svarar en överväldigande majoritet att otryggheten ökat i hög eller i viss grad, hela 87 procent av de svarande. Det tycks således föreligga en utbredd

otrygghet, där en överväldigande majoritet av medborgarna upplever en över tid tilltagande otrygghet.

Figur 4 Ökad otrygghet under de senaste tio åren, 2021 (procent)

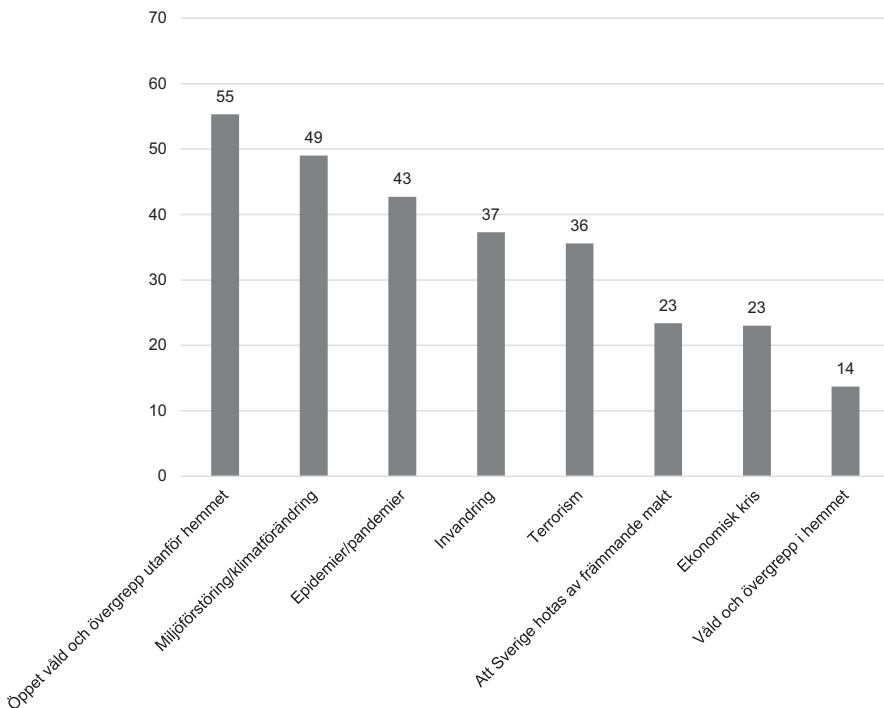

Kommentar: Frågan löd 'Hur anser du att tryggheten har förändrats i Sverige de senaste tio åren?'. Figuren redogör för den andel som svarat att otryggheten/tryggheten ökat i olika grad. Totalt antal svarande var 1 592 personer. Antal svarande varierar mellan 721 ('otryggheten har ökat i viss grad') och 11 ('tryggheten har ökat i hög grad').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vi har även undersökt mer specifika hot som de svenska medborgarna upplever idag. Figuren nedan visar den andel av respondenterna som i ganska hög eller mycket hög grad upplever vissa typer av hot. Den främsta hotbilden tycks komma från öppet våld och övergrepp utanför hemmet, där en majoritet av de svarande (55 procent) säger sig uppleva detta hot. Nästan hälften av de svarande upplever i ganska hög eller mycket hög grad hot från miljöförstöring och klimatförändringar (49 procent), medan 43 procent av de svarande – mitt under den pågående pandemin – upplever sig hotade av epidemier och pandemier. Den kategori som lägst andel upplever som ett hot rör våld och övergrepp i hemmet, där 14 procent av de svarande uppger att de i ganska hög eller mycket hög grad upplever detta hot.

Figur 5 Upplevda hot i Sverige, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'I vilken grad känner du dig hotad av följande i Sverige idag?'. Figuren redogör för den andel som svarat i ganska hög grad eller mycket hög grad. Totalt antal svarande var mellan 1 550 och 1 563 personer. Antal svarande varierar mellan 860 ('Öppet våld och övergrepp utanför hemmet') och 213 ('Våld och övergrepp i hemmet').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Finns det någon variation i hur dessa hot upplevs av medborgare med olika bakgrund, såsom partisympati, kön, ålder och utbildning? Tabellen nedan visar att personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna i störst utsträckning upplever de hot som undersökts, framför allt övergrepp och våld utanför hemmet, invandring och terrorism. Beträffande hot från epidemier och pandemier finns inga betydande partiskillnader, medan miljöförstöring och klimatförändring upplevs som ett hot i störst utsträckning bland miljöpartister och vänsterpartister (och i minst utsträckning bland sverigedemokrater). För alla typer av hot som tas upp här upplever kvinnor sig mer hotade än män. Vissa ålderskillnader föreligger mellan de olika typerna av hot men den generella bilden är att äldre i högre grad känner sig hotade än yngre, exempelvis av invandring, terrorism och pandemier. Högutbildade tenderar att i mindre grad uppleva sig hotade än medborgare med lägre utbildning, förutom gällande miljöförstöring och klimatförändring där förhållandet är omvänt.

Tabell 3 Upplevda hot i Sverige idag, efter svarspersonernas partisympati, kön, ålder och utbildning, 2021 (procent)

	Öppet våld och övergrepp utanför hemmet	Miljö- förstöring/ klimat- förändring	Epidemier/ pandemier	Invandring	Terrorism
Vänsterpartiet	38	65	41	18	18
Socialdemokraterna	49	58	48	34	34
Centerpartiet	42	58	39	23	23
Liberalerna	44	47	36	22	22
Moderaterna	64	38	41	40	40
Kristdemokraterna	63	37	42	42	42
Miljöpartiet	34	69	39	14	14
Sverigedemokraterna	80	30	44	63	63
Kvinna	60	55	48	38	38
Man	50	42	37	32	32
16–29 år	59	52	37	27	27
30–49 år	52	43	32	24	24
50–64 år	56	46	43	37	37
65–85 år	56	55	53	46	46
Låg	63	47	53	53	53
Medellåg	59	44	47	38	38
Medelhög	57	52	44	35	35
Hög	47	52	34	27	27

Kommentar: Frågan löd 'I vilken grad känner du dig hotad av följande i Sverige idag?'. Figuren redogör för den andel som svarat i ganska hög grad eller mycket hög grad. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antalet svarspersoner bland sympatisörer till L, KD och MP är relativt lågt, varför resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Frågan är om de medborgare som i högre grad upplever hot och otrygghet också tenderar att vara mer intoleranta och självcensurerande? Eftersom vi endast har tillgång till data från en mättidpunkt är frågan svår att besvara. Det är helt enkelt inte möjligt att inom ramen för denna undersökning avgöra om upplevelser av hot föranleder medborgarna att bli mer intoleranta och självcensurerande, eller om det förhåller sig tvärtom; det vill säga att redan intoleranta medborgare i högre grad tenderar att tillägna sig olika hot. Vad vi däremot kan konstatera är att det tycks finnas ett samband mellan upplevd otrygghet och politisk tolerans, även om styrkan i sambandet varierar beroende på vad frågan gäller. Ett enkelt sätt att bilda sig en uppfattning om styrkan och riktningen i ett samband mellan två eller flera

variabler är att studera korrelationskoefficienten (här benämnd *Pearsons r*), som kan anta ett värde mellan 1 och -1, där 0 anger inget samband, 1 anger maximalt positivt samband och -1 anger maximalt negativt samband. Sambandet mellan upplevd otrygghet ("*Hur anser du att tryggheten har förändrats i Sverige de senaste tio åren?*") och intolerans ("*Anser du att personer som tillhör den grupp som du mest ogillar borde få göra följande?*"), varierar mellan 0,10 ("*borde inte få kandidera i riksdagsval*") och 0,02 ("*borde inte få anordna och delta i demonstrationer*"). De positiva sambanden indikerar att de medborgare som i högre grad upplever att otryggheten ökat också tenderar att i högre grad vilja inskränka ogillade grupper demokratiska fri- och rättigheter. Men sambanden är till synes svaga och endast tre av de sex toleransmått är signifikanta (på minst 95 procent säkerhetsnivå): att inte få kandidera i riksdagsval, att inte få bli statsminister, och att inte få bilda en organisation för gruppens verksamhet. Däremot tycks sambandet mellan upplevd otrygghet och självcensur ("*I dagens politiska klimat kan jag inte öppet uttrycka mina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande*"), vara starkare. Korrelationskoefficienten mellan dessa två variabler är 0,24 och signifikant på 99 procents säkerhetsnivå, där det positiva sambandet indikerar att otrygga medborgare i högre grad tycks självcensurera sig själva.

När det gäller de mer specifika hot som medborgarna kan uppleva kunde vi tidigare konstatera att de vanligaste hotbilderna avsåg "öppet våld och övergrepp utanför hemmet", "miljöförstöring/klimatförändring", "epidemier/pandemier", "invandring" och "terrorism". Här finner vi positiva och signifikanta samband (på minst 95 procents säkerhetsnivå) gällande samtliga hotbilder och självcensur, utom för epidemier/pandemier där sambandet inte är signifikant. Innebörden är att medborgare som i högre grad upplever dessa hot också tenderar att i högre grad självcensurera sina åsikter. Starkast är sambandet mellan de hot medborgarna upplever från invandring (korrelationskoefficienten 0,38) och hot från öppet våld och övergrepp utanför hemmet (korrelationskoefficienten 0,25). Däremot finner vi ett negativt samband mellan upplevda hot från miljöförstöring/klimatförändring och självcensur (korrelationskoefficienten -0,18), vilket kan tolkas som att den typen av hot snarare tycks minska benägenheten att självcensurera sina åsikter.

Vad gäller sambanden mellan de mer specifika hot som medborgarna upplever och de olika toleransmått finner vi signifikanta samband i samtliga fall (på minst 95% säkerhetsnivå), utom gällande miljöförstöring/klimatförändring. Resultaten innebär att ju mer medborgarna upplever olika slags hot, desto mer benägna tycks de vara att vilja inskränka ogillade grupper politiska fri- och rättigheter.

Sammantaget ger dessa resultat en fingervisning om att otrygghet och de flesta av de olika slags hot som medborgarna upplever tycks samvariera med politisk intolerans och självcensur. Resultaten är dock högst preliminära och det finns anledning att gräva djupare i sambanden innan några mer bestämda slutsatser kan dras. Att skapa djupare förståelse för hur dessa faktorer hänger samman är uppenbarligen av yttersta vikt för vår demokrati.

Slutsatser

Svaren på de frågor om politisk tolerans, själv censur och hot som inkluderades från projektet ”Det öppna samhället” i 2021 års SOM-undersökningar väcker frågor om demokratins hälsotillstånd i Sverige som framöver bör undersökas noggrannare. Resultaten från våra frågor och flera av de som presenterats av statsvetaren Patrik Öhberg (2022) vid SOM-seminariet 2022 visar att svenskarna i betydande utsträckning är ett folk som uppfattar ett flertal hot i tillvaron som allvarliga, och att de upplevda hoten blivit värre under de senaste tio åren. Vi ser samtidigt att viktiga demokratiska principer inte har det starka försvar som vi hade förväntat oss. Mer generellt ställda frågor om stöd för demokrati har i tidigare SOM-undersökningar tolkats som att demokratin har starkt och odelat stöd bland medborgarna. När så pass stor andel svenskar hävdar att grundläggande fri- och rättigheter mestadels är till för dem som har samma åsikter som en själv eller de som liknar den grupp man själv tillhör så vittnar det om att en djupare förståelse om vad demokrati kräver i form av politisk tolerans saknas hos alltför många medborgare. De resultat som presenterats här visar att statsvetare ofta gjort det för enkelt för sig när de sedan andra världskriget har beskrivit demokratins stöd bland medborgarna med hjälp av frågor där respondenter fått välja om de mest gillar demokrati eller diktatur. Dessa har med all sannolikhet ofta aktiverat ett socialt önskvärldhetsfilter (Widmalm, 2016; Mounk, 2018). Resultaten här visar att det finns ett forskningsbehov som handlar om att gå djupare med frågebatterierna så att det går att utvärdera om de som säger att de gillar demokrati faktiskt också *är* demokrater och *förstår* vad det innebär.

Resultaten om själv censur som vi har redovisat här ger vid handen att den politiska toleransen, tyvärr, matchas av en utbredd uppfattning om att allt för många medborgare tycker att det är bäst att ligga lågt med de egna åsikterna eftersom andra kan ta anstöt. I viss mån så är det självfallet viktigt att någon grad av själv censur tillämpas för att inte i onödan göra andra människor upprörda genom att tala oförsiktigt om känsliga frågor. Om däremot själv censuren blir mer utbredd så får det sannolikt två effekter. Dels avstannar de samtal som krävs för att en demokrati ska behålla sin vitalitet och förmåga att hantera intressekonflikter. Och dels ökar det risken för att den som håller tyst och ”knyter näven i fickan” kanaliseras sitt missnöje via populistiska eller till och med extremistiska aktörer. Demokratin förutsätter åsiktspluralism och ett öppet samtal om viktiga samhällsproblem. Skulle det vara så att en alltmer ängslig och otrygg svensk väljarkår upplever mer och mer av hot från olika håll, samtidigt som reaktionen på dessa känslor i många fall tycks vara att lägga band både på meningsmotståndare och sig själva, är vår demokrati illa ute. Endast genom att stå upp för våra meningsmotståndares legitima rätt att uttrycka sina åsikter och att vi själva vågar ge uttryck för vad vi anser i olika politiska frågor, kan vi försvara demokratin.

Noter

- ¹ Självfallet kommer vi att framöver närmare studera orsakssambanden i dessa frågor.
- ² Här inkluderas således inte grupper som är uppenbart anti-demokratiska för att undvika den så kallade toleransparadoxen. I tidiga undersökningar i USA angavs i toleransundersökningar grupper såsom Ku Klux Klan och Nazisterna. Emellertid kan, av begripliga skäl, ”tolerans” mot sådana grupper mäta sådant som inte alls kan kallas för demokratiska åsikter.

Referenser

- Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Patrik Öhberg (red) (2021). *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Brå (2022a). *Konstaterade Fall Av Dödligt Våld – En Granskning Av Anmält Dödligt Våld 2021*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2022b). *Anmälda Brott 2021 – Slutlig Statistik*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2022c). Bostadsinbrott. <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brotts-typer/bostadsinbrott.html> [Läst 2022-04-12].
- Brå (2022d). Våld i nära relationer. <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/vald-i-nara-relationer.html> [Läst 2022-04-12].
- Deverell, Edward, Wagnsson, Charlotte & Eva-Karin Olsson (2021). Destruct, Direct and Suppress: Sputnik Narratives on the Nordic Countries. *The Journal of International Communication*, 27(1): 15–37.
- Ekins, Emily (2020). Poll: 62% of Americans Say They Have Political Views They're Afraid to Share. *Cato Institute*. available at <https://www.cato.org/survey-reports/poll-62-americans-say-they-have-political-views-theyre-afraid-share> [Läst 2022-04-12].
- Ekström, Anna (2021). *Finns det en tystnadskultur i Göteborg Stad?* https://goteborg.se/wps/PA_Pabolagshandlingar/file?id=33784 [Läst 2021-10-09].
- Gibson, James L. (1992). Alternative Measures of Political Tolerance: Must Tolerance Be ‘Least-Liked’? *American Journal of Political Science*, 36(2): 560–577.
- Gibson, James L. (2006). Do Strong Group Identities Fuel Intolerance? Evidence from the South African Case. *Political Psychology*, 27(5): 665–705.
- Gibson, James L. & Amanda Gouws (2001). Making Tolerance Judgments – The Effects of Context, Local and National. *The Journal of Politics*, 63(4): 1067–1090.
- Gibson, James L. & Joseph I. Sutherland (2020). Americans Are Self-Censoring at Record Rates. *Persuasion*. <https://www.persuasion.community/p/americans-are-self-censoring-at-record> [Läst 2022-04-12].
- Levitsky, Steven & Daniel Ziblatt (2018). *How Democracies Die*. New York: Crown.

- Malmén, Joel (2022). ÖB: Sverige angrips varje dag – skadar vårt samhälle. *Omni*, 2022-01-11. <https://omni.se/ob-sverige-angrips-varje-dag-skadar-vart-samhalle/a/Jxqjbm> [Läst 2022-04-12].
- Mondak, Jeffrey J. & Mitchell S. Sanders (2003). Tolerance and Intolerance, 1976-1998. *American Journal of Political Science*, 47(3): 492–502.
- Mounk, Yascha (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press.
- Runciman, David (2018). *How Democracy Ends*. New York: Basic Books.
- Socialstyrelsen (2022). Statistik om covid-19 och coronapandemin. <https://www.socialstyrelsen.se/statistik-och-data/statistik/statistik-om-covid-19/> [Läst 2022-04-12].
- Stouffer, Samuel A. (1963). *Communism, Conformity, and Civil Liberties – A Cross-Section of the Nation Speaks Its Mind*. Gloucester, MA: Peter Smith.
- Sullivan, John L., Piereson, James & George E. Marcus (1982). *Political Tolerance and American Democracy*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Säkerhetspolisen (2021). *Säkerhetspolisen 2021. Årsrapport*. Stockholm: Säkerhetspolisen, SÄPO.
- Tallentyre, Stephen G. (1906). *The Friends of Voltaire*. Smith Elder & Co.
- Tierney, John (2008). In Bias Test, Shades of Gray. *The New York Times*, 2008-11-18. <https://www.nytimes.com/2008/11/18/science/18tier.html> [Läst 2022-04-13].
- Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer (2018). Forskning – dödligt våld. <https://www.valdinararelationer.se/vkv/forskning/doda-projektet/> [Läst 2021-08-12].
- Widmalm, Sten (2016). *Political Tolerance in the Global South – Images from India, Pakistan and Uganda*. London: Routledge.
- Widmalm, Sten & Thomas Persson (red) (2022). *Skör demokrati: Det öppna samhällets motkrafter i svensk offentlig debatt, kultur och forskning*. Stockholm: Fri tanke.
- Widmalm, Sten, Thomas Persson & Amanda Bolann Håland (red) (2021). *Sårbarheter för informationspåverkan – En forskningsöversikt inför det svenska valet 2022*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Öhberg, Patrik (2022). Medborgarnas önskade kriminalpolitik och deras oro inför framtiden. *Presentation vid det nationella SOM-seminariet 2022, 30 mars*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

BROTT, MEN INGA STRAFF? SVENSKA FOLKETS INSTÄLLNING TILL VÅLDSBROTT OCH HUR DE SKA FÖRHINDRAS

FELIX ANDERSSON, KLARA WÄRNLÖF BOVÉ
OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Svenskarnas oro för gängkriminalitet har nått rekordhöga nivåer. I takt med att skjutningarna har ökat, så har även diskussionen om hur våldsbrott ska förstås och vad man ska göra för att minska våldsbrott i samhället tagit fart. I det här kapitlet studerar vi hur svenska folket ser på våldsbrott utifrån två perspektiv. Mer specifikt undersöker vi vad de bakomliggande orsakerna till våldsbrott anses vara och vad befolkningen anser kan göras för att minska dem. Kapitlet visar att svenska folket anger psykisk ohälsa som den vanligaste förklaringen till att någon begår ett våldsbrott. Den minst troliga orsaken anses vara brist på fritidsaktiviteter. Gällande möjliga åtgärder för att minska våldsbrott är det mest populära förslaget att ta bort den så kallade straffrabatten för unga. Den åtgärd som flest är tveksamma till är införande av visitationszoner. Även om svenskarna generellt är bekymrade och oroade för våldsbrott i samhället finns det stora ideologiska och könsmissiga skillnader när det kommer till förslag om åtgärder och orsakerna till våldsbrott.

I 1860-talets Sankt Petersburg vandrar en man omkring utblottad, skuldsatt och socialt alienerad. I jakt på lindring för sin ekonomiska och själsliga fattigdom tar mannen livet av sin pantlånerska och hennes syster. Den juridiska konsekvensen för brottet blir straffarbete i Sibirien. Mannen når efter en tid i fångenskap själslig och moralisk rensning. Det utomjuridiska straffet döms emellertid ut tidigare än så, då mannens samvetsplågor så småningom leder till ett mentalt nervsammanbrott. För eftervärlden har Rodion Raskolkinov, huvudpersonen i Fjodor Dostojevskijs roman ”Brott och straff”, kommit att bli en litteraturhistoriens mest beryktade gärningsmän. Vad som föranledde Raskolnikovs illdåd har blivit föremål för debatt ända sedan bokens utgivning 1866. Många har sökt svaren i Raskolnikovs sociala utsatthet eller megalomana sinnestillstånd. Idag erbjuds långt fler potentiella orsaker till att människor begår våldsbrott och vilka åtgärder som bör vidtas för att stävja våldsbrott i samhället. I följande kapitel studerar vi den kriminalpolitiska opinionen med avstamp i människors upplevda oro för våldsbrott och studerar vidare två olika

perspektiv på hur svenska folket ser på våldsbrott, nämligen vad de bakomliggande orsakerna till våldsbrott är och vad man kan göra för att minska dem.

Varför skola människor begå våldsbrott?

Det finns ett antal olika infallsvinklar till varför människor begår våldsbrott. Lite förenklat kan man säga att debatten har två läger, de som förespråkar strängare straff och de som anser att mer resurser i stället ska satsas på sociala insatser. Strängare straff och sociala insatser står inte nödvändigtvis emot varandra. Däremot kan betoning på det ena eller det andra indikera hur debattören ser på orsakerna bakom våldsbrotten. Traditionellt har politisk vänster-höger positionering varit en indikator på vilket läger man placerar sig i (Andersson m.fl., 2021). De politiska partiernas ansträngningar för att kanalisera medborgarnas oro för våldsbrott och kriminalitet har lett till ett ökat politiskt fokus i frågan.

Efter andra världskriget noterades en ökning av den lagförda brottsligheten i Sverige (von Hofer, 2011). Det hade funnits en förhoppning om att sociala reformer och en utökad välfärdsstat med tiden skulle utplåna kriminalitetens orsaker (Andersson & Nilsson, 2009). En orsak till ökningen av våldsbrotten relaterades till nya alkoholvanor och den framväxande ungdomskulturen. Under 1950-talet kom den strikta alkoholpolitiken att lätta och festandet tog fart. Alkohol och uteliv slutade allt oftare med misshandel och bråk (von Hofer, 2011). Perioden efter andra världskriget tillhörde de sociala ingenjörerna. Våldsverkarna sattes i ett större sammanhang och deras tillkortakommande tillskrevs brister i samhällets väv. Det fanns en stor tilltro att samhället med olika typer av sociala insatser kunde komma till rätta med våldsverkarnas problem. Den tidigare kriminalpolitiken ansågs slå orättvist mot framför allt arbetarklassens barn. Kriminalpolitiken behövdes reformeras. Den skulle inte så ensidigt lägga ansvaret på den enskilda individen eller så tydligt på de svagaste i samhället. I det här sammanhanget kom man också att utveckla särskilda kriminalpolitiska insatser mot ungdomsbrottslighet. Unga människor skulle inte straffas på samma sätt som äldre. Med rätt behandling och lindrigare straff skulle vilsekomna ungdomar snart kunna gå på den smala vägen. Fram till 1970-talet finns det inga brottsoffer i den svenska debatten. Offren var de som begick ett våldsbrott (Tham, Rönneling & Rytterbro, 2011). Ett undantag var dock narkotika. Narkotika kom ganska snabbt att ses som något kunde utrotas med hjälp av hårda straff och sanktioner (Andersson & Nilsson, 2009).

Om 1960–70-talen tillhörde sociologerna kom 1980–90-talen att domineras av ekonomerna. När sociologerna klev ner från problemformuleringsprivilegiets tron fick de ta sina teorier med sig. Med ekonomerna kom också deras teorier som har ett större fokus på den enskilda individens agerande. Kriminalpolitiken kom i större utsträckning än tidigare att inriktas mot att reducera incitamenten att begå brott. Därutöver fick de sociala insatserna inte den minskade inverkan på våldsbrotten som deras förespråkare hade hoppats på (Andersson & Nilsson, 2009). Med en

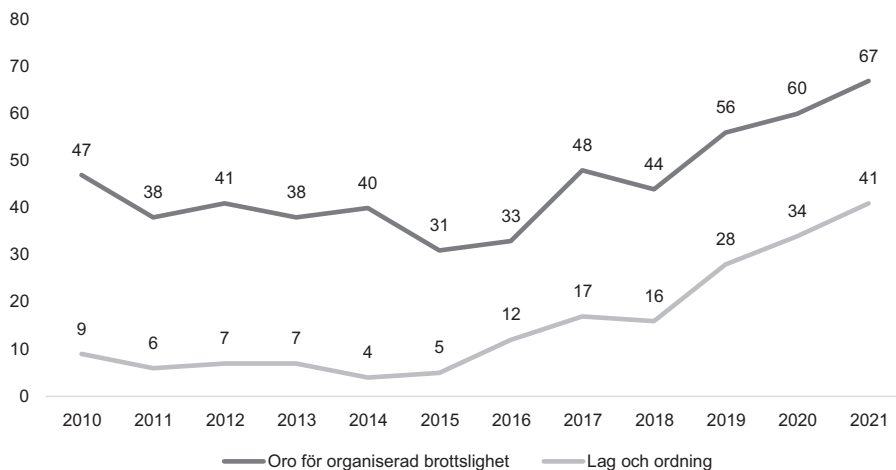
ökad betoning på individuella förklaringsmodeller blev också den individ som utsattes för ett brott mer skyddsvärd. Det mer individfokuserade förhållningssättet innebar att staten har ett ansvar att ersätta brottsoffer och att skydda medborgarna från att utsättas för brottet. En del i denna rörelse handlade om mäns våld mot kvinnor och samhällets plikt att freda kvinnor från våldsamma män (Tham m.fl., 2011). Samhällskontraktet kom på så sätt att skrivas om.

Under 60–70-talen var politiker mycket lyhörda inför vad sociologer och kriminologer hade att säga om kriminalpolitik (Tham, 2018). Kriminalpolitiken ansågs vara expertdriven och opolitisk. På senare tid har det däremot framförts kritik mot att svenska kriminologer i alltför stor utsträckning intresserat sig för socioekonomiska förklaringar till våldsbrott. Kritikerna har bland annat poängterat att de flesta som är fattiga eller bor i utsatta områden inte begår brott och att de socioekonomiska förklaringarna således saknar precision (Sariaslan, 2021). Därutöver har invandringen från klanbaserade områden till Sverige ytterligare politiserat frågan om våldsbrott, och lett till att debatten numera inkluderar frågan om hedersvåld (Schlytter & Linell, 2010) och frågan om klanfamiljers inflytande i olika bostadsområden (Bäckström Lerneby, 2020). Vidare är de många skjutningar som sker i det svenska samhället inte sällan kopplade till unga män med utländsk bakgrund, vilket med största sannolikhet bidrar till att både invandring och kriminalitet ligger högt på medborgarnas dagordning. Mot den här bakgrunden kan det konstateras att den kriminalpolitiska paletten kanske inte har fått fler nyanser, men det finns många fler färger som används när våldsbrotten ska diskuteras och förstås. Den förändrade synen på våldsbrott har inte bara gjort att brottsoffer givits större utrymme. Det har även den allmänna opinionen fått i kriminalpolitiken. Politikens legitimitet bygger numera i större utsträckning på att det finns ett stöd i opinionen (Tham, 2018). I ljuset av den utvecklingen kan man placera vårt kapitel: Vad tycker egentligen svenska folket om brott och straff?

Vem är orolig för våldsbrott – i samhället och för personlig del?

I den nationella SOM-undersökningen 2021 uppmättes en rekordhög oro för organiserad brottslighet. Likaså angav fler än någonsin tidigare *lag och ordning* som ett viktigt samhällsproblem (figur 1). Oron är med andra ord stor och ökande kring våldsutvecklingen i samhället.

Figur 1 Svenskarnas oro för organiserad brottslighet och andelen som nämner lag och ordning som ett viktigt samhällsproblem, 2010–2021 (procent)

Kommentar: Den mörkgrå linjen utgår från frågan som löd 'Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' – organiserad brottslighet. Svartalternativen var 'mycket oroande'; 'ganska oroande'; 'inte särskilt oroande' samt 'inte alls oroande'. Andelen som svarat 'mycket oroande' är den som visas. Den ljusgrå linjen utgår från frågan 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' Frågan är öppen utan svarsalternativ. Procentbasen utgörs av de som svarade på frågan. Respondenterna ombads att ange högst tre frågor/ samhällsproblem.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Fråga är hur oron ser ut, är svenskarna främst oroliga för deras personliga del eller handlar oron för det som sker i samhället? Tabell 1 avslöjar att svenskarna inte främst är oroliga för den personliga säkerheten. 13 procent anger att de är mycket oroliga för den egna säkerheten. Däremot är nästan 50 procent oroliga för våldsbrott i samhället. Tabellen visar vidare att det finns tydliga skillnader bland medborgarna beroende på partisynpat. Referenskategori för oro för våldsbrott på den individuella nivån utgörs av sympatisörer till Centerpartiet, vilka i lägst grad uttrycker oro för våldsbrott på individuell nivå. Endast fem procent av centerpartisterna är mycket oroliga. Det är emellertid ingen signifikant skillnad från miljöpartister och socialdemokrater. Däremot är vänsterpartister (11 procent), liberaler (12 procent), kristdemokrater (13 procent) och moderater (15 procent) signifikant något mer oroliga för att utsättas för våldsbrott än centerpartisterna. Klart oroligast är sverigedemokraternas sympatisörer. Närmare en tredjedel av alla som sympatiserar med Sverigedemokraterna känner stor oro för att för egen del drabbas av våldsbrott.

Tabell 1 Oro för våldsbrott personligen och i samhället, 2021 (procent)

Parti	Personligen	Samhället
<i>eta</i>	.27	.22
Totalt	13	48
Vänsterpartiet	11*	40
Miljöpartiet	8	33
Socialdemokraterna	9	38
Centerpartiet	5	39
Liberalerna	12*	50*
Moderaterna	15**	58***
Kristdemokraterna	13*	52**
Sverigedemokraterna	31***	71***

Kommentar: Frågan löd 'Hur oroande upplever du följande idag? – Att du själv ska drabbas av våldsbrott, Våldsbrott i samhället'. Svartalternativen var 'mycket oroande'; 'ganska oroande'; 'inte särskilt oroande' samt 'inte alls oroande'. Andelen som svarade 'mycket oroande' är den som visas. Frågan om partitillhörighet löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Procentbasen utgörs av de som svarade på frågan. Eta är ett sambandsmått som visar styrkan i sambandet mellan en oberoende variabel på nominalskalenivå och en beroende variabel på intervallskalenivå. Måttet varierar mellan 0 och 1. Ju högre eta-värde desto starkare samvariation mellan oro och partisympati. Siffrorna i tabellen är under kontroll för partipreferenser * p <0.05, ** p <0.01, *** p <0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Svenskarnas oro för våldsbrott på samhällsnivå är betydligt högre, då 48 procent uppger att de är mycket oroliga för våldsbrott på samhällsnivå. Fördelat på partiernas sympatisörer följer samhällsoron i stort samma partimönster som den personliga oron. Referenskategori för oro för våldsbrott på den samhälleliga nivån utgörs av miljöpartiets sympatisörer, vilka i lägst grad uttrycker en oro för våldsbrott på samhällsnivå. En tredjedel av miljöpartiets sympatisörer är mycket oroliga för våldsbrotten i samhället. Det skiljer inte deras sympatisörer signifikant från centerpartiets sympatisörer, socialdemokraternas eller vänsterpartiets sympatisörer. Däremot kan vi konstatera att liberala, moderata och kristdemokratiska sympatisörer alla är betydligt mer oroliga. Sverigedemokraternas sympatisörer är med god marginal de i samhället som uttrycker störst oro för våldsbrotten i samhället (71 procent).

Noterbart i tabell 1 är alltså den starka partipolitiska polariseringen i svenska folkets oro för våldsbrott. Tidigare resultat har visat på en betydande vänsterhögerpolarisering i såväl intresse för kriminalpolitik som oro för organiserad brottslighet (Andersson m.fl., 2021). En liknande polarisering kan alltså skönjas i frågan om oro för våldsbrott. De som sympatiserar med Liberalerna, Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna är statistiskt signifikant mer oroliga för att själva utsättas för våldsbrott och för våldsbrott i samhället jämfört med de som sympatiserar med Centerpartiet och Miljöpartiet. I frågan om personlig oro för våldsbrott skiljer sig dessutom vänsterpartiets sympatisörer signifikant från

centerpartisternas sympatisörer genom att vara mer oroliga. Socialdemokraternas och miljöpartiets sympatisörer är inte mer oroliga än centerpartiets i fråga om att själva bli utsatta för våldsbrott. Inte heller är socialdemokraternas, vänsterpartiets och centerpartiets anhängare mer oroliga än miljöpartiets i fråga om oro för våldsbrott i samhället. Sambandsmättet eta visar att det finns ett starkt samband mellan partianhängarskap och oro för våldsbrott.

Om vi inkluderar andra faktorer som påverkar den personliga oron, men som inte är med i tabellen, kan vi se att 16 procent av alla kvinnor är personligen mycket oroliga för våldsbrott, medan 11 procent av männen är det. Könsskillnaderna är speciellt märkbara bland yngre. Allra mest oroliga för personlig del är kvinnor mellan 16–29 år. 26 procent av unga kvinnor är mycket oroliga för att personligen bli drabbade av våldsbrott, medan endast 8 procent av männen i samma ålderskategori känner samma stora oro. Även gällande oro för våldsbrott i samhället är kvinnor mer oroliga än män för våldsbrotten. Men den här gången är det kvinnor från 50 år och uppåt som mest oroliga (56 procent). Unga män mellan 16–29 år är de som känner allra minst oro (22 procent). Däremot är inte storstadsbor mer oroliga än människor på landsbygden (14 respektive 13 procent) trots att antalet fall per 100 000 invånare av både misshandel, rån och sexualbrott är högre i storstäder jämfört med mindre städer och landsbygd (Öberg & Gustavsson, 2017).

Gruppen unga män uppger alltså lägst oro för såväl risken att själv utsättas för brott som för våldsbrotten i samhället. Det är noterbart – och kan förefalla förvånande – givet att den gängkriminella miljön nästan uteslutande består av yngre män, vilka utgör den organiserade brottslighetens främsta rekryteringskälla och som i störst utsträckning faller offer för gängskjutningar (Wierup, 2020). Samtidigt är unga män den grupp som i störst utsträckning uppgav att de utsattes för personrån under 2020 (Brå, 2021), och andra undersökningar har pekat på att oron för att utsättas för brott tydligast ökat i denna grupp (Brå, 2020). Våra resultat pekar emellertid på relativt låg oro för våldsbrott bland yngre män jämfört med kvinnor i samma ålderskategori. Resultaten visar vidare på ett starkt samband mellan personlig oro för våldsbrott och oro för våldsbrott i samhället. 95 procent av dem som är mycket oroliga personligen är det också på samhällsnivå. Däremot är 51 procent varken mycket oroliga för våldsbrott personligen eller på samhällsnivå.

Orsaker och åtgärder, en fråga om partisympati?

I den nationella SOM-undersökningen 2021 ställdes frågor som gör det möjligt att utforska två ingångsvinklar för att förstå våldsbrott, dels vad som orsakar dem, dels vad man ska göra för att minska våldsbrotten. Först ställdes frågan ”I vilken grad tror du att följande påverkar benägenheten för någon att begå våldsbrott?” Respondenterna fick ta ställning till sju olika orsaksförklaringar: Ekonomisk ojämlikhet, psykisk ohälsa, brister i uppfostran, liten risk att åka fast, brist på sociala insatser från myndigheter, brist på fritidsaktiviteter samt romantisering av

kriminell livsstil. Områdena fångar upp två huvudsakliga perspektiv. Dels de fall där våldsbrotten främst relateras till att sociala insatser kan/borde vidtagits (ojämlikhet, sociala insatser från myndigheter och brist på fritidsaktiviteter), dels de fall där förklaringar i större utsträckning finns bland bristande normer (uppfostran och romantisering av kriminell livsstil) och frånvaron av konsekvenser vid en brottslig handling (liten risk att åka fast). Utgångspunkten i det första fallet är att kriminalitet är en följd av strukturella förhållanden som ojämlika uppväxtförhållanden, myndigheters tillkortakommanden och brist på konstruktiva sociala sammanhang (Sampson, 2012). Som motpol betonar det andra perspektivet vikten av skolbildning, uppfostran och normer. En individ som inte fostras in i sunda värderingar av sin familj eller lär sig värdet av självkontroll löper således en större risk att begå brott. Till detta läggs sedan en låg risk att åka fast, vilket inte motverkar en kriminell livsstil (Gottfredsson & Hirsch, 1990; Wright m.fl., 2004). Därutöver finns psykisk ohälsa med bland förklaringsfaktorerna. Psykisk ohälsa anses ofta i högre grad vara en medfödd egenskap som inte har någon direkt koppling till ojämlikhet eller uppfostran (Beaver, Wright & DeLisi, 2007). Även om brister hos dem båda kan innebära att problematiken accentueras.

Som nämndes inledningsvis så kan debatten kring orsaker till, och åtgärder mot, våldsbrott förenklat delas i två läger: de som förespråkar strängare straff och de som betonar betydelsen av sociala insatser. Först fokuserar vi på vad befolkningen anser orsaka våldsbrott. Genom faktoranalys har två index skapats vilka visar att de föreslagna orsakerna till brott kan delas in i två olika faktorer som framgent benämns *samhälle* respektive *normer*. Den första faktorn, *samhälle* består av ekonomisk ojämlikhet i samhället, psykisk ohälsa, brist på sociala insatser från myndigheter och brist på fritidsaktiviteter ($\alpha^1 = 0.72$). Empiriskt placerar sig alltså psykisk ohälsa i samma grupp som samhällsrelaterade aspekter. Den andra faktorn, *normer* inkluderar brister i uppfostran, liten risk att åka fast och romantisering av kriminell livsstil ($\alpha = 0.65$). De två indexen används även i de multivariata analyser som avslutar kapitlet.

Med riksdagen som lagstiftande församling är det intressant att utforska de olika partisympatisörernas ståndpunkter gällande våldsbrottens orsaker och åtgärder. Tabell 2 visar hur indexens komponenter faller ut var för sig och fördelat på riksdagspartiernas sympatisörer. Svenska folket ser psykisk ohälsa som den viktigaste förklaringen till att våldsbrott begås (39 procent). Därefter anser en knapp tredjedel vardera att uppfostran, liten risk att åka fast samt romantisering av kriminell livsstil är mycket viktiga förklaringar till våldsbrott. Därefter anger 26 procent att brist på sociala insatser och ekonomisk ojämlikhet bidrar till förekomst av våldsbrott. Brist på fritidsaktiviteter anges i lägst utsträckning vara en mycket viktig orsak till att våldsbrott begås. Endast 19 procent anger frånvaron av fritidsaktiviteter som relevant för våldsbrottens utbredning. Vid sidan av psykisk ohälsa tycks svenska folket alltså i högre utsträckning betrakta olika typer av bristande normer och svaga incitament för att inte begå brott som viktiga orsaker till våldsbrott, snarare än orsaker som kan relateras till olika typer av bristande sociala insatser.

Tabell 2 Mycket viktiga orsaker till våldsbrott, 2021 (procent)

Parti	Samhälle ($\alpha = 0.72$)				Normer ($\alpha = 0.65$)		
	Psykisk ohälsa	Ojämlighet	Sociala insatser	Fritidsaktiviteter	Uppfostran	Åker inte fast	Romantisering
<i>Eta</i>	.17	.34	.12	.16	.28	.27	.18
Totalt	39	26	26	19	32	31	31
Vänsterpartiet	45	46***	38***	25**	19	23**	25
Miljöpartiet	47	39***	29*	22	12	9	18
Socialdemokraterna	43	30**	22	22	25**	23**	27
Centerpartiet	41	29**	18	17	29**	23**	26
Liberalerna	27**	29**	19	17	25*	31**	33*
Moderaterna	39	16	25*	16	37***	36***	34**
Kristdemokraterna	23***	16	21	16	38***	32**	28
Sverigedemokraterna	30**	15	33**	17	54***	55***	44***

Kommentar: Frågan löd 'I vilken grad tror du att följande påverkar benägenheten för någon att begå våldsbrott? – Ekonomisk ojämlikhet i samhället, psykisk ohälsa, brister i uppfostran, liten risk att åka fast, brist på sociala insatser från myndigheter, brist på fritidsaktiviteter, romantisering av kriminell livsstil'. Svarsalternativen var 'I mycket hög grad'; 'I ganska hög grad'; 'I ganska låg grad'; 'I mycket låg grad' samt 'Ingen uppfattning'. Andelen som svarade 'I mycket hög grad' är den som visas. Frågan om partitillhörighet löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Eta är ett sambandsmått som visar styrkan i sambandet mellan en oberoende variabel på nominalskalennivå och en beroende variabel på intervallskalennivå. Måttet varierar mellan 0 och 1. Ju högre eta-värde desto starkare samvariation mellan respektive orsak och partisympati. Procentbasen utgörs av de som svarade på frågan. Siffrorna i tabellen är under kontroll för partipreferenser. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Precis som i tabell 1 utgör de fetmarkerade siffrorna i tabell 2 referenskategori när resultaten redovisas uppdelat på partisympatisörer. Gällande ojämlikhet kan vi notera en gruppering av partierna till höger som i mycket lägre utsträckning tror att ojämlikhet ligger bakom våldsbrotten. När det i stället handlar om risken att åka fast, är det miljöpartisternas syn på skiljer sig från övriga andra partisympatisörer. Det är knappt 10 procent av miljöpartiets anhängare som tror att risken att åka fast påverkar den som planerar att begå ett våldsbrott. Bristande uppfostran är inte heller något som miljöpartisternas anhängare anser vara en faktor av betydelse. I den frågan skiljer de sig dock inte signifikant från vänsterpartisternas anhängare. För samtliga orsaksförklaringar som faller under samlingsnamnet *normer* är det stora skillnader mellan miljöpartisternas och sverigedemokraternas sympatisörer. Sverigedemokraternas sympatisörer anser att de två bästa förklaringarna till att våldsbrott begås är kopplade till en liten risk att åka fast (55 procent) och föräldrarnas bristande uppfostran (54 procent) följt av romantisering av en kriminell livsstil (44 procent).

Den faktor som det råder minst oenighet kring är brist på fritidsaktiviteter. Skillnaden mellan de som är mest skeptiska (L- och M-sympatisörer) och de

som är entusiastiska (V-sympatisörer) är endast 9 procentenheter. Vänsterpartiets sympatisörer skiljer ut sig från alla andra genom sin tilltro till fritidsaktiviteternas påverkan på våldsbrott. Sociala insatser är något som anhängare till Centerpartiet (18 procent), Kristdemokraterna (21 procent), Liberalerna (19 procent) och Socialdemokraterna (22 procent) har mindre tilltro till. När det kommer till vikten av sociala insatser är det något som förenar miljöpartiets, sverigedemokraternas och vänsterpartisters sympatisörer. De tillhör den grupp som är mest positiva till den typen av förklaringar. Den förklaring som har flest uppbackare, psykisk ohälsa, hittar flest supportrar hos Vänsterpartiet, Centerpartiet och Moderaterna. Kristdemokrater, liberaler och sverigedemokrater är alla mer tveksamma till den faktorn.

Det har i den politiska debatten framförts kritik mot att samhället inte har tagit tillräckligt avstånd från ungdomar med kriminell livsstil (Kärholm, 2021). Sveriges Radio har exempelvis kritiserats för att ha tilldelat rapartister med kopplingar till gängkriminalitet prestigefulla priser. Vidare har Sveriges Radio kritiserats för att de fortsatte sända så kallad gangsterrap efter mordet på rapartisten Einár (Sveriges Radio, 2021). Romantiseringen av den kriminella livsstilen är framförallt något som sympatisörer till Liberalerna (33 procent), Moderaterna (34 procent) och Sverigedemokraterna (44 procent) lyfter fram som en mycket viktig anledning till våldsbrotten.

Vilka typer av åtgärder tror då svenska folket har störst möjlighet att påverka människors benägenhet att begå våldsbrott? Attityder till åtta olika åtgärder med potential att stävja brottsbenägenheten redovisas i tabell 3. På samma sätt som gällande orsaker till att våldsbrott begås har möjliga åtgärder mot våldsbrotten delats in i två index, framgent benämnda mjukare respektive hårdare. Den *mjukare* linjen består av: fler ungdomsgårdar, mer resurser till vård av kriminella, minskande av klassklyftor och mer resurser till socialtjänsten ($\alpha = 0.74$). I den *hårdare* linjen återfinns: Hårdare straff, mer kameraövervakning, slopad straffrabatt för unga och införande av visiteringszoner ($\alpha = 0.76$). Även dessa index kommer att användas i de multivariata analyser som avslutar kapitlet.

Resultaten visar att *hårdare* typer av åtgärder samlar starkast stöd hos svenska folket. Slopad straffrabatt (42 procent), hårdare straff (40 procent) och mer kameraövervakning (36 procent) anses i högst grad kunna leda till minskat antal våldsbrott. Därefter följer en rad *mjukare* åtgärder. Tre av tio anger att minskade klassklyftor och mer resurser till socialtjänst i mycket hög grad kan stävja brott, medan en fjärdedel tror detsamma om mer resurser till vård av kriminella och fler ungdomsgårdar. I kampen mot gängbrottsligheten har införande av visitationszoner kommit att bli ett av de mer uppmärksammade förslagen. Av de åtta förslagen är det emellertid det förslag som minst andel i mycket hög grad anser kan leda till minskade våldsbrott (18 procent).

Tabell 3 Åtgärder som i mycket hög grad kan leda till minskning av våldsbrott, 2021 (procent)

Parti	Mjukare ($\alpha = 0.74$)				Hårdare ($\alpha = 0.76$)			
	Fler ungdomsgårdar	Mer resurser till socialtjänst	Mer resurser till vård	Minskade klassklyftor	Slopad straffrabatt	Hårdare straff	Mer kameraövervakning	Visiteringszoner
<i>Eta</i>	.18	.27	.17	.44	.36	.18	.31	.35
Totalt	24	29	24	29	42	40	36	18
Vänsterpartiet	36**	49***	30**	62***	27**	23	27**	11**
Miljöpartiet	24	24	33**	39***	11	17	11	2
Socialdemokraterna	26*	34**	23	37***	30**	29**	28**	11**
Centerpartiet	20	25	18	30***	31**	20	23**	11**
Liberalerna	15	31*	20	27**	40**	44***	41***	12**
Moderaterna	20	21	23	11	55***	52***	42***	22**
Kristdemokraterna	16	15	15	11	54***	39**	41***	20**
Sverigedemokraterna	22	21	23	16	73***	72***	59***	42***

Kommentar: Frågan löd 'I vilken grad tror du att följande åtgärder kan leda till att våldsbrott minskar? – Hårdare straff, fler ungdomsgårdar, mer kameraövervakning, slopad straffrabatt för unga, mer resurser till vård av kriminella, införande av visiteringszoner, minskande av klassklyftorna' samt 'mer resurser till socialtjänsten'. Svartalternativen var 'I mycket hög grad'; 'I ganska hög grad'; 'I ganska låg grad'; 'I mycket låg grad' samt 'Ingen uppfattning'. Andelen som svarade 'I mycket hög grad' är den som visas. Frågan om partitillhörighet löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Eta är ett sambandsmått som visar styrkan i sambandet mellan en oberoende variabel på nominalskaletnivå och en beroende variabel på intervallskaletnivå. Måttet varierar mellan 0 och 1. Ju högre eta-värde desto starkare samvariation mellan respektive åtgärd och partisympti. Procentbasen utgörs av de som svarade på frågan. Siffrorna i tabellen är under kontroll för partipreferenser. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vi noterar också ett divergerande stöd för förslagen bland olika partianhängare. När det kommer till de mer hårda åtgärderna är stödet signifikant högre för slopad straffrabatt för unga, mer kameraövervakning och visiteringszoner bland samtliga partiets anhängare jämfört med miljöpartiets anhängare, som utgör referenskategori. Hårdare straff stöds i signifikant högre utsträckning bland socialdemokraternas, liberalernas, moderaternas, kristdemokraternas och sverigedemokraternas anhängare, medan vänsterpartiets och centerpartiets anhängare inte skiljer sig i stöd från miljöpartiets anhängare. Anhängare till partierna i det så kallade konservativa blocket (M, KD och SD) samt anhängare till Liberalerna stödjer de *hårdare* åtgärderna i betydligt större utsträckning än anhängare till de tre rödgröna partierna och Centerpartiet. Undantaget utgörs av införandet av visitationszoner. Bland anhängare till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet och Liberalerna är stödet jämnt och på en låg nivå, ställt i relation till stödet bland anhängare till de tre partierna i det så kallade konservativa blocket. I frågan om slopad straffrabatt,

mer kameraövervakning och införande av visitationszoner är dock vänsterpartister, socialdemokrater och centerpartister signifikant mer stödjande än miljöpartister.

Om vi istället tittar på stödet för de *mjukare* åtgärderna uppträder mestadels det motsatta mönstret. Minskade klassklyftor, mer resurser till socialtjänst, mer resurser till vård och fler ungdomsgårdar samlar främst ett högre stöd bland anhängare till Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Vänsterpartisterna är de partianhängare som är mest benägna att tro på de mjuka åtgärdernas brottspreventiva effekt. Ett undantag är förslaget om mer resurser till vård, som samlar starkast stöd bland miljöpartister. Anhängare till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet men också Centerpartiet och Liberalerna är signifikant mer benägna att tro att minskade klassklyftor i mycket hög grad leder till minskade våldsbrott. V-, S- och L-sympatisörer tror också att mer resurser till socialtjänsten i mycket hög grad kan minska våldsbrottsligheten. Tillsammans med miljöpartister respektive socialdemokrater sätter vänsterpartister också mer tilltro till mer resurser till vård av kriminella respektive fler ungdomsgårdar.

För att bättre förstå hur åsikterna i kriminalpolitiken är villkorade går vi vidare med mer fullödiga regressionsanalyser. I regressionsmodellerna inkluderar vi klassiska bakgrundsfaktorer som partipreferens, kön, ålder, bostadsort och utbildning. Vi kompletterar också analysen med de två orosfrågorna om våldsbrott för att se om oron har några samband med kriminalpolitiska attityder. De beroende variabelerna i tabell 4 utgörs av de fyra index som presenterats tidigare.

I den första modellen, *samhälle*, finner vi att människor som känner stor oro för våldsbrott i samhället tycker att samhället borde göra mer. Stor personlig oro är emellertid inte en relevant förklaring. Partipreferenserna visar däremot upp ett förväntat mönster. Det är framförallt partisympatisörerna till höger (KD, M och SD) som skiljer ut sig och är mindre benägna att tro på de sociala insatsernas fromma. Likaså visar resultaten att män i lägre utsträckning tror på samhällets sociala insatser kan förklara förekomsten av våldsbrott än vad kvinnor gör. Högutbildade och människor på landsbygden ser ett samband mellan samhälleliga förebyggande aktiviteter och våldsbrott.

Om vi vidare studerar de som i större utsträckning sätter sin tilltro till att bristande *normer* påverkar benägenheten att begå våldsbrott är det tydligt att oro för våldsbrott både vad gäller personligen och för samhället har betydelse. Effekten är precis som för samhällsförklaringarna klart starkare bland dem som oroar sig för våldsbrott i samhället jämfört med oro för egen del. Miljöpartiets sympatisörer skiljer sig från alla andra partier utom vänsterpartiets sympatisörer när det gäller normernas betydelse: Samtliga övriga partianhängare tror mer på normernas inverkan på våldsbrott än vad miljöpartister och vänsterpartister gör. Yngre, män och välutbildade tror också mer på normernas roll när människor begår våldsbrott.

Tabell 4 Åsikter om orsaker till våldsbrott i samhället, 2021 (OLS-regressioner)

	Samhälle	Normer	Mjukare	Hårdare
Oro för våldsbrott i samhället	0.50*** (0.17)	1.13*** (0.14)	0.08 (0.16)	1.16*** (0.17)
Oro personligen för våldsbrott	-0.25 (0.26)	0.59*** (0.21)	-0.13 (0.24)	1.13*** (0.25)
Parti (MP ref.)				
Vänsterpartiet	0.41 (0.43)	0.48 (0.35)	0.76** (0.39)	0.78* (0.44)
Socialdemokraterna	-0.46 (0.39)	0.77** (0.32)	-0.12 (0.36)	1.75*** (0.41)
Centerpartiet	-0.41 (0.44)	1.11*** (0.36)	-0.74* (0.40)	1.78*** (0.46)
Liberalerna	-0.86 (0.55)	1.17*** (0.44)	-0.77 (0.50)	2.49*** (0.56)
Moderaterna	-1.17*** (0.40)	1.41*** (0.32)	-1.58*** (0.36)	3.15*** (0.42)
Kristdemokraterna	-2.02*** (0.52)	1.18*** (0.42)	-1.90*** (0.48)	2.92*** (0.53)
Sverigedemokraterna	-1.87*** (0.43)	1.72*** (0.35)	-2.14*** (0.39)	3.75*** (0.44)
Bostadsort – (Landsbygd ref.)				
Småort	-0.46* (0.28)	-0.05 (0.22)	-0.08 (0.25)	0.37 (0.27)
Större stad	(0.23)	0.12 (0.19)	-0.05 (0.21)	0.29 (0.23)
Storstad	-0.26 (0.28)	-0.13 (0.23)	-0.03 (0.25)	0.27 (0.28)
Utbildning	0.21*** (0.08)	0.17*** (0.06)	-0.19** (0.07)	-0.41*** (0.08)
Kön	-0.65*** (0.16)	0.41*** (0.13)	-0.88*** (0.15)	-0.43*** (0.16)
Ålder	-0.12 (0.08)	-0.14** (0.07)	-0.06 (0.07)	0.24*** (0.08)
Konstant	13.96*** (0.60)	7.22*** (0.49)	14.51*** (0.55)	9.82*** (0.62)
Antal observationer	1 296	1 296	1 114	1 004
R ²	0.10	0.14	0.17	0.33

Kommentar: Skalan går från 4 (i mycket låg grad) till 16 (i mycket hög grad). Indexet "samhälle" består av svarsalternativen 'ekonomisk ojämlikhet i samhället', 'psykisk ohälsa', 'brist på sociala insatser från myndigheter' och 'brist på fritidsaktiviteter' på frågan 'I vilken grad tror du att följande påverkar benägenheten för någon att begå våldsbrott?'. Indexet "normer" består av svarsalternativen 'brister i uppfostran', 'liten risk att åka fast' och 'romantisering av kriminell livsstil' på samma fråga. Indexet "mjukare åtgärder" består av svarsalternativen 'fler ungdomsgårdar', 'mer resurser till vård av kriminella', 'minskande av klassklyftor' och 'mer resurser till socialtjänsten' på frågan 'I vilken grad tror du att följande åtgärder kan leda till att våldsbrott minskar?'. Indexet

"hårdare åtgärder" består av svarsalternativen '*hårdare straff*', '*mer kameraövervakning*', '*slopad straffrabatt för unga*' och '*införande av visiteringszoner*' på samma fråga. "Oro för våldsbrott i samhället" och "oro personligen för våldsbrott" löper från 1 = '*Inte alls oroande*' till 4 = '*mycket oroande*'. Kön är kodad 1 = '*Kvinna*' och 2 = '*Man*'. Ålder är kodad 1 = '*16–29 år*', 2 = '*3–49 år*', 3 = '*50–64 år*' samt 4 = '*65–85 år*'. Utbildning är kodad 1 = '*Låg*', 2 = '*Medellåg*', 3 = '*Medelhög*' samt 4 = '*Hög*'. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vid analys av vilka som tror på den *mjukare* linjen finner vi att den har sitt främsta stöd bland vänsterpartisternas sympatisörer, välutbildade och kvinnor. I vanlig ordning är det mindre populärt på högersidan att förespråka en mjukare väg för att få stopp på våldsbrotten. Män tror i lägre grad än kvinnor att de mjukare insatserna för att stävja våldsbrott är vägen att gå. Likaså ser vi ett negativt samband mellan utbildningsnivå och tro på mjukare åtgärder. Människor med låg utbildning tror inte på mjuka metoder.

De som vill ha *hårdare* tag mot våldsbrotten i samhället finner vi främst bland grupper som känner stor oro personligen och de som känner oro på samhällsnivå. Denna gång är sambanden lika starka. På samma sätt som med normernas betydelse är miljöpartisterna ensamma om sitt motstånd. Partianhängarna från samtliga övriga partier vill i olika grad se hårdare tag mot våldsbrott. Vidare är mer välutbildade och män mindre entusiastiska till hårdare tag.

Partisynpati och kön förklarar oron och synen på våldsbrott

Inledningsvis ställde vi oss frågan vad svenska folket tror orsakar respektive hindrar våldsbrott och kopplingen mellan social utsatthet och bristande normsystem. Vi har genom analys av frågor ställda i den nationella SOM-undersökningen 2021 kunnat konstatera att det finns en utbredd oro för våldsbrott i samhället medan oron för att själv bli utsatt för våldsbrott ligger på lägre nivåer. Statistiken visar att risken att bli utsatt för våldsrelaterade brott är högre i större städer och för unga män. Resultatet i kapitlet pekar emellertid på att det finns ett glapp mellan brottsstatistiken och upplevd oro för att själv utsättas för brott och brott i samhället. Unga män känner lägst oro för att bli utsatta för brott och det finns inga signifikanta skillnader mellan upplevd oro beroende på om du är bosatt i storstad eller på landsbygden.

Polariseringen mellan personer med olika partisynpati gällande orsaker till och åtgärder mot våldsbrott sticker ut i ett par frågor. Starkast förklaringsgrad av partitillhörighet för en enskild åtgärd mot våldsbrott finner vi i frågan om en minskning av klassklyftorna bidrar till att våldsbrotten i samhället minskar. Vänsterpartister tror i högst grad att minskade klassklyftor kan stävja våldsbrott i samhället. Partitillhörighetsfrågan har lägst förklaringsgrad i frågan om huruvida bristande sociala insatser påverkar benägenheten att begå våldsbrott. Där är partisynpatiserorna mer överens. Opinionen visar sig dock sammantaget spegla den något polariserade

bilden i debatten av att antingen företräda en linje där brotten skylls på normer och åtgärdas av hårdare åtgärder, eller att se lösningar för minskning av våldsbrott i samhällets insatser och att våldsbrott ska bemötas med mjukare åtgärder.

Kvinnor och män har delvis olika syn på hur våldsbrott ska bekämpas och straffas. Könsskillnaderna drar i olika riktning i fråga om vad som orsakar våldsbrott där kvinnor tror mest på brister i samhället medan män finner troligare förklaringar i bristande normer. Vad gäller insatser mot brott kan vi däremot notera att kvinnor vill ha mer av ”allt”, det vill säga de vill både se mer av hårdare tag mot våldsbrottslingar, och göra fler mjuka förebyggande insatser. Svenska kvinnors kriminalpolitiska attityder tycks alltså i hög utsträckning gå i linje med den före detta brittiske premiärministern Tony Blairs bevingade uttryck ”tough on crime, tough on the causes of crime”.

I höst stundar en valrörelse. Svenska folkets rekordstora oro för brottsligheten och att fler svenskar än någonsin tidigare nämner lag och ordning som ett viktigt samhällsproblem kan komma att utgöra en bördig jordmån för partierna i jakten på att skörda valframgångar. Den påtagligt starka polariseringen mellan sympatisörer av olika partier i synen på brottens orsaker och konsekvenser lär påverka hur partierna ramar in brottsfrågan i valrörelsen. Den som lyckas mobilisera flest väljare kring sin berättelse om brott, lag och ordning i valrörelsen lär ha goda möjligheter att vinna kampen om regeringsmakten i september och nycklarna till Rosenbad.

Not

- 1 För att undersöka hur väl variablerna i indexet hänger samman anges måttet Cronbach's alpha (α). Måttet går från 0 till 1, och ju högre värdet är, desto mer tenderar de olika variablerna i indexet att samvariera. Ofta används 0.7 som tumregel för när en skala är «tillförlitlig».

Referenser

- Andersson, Robert & Roddy Nilsson (2009). *Svensk kriminalpolitik*. Malmö: Liber.
- Beaver, Kevin M., Wright, John Paul & Matt DeLisi (2017). Self-control as an executive function: Reformulating Gottfredson and Hirschi's parental socialization thesis. *Criminal Justice and Behavior*, 34(10): 1345–1361.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2020). Nationella Trygghetsundersökningen 2020. Om utsatthet, otrygghet och förtroende. Rapport 2020:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2021). Ungdomsrån. En kartläggning av nuläge och utveckling Rapport 2021:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Bäckström Lerneby, Johanna (2020). *Familjen*. Stockholm: Mondial.
- Gottfredson, Michael R. & Travis Hirschi (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.

- von Hofer, Hanns (2011). *Brott och straff i Sverige: Historisk kriminalstatistik 1750–2010. Diagram, tabeller och kommentarer*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Sampson, Robert J. (2012). *Great American City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sariaslan, Amir, Mikkonen, Janne, Aaltonen, Mikko, Hiilamo, Heikki, Martikainen, Pekka & Seena Fazel (2021). No causal associations between childhood family income and subsequent psychiatric disorders, substance misuse and violent crime arrests: a nationwide Finnish study of >650 000 individuals and their siblings. *International journal of epidemiology*, 50(5): 1628–1638.
- Schlytter, Astrid & Hanna Linell (2010). Girls with honour-related problems in a comparative perspective. *International Journal of social welfare*, 19(2): 152–161.
- Svedin, Glenn (2021). Brottslighet som politiskt konfliktområde: Från bråkiga arbetare till kriminella invandrare: samhällsfarliga i kriminalpolitisk debatt och brottslighetens politisering i Sverige under 200 år. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 123(3): 587–624.
- Tham, Henrik (2018). *Kriminalpolitik: Brott och straff i Sverige sedan 1965*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Tham, Henrik, Rönnelind, Anita & Lise-Lotte Rytterbro (2011). The Emergence of the Crime Victim: Sweden in a Scandinavian Context. *Crime and Justice*, 4: 555–611.
- Wierup, Lasse (2020). *Gangsterparadiset: Så blev Sverige arena för gängkriminalitet, skjutningar och sprängdåd*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Wright, Bradley R. E., Caspi, Avshalom, Moffitt, Terrie E. & Ray Paternoster (2004). Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self-Control, and Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 41: 180–213.
- Öberg, Jonas, & Charlotta Gustavsson (2017). Brottslighet och otrygghet i stad och på landsbygd. I Lisa Wallin (red) *Brottsutvecklingen i Sverige Fram till 2015*. Stockholm: Wolters Kluwer.

MEDBORGARNA OM STYRNINGEN AV DEN SVENSKA SKOLAN: STAT, MARKNAD ELLER PROFESSION?

SVERKER LINDBLAD, FREDRIKA LAGERGREN WAHLIN,
KATARINA SAMUELSSON OCH HELENA WALLSTRÖM

Sammanfattning

I den här studien undersöks medborgarnas inställning till olika skolfrågor mot bakgrund av den förändring av skolans styrning i riktning mot avreglering, decentralisering och marknadsstyrning som skett sedan 1990-talet. Data hämtas huvudsakligen från den nationella SOM-undersökningen 2021 som jämförs med uppgifter från tidigare undersökningar. Resultaten pekar på en hög tillit till svensk skola och lärares utbildning men också att en stor andel menar att kvaliteten hos svensk skola försämrats under senare år. Studien pekar vidare på en majoritet för ökad statlig styrning av skolan och för förbud att låta privata vinstintressen styra skolan. Dessa resultat analyseras som preferenser för olika sätt att styra skolan som institution bland medborgarna. De grupperingar som erhålls undersöks därefter närmare utifrån ålder, position i arbetslivet, partipolitiska sympatier och kön. Avslutningsvis förs ett resonemang om opinionens inställning till de styrmodeller som utvecklats inom skolväsendet i Sverige.

Under lång tid har skola och utbildning setts som angelägna samhällsproblem och varit föremål för politiska diskussioner och debatter i dagspressen.¹ Vi ska här ge en bild av hur svenska folket ställer sig till skolan och till frågor som varit i förgrunden när det gäller diskussioner om skolan och dess styrning. De frågor som berörs här handlar om tilliten till lärares utbildning, skolans kvalitet, samt om det är rätt att låta företag med vinstintressen driva skolor. Vi börjar med att ge en kort bakgrund till de diskussioner som förts för att därefter presentera hur en kan förstå dessa diskussioner i termer av olika sätt att styra skolan. Sedan följer en genomgång av data och presentation av de resultat som framkommer i analysen. Kapitlet avslutas med en diskussion om skolans styrning och skolpolitiken.

En skola i kris?

Skolväsendet har varit något av en grundpelare i den svenska välfärdsstaten. Fram till 1990-talet var svensk skola statligt styrd med centralt fattade beslut om regler och principer för hur verksamheten skulle genomföras. Beslut om skolreformer

refererade ofta till vetenskapliga undersökningar och genomfördes vanligtvis i samförstånd över partigränserna. Kritik fördes dock fram på olika sätt i dagspress och i utredningar, rörande exempelvis "flumskola" och bristande respekt för kunskap i skolan. Särskilt betydelsefull i den offentliga debatten var troligen den svenska maktutredningen som kom 1990 (SOU 1990:44), där det svenska välfärdssamhället, och då också svensk skola, liknades vid en koloss på lerbotten (Lindblad & Wallin, 1993). Efter regeringsskiftet 1991 genomfördes en snabb och dramatisk omstrukturering av svensk skola i form av avreglering, decentralisering, privatisering och marknadsstyrning. Argument för denna omstrukturering formulerades ofta i termer av valfrihet och effektivitet.

Dessa radikala förändringar väckte internationell uppmärksamhet bland annat inom OECD som undrade vad som hände med den välfungerande svenska skolan.² Från forskarhåll ifrågasattes också tidigt beslutet om omstruktureringen av skolväsendet i Sverige (se exempelvis Englund, 1995; Kallós & Lindblad, 1994). Fram till början av 2000-talet var emellertid den allmänna debatten om privatisering och marknadsstyrning inte särskilt framträdande. När debatten i Sverige om skolan sedan tog fart kom den att kretsa kring i huvudsak tre punkter.

En första punkt berörde Sveriges placering i internationella kunskapsmätningar. När svenska elevers resultat hamnade längre ner i internationell ranking växte kritiken mot skolsystemet med skarpa formuleringar från dåvarande partiledaren för Folkpartiet, Jan Björklund som kom med hård kritik mot det som ansågs vara den svenska flumskolan.³ Liknande argument framfördes i dagspressen (Wärvik, Runesdotter & Pettersson, 2019) då ofta med krav på så kallad katederundervisning och att sätta kunskapen i centrum för skolans verksamhet.

En andra punkt behandlade den alltmer omfattande privatiseringen av skolväsendet som i vissa uppmärksammade fall ledde till mycket stora vinster för skolägarna. Denna utveckling ifrågasattes av olika aktörer, som exempelvis inom Kungl. Vetenskapsakademien (SvD 27/3 2013) och av LO (Aftonbladet, 9/6 2020), vilka också lyfte fram argument för att marknadsstyrningen ökade segregeringen inom det svenska skolväsendet.

En tredje punkt, som ofta direkt eller indirekt knöts till punkten om sjunkande skolresultat, handlade om bristande kvalitet hos svensk lärarutbildning som orsak till vad som sågs som skolans kris (se Lundahl, 2020, för genomgång av kritiken av lärarutbildning i svensk dagspress). Debattörer menade att svensk lärarutbildning var undermålig och alltför bunden till de stora skolreformernas progressivistiska idéer om bildning och fostran.⁴ Lärarutbildningarna borde därför förändras, "flumpedagogernas" inflytande upphöra för att ge utrymme åt andra vetenskapliga områden såsom neurovetenskap och kognitionsvetenskap (se Lindblad, 2020, för genomgång av debattinlägg i svensk dagspress). Här framfördes också krav på att möjliggöra privata alternativ till lärarutbildning.

Hur ser då medborgarna på utvecklingen av den svenska skolan och till den kritik som framförts? I den nationella SOM-undersökningen 2021 ställs frågor

om skolans utveckling. De insamlade svaren på dessa frågor kommer vi här att analysera. Som referenspunkter för analyserna används tidigare SOM-studier (Lindblad m.fl., 2015; Lindblad m.fl., 2018) som undersökt förändringar i svensk opinion gällande skolfrågor och om rimligheten att använda sig av internationella kunskapsmätningar för att bedöma kvaliteten hos svensk skola. Vi vill här följa upp de analyser som gjorts där om ”hur den svenska allmänheten förhåller sig till viktiga skolfrågor” (Lindblad m.fl., 2018: 337), men denna gång med fokus på frågor om den svenska skolans styrning.

Om institutionell logik vid styrning av skolan

Skolan ses här som en samhällsinstitution byggd på stabila roller, förväntningar och normer och som man från politiskt håll försöker styra, exempelvis med lagar och förordningar. För att analysera de resultat som erhållits av den nationella SOM-undersökningen 2021 används den indelning i ”institutionella logiker” som utvecklats av professionsforskaren Eliot Freidson (2001). Traditionella teorier om institutionella logiker analyserar organisering, kvalitetssäkring och styrning av arbete och verksamheter utifrån de två styrprinciperna *byråkrati* och *marknad*. Här lägger Freidson (2001) till en tredje princip eller logik, nämligen *professionalism*.

Var och en av de tre logikerna bär på idéer och förgivettaganden, materiella såväl som immateriella, vilka i sin tur inverkar på aktörernas känsla av tillhörighet och meningsskapande. Det innebär att logikerna sätter ramar för aktörernas handlingsutrymme. De tre logikerna bär i sin tur på olika ideal kring styrning. Professionalismens logik vilar på att de yrkesverksamma styr och organiserar arbetet, grundat i deras utbildning och kollektivets autonomi. Marknadens logik bygger på en föreställning om att det finns säljare och köpare på en ”marknad” som styrs genom utbud och efterfrågan, där information och konkurrens är centralt. Byråkratins logik vilar på regelstyrning, där förutsägbarhet, transparens och ett proceduralt förfarande är av central betydelse.

En verksamhet, i detta fall skolan, består i realiteten av en mix av skilda logiker. De tre institutionella logikerna är utvecklade som idealtyper vilka renodlats teoretiskt utifrån tidigare studier. Genom att analysera data med stöd av teorin om institutionella logiker (Freidson, 2001) kan vi identifiera grupperingar inom opinionen och dra slutsatser om skillnader i deras syn på skolan och dess styrning. Detta leder oss till följande fyra forskningsfrågor:

- o Hur ser medborgarna på skolan och dess verksamhet?
- o Hur ser medborgarna på olika sätt att styra svensk skola?
- o Kan vi identifiera olika grupperingar inom opinionen i ljuset av institutionella logiker?
- o Vilka skillnader kan finnas mellan olika positioner och intressen inom opinionen?

Om data och metod

Studien är explorativ och bygger främst på data från den nationella SOM-undersökningen 2021, genomförd hösten 2021. Vid analyser av förändringar inom opinionen jämför vi med SOM-undersökningen 2014 och 2018. I de frågor som är underlag för föreliggande analys tog respondenterna ställning till olika förslag till förändring och värderade dem i femgradiga skalor: som ”mycket bra förslag”, ”ganska bra förslag”, ”varken bra eller dåligt förslag”, ”ganska dåligt förslag” eller ”mycket dåligt förslag”. Påståenden om hur välutbildade svenska lärare bedömdes vara av opinionen skedde också enligt en femgradig skala ”helt riktigt påstående” till ”helt felaktigt påstående” i en skala 1-5. För att analysera data använder vi oss främst av korstabeller och explorativa klusteranalyser i dataprogrammet SPSS.

Vi utgår från frågor som också kan tjäna som indikatorer för hur opinionen ser på olika institutionella logiker, enligt följande:

För att undersöka attityder till byråkratisk styrning använder vi frågan/påståendet ”Låta staten överta ansvaret för skolan från kommunerna”. När ansvaret för skolan flyttades till kommunerna från staten på 1990-talet innebar det att skolans verksamhet blev en del av det kommunala självstyret där kommunpolitiker och tjänstemän fick ett direkt inflytande över beslut som tas i frågor om skolans utveckling. Det är därför rimligt att se diskussionen om förstatligande av skolan som en önskan om att minska inflytandet från den kommunala politiska nivån i riktning mot regelstyrd statlig myndighetsstyrning enligt en byråkratisk logik.

För att undersöka åsikter kring marknadsstyrning använder vi bedömningar av förslaget att ”Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor”, eftersom denna kan illustrera en brist på tillit till marknadens förmåga att styra skolan mot bättre kvalitet.

Responser till påståendet att ”Lärare i svenska skolor är välutbildade” menar vi indikerar de svarandes tillit till professionen och dess utbildning. Om en i svaret hävdar att påståendet är felaktigt menar vi att en också ställer sig negativ till professionell logik vid styrningen av skola.

För att resonera om dessa styrprinciper analyseras de tre frågorna med hjälp av explorativa klusteranalyser där vi organiserar data och bestämmer ett antal kluster utifrån vad som ger stabilitet till analysen. Vi använder oss här av SPSS och dess analysverktyg Twostep Cluster vilket

”...enables the researcher to group together similar and homogenous subsamples of people” (se Cohen m.fl., 2011, s 685).

Genom denna typ av analys grupperar vi populationen utifrån deras olika svar så att skillnaderna inom ett kluster blir små och skillnaden mellan klustren stora. Vi undersöker alltså vad som karaktäriserar respektive klusters ståndpunkter inom populationen.

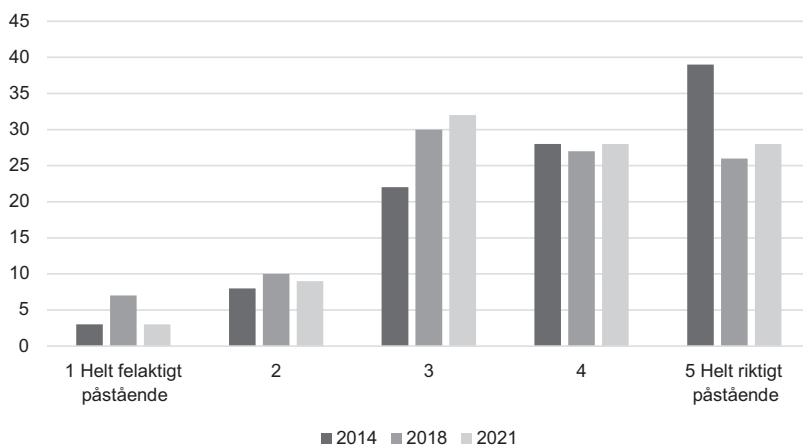
Med hjälp av klusteranalyserna försöker vi också få en bild av hur dessa ståndpunkter fördelas över olika tillhörigheter inom opinionen vad gäller kön, ålder och utbildningsnivå samt yrke och politiska preferenser.

Medborgarnas syn på svensk skola och dess styrning

Enligt rapporten *Svenska trender 1986–2020* (Martinsson & Andersson, 2021) ökar medborgarnas förtroende för grundskola över tid och närmar sig förtroendet för universitet. Likaså ökar förtroendet för lärare som yrkesgrupp i opinionen. År 2014 rankades skolan som det största samhällsproblemet, men sedan dess har andra områden såsom integration/immigration, lag och ordning och sjukvård bedömts vara mer angelägna samhällsproblem. År 2020 återfinns skola på fjärde plats i listan över samhällsproblem i opinionen (Martinsson & Andersson, 2021).

Medborgarnas inställning till försämrad kvalitet i den svenska skolan har under flera år belysts i den nationella SOM-undersökningen (se Lindblad m.fl., 2014; Lindblad, 2018). Undersökningen 2021 påminner om tidigare års resultat, även om en något lägre andel tycker att kvaliteten i den svenska skolan försämrats 2018 och 2021 jämfört med 2014, då resultat av internationella kunskapsmätningar diskuterades mycket i massmedia, se figur 1. Vi noterar också att en högre andel nu anger mittenalternativet, dvs ”varken eller” som svar på frågan. Detta kan jämföras med resultatet från valåret 2014 då det pågick en intensiv mediedebatt kring sjunkande Pisaresultat (Wärvik, Runesdotter & Pettersson, 2019).

Figur 1 Medborgarnas uppfattning av påståendet att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år, 2014, 2018 och 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd: 'Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år.' Svarsskalan var femgradig från 1 'Helt felaktigt påstående' till 5 'Helt riktigt påstående'. Basen för analysen utgörs av resultaten från tre SOM-undersökningar 2014, 2018 och 2021. Data utgörs av en delmängd där 3 500 personer tillfrågats. År 2014 svarade 1 634 personer, en svarsfrekvens på 47 procent. År 2018 svarade 1 730 personer, en svarsfrekvens på 49 procent. År 2021 svarade 1 649 personer på undersökningen, en svarsfrekvens 47 procent. Denna fråga hade 1 565 svar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014, 2018 och 2021.

Hur ställer sig då medborgarna till olika sätt att styra skolan – något som var betydelsefullt i den omstruktureringsprocess som ägt rum sedan 1990-talet? För att kunna studera förändringen i medborgarnas syn på kvalitet relativt förändringar i skolans styrning använder vi, som tidigare presenterats, tre frågor från den nationella SOM-undersökningen 2021: ”Låta staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna”, ”Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor” samt ”Lärare i svenska skolor är välutbildade”. Vi har ställt samman svaren på dessa frågor i tabell 1.

Tabell 1 Medborgarnas åsikter om vinstdrivande skolföretag, statlig styrning samt lärares kompetens, 2021 (procent)

Påståenden	Alternativ					Summa procent samt antal
	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	
Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor	41	20	16	12	11	100 % N =1 553
Låt staten överta ansvaret för skolan från kommunerna	36	28	25	8	3	100 % N =1 542
	<i>5. Helt riktigt påstående</i>	4	3	2	<i>1. Helt felaktigt påstående</i>	-
Lärare i svenska skolor är välutbildade	11	32	42	11	4	100 % N =1 556

Kommentar: Frågorna löd: 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Låta staten överta ansvaret för skolan från kommunerna' samt 'Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor'. Svartalternativ och antal svarande framgår av tabellen. 'Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Lärare i svenska skolor är välutbildade'. Svartalternativ framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Tabell 1 visar att medborgarna förefaller vara relativt överens i sin kritik av den svenska skolans omstrukturering i termer av decentralisering och marknadsstyrning. Slår vi ihop kolumnerna för ”mycket bra” och ”ganska bra” förslag ser vi nämligen att en majoritet (64 procent) instämmer i påståendet ”Låt staten överta ansvaret för skolan från kommunerna”. I princip lika stor andel (61 procent) tycker att det är ett ”ganska” eller ”mycket bra” förslag att ”Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor”. Inom opinionen anser en mindre del – 15 procent – att påståendet ”Lärare i svenska skolor är välutbildade” är ”helt” eller ”delvis” felaktigt, medan 43 procent menar att det är ”helt” eller ”delvis” riktigt.

För att närmare granska hur medborgarna ser på kvalitetsförsämringar i den svenska skolan knutet till bedömningar av förslag till förändrad styrning gjorde vi en enkel analys som visas i tabell 2. Tabellen visar att en klar majoritet av dem som

anser att kvaliteten har försämrats också ställer sig bakom förslagen att förbjuda vinstdrivna företag och att låta staten ta över ansvaret för skolan.

Tabell 2 *Åsikter till förslag till förändrad styrning inom den grupp medborgare som menar att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år, 2021 (procent, balansmått)*

Förslag:	Svar bland de individer (n=941 av 1 565) som håller med om påståendet att kvaliteten i svensk skola har försämrats		
	Mycket bra/ ganska bra förslag	Mycket dåligt/ ganska dåligt förslag	Balansmått Bra – dåligt förslag
Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor	60	25	+ 35
Låta staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna	70	10	+ 60

Kommentar: Frågorna löd: 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Låta staten överta ansvaret för skolan från kommunerna' (n=1 542) samt 'Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor' (n=1 553). Svartalternativ är sammanslagna till mycket bra/ganska bra förslag samt mycket dåligt/ganska dåligt förslag. Balansmått visar andelen som tycker förslaget är bra minus andelen som tycker att förslaget är dåligt och kan variera mellan -100 (alla tycker det är dåligt förslag) och +100 (alla tycker att det är ett bra förslag).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

En tolkning av utfallet i tabell 2 är att privatisering och decentralisering av skolväsendet ses som sammanlänkade med kvalitetsförsämringar inom denna del av opinionen och att individerna i denna stora grupp oftast bedömer att försämringen kan åtgärdas genom att öka den statliga styrningen och/eller genom att ta bort möjligheter för skolföretag att göra vinster inom skolväsendet.

Till resultatbilden hör att det bara är en liten andel av svenska folket menar att lärarna inte är välutbildade, enligt tabell 1. I debatten om skolans kris har detta annars anförts som en orsak till skolans problem, men denna uppfattning delas alltså inte av det stora flertalet. Detta kan i sin tur knytas till att svenska folket till stor del har förtroende för lärare som yrkesgrupp (se Martinsson & Andersson, 2021).

Vi övergår nu till att undersöka eventuella skillnader inom opinionen i synen på skolans styrning. På basis av respondenternas svar har vi gjort explorativa klusteranalyser med hjälp av datorprogrammet SPSS. Det var fem kluster som visade sig ge vad vi såg som den mest effektiva, signifikanta och stabila indelningen av populationen.⁵ Klustren genererades ur de frågor som redovisats ovan: "Låta staten ta över ansvaret för skolan och kommunerna", "Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor" samt "Lärare i svenska skolor är välutbildade". Klustren har olika stor utbredning och benämns här A-E. I bilaga redovisas utfallet av klusteranalyserna.

Här ger vi en sammanställning av utfallet av klusteranalyserna och deras andelar inom opinionen utifrån det underlag som ges i bilagan:

- Kluster A (17 procent) är genomgående för förslagen att låta staten ta över ansvaret för skolan och att förbjuda vinstintressen men har ingen deciderad uppfattning om lärare är välutbildade eller inte.
- Kluster B (19 procent) är för förslagen att låta staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna och att förbjuda vinstintressen, samt menar genomgående att svenska lärare är välutbildade.
- Kluster C (31 procent) kännetecknas av att inte stödja förslaget om förstatligande, är mestadels för förslaget att förbjuda företag med vinstsyften, och är ofta av uppfattningen att lärarna är välutbildade.
- Kluster D (17 procent) anser att det är riktigt att förstatliga skolan, men anser mestadels att det är fel att förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor, och menar ofta att svenska lärare är välutbildade.
- Kluster E (15 procent) är som grupp odeciderade vad gäller förstatligande och förbud mot vinstintressen, men anser genomgående att det är fel att hävda att svenska lärare är välutbildade.

Tre av klustren (A, B och D) ställer sig genomgående positiva till förslaget att låta staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna. Kluster A och B menar också genomgående att det är rätt att förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor, medan ingen i kluster D ställer sig bakom detta förslag. Istället anser en klar majoritet i kluster D att ett sådant förbud är felaktigt, liksom mindre andelar av kluster C och E. Vad gäller påståendet att lärare i svenska skolor är välutbildade menar kluster B genomgående att så är fallet, medan kluster E anser att så inte är fallet.

Hur ser då de olika klustren ut i termer av sociala tillhörigheter?

Våra analyser visar på skillnader mellan klustren vad gäller kön, ålder, partisynpatier och yrke, även om några utfall bör behandlas med försiktighet, exempelvis vad gäller vissa politiska preferenser eller i termer av stad-land som hemvist.⁶

- Kluster A består ofta av personer som har relativt hög utbildning och är medelålders tjänstemän. Inom klustret är det relativt vanligt med sympatier åt vänster på den traditionella höger-vänsterskalan.
- Kluster B består i relativt hög grad av kvinnor, tjänstemän och äldre medborgare med hög utbildning. En stor andel inom detta kluster placerar sig också till vänster på den traditionella höger-vänsterskalan.
- Kluster C består av en relativt stor andel yngre personer och kvinnor, fördelar sig relativt jämnt över partisynpatier och ålder men med en övervikt av tjänstemän av olika slag. Jämfört med andra kluster är det mindre vanligt med hög utbildning.

- Kluster D består i högre grad än övriga kluster av äldre män och småföretagare som placerar sig till höger på den traditionella höger-vänsterskalan. Utbildningsnivån varierar inom klustret.
- Kluster E består – jämfört med andra kluster – av en stor andel yngre män från storstadsområden. Inom klustret varierar utbildningsnivån, men relativt många har hög utbildning. Partisymptierna drar sig relativt ofta långt till höger.

Klusteranalyserna gav sammanfattningsvis en tydlig bild av hur opinionen ser ut i sina olikheter vad gäller förstatligande, vinstintressen och bedömningar av hur välutbildade de svenska lärarna är. Vad säger oss dessa resultat i ljuset av olika institutionella logiker?

Kluster D ser vi som det enda av klustren som ställt sig övervägande positivt till att låta en marknadslogik – i termer av privata vinstintressen – gälla i skolans värld. Av motsatt åsikt är framför allt kluster A och B och i viss mån även kluster C och E som inte ställer sig bakom denna marknadslogik som grund för styrning av skolan. Vad gäller stöd för en byråkratisk logik, mätt i form av att låta staten med dess regelverk ta över ansvaret för skolan, förespråkas detta genomgående av klustren A, B och D och även i stor utsträckning av kluster E, medan kluster C inte ställer sig bakom detta förslag. Om vi utgår från att bedömningen att svenska lärare är välutbildade indikerar stöd för en professionslogik är det framför allt kluster B som stödjer detta, medan kluster E är det enda som ställer sig direkt avvisande till detta.

Staten förväntas lösa skolans problem

Vi har i denna text fokuserat på medborgarnas uppfattningar om skolan och dess styrning samt på skillnader inom opinionen gällande detta. Inledningsvis visar analysen att medborgarna, liksom i tidigare SOM-undersökningar (2014, 2018) fortsatt oroar sig för kvaliteten i skolan. Resultat som baserar sig på den nationella SOM-undersökningen 2021 pekar på att medborgarnas syn på hur skolan ska styras är splittrad, även om påståendet om att staten ska över ansvaret för skolan från kommunerna får ett mycket omfattande stöd i opinionen. Stödet för förslaget att förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor är också stort. Likaså tycker endast en liten andel inom opinionen att lärare i den svenska skolan inte är välutbildade.

När vi knyter våra resultat till skolans styrning i termer av institutionella logiker utifrån Freidson (2001) drar vi slutsatsen att medborgarna i stort har förtroende för staten och byråkratin som garant för kvalitet i skolan. Frågan om ett förstatligande av skolan ger alltså ett tydligt utslag i opinionen, men det är mer tveksamt om detta resultat kan tolkas som ett avståndstagande från övriga sätt att styra. Byråkrati förefaller snarare vara en överordnad logik som inte motsäger betydelsen av välutbildade lärare (professionell logik) eller möjlighet till vinstuttag i skolan (marknadslogik). Synen på huruvida lärare är välutbildade är intressant mot

bakgrund av nutida politiska förslag om att stärka lärares kompetens och skolans kvalitet (SOU 2018:17). Det rör sig om detaljerade förslag att inrätta ett professionsprogram för lärare som ska leda till ”meriterade” och ”särskilt meriterade” lärare (ikraftträdande 1 juli 2023). Här föreslås statsbidrag för fortbildning av lärare (från 1 juli 2028), samt inrättande av ett råd med uppdrag att identifiera vilken kompetensutveckling som ska erbjudas, ta fram kriterier för meritering och följa upp kvaliteten i fortbildningsutbudet (U2021/03373). I våra resultat framträder emellertid ingen stark opinion för att lärarna behöver ökad kompetens. Opinionsen är snarare, som tidigare betonats, betydligt mer samlad i frågan om centralisering av skolverksamheten, det vill säga förstatligande av skolan för att komma tillrätta med den sjunkande kvaliteten.

Bland medborgarna finner vi lite stöd för att låta företag med vinstsyfte att driva skolor. Detta är inte bara inrikespolitiskt intressant utan även av internationellt intresse, eftersom Sverige är känt för att ha ett av världens mest marknadsutsatta skolsystem. Det förefaller som inställningen till marknaden, liksom inställning till lärarprofessionen går i otakt med politiken, eller kanske tvärtom. Förslaget om professionsprogram för lärare, som nämnts ovan, skulle här kunna ses som en ökad statlig, byråkratisk styrning av lärares professionella verksamhet, vilket indikerar att opinion och politik går i takt i detta hänseende. Det blir alltså en blandning av byråkratisk och professionell logik där staten styr över lärarprofessionen. Om marknaden istället får råda kan vi utifrån Evetts (2009) tala om en nyliberalt styrd professionalism i skolans värld, byggd på en blandning av marknadslogik och professionell logik. Våra slutsatser om institutionella logiker är dock, givet vår explorativa ansats och det empiriska underlag för fortsatta analyser och diskussioner.

Vi vill avslutningsvis ändå framhålla två övergripande slutsatser från denna studie. En första slutsats är att den svenska opinionen har delade uppfattningar om skolan vilket framgår av att många har ganska god tillit till skolan som institution, särskilt i den egna kommunen, samtidigt som en majoritet står bakom påståendet om att skolans kvalitet har försämrats.

En andra övergripande slutsats är att omstruktureringen av svensk skola, i form av avreglering, decentralisering och marknadsisering, idag uppfattas som mindre väl fungerande av svenska folket. Våra resultat pekar nämligen riktning mot att en majoritet vill förbjuda privata vinstintressen och att staten istället ska ta över ansvaret för skolan.

Detta underbyggs ytterligare av att svenska folket i liten utsträckning riktar kritik mot lärares utbildning och kompetens. Den förklaring till skolans kris som ofta påtalas i medierna, nämligen att försämringarna orsakas av brister i utbildningen av lärare, verkar inte verka stämma med medborgarnas uppfattningar. I mötet mellan skola och medborgare är det, utifrån vår undersökning, snarare grundläggande beslut om skolans styrning och organisering som behöver uppmärksammas och diskuteras och knyts till samspelet mellan skola och samhälle och mellan olika institutionella logiker i skolans värld.

Noter

- ¹ Se exempelvis SOM-institutets *Trender och Prognoser för 2020*.
- ² Se Lundahl (2000) för en genomgång av omstruktureringen av svensk skola i policy-dokument, samt Lindblad & Popkewitz (2001) för en internationellt komparativ analys av förändringar i skolans styrning med fokus på social inkludering/exkludering.
- ³ Se exempelvis DN 2010-10-12.
- ⁴ Se t.ex. SvD, 2020-06-20.
- ⁵ Enligt SPSS var de erhållna klustren av god kvalitet med avseende på sammanhållning och separation (klusterkvalitet 0,6).
- ⁶ Vi har gjort detaljerade analyser av samband mellan klustertillhörighet och olika former av social tillhörighet. Av utrymmesskäl avstår vi från att redovisa dessa.

Referenser

- Cohen, Louis, Manion, Lawrence & Keith Morrison (2011). *Research methods in education*. Oxon; New York: Routledge.
- Englund, Tomas (1996). *Utbildningspolitiskt systemskifte?*. Stockholm: HLS förlag.
- Evetts, Julia (2009). New professionalism and new public management: Changes, continuities and consequences. *Comparative Sociology*, 8(2): 247–266.
- Freidson, Eliot (2001). *Professionalism, the third logic: On the practice of knowledge*. Cambridge: Polity press.
- Kallós, Daniel & Sverker Lindblad (1994). *New policy contexts for education: Sweden and United Kingdom*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.
- Lindblad, Sverker & Thomas. S. Popkewitz (red, 2004). *Educational Restructuring: International perspectives on travelling policies*. Greenwich, CT: Information Age Publ.
- Lindblad, Sverker, Nilsson, Lennart & Mårten Lindblad (2018). Svensk opinion om skolans omstrukturering. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lindblad, Sverker (2019). Polarisering i skolfrågor? Förändringar i svensk opinion mellan 2014 och 2018. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lindblad, Sverker (2020). *Om den politiska kritiken av forskning inom det pedagogiska kunskapsområdet*. Bidrag presenterat vid SWERAs kongress 2020 i Göteborg.

- Lindblad, Sverker & Erik Wallin (1993). On transitions of power, democracy and education in Sweden. *Journal of Curriculum Studies* 25(1): 77–88.
- Lundahl, Lisbeth (2000). Sweden – A new kind of order: Swedish policy texts related to governance, social inclusion and exclusion in the 1990s. I Sverker Lindblad & Thomas S. Popkewitz (red): *Public discourses on education governances and social integration and exclusion*. Uppsala: Uppsala Reports on Education 36.
- Lundahl, Lisbeth (2020). *Lärarytbildningens vedersakare*. Bidrag presenterat vid SWERAs kongress 2020 i Göteborg.
- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*. Statens offentliga utredningar.
- SOU 2018:17. *Med undervisningsskicklighet i centrum – ett ramverk för lärares och rektorers professionella utveckling*. Statens offentliga utredningar.
- U2021/03373. *Professionsprogram för rektorer, lärare och förskollärare*. Promemoria, Utbildningsdepartementet.
- Wärvik, Gun-Britt, Runesdotter, Caroline & Daniel Pettersson (2019). Co-production of knowledge on the educational Agora: media activities and 'logics'. I Christina Elde Mølstad & Daniel Pettersson (red). *New practices of comparison, quantification and expertise in education: Conducting Empirically Based Research*. London & New York: Routledge.

BILAGOR

Utfall av klusteranalyser baserade på den nationella SOM-undersökningen 2021.

1 Klusterfördelning. Klusterbeteckning samt antal och procent

Kluster	Antal	Procent av kombinerad fördelning
A	254	17
B	288	20
C	462	31
D	256	17
E	223	15
Total	1 483	100

Kommentar: Frågorna löd: 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Låta staten överta ansvaret för skolan från kommunerna' samt 'Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor'. 'Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Lärare i svenska skolor är välutbildade'. Svartalternativ i klustrets ingående variabler är sammanslagna från 5 till 1 alternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

2 Klusterprofil, frekvens. Låt staten överta ansvaret för skolan från kommunerna

Kluster	Mycket bra/ ganska bra förslag		Varken eller		Mycket dåligt/ ganska dåligt förslag		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
A	254	100	0	0	0	0	254	100
B	288	100	0	0	0	0	288	100
C	0	0	329	71	133	29	462	100
D	256	100	0	0	0	0	256	100
E	147	66	52	23	24	11	223	100
Totalt	945		381		157		1 483	

Kommentar: Frågan löd: 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Låta staten överta ansvaret för skolan från kommunerna'. Two-step klusteranalys i SPSS. Svartalternativen i klustrets ingående variabler är sammanslagna från fem till tre alternativ 'mycket bra/ganska bra förslag', 'varken eller', samt 'mycket dåligt/ganska dåligt förslag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

3 Klusterprofil, frekvens. Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor

Kluster	Mycket bra/ ganska bra förslag		Varken eller		Mycket dåligt/ ganska dåligt förslag		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
A	254	100	0	0	0	0	254	100
B	288	100	0	0	0	0	288	100
C	232	50	112	24	118	26	462	100
D	0	0	93	36	163	64	256	100
E	128	57	31	14	64	29	223	100
Totalt	902		236		345	100	1 483	

Kommentar: Frågan löd: 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor'. Two-step klusteranalys i SPSS. Svartalternativen i klustrets ingående variabler är sammanslagna från fem till tre alternativ 'mycket bra/ganska bra förslag', 'varken eller', samt 'mycket dåligt/ganska dåligt förslag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

4 Klusterprofil, frekvens. Lärare i svenska skolor är välutbildade

Kluster	Riktigt påstående		Varken eller		Felaktigt påstående		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
A	0	0	254	100	0	0	254	100
B	288	100	0	0	0	0	288	100
C	229	50	233	50	0	0	462	100
D	125	49	131	51	0	0	256	100
E	0	0	0	0	223	100	223	100
Totalt	642		618		223		1 483	

Kommentar: Frågan löd: 'Vilken är din uppfattning om följande påstående? Lärare i svenska skolor är välutbildade'. Two-step klusteranalys i SPSS. Svartalternativen i klustrets ingående variabler är sammanslagna från fem till tre alternativ 'helt riktigt påstående', 'varken eller', samt 'felaktigt påstående'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

EFFEKTIVITETSBEDÖMNINGAR PÅVERKAR ALKOHOLOPINIONEN

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

I kapitlet undersöks sambandet mellan vad svenska folket tycker om alkoholpolitiska instrument och vilken påverkan de upplevs ha på alkoholkonsumtionen. Resultaten visar att ju mer effektiva instrumenten upplevs vara när det gäller att minska konsumtionen, desto mer önskvärda anses de vara. I synnerhet spelar effektbedömningen roll när åsikter om försäljningsmonopolet formas. Men det finns också instrument, som reklamförbud, som inte upplevs som effektiva men som människor ändå kan tänka sig. Förmodligen eftersom deras påverkan på människors liv och frihet är begränsat. Effektivitet är en, men långt ifrån den enda, aspekt som vägs in när människor tar ställning till politiska styrinstrument.

Under en rad år har vi genom de nationella SOM-undersökningarna följt utvecklingen av alkoholopinionen.¹ Den svenska alkoholpolitiken syftar till att främja folkhälsan genom att minska alkoholens skadeverkningar. Till sin hjälp har staten ett antal styrinstrument, till exempel Systembolagets försäljningsmonopol, alkoholskatten samt olika restriktioner för att begränsa alkoholens tillgänglighet och strategier för att upplysa om dess skadeverkningar. Vi har tidigare analyserat hur människors åsikter om dessa styrinstrument förändrats över tid, och vi har kunnat se hur variationer i opinionen går att knyta till bland annat egenintresse, problemupplevelser och ideologiska positioner (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020; Weibull, Holmberg & Karlsson, 2017). I detta kapitel ska vi sätta ljuset på en ny och potentiellt väsentlig förklaringsfaktor, nämligen människors upplevelser av hur de alkoholpolitiska instrumenten faktiskt fungerar.

Från forskning inom näraliggande områden indikerar att människors bild av hur rättvisa och effektiva olika politiska styrmedel är spelar roll för i vilken grad de accepterar dem (Bos, Lans, Van Rijnsoever & Van Trijp, 2015). Det finns därtill välgrundade förväntningar – baserade på norska studier – att även alkoholopinionen borde påverkas av hur människor bedömer effektiviteten hos alkoholpolitikens instrument (Storvoll, Moan & Rise, 2015; Storvoll, Rossow & Rise, 2014). Storvoll med kollegor (2015) finner till och med att tilltron till restriktiva åtgärders förmåga att begränsa skadlig alkoholkonsumtion är den faktor av dem de undersöker som

har allra starkast samband med stödet för en restriktiv politik. Storvoll med kollegor (2014) påpekar dock att trots att effektivitetsbedömningen tycks vara central för formering av alkoholopinionen finns mycket lite forskning på detta område, med några enstaka undantag som inte berör svenska förhållanden (Greenfield, Ye & Giesbrecht, 2007; Kaskutas, 1993).

Dock finns orsak att inte dra förhastade slutsatser här. I tidigare undersökningar har vi noterat en tankeväckande paradox: Å ena sidan är människor som uppger att de dricker alkohol ofta regelmässigt mer positiva till en liberal alkoholpolitik, och instämmer i högre grad i att alkohol bör få säljas i livsmedelsbutiker. Å andra sidan har vi funnit att det även är de som dricker mest som har störst *förtroende* för Systembolaget (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2019). Det vill säga, alkoholkonsumtion har ett positivt samband *både* med viljan att avskaffa försäljningsmonopolet för alkohol *och* med förtroendet för den institution som innehar monopolet. En möjlig tolkning är att egenintresset gör att de som dricker ofta önskar att alkohol ska vara lättillgänglig. Men samtidigt är storkonsumenterna mer bekanta med Systembolagets verksamhet och den kunskapen formar deras bedömning av Systembolagets kvaliteter – även när de är kritiska till dess syften.

I detta kapitel har vi möjlighet att utgå från en helt ny fråga i den nationella SOM-undersökningen om vilka effekter olika politiska reformer bedöms ha på alkoholkonsumtionen i Sverige. Vi har därför också möjlighet att undersöka hur starkt sambandet är mellan människors åsikter om reformerna generellt och deras åsikter om deras effektivitet specifikt. I kapitlet undersöker vi också hur effektivitetsbedömningarna samspekar med egen alkoholkonsumtion och ideologisk position. Och vi söker svar på om det paradoxala positiva sambandet mellan alkoholkonsumtion och förtroende för Systembolaget hänger samman med analyser av monopolets effekter på alkoholkonsumtionen.

Åsikter om alkoholpolitikens instrument och deras effekter på alkoholkonsumtionen

I årets nationella SOM-undersökning har vi ställt frågor i form av politiska förslag kring vad svenska folket anser om fem alkoholpolitiska instrument. Resultaten presenteras i tabell 1.

Sammantaget visar resultaten att stödet för den svenska restriktiva linjen när det gäller skatter och försäljningsmonopol är starkt. Och det visar sig att klart fler anser det är ett ganska eller mycket bra förslag att höja alkoholskatten (40 procent) än att sänka den (17 procent). Endast 27 procent tycker det är ett bra förslag att tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker medan hela 56 procent tycker det är ett dåligt förslag.

Tabell 1 Åsikter om alkoholpolitiska förslag, 2021 (procent, balansmätt)

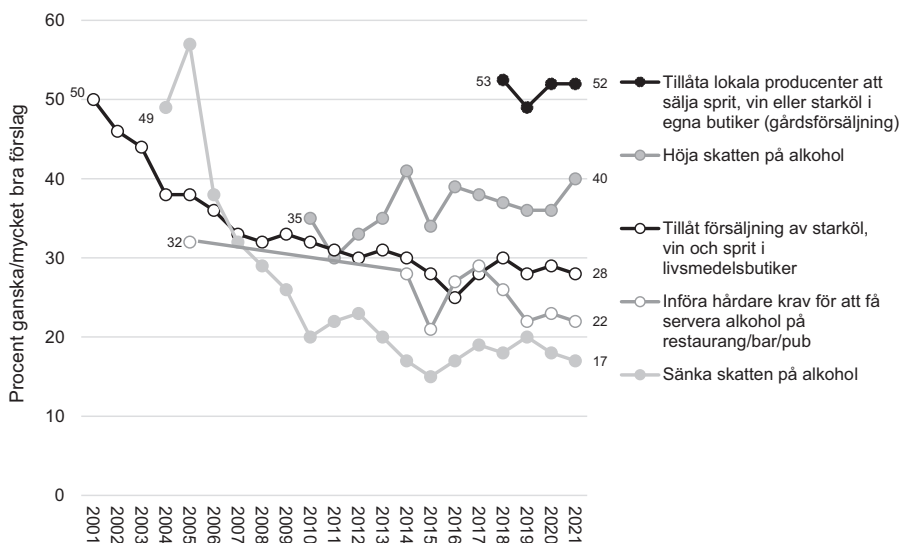
	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Total	Balansmätt pos-neg
Sänka skatten på alkohol	7	10	29	30	25	–	100	-38
Tillåt försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	11	16	15	22	34	2	100	-29
Tillåta lokala producenter att sälja sprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)	25	27	19	13	16	–	100	+23
Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub	6	15	34	22	16	7	100	-17
Höja skatten på alkohol	15	25	31	18	11	–	100	-11

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?' och svaren för vart och ett av de i tabellen citerade förslagen angavs på en skala från 'mycket bra förslag' till 'mycket dåligt förslag'. För frågorna om försäljning och servering av alkohol fanns även svarsalternativet 'ingen uppfattning'. Antal svar 1 511–1 572.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Något mer alkoholliberala är svenska folket när det gäller synen på försäljning av alkohol på restaurang/bar/pub, där 21 procent tycker det är ett bra förslag att kraven för att få servera alkohol ska bli hårdare medan 38 procent anser att det är ett dåligt förslag. Och i den alkoholpolitiska fråga som utretts och diskuterats mest under undersökningsåret, frågan om gårdsförsäljning (SOU, 2021:95), är svenska folket mest alkoholliberala: hela 52 procent tycker det är ett bra förslag att tillåta lokala producenter att sälja sprit, vin och starköl i egna butiker, medan 29 procent tycker det är ett dåligt förslag. Här ska vi dock erinra om att just i denna fråga spelar frågeformuleringen stor roll, om de svarande får veta att gårdsförsäljning utmanar försäljningsmonopolet är andelen positiva betydligt färre (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2021).

För samtliga dessa frågor har vi möjlighet att undersöka opinionsutvecklingen över tid. Jämfört med 2020 kan vi se att opinionen gått i mer restriktiv riktning 2021 när det gäller skattefrågorna och försäljningsmonopolet, i mer liberal riktning när det gäller serveringskrav medan nivån är stabil i frågan om gårdsförsäljning. Förändringarna är dock små och i ett längre perspektiv är bilden att alkoholopinionen stadigt gått i restriktiv riktning från början av 00-talet fram till 2015–2016, varefter opinionsläget under de senaste fyra–fem åren har stabiliserats utan att peka tydligt i någon riktning. Resultaten över tid redovisas i figur 1.

Figur 1 Befolkningens stöd för alkoholpolitiska förslag, 2001–2021 (procent)

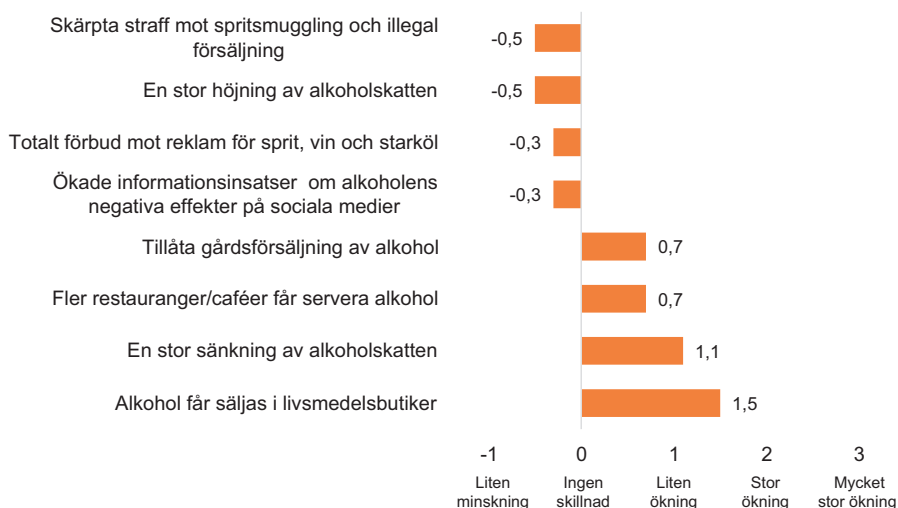
Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?' och svaren för vart och ett av de i figuren citerade förslagen angavs på en skala från 'mycket bra förslag' till 'mycket dåligt förslag'. För frågorna om försäljning och servering av alkohol fanns även svarsalternativet 'ingen uppfattning'. I figuren redovisas andelen som antingen svarade 'ganska bra förslag' eller 'mycket bra förslag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2021.

Flertalet av alkoholpolitikens styrinstrument har som grundsyfte att minska alkoholkonsumtionen genom att göra alkoholen dyrare eller mer svårtillgänglig. I den nationella SOM-undersökningen 2021 ställdes för första gången ett nytt frågebatteri för att undersöka svenska folkets åsikter om vilken effekt de olika styrmedlen upplevs ha på alkoholkonsumtionen i Sverige. Frågan löd: "Inom alkoholpolitiken finns olika åtgärder och förslag som syftar till att påverka hur mycket alkohol svenska folket dricker, men det finns olika uppfattningar om hur de påverkar konsumtionen. Hur tror du att följande förslag skulle påverka svenska folkets alkoholkonsumtion?". Eftersom de förslag som nämns i frågan kan tänkas både öka och minska alkoholkonsumtionen gavs möjligheten att svara på en sjugradig skala från "mycket stor minskning" till "mycket stor ökning", där mittenalternativet stod för "ingen skillnad". Svartalternativ som knyter an till samtliga fem politiska förslag i figur 1 ovan fanns med i frågebatteriet. Därtill nämnes ytterligare tre förslag om andra styrmedel: skärpta straff mot spritsmuggling och illegal försäljning; totalt förbud mot reklam för sprit vin och starköl samt ökade informationsinsatser på sociala medier om alkoholens negativa effekter. Hur svenska folket tog ställning till dessa frågor summeras i figur 2, där förslagen är rangordnade efter hur stor effekt de i

genomsnitt upplevs ha på alkoholkonsumtionen. I figuren har svaren kodats på en skala från mycket stor minskning (-3) till mycket stor ökning (+3), och där 0 motsvarar ingen skillnad.

Figur 2 Uppfattningar om hur alkoholpolitiska förslag minskar respektive ökar alkoholkonsumtionen, 2021 (medelvärde från -3 till +3)

Kommentar: Frågan löd 'Inom alkoholpolitiken finns olika åtgärder och förslag som syftar till att påverka hur mycket alkohol svenska folket dricker, men det finns olika uppfattningar om hur de påverkar konsumtionen. Hur tror du att följande förslag skulle påverka svenska folkets alkoholkonsumtion?' och respondenterna svarade för respektive alternativ som nämns till vänster på en sjugradig skala från mycket stor minskning (-3) till mycket stor ökning (+3). I figuren redovisas medelvärde för samtliga svarande. Styrmedlen är i figuren sorterade efter medelvärdet. Antal svar: 1 539–1 548.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

De förslag som enligt svenska folket skulle få störst konsekvenser för alkoholkonsumtionen är de fyra som bygger på en liberalisering av den nuvarande politiska linjen. Klart störst effekt förväntas ett avskaffande av monopolet att få (+1,5 om alkohol får säljas i livsmedelsbutiker). Därefter följer en sänkning av alkoholskatten (+1,1) och att tillåta gårdsförsäljning och att fler restauranger/caféer att få servera alkohol (båda +0,7).

Samtliga fyra förslag som går i mer restriktiv riktning ansågs däremot få mindre effekter: aningen större effekt av skärpta straff och skatthöjning (båda -0,5) än av reklamförbud och informationsinsatser (båda -0,3). Signifikativt för att liberalisering tros få större konsekvenser än restriktiva åtgärder är att sänkningen av alkoholkonsumtionen av en stor skattesänkning anses bli mer än dubbelt så stor

som den ökning som resulterar av en stor skattechöjning. Det betyder alltså att det inte endast är instrumentet i sig som spelar roll, i detta fall skatt, utan också hur det används.

Nästa fråga är hur dessa upplevelser av reformernas effektivitet hänger samman med åsikter om reformernas önskvärdhet. Det kan vi undersöka genom att titta på sambanden mellan hur människor har svarat på de två sorternas frågor. En sådan analys genomförs i tabell 2, där sambanden mellan effektbedömningen (på raderna) och de politiska åsikterna (kolumnerna) presenteras. Sambandet mellan effektbedömningen och åsikten för varje specifik fråga är skuggad.

Tabell 2 Samband mellan åsikter om politiska styrmedel och bedömning av styrmedlens påverkan på alkoholkonsumtionen, 2021 (Pearsons r)

Bedömning av effekter på alkoholkonsumtionen:	Åsikter om politiska förslag			
	Sänka skatten på alkohol	Tillåta alkohol i livsmedelsbutiker	Hårdare serveringskrav	Tillåta gårdsförsäljning
En stor sänkning av alkoholskatten	-0,25	-0,26	+0,20	-0,21
Alkohol får säljas i livsmedelsbutiker	-0,35	-0,55	+0,21	-0,36
Fler restauranger/caféer får servera alkohol	-0,25	-0,29	+0,23	-0,27
Tillåta gårdsförsäljning av alkohol	-0,24	-0,32	+0,26	-0,47

Kommentar: Frågan om alkoholkonsumtionen löd 'Inom alkoholpolitiken finns olika åtgärder och förslag som syftar till att påverka hur mycket alkohol svenska folket dricker, men det finns olika uppfattningar om hur de påverkar konsumtionen. Hur tror du att följande förslag skulle påverka svenska folkets alkoholkonsumtion?', svaren gavs på en sjugradig skala från -3 (mycket stor minskning) till +3 (mycket stor ökning) för de alternativ som citeras i radrubrikerna. För frågorna om styrmedlens önskvärdhet löd frågan 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?': 'sänka skatten på alkohol', 'tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker', 'införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub' samt 'tillåta lokala producenter att sälja sprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)' och svaren angavs på en femgradig skala från 1 'mycket dåligt förslag' till 5 'mycket bra förslag'. I denna korrelationsanalys är svaren 'ingen uppfattning' ej inkluderade. Samtliga koefficienter är signifikanta på $p < .001$ -nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Resultaten visar att det i samtliga fyra fall finns ett statistiskt säkerställt och förväntat samband mellan åsikt om ett politiskt förslag och dess effekt på alkoholkonsumtionen. När människor tror att ett politiskt förslag skulle öka alkoholkonsumtionen i Sverige är de också mer negativt inställda till förslaget. Men för två politiska styrinstrument är detta samband betydligt starkare än för de andra, det gäller alkohol i livsmedelsbutiker ($r = -0,55$) och att tillåta gårdsförsäljning ($-0,47$). Bland människor som *inte* tror att reformen skulle påverka alkoholkonsumtionen är det 60 procent som vill se alkohol i livsmedelsbutiker jämfört med 18 procent bland

dem som tror på en ökning (motsvarande siffror för gårdsförsäljningsreform är 70 respektive 31 procent).

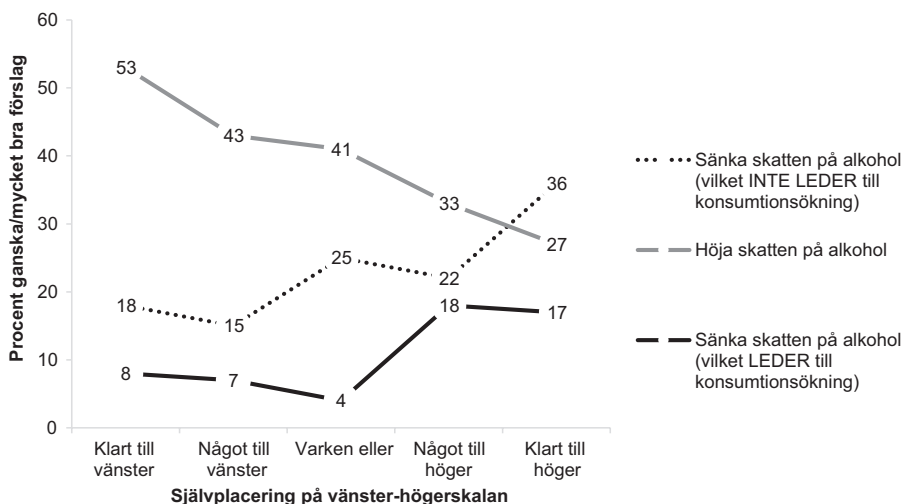
För sänkta skatter och hårdare serveringskrav är sambandet svagare ($r = -0,26$ respektive $+0,23$). Vid en närmare granskning ser vi dessutom att åsiktens samband med effektbedömningen i de två senare fallen inte skiljer sig från sambandet med effektbedömning av andra instrument/reformer. Åsikter om önskvärdheten i att sänka alkoholskatten har till exempel ett starkare samband med effektbedömningen rörande alkohol i livsmedelsbutiker ($-0,35$) än med effektbedömning rörande sänkt skatt ($-0,25$). En möjlig tolkning är att det finns en underliggande bedömning om hur effektiva alkoholpolitiska instrument är i allmänhet, och att det är därför det finns tydliga samband mellan samtliga förslagsfrågor och samtliga effektbedömningar. För avskaffandet av försäljningsmonopolet är konsekvenserna av det specifika förslaget dock betydligt närmare kopplade till åsikten om densamma.

Ideologi och egenintresse

För att fördjupa innebörden i dessa resultat ska vi nu undersöka huruvida politisk ideologi spelar in i bedömningen, och då kan vi lämpligen starta med åsikter om skatt som styrinstrument. Skatt är som bekant en central fråga i den politiska vänster–högerdimensionen (Oscarsson & Holmberg, 2016). Som vi sett har attityderna till alkoholskatten under 2000-talet förändrats: Det är idag betydligt färre som vill sänka än som vill höja skatten. Vi har i tidigare studier visat hur politisk ideologi är kopplad till synen på alkoholskatter (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016), och i en analys av årets undersökning ser vi att sambanden mellan placering på vänster–högerskalan och syn på höjda och sänkta alkoholskatter är $r = +0,20$. I den grupp som anger sig stå klart till vänster i politiken är det hela 53 procent som tycker det är ett bra förslag att höja alkoholskatten och endast 10 procent vill sänka den. I gruppen som står klart till höger är det lika stora andelar – 27 procent – som vill höja respektive sänka skatten.

Men hur ideologi samspelar med effektivitetsuppfattningar har inte varit känt. Eftersom människor som står till vänster respektive till höger har mycket olika uppfattningar om skatter skulle man kunna förvänta sig att ideologi spelar roll för vad de tror om skatternas påverkan på människors beteende. Men en kontrollanalys visar att det något överraskande inte finns något som helst statistiskt säkerställt samband mellan vänster–högerposition och synen på om *skattehöjningar* påverkar alkoholkonsumtionen. Där finns förvisso ett samband när det gäller synen på *skattesänkning* – människor till höger tror skattesänkningar leder till en mindre ökning av konsumtionen än människor till vänster – men det är mycket svagt (endast $-0,12$). Sambandet mellan ideologi och skatteåsikter kan alltså endast i högst begränsad utsträckning bygga på uppfattningar om skatternas effektivitet och (troligen) i högre grad på principiella uppfattningar om skatter i allmänhet. I figur 3 illustreras hur åsikterna hänger ihop när det gäller ideologisk position, uppfattningar om skatteinstrumentets effektivitet och om alkoholskatten bör höjas eller sänkas.²

Figur 3 Åsikt om att höja respektive sänka alkoholskatten efter självplacering på vänster–högerskalan, 2021 (procent ganska/mycket bra förslag)

Kommentar: Åsikter särredovisas för grupper som tror att skattesänkning leder respektive inte leder till konsumtionsökning. Frågorna om skatteförändringarnas önskvärdhet löd 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?' 'höja skatten på alkohol' respektive 'sänka skatten på alkohol'. Svar angavs på en femgradig skala från 1 'mycket dåligt förslag' till 5 'mycket bra förslag'. I figuren redovisas andelen som svarade ganska eller mycket bra förslag. Frågan om effekterna löd 'Inom alkoholpolitiken finns olika åtgärder och förslag som syftar till att påverka hur mycket alkohol svenska folket dricker, men det finns olika uppfattningar om hur de påverkar konsumtionen. Hur tror du att följande förslag skulle påverka svenska folkets alkoholkonsumtion?', svaren gavs på en sjugradig skala från -3 (mycket stor minskning) till +3 (mycket stor ökning). I denna analys särredovisas åsikter om önskvärdheten i att sänka skatten för två grupper: de som svarade -3-0 (ingen konsumtionsökning av en stor skattesänkning) respektive +1-+3 (ökning). Frågan om ideologisk position löd 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?', svarsalternativen återges i figuren.

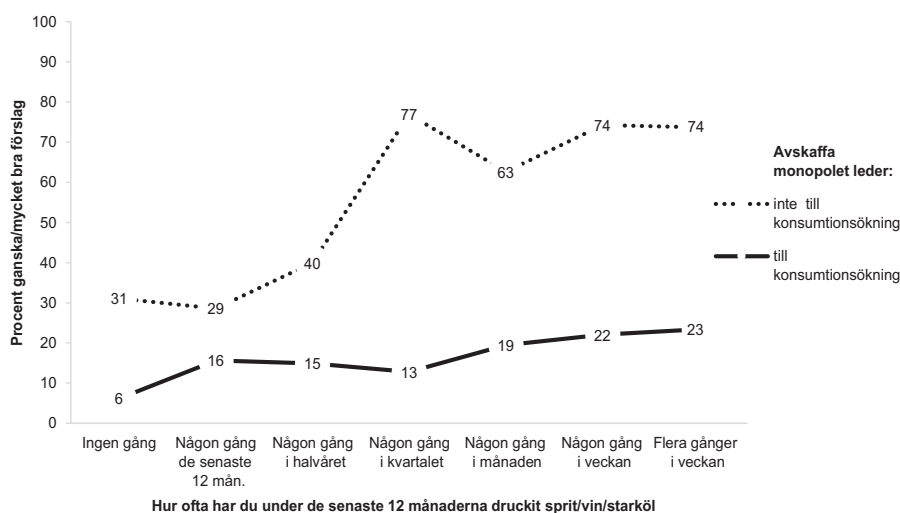
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I figur 3 framgår att oavsett var på vänster-högerskalan människor befinner sig är de klart mer positiva till en sänkning av alkoholskatten om de tror att en sådan inte skulle påverka konsumtionen. Skillnaden är mellan 4 och 21 procentenheter. Effektbedömningens roll är så stor att bland personer som står till höger och anser att skattesänkningar ökar konsumtionen ligger stödet för sänkning av alkoholskatten på samma nivå som bland dem som står till vänster men inte tror att konsumtionen påverkas. Bland dem som står längst till höger är det endast gruppen som inte tror på konsumtionsökning som är mer positiva till att sänka än att till att höja skatten.

Hur var det då med sambandet mellan människors egen alkoholkonsumtion och synen på Systembolaget och alkoholmonopolet? Den paradox som vi upptäckte

tidigare och som nämndes i inledningen gäller likafullt 2021: sambanden mellan egen alkoholkonsumtion och förtroende för Systembolaget är positivt (+0,22) samtidigt som frekventa alkoholkonsumenter i högre grad vill avskaffa monopollet och tillåta försäljning i livsmedelsbutiker (+0,18). Vad händer om vi i denna analys väger in åsikter om hur det skulle påverka alkoholkonsumtionen i Sverige om monopollet avskaffades? I figur 4 illustreras sambandet mellan egen konsumtion och åsikt om att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker uppdelat på dem som tror respektive inte tror att detta skulle leda till en konsumtionsökning.

Figur 4 Åsikt om alkohol i livsmedelsbutiker efter egen konsumtion av alkohol, 2021 (procent ganska/mycket bra förslag)

Kommentar: Resultaten särredovisas för grupper som tror att avskaffa monopollet leder respektive inte leder till konsumtionsökning. Frågan om att sälja alkohol i livsmedelsbutiker löd 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?': 'Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker'. Svar angavs på en femgradig skala från 1 'mycket dåligt förslag' till 5 'mycket bra förslag'. I figuren redovisas andelen som svarade ganska eller mycket bra förslag. Frågan om alkoholkonsumtion och svarsalternativen citeras i figuren. Frågan om effekterna löd 'Inom alkoholpolitiken finns olika åtgärder och förslag som syftar till att påverka hur mycket alkohol svenska folket dricker, men det finns olika uppfattningar om hur de påverkar konsumtionen. Hur tror du att följande förslag skulle påverka svenska folkets alkoholkonsumtion?', svaren gavs på en sjugradig skala från -3 (mycket stor minskning) till +3 (mycket stor ökning). Här särredovisas åsikter om önskvärdheten i att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker för två grupper: de som svarade -3–0 (ingen konsumtionsökning om alkohol får säljas i livsmedelsbutiker) respektive +1–+3 (ökning).

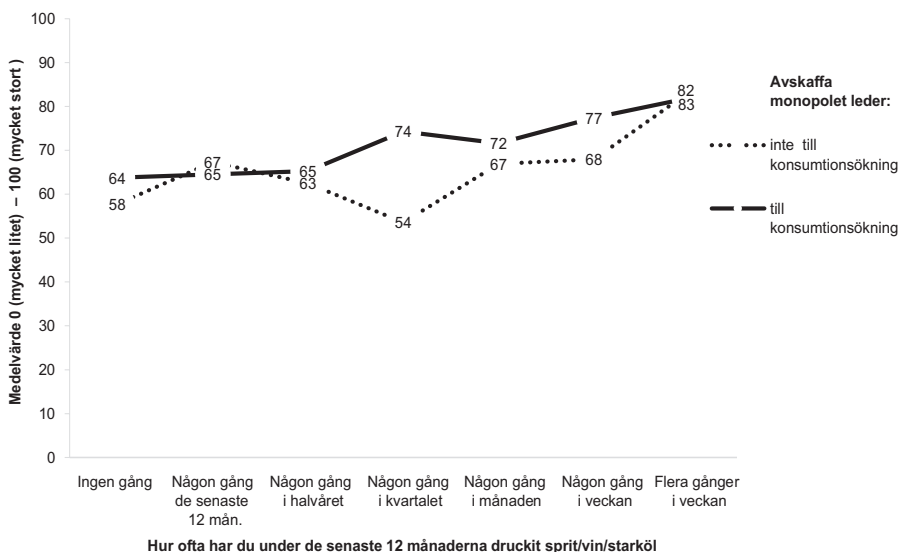
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Resultaten visar, för det första, att personer som tror att ett avskaffande av monopollet skulle leda till konsumtionsökning är betydligt mer skeptiska till att sälja alkohol i livsmedelsbutiker – oavsett hur ofta de själva (uppges att de) dricker.

Men effektbedömningen tycks ha särskilt stor betydelse bland dem som dricker mest. Bland dem som dricker någon eller flera gånger i veckan och samtidigt tror att alkohol i livsmedelsbutiker skulle öka svenska folkets alkoholkonsumtion är det endast 22–23 procent som vill avskaffa monopolet. Detta ska jämföras med hela 74 procent bland storkonsumenter som inte tror att en sådan reform skulle påverka konsumtionen.

I figur 5 redovisas motsvarande analys rörande förtroende för den institution som upprätthåller monopolet i Sverige: Systembolaget. Är det så att det samband vi tidigare sett – att de som uppger att de dricker mest har högst förtroende för Systembolaget – på något sätt hänger samman med analyser av monopolets effekter på alkoholkonsumtionen i Sverige? Svaret ges i figur 5.

Figur 5 Förtroende för Systembolaget efter egen konsumtion av alkohol, 2021 (medelvärde 0-100)

Kommentar: Resultaten särredovisas för grupper som tror att skattesänkning leder respektive inte leder till konsumtionsökning. Förtroendefrågan löd 'Ange också hur stort förtroende du har för följande' [Systembolaget] där svaren angavs på en skala som här kodas som 0 'mycket litet förtroende' till 100 'mycket stort förtroende'. I figuren redovisas medelvärden på denna skala. 'Ingen uppfattning' ingick i svarsskalan men dessa svar ingår inte i denna analys. Frågan om effekterna löd 'Inom alkoholpolitiken finns olika åtgärder och förslag som syftar till att påverka hur mycket alkohol svenska folket dricker, men det finns olika uppfattningar om hur de påverkar konsumtionen. Hur tror du att följande förslag skulle påverka svenska folkets alkoholkonsumtion?'. Svaren gavs på en sjugradig skala från -3 (mycket stor minskning) till +3 (mycket stor ökning). Här särredovisas Systembolagsförtroendet för två grupper: de som svarade -3-0 (ingen konsumtionsökning om alkohol får säljas i livsmedelsbutiker) respektive +1-+3 (ökning).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Resultaten visar att sambandet mellan konsekvensbedömningen av monopolets avskaffande och förtroende för Systembolaget är *mycket* svagt (-0,09). De som tror alkohol i livsmedelsbutiker skulle leda till konsumtionsökning har endast marginellt högre förtroende för Systembolaget. Huvudresultatet i denna del är därför att effektbedömningar inte tycks spela in nämnvärt när det gäller förtroende för Systembolaget, och de har heller ingen del i förklaringen av varför storkonsumenter av alkohol i högre grad vill avskaffa monopolet samtidigt som deras förtroende för monopolisten är högre än låg- och medelkonsumenter.

Politikens upplevda effekter spelar roll

Vid sidan av att minska alkoholkonsumtionen har alkoholpolitikens styrinstrument även andra mål och bieffekter som kan ha betydelse när människor tar ställning till dem. Ett exempel är målet att hindra vissa skyddsvärda grupper från att konsumera alkohol (som ungdomar och missbrukare). Alkoholskatter bidrar dessutom med betydande resurser till statskassan. Vidare är ett exempel på en bieffekt att restriktivitet mot nöjesindustrin i serveringsfrågan riskerar att få negativa effekter för ekonomi och tillväxt (Karlsson m.fl., 2021).

Men till syvende är en minskad total alkoholkonsumtion ett huvudmål för svensk alkoholpolitik (Skr, 2021/22:213). Mycket tyder dessutom på att svenska folket också väger in sina bedömningar av hur effektiva de alkoholpolitiska styrmedlen i detta avseende är när de formar sina åsikter kring dem. I samtliga fall som vi kunnat undersöka är folk mer positiva till styrmedel och reformer när de tror att dessa minskar (eller i varje fall inte ökar) alkoholkonsumtionen. Tydligt är dock att sambanden mellan bedömningar av effekter och åsikter om styrmedel är särskilt starka för frågor som rör försäljningsmonopolet: att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker respektive att tillåta gårdsförsäljning. Men det finns samband mellan samtliga förslagsfrågor och samtliga effektbedömningar. Människor är mer positiva till restriktiva reformer i allmänhet om de tror sådana reformer är effektiva, och mer positiva till liberaliserande reformer om de tror att effekten på konsumtionen är liten. Självfallet kan man också spekulera i om människor tenderar uppfatta reformer som mer effektiva om de gillar dem av andra skäl.

När det gäller försäljningsmonopolet kan vi alltså konstatera både att detta är det enskilda alkoholpolitiska instrument som människor tror påverkar alkoholkonsumtionen mest och att monopolets uppbärare – Systembolaget – är en institution som de flesta, inte minst storkonsumenter av alkohol, har mycket högt förtroende för. Även för aktiva alkoholkonsumenter, som ofta för egen del skulle uppskatta att alkohol fanns enklare att tillgå, är det lätt att ställa sig bakom försäljningsmonopolet eftersom det upplevs som både effektivt och förtroendeingivande.

Slutligen är det värt att reflektera över resultatet att förslaget om att införa reklamförbud för alkohol förväntas ha relativt svaga effekter på alkoholkonsumtionen. Men samtidigt har vi noterat i en tidigare undersökning (2015) att stödet för ett

sådant förbud är ganska starkt: 46 procent var positiva och endast 19 procent negativa (Weibull, Holmberg, Karlsson & Arkhede, 2017). Tidigare forskning har visat att människor är mer benägna att acceptera politiska styrmedel som påverkar deras liv mindre (Li m.fl., 2017). Reklamförbud, liksom sannolikt även kunskaps-spridning om alkoholens skadeverkningar, är exempel på mjuka styrmedel som därför är lättare att fördrå. Men hur effektiv kunskapsspridning är som styrmedel har varit omdebatterat, det är svårt att nå fram till relevanta målgrupper. Det är därför inte förvånande om människor inte tror att informationsinsatser spelar så stor roll. Våra resultat på denna punkt understryker därför att sambandet mellan effekter och önskvärdhet av olika instrument är komplex. Ibland kan man tänka sig att stödja styrmedel som är ineffektiva för att de inte ställer till några bekymmer. Och ibland kan man acceptera styrmedel som medför betydande umbäranden – eftersom de faktiskt fungerar.

Noter

- ¹ Projektet ”De alkoholpolitiska styrmedlen och den allmänna opinionen” finansieras av *Systembolagets alkoholforskningsråd* (SRA). Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga med mer utförlig information om frågorna kring alkoholpolitik som ställdes 2021 (Karlsson, 2022).
- ² Tyvärr kan vi endast relatera åsikt och effektbedömning när det gäller skattesänkning och inte skattehöjning, eftersom den senare åsiktsfrågan ställdes i ett annat formulär än effektfrågorna.

Referenser

- Bos, Colin, Lans, Ivo, Van Rijnsoever, Frank & Hans Van Trijp (2015). Consumer acceptance of population-level intervention strategies for healthy food choices: The role of perceived effectiveness and perceived fairness. *Nutrients*, 7(9): 7842–7862.
- Greenfield, Thomas K., Ye, Yu & Norman Giesbrecht (2007). Alcohol policy opinions in the United States over a 15-year period of dynamic per capita consumption changes: Implications for today’s public health practice. *Contemporary Drug Problems*, 34(4): 649–680.
- Karlsson, David (2022). Åsikter om alkoholpolitikens effektivitet – tabellbilaga. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2019). Åsiktsöverensstämmelse mellan medborgare och politiker i alkoholpolitiska frågor. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020). Solidarity or Self-Interest? Public Opinion in Relation to Alcohol Policies in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 37(2): 105–121.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2021). Folkhälsa och ekonomi i alkoholpolitiken. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro?*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Weibull, Lennart & Sören Holmberg (2016). Alkoholideologi och alkoholopinion. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kaskutas, Lee Ann (1993). Differential perceptions of alcohol policy effectiveness. *Journal of Public Health Policy*, 14(4): 413–436.
- Li, Jessica, Lovatt, Melanie, Eadie, Douglas, Dobbie, Fiona, Meier, Petra, Holmes, John & Anne Marie MacKintosh (2017). Public attitudes towards alcohol control policies in Scotland and England: Results from a mixed-methods study. *Social Science & Medicine*, 177, 177–189.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). Issue voting structured by left–right ideology. I Jon Pierre (red) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Skr. (2021/22:213) *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken samt spel om pengar 2022–2025*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2021:95) *En möjlighet till småskalig gårdsförsäljning av alkoholdrycker*. Betänkande av Gårdsförsäljningsutredningen.
- Storvoll, Elisabet E, Moan, Inger Synnøve & Jostein Rise (2015). Predicting attitudes toward a restrictive alcohol policy: Using a model of distal and proximal predictors. *Psychology of Addictive Behaviors*, 29(2): 492.
- Storvoll, Elisabet E, Rossow, Ingeborg & Jostein Rise (2014). Changes in attitudes towards restrictive alcohol policy measures: The mediating role of changes in beliefs. *Journal of Substance Use*, 19(1-2): 38–43.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören & David Karlsson (2017). *Studier i svensk alkoholopinion*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören, Karlsson, David & Sofia Arkhede (2017). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2016*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

POLITISERADE BEDÖMNINGAR AV OFFENTLIG VERKSAMHET

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Svenska folkets bedömningar av myndigheter och regionala/kommunala verksamheter har blivit mer ideologiskt och partipolitiskt färgade. Klart mest kritiska är Sverigedemokraternas väljare. Och har varit så länge. En ovälkommen ny utveckling är att skillnaden mellan S- och M-väljares bedömningar av offentlig förvaltning ökar. Det är inte bra. Normativt sett skall offentlig förvaltning karaktäriseras av oväld och av medborgarna *uppfattas* som opartisk och neutral. Ideologi och parti skall inte påverka medborgarnas betyg på hur myndighetssverige fungerar. Politiserande och polariserande värderingar av svensk offentlig förvaltning är ett legitimitetsproblem för svensk demokrati.

Det borde vara självklart och vanligt i en demokrati att medborgarna får vara med och bedöma hur offentliga verksamheter sköts. Det skall inte bara vara revisorer och utvalda politiker som granskar eller myndighetsstyrelser som utvärderar sig själva. Inte heller skall bara brukare eller ”kunder” få delta när olika verksamheter eventuellt gör egna undersökningar. En mycket bredare medborgerlig utvärdering krävs. Den indirekta bedömningen via valsekeln vart fjärde år är inte tillfyllest. Den blir alldeles för oprecis och säger föga om vad de många människorna anser om olika myndigheters verksamhet. Därtill, eftersom mycken offentlig verksamhet inte verkar på en marknad, finns inga bra ekonomiska nyckeltal att tillgå. Vill man mer specifikt få reda på vad medborgarna tycker finns ingen annan metod än att fråga dem. En grundsten i en demokrati kan det tyckas. Likväl finns det få systematiska medborgardialoger eller undersökningar av detta slag kring olika myndigheters verksamhet – i Sverige eller internationellt (Tria & Valotti, 2012; Pidd, 2012; Sundell, 2015).

Dock, inom samhällsforskningen har insikten att medborgarna måste vara med när offentlig verksamhet utvärderas funnits med sedan länge (Holmberg & Rothstein, 2012; Charron m.fl., 2019), men också i myndighetssverige sedan några år. Det är bakgrunden till forskningsprojektet *Kvalitet i offentlig verksamhet (KOV)*. Det startades 2010 i samarbete mellan forskare vid SOM-institutet och Statskontoret (Johansson & Holmberg, 2011). Tanken var att skapa långsiktiga mätserier med regelbundna årliga mätningar av hur svenska folket bedömer kvaliteten på olika myndigheters och regionala/kommunala verksamheter. Varje år mäts ett tio- till

femtontal olika myndigheter/verksamheter. Flera av dem ingår i studierna varje år eller åtminstone vid flera tillfällen, vilket möjliggör förändringsanalyser över tid. Så här långt har tjugonio myndigheter och åtta verksamheter ingått i SOM-undersökningar med början 2010. I studien år 2021 omfrågades tio myndigheter och tre kommunala/regionala verksamheter.

I undersökningen använder vi enkla och därmed förhoppningsvis lättförståeliga enkätfrågor. Vi eftersträvar frågeinstrument som inte sätter de svarandes personliga erfarenhet i centrum (nöjd-missnöjdfrågor), eller som betonar det känslomässigt affektiva (förtroendefrågor). Istället ställer vi frågor som är mer kognitivt inriktade och som fokuserar på vad som mer konkret görs – det vill säga på det som i amerikansk opinionsforskning kallas *Job Performance*. En tänkbar svensk term skulle kunna vara *Verksamhetskvalitet*.

Mot den bakgrunden har våra bedömningsfrågor utformats enligt följande: 'Hur anser Du att följande myndigheter sköter sina uppgifter?' respektive 'Hur tycker Du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där Du bor?'. Svartalternativen är sju till antalet. Fem där de svarande får ange hur de bedömer att myndigheterna/verksamheterna sköter sig – från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt till ganska eller mycket dåligt. Därutöver finns två svartalternativ där svarspersonerna kan uppge att de inte känner till myndigheten/verksamheten eller att de inte har någon uppfattning.

De båda sistnämnda alternativen kan ses som "vet ej"-svar och är viktiga av två skäl. Först därför att vi vill hålla bedömningarna rena från ogenomtänkta slentriansvar och godtyckliga slumpsvar. Kan man eller vill man inte avge ett omdöme skall man inte uppmuntras eller "tvingas" därtill. För det andra, människors grad av kännedom om olika offentliga verksamheter är en egen viktig frågeställning i sig själv. I den amerikanska forskning som inspirerat oss talas om *Name Recognition* som ett avgörande fenomen i all kommunikation och utvärdering. Marknadsekonomer talar om varumärkeskännedom. Känner man inte till något är det svårt att göra en meningsfull bedömning. I vårt svenska sammanhang kan vi använda term *Verksamhetskännedom*.

Välkända och mindre kända myndigheter

Svenska folkets verksamhetskännedom när det gäller olika myndigheter måste sägas vara förhållandevis god. Även om utfallen nog är något av glädjeresultat i överkant med tanke på undersökningens svarsbortfall, är resultatet med en tydlig majoritet av myndigheterna med kännedomssiffror över femtio procent klart positivt.¹ Tjugotvå av de studerade myndigheterna uppvisar en kännedom som överstiger femtio procent. Endast sju myndigheter missar femtioprocentsstrecket när det gäller verksamhetskännedom (se tabell 1).²

Tabell 1 Kända och mindre kända svenska myndigheter, 2010–2021 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att lämna ett omdöme
1. Polisen	96
2. Folkhälsomyndigheten	95
3. Skatteverket	87
4. Försäkringskassan	87
5. Migrationsverket	82
6. Skolverket	80
7. Trafikverket	80
8. Arbetsförmedlingen	79
9. Valmyndigheten	72
10. Socialstyrelsen	72
11. Livsmedelsverket	67
12. Pensionsmyndigheten	67
13. Naturvårdsverket	66
14. Kriminalvården	66
15. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	65
16. Försvarsmakten	64
17. Tullverket	60
18. Centrala studiestödsnämnden (CSN)	59
19. Inspektionen för vård och omsorg (IVO)	59
20. Kronofogdemyndigheten	59
21. Konsumentverket	57
22. Riksrevisionsverket	52
23. Spelinspektionen	49
24. Allmänna reklamationsnämnden (ARN)	48
25. Statistiska centralbyrån (SCB)	47
26. Energimarknadsinspektionen	34
27. Rekryteringsmyndigheten	28
28. Havs- och vattenmyndigheten	28
29. Forum för levande historia	21

Kommentar: Frågan löd 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?' med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten', 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen redogör för andelen svarpersoner som har uppgett något av svaren 'Mycket bra' till 'Mycket dåligt', dvs. andelen som känner till verksamheten. Tabellen redogör för samtliga myndigheter som har omfrågats under perioden 2010–2021. Alla har dock inte omfrågats varje år. För myndigheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas de högsta kännedomsresultatet. Antalet svarpersoner per undersökning har varierat mellan 1 500–1 600 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Polisen och Folkhälsomyndigheten (FHM) toppar listan över kända myndigheter. Hela 95–96 procent av svenska folket uppger att de känner till dem. I FHM:s fall kan vi utgå ifrån att den höga kännedomssiffran är en effekt av coronapandemin och alla webb- och TV-sända presskonferenser. Andra myndigheter med likaledes hög folklig kännedom är Skatteverket och Försäkringskassan (båda 87 procent). Två under senare år omdebatterade myndigheter som Migrationsverket och Skolverket är också relativt välkända (82 respektive 80 procent). Även Arbetsförmedlingen kvalificerar sig som förhållandevis välkänd med ett kännedomsresultat på 79 procent.

Längst ned på kännedomslistan återfinns fyra myndigheter, varav vissa någorlunda nybildade – Forum för levande historia, Havs- och vattenmyndigheten, Rekryteringsmyndigheten och Energimarknadsinspektionen. Resultaten för dem håller sig kring en kännedom på 21–34 procent. En annan likaledes nybildad myndighet som lyckats bättre med att bli känd är Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). I spåren av pandemin når MSB ett kännedomsresultat på 65 procent år 2021.

Alla kommunala/regionala verksamheter som vi undersökt har varit jämförelsevis välkända (se Holmberg, 2020, tabell 2). Knappast förvånande gäller det mest påtagligt Sjukvården, Renhållningen och Kollektivtrafiken med kännedomssiffror över 90 procent. Förskolan och Plan- och byggfrågor är mindre kända med resultat strax över 60 procent. Grundskolan, Äldreomsorgen och Räddningstjänsten klarar sig något bättre med kännedom kring 75 procent.

En intressant fråga är om verksamhetskännedomen förändrats över tid. Normativt önskar vi oss en stabil eller ökande kännedom, inte en minskande. Vi har mätresultat för tretton myndigheter och fyra verksamheter mellan åren 2010/2014 och 2018/2021. För åtta myndigheter och två verksamheter kan inga förändringar större eller mindre än fem procentenheter spåras i kännedomen.³ Tre myndigheter uppvisar uppåtgående kännedom – Socialstyrelsen, Migrationsverket och Skolverket. Minskande kännedom återfinns för två myndigheter (Kronofogdemyndigheten och Arbetsförmedlingen) och två verksamheter (Grundskolan och Äldreomsorgen).

Sammanlagt betyder det ett positivt besked. En klar majoritet av fallen – tretton av sjutton – uppvisar en stabil eller ökande verksamhetskännedom. Minskande kännedom kan endast noteras i fyra fall. Och i samtliga dessa fall är nedgången begränsad till under tio procentenheter.⁴

Den mer aktuella frågan om huruvida coronapandemin påverkat olika myndigheters grad av kännedom kan ges ett klart svar. Jämför vi kännedomsresultaten för 2019 med 2020/2021 visar det sig att kännedomen är stabil inom +/-5 procentenheter för nio myndigheter/verksamheter, ökande för två myndigheter (Socialstyrelsen och MSB) och svagt minskande för en verksamhet (Grundskolan).⁵ Alltså även här ett övervägande positivt utfall. Pandemikrisen skadade inte svenska myndigheters verksamhetskännedom. Och för de frontmyndigheter som hade att hantera pandemin steg kännedomen mycket tydligt. Det syns i resultaten för

Socialstyrelsen och MSB i våra mätningar. Och det hade med säkerhet synts i utfallet för Folkhälsomyndigheten om vi hade haft mätresultat för FHM:s kännedom före pandemin. Myndigheten omfrågades dock inte förrän mitt under pandemin 2020. Och då hade FHM rekordhöga kännedomssiffror (93 procent).

Medborgarna bedömer offentliga sektorns verksamhetskvalitet

Klart godkänt. Bra betyg. Slutsatsen kan inte bli annorlunda när man tar del av hur svenska folket betygsätter hur svenska myndigheter sköter sina uppgifter. En mycket klar majoritet – hela 25 av 29 myndigheter – får övervägande positiva bedömningar; fler svarande tycker att de gör ett bra arbete än som tycker att de sköter sin uppgift dåligt. De exakta resultaten återfinns i tabell 2 och visar de bästa bedömningarna de olika myndigheterna har fått under perioden 2010–2021. Flera myndigheter har varit med många gånger i SOM-institutets mätningar, och då redovisas det mest positiva betyget i tabellen. Betygsbalansen visar andelen positiva bra-svar minus andelen negativa dåligt-svar.⁶

Toppar utvärderingen gör Folkhälsomyndigheten. Insatsen under pandemin uppskattades uppenbarligen mycket av svenska folket. Hela 77 procent bland de svarande som gör en bedömning ansåg år 2020 att FHM skötte sin uppgift bra. Endast 8 procent var kritiska och tyckte FHM gjorde ett dåligt arbete. Betygsbalansen blir rekordhöga +69.⁷ På plats nummer två kommer Skatteverket (+65). Svenska folket uppskattar ”fogden” som samlar in deras skattepengar. Ett kanske överraskande, men ett nog så viktigt resultat för myndighetsverige. På platserna närmast efter kommer Statistiska centralbyrån och Polisen, och strax därefter Kronofogdemyndigheten, Försvaret och Valmyndigheten; helt centrala resultat för demokratin Sverige. Det mesta blir smidigare och mindre kostsamt i ett samhälle om offentliga verksamheter som handhar vår utrikes säkerhet samt insamling och kontroll av statistik, skatter, virus, brottslingar och röster vid valen bedöms sköta sina uppgifter väl. Då minskar alla transaktionskostnader och samhället blir mer effektivt och därmed också mer legitimt (Holmberg & Rothstein, 2012).

I botten på betygslistan finns fyra myndigheter med övervägande negativa betyg. Fler svenskar tycker de gör ett dåligt än bra jobb. Mest kritik får Arbetsförmedlingen (-35) tätt följt av Migrationsverket (-31). Bedömningar med minusövertikt får också den relativt okända Energimarknadsinspektionen och Inspektionen för vård och omsorg (IVO).

Tabell 2 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt, 2010–2021 (procent, betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Folkhälsomyndigheten	77/8	+69
2. Skatteverket	71/6	+65
3. SCB	62/2	+60
4. Polisen	68/11	+57
5. Konsumentverket	59/8	+51
6. CSN	59/8	+51
7. ARN	58/7	+51
8. Naturvårdsverket	57/9	+48
9. Kronofogdemyndigheten	56/8	+48
10. Försvarsmakten	56/9	+47
11. Trafikverket	59/13	+46
12. Valmyndigheten	56/10	+46
13. Riksrevisionsverket	49/7	+42
14. Livsmedelsverket	50/11	+39
15. Pensionsmyndigheten	52/14	+38
16. MSB	50/18	+32
17. Havs- och vattenmyndigheten	42/11	+31
18. Socialstyrelsen	45/17	+28
19. Forum för levande historia	38/11	+27
20. Rekryteringsmyndigheten	32/12	+20
21. Tullverket	40/27	+13
22. Försäkringskassan	41/32	+9
23. Spelinspektionen	32/26	+6
24. Kriminalvården	35/30	+5
25. Skolverket	30/27	+3
26. Inspektionen för vård och omsorg	30/39	-9
27. Energimarknadsinspektionen	18/36	-18
28. Migrationsverket	20/51	-31
29. Arbetsförmedlingen	17/52	-35

Kommentar: Frågan löd 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?', med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten', 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket eller ganska bra samt andelen som svarat mycket eller ganska dåligt. Balansmättet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga myndigheter som omfrågats vid minst ett tillfälle under perioden 2010–2021 redovisas i tabellen. För verksamheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas högst uppmätta betygsbalans. Beräkningen har gjorts bland personer med kännedom om de olika myndigheterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Att två av välfärdssveriges mest centrala myndigheter – Arbetsförmedlingen och Migrationsverket – alltid i SOM-institutets mätningar år efter år fortsätter att få bottenbetyg av svenska folket är naturligtvis problematiskt, för att uttrycka det mildt. Ett klart underbetyg för kärnverksamheten i myndighetsverige. Och inte blir det bättre av att andra väsentliga välfärdsinstitutioner som Försäkringskassan och Skolverket också har låga betyg. I Försäkringskassans fall har man haft en tydlig negativ betygsbalans sedan 2017 (Holmberg & Weissenbilder, 2022).

De regionala/kommunala verksamheter som ingått i SOM-undersökningarna har i samtliga fall uppvisat positiva betygsbalanser (se tabell 3). Räddningstjänsten når högst med rekordbetyget +84. Även Förskolan och Renhållningen får mycket höga betyg av svenska folket – i båda fallen +65. Grundskolan och Sjukvården hamnar något lägre med kring +50 som högsta betyg under perioden 2010–2021.⁸

Tabell 3 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter, 2010–2021 (procent, betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Räddningstjänsten	85/1	+84
2. Förskolan	74/9	+65
3. Renhållningen	73/8	+65
4. Grundskolan	64/14	+50
5. Sjukvården	65/16	+49
6. Kollektivtrafiken	53/26	+27
7. Äldreomsorgen	47/26	+21
8. Plan- och byggfrågor	41/22	+19

Kommentar: Högsta betygsbalans något undersökningsår redovisas. Procenten är beräknad bland personer som uppger kännedom om de olika verksamheterna. För frågeformulering se kommentar till tabell 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Äldreomsorgen placeras klart lägre med +21 som bästa betyg uppmätt år 2010. Sedan dess har Äldreomsorgen fått klart sämre betyg. I den senaste mätningen 2021 är betygsbalansen +6.

Betygsförändringar över tid

Vår normativa önskeförväntan är uppenbar. Vi vill se stabila eller mer positiva bedömningar av svensk offentlig förvaltning – både mer långsiktigt och under pandemin. Sjunkande betyg för myndigheter och kommunala/regionala verksamheter är inte välkomna. Sådana kan signalera problem som bör åtgärdas, eller åtminstone tittas närmare på. Önskehypotesen om stabila eller förbättrade betygsbalanser kan

mer långsiktigt prövas för sjutton myndigheter/verksamheter. Vi jämför betyg under perioden 2010/2014 med betygen 2018/2021.

Kanske lite besviket måste vi konstatera att vår önskehypotes *inte* får något övertygande stöd – åtminstone inte i den långsiktiga prövningen. En majoritet av de undersökta myndigheterna/verksamheterna uppvisar tvärtemot försämrade betyg över tid. Det gäller för nio av de sjutton fallen. I sju fall kan förbättringar noteras medan ett fall uppvisar ett oförändrat betyg. Dock, i många fall är förändringarna ringa och inte statistiskt säkerställda. Om vi fokuserar på större förändringar över +/- 5 betygsbalanser finner vi fem myndigheter med förbättrade betyg (CSN, Trafikverket, Socialstyrelsen, Pensionsmyndigheten och Försäkringskassan) och likaledes fem myndigheter/verksamheter med försämrade betyg (Arbetsförmedlingen, Migrationsverket, Valmyndigheten, Grundskolan och Äldreomsorgen).⁹

Önskehypotesen klarar sig mycket bättre när vi beaktar svenska folkets bedömning av hur svensk offentlig förvaltning skötte sig under pandemin. Vi kan jämföra tolv myndigheters/verksamheters betyg år 2019 före coronapandemins utbrott med betygen 2021. Det visar sig då att betygsbalansen blivit mer positiv i hela elva fall. Endast en myndighet (Migrationsverket) uppvisar ett något försämrat betyg 2021 (-37) än 2019 (-35). Mest tydligt förbättrades betygsbalansen för Sjukvården och för Socialstyrelsen, men också klart för Trafikverket, Polisen och Grundskolan. Även MSB:s betyg förstärktes, men inte lika påtagligt. Svensk offentlig förvaltning under pandemin får godkänt av svenska folket i den meningen att myndigheter/verksamheter bedöms fungera bättre under krisen än tidigare (Holmberg, 2021). Betygen på verksamhetskvaliteten går upp. De går inte ned.

Det sociala testet

Ovöld är ett gammalt svenskt ord med mycken tyngd. Synonymerna preciserar betydelsen: Rättvisa, Rättrådighet, Omutlighet, Opartiskhet och Objektivitet (SAOB). När Regeringsformen formulerar vad som gäller för offentlig förvaltning i Sverige utnyttjas inte ordet ovöld. Synonymen opartiskhet används i stället tillsammans med andra normerande värdeord som ”allas likhet” och ”iaktta saktighet”. Regeringsformen 1:9 slår fast att ”förvaltningsmyndigheter [...] ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saktighet och opartiskhet.” Stora, viktiga ord som på hävdvunnen svenska betyder att offentlig förvaltning skall utmärkas av ovöld. Alla skall behandlas lika och rättvist. Om ovöld råder bör alla olika sociala och ekonomiska grupper i samhället i huvudsak vara överens när de bedömer hur olika myndigheter fungerar. Myndighetsutövning skall vara opartisk och *uppfattas* fungera opartiskt. Likabehandlingsprincipen är central. Då är det illa om viss offentlig verksamhet bedöms mer positivt bland exempelvis män än bland kvinnor, eller bland företagare jämfört bland arbetare, eller i storstäderna mer än på landsbygden. Idealet är att viktiga samhällsgrupper betygsätter kvaliteten på offentlig förvaltning på ett likartat sätt. Smärre skillnader kan naturligtvis

förekomma och vara tolerabla, men inte större skillnader – framför allt inte om de visar sig vara långlivade.

I tabell 4 genomförs en systematisk prövning av i vad mån myndighetssverige bedöms likartat i ett trettiotal olika samhällsgrupper. Testningen gäller mätningen hösten 2021, men görs på ett jämförbart sätt med tidigare undersökningar (se Holmberg, 2015, 2020). I prövningen 2021 ingår tio myndigheter och tre regionala/kommunala verksamheter. Beräkningarna visar den genomsnittliga betygsbalansen i de olika samhällsgrupperna. Ju högre positivt värde desto mer godkänt, och omvänt ju högre negativt värde desto mer underkänt.

Medeltalet för bedömningsbetygen år 2021 är +15; ett resultat klart på den positiva sidan. Men det intressant nu är inte nivån på betygen utan om det finns skillnader i betygssättningen mellan olika demografiska och sociala grupper. Den normativa förväntan/förhoppningen är att vi inte skall hitta några större skillnader. Resultatet gör oss inte besvikna. Vår normativa hypotes får i allt väsentligt ett tydligt stöd. Betygsskillnaderna mellan olika samhällsgrupper är i de allra flesta fall mycket små. Endast fyra av sammanlagt trettio studerade grupper uppvisar ett genomsnittligt betyg som skiljer sig mer än +/-5 enheter från samtliga svenskers. Medlemmar i TCO och norrlänningar är klart mer positiva än snittet medan boende i Stockholms län och i Västra Götaland/Halland är klart mer negativa. I samtliga dessa fyra fall är resultaten något vi inte sett förut. Utfallet kan med andra ord vara en tillfällighet, eller mer spekulativt ha att göra med pandemin.

Övriga grupper har snittbetyg som i en klar majoritet av fallen (21 grupper) hamnar mellan 0–3 enheter från hela befolkningens medeltal och är inte statistiskt säkra på en mätskala mellan -100 och +100. Dock, med det sagt, vissa återkommande mönster finns i resultaten även om bedömningsskillnaderna är små mellan olika grupper. Bland de sociala grupper som genom åren tenderat att vara något mer positiva än medelsvensken till offentlig förvaltning återfinns kvinnor, äldre, boende i städer utanför storstäderna, högre tjänstemän, SACO-medlemmar, låg- och högutbildade samt offentligt anställda. Att offentligt anställda ger högre betyg än genomsnittssvensken åt offentlig förvaltning måste vara en stor lättnad för myndighetssverige. Det hade inte varit bra om de satt ett lägre betyg på sin egen verksamhet.

Personer som i genomsnitt tenderar att vara mest negativa till offentlig förvaltning är oftast män, unga och 50–64-åringar, boende i storstäder *och* på landsbygd, företagare *och* arbetare, LO-medlemmar, personer med mellanutbildning, anställda i privat sektor och personer med sjuk-/aktivitetsersättning.

Men det måste tydligt betonas – de mönster som vi noterat bygger på mycket små skillnader i olika samhällsgruppers betyg på offentlig förvaltning. Myndighetssverige klarar det sociala testet med väl godkänt. Olika sociala och ekonomiska grupper har hittills under 2000-talet bedömt svensk offentlig verksamhet mycket samstämmigt. Så bör det vara i ett välfungerande förvaltningssystem. Och så är det i Sverige.

Tabell 4 Genomsnittligt bedömningsbetyg för tretton myndigheter/verksamheter i olika demografiska och sociala grupper, 2021 (betygsbalans)

		2021
	Samtliga	+15
Kön	Kvinna	+17
	Man	+13
Ålder	16–29 år	+10
	30–49 år	+13
	50–64 år	+14
	65+ år	+18
Boendeort	Landsbygd	+14
	Tätort	+16
	Stad	+16
	Storstad	+11
Eget hem	Arbetsrum	+15
	Tjänstemannahem	+12
	Högre tjänstemannahem	+13
	Företagare	+13
Fackförbund	LO	+12
	TCO	+21
	SACO	+17
Utbildningsnivå	Låg utbildning	+16
	Medel utbildning	+14
	Hög utbildning	+15
Sektor	Statlig sektor	+15
	Kommunal/landsting	+19
	Privat sektor	+11
Arbetsmarknadsstatus	Arbetslös	+16
	Sjuk/aktivitetsersättning	+9
Region	Stockholm/Stockholms län	+9
	Västra Götaland och Halland	+8
	Västernorrland, Jämtland, Väster- och Norrb.	+22
Medborgarskap	Svensk medborgare	+15
	Utländsk medborgare	+12

Kommentar: Frågan löd 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?' med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten'; 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Bedömningsbetyget kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt) och +100 (alla svarar bra). Beräkningarna har gjorts bland samtliga svarande. Sammanlagt 13 myndigheter/verksamheter ingår i analysen. Vilka de är framgår i tabell 5. Antalet svarpersoner är ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Det ideologiskt/partipolitiska testet

Offentlig förvaltning skall vara oberoende av ideologiska och partipolitiska kopplingar. Ideologiska preferenser eller partitillhörighet får inte färga av sig på myndighetsbeslut. Neutralitet och opartiskhet skall inte bara vara en ledstjärna utan också en realitet i svensk offentlig förvaltning. Det säger grundlagen och sådan är den hävdvunna doktrinen. Idealt skall myndigheter fungera så att alla medborgare uppskattar arbetet – och det oavsett politikens hemvist.

Det ideologiska/partipolitiska testet gäller om medborgare med olika ideologi och partipolitisk tillhörighet bedömer offentlig förvaltning på ett någorlunda likartat sätt. Om något politiskt läger är påtagligt mer nöjt eller missnöjt med hur det offentliga sköter sig kan det vara en signal om att något är fel. Regeringsformens krav på opartiskhet kan vara i fara. Men det behöver inte nödvändigtvis tyda på att något problem på myndighetssidan. Politiska grupperingar som avger avvikande betyg gör kanske "överdrivet" politiserade och ej evidensbaserade bedömningar. Ogrundade bedömningar kan förekomma, men oavsett, ett problem är det. Offentlig förvaltning i Sverige skall vara opartisk och av alla *uppfattas* som opartisk.

När våra mätningar påbörjades för tio år sedan bedömde personer med olika ideologiska uppfattningar myndigheters arbete mycket likartat. De samband mellan vänster-högerideologi och betyg som kunde noteras var knappt märkbara. Betygsättningen gjordes i huvudsak utan ideologiskt färgade glasögon. Betygen i ett Sverige styrt av den borgerliga Alliansen 2013 var något lite mer positiva bland personer till höger än till vänster. År 2015 i ett Sverige styrt av en S/MP-regering var resultaten de omvända med vänsterlutande personer något mer positiva till offentlig förvaltning än högerlutande personer. Men i båda fallen talar vi om mycket små skillnader på några enstaka betygsenheter.¹⁰

Dessa i allt väsentligt ideologiskt ofärgade bedömningar gäller inte längre sedan fem-sex år. Värderingarna av hur myndighetssverige fungerar har blivit mer politiserade bland allmänheten. Personer med preferenser till vänster har blivit mer positiva till offentlig förvaltning samtidigt som högersympatiserande personer blivit mer kritiska. Bedömningarna har politiserats och polariserats mellan vänster och höger. Coronapandemin bromsade inte utvecklingen (Holmberg, 2021). I SOM-undersökningen 2020 och 2021 noterades personer med en subjektiv vänsterposition för en genomsnittlig betygsbalans på +23 respektive +22, att jämföra med +12 respektive +7 för ideologiskt högerinriktade personer. Det ger differenser på 11 respektive 15 betygsbalansenheter. År 2019 före pandemin var motsvarande skillnad 9 enheter, och år 2015 endast 1 enhet.

Något har definitivt hänt. Svensk offentlig förvaltning uppfattas inte längre som ideologiskt-politiskt opåverkat. Myndighetssverige har börjat ses med ideologiskt färgade glasögon. I SOM-institutets mätningar inleddes denna utveckling år 2016 då skillnaden i snittbetyg mellan vänster- och högerpersoner plötsligt ökade till

13 betygsenheter för att 2017 stiga ytterligare till 16 enheter. År 2018 kunde en viss nedgång till en skillnad på 11 enheter spåras som sedan fortsatte ned till 9 enheter 2019. Men under pandemin har alltså polariseringen i bedömningarna mellan vänster och höger gått upp igen till en differens på 11 enheter 2020 och 15 enheter 2021. Skillnaderna har ända sedan 2015/16 haft samma mönster med vänsterpersoner mer positiva till offentlig förvaltning och högerpersoner mer negativa.

Resultaten i tabell 5 granskar utfallet 2021 närmare med fokus på vilka bedömningar olika partiets anhängare gör. Utfallet illustrerar väl att dagens olika partisympatisörer gör mycket skilda bedömningar av hur svensk offentlig förvaltning fungerar. Föga förvånande, det är det ledande regeringspartiets sympatisörer som är mest uppskattande till myndighetssverige. Betygsbalansen bland S-anshängare är starka +29. Men även sympatisörer till övriga tre partier (MP, C, L) i den numera upplösta Januariöverenskommelsen uppvisar höga snittbetyg kring +20.

Tabell 5 Partiernas sympatisörer betygsätter ett antal myndigheter och verksamheter 2021 (betygsbalans)

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Samtliga
Myndigheter									
Folhälsomyndigh.	+67	+75	+52	+71	+57	+46	+52	+26	+56
Skatteverket	+52	+61	+68	+61	+67	+59	+54	+42	+55
Polisen	+51	+70	+51	+59	+65	+45	+59	+23	+54
Socialstyrelsen	+27	+38	+26	+34	+24	+7	+15	-11	+21
MSB	+25	+32	+25	+26	+42	±0	+15	-2	+19
Spelinspektionen	±0	+5	+3	+4	+2	-10	+4	+5	+3
Skolverket	+4	+18	+20	+10	-11	-9	-10	-36	-3
Försäkringskassan	-22	-4	-5	-7	-2	-13	-24	-44	-17
Arbetsförmedlingen	-37	-14	-28	-36	-34	-41	-44	-50	-33
Migrationsverket	-32	-18	-23	-34	-28	-50	-47	-68	-37
Verksamheter									
Sjukvården	+28	+56	+58	+55	+34	+32	+47	+25	+44
Grundskolan	+18	+40	+36	+42	+31	+24	+25	+2	+27
Äldreomsorgen	-8	+18	+12	+4	+7	±0	±0	-9	+6
Medeltal	+13	+29	+23	+22	+19	+8	+11	-7	+15

Kommentar: Frågan löd 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?' med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten'; 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Procenten är beräknad bland samtliga svarande, inklusive de som svarat 'Ingen uppfattning' respektive 'Känner ej till myndigheten/verksamheten'. Antalet svarande är ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Uppskattningen av offentlig verksamhet är klart lägre bland oppositionspartiernas anhängare. KD- och M-sympatisörer har genomsnitt kring +10 medan anhängare till Sverigedemokraterna är allra mest negativa med ett snittbetyg på låga -7. Även Vänsterpartiets väljare är mer kritiska än sympatisörer till forna Januariöverenskommelsens fyra partier, men inte lika negativa som anhängare till de tre partierna i det nya konservativa blocket. V-väljares betygssnitt 2021 är +13.

En närmare analys av hur de tre största partiernas anhängare betygsatt myndigheterna genom åren demonstrerar mycket tydligt hur bedömningarna har politiserats. År 2013 var skillnaden i snittbetyg mellan sympatisörer till S respektive till M endast 2 enheter. I senaste SOM-undersökningen 2021 har den differensen ökat till 23 enheter.¹¹ Motsvarande skillnad mellan S-och SD-anhängare är klart större och därtill ökande från 27 enheter 2013 till hela 45 enheter 2021. Bedömningskillnaderna mellan anhängare till M och SD är mindre och har hållit sig stabila kring 20 enheter alla år.¹²

Sveriges två i modern tid regeringsbärande partier Socialdemokraterna och Moderaterna har idag sympatisörer som i ökande utsträckning gör åtskilda bedömningar av hur svensk offentlig förvaltning fungerar. Foga därtill att Sveriges tredje största parti Sverigedemokraterna har sympatisörer som är än mer negativa till myndighetssverige än M:s anhängare. Och det är detta SD som Moderaterna samarbetar med inför valet 2022 och kommer att ta regeringsstöd av vid en eventuell valvinst. Bäva månede myndighetssverige inför den vänster-högerpolitisering och inför den ökande klyftan mellan Sveriges två regeringsbärande partier.

Hur man än ser på detta sakernas tillstånd – bra är det inte för demokratin Sverige. Så skall det inte se ut i ett välfungerande demokratiskt samhälle. Medborgares utvärdering av offentliga myndigheter skall inte kännetecknas av ideologisk polarisering och partipolitisering. Myndigheter skall vara opartiska och inte bedömas beroende på medborgarnas ideologi eller partimässiga hemvist. Oväld skall råda och myndigheterna skall uppfattas som oväldiga.

Vänster-högermotsättning i bedömningen av myndighetssverige

Det vore att ta i att hävda att Regeringsformens stadganden om att förvaltningsmyndigheter ska vara opartiska är i fara. Så illa är det nog inte. Men helt problemfritt är det inte. Offentlig förvaltning skall karaktäriseras av oväld och uppfattas som oväldig av medborgarna. Mot denna bakgrund är det illa att vi ser tydliga tecken på en ökad politisering när svenska folket bedömer hur den offentliga förvaltningen fungerar. Personer ideologiskt till vänster respektive till höger gör idag påtagligt mer olika bedömningar än för bara fem-sex år sedan. Vänsterinriktade väljare ser en bättre fungerande offentlig verksamhet än högerinriktade väljare. På ett motsvarande sätt uppskattar S-sympatisörer myndighetssverige klart mer än KD-, M- och SD-väljare. Denna politisering av bedömningarna av svensk offentlig förvaltning har tilltagit under senare år, inklusive under pandemiåren.

Hur och varför har detta hänt? Det finns anledning till rannsakan och utvärdering på många håll. Självfallet inom myndighetssverige, men också inom politiken och de politiska partierna. Därtill med visst eftertryck inom den etablerade mediavärlden och inom de nya sociala medierna – de centrala informationsförmedlarna – men också bland medborgarna själva som sätter betyg med måhända svag eller ingen evidens. Varför inte tillsätta en offentlig utredning – ett förslag vi upprepar lite envist.

Det är svårt att förstå och acceptera att tre av välfärdssveriges viktigaste myndigheter Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket år efter år får klara underbetyg av svensk folket, och det dessutom av *samtliga* riksdagspartiers väljare. Om Skatteverket kan uppnå toppbetyg – fogden som tar våra pengar – varför inte också Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket? Väldigt många frågor som pockar på svar, och som kräver ordentliga opartiska analyser – åtföljda av konkreta förslag till åtgärder. Som sagt det krävs en offentlig utredning.

Noter

- ¹ Svartsbortfallet i SOM-undersökningen 2021 är 52 procent. Möjligen hade kännedomsresultaten blivit något sämre om fler besvarat undersökningen, då befintliga respondenter sannolikt är något mer engagerade än de som valt att inte svara.
- ² Tack till Anna Cederholm Lager för hjälp med dataframtagning och utformning av tabeller.
- ³ Myndigheter/verksamheter med stabil verksamhetskänedom: Skatteverket, Polisen, Trafikverket, Valmyndigheten, Konsumentverket, CSN, Pensionsmyndigheten, Försäkringskassan, Förskolan och Sjukvården (Holmberg & Weissenbilder, 2022).
- ⁴ Myndigheter/verksamheter med kännedomsnedgångar över fem procentenheter: Kronofogdemyndigheten 2012–2019 = -8 procentenheter; Arbetsförmedlingen 2010–2021 = -6; Grundskolan 2010–2021 = -8; Äldreomsorgen 2010–2012 = -7.
- ⁵ Kännedomsstabila myndigheter/verksamheter: Skatteverket, Polisen, Trafikverket, Försäkringskassan, Skolverket, Arbetsförmedlingen, Migrationsverket, Sjukvården och Äldreomsorgen. Uppgången för Socialstyrelsen 2019–2021 är +9 procentenheter, för MSB 2017–2021 +11. Nedgången för Grundskolan 2019–2021 är -8 procentenheter (se Holmberg, 2021).
- ⁶ Tio myndigheter ingick i SOM-undersökningen 2021. Bland svarande med kännedom blev betygsbalansen följande: Skatteverket +63; FHM +58; Polisen +56; MSB +30; Socialstyrelsen +28; Spelinspektionen +6; Skolverket -4; Försäkringskassan -19; Migrationsverket -44; Arbetsförmedlingen -45. Fem myndigheter har klart sämre betygsbalans 2021 än bästa noteringen tidigare:

Försäkringskassan med -19 2021 mot +9 2015, Migrationsverket med -44 2021 mot -31 2015, FHM med +58 2021 mot +69 2020, Arbetsförmedlingen med -45 år 2021 mot -35 år 2011 och Skolverket med -4 2021 mot +3 2012.

- 7 Året därpå, 2021, har betygsbalansen blivit något mindre positiv för FHM, ned till +58. En motsvarande nedgång i förtroendet för FHM kan också iakttas i Kantar Sifos regelbundna mätningar från mars 2020 till mars 2022. När andra pandemivågen satte in senhösten 2020 tappade FHM cirka 10–15 procentenheter i förtroende; ett tapp som sedan inte vanns tillbaka. Se Wennö, 2022.
- 8 Grundskolans toppbetyg +50 är från 2011. Betyget har sedan dess varierat mycket med en botten på +22 år 2019. I SOM-undersökningen 2021 är resultatet +40. Toppbetyget +49 för Sjukvården uppnåddes år 2010. Därefter sjönk betyget år för år ned till låga +12 år 2019 – en drastisk nedgång. Dock, pandemiinsatsen har fått betyget för Sjukvården att åter stiga – till +37 2020 och +45 2021.
- 9 Betygen förändras inte alltid monotont/linjärt uppåt eller nedåt. Relativt stora variationer kan förekomma under den studerade perioden 2010–2021. Exakta resultat per år redovisas i Holmberg & Weissenbilder (2022).
- 10 I mätningen 2013 fick offentlig förvaltning *fyra* betygsbalansenheter högre snittbetyg till höger än till vänster. År 2015 var motsvarande skillnad *en* betygsbalansenhet högre resultat till vänster än till höger.
- 11 Analysen görs bland svarande med verksamhetskännedom, och därtill enbart för de studerade myndigheterna.
- 12 Differensen var 19 enheter 2013 och 22 enheter 2021.

Referenser

- Charron, Nicholas, Lapuente, Victor & Paola Annoni (2019). Measuring Quality of Government in EU Regions Across Space and Time. *Papers in Regional Science*, 98(5).
- Holmberg, Sören (2015). Mycket höga krav på offentlig verksamhet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2020). Partipolitisk splittring i bedömningen av kvalitén på offentlig verksamhet. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2021). Ökad uppskattning av offentlig verksamhet pandemiåret 2020. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (red) (2012). *Good Government: The Relevance of Political Science*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Holmberg, Sören & Marcus Weissenbilder (2022) *Medborgarna betygsätter svensk offentlig förvaltning*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Johansson, Susanne & Sören Holmberg (2011). Kvalitet på offentlig verksamhet. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Pidd, Michael (2012). *Measuring the Performance of Public Services*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sundell, Anders (2015). *Public Administration and Corruption*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)*.
- Tria, Giovanni & Giovanni Valotti (2012). *Reforming the Public Sector*. Washington, DC: Brookings.
- Wennö, Jonathan (2022). *Kantar Public: Allmänhetens tillit, tankar och beteende under coronapandemin*. Stockholm: Kantar Sifo.

LÄNGE LEVE MONARKIN?

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Är det rimligt att i ett demokratiskt samhälle ha ett statschefsämbete där tillsättningen sker genom arv och inte genom allmänna val? Beaktat resultaten i det här kapitel om allmänhetens inställning till monarkin och förtroende för kungahuset, förefaller svaret vara ja. Det är en majoritet av de svarande i 2021 års nationella SOM-undersökning som anser att den svenska monarkin ska bevaras. Stödet är som störst bland äldre, personer som identifierar sig som höger, sympatisörer till Kristdemokraterna, Moderaterna och Centerpartiet samt bland personer som är mycket nöjda mer hur demokratin fungerar i Sverige. När det gäller förtroendet för hur kungahuset sköter sitt arbete, har en nedgång i andelen förtroendefulla kunnat ses på lång sikt. På kortare sikt har dock kungahusets förtroendekapital legat på en stabil nivå. Samma samhällsgrupper som stödjer monarkin, har ger också uttryck för störst förtroende för kungahuset.

År 2023 firar Sveriges nuvarande regent, Carl XVI Gustaf, femtio år på tronen. Det har då gått ett halvsekel sedan kronprins Carl Gustaf i mitten av september 1973 tillträdde ämbetet efter den nyss bortgångne Gustaf VI Adolf. ”För Sverige – i tiden” blev den nya monarkens valspråk, Carl XVI Gustaf hans namn och Sveriges konung hans titel (Åse, 2009). Sedan dess har mycket vatten har hunnit flyta under broarna och det svenska folket har fått se sitt kungahus utökats med både en och två generationer tronarvingar.

Som statschef är regentens uppgifter bland annat att öppna riksmötet på begäran av riksdagen, vara ordförande vid konseljer som äger rum på Kungliga Slottet, inneha ordförandeskapet i Utrikesnämnden samt representera Sverige vid inkommande och utgående statsbesök (Kungahuset, 2022a). Därtill ska statschefen verka för att främja svenska intressen inom olika områden samt förvalta, vårda och tillgängliggöra det kungliga kulturarvet. Statschefen har sedan länge ingen politisk makt, utan förväntas agera i samförstånd med de politiska organen och samtidigt agera opolitiskt (jfr. SOU 1972:15). Politiskt är stödet för monarkin stort och stabilt. De flesta partier i Sveriges riksdag står bakom monarkins bevarande i sin nuvarande form.

Men hur ser det svenska folket på sitt kungahus? I vilken utsträckning uttrycker allmänheten förtroende för den verksamhet som bedrivs vid kungahuset och hur ser opinionen ut i frågan om monarkins vara eller icke vara? Dessa frågor kommer att granskas närmare i det här kapitlet. Innan frågorna analyseras görs inledningsvis en

kort summering av den konstitutionell monarkins framväxt och förutsättningarna för statschefens uppdrag.

En symbol för den svenska nationen

I en demokrati som Sverige, där jämlikhet, alla människors lika värde, åsikts- och religionsfrihet utgör grundläggande principer, kan monarkin te sig som en anakronism – en relik från svunna tider (Nilsson, 2010; 2020). Som statsskick innebär monarkin att en enskild person eller släkt representerar en politisk och nationell gemenskap, där ämbetet går i arv från generation till generation. Sedan 1818 ärvs ämbetet inom huset Bernadotte, vilket är nationalstaten Sveriges hittills mest långlivade kungadynasti (Kungahuset, 2022b). Tronföljden regleras av 1810 års successionsordning (SFS, 1810:0926), som ursprungligen stadgade att endast manliga efterkommande till Karl XIV Johans avkomlingar kunde ärva tronen. Sedan 1980 gäller dock full kognatisk tronföljd, där både kvinnliga och manliga ättlingar till den nuvarande kungen har successionsrätt till Sveriges tron (SFS, 1979:935).

Monarkins roll och uppgifter under Carl XVI Gustafs tid som statschef har onekligen sett annorlunda ut jämfört med när den första regenten av ätten Bernadotte, Karl XIV Johan, besteg tronen. Då var kungen den som styrde riket, även om 1809 års regeringsform angav att maktindelning skulle finnas mellan monarken och riksdagen (Mattsson & Petersson, 2011; Holmberg & Stjernquist, 1973). Under senare delen av 1800-talet försvagades dock monarkins makt parallellt med att riksdagens position som rikets centrala maktcentrum stärktes. Och med parlamentarismen slutliga införande i Sverige efter första världskriget, kom kungamakten att övergå i folkmakt (Wenander, 2020), även om parlamentarismen förvisso inte skrevs in i regeringsformen förrän 1969 (Lane, 1996).

Genom parlamentarismen kunde monarkens kvarvarande politiska makt upphävas med demokratiska medel utan att monarkin i sig behövde avskaffas (Lane, 1996). Sedan införandet av 1974 års regeringsform har den svenska statschefen inte längre någon politisk makt (SFS, 1974:152). Som institution och som statschef är kungahusets och monarkens funktion numera statsceremoniell och representativ (Wenander, 2020). Det svenska statsskicket efter 1974 är konstitutionell monarki, med betydelsen att konstitutionen är den högsta instansen för nationalstaten vilken även monarken, åtminstone teoretiskt behöver, ska rätta sig efter.

Frågan om det övergripande statsskicket – om Sverige ska förbli monarki eller övergå till att bli republik – har sedan 1970-talets Grundlagsberedning varit en rar fråga i politiska sammanhang, inte minst efter införande av full kognatisk tronföljd 1980 (Eriksson & Wängmar, 2005). Som exempel kan nämnas att frågan varken har tagits upp i senare års demokratiutredningar (SOU, 2000:1; SOU, 2016:5) eller i Grundlagsutredningen (SOU, 2008:125). Det förekommer förvisso motioner i frågan, men det pågår inget partiöverskridande arbete för att driva frågan om att Sverige ska bli republik med folkvald statschef (Nilsson, 2006; 2020). Sett till

partiernas nuvarande inställning till monarkin, är den dominerande ståndpunkten att den svenska monarkin ska bevaras. Exempelvis önskar både Centerpartiet och Liberalerna behålla monarkin så som den ser ut idag, där kungahuset och monarken har en representativ funktion, utan någon formell makt (Centerpartiet, 2022; Liberalerna, 2022). Moderaterna och Kristdemokraterna lyfter hur monarkin genom sin position ovan politiken kan representera hela folket och fungera som en enande kraft bortom den ombytliga partipolitiken (Kristdemokraterna, 2022; Moderaterna, 2022). Sverigedemokraterna betonar Sveriges långa historia som monarki och att detta statsskick ska bestå under lång tid framöver (Sverigedemokraterna, 2021).

Tre partier önskar dock avskaffa monarkin. Vänsterpartiet menar att den som innehar det högsta ämbetet, statschefen, ska vara folkvald (Vänsterpartiet, 2020). Miljöpartiet anser i sin tur att monarkin på sikt bör avskaffas då den inte har någon plats i demokratin, särskilt som ingen i ett demokratiskt samhälle kan födas till ett offentligt ämbete (Miljöpartiet, 2021). Även Socialdemokraterna har inskrivet i sitt partiprogram att monarkin ska avskaffas (Socialdemokraterna, 2013:7). Mest aktivt i frågan var dock partiet mellan tidigt 1910-tal och tidigt 1970-tal (Eriksson & Wängmar, 2005). I samband med grundlagsberedningens arbete med det som kom att bli 1974 års regeringsform, var det främst Socialdemokraterna som argumenterade för att avskaffa monarkin och införa republik, vilket slutade med Torekovöverenskommelsen 1971 där Socialdemokraterna och de konservativa partierna enades om att behålla monarkin, men ta bort det formella maktutövandet (Sveriges Radio, 2012; Åse, 2009; Eriksson & Wängmar, 2005).

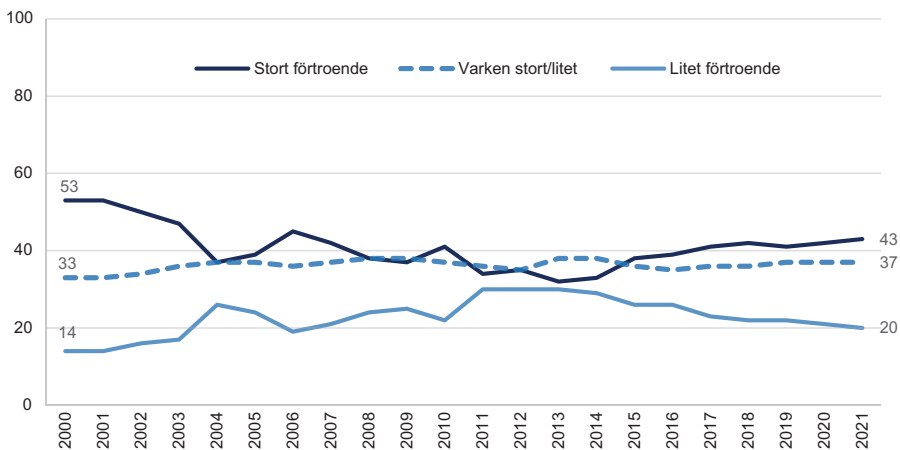
Stabilt förtroende för kungahuset de senaste åren

Hur stort folkligt stöd har den svenska monarkin? Ett sätt att bedöma monarkins ställning i samhället är att beakta förtroendet för den verksamhet som är förknippad med kungahuset. I den nationella SOM-undersökningen undersöks hur stort förtroende allmänheten har för centrala samhällsinstitutioner, däribland kungahuset. I 2021 års undersökning uppgav 43 procent av respondenterna att de hade mycket eller ganska stort förtroende för hur kungahuset sköter sitt arbete. Drygt en tredjedel, 37 procent, svarade att de varken hade stort eller litet förtroende medan var femte person, 20 procent, uppgav sig ha ganska eller mycket litet förtroende (figur 1).

Sett över tid har det skett vissa fluktuationer i förtroendebedömningarna. Andelen stort förtroende har dock alltid varit större än andelen lågt förtroende. I figur 1 visas förtroendebedömningarna för perioden 2000–2021. Resultaten visar att förtroendet var som högst i början av 00-talet då andelen förtroendefulla var drygt 50 procent. Förtroendet dalade dock kraftigt 2004, vilket följde efter en intensiv debatt i medierna om ett uttalande som kungen gjort om förhållanden i sultanatet Brunei. I samband med en pressträff under kungaparets statsbesök i Brunei i februari 2004, ställdes frågan om det varit svårigheter att umgås och

förhandla med en ledare som anklagats för att vara odemokratisk och för att styra landet med järnhand. I sitt svar framhöll kungen att det snarare tycktes finnas en stor öppenhet och nära kontakt mellan sultanen och folket (Nilsson, 2013, 2020; Åse, 2009). Uttalandet väckte stor kritik bland både politiker och i media (Sveriges Radio, 2004; jfr. Petersson, 2004). Även regeringen kritiserades för det sätt som statsbesöket hade planerats och genomförts. Från hovet kommunicerades att underlaget som uttalandet utgått från var framtaget av Utrikesdepartementet (UD) och att kungen hade avsett sultanens relation till folket, inte den politiska situationen. I detta underlag fanns bland annat en promemoria från UD där sultanens person beskrev i positiva ordalag (Dagens Nyheter, 2004a, 2004b).

Figur 1 *Förtroende för det sätt som kungahuset sköter sitt arbete, 2000–2021 (procent)*

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svarsalternativen är 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel mycket stort respektive ganska stort förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2021 var 3 073.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2021.

Förtroendet för kungahuset pekade åter uppåt 2006, det år som kung Carl XVI Gustaf firade sin sextionde födelsedag. Där efter dalade förtroendet successivt fram till 2013/2014, med undantag för en tillfällig uppgång 2010, det år då kronprinsessan Victoria och prins Daniel vigdes. Det har dock noterats att förtroendebedömningarna i 2010 års nationella SOM-undersökningar sannolikt påverkades av publiceringen av boken *Carl XVI Gustaf – den ofrivillige monarken* (Sjöberg m.fl., 2010), vilket skedde i början av november (se vidare Nilsson, 2013, 2020). En

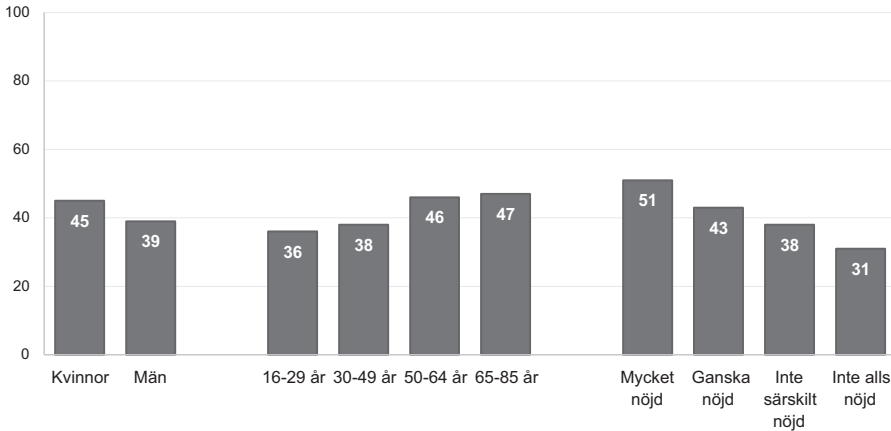
jämförelse mellan de som svarade på SOM-undersökningen före respektive efter publiceringen visar en skillnad om 8 procentenheter i andelen stort förtroende mellan de båda grupperna. Absolut lägst var dock folkets förtroende för kungahusets år 2013, med 32 procent stort förtroende. Det är också det år där differensen mellan andelen stort förtroende och andelen litet förtroende varit som minst, 2 procentenheter. Sedan 2015 och framåt har dock differensen successivt ökat igen, och 2021 är spannet mellan de båda grupperna ungefär på samma nivå som 2006. Det återstår att se i vilken mån kungens stundande 50-årsjubileum som Sveriges statschef kommer att ha betydelse för svenska folkets förtroendebedömningar.

Nöjdhet med demokratin, ideologisk identifikation och partisympati avgörande för förtroendet

När förtroendebedömningarna bryts ner på olika grupper, framgår det att kvinnor och äldre har något större förtroende för kungahuset än män och yngre. Bland kvinnor uppger sig 45 procent ha stort förtroende för hur kungahuset sköter sin verksamhet, en andel som bland män är 39 procent (figur 2). Likaså uppger 46–47 procent av personerna i 50–85-årsåldern att de hyser stort förtroende, medan andelen förtroendefulla bland 16–29-åringar är 36 procent. Att förtroendenivåerna ligger lägre bland yngre innebär dock inte att dessa har lågt förtroende. Det handlar i stället om att det finns en större andel som säger sig ha varken stort eller litet förtroende i dessa grupper. Om hänsyn tas till både ålder och kön, framträder en tydlig skillnad i andelen med stort förtroende bland personer över 65 år. En majoritet av kvinnorna i den äldsta åldersgruppen, 53 procent, har stort förtroende för kungahuset medan andelen förtroendefulla bland män i samma åldersgrupp uppgår till 39 procent.

En faktor som är av stor för betydelse för förtroendet, är hur nöjd eller missnöjd man är med det sätt på vilket den svenska demokratin fungerar. Bland personer som är mycket nöjda med den svenska demokratin har drygt hälften, 51 procent, stort förtroende för kungahuset. Bland dem som däremot inte alls känner sig nöjda med hur demokratin fungerar, är andelen förtroendefulla 31 procent. Stor nöjdhet med demokratin förefaller således innebära att Sveriges nuvarande statsskick som konstitutionell monarki, där statschefen har en representativ men inte politiskt styrande roll, upplevs som relativt oproblematiskt.

Figur 2 Andel stort förtroende för kungahuset, efter kön, ålder och nöjdhet med den svenska demokratin, 2021 (procent)

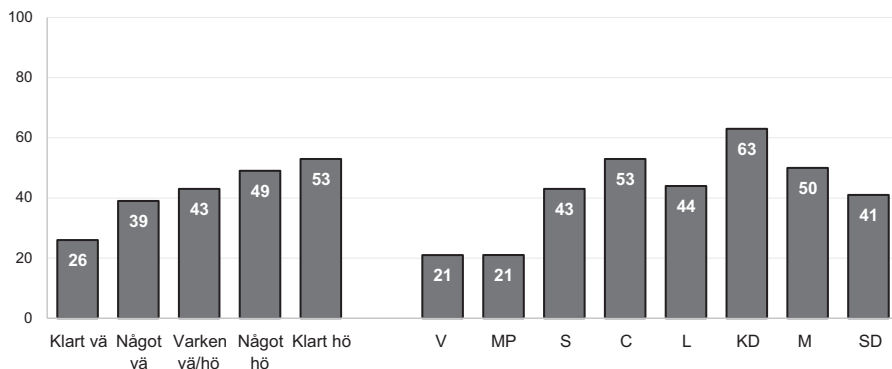
Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svartalternativen är 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel mycket stort respektive ganska stort förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Minsta antal svarande var 220 (inte alls nöjd med demokratin).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

De största skillnaderna i allmänhetens förtroendebedömningar är dock relaterade till ideologisk identifikation och partisympati. Ju längre åt höger på den ideologiska vänster-höger-skalan som individen placerar sig, desto större är förtroendet för kungahuset. Bland personer som står ideologiskt klart till vänster har 26 procent stort förtroende för hur kungahuset bedriver sin verksamhet, vilket kan jämföras med 43 procent stort förtroende bland dem som varken står till vänster eller till höger, samt 53 procent stort förtroende bland personer klart till höger (figur 3). Bedömningen av kungahuset följer således ett slags ideologisk förtroendetrappa.

Sett till vilket politiskt parti som svarspersonerna uppger sig sympatisera med, är det bland Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer som det lägsta förtroendet hittas. Bland dessa uttrycker endast 21 procent stort förtroende för kungahuset. Hos sympatisörer till Socialdemokraterna, Liberalerna och Sverigedemokraterna är andelen med stort förtroende dubbelt så stor: 43 (S), 44 (L) respektive 41 procent (SD) uppger att deras förtroendet för kungahuset är stort. Förtroendet bland dessa tre grupper ligger således på ungefär samma nivå som den genomsnittliga förtroendebedömningen bland allmänheten. De partisympatisörer som tangerar eller ligger ovanför 50-procentsstrecket är Moderaternas sympatisörer, där hälften av de svarande har stort förtroende för kungahuset, Centerpartiets sympatisörer med 53 procent stort förtroende samt sympatisörer till Kristdemokraterna, vilka har det största förtroendet av samtliga grupper, 63 procent.

Figur 3 Förtroende för kungahuset, efter ideologisk identifikation och partisympati, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svartalternativen är 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel mycket stort respektive ganska stort förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Minsta antal svarande var 89 (sympatisörer till Liberalerna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

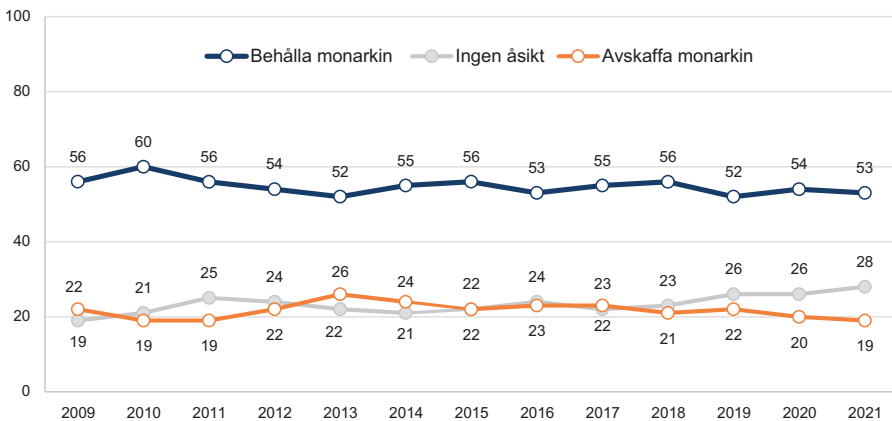
Sett till de politiska partiernas inställning till monarkin, där Vänsterpartiet och Miljöpartiet vill se att den svenska konstitutionen övergår från monarki till republik, är det inte förvånande att förtroendenivån hos de båda partiernas sympatisörer är låg. Likaså förefaller Kristdemokraternas uttalade stöd för att bevara den svenska monarkin återspeglas hos partiets sympatisörer. Möjligen är det däremot något förvånande att Sverigedemokraternas sympatisörer inte har större förtroende för kungahuset, givet moderpartiets hållning att den svenska monarkin ska bestå under lång tid framöver. Här kan dock inflikas att Sverigedemokraternas sympatisörer genomgående har lägre förtroende för svenska samhällsinstitutioner jämfört med andra partiers sympatisörer. Av det tjugotalet institutioner vars förtroende årligen mäts i den nationella SOM-undersökningen, är det bara för två som förtroendet hos Sverigedemokraternas sympatisörer ligger ungefär i paritet med alternativt högre än genomsnittet. Den första är storföretagen, där 25 procent av allmänheten och 30 procent av sympatisörerna till Sverigedemokraterna uttrycker stort förtroende, och den andra är kungahuset, där motsvarande förtroendenivåer är 43 (samtliga) respektive 41 procent (SD). För övriga samhällsinstitutioner är skillnaderna betydligt större. Som exempel kan nämnas sjukvården, som åtnjuter högst förtroende av samtliga samhällsinstitutioner som omfrågas i SOM-undersökningen (se Andersson, 2022). Hos allmänheten har 79 procent stort förtroende för sjukvården medan andelen bland Sverigedemokraternas sympatisörer är 64 procent. Sett ur detta perspektiv är förtroendet för kungahuset hos sympatisörer till Sverigedemokraterna snarare att betrakta som något högre än väntat.

Majoritet för att behålla den svenska monarkin

En annan temperaturmätare av allmänhetens inställning till kungahuset är frågan huruvida Sverige ska behålla monarkin eller om det nuvarande konstitutionella statsskicket bör avskaffas. I 2021 års SOM-undersökning ställer sig 53 procent bakom förslaget att *behålla* monarkin, medan 19 procent är av motsatt åsikt, det vill säga att monarkin ska avskaffas (figur 4). Stödet för monarkin är således närmare tre gånger så stort som invändningarna mot densamma. Därtill uppger sig 28 procent sakna åsikt i frågan.

Opinionen har i stort varit densamma under den senaste tioårsperioden, där stödet för att behålla monarkin har haft ett tydligt övertag jämfört med stödet för att avskaffa monarkin. Stödet för monarkin har varierat mellan som mest 60 procent (2010) och som minst 52 procent (2013, 2018). Förslaget om att avskaffa monarkin, å sin sida, har som mest stöttats av 26 procent (2013) och som minst haft stöd av 19 procent (2010, 2011, 2021). Under 2020-talets inledande år har det skett en parallell rörelse där andelen som invänder mot monarkin har minskat samtidigt som andelen som inte tar ställning för eller emot monarkin har ökat.

Figur 4 Stödet för att behålla respektive avskaffa monarkin, 2009–2021 (procent)

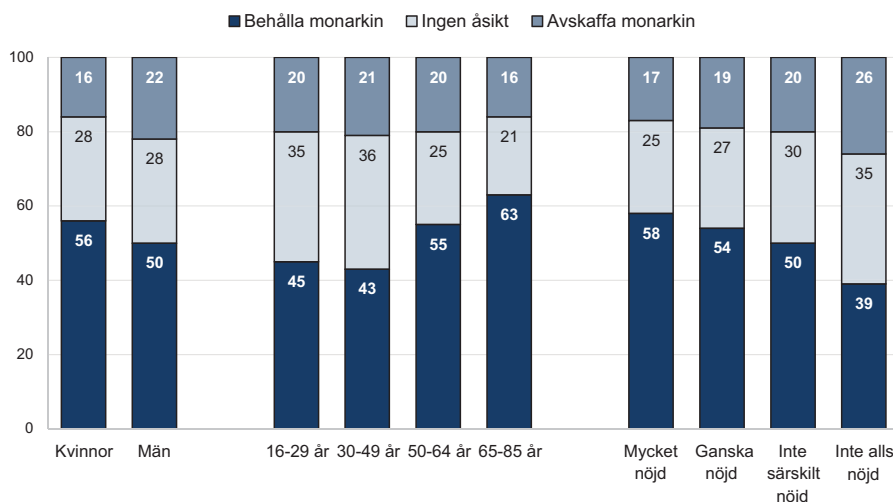
Kommentar: Frågan löd 'Tycker du att Sverige ska behålla eller avskaffa monarkin?'. Svarsalternativen framgår av figuren. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2021 var 1 580.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2021.

Mönstret i stödet för eller emot monarkin liknar på många sätt förtroendebedömningarna. Kvinnor är mer rojalistiska än män, även om skillnaderna är jämförelsevis små (figur 5). Likaså är uppslutningen bakom monarkin störst bland äldre och minst bland yngre. Bland personer mellan 16–49 år anser i snitt 44 procent att

monarkin ska behållas – en andel som bland 65–85-åringar är 63 procent. Den åldersrelaterade åsiktsdifferensen är större i monarkifrågan än i förtroendefrågan. Yngre är dock inte mer benägna att vilja avskaffa monarkin, istället saknar de i större utsträckning åsikt i frågan. De som är nöjda med demokratin vill i klart högre utsträckning behålla monarkin än de som är missnöjda, 58 procent jämfört med 39 procent. I gruppen som är mycket missnöjda med hur demokratin i Sverige fungerar anser i stället var fjärde person, 26 procent, att monarkin bör avskaffas.

Figur 5 Stödet för att behålla respektive avskaffa monarkin, efter kön, ålder och nöjdhet med den svenska demokratin, 2021 (procent)

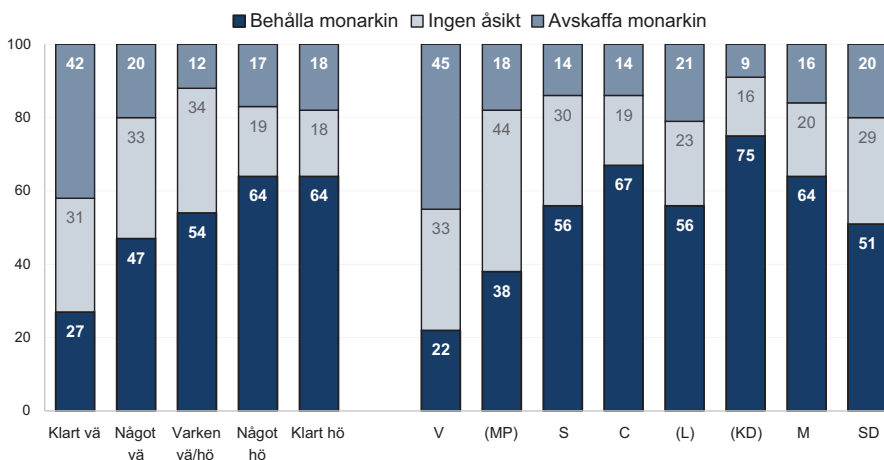
Kommentar: Frågan löd 'Tycker du att Sverige ska behålla eller avskaffa monarkin?'. Svarsalternativen framgår av figuren. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Minsta antal svarande var 106 (inte alls nöjd med demokratin).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

De största skillnaderna i synen på monarkin är emellertid även här förknippade med ideologisk identifikation och partisympati. Mest rojalistiska är personer som identifierar sig som ståendes något eller klart till höger på den politiska skalan (figur 6). I dessa båda grupper instämmer 64 procent i att den nuvarande konstitutionen ska bevaras. En majoritet i gruppen som står varken till vänster eller till höger, 54 procent, är också av samma åsikt. Likaså ger knappt hälften, 47 procent, av gruppen som placerar sig något till vänster sitt stöd till den svenska monarkin. Gruppen klart till vänster skiljer i sin tur ut sig genom att vara minst rojalistisk. Var fjärde person, 27 procent, stödjer förslaget om att värna monarkin, medan 42 procent tycker att det är dags för avveckling.

De som är allra minst rojalistiska är Vänsterpartiets sympatisörer. Fyrtiofem procent anser att monarkin ska avskaffas, medan 27 procent ger sitt stöd till monarkin. Även bland miljöpartistiska sympatisörer är det mindre än hälften som säger sig vilja behålla den konstitutionella monarkin, 38 procent. Samtidigt är stödet för att avskaffa monarkin svagt, 18 procent, vilket innebär att gruppen karakteriseras av en hög andel som saknar åsikt i frågan. Här bör dock påpekas att antalet svars-personer är lågt i denna grupp (se kommentar till figur 6), varför resultaten ska tolkas med viss försiktighet. Detsamma gäller för gruppen av kristdemokratiska sympatisörer, som här är den allra mest rojalistiska svarsgruppen med 75 procent för att behålla monarkin. Även bland resterande partiers sympatisörer stödjer en majoritet förslaget om monarkins bevarande. Av Centerpartiets och Moderaternas sympatisörer är 67 respektive 64 procent för att bevara konstitutionen så som den är. Detsamma gäller för Socialdemokraternas, Liberalernas och Sverigedemokraternas respektive sympatisörer, av vilka 56 procent (S, L) respektive 51 procent (SD) önskar ha kvar det svenska kungahuset.

Figur 6 Stödet för att behålla respektive avskaffa monarkin, efter ideologisk identifikation och partisympati, 2021 (procent)

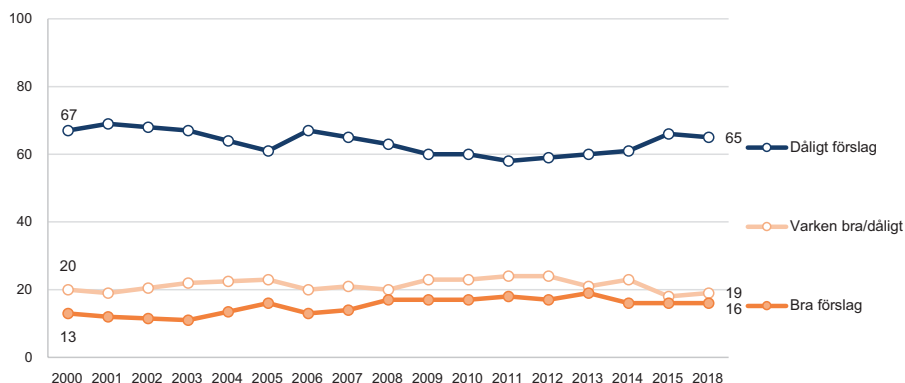
Kommentar: Frågan löd 'Tycker du att Sverige ska behålla eller avskaffa monarkin?'. Svartalternativen framgår av figuren. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Partisympatisörer med partibeteckningen inom parentes samt kursiverade procentsatser innebär att antalet svarande är lågt och att resultaten bör tolkas med stor försiktighet. Minsta antal svarande var 39 (sympatisörer till Liberalerna), 55 (sympatisörer till Kristdemokraterna) och 60 (sympatisörer till Miljöpartiet).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Längre tillbaka har den nationella SOM-undersökningen även innefattat en fråga om huruvida Sverige bör transformeras till en republik istället, det vill säga det som

kan beskrivas som underförstått i frågan om monarkins bevarande/avskaffande. I figur 7 nedan presenteras hur stödet för att införa republik i Sverige har sett ut under 2000-talet, fram till 2018. Då, när den senaste mandatperioden 2018–2022 precis hade börjat, ansåg var sjätte person att det var ett bra förslag medan en stor majoritet, 65 procent, ansåg förslaget vara dåligt. Opinionsen har sedan 2000-talets första år varit stadigt emot att Sverige övergår från att vara en konstitutionell monarki till att istället bli en republik (se även Nilsson, 2020). Givet att förtroendet för kungahuset i likhet med stödet för att bevara monarkin har legat på stabila nivåer de senaste åren, är det rimligt att tro att det svenska folket även i början av 2020-talet ställer sig kritiska till att överge det svenska kungahuset och monarkin.

Figur 7 *Inställning till att införa republik med vald president, 2000–2018 (procent)*

Kommentar: Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilket är din åsikt om vart och ett av dem? Införa republik med vald president'. Svarsalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. I figuren redovisas de två positiva resp. negativa svaren sammanslagna. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2018.

Länge leve monarkin

Sveriges konung, Carl XVI Gustaf, torde kunna fira sina första femtio år på tronen i trygg visshet om att det svenska folket står bakom sin regent. Även om förtroendet för kungahuset visserligen på lång sikt har minskat, har förtroendekapitalet sedan mitten av 2010-talet varit stabilt. Det finns heller ingen opinion för att avskaffa monarkin. Tvärtom stödjer en majoritet av folket förslaget om att bevara monarkin. Stödet för monarkin tenderar att öka i samband med kungliga firanden, som när Carl XVI Gustaf firade sin sextionde födelsedag 2006 och när kronprinsessan Victoria fick sin prins Daniel 2010. Om allmänhetens bedömningar följer samma

mönster även fortsättningsvis, bör stödet för monarkin kunna öka i samband med nationens firande av sin statschef 2023.

Stödet för monarkin bygger dock på att statschefen enbart har ceremoniella funktioner. Om statschefen börjar göra uttalanden i partipolitiskt kontroversiella frågor, skulle monarken förmodligen komma att betraktas och dömas som alla andra politiska aktörer (Nilsson, 2006; 2020). Och förtroendet för politiska aktörer ligger klart under förtroendet för kungahuset (Andersson, 2022). Än så länge finns dock inga tecken på att monarken och den svenska kungafamiljen skulle vara på väg i en sådan riktning. Visserligen uttalande sig kungen om Sveriges hantering av coronapandemin på ett sätt som möjligen kunnat ses som ett ställningstagande, då han med orden ”Jag anser att vi har misslyckats” beskrev Sveriges förmåga att rädda liv under pandemin (SVT, 2020). Samtidigt är det inte ett uttalande som på något sätt värderar någon specifik aktör eller politisk ståndpunkt, utan ett konstaterade som många nog kan instämma i. Det kan snarare ses som monarkens sätt att se och lyfta sitt folks vedermödor i en svår tid.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2022). Stärkt förtroende för sjukvården, journalister och riksdagens politiker. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red) *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Centerpartiet (2022). Monarki. <https://www.centerpartiet.se/var-politik/politika-o/lag-och-ratt/monarki>
- Dagens Nyheter (2004a). UD informerade kungen om sultanens popularitet. Publicerad 2004-02-25. <https://www.dn.se/nyheter/politik/ud-informerade-kungen-om-sultanens-popularitet/> (läst 2022-05-31)
- Dagens Nyheter (2004b). Kungen ”inspirerad” av UD-promemoria. Publicerad 2004-02-26. <https://www.dn.se/arkiv/politik/kungen-inspirerad-av-ud-promemoria/> (läst 2022-05-31)
- Eriksson, Marie & Erik Wängmar (2005). Vägen till kvinnlig tronföljd 1952–1980. *Scandia*, 2: 265–336.
- Holmberg, Erik & Nils Stjernquist (1973). *Vår nya författning*. Stockholm: Pan Norstedts.
- Kristdemokraterna (2022). Monarki. <https://kristdemokraterna.se/politik-a-o/monarki/> (läst 2022-05-31)
- Kungahuset (2022a). Sveriges statskick. Kungens uppgifter. <https://www.kungahuset.se/sveriges-monarki/sveriges-statsskick> (läst 2022-05-31)
- Kungahuset (2022b). H.M. Konungen. <https://www.kungahuset.se/kungl.-huset/h.m.-konungen> (läst 2022-05-31)
- Lane, Jan-Erik (1996). *Constitutions and political theory*. Manchester: Manchester University Press.

- Liberalerna (2022). Monarki. <https://www.liberalerna.se/politik/monarki>
- Mattson, Ingvar & Olof Petersson (2011). Makten över politikens spelregler. I Ingvar Mattson & Olof Petersson (red) *Svensk författningspolitik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Miljöpartiet (2021). Partiprogram. Människan. 2.1 Frihet, integritet och demokrati. <https://www.mp.se/om/partiprogram/manniskan/> (läst 2022-05-31)
- Moderaterna (2022). Frihet och ansvar – Ett moderat idéprogram för 2020-talet. https://moderaterna.se/app/uploads/2022/01/Idprogram_digitalt_9dec.pdf (läst 2022-05-31)
- Nilsson, Lennart (2006). Mot republik. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2010). Monarkins ställning och frågan om införande av republik. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2013). Svenska folket, journalisterna, monarkin. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2020). The legitimacy of the Swedish monarchy: The different perceptions of parliamentarians, journalists and the people. I Robert Hazell, & Bob Morris (red) *The Role of Monarchy in Modern Democracy: European Monarchies Compared*. Oxford: Hart Publishing Ltd.
- Socialdemokraterna (2013). Ett program för förändring. https://www.socialdemokraterna.se/download/18.12ce554f16be946d04640b87/1568881590520/ett-program-for-forandring_2013.pdf (läst 2022-05-31)
- SOU 2000:1 (2000). *En uthållig demokrati. Politik för folkstyrelse på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2008:125 (2008). En reformerad grundlag. Betänkande av Grundlagsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2016:5 (2016). *Låt fler forma framtiden! Betänkande av 2014 års Demokratiutredning – Delaktighet och jämlikt inflytande*. Stockholm: Wolters Kluwers.
- Sverigedemokraterna (2020). Monarki. Publicerad 2020-05-02. <https://sd.se/our-politics/monarki/> (läst 2022-05-31)
- Sveriges Radio (2004). Kungen får skarp kritik för uttalanden om Brunei. Publicerad 2004-02-09. <https://sverigesradio.se/artikel/365873> (läst 2022-05-31)
- Svensk författningssamling/SFS 1810:0926. *Successionsordning (1810:0926)*. Justitiedepartementet.
- Svensk författningssamling/SFS 1974:152. *Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform*.
- Svensk författningssamling/SFS 1979:935. *Lag (1979:935) om ändring i successionsordningen*.
- Sveriges Radio (2012). Monarken utan formell makt efter Torekovskompromissen. Publicerad 2012-02-24. <https://sverigesradio.se/artikel/4980649> (läst 2022-05-31)

- SVT (2020). Kungen om pandemin: ”Jag anser att vi har misslyckats”. Publicerad 2020-12-17. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/kungen-jag-anser-att-vi-har-misslyckats> (läst 2022-05-31)
- Vänsterpartiet (2020). Monarkin. Publicerad 2020-07-02. <https://www.vansterpartiet.se/politik/monarkin/> (läst 2022-05-31)
- Wenander, Henrik (2020). The King and Public Power in the Minimalist Monarchy of Sweden. I Robert Hazell, & Bob Morris (red) *The Role of Monarchy in Modern Democracy: European Monarchies Compared*. Oxford: Hart Publishing Ltd.
- Åse, Cecilia (2009). *Monarkins makt. Nationell gemenskap i svensk demokrati*. Stockholm: Ordfront.

Energi
&
klimat

ENERGIFATTIGDOM I SVERIGE

JENNY VON PLATTEN

Sammanfattning

Inom Europa beskriver begreppet energifattigdom de kompromisser som hushåll kan möta avseende att å ena sidan ha en tillräckligt uppvärmd bostad, och å andra sidan ha råd med övriga omkostnader. I Sverige har begreppet tidigare inte använts, och kanske heller inte behövs. Men i december 2021 steg elpriserna till nivåer som gjorde att vissa hushåll, där en rad riskfaktorer sammanstrålade, plötsligt upplevde en situation av energifattigdom. Med ett osäkert geopolitiskt läge och en accelererande energiomställning är mer frekventa elpristoppar att vänta framöver. Detta kapitel undersöker därför upplevda sårbarheter för energifattigdom bland hushållsgrupper i Sverige längs dimensionerna betalningsförmåga och flexibilitet. Det sistnämnda är en viktig förmåga som kan dämpa de ekonomiska effekterna av pristopp. Resultaten indikerar bland annat att ensamstående med barn tycks ha en förhöjd sårbarhet för energifattigdom då både deras betalningsförmåga och flexibilitet är relativt låga. En mer nyanserad förståelse för hushållens sårbarheter möjliggör effektivare stödsatser för minskad energirelaterad ojämlikhet.

Energifattigdom i världen, Europa och Sverige

Behovet av och tillgången till energi varierar över världen. På så sätt har begreppet energifattigdom olika innebörd beroende på var vi befinner oss. På en del platser handlar energifattigdom om avsaknaden av utbyggd infrastruktur som gör att energibehov av praktiska skäl inte kan tillgodoses. Men inom Europa, där infrastrukturen i stor utsträckning finns på plats, handlar energifattigdom oftast om hushållens ekonomiska (o)förmåga att tillgodose sina energibehov. Fokus för diskussionen har länge legat på uppvärmning och de kompromisser som hushåll kan stå inför avseende att å ena sidan ha en tillräckligt uppvärmd bostad, och å andra sidan ha råd med övriga nödvändiga utgifter. Begreppet energifattigdom myntades först i Storbritannien under 1990-talet där den generellt låga isoleringsstandarden ledde till höga energikostnader och kalla bostäder (Boardman, 2013). Den undermåliga inomhusmiljön visade sig ha negativa hälsoeffekter bland drabbade hushåll, med luftvägssymtom och överdödlighet under vintern som några av de mest omtalade följderna (Rudge & Gilchrist, 2005).

Sedan dess har problemet belysts inom många andra EU-länder och klättrat på EU-kommissionen agenda, och i takt med det har förståelsen ökat för de ekonomiska, hälsorelaterade och sociala konsekvenser som energifattigdom kan leda

till. Bortom direkta hälsoeffekter riskerar energifattigdom även leda till allmänt försämrat välmående och en begränsad social tillvaro på grund av skam kopplat till en kallare eller enbart delvis uppvärmd bostad. Men trots den ökade förståelsen finns det idag ingen officiell eller gemensam definition av energifattigdom inom EU, utan problemet beskrivs och definieras ofta på nationell nivå med hänsyn till länders individuella förhållanden och förutsättningar. Storbritannien var först med att införa en officiell definition för energifattigdom där hushåll som spenderade mer än 10 procent av sin disponibla inkomst på uppvärmning ansågs leva i energifattigdom (Boardman, 1991). Denna definition fick spridning och lever i viss mån ännu kvar som en tydlig kvantitativ indikator för energifattigdom. Men med forskningsfältets tilltagande mognad har förståelsen för energifattigdom vuxit och bidragit till mer nyanserade definitioner som snarare fokuserar på sammanfallande riskfaktorer än absoluta gränser (Simcock m.fl., 2017). Idag är det vanligt att se kombinationen av låg inkomst, dåligt isolerad bostad, och höga energipriser som en definition, eller indikation, på energifattigdom. I forskningsfältets framkant framträder även hushållens varierande energibehov som en viktig faktor för att förstå sårbarhet för energifattigdom (Simcock m.fl., 2017), där en person som exempelvis är sjukskriven och spenderar största delen av dagen i hemmet kommer att ha ett större uppvärmningsbehov än en person som spenderar en stor del av dagen på arbetet. Det börjar på så sätt bli alltmer vanligt att studera *sårbarheter* för energifattigdom, som inkomst, boendestandard och energibehov, snarare än att definiera vissa hushåll som energifattiga och andra inte. Utöver det så beaktas bristande möjlighet att kyla sin bostad under sommarmånaderna alltmer som en form av energifattigdom i takt med att Europas somrar alltmer präglas av värmeböljor till följd av klimatförändringar (Thomson m.fl., 2019).

I Sverige har begreppet däremot, av flera anledningar, aldrig fått fäste. Dels handlar det om att problem relaterade till energifattigdom i stor utsträckning kunnat fångas upp inom socialpolitiken, där exempelvis bostadsbidraget även ska täcka kostnader för uppvärmning. Det har därför inte funnits större anledning att skilja energifattigdom från fattigdom i allmänhet (Johansson m.fl., 2015). Dels har Sverige haft goda förutsättningar jämfört med många andra länder; vårt bostadsbestånd har en relativt hög isoleringsstandard, och i flerbostadshusbeståndet, där en relativt hög andel av låginkomsthushållen bor, ingår uppvärmningskostnaden oftast som en fast komponent i hyran, så kallad *'varmhya'* (von Platten, Mangold & Mjörnell, 2020). Mot den här bakgrunden är det inte förvånande att energifattigdom inte funnits på den svenska politiska agendan. Men i december 2021 nådde elpriserna nivåer som fick många hushåll att ställas inför just de kompromisser som känns igen från länder med utbredd energifattigdom, och som väntat drabbades vissa hushållsgrupper hårdare än andra. Den geopolitiska situationen som i stor utsträckning orsakade fjolårets elpristoppar har sedan dess förvärrats i och med kriget i Ukraina, och den energipolitiska situationen är fortsatt instabil.

När Europas länder nu vill bli av med sitt beroende av rysk gas och öka takten i energiomställningen med mer förnybar och oregelbunden elproduktion finns stor risk för mer frekventa elpristopp, och fortsatt höga elprisnivåer, vilket kommer att blotta sårbarheter för energifattigdom bland svenska hushåll.

Flexibilitet för att parera pristopp

Ett sätt att förstå hushållens sårbarhet för pristopp utöver betalningsförmåga är genom flexibilitet. Hushåll som kan vara flexibla genom att förskjuta energikrävande aktiviteter såsom disk, tvätt och uppvärmning till tidpunkter när elpriserna är lägre har förmåga att lindra den ekonomiska belastningen av åtminstone kortvariga pristopp. Att betrakta sårbarhet för energifattigdom ur ett flexibilitetsperspektiv har även fördelen att det ökar förståelsen för hur olika hushållsgrupper kommer att påverkas i ett framtida energisystem som alltmer förlitar sig på efterfrågefleksibilitet för att fungera. I och med att andelen förnybar och oregelbunden elproduktion ökar så växer även behovet av att upprätthålla balans mellan elproduktion och elkonsument, och som följd pågår nu en styrning mot mer dynamiska och effektbaserade nättariffer (Energimarknadsinspektionen, 2022). Idén är att prissignalerna ska verka för ett mer effektivt nyttjande av elnätet och på så sätt undvika effektbrist; något som exempelvis kan åstadkommas genom tidsdifferentierade energi- och effektavgifter. Men i praktiken har olika hushållsgrupper olika förmågor att utöva flexibilitet och på så sätt parera kortvariga elpristopp (Powells & Fell, 2019), och med stor sannolikhet kommer den ökande styrningen mot efterfrågefleksibilitet att medföra vinnare och förlorare (Jalas & Numminen, 2022). Att inkludera flexibilitet som en dimension när vi undersöker sårbarheter för energifattigdom gör alltså att vi får bättre förståelse för de sårbarheter som finns i nuläget, när den geopolitiska situationen i hög grad påverkar elpriserna, men även för de sårbarheter som riskerar uppstå i framtidens flexibilitetsberoende energisystem.

Ramverk för hushållens sårbarheter i två dimensioner

Hur betalningsförmåga och flexibilitetsförmåga, eller flexibilitetskapital, samspelar och skapar olika former av sårbarhet och resiliens i framtidens energisystem har konceptualiserats av Powells och Fell (2019) i ett ramverk som illustreras i figur 1. Ramverket har även tydliga implikationer för energifattigdom och utgör på så sätt en lämplig utgångspunkt för ökad förståelse av sårbarheter kopplade till energi i allmänhet, och energiomställning i synnerhet, i den svenska kontexten där dessa sårbarheter är relativt understuderade.

Ramverket ser betalningsförmåga och flexibilitetskapital som två dimensioner i olika riktningar, även om de inte är helt oberoende av varandra. Exempelvis antas att ju högre betalningsförmåga ett hushåll har, i desto högre grad kommer

deras flexibilitet vara driven av tekniklösningar som automatiserar förskjutningen av energianvändning till tidpunkter med lägre pris. Det kan till exempel handla om att diskmaskinen startar automatiskt vid lägre prinsnivåer. Denna flexibilitet antas vara frivillig och utan behov av att kompromissa med bekvämlighet eller komfort. Vid lägre betalningsförmåga antas flexibiliteten i stället vara mer ekonomiskt påtvingad och främst driven av förändringar i beteenden och vanor, som att skruva ner elementen när priserna är höga, eller manuellt starta tvättmaskinen tidigare eller senare än vanligt. Denna flexibilitet är därför mer benägen att medföra kompromisser med bekvämlighet, genom att exempelvis behöva gå upp tidigare än vanligt för att hänga nattens tvätt, eller komfort, om exempelvis uppvärmningen skruvas ner för att undvika pristoppar.

Hushåll i ramverkets två övre kvadranter har god betalningsförmåga men varierande flexibilitetskapital beroende på var de placeras på den horisontella axeln. Ett hushåll med god betalningsförmåga och högt flexibilitetskapital (*övre högra kvadranten*) kan tänkas ha ett intresse för och kunskap om både teknik och elsystemet. De har alltså råd att investera i utrustning som tillåter dem att kapitalisera på prisstyrningen för efterfrågefleksibilitet, och kan utöver det frivilligt välja i vilken utsträckning de vill anpassa sina vanor för att minska kostnaderna ytterligare. Hushåll med god betalningsförmåga och lågt flexibilitetskapital (*övre vänstra kvadranten*) kan i stället tänkas sakna intresse för eller kunskap om den utrustning som behövs för att automatisera flexibilitet och samtidigt ha begränsade möjligheter att lägga om vanor för att förskjuta energikrävande aktiviteter till tidpunkter med lägre elpriser. Oförmågan att parera pristoppar leder till ökade kostnader, men dessa är överkomliga tack vare den höga betalningsförmågan.

Hushåll i ramverkets två nedre kvadranter har lägre betalningsförmåga och är därför mer sårbara för pristoppar och problem kopplade till energifattigdom. Men deras sårbarheter och potentiella effekter av energifattigdom skiljer sig åt. Hushåll med låg betalningsförmåga och låg flexibilitet (*nedre vänstra kvadranten*) har begränsad förmåga att parera pristoppar samtidigt som det ekonomiska utrymmet för ökade kostnader är knappt. Här finns med andra ord en ökad risk för att energifattigdom drabbar hushållen ekonomiskt genom att begränsa andra nödvändiga utgifter. Hushåll med låg betalningsförmåga och hög flexibilitet (*nedre högra kvadranten*) har i stället bättre förmåga att agera på den priskänslighet som en begränsad ekonomi medför och kan på så sätt parera pristoppar och lindra de ekonomiska effekterna av energifattigdom. Det är dock sannolikt att flexibiliteten bland dessa hushåll är ekonomiskt påtvingad och att den kompromissar med preferenser, bekvämlighet och komfort. Här finns därför en ökad risk att energifattigdom snarare än rent ekonomiskt i stället drabbar hushållen genom exempelvis en försämrad inomhusmiljö eller nedsatt välmående.

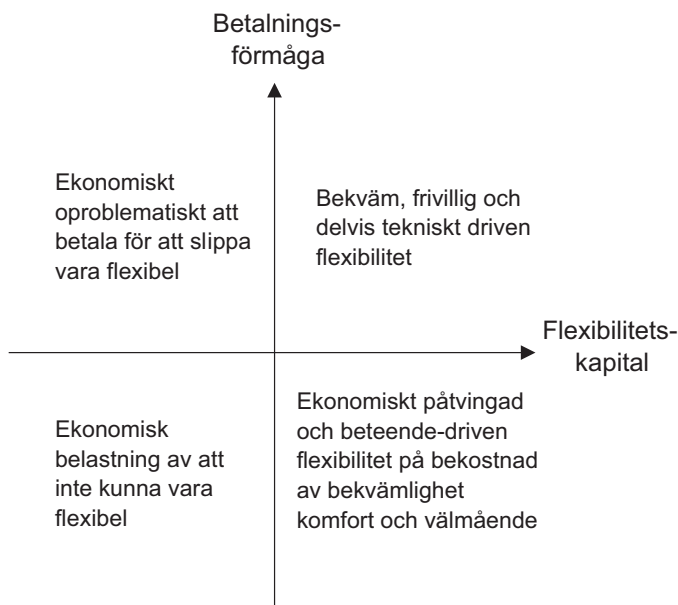
Från tidigare forskning ifrån andra länder vet vi i viss utsträckning vilka faktorer som påverkar individers och hushålls förmågor och sårbarheter längs ramverkets två

axlar. Att spendera en stor del av dagen hemma kan som nämnt påverka uppvärmningsbehovet och därmed energikostnaderna, men det är också känt att påverka förmågan att vara flexibel med sin energianvändning (Calver & Simcock, 2021). Även hälsostatus är en faktor som kan påverka betalningsförmågan för energi då sämre hälsa kan öka behovet av uppvärmning, men även kyla under sommaren, vilket i sin tur ökar energibehovet och således energikostnaderna (Bouzarovski & Petrova, 2015). Det ökade energibehovet kan antingen drivas av att temperaturen direkt påverkar välmåendet eller hälsotillståndet, eller för att den försämrade hälsan leder till ökat stillasittande och således behov av högre inomhustemperatur. Betalningsförmågan för energi kan även vara geografiskt bunden i och med att isoleringsstandard, boyta och energipriser såväl som tillgängliga energikällor kan skilja sig mellan olika regioner (Karpinska m.fl., 2021; Bouzarovski & Tirado Herrero, 2017).

När det gäller förmågan att vara flexibel med sin energianvändning har forskning visat att hushåll med barn tenderar att ha en lägre flexibilitetsförmåga än hushåll utan barn. Detta samband har förståtts utifrån de relativt fasta rutiner som finns mellan hämtning från skolan och nattning i barnfamiljer (Nicholls & Strengers, 2015). De energikrävande aktiviteter som rymts i det tidsfönstret, såsom matlagning, TV och bad, har inte bara visat sig vara mindre flexibla i barnfamiljer utan innebär även en högre effekttopp än i hushåll utan barn. På så sätt får barnfamiljer svårt att undvika de pristoppar som kan väntas när elnätet är som mest belastat samtidigt som de drabbas hårdare ekonomiskt än andra hushållsgrupper på grund av deras höga effektbehov under topplasttimmarna (Nicholls & Strengers, 2015).

Slutligen finns det forskning som beskriver kopplingen mellan flexibilitetsförmåga och genus. Det här sambandet har beskrivits i tidigare forskning (Johnson, 2020), i Sverige redan 2006 (Carlsson-Kanyama & Lindén, 2007), och förklaras ofta av att kvinnor traditionellt sköter hushållssysslor såsom tvätt och disk och på så sätt blir ansvariga för att parera dessa sysslor kring pristoppar. Det är därför sannolikt att en stor del av den beteende-relaterade flexibiliteten, i kontrast till den tekniskt drivna och automatiserade, förverkligas av kvinnor.

Figur 1 Teoretiskt ramverk framtaget av Powells och Fell (2019) för att conceptualisera hushållens sårbarheter kopplade till energifattigdom och framtidens energisystem

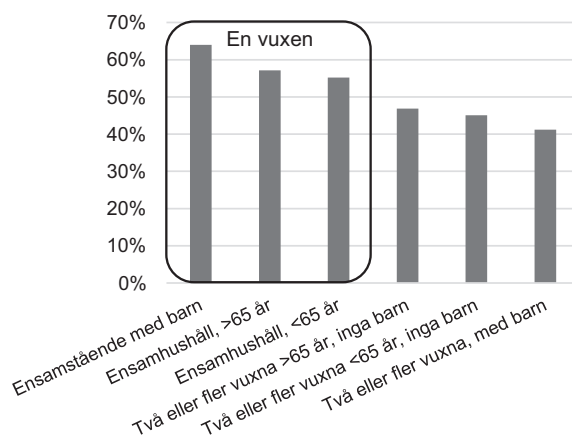
Relativa sårbarheter bland svenska hushåll

Med utgångspunkt i Powells och Fells (2019) ramverk formulerades fyra frågor till den nationella SOM-undersökningen 2021. Frågorna ställdes för att fånga in sårbarheter för energifattigdom kopplat till uppvärmningsbehov under vintern, kylbehov under sommaren, och flexibilitet. Det bör noteras att frågan kring flexibilitet framförallt fångar in social eller beteenderelaterad flexibilitet snarare än tekniskt driven flexibilitet, och resultaten bör därför framförallt tolkas utifrån detta perspektiv.

För att förstå sårbarheterna bland olika hushållsgrupper skapades indelningar utifrån tillgängliga data i den nationella SOM-undersökningen. Hushållsgrupperna differentierades med hänsyn till faktorer som kan tänkas påverka flexibilitetskapitalet, däribland ålder och huruvida det finns barn i hushållet eller inte. För betalningsförmågan antogs antal vuxna i hushållet vara en viktig faktor. Antal svarande inom respektive hushållsgrupp skiljer sig märkvärdigt vilket bör beaktas vid tolkning av de övergripande resultaten. De relativt små gruppstorlekarna bidrar även till att det i de flesta frågor saknas statistiskt signifikanta skillnader mellan hushållsgrupper; stapeldiagrammen bör därför ses som indikationer på tendenser som senare i kapitlet kommer att undersökas närmare.

För frågorna kring uppvärmningskostnader är analysen avgränsad till villor/radhus då varmhyra dominerar i lägenheterna och uppvärmningskostnaden därför varken är synlig eller påverkansbar för hushållen. I figur 2 visas i vilken utsträckning olika hushållsgrupper upplever uppvärmningskostnaden vara en ganska stor eller stor belastning på ekonomin under vintermånaderna, där snittet är att 46 procent upplever uppvärmningskostnaderna vara en ganska stor eller stor belastning. Här ses en tydlig tendens att hushåll med endast en vuxen upplever en större belastning än hushåll med fler vuxna, med (den relativt lilla gruppen) ensamstående med barn som den hushållsgrupp med störst upplevd belastning av uppvärmningskostnaderna. Detta indikerar att hushåll med en vuxen är mer troliga att placeras i ramverkets nedre kvadranter.

Figur 2 *Andel som upplever uppvärmningskostnaden vara en ganska stor/stor belastning under vintermånaderna bland boende i villa/radhus, 2021 (procent)*

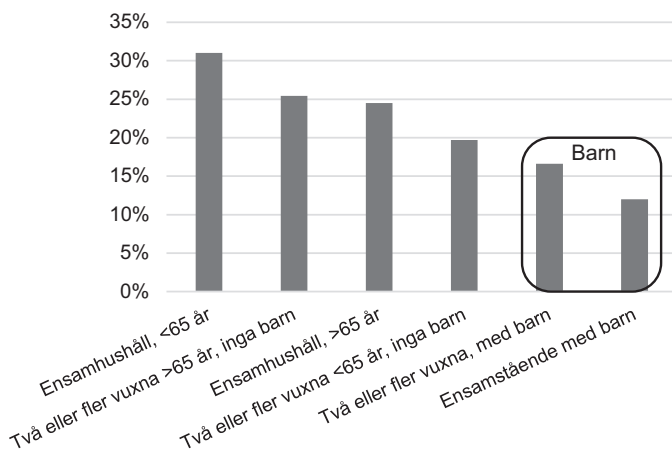
Kommentar: Frågan löd 'Upplever du att uppvärmningskostnaderna av ditt hem är en stor belastning på din ekonomi under vintermånaderna?' med svarsalternativen 'Ingen belastning', 'Ganska liten belastning', 'Ganska stor belastning', 'Stor belastning', 'Har inte reflekterat över kostnaden'. I figuren har svarskategorierna 'Ganska stor belastning' och 'Stor belastning' slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på frågan som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i en hushållsgrupp. Minsta antal svarande är 25 i gruppen 'ensamstående med barn'. Inramningen markerar en tendens att hushåll med endast en vuxen upplever en större belastning av uppvärmningskostnaderna än hushåll med fler vuxna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I figur 3 visas i vilken utsträckning olika hushållsgrupper ofta eller alltid sparar in på uppvärmning för att minska uppvärmningskostnaderna. En hypotes hade kunnat vara att ju större belastning ett hushåll upplever av uppvärmningskostnaderna, desto mer sparar hushållet in på uppvärmning för att minska kostnaderna. Så är dock

inte fallet. Figur 3 visar att ensamstående med barn trots en hög upplevd belastning är den hushållsgrupp som i minst utsträckning sparar in på uppvärmning för att minska kostnaderna. Samtidigt upplever ensamhushåll <65 år en relativt *hög* belastning av kostnaderna och *sparar in* på uppvärmning i relativt hög utsträckning, medan gruppen två eller fler vuxna med barn upplever en relativt *liten* belastning av kostnaderna och *inte heller sparar in* på uppvärmning i särskild hög utsträckning. En framstående tendens i figur 3 är att hushåll med barn tycks spara in på uppvärmning i lägre utsträckning än hushåll utan barn. Sammantaget visar figur 2 och 3 att det inte tycks finnas något linjärt samband mellan hushållens upplevda belastning av uppvärmningskostnaderna och deras sparbeteende, vilket pekar på att det bortom den vertikala ekonomiska axeln i ramverket finns tydliga skillnader i hushållens agerande och därmed placering längs den horisontella flexibilitetsaxeln.

Figur 3 *Andel som ofta/alltid sparar in på uppvärmning för att minska kostnaderna bland boende i villa/radhus, 2021 (procent)*

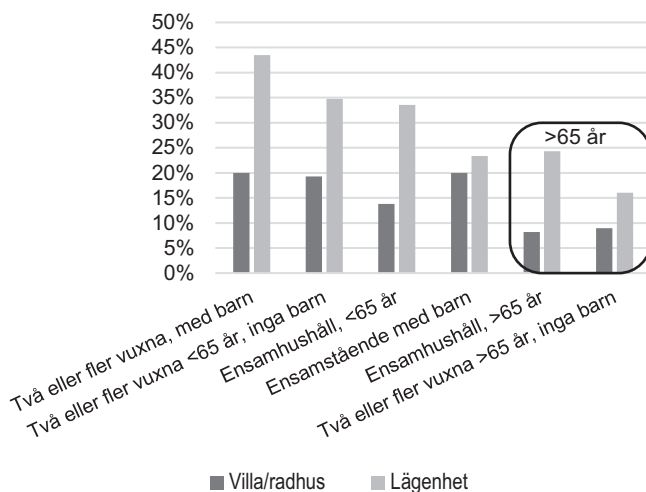
Kommentar: Frågan löd 'Sparar du medvetet in på uppvärmning av ditt hem under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', 'Har inte reflekterat över kostnaden'. I figuren har svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på frågan som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i en hushållsgrupp. Minsta antal svarande är 25 i gruppen 'ensamstående med barn'. Inramningen markerar en tendens att hushåll med barn i lägre utsträckning sparar in på uppvärmning än hushåll utan barn.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I figur 4 visas i vilken utsträckning olika hushållsgrupper upplever sig ofta eller alltid ha behov av att kyla sin bostad under sommarmånaderna. Här inkluderas både villor/radhus och lägenheter då det upplevda kylbehovet är relevant oavsett boendeform. Det framgår att det upplevda kylbehovet generellt är betydligt större

i lägenheter än i villor/radhus. I snitt upplever 22 procent av hushållen ofta eller alltid ha behov av att kyla sin bostad under sommaren, där snittet i lägenheter är 30 procent och i villor/radhus 16 procent. Dessa skattningar är relativt höga; siffror från 2012 visade att andelen svenska hushåll som inte ansåg sin bostad vara behagligt sval¹ under sommaren uppgick till ca 8 procent (Eurostat, 2012). Det tycks alltså ha hänt mycket i det upplevda kylbehovet under det senaste decenniet, och med alltmer värmeböljor kan detta behov endast väntas att öka. Slutligen kan det noteras i figur 4 att hushåll >65 år, som tenderar att vara mest känsliga för överhettning (Perčić m.fl., 2018), i lägst utsträckning upplever sig ha behov av att kyla sin bostad under sommaren.

Figur 4 Andel som anser sig ofta/alltid ha behov av att kyla sin bostad under sommarmånaderna, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Upplever du att du har behov av att kyla ditt hem under sommarmånaderna?' med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid'. I figuren har svarkategorierna 'Ofta' och 'Alltid' slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på frågan som kunde klassificeras i en hushållsgrupp. Minsta antal svarande är 25 i gruppen 'ensamstående med barn'. Inramningen markerar en tendens att hushåll >65 år i lägre utsträckning upplever ett kylbehov under sommarmånaderna än övriga hushåll.

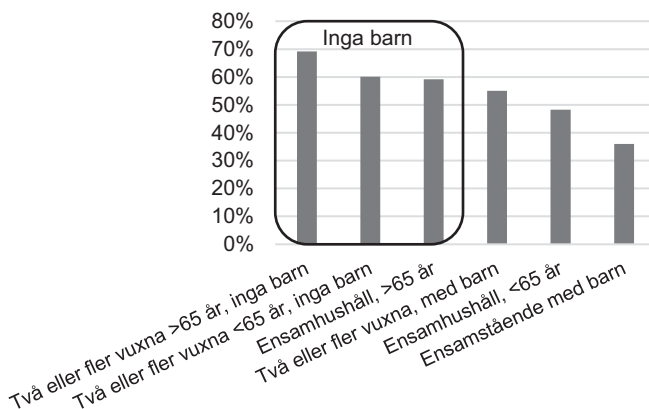
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I figur 5, 6 och 7 visas hushållens svar på påståendena kring flexibilitet. Här avgränsas analysen igen till enbart villor/radhus då syftet framförallt är att tolka resultaten i relation till energifattigdom avseende uppvärmning. Figur 5 visar att ensamstående med barn är den hushållsgrupp som i lägst utsträckning upplever sig kunna vara flexibel med sin energianvändning. Trots att denna grupp är liten stäm-

mer en låg flexibilitet väl in med den diskrepans som sågs mellan figur 2 och 3 där ensamstående med barn i högst utsträckning upplevde uppvärmningskostnaderna vara en belastning, men som i lägst utsträckning sparade in på uppvärmningen för att minska kostnaderna; detta indikerar en placering i ramverkets nedre vänstra kvadrant. En tendens som kan anas i figur 5 är att ingen av hushållsgrupperna med högst uppskattad flexibilitet har barn i hushållet, vilket indikerar att hushåll med barn är mer benägna att placeras i ramverkets två vänstra kvadranter. I figur 6 visas resultaten för i vilken utsträckning olika hushållsgrupper upplever sig kunna betala för att slippa vara flexibla med sin energianvändning; här framgår ingen tydlig tendens bland hushållsgrupperna, men återigen hamnar ensamstående med barn lägst i skattningen.

Slutligen visar figur 7 i vilken utsträckning olika hushållsgrupper upplever sig kunna erbjuda flexibilitet för att minska sin miljöpåverkan. Här åter ses mönstret att ensamstående med barn i lägst utsträckning anser sig kunna vara flexibla, och det går även att utläsa en tendens att hushåll med fler vuxna i större utsträckning upplever sig kunna vara flexibla med sin energianvändning för att minska sin miljöpåverkan.

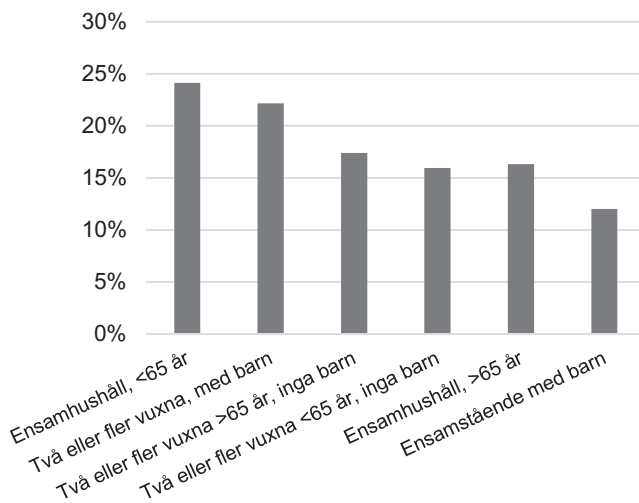
Figur 5 Andel som anser sig kunna vara flexibla med sin energianvändning bland boende i villa/radhus, 2021 (procent)

Kommentar: Påståendet löd 'Jag har möjlighet att förskjuta energikrävande aktiviteter' med svarsalternativen 'Stämmer inte alls', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer ganska bra', 'Stämmer helt', 'Vet ej'. I figuren har svarskategorierna 'Stämmer ganska bra' och 'Stämmer helt' slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på frågan som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i en hushållsgrupp. Minsta antal svarande är 25 i gruppen 'ensamstående med barn'. Inramningen markerar en tendens att hushåll utan barn i högre utsträckning anser sig kunna vara flexibla med sin energianvändning än hushåll med barn.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

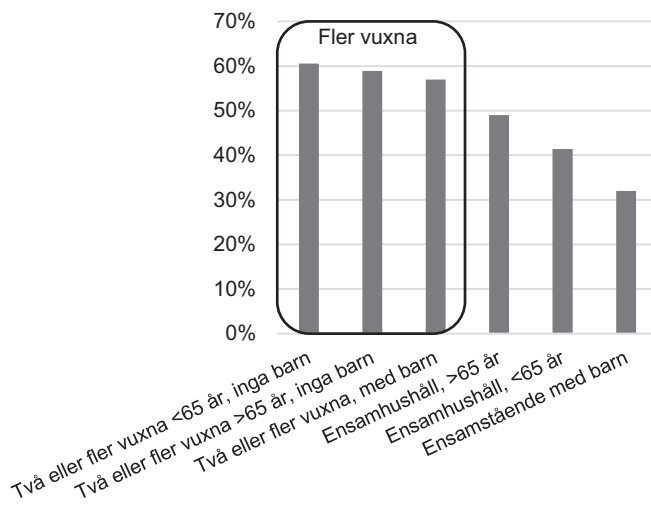
Figur 6 Andel som anser sig kunna betala för att slippa vara flexibla med sin energianvändning bland boende i villa/radhus, 2021 (procent)

Kommentar: Påståendet löd 'Jag kan utan problem betala extra för att slippa förskjuta energikrävande aktiviteter' med svarsalternativen 'Stämmer inte alls', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer ganska bra', 'Stämmer helt', 'Vet ej'. I figuren har svarkategorierna 'Stämmer ganska bra' och 'Stämmer helt' slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på frågan som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i en hushållsgrupp. Minsta antal svarande är 25 i gruppen 'ensamstående med barn'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Figur 7 Andel som uppger att de gärna är flexibla med sin energianvändning för att minska sin miljöpåverkan bland boende i villa/radhus, 2021 (procent)

Kommentar: Påståendet löd 'Jag förskjuter gärna energikrävande aktiviteter för att minska min miljöpåverkan' med svarsalternativen 'Stämmer inte alls', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer ganska bra', 'Stämmer helt', 'Vet ej'. I figuren har svarskategorierna 'Stämmer ganska bra' och 'Stämmer helt' slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på frågan som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i en hushållsgrupp. Minsta antal svarande är 25 i gruppen 'ensamstående med barn'. Inramningen markerar en tendens att hushåll med fler vuxna i större utsträckning är villiga att vara flexibla med sin energianvändning för att minska sin miljöpåverkan än hushåll med endast en vuxen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Sårbarheter kopplade till hushållens betalningsförmåga

För att närmare undersöka de tendenser som anades i stapeldiagrammen genomfördes statistiska analyser² där en mängd variabler från den nationella SOM-undersökningen togs med. Syftet med analyserna var att bättre förstå vilka faktorer som påverkar sårbarheten för energifattigdom kopplat till uppvärmning i ramverkets två riktningar *betalningsförmåga* och *flexibilitetskapital*; de variabler som togs med i analyserna var främst sådana som i tidigare forskning visat sig ha en inverkan i någon av dessa riktningar. Den upplevda betalningsförmågan för uppvärmning baserades i analyserna på frågan "Upplever du att uppvärmningskostnaderna av ditt hem är en stor belastning på din ekonomi under vintermånaderna?" medan hushållens upplevda flexibilitetskapital baserades på påståendet "Jag har möjlighet att förskjuta energikrävande aktiviteter"; i båda fallen avgränsades analyserna till villor/radhus för att komma åt de verkliga kompromisserna kopplade till uppvärmning. Resultaten

från analyserna visas som pilar i olika riktningar i figur 8 baserat på om faktorerna bidrar till ökad eller minskad sårbarhet längs de två axlarna.

Som anades i stapeldiagrammen bekräftade de statistiska analyserna att hushåll med fler vuxna både upplever sig ha bättre betalningsförmåga för uppvärmning och högre flexibilitetskapital än hushåll med endast en vuxen. När det gäller betalningsförmåga finns en direkt koppling till hushållens inkomst som onekligen tenderar att vara högre med fler vuxna i hushållet. Men avseende flexibilitet är det troligtvis mer praktiska faktorer som ligger bakom sambandet; det kan exempelvis handla om möjligheten för flera vuxna att avlösa och komplettera varandra i tid och rum.

En faktor som visade sig minska hushållens betalningsförmåga för uppvärmning var boende på landsbygd. Det här sambandet kvarstår även när hänsyn tas till hushållens inkomst och indikerar därför att det inte enbart handlar om skillnader i inkomst mellan stad och land; snarare kan detta peka på skillnader i boendet kopplat till exempelvis uppvärmningssystem eller boyta per person. Trots att orsakerna bakom detta samband behöver studeras närmare indikerar resultatet att utmaningarna, och därav lösningarna, kan vara geografiskt bundna och inte enbart sociodemografiskt betingade, vilket även påvisats i forskning från andra europeiska länder (Karpinska m.fl., 2021; Bouzarovski & Tirado Herrero, 2017).

Ytterligare en faktor som påverkade hushållens betalningsförmåga för uppvärmning var hälsa. Resultaten visar att ju bättre självskattad hälsostatus, desto högre uppskattad betalningsförmåga hade hushållen även när hänsyn togs till inkomstnivåer. Detta resultat pekar i den riktning som den senaste forskningen inom energifattigdom betonar, nämligen vikten av att ta hänsyn dels till hushållens varierande *förmåga* att betala för energi, dels deras varierande *behov* av energi för uppvärmning.

Sårbarheter kopplade till hushållens flexibilitet

De statistiska analyserna bekräftade den observerade tendensen i stapeldiagrammen att barn i hushållet bidrar till en lägre upplevd flexibilitet, vilket också påvisats i tidigare forskning (Nicholls & Strengers, 2015). Analyserna visade även att pensionärer upplever sig kunna vara mer flexibla än personer som förvärvsarbetar. Återigen är detta ett resultat som bekräftar tidigare forskning som betonar kopplingen mellan flexibilitet och att vistas hemma under dagtid (Calver & Simcock, 2021). Analyserna visade även att personer i arbetslöshet eller med sjuk- eller aktivitetsersättning ansåg sig kunna vara mer flexibla med sin energianvändning än personer i förvärvsarbete, vilket även det styrker kopplingen mellan hemmavistelse under dagtid och flexibilitet. De här resultaten indikerar också att personer med möjlighet till hemarbete torde ha ett högre flexibilitetskapital än personer som saknar den möjligheten, även om det här saknas data för att bekräfta ett sådant samband.

Slutligen bekräftade analyserna att kvinnor upplever sig kunna vara mer flexibla med sin energianvändning än män. Med forskning som visar på att detta kan

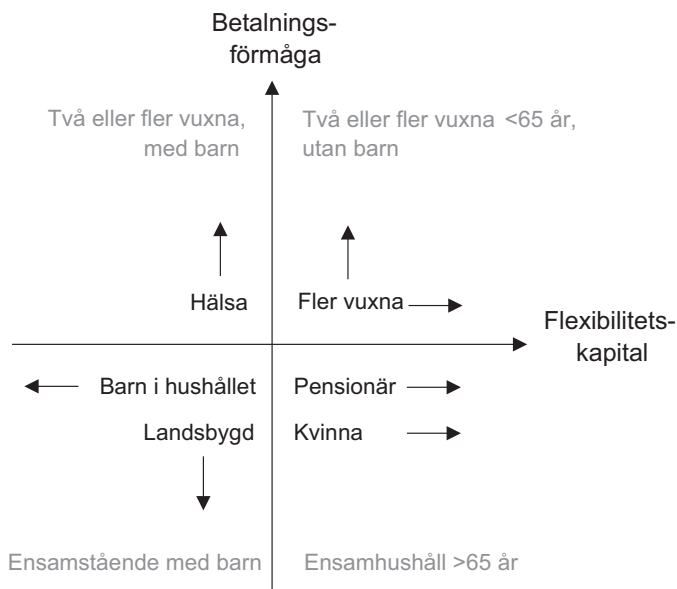
innebära en ökad arbetsbörda för kvinnor i hushållet (Fjellså, Silvast & Skjølvold, 2021) finns anledning att uppmärksamma och betänka de implikationer som en ökad styrning mot efterfrågeflexibilitet kan ha för jämställdhet på hushållsnivå.

Så placeras hushållsgrupper i ramverket

Baserat på de statistiska analyserna är det möjligt att tolka var olika hushållsgrupper placeras i ramverket. En sådan tolkning blir dock *relativ* då den framförallt säger något om hur olika hushållsgrupper placeras i relation till varandra, och *generell* i den bemärkelsen att den generaliserar sårbarheterna inom olika hushållsgrupper trots att verkligheten onekligen är nyanserad och komplex. För enkelhetens skull läggs här fokus på de hushållsgrupper med tydligast placering i ramverket vilka kan ses i figur 8. Hushåll med två eller fler vuxna <65 år och utan barn är troliga att ha både hög betalningsförmåga och hög flexibilitet (*övre högra kvadranten*) i och med att fler vuxna visade sig bidra till ökad förmåga i båda riktningarna. Dessa hushåll kan därför väntas ha en relativt tekniskt driven flexibilitet som framförallt möjliggörs av god ekonomi då förvärvsarbete är troligt att begränsa den beteende-relaterade flexibiliteten något. Hushåll med två eller fler vuxna samt barn har likt den tidigare nämnda hushållsgruppen en god betalningsförmåga tack vare flera inkomster, men är något mer begränsade i sin beteende-relaterade flexibilitet på grund av både barn och troligtvis förvärvsarbete (*övre vänstra kvadranten*). Trots att viss automatiserad flexibilitet kan realiserars förblir den sannolikt begränsad av mer fasta rutiner.

I ramverkets två nedre kvadranter kan vi vänta oss att hitta hushåll med endast en vuxen där betalningsförmågan för uppvärmning är mer begränsad än i hushåll med fler vuxna. Troligtvis har hushållsgruppen ensamstående med barn relativt låg betalningsförmåga såväl som flexibilitet (*nedre vänstra kvadranten*) då en vuxen utöver lägre betalningsförmåga även bidrar till lägre flexibilitet. Med barn i hushållet begränsas flexibiliteten ytterligare, och ensamstående med barn kan därför antas lida en relativt hög risk för att drabbas av ekonomiska effekter av energifattigdom då pristoppar blir svåra att parera och lätt belastar ekonomin. Detta mönster framgick även tydligt ur stapeldiagrammen även om det där saknades statistisk signifikans i skillnader mellan hushållsgrupperna. Bland ensamhushåll >65 år kan vi istället vänta oss en relativt låg betalningsförmåga men en högre flexibilitet (*nedre högra kvadranten*) då pensionärer upplevde sig kunna vara relativt flexibla. Pensionärer som bor ensamma kan därför antas utöva en mer ekonomiskt påtvingad form av flexibilitet som riskerar leda till kompromisser med preferenser, bekvämlighet och komfort, och de kan antas utstå en förhöjd risk för energifattigdom som drabbar inomhusmiljön snarare än deras ekonomi.

Figur 8 Faktorer med statistiskt signifikant³ påverkan på betalningsförmåga respektive flexibilitet i logistiska regressionsanalyser, 2021

Kommentar: Prediktering av betalningsförmåga baserades på frågan 'Upplever du att uppvärmningskostnaderna av ditt hem är en stor belastning på din ekonomi under vintermånaderna?' med svarsalternativen 'Ingen belastning', 'Ganska liten belastning', 'Ganska stor belastning', 'Stor belastning', 'Har inte reflekterat över kostnaden'. I den logistiska regressionsmodellen sattes svarsalternativen 'Ingen belastning', 'Ganska liten belastning' och 'Har inte reflekterat över kostnaden' till 1 i den binära beroende variabeln medan resterande svarsalternativ fick värdet 0. Prediktering av flexibilitet baserades på frågan 'Jag har möjlighet att förskjuta energikrävande aktiviteter' med svarsalternativen 'Stämmer inte alls', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer ganska bra', 'Stämmer helt', 'Vet ej'. I den logistiska regressionsmodellen sattes svarsalternativen 'Stämmer ganska bra' och 'Stämmer helt' till 1 i den binära beroende variabeln medan resterande svarsalternativ fick värdet 0. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive delfråga som bor i villa/radhus. Fullständiga regressionsmodeller kan ses i tabell A i kapitlets appendix.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Pristoppar blottar sårbarheter hos hushåll – och inom energipolitiken

I skrivande stund har kriget i Ukraina pågått i över två månaders tid och trycket på att strypa importen av rysk gas och olja till Europa ökar. Sådana sanktioner skulle få stora konsekvenser på båda sidor om gasledningarna och direkt påverka Europas och Sveriges elpriser, samtidigt som det skulle påskynda omställningen till mer förnybar elproduktion. Oavsett vad som händer inom den närmsta tiden står vi inför stora förändringar på energimarknaden som sannolikt kommer att orsaka elprisvariationer framöver och på så sätt blotta sårbarheter kopplade till energi-

fattigdom bland svenska hushåll som i stor utsträckning tidigare varit skonade från den sortens problematik.

I nuläget tycks det därför finnas goda grunder att betrakta energifattigdom i en svensk kontext utifrån hushållens olika sårbarheter för elpristopp. I det här kapitlet har pristopp setts som effekter av både geopolitik, energiomställning och ökad styrning mot efterfrågeflexibilitet på elnätet, och sårbarheterna har därför studerats utifrån hushållens betalningsförmåga såväl som deras förmåga att parera pristopp genom att vara flexibla med sin energianvändning. Vi befinner oss i ett kritiskt läge där behovet av att förstå dessa sårbarheter är stort; dels för att omgående kunna implementera mer träffsäkra stöd, dels för att kunna arbeta fram mer proaktiva åtgärder, och dels för att undvika att ojämlikheter byggs in i framtidens energisystem. Det pågår exempelvis i detta nu en styrning mot nya prismodeller på elnätet för att öka ekonomiska incitament för efterfrågeflexibilitet där Energimarknadsinspektionen precis tagit fram föreskrifter för elnätsbolag (Energimarknadsinspektionen, 2022). Men som så ofta inom energipolitiken är den sociala dimensionen underrepresenterad och diskursen domineras snarare av tekno-ekonomiska perspektiv och idéer om hushåll som ekonomiskt rationella elkunder. Om energiomställningen delvis ska möjliggöras genom att hushållskunder anpassar sin energianvändning för att nå balans mellan utbud och efterfrågan på elmarknaden krävs kunskap om hur denna anpassning, eller flexibilitet, realiseras hos olika hushållsgrupper. Priskänsligheten är onekligen högre där inkomsterna är lägre, och kompromisserna med bekvämlighet och komfort riskerar också att vara större i hushåll med lägre inkomster samtidigt som de ekonomiska effekterna av att inte vara flexibel blir mer kännbara. En utveckling mot ökade prissignaler för efterfrågeflexibilitet riskerar därför att påverka hushållens vardag i olika stor utsträckning, och då mer välbärgade hushåll i högre grad kan kapitalisera på dessa prissignaler genom att investera i energieffektivisering och smart styrning riskerar energirelaterade ojämlikheter förstärkas och eventuellt byggas in i framtidens energisystem.

I detta kapitel framkom olika samband mellan hushållens betalningsförmåga, flexibilitet, och sårbarheter för energifattigdom som indikerade att ensamstående med barn tycks lida särskilt stor risk att bära ekonomiska konsekvenser av energifattigdom, medan ensamhushåll över 65 år kan avvärja de värsta pristopparna på eventuell bekostnad av bekvämlighet och komfort. En energiomställning som förvärrar situationen för redan utsatta hushållsgrupper är varken önskvärd eller holistiskt hållbar, och den här accelererande fasen i omställningen kräver ökad kunskap om hushållens sårbarheter för energifattigdom för att kunna agera proaktivt såväl som reaktivt vid behov. Förhoppningsvis kan detta kapitel inleda en bredare dialog kring hur vi kan förstå energifattigdom i den svenska kontexten där förutsättningarna är goda men där pristopp blottar sårbarheter hos hushåll såväl som inom den tekno-ekonomiska energipolitiken. Trots att det finns många

tolkningar och synpunkter kring energifattigdom har begreppet möjlighet att skapa ett viktigt utrymme för ökad hänsyn till sociala aspekter och jämlikhetsfrågor inom energipolitiken i allmänhet och i diskursen kring energiomställning i synnerhet.

Noter

- ¹ Tidigare statistik över kylbehov är från Eurostat där skattningen avsåg påståendet *'dwelling not comfortably cool during summer'* (Eurostat, 2012). Detta påstående är inte helt jämförbart med frågan om upplevt behov av att kyla bostaden, men indikerar trots allt liknande problem.
- ² Två logistiska regressionsanalyser genomfördes med betalningsförmåga för uppvärmning respektive flexibilitetskapital som beroende variabler. Ett flertal variabler från den nationella SOM-undersökningen inkluderades i modellerna för att öka tillförlitligheten i de olika variablernas oberoende inverkan. De fullständiga modellerna kan ses i tabell A i appendix.
- ³ Variabler med statistisk signifikans hade ett p-värde om minst 0,05.

Referenser

- Boardman, B. (1991). *Fuel poverty: from cold homes to affordable warmth*. Pinter Pub Limited.
- Boardman, B. (2013). *Fixing fuel poverty: challenges and solutions*. Routledge.
- Bouzarovski, S. & S. Petrova (2015). A global perspective on domestic energy deprivation: Overcoming the energy poverty–fuel poverty binary, *Energy Research & Social Science*, 10: 31–40.
- Bouzarovski, S. & S. Tirado Herrero (2017). Geographies of injustice: the socio-spatial determinants of energy poverty in Poland, the Czech Republic and Hungary, *Post-Communist Economies*, 29(1): 27–50.
- Calver, P. & N. Simcock (2021). Demand response and energy justice: A critical overview of ethical risks and opportunities within digital, decentralised, and decarbonised futures, *Energy Policy*, 151: 112198.
- Carlsson-Kanyama, A. & A-L. Lindén (2007). Energy efficiency in residences– Challenges for women and men in the North, *Energy policy*, 35(4): 2163–2172.
- Energimarknadsinspektionen (2022). *Energimarknadsinspektionens föreskrifter och allmänna råd för utformning av nättariffer för ett effektivt utnyttjande av elnätet*, EIFS 2022:1.
- Eurostat (2012). Share of population living in a dwelling not comfortably cool during summer time by income quintile and degree of urbanisation. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_hcmp03 (Läst: 2022-04-12).

- Fjellså, I. F., Silvast, A. & T. M. Skjølvold (2021). Justice aspects of flexible household electricity consumption in future smart energy systems, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 38: 98–109.
- Jalas, M. & S. Numminen (2022). Prime-time access for whom? Rhythms fairness and the dynamic pricing of infrastructure services, *Local Environment*, 1–17.
- Johansson, B., Jonsson, D. K., Veibäck, E. & E. Mittermaier (2015). *Energifattigdom, försörjningstrygghet och offentligt agerande* (FOI-R--4020--SE. <https://www.foi.se/rapportsammanfattning?reportNo=FOI-R--4020--SE>).
- Johnson, C. (2020). Is demand side response a woman's work? Domestic labour and electricity shifting in low income homes in the United Kingdom, *Energy Research & Social Science*, 68: 101558.
- Karpinska, L., Śmiech, S., Gouveia, J. P. & P. Palma (2021). 'Mapping Regional Vulnerability to Energy Poverty in Poland', *Sustainability*, 13(19).
- Nicholls, L. & Y. Strengers (2015). Peak demand and the 'family peak' period in Australia: Understanding practice (in)flexibility in households with children, *Energy Research & Social Science*, 9: 116–124.
- Perčič, S., Kukec, A., Cegnar, T. & A. Hojs (2018). Number of Heat Wave Deaths by Diagnosis, Sex, Age Groups, and Area, in Slovenia, 2015 vs. 2003, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(1).
- Powells, G. & M. J. Fell (2019). Flexibility capital and flexibility justice in smart energy systems, *Energy Research & Social Science*, 54: 56–59.
- Rudge, J. & R. Gilchrist (2005). Excess winter morbidity among older people at risk of cold homes: a population-based study in a London borough, *Journal of Public Health*, 27(4): 353–358, Oxon & New York: Routledge.
- Simcock, N., Thomson, H., Petrova, S. & S. Bouzarovski (2017). *Energy Poverty and Vulnerability: A Global Perspective*.
- Thomson, H., Simcock, N., Bouzarovski, S. & S. Petrova (2019). Energy poverty and indoor cooling: An overlooked issue in Europe, *Energy and Buildings*, 196: 21–29.
- von Platten, J., Mangold, M. & K. Mjörnell (2020). Energy inequality as a risk in socio-technical energy transitions: The Swedish case of individual metering and billing of energy for heating, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 588: 032015.

APPENDIX

Tabell A Logistiska regressionsmodeller för prediktering av självskattad betalningsförmåga för uppvärmning samt för självskattad flexibilitetsförmåga bland boende i villa/radhus, 2021

	Självskattad betalningsförmåga för uppvärmning		Självskattad flexibilitetsförmåga	
	Regressionskoefficient	p-värde	Regressionskoefficient	p-värde
September 2021	0		0	
Oktober 2021	0.25	0.188	-0.067	0.756
November 2021	-0.038	0.877	-0.47	0.0826
December 2021	-0.77	0.0656	1.5*	0.0294
Elområde 1–2	0		0	
Elområde 3	-0.24	0.306	0.14	0.615
Elområde 4	-0.10	0.642	-0.26	0.313
Äger bostaden	0		0	
Hyr bostaden	0.040	0.920	0.55	0.227
Stad eller större tätort	0		0	
Stockholm, Göteborg, Malmö	-0.17	0.608	-0.25	0.527
Mindre tätort	-0.36	0.0988	-0.25	0.315
Ren landsbygd	-0.42*	0.0490	-0.31	0.210
En vuxen i hushållet	0		0	
Två eller fler vuxna i hushållet	0.23	0.387	0.91**	0.00106
Inga barn i hushållet	0		0	
Barn i hushållet	0.074	0.719	-0.49*	0.0350
Förvärvsarbete (även sjukskriven, föräldraledig)	0		0	
Studierande	2.2***	0.000	-0.67	0.165
Arbetslös/arbetsmarknadspolitiska åtgärder/arbetsmarknadsutbildning/sjuk-/aktivitetsersättning/annat	-0.77	0.110	1.6*	0.0114
Ålderspensionär/avtalspensionär	0.66**	0.00437	0.78**	0.00401
Kvinna	0		0	
Man	0.0069	0.967	-0.84***	0.000
Självskattat allmänt hälsotillstånd	0.10*	0.0181	-0.045	0.393

Forts.

	Självs kattad betalningsförmåga för uppvärmning		Självs kattad flexibilitetsförmåga	
	Regressionskoefficient	p-värde	Regressionskoefficient	p-värde
Sparar aldrig/sällan/ibland in på uppvärmning	0		0	
Sparar ofta/alltid in på uppvärmning	-1.7***	0.000	1.4*	0.0479
Hushållets årsinkomst <300 000 kr	0			
Hushållets årsinkomst 301 000–800 000 kr	0.51*	0.0480		
Hushållets årsinkomst >800 000 kr	0.94**	0.00310		
Uppvärmningskostnader utgör ingen/liten belastning			0	
Uppvärmningskostnader utgör ganska stor/stor belastning			-0.64**	0.00419
Sparar ofta/alltid in på uppvärmning x Uppvärmningskostnader utgör ganska stor/stor belastning			-1.7*	0.0228
Internetanvändning någon gång i halvåret eller mer sällan			0	
Någon gång i månaden			0.83	0.421
Någon/flera gånger i veckan			1.9**	0.00171
Dagligen			1.9***	0.000
Konstant	-1.1*	0.0395	-0.35	0.631
n	739		643	
McFadden R2	0.144		0.124	

Kommentar: Prediktering av betalningsförmåga baserades på frågan 'Upplever du att uppvärmningskostnaderna av ditt hem är en stor belastning på din ekonomi under vintermånaderna?' med svarsalternativen 'Ingen belastning', 'Ganska liten belastning', 'Ganska stor belastning', 'Stor belastning', 'Har inte reflekterat över kostnaden'. I den logistiska regressionsmodellen sattes svarsalternativen 'Ingen belastning', 'Ganska liten belastning' och 'Har inte reflekterat över kostnaden' till 1 i den binära beroende variabeln medan resterande svarsalternativ fick värdet 0. Prediktering av flexibilitet baserades på frågan 'Jag har möjlighet att förskjuta energikrävande aktiviteter' med svarsalternativen 'Stämmer inte alls', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer ganska bra', 'Stämmer helt', 'Vet ej'. I den logistiska regressionsmodellen sattes svarsalternativen 'Stämmer ganska bra' och 'Stämmer helt' till 1 i den binära beroende variabeln medan resterande svarsalternativ fick värdet 0. Observationer med stor inverkan på modellerna togs bort genom okulär utslutning baserat på Cook's Distance. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive delfråga som bor i villa/radhus. *** p < .001, ** p < .01, * p < .05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

VINDKRAFTSOPINIONEN I SKUGGAN AV ETT VINDKRAFTVERK

ERIK JÖNSSON

Sammanfattning

Bland politiker och branschaktörer pratas det om att vindkraften ska stå för en betydande andel av Sveriges framtida energiförsörjning, samtidigt avslås allt fler vindkraftsprojekteringar av kommunerna. Med tanke på det breda stöd som finns för vindkraft både bland befolkning och på politisk nivå frågar vi oss i detta kapitel vad denna motsägelse kan bestå i. Eftersom vindkraftverken blivit tio gånger fler under den senaste tjuugoårsperioden ligger det nära till hands att undersöka om denna vindkraftsexpansion har inverkat på den folkliga vindkraftsopinionen. Ett stad-landperspektiv anläggs för att undersöka om inställningen till vindkraft skiljer sig utifrån var man bor. Vidare studeras befolkningens syn på att ha vindkraftverk i närheten av ens bostad. Avslutningsvis undersöks om vindkraftstäthet samvarierar med vindkraftsopinionen. Resultaten visar att det bland det svenska folket finns ett bibehållet starkt stöd för vindkraft, även om det skiljer sig beroende på var man bor. Samtidigt har stödet för att ha vindkraftverk i närheten av ens fasta bostad nått rekordlåga nivåer och i takt med att vindkraftverken står allt tätare avtar stödet för ytterligare vindkraftssatsningar.

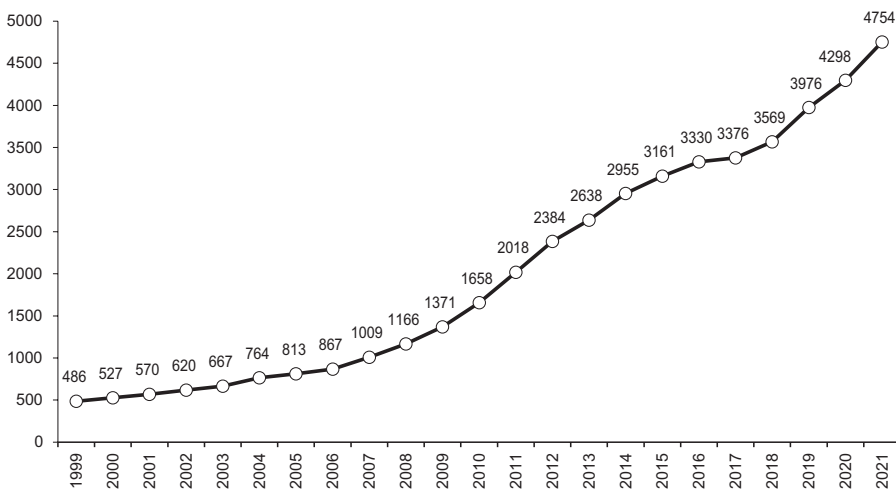
Sverige är i stort behov av energi. Nya prognoser från Energiföretagen gör gällande att Sverige till år 2045 kommer ha ett elbehov som motsvarar en fördubbling av dagens nivåer (Borglund, 2021). Vindkraft har potential att möta stora delar av denna efterfrågan (Energimyndigheten, 2022). Emellertid har det under senare år blivit allt svårare att få till stånd nya vindkraftsetableringar. Orsakerna till den negativa utvecklingen är flera. Artskyddsfrågor står för ungefär var fjärde avslag i tillståndsskedet, och Försvarsmaktens intressen lägger ofta krokben för tilltänkta vindkraftsetableringar (Svensk Vindenergi, 2022) – inte minst när det gäller den havsbaserade vindkraften (SVT, 2021).

Men mycket handlar även om vad som brukar benämnas 'det kommunala vetot'. Faktum är att hela 78 procent av de projekterade landbaserade vindkraftverken stoppades av Sveriges kommuner under 2021 (Svensk Vindenergi, 2022) och avsaknad av kommunal tillstyrkan är den överlägset vanligaste anledningen till nedlagda vindkraftsetableringar för perioden 2014–2019 (Energimyndigheten, 2021). Inte sällan bottnar användandet av det kommunala vetot i ett missnöje bland lokalbefolkningen. Om vindkraften ska kunna möta ett alltmer ökande

behov av el krävs att fler kommuner, och indirekt dess invånare, tackar ja till nya vindkraftsetableringar. Men sedan tidigare vet vi att stödet för vindkraft redan är högt i Sverige. Hur kan det komma sig att så många vindkraftsetableringar hindras av kommunala veton när stödet för vindkraft är så stort – både bland befolkning (Jönsson, 2021) och kommunala politiker (Demoskop, 2022)? Om detta dilemma handlar detta kapitel.

Utöver att ge en sammanställning av aktuell vindkraftsopinion kommer vi i detta kapitel ägna särskild uppmärksamhet åt frågan om var alla dessa tilltänkta vindkraftverk ska stå eftersom så många etableringar får avslag. Särskilt undersöks opinionen bland Sveriges kommuninvånare för att se om det finns ett folkligt stöd bakom kommunpolitikernas val att förhindra nyetablering av vindkraft. Dels görs detta genom att undersöka vindkraftsopinionen utifrån ett stad-landperspektiv, dels genom att ta reda på hur befolkningen ställer sig till vindkraftverk i närheten av deras bostäder. Vidare har det dessutom skett en omfattande ökning av antalet vindkraftverk i Sverige i närtid och vi ställer oss därför också frågan om hur detta kan tänkas ha påverkat stödet för vindkraft. I figur 1 ser vi att det år 1999 fanns 486 vindkraftverk i Sverige medan det år 2021 fanns 4 835 vilket resulterat i att 190 av landets 290 kommuner har minst ett vindkraftverk idag. Det innebär att avståndet till ens närmsta vindkraftverk har minskat. Har man inte ett vindkraftverk inpå husknuten eller i sin egen kommun har man det nästan garanterat i grannkommunen.

Figur 1 Antal vindkraftverk i Sverige, 1999–2021

Källa: Energimyndigheten.

Är det så att vindkraftsexpansionen som vi har bevittnat har resulterat i ett sänkt opinionsstöd för vindkraft? Eller är det snarare så att den svenska befolkningens uppfattning om vindkraft inte alls påverkats av att vindkraftverken i Sverige har blivit allt fler? Detta är frågor vi ämnar besvara i detta kapitel. Men först följer en redogörelse för hur vindkraftsopinionen utvecklats under de gångna åren.

Svensk vindkraftsopinion 2021

Inom ramen för forskningsprojektet *Den svenska miljö-, energi- och klimatopinionen* har vi i de årligen återkommande SOM-undersökningarna ställt frågor i syfte att ta reda på svenska folkets åsikter om och attityder till olika energislag. Mätningarna sträcker sig ända tillbaka till 1999 och erbjuder således goda möjligheter för oss att förstå hur opinionsutvecklingen inom energifrågan har utvecklats över tid.

För att närma oss temat för detta kapitel redovisas här svaret på frågan om hur mycket svenska folket vill satsa på vindkraft inom de kommande 5–10 åren. 58 procent av de svarande uppger att de vill satsa mer på vindkraft än i dag, medan stödet för att satsa ungefär som i dag är 21 procent. 11 procent vill satsa mindre på vindkraften jämfört med i dag och 2 procent vill helt avstå från energikällan. 8 procent har ingen uppfattning i frågan.

I syfte att sätta vindkraftsopinionen i ett sammanhang och erbjuda en nulägesbeskrivning av energiopinionen i stort, redovisas i figur 2 även svaren från samma frågeställning fast för resterande energislag i Sverige. Figuren redovisar ett balansmått som beräknats genom att subtrahera de andelar som vill satsa mindre än idag eller som helt vill avstå från energikällan från de andelar som hellre ser att ytterligare satsningar görs på energislaget, eller som åtminstone anser att Sverige även framgent bör satsa på energislaget som idag.

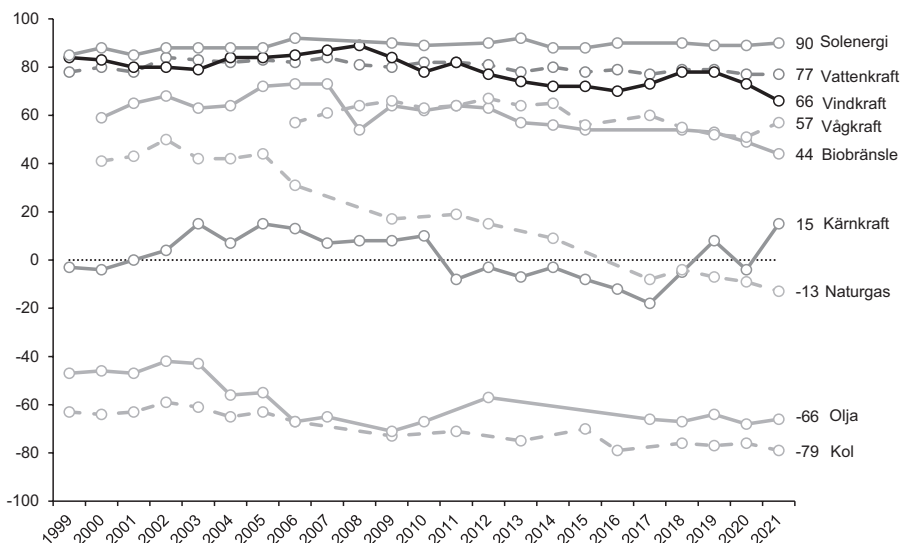
Vid en första anblick blir det tydligt att vindkraften erhåller ett stort stöd bland det svenska folket: det är 66 procentenheter fler som är positiva till vindkraft än vad det är som är negativa. Det svenska folket vill att Sveriges vindkraftssatsningar ska bibehållas på dagens nivå, eller att det ska satsas än mer än vad som redan görs i dag.

För det andra blir det även tydligt att trenden i stödet för att bibehålla samma nivå eller utöka vindkraftssatsningarna ytterligare i Sverige är på nedgång. Efter 2018 och 2019, då balansmättet låg oförändrat på 78 procentenheter, har utvecklingen varit negativ i de två senaste mätningarna. 2020 sjönk siffran till 73 procent och i 2021 års mätning visar balansmättet alltså en övervikt på 66 procent. Jämfört med för två år sedan rör det sig alltså om ett tapp på 12 procentenheter. Vid en jämförelse med övriga energislag framkommer att inget energislag i närtid har ett lika stort tapp i opinionsstöd som vindkraften.

Dock är det värt att betona att tappet sker från höga nivåer. Att dra slutsatsen att vindkraften skulle vara särskilt impopulär bland det svenska folket finns inget som helst stöd för. Vid en jämförelse med övriga energislag är vindkraften det tredje

mest omtyckta, endast solenergi och vattenkraft har ett högre stöd i opinionen. Av de nio energislag vi frågar om är således de tre mest populära energislagen förnyelsebara. Icke förnybara energislag, som kärnkraft och naturgas, är vid en jämförelse inte lika omtyckta. Stödet för kärnkraft må vara på uppgång, men från låga nivåer – tvärtemot vad som är fallet med vindkraften (för ytterligare analyser utav kärnkraftsopinionen, se Sören Holmbergs bidrag till denna antologi).

Figur 2 Vilka energislag bör Sverige satsa på? 1999–2021 (balansmått)

Kommentar: Frågan löd 'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?' med svarsalternativen 'Satsa mer än i dag', 'Satsa ungefär som i dag', 'Satsa mindre än i dag', 'Helt avstå från energikällan', samt 'Ingen uppfattning'. I figuren redovisas balansmättet för denna fråga över tid, vilket har beräknats genom att svarskategorierna 'Satsa mindre än i dag' och 'Helt avstå från energikällan' subtraherats från svarskategorierna 'Satsa mer än i dag' och 'Satsa ungefär som i dag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2021.

Så här långt kan vi konstatera att det finns ett stort stöd för vindkraft i Sverige. Sedan tidigare vet vi dock att stödet för vindkraft varierar utifrån sociodemografiska och politiska faktorer. Kvinnor är något mer positiva till vindkraft än män. Högutbildade svarar i större utsträckning att de vill 'satsa mer' på vindkraft än låg- och medelutbildade. Låg- och medelutbildade är i sin tur fortfarande positiva till vindkraft, men ser hellre än högutbildade att framtida satsningar bör ligga mer i linje med vad som redan sker.

Desto större skillnader vad gäller syn på vindkraft uppstår när vi väger in svars-personerna självplaceringar längs den politiska vänster-högerskalan – personer till vänster är betydligt mer positiva till vindkraft än personer till höger. Mer specifikt är det i genomsnitt 80 procent som vill satsa mer på vindkraft bland personer som anser sig stå 'klart till vänster' medan motsvarande siffra för personer som står 'klart till höger' endast är 42 procent. Vidare tenderar människors partisympati att samvariera med deras åsikt i vindkraftsfrågan. Bland Vänsterpartiets, Socialdemokraternas, Miljöpartiets och Centerpartiets sympatisörer finns endast några enstaka procentenheter som är negativt inställda till vindkraften, medan mellan ungefär 20 till 30 procent av sympatisörerna till Liberalerna, Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraften.¹

För första gången har vi i årets SOM-undersökning även undersökt svars-personernas inställning till havsbaserad vindkraft. I takt med att Sveriges elbehov ökar har frågan om havsbaserad vindkraft åter blivit aktuell. Enligt myndigheten Svenska kraftnät har energibolag i Sverige ansökt om att bygga havsbaserad vindkraft motsvarande en total kapacitet på 1 16 gigawatt (Alpman, 2021). Annorlunda uttryckt motsvarar det Sveriges årliga elförbrukning – tre gånger om. En såpass stor expansion kommer dock aldrig komma till stånd, då ansökningar ofta konkurrerar om samma geografiska områden eller får avslag av rent tekniska och miljömässiga skäl – men även på grund av att planer på havsbaserad vindkraft motarbetas av samma faktorer som hindrar att landbaserad vindkraft byggs. Svenska kommuner ligger även här bakom stora delar av de avslag som sker.

Kommunernas skepticism till trots blir det dock tydligt i tabell 2 att det bland allmänheten finns ett stort stöd för havsbaserad vindkraft. Det är i stort samma bild som tecknas av resultatet på frågan om man vill satsa mer på havsbaserad vindkraft som i fallet med vindkraft i allmänhet. Det bör poängteras att vi i tidigare frågor om vindkraft inte har specificerat om det rört sig om land- respektive havsbaserad vindkraft. Även om landbaserad vindkraft troligtvis är vad respondenterna har i åtanke när de svarar på de mer allmänt formulerade frågorna kan vi kan anta att de åtminstone i viss utsträckning tolkar det som att frågan även gäller havsbaserad vindkraft.

Personer som vill satsa mer på havsbaserad vindkraft än genomsnittet är huvudsakligen yngre, högutbildade och boende antingen i Stockholm, Göteborg eller Malmö. Vidare står man till vänster i politiken och sympatiserar framför allt med Vänsterpartiet eller Miljöpartiet. Om man dessutom anser att kärnkraften bör avvecklas är man mer positiv till havsbaserad vindkraft än den genomsnittlige svensken. Omvänt gäller för kärnkraftsförespråkare, som är mer negativt inställda till havsbaserad vindkraft än genomsnittet.

Tabell 1 Åsikt om att satsa på havsbaserad vindkraft efter olika sociala och politiska variabler, 2021 (procent)

	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa procent	Antal personer	Balansmätt
Samtliga	26	34	28	6	6	100	1 527	+48
Man	27	34	25	7	7	100	739	+47
Kvinna	25	34	30	6	5	100	783	+48
16–29 år	27	36	29	3	5	100	183	+55
30–49 år	27	31	31	7	4	100	433	+47
50–64 år	27	34	26	6	7	100	395	+48
65–85 år	24	35	25	8	8	100	516	+43
Lågutbildade	22	32	30	9	7	100	215	+38
Medelutbildade	22	36	30	6	6	100	799	+46
Högutbildade	34	30	24	7	5	100	477	+52
Landsbygd	23	32	27	9	9	100	231	+37
Tätort	24	32	30	7	7	100	302	+42
Stad	26	35	27	6	6	100	715	+49
Storstad	33	32	27	5	3	100	253	+57
Klart till vänster	45	33	16	4	2	100	171	+72
Något till vänster	35	36	22	4	3	100	326	+64
Varken vänster eller höger	19	34	34	6	7	100	449	+40
Något till höger	24	34	29	7	6	100	397	+45
Klart till höger	16	31	29	13	11	100	166	+23
V	46	34	13	4	3	100	143	+73
S	29	34	30	4	3	100	409	+56
MP	39	39	18	2	2	100	61	+74
C	24	43	25	6	2	100	132	+59
L	25	35	15	5	20	100	40	+35
KD	26	35	26	4	9	100	46	+48
M	19	34	33	9	5	100	309	+39
SD	15	32	26	14	13	100	189	+20
Avveckla kärnkraften	36	39	19	4	2	100	667	+69
Använd kärnkraften	18	31	29	11	11	100	632	+27

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör satsa mer på havsbaserad vindkraft'. Svartalternativen framgår av tabellen. Balansmätt beräknas genom att subtrahera kategorierna ganska dåligt och mycket dåligt från andelen mycket bra och ganska bra.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som vi kunnat se finns det bland befolkningen ett stort stöd för vindkraft i Sverige – en uppfattning som dessutom delas av nuvarande regering. I april i år lade den socialdemokratiska regeringen fram ett särskilt vindkraftspaket i syfte att snabba på utbyggnaden av vindkraft.² Även branschorganisationer, som Energiföretagen och Svensk Vindenergi, liksom tunga svenska industrier, vill se ytterligare expansion av vindkraften.

Det pratas helt klart mycket vindkraft, och all vindkraftsoptimism till trots verkar det ändå inte byggas i önskvärd takt. Vi vet att Sveriges kommuner är en vetospelare i sammanhanget, men hur kommer det sig att kommuner säger nej till etableringar i så stor omfattning när dess invånare bevisligen är positiva till att vindkraft byggs? En delförklaring som vi kommer ägna oss åt nu och som ofta kommer på tal i dessa sammanhang är att, oaktat ens egen inställning till vindkraft, så vill invånarna inte ha vindkraftverken placerade i närheten av deras hem. Men finns det stöd för ett sådant synsätt baserat på våra mångåriga undersökningar? Det har blivit dags att skifta fokus mot det andra huvudtemat i detta kapitel – frågan om vindkraftverkens placering och dess inverkan på opinionsstödet för densamma.

Genom att studera skillnader i vindkraftsattityd beroende på i vilken typ av kommun människor bor i framträder ett mönster i tabell 2. Från att ha varit mer positivt inställda till att satsa mer på vindkraft än riksgenomsnittet har landsbygdsborna under de senaste tjugo åren blivit de relativt sett minst vindkraftsvänliga. År 1999 tyckte 80 procent av landsbygdsborna att vi skulle satsa mer på vindkraft än vad dåvarande vindkraftssatsningar gjorde gällande. I 2021 års mätning har den siffran sjunkit ner till 52 procent. Under samma period har storstadsborna gjort en omvänd resa. I början av 2000-talet var storstadsborna minst positiva till att satsa mer på vindkraft medan de idag är överlägset mest positiva. I våra mätningar skiljer det i dag 14 procentenheter mellan en landsbygdsbo och en storstadsbo i synen på att satsa mer på vindkraft. Sedan 1999 har opinionen således utvecklats till helt ombytta förhållanden. Detsamma gäller vid en jämförelse mellan landsbygdsbor och opinionen i befolkningen som helhet.

Som vi kunde se i den inledande figuren (figur 1) till detta kapitel har det under samma period skett en kraftig ökning av vindkraftverk. År 1999 fanns 486 vindkraftverk i Sverige, en siffra som lite drygt två decennier senare nästan tiodubblats till att bli 4752. En enkel sifferexercis ger vid handen att det 1999 i genomsnitt fanns cirka 1,6 vindkraftverk per kommun vilket innebär att det idag alltså finns ungefär 16 verk per kommun. Men placeringen av vindkraftverk är långt ifrån jämnt fördelat över kommunerna. Det stora flertalet av Sveriges vindkraftverk är placerade i glesbygd, långt från storstadsbornas innergårdar; ett förhållande som konstanthållits under hela den studerade perioden.

Tabell 2 Andel som vill satsa mer på vindkraft baserat på var man bor, 1999–2021 (procent)

	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Ren landsbygd	80	83	80	72	73	81	77	83	83	83	72	68	75	64	56	57	53	58	54	56	60	52	52
Mindre tätort	77	72	71	70	62	74	74	77	79	78	72	60	67	64	61	54	55	56	56	62	64	52	56
Stad/större tätort	70	70	70	67	63	69	72	77	79	80	75	66	70	67	63	60	59	61	63	64	67	60	57
De tre storstäderna	74	65	69	65	61	76	64	72	81	81	76	70	69	68	63	63	66	67	69	73	67	66	66
Samtliga	74	72	71	68	64	73	72	77	79	80	74	66	70	66	61	59	59	61	61	64	65	58	58

Kommentar: Frågan löd 'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?' med svarsalternativen 'Satsa mer än i dag', 'Satsa ungefär som i dag', 'Satsa mindre än i dag', 'Helt avstå från energikällan', samt 'Ingen uppfattning'. Antal svarande har under åren varierat mellan som minst 1 453 och som mest 1 793.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2021.

Denna utveckling skulle kunna förstås som ett exempel på vad som inom opinionsforskning brukar benämnas som en termostateffekt (Bendz, 2014; Andersson & Oscarsson, 2014; Soroka & Wlezien, 2010). I takt med att vindkraftsverken blir allt fler (på framför allt landsbygden) avtar stödet för utökade vindkraftssatningar till förmån för alternativet om att snarare bibehålla uppnådd nivå – likt en termostat får ett element att slå av när önskad temperatur uppnåtts.

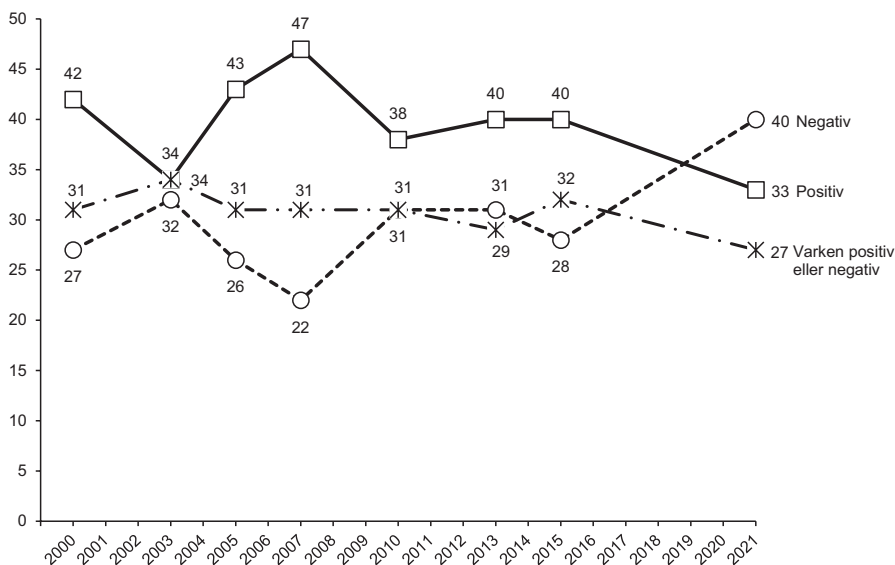
Vindkraftverk inpå husknuten

Men som vi redan varit inne på finns andra förklaringar. Oviljan att ha, i det här fallet, vindkraft i närheten av där man bor kan vara ett uttryck för vad som brukar benämnas NIMBYism, där NIMBY står för Not In My Backyard – inte på min bakgård. Alltså, även om människor är positivt inställda till vindkraft, och tenderar att dela uppfattningen om att det skulle vara bra med mer vindkraft, vill de trots det ändå inte vara med och 'bidra' genom att låta vindkraftverk uppföras i närheten av ens egna bostad. För att undersöka om det finns stöd för NIMBY i den här kontexten har vi i SOM-undersökningarna vid ett flertal tillfällen ställt frågan om hur svarspersonerna ställer sig till etablering av vindkraftverk i närheten av deras fasta bostad. I figur 3 redovisas resultaten från denna fråga och vi kan konstatera att 2021 är 40 procent av de svarande negativa till att få ett vindkraftverk inpå husknuten. 33 procent ställer sig däremot positiva till vindkraftsetableringar i närheten av ens fasta bostad medan 27 procent anger att de varken är positiva eller negativa.

Det verkligt intressanta med denna fråga är emellertid vad som skett över tid. För första gången sedan frågan började ställas är det nu en övervikt av personer som är negativt inställda till vindkraftsetableringar i närheten av där de bor. Vid alla andra tidigare mättillfällen har det funnits en övervikt av personer som ställt sig positiva till detta förslag. Senaste tillfället denna fråga ställdes innan årets mätning var 2016. Hur attityderna kring denna fråga utvecklats under de sex år

som har förflutit mellan 2016 och 2021 års mätningar kan vi dessvärre inte veta. Om trendskiftet skett i samband med senaste mätningen eller är något som skett stegvis under en längre tid låter sig därför inte avslöjas. Väger vi in vad vi vet om vindkraftens opinionsutveckling i allmänhet under denna period, där stödet för ytterligare vindkraftsatsningar började vända neråt 2019, blir den kvalificerade gissningen att trendskiftet skett närmre 2021 snarare än vid 2016.

Figur 3 *Inställning till vindkraftsetableringar i närheten av ens fasta bostad, 2000–2021 (procent)*

Kommentar: Frågan löd 'Hur ställer du dig till etablering av vindkraft i närheten av din fasta bostad?' med svarsalternativen 'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ' och 'Mycket negativ'. I figuren har de två positiva och de två negativa svarsalternativen slagits samman till en positiv respektive en negativ kategori.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2021.

Om vi återgår till frågan om en syn på att etablera vindkraftverk i närheten av ens fasta bostad ser vi i tabell 3 att det, liksom som för frågan om havsbaserad vindkraft, inte finns några substantiella skillnader med avseende på kön. Åldersmässigt är det 30–49-åringar och 65–85-åringar som är minst positiva till vindkraft nära ens bostad. Effekter av utbildning slår inte igenom på svaren till denna fråga. Även för detta frågeinstrument finns det stora skillnader utifrån var man identifierar sig själv längs vänster-höger-skalan. Personer som identifierar sig själva som till vänster är generellt positiva medan personer som placerar sig själva i mitten eller åt höger är negativa. För sympatisörer till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet

och Centerpartiet finns en positiv övervikt bland de svarande, medan det bland Liberalernas, Kristdemokraternas, Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer finns en övervikt av negativa åsikter.

Tabell 3 *Inställning till att etablera vindkraft i närheten av ens fasta bostad, 2021 (procent)*

	Mycket positiv	Ganska positiv	Varken positiv eller negativ	Ganska negativ	Mycket negativ	Summa procent	Antal personer	Balansmätt
Samtliga	11	23	27	17	22	100	1 505	-5*
Man	11	23	25	17	24	100	729	-7
Kvinna	10	23	29	17	21	100	770	-5
16–29 år	9	24	30	21	16	100	172	-4
30–49 år	9	24	21	20	26	100	415	-13
50–64 år	13	25	27	14	21	100	400	+3
65–85 år	10	19	32	16	23	100	518	-10
Lågutbildade	12	18	34	17	19	100	216	-6
Medelutbildade	10	23	27	18	22	100	801	-7
Högutbildade	10	25	24	17	24	100	469	-6
Landsbygd	9	20	25	13	33	100	234	-17
Tätort	12	23	24	17	24	100	304	-6
Stad	10	24	27	20	19	100	708	-5
Storstad	11	23	32	14	20	100	244	+/-0
Klart till vänster	19	29	28	12	12	100	166	+24
Något till vänster	12	30	28	15	15	100	322	+12
Varken vänster eller höger	10	17	33	18	22	100	438	-13
Något till höger	8	23	24	19	26	100	393	-14
Klart till höger	8	14	19	17	42	100	162	-37
V	20	30	22	14	14	100	139	+22
S	10	26	33	18	13	100	401	+5
MP	10	42	22	12	14	100	59	+26
C	10	26	31	21	12	100	129	+3
L	12	17	24	20	27	100	41	-18
KD	5	23	16	20	36	100	44	-28
M	7	19	22	19	33	100	306	-26
SD	9	17	25	16	33	100	187	-23
Positiv till vindkraft	13	28	30	17	12	100	1 158	+12
Negativ till vindkraft	0	1	2	16	81	100	152	-96
Avveckla kärnkraften	14	27	29	16	14	100	667	+11
Använd kärnkraften	7	19	22	19	33	100	635	-26

Kommentar: Frågan löd 'Hur ställer du dig till etablering av vindkraft i närheten av din fasta bostad?' med svarsalternativen 'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ' och 'Mycket negativ'. Balansmätt beräknas genom att subtrahera kategorierna ganska och mycket negativ från kategorierna ganska och mycket positiv. Avrundningar gör att siffrorna skiljer sig åt från figur 3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Att det även för denna fråga finns en tydlig uppdelning utifrån ideologisk ståndpunkt gör att vi misstänker att motstånd till vindkraftverk i närheten av ens bostad åtminstone delvis har att göra med ens inställning till kraftslaget som sådant. Därför har vi även tittat på hur ens åsikt varierar utifrån om man är positiv eller negativ till vindkraft. Det visar sig att om man har en negativ inställning till vindkraft så är ens inställning, föga förvånande, till vindkraft inpå husknuten kraftigt negativ. Bland personer som är positiva till vindkraft finns en övervikt av personer som är positiva till vindkraft i närheten av ens bostad. På samma sätt har vi även undersökt om ens kärnkraftsattityd är avgörande för ens attityd i frågan, och mycket riktigt går det en skiljelinje mellan kärnkraftsanshängare och kärnkraftsmotståndare i synen på vindkraft i närheten av där man bor. Motståndarna till kärnkraft är generellt sett positiva till att ha vindkraft där man bor medan kärnkraftsförespråkarna är negativa.

Jämför vi stödet för vindkraftverk i närheten av ens bostad utifrån bostadsort kan vi åter se det mönster som uppenbarade sig i tabell 2 – landsbygdsborna är avsevärt mer negativa till att ha vindkraft i närheten av ens bostad. Med ett neutralt balansmått är inte storstadsborna några ihärdiga pådrivare av vindkraftverk inpå husknuten, men framför allt är de inte lika negativa som landsbygdsborna. Storstadsborna präglas främst av att en större andel uppger svarsalternativet varken positiv eller negativ.

Vindkraftstäthet

Så här långt visar resultaten i detta kapitel att landsbygdsborna i mindre utsträckning än tidigare vill satsa på ytterligare vindkraftsexpansioner. Storstadsborna har å sin sida blivit mer positivt inställda till sådana satsningar. Samtidigt kan vi även konstatera att det i närtid skett ett skifte i synen på var vindkraftverken ska placeras – för första gången sedan år 2000 är det fler som är negativa till att ha vindkraft i närheten av sin bostad än vad det är som är positiva. Parallellt med denna opinionsutveckling har vindkraftverken blivit allt fler.

I en avslutande analys ställer vi därför frågan om den ökade mängden vindkraftverk i kommunerna på något sätt kan kopplas till utvecklingen av vindkraftsopinionen. Genom att komplettera svaren från SOM-undersökningarna med uppgifter om antal vindkraftverk per kommun möjliggör att en sådan analys blir möjlig. Men att endast ta hänsyn till antal vindkraftverk i en viss kommun blir missvisande. Ett stort antal vindkraftverk i en till ytan liten kommun torde rimligtvis, i genomsnitt, leda till mer negativa attityder jämfört med ett stort antal vindkraftverk i en till ytan stor kommun. Därför inkluderar vi i analysen även uppgifter om kommuners landyta för att på så vis kunna beräkna vindkraftstätheten för Sveriges samtliga kommuner. Arbetshypotesen blir därför att vi förväntar oss ett svagare stöd för ytterligare vindkraftssatsningar i kommuner där vindkraftstätheten är högre.

Som redan konstaterats har vindkraftverken blivit fler under de senaste tjugo åren. För att ta hänsyn till detta faktum har vi i våra analyser inkluderat uppgifter för vindkraftstäthet för varje kommun och år sedan 2003 fram till 2020. På så vis

skapas ett gediget underlag för att ta reda på om vindkraftstäthet har någon effekt på vindkraftsopinionen.

I tabell 4 redovisar vi svarsfördelningen på frågan om hur mycket vi bör satsa på vindkraft under de kommande 5–10 åren utifrån grad av vindkraftstäthet i kommunen. I kommuner som helt saknar vindkraft är det 69 procent som uppger att man vill satsa mer på vindkraft. I kommuner med mycket låg vindkraftstäthet ökar faktiskt stödet något och går snarast emot vad vi antagit, vilket kan ses i den andra kolumnen (0,00005–0,00099). Att stödet är lägre i kommuner som helt saknar vindkraftverk kommer emellertid inte som någon överraskning då det relativt sett låga stödet kanske är just vad som är anledningen till avsaknaden av vindkraftverk. I takt med att vindkraftstätheten ökar framträder, med några undantag, därefter en tendens till att stödet för att satsa mer på vindkraft sjunker. Jämfört med kommuner där vindkraftverken står som allra glesast skiljer det sig i de mest vindkrafttäta kommunerna 11 procentenheter i inställningen till att satsa mer på vindkraft.

En motsatt tendens blir skönjbar för svarsalternativet 'satsa ungefär som i dag': i takt med att vindkraftstätheten ökar blir det allt vanligare att personer uppger att nivån av vindkraftsatsningar bör bibehållas på rådande nivå. Detta verkar dessutom ske på bekostnad av just den andel som vill satsa mer eftersom vi inte ser att de andelar som vill satsa mindre, eller helt vill avstå vindkraften som energikälla, blir mindre. I takt med att vindkraftstätheten ökar blir kommuninvånarna i allmänhet något mindre entusiastiska till ytterligare vindkraftsatsningar.

Tabell 4 Hur mycket bör vi satsa på vindkraft i Sverige i framtiden efter antal vindkraftverk per kvadratkilometer (landyta) i den egna kommunen, 2003–2020 (procent)

Antal vindkraftverk per km ² landyta i kommunen	Satsa mer/mindre på vindkraft:			Avstå från energikällan	Ingen uppfattning	Summa procent	Balansmätt	Antal personer
	Satsa mer	Satsa ungefär som idag	Satsa mindre än idag					
0	69	18	5	1	7	100	+63	12 620
0,00005–0,00099	71	17	5	1	6	100	+65	2 124
0,001–0,0029	67	19	6	1	7	100	+60	2 663
0,003–0,00872	66	19	6	2	7	100	+58	2 950
0,00873–0,0199	63	22	6	2	7	100	+55	2 841
0,02–0,349	65	20	6	2	7	100	+57	2 972
0,035–0,049	64	23	6	1	6	100	+57	1 215
Mer än 0,05	60	22	7	2	9	100	+51	1 703
Samtliga	67	19	5	2	7	100	+60	29 088

Kommentar: Frågan löd 'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor [vindkraft] under de närmaste 5–10 åren?' med svarsalternativen 'Satsa mer än i dag', 'Satsa ungefär som i dag', 'Satsa mindre än i dag', 'Helt avstå från energikällan', samt 'Ingen uppfattning'.

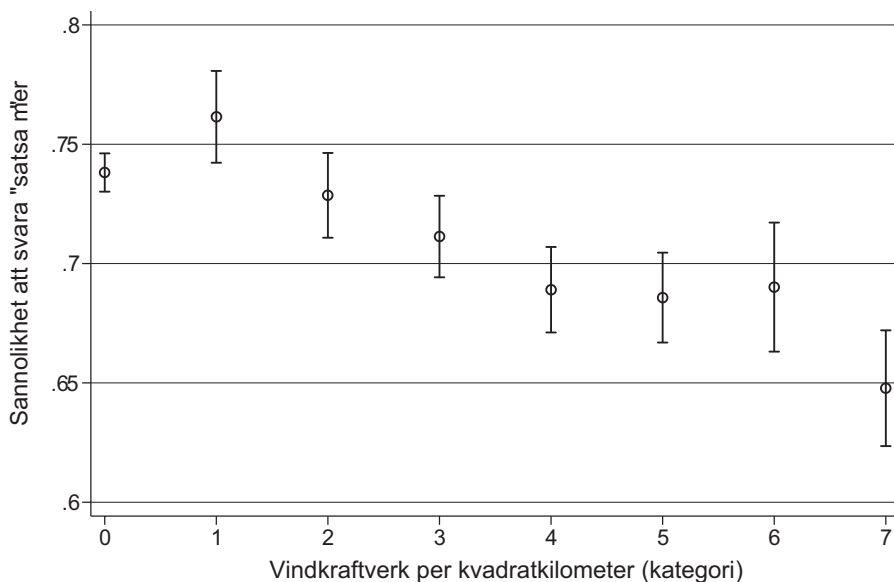
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2003–2020.

För att ta reda på om det iaktagna sambandet håller i statistisk bemärkelse har vi även undersökt det i en logistisk regressionsanalys – föreligger det statistiskt säkerställda skillnader i benägenheten att vilja satsa mer på vindkraft bland befolkningen i kommuner som helt saknar vindkraft med dem som bor i kommuner med många vindkraftverk? Som beroende variabel har en dikotom variabel skapats där svarsalternativet 'satsa mer' kodats till 1 och resten av svarsalternativen har fått värdet 0. Figur 4 nedan visar predicerade värden för förhållandet mellan vindkraftstäthet i kommunen och sannolikheten för att uppge det högsta svarsalternativet på frågan om hur mycket vi i Sverige bör satsa på vindkraft under de närmaste 5–10 åren - att 'satsa mer' på vindkraft.

Eftersom stad-land-dimensionen är av intresse i detta kapitel har vi även inkluderat en kategorisk variabel om svarspersonernas typ av bostadsort i syfte att kontrollera för detta. De fyra kategorierna är landsbygd, tätort, stad och storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö.) Genom att kontrollera för stad-land säkerställer vi att resultaten inte enbart drivs av det relativt sett låga stödet för vindkraft som framför allt finns bland människor boende på landsbygd och i mindre tätort. Vidare vet vi att personers subjektiva vänster-högeridentifikation kraftigt samvarierar med ens åsikt om vindkraft (Jönsson, 2021). För att kontrollera för vänster-högerposition används en fråga om svarspersonernas självplacering längs den politiska vänster-högerskalan. Svaret ges på en femgradig skala och sträcker sig från "klart till vänster", via "något till vänster", "varken till vänster eller till höger" och "något till höger" till ändpunkten "klart till höger". Visar det sig att sambandet mellan vindkraftstäthet på kommunnivå och inställningen till att satsa mer på vindkraft kvarstår efter att vi har inkluderat både bostadsort och vänster-högerposition så finns det med största sannolikhet en effekt som är oberoende av dessa två faktorer.

Analysen bekräftar statistiskt det samband vi endast kunde ana i tabell 4, ju fler vindkraftverk per kvadratkilometer yta i kommunen desto mindre benägen är man till att vilja göra mer vindkraftssatsningar. Sannolikheten för att uppge svarsalternativet "satsa mer" avtar med ungefär 10 procent när vi rör oss från kommuner med noll eller väldigt få vindkraftverk per kvadratkilometer till kommuner med en vindkraftstäthet på över 0,05 verk per kvadratkilometer. Bortsett ökningen som vi ser när vi går från kategori 0 till 1 på x-axeln är sambandet negativt när vi rör oss uppåt längs x-axeln. Skillnaden till intilliggande kategorier visar sig inte alltid vara statistiskt signifikanta, men i förhållande till kategori 0 och 1 är de predicerade värdena för kategori 3, 4, 5, 6 och 7 statistiskt signifikanta. Även om det på statistiskt vis inte går att säkerställa att skillnaderna mellan varje enskild kategori är signifikanta är den övergripande trenden emellertid tydlig – ju tätare vindkraftverken står i svarspersonernas hemkommuner desto lägre sannolikhet för svarspersonerna att uppge det högsta svarsalternativet om ytterligare vindkraftsexpansioner.

Figur 4 Benägenhet att vilja 'satsa mer' på vindkraft utifrån vindkraftstäthet i ens hemkommun, 2003–2020

Kommentar: Figuren visar predicerade värden inklusive 95-procentiga konfidensintervall. Kategorierna på x-axeln är desamma som i tabell 4, det vill säga 0=0, 1=0,00005–0,00099, 2=0,001–0,0029, 3=0,003–0,00872, 4=0,00873–0,0199, 5=0,02–0,349, 6=0,035–0,049 och 7=Mer än 0,05 vindkraftverk per kvadratkilometer landyta i kommunen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2003–2020.

Vidare visar analysen att personers vänster-högerposition mycket riktigt är en stark prediktor när det kommer till att förutspå personens åsikt i frågan om att satsa mer på vindkraft. För en person som placerar sig "klart till vänster" längs den politiska vänster-högerdimensionen är sannolikheten att uppge "satsa mer" på vindkraft 82 procent medan den för en person "klart till höger" är 61 procent. Vidare visar analysen att bortsett om man bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö så spelar bostadsort ingen roll för sannolikheten att vilja satsa mer på vindkraft än vad nuvarande politik gör gällande. För personer boende i Stockholm, Göteborg eller Malmö att uppge svarsalternativet "satsa mer" är sannolikheten ungefär 3–4 procentenheter högre än vad den är för personer boende i övriga delar av Sverige.

Sammantaget visar analysen att effekten av vindkraftstäthet i personernas hemkommuner kvarstår efter kontroll för bostadsort och svarspersonernas vänster-högerpositioner. Det finns ett kvarstående samband mellan vindkraftstäthet och benägenheten att uppge "satsa mer" på vindkraft även efter kontroll för starka förklaringsfaktorer som bostadsort och vänster-högerposition.

Vindkraftsopinionen

I Sverige finns ett stort stöd för vindkraft. Även om stödet under de senaste två åren har avtagit något är det från en mycket hög nivå och en klar majoritet vill att vi även framgent ska fortsätta satsa på vindkraft i Sverige. Vi kan även konstatera att det stora stödet för vindkraft sträcker sig till att även inkludera havsbaserad vindkraft.

Under ytan har det sedan millennieskiftet däremot skett förändringar inom vindkraftsopinionen. Från att ha varit relativt sett mer optimistiska än genomsnittet är landsbygdsborna nu minst positiva till vindkraft, samtidigt som storstadsborna genomgått en motsatt utveckling. Synen på att ha vindkraftverk i närheten av sin bostad har även det förändrats. För första gången sedan år 2000 finns en övervikt bland de svarande som ställer sig negativa till att ha ett vindkraftverk in på husknuten.

En övergripande fråga vi har ställt i detta kapitel är hur det kan komma sig att kommuner i så stor omfattning säger nej till etablerandet av nya vindkraftverk trots det stora stödet vindkraften erhåller i folkopinionen. Denna motsägelse skulle kunna grunda sig i vad vi kunnat visa i detta kapitel, och då särskilt med tanke på det faktum att allt färre är positiva till att ha vindkraft där man bor. Detta bör implicit innebära att kommuninvånarna hellre ser att vindkraftverken placeras på annan ort. Och när det stora flertalet delar denna uppfattning – att någon annan snarare bör bära bördan – blir följden oundvikligen att endast få kommuner är villiga att tacka ja till nya vindkraftsetableringar.

Trendbrottet i synen på att vilja ha vindkraft i närheten av ens fasta bostad kan dessutom vara ett uttryck för att NIMBY-synsättet blivit alltmer vanligt förekommande hos den svenska befolkningen. Detta syns genom den avtagande optimism till utökade vindkraftssatsningar som resultaten från de senaste SOM-undersökningarna kunnat visa. En annan förklaring till det iakttagna trendbrottet står även att finna i det faktum att energifrågan i allmänhet, och vindkraften i synnerhet, blivit alltmer politiserad i närtid (Jönsson & Holmberg, 2022). Framför allt märks detta genom att personer som politiskt identifierar sig till höger blivit mer negativt inställda till vindkraft. Det finns också stöd för att en termostateffekt förekommer i svensk vindkraftsopinion. Under samma period som detta skifte ägt rum har antalet vindkraftverk blivit tio gånger fler, och vi kan se att människor boende i områden där vindkraftverken framför allt placerats i större utsträckning än tidigare nu anser att nuvarande nivån av vindkraftssatsningar är tillräcklig. Som en följd är man mindre benägen att stödja förslag om ytterligare vindkraftsexpansioner.

En naturlig följd av fler vindkraftverk är dessutom att allt fler får vindkraftverk placerade i sina direkta närområden. Vi har i detta kapitel kunnat se hur den ökade vindkrafttätheten hänger samman med ett avtagande stöd för ytterligare vindkraftssatsningar. Kanske är det inte heller så konstigt när vindkraftverken med tiden också blivit allt högre. Vindkraftverk kastar idag både fler och längre skuggor. Och i skuggan av vindkraftverken gror missnöjet.

Noter

- ¹ För utförligare redogörelser om hur stödet för vindkraft skiljer sig mellan grupper kan ni läsa mer i tidigare kapitel om vindkraft i denna antologiserie (se exempelvis Jönsson, 2021) samt i forskningsprojektet Den svenska miljö-, energi- och klimatopinionens rapportserie (se exempelvis Jönsson & Holmberg, 2022).
- ² <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2022/04/regeringen-snabbar-pa-utbyggnaden-av-vindkraft/>

Referenser

- Alpman, Marie (2021). Vindkraft till havs. *Forskning och framsteg*, 10: 40–43.
- Andersson, Dennis & Henrik Oscarsson (2014). Medelklassuppror i Väst? I Annika Bergström och Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Borglund, Ann-Sofie (2021). Elanvändning kan öka med 120 procent till 2045. <https://www.energi.se/artiklar/2021/april-2021/elanvandningen-kan-oka-med-120-procent-till-2045/>
- Bendz, Anna (2014). Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering. I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demoskop (2022). Politikerpanelen 2022 – Svensk vindenergi. <https://svensk-vindenergi.org/wp-content/uploads/2022/05/Politikerpanelen-2022-Svensk-Vindenergi-final.pdf>
- Energimyndigheten (2021). Nulägesbeskrivning – vindkraftens förutsättningar. Underlag till Nationell strategi för en hållbar vindkraftsutbyggnad.
- Energimyndigheten (2022). Vindkraft i elsystemet. <https://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/kunskap-och-forskning/planera-for-vindkraft/vindkraft-i-elsystemet/>
- Jönsson, Erik (2021). Vindkraftens förutsättningar. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jönsson, Erik & Sören Holmberg (2022). *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Soroka, Stuart N. & Christopher Wlezien (2010). *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion and Policy*. New York. Cambridge University Press.
- Svensk Vindenergi (2022). Kommunala vetot 2020–2021.
- SVT (2021). <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/kritik-mot-hur-forsvarsmakten-stoppar-utbyggnad-av-vindkraft-till-havs>

STÄNDIGT DENNA KÄRNKRAFT

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Kärnkraften var med och avgjorde de mycket jämna valen 1976 och 1979. Frågan är om samma sak kan hända i valet 2022. Läget mellan regeringssidan och den konservativa oppositionen är mycket jämn. Liksom opinionen om kärnkraftens framtid i Sverige. Det senaste året har dock åsikterna om kärnkraften enligt SOM-institutets mätningar svängt över något till förmån av förslaget att använda kärnkraften, inte avveckla den. Men om kärnkraften skall vara med och påverka valutgången 2022 måste frågan uppfattas som viktig av många fler väljare än idag. I SOM-undersökningen hösten 2021 hamnar energi och kärnkraft först på plats 11 på väljarnas rangordning av viktiga samhällsproblem. Det är väl lågt för att kärnkraftsfrågan skall kunna spela en större roll i valet. Därtill är risken stor att kriget i Ukraina kommer att överskugga såväl kärnkraften som många andra frågor i valet.

*E*n evighet, en kort sekund sjunger Carola i Thomas G-sons vinnande låt i svenska melodifestivalen 2006.¹ Det känns mer som att en evighet är den mest träffande beskrivning på hur länge kampen om kärnkraften pågått i Sverige. En kort sekund gäller definitivt inte. Motsättningen mellan partierna fortgår årtionde efter årtionde. Det är snart femtio år sedan kampen började på 1970-talet. En folkomröstning, flera riksdagsval och ett antal partiöverenskommelser har inte lyckats bilägga konflikten. Det senaste försöket till en avpolitisering – Energiöverenskommelsen 2016/17 – fallerade när Kristdemokraterna och Moderaterna lämnade 2019 och beslöt att satsa på kärnkraft, inte långsiktigt avveckla den. Kvar med målsättningen att elproduktionen skulle vara hundra procentigt förnybar år 2040, och kärnkraften avvecklad, stod Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Centerpartiet. Utanför Energiöverenskommelsen stöds tanken på en kärnkraftsavveckling också av Vänsterpartiet. Utanför Energiöverenskommelsen står även Liberalerna och Sverigedemokraterna, men de vill sedan länge satsa på kärnkraft, inte sätta stopp för den. Nu fick de sällskap av Kristdemokraterna och Moderaterna. Frontlinjen efter nypolitiseringsen av kärnkraften blir då fyra partier (V, S, MP, C) med målet att fasa ut kärnkraften mot likaledes fyra partier (L, KD, M, SD) som siktar på en fortsatt användning av kärnkraft i Sverige. Avvecklarpartierna önskar en helt *förnybar* elproduktion medan användarpartierna istället talar om en helt *fossilfri* elproduktion. Skillnaden är om kärnkraften, som är fossilfri men inte förnybar, skall vara med eller inte.

Styrkeläget mellan de två kärnkraftsblocken kan inte vara jämnare i riksdagen med 175 mandat för V, S, MP, C mot 174 mandat för L, KD, M, SD innan valet 2022. Bland väljarna var också åsiktsläget relativt jämnt innan covidpandemin slog till 2020. I SOM-institutets mätning år 2019 ville 43 procent se en långsiktig utfasning av kärnkraften mot 37 procent som tvärtom önskade en fortsatt användning. Resterande 20 procent uppgav ingen åsikt (Holmberg, 2020). Men utbrottet av pandemin våren 2020 förändrade det mesta. Människors, medias och politikens uppmärksamhet fokuserades på viruskrisen. Alla andra frågor blev mindre centrala och tappade i närvaro på den samhälleliga agendan.² Att diskutera och ”bräka” om elproduktion och kärnkraft blev mindre angeläget och fick mindre uppmärksamhet. Ett resultat av detta – en pandemieffekt – blev att de som ville förändra energipolitiken och satsa på mer kärnkraft tappade stöd i opinionen. Andelen kärnkraftsanhängare minskade från 37 procent 2019 till 31 procent 2020. Kärnkraftsmotståndarna fick se sitt opinionsstöd öka från 43 procent till 49 procent (Holmberg, 2021).

Frågan är nu vad som hänt i opinionen när den värsta pandemikrisen minskat något under 2021.³ De fyra kärnkraftsförespråkande partierna har kampanjat mer intensivt och offensivt än de fyra motståndarpartierna, som varit mer på defensiven. Har det betalat sig så att pandemieffekten raderats ut och stödet för kärnkraften åter har ökat? Eller har kärnkraftsmotståndarna lyckats behålla den stor opinionsledning som de fick när pandemin tog över 2020?

Utraderad pandemieffekt

Pandemieffekten som stärkte motståndet mot kärnkraft 2020 visade sig vara tillfällig. I den nationella SOM-undersökningen 2021 återgick kärnkraftsopinionen till ungefär samma läge som 2019, före covidutbrottet. Andelen kärnkraftsmotståndare är åter 43 procent precis som 2019 samtidigt som andelen kärnkraftsförespråkare ökar något till 40 procent från 37 procent 2019. En fortsatt men minskande ledning för kärnkraftsmotståndarna. En stor del av det opinionsförsprång som motståndet mot kärnkraft erövrade efter reaktorkatastrofen i Fukushima 2011 håller på att försvinna. Resultaten i tabell 1 och i figur 1 dokumenterar utvecklingen. Ett närstudium av hur opinionen förändrats visar att kärnkraftsanhängarnas upphämtning inleddes i och med valet 2018. Den kampanj för en satsning på kärnkraft som Ebba Busch (KD) initierade inför valet 2018 och intensifierade 2019 tillsammans med Moderaterna (förstärkt av L och SD) visade sig vara mycket framgångsrik. Och har varit fortsatt framgångsrik när oron för covidsmitta minskar under 2021. SOM-institutets mätningar visar att oron för att själv drabbas av coronaviruset går ned från 48 procent 2020 till 39 procent 2021.⁴ En tänkbar psykologisk process bakom sambandet mellan oro för covidsmitta och motstånd mot kärnkraft skulle kunna vara att personer med stark oro vill att samhället prioriterar bekämpning av pandemin och inte satsningar på annat. Men oavsett, när coronaoron minskar 2021 ökar ånyo stödet för att använda kärnkraften i Sverige.

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige, 2010–2021 (procent)

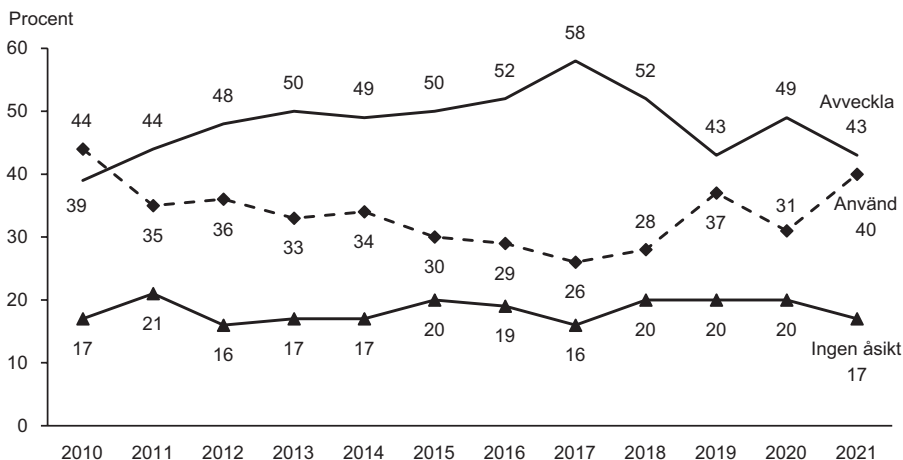
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12	14	12	9	10	9
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40	44	40	34	39	34
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorena med som mest lika många nya som idag	27	24	25	23	25	22	19	17	17	23	19	20
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än de nuvarande i framtiden	17	11	11	10	9	8	10	9	11	14	12	20
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19	16	20	20	20	17
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738	1 650	1 827	1 797	1 730	1 871	1 610

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?' Svartalternativen framgår i tabellen. De svarande ombads att endast välja ett alternativ. Denna frågeformulering ställdes första gången i den nationella SOM-undersökningen 2020. Under perioden 2010–2019 användes samma fråga men med något andra svartalternativ 'avveckla kärnkraften snarast', 'avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut', 'använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorena med som mest 10 nya reaktorer' och 'använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden'. Samtliga som fått frågan ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Det ökade stödet för att långsiktigt använda kärnkraften syns också tydligt i SOM-institutets övriga tre mätningar av svenska folkets åsikter om kärnkraften. I samtliga fall svänger opinionen tydligt över i kärnkraftspositiv riktning 2021. Om man tudelar resultaten visar det sig i alla tre mätningar att opinionsövertikten är på kärnkraftsanhängarnas sida. Och något starkare än 2019, och för de två mätningar som kan jämföras tillbaka till före Fukushima till och med starkare än då. Med andra ord, i undersökningen 2021 visar tre av fyra mätserier ett visst försteg för anhängarna av svensk kärnkraft. Försteget varierar med mellan 8 och 14 procentenheter i de tre studierna – inget dramatiskt försteg men dock klart statistiskt signifikant. Den fjärde mätserien uppvisar ett jämnt läge, men med en svag ledning för kärnkraftsmotståndarna på 3 statistiskt inte säkerställda procentenheter.

Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen, 2010–2021 (procent)

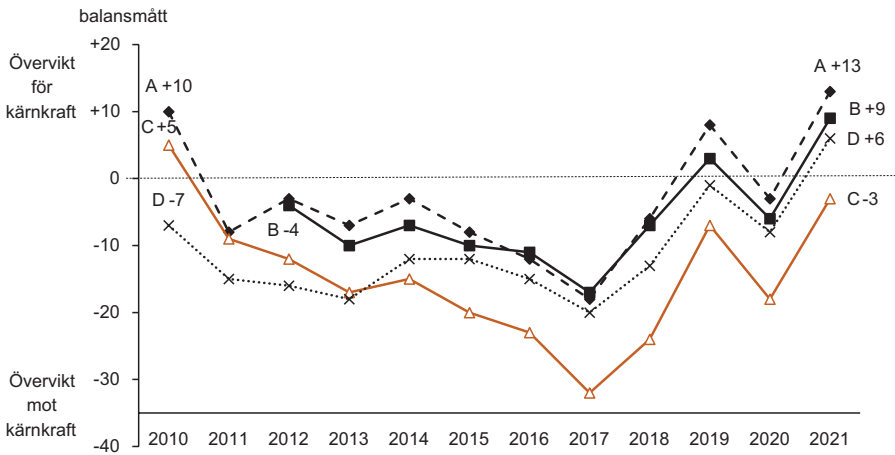

Kommentar: För frågans lydelse, se tabell 1. Procenten har beräknats bland samtliga som fått frågan respektive SOM-undersökning. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 900 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan den nationella SOM-undersökningens höstmätning 2011.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Nivåskillnaderna i stödet för kärnkraften illustrerar att resultaten av mätningar i kärnkraftsfrågan är känsliga för hur enkätfrågorna är utformade. Frågor som spørjer om kärnkraftens långsiktiga vara eller icke-vara tenderar att ge ett något större stöd åt kärnkraftsmotståndarna – det vill säga åt att kärnkraften långsiktigt skall avvecklas (se figur 2, frågorna C och D). Men förändringarna i kärnkraftopinionen över tid ser likadan ut oavsett hur frågorna är utformade. Uttryckt med statistisk jargon är nivåskattningarna något olika medan förändringsskattningarna är desamma. Det betyder att vi kan ha stor tilltro till att de opinionsförskjutningar vi har sett i kärnkraftsfrågan efter Fukushima, och nu senast i samband med pandemin och det konservativa blockets kärnkraftskampanj, inte är statistiska slumpprodukter. Förändringarna har skett och de har varit förhållandevis tydliga.

Kärnkraftsanshängarna har hämtat in kärnkraftsmotståndarnas försprång från pandemiåret 2020. Opinionsläget inför valet 2022 är nu jämnt, precis som läget mellan partiblocken i nuvarande riksdagen. Valutgången kan bli avgörande för kärnkraftens framtid i Sverige.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket, 2010–2021 (balansmätt)

- A.** Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.
- B.** Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.
- C.** Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.
- D.** Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften".

Kommentar: Balansmätt beräknas genom att andelen dåligt förslag (eller motsvarande) dras från bra förslag och varierar mellan -100 och +100. -100 innebär att samtliga svarar dåligt förslag, +100 att samtliga svarar bra förslag. Fler analyser redovisas i Jönsson & Holmberg (2022).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Socioekonomiska och demografiska samband

Två demografiska skillnader var tydliga i röstningen om kärnkraften i folkomröstningen 1980. Kvinnor och yngre personer röstade mycket mer på den mest kärnkraftsnegativa linjen (3:an) än män och de äldsta väljarna. Skillnader i röstning mellan olika yrkesgrupper var mindre påtaglig, bortsett från att den fåtaliga gruppen jordbrukare röstade mycket starkt på linje 3 (Holmberg & Asp, 1984). Om vi ser på motsvarande samband under åren efter Fukushimaolyckan 2011 återfinns ett igenkännbart mönster för könsskillnaderna i inställningen till kärnkraft (se tabell 2). Kvinnor är fortfarande klart mer negativa än män. I SOM-undersökningen 2021 önskar enbart 26 procent bland kvinnor att använda kärnkraften långsiktigt. Bland män är samma andel hela 55 procent.

När det gäller ålder har däremot sambanden förändrats. Sedan 2011 har yngre blivit mer positiva till kärnkraft medan äldre blivit mer skeptiska eller förblivit stabila i sina åsikter. Förändringen har lett till att åldersskillnaderna mellan yngre

och äldre blivit klart mindre. Dock en viss mindre skillnad kvarstår – äldre är fortsatt något lite mer för att långsiktigt använda kärnkraften än yngre.

Sambanden när det gäller yrke har också ändrats jämfört med hur det såg ut i folkomröstningen 1980. Jordbrukare tenderar fortfarande att vara bland de mest kärnkraftsskeptiska, men en nyhet är att arbetare och högre tjänstemän skiljer sig klart åt i åsikterna om kärnkraften idag och så var det inte i folkomröstningen 1980. Då röstade både arbetare och högre tjänstemän på linje 3 i ungefär samma utsträckning (ca 30–35 procent), arbetare något mer. I sentida mätningar på 2000-talet tenderar arbetare och högre tjänstemän skilja sig mer åt. I den nationella SOM-undersökningen 2021 föredrar 39 procent bland arbetare att långsiktigt använda kärnkraften. Motsvarande andel bland högre tjänstemän är 53 procent. Klasskillnaderna i synen på kärnkraftens framtid är tydligare idag på 2020-talet än när Sverige folkomröstade om frågan i början av 1980-talet.

Opinionsförändringen i riktning mot mer stöd för att använda kärnkraften mellan 2020 och 2021 var på 9 procentenheter. I några sociala grupper var den kärnkraftspositiva förskjutningen något större, till exempel bland män (+11 procentenheter), bland äldre (+11), bland lågutbildade (+16) och på landsbygden (+11). Något mindre förändringar kan iakttas för exempelvis kvinnor (+5) och storstadsbor (+2). Den större stabiliteten för kvinnors kärnkraftsåsikter över tid är inte unik för åren 2020–2021. Så har det sett ut under de senaste fem åren. Mäns åsikter om kärnkraften har varit mer lätttröliga. En möjlig tolkning skulle kunna vara att mäns attityder under senare år blivit mer påverkade av det högerkonservativa blockets kampanj men också mer kortsiktigt av viruspandemin. Kvinnors inställning har varit mer värderingsgrundad och därmed mindre lättpåverkad av olika mer eller mindre kortvariga opinionsvindar.

Kärnkraftens ideologiska och partipolitiska kopplingar

Svenska folkets åsikter i kärnkraftsfrågan skiljer sig mycket tydligare åt mellan olika politiska grupper än mellan olika sociala eller demografiska grupper. Och så har det alltid varit. Kampen om kärnkraften är i huvudsak en politisk strid, inte en social strid. Från början var konflikten inte kopplad till den dominerande vänster-högerdimensionen i svensk politik. Väljarnas åsikter om kärnkraften hade inget samband med var de stod ideologiskt på vänster-högerekalan (Korpi, 1980; Vedung, 1979). Men det har ändrats drastiskt. Sedan slutet på 1990-talet – när kärnkraften började avvecklas i och med reaktorstängningarna i Barsebäck – är svenska folkets åsikter om kärnkraften mycket klart kopplade till ideologisk position till vänster eller till höger (se figur 3). Väljare till vänster tenderar att vara för en långsiktig avveckling medan väljare till höger tvärtom vill fortsätta att använda kärnkraften. I den nationella SOM-undersökningen 2021 är enbart 16 procent av de svarande klart till vänster positiva till att långsiktigt använda kärnkraften. Motsvarande andel bland personer klart till höger är mycket högre – hela 74 procent.

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet, 2010–2021 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29	26	28	37	31	40
Man	57	49	47	47	47	44	40	36	40	54	44	55
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19	14	16	20	20	26
16–29 år	30	21	25	23	28	21	24	23	21	35	27	37
30–49 år	41	36	34	35	34	28	31	23	27	36	34	41
50–64 år	40	38	40	34	33	30	29	29	30	38	34	41
65–85 år	49	40	40	34	36	33	30	24	30	37	29	40
Lågutbildade	40	30	36	31	30	28	28	26	21	39	26	42
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30	29	29	39	32	40
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29	23	32	36	36	41
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30	23	28	35	33	43
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26	23	24	32	28	39
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32	26	29	39	35	40
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39	40	30	41	41	43	53
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13	19	19	36	23	38
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34	37	39	54	40	52
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20	29	22	40	32	43
Tätort	42	32	39	38	34	31	26	22	27	35	33	45
Stad	47	38	38	33	35	30	32	28	31	37	32	42
Storstad	43	36	32	31	35	26	32	18	27	35	32	34
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13	15	10	19	12	16
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16	14	17	23	23	25
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23	26	20	24	29	22	35
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39	33	39	47	45	58
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60	54	53	65	62	74
V	14	21	13	12	16	15	15	12	8	17	10	17
S	33	29	27	25	26	16	20	17	18	25	20	26
MP	13	10	18	11	8	8	2	13	7	14	18	11
C	38	25	27	17	32	27	24	23	17	27	23	34
FP/L	62	53	43	38	49	45	50	33	33	32	42	61
KD	51	39	34	40	42	46	20	23	31	56	49	67
M	63	51	58	53	53	39	43	35	49	55	45	62
SD	63	54	50	49	49	53	48	50	50	55	55	66
FI	-	-	-	-	-	12	0	5	11	-	-	-
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19	19	20	29	24	31

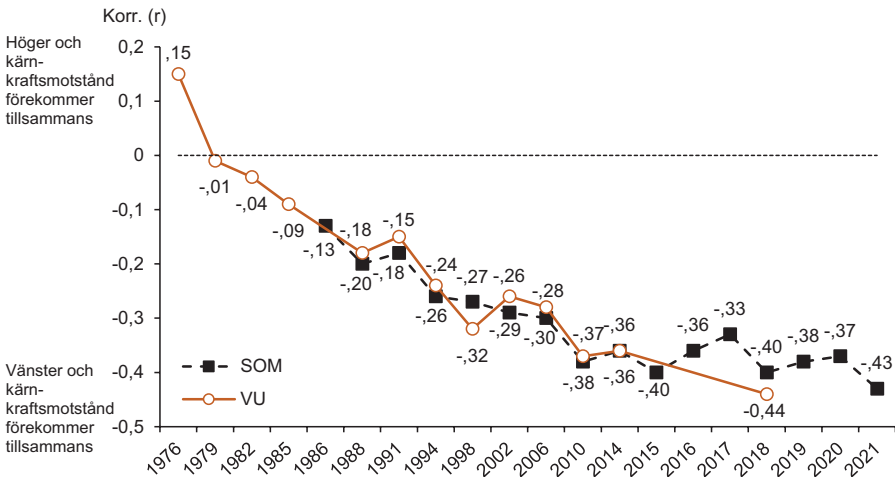
Kommentar: Frågeformuleringen redovisas i tabell 1. Samtliga som deltagit i den nationella SOM-undersökningen ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 900 respektive undersökningsår.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

En differens på hela 58 procentenheter, en rekordhög skillnad. Den ideologiska vänster-högerkopplingen i kärnkraftsfrågan är den starkaste som uppmätts sedan mätningarna började på 1970-talet. Kärnkraftsmotsättningen som åsiktsmässigt började som en konflikt på tvärs mot vänster-höger i svensk politik har idag blivit en mycket tydlig vänster-högerfråga.

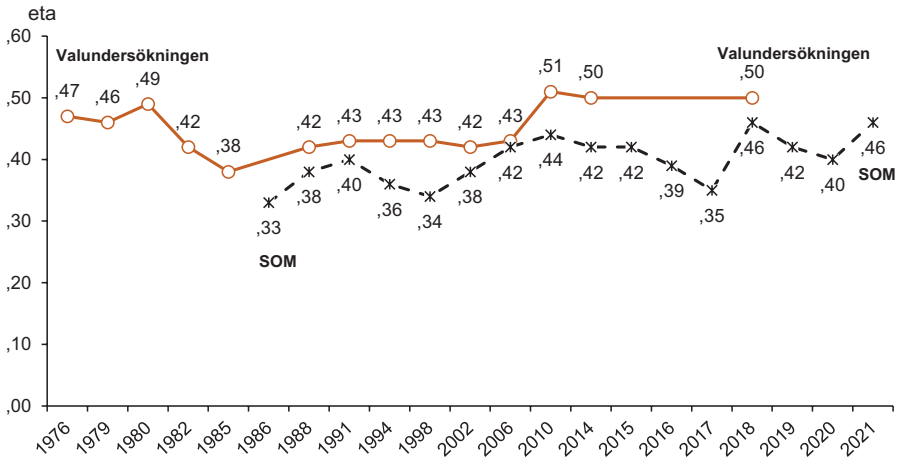
Men kärnkraftsmotsättningen har också sedan början på 1970-talet en klar koppling till kampen om miljön. Motståndare till kärnkraften tenderar att vara mer åt det gröna hållet medan kärnkraftsförespråkare oftast är mer åt det gråa hållet. Detta äldre mönster finns kvar och syns tydligt i den nyare klimatfrågan. Den nationella SOM-undersökningen 2021 visar att ju oroligare människor är för ”förändringar i Jordens klimat” desto *mindre* vill de använda kärnkraft.⁵ Kärnkraftsanhängarnas argument att kärnkraften behövs för att bromsa Jordens uppvärmning har inte bitit särskilt väl bland klimatoroliga personer. De föredrar förnybara energikällor som sol och vind framför kärnkraft.

Figur 3 Sambandet mellan svenska folkets ideologiska vänster-högerposition och åsikten om kärnkraftens framtid, 1976–2021 (korrelationskoefficient, r)

Kommentar: Den subjektiva vänster-högerekalen är elvgradig i Valundersökningen (VU) och femgradig i SOM-undersökningen. Kärnkraftsåsikten har i Valundersökningen mätts med en tudelad fråga – för eller emot kärnkraft (utom 1976). I den nationella SOM-undersökningen har använts en femgradig kärnkraftsfråga fram till 1995, därefter en fyrgradig. Korrelationskoefficienten (r) kan variera mellan -1.00 och +1.00.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021 samt Valundersökningen 1976–2018.

Figur 4 Sambandet mellan partisympati och kärnkraftsåsiikt, 1976–2021 (eta)

Kommentar: Eta är ett sambandsmått som kan variera mellan 0,00 (lägst) och 1,00 (högst). Antalet partier (oberoende variabel) varierar över åren från sex 1976–1980, sju 1982–1990, åtta 1991–1994, sju 1995–2005, åtta 2006–2013, nio 2014–2017 och åtta 2018–2021. I Valundersökningarna och i den nationella SOM-undersökningen har partivariabeln definierats som bästa parti. Kärnkraftsåsikterna (beroende variabel) har i Valundersökningarna (utom 1976) mätts med en tudelad fråga – för eller emot kärnkraft. I den nationella SOM-undersökningen har använts en fråga med fem svarsalternativ fram till 1995, därefter fyra.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021 samt Valundersökningen 1976–2018.

Men oavsett den ideologiska kopplingen, väljarnas åsikter om kärnkraften har ända sedan konfliktens början för femtio år sedan haft ett mycket starkt samband med vilket parti de sympatiserar med. Partipreferenserna har i stor utsträckning strukturerat åsikterna i kärnkraftsfrågan. Graden av partipolitiserad har varit hög bland väljarna. Med hjälp av statistisk sambandsanalys kan man visa hur graden av koppling mellan partisympati och kärnkraftsåsiikt sett ut i Sverige sedan mitten av 1970-talet. Det sambandsmått som används är eta som kan variera mellan 0,00 (lägst) och 1,00 (högst). Resultaten från de nationella SOM-undersökningarna kompletteras med jämförbara resultat från de Valundersökningar som genomförs av Valforskningsprogrammet i Göteborg (Holmberg, 2018; Oscarsson & Holmberg, 2016). Utfallen är mycket likartade, vilket ökar tilltron till resultaten (se figur 4).

Sambandet mellan väljares kärnkraftsåsikter och partisympatier är enligt Valundersökningarna sedan valet 2010 på samma eller högre nivå än på 1970-talet och i folkomröstningen 1980. Ett rekordstarkt samband idag med andra ord. På ett motsvarande sätt visar SOM-undersökningarna med mätstart 1986 på den starkaste kopplingen mellan parti och kärnkraftsåsiikt i valet 2018 och i studien 2021. Kampen om kärnkraften är på 2020-talet minst lika partipolitiserad bland

väljarna som när kampen var som hetast i valet 1976 och i folkomröstningen 1980 (Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977).

I SOM-undersökningen 2021 framgår det att opinionsförskjutningen till förmån för kärnkraften främst återfanns bland det högerkonservativa blockets sympatisörer. De rödgröna partiernas väljare ändrade sina åsikter i mindre utsträckning. Resultatet blev en tydlig skillnad i stödet för att långsiktigt använda kärnkraften. Andelen sympatisörer som 2021 är för att använda kärnkraften på lång sikt är för V 17 procent, för S 26, för MP 11 och för C 34 procent. Motsvarande andelar för L är 61 procent, för KD 67, för M 62 och för SD 66 procent. En tydligt polariserad opinionsbild med klara övervikter för att använda kärnkraften bland sympatisörer med det konservativa blocket och likaledes klara minoriteter för en fortsättning för kärnkraften på den rödgröna sidan, inklusive Centerpartiet.⁶

Valet 2022 kan bli avgörande

Kärnkraften var med och avgjorde de mycket jämna valen 1976 och 1979. Kärnkraftsanshångaren Olof Palme (S) förlorade 1976 till kärnkraftsmotståndaren Thorbjörn Fälldin (C), och lyckades inte komma tillbaka i valet 1979. Nu kan Magdalena Andersson (S) råka ut för samma öde och förlora regeringsmakten. Fast nu är rollerna omkastade i kärnkraftsfrågan. Denna gång är Socialdemokraterna mot kärnkraft medan oppositionen är för. S-regeringen står för en långsiktig avveckling av kärnkraften medan utmanaren Ulf Kristersson (M) och hans konservativa block vill använda kärnkraften, inte avveckla den.

Historiska fenomen inträffar alltid två gånger – den första gången som tragedi, den andra som fars, fastslog en gång Karl Marx (1852). Sant eller ej, något anmärkningsvärt är det dock att kampen om kärnkraften står inför en returmatch 2022, men med Socialdemokraterna i en annan ringhörna än för femtio år sedan. Att följa Marx och tala om tragedi och fars är väl att ta i, men lite ironiskt är det hela. Man kan tycka att ”Konsensus-Sverige” borde ha lyckats få till en långsiktig lösning på energipolitiken för länge sedan. Femtio år har gått utan en hållbar överenskommelse. Det är inget bra betyg för svensk politik.

Inför valet 2022 är de båda kärnkraftskoalitionerna V/S/MP/C respektive L/KD/M/SD någorlunda jämnstarka i opinionsmätningarna. En motsvarande jämnhet finns i den allmänna opinionen om kärnkraftens framtid. Kärnkraftsmotståndarnas försprång från pandemiåret 2020 försvann år 2021. Läget utjämnades med ungefär lika stort stöd för en långsiktig avveckling av kärnkraften som emot. Men om kärnkraften, som på 1970-talet, skall bli en valfråga som påverkar hur många människor röstar måste den uppfattas som en viktig fråga. Det gjorde den i valen 1976 och 1979 när kärnkraften bland flest väljare angavs som den viktigaste frågan för partivalet (se Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977; Holmberg, 1981). Så ser det inte ut sedan dess. Energi och kärnkraft har inte efter folkomröstningen 1980 varit en högt placerad fråga på väljarnas agenda. I valen har energi/kärnkraft

endast nämnts som en viktig partivalsfråga av enstaka procent bland väljarna sedan 1980-talet. Och rangordningsmässigt hamnat långt ned bland väljarnas viktiga frågor – oftast lägre placerad än bland de tio viktigaste frågorna (Oscarsson & Holmberg, 2016; Holmberg m.fl., 2020). Samma resultat har SVT/Valu-studierna på valdagen visat sedan sent 1990-tal – energi och kärnkraft lågt placerad på väljarnas rangordning av viktiga partivalsfrågor (Holmberg m.fl., 2020). Liknande utfall har återkommit i SOM-institutets mätningar av svenska folkets ”viktiga frågor eller samhällsproblem”. Energi och kärnkraft angavs som viktiga frågor av mellan 7–12 procent av de svarande på sent 1980-tal fram till 1990. Det var åren omedelbart efter olyckan i Tjernobyl. Men därefter under de senaste trettio åren har energi/kärnkraft enbart omnämnts som ett viktigt samhällsproblem av någon eller några enstaka procent bland allmänheten. I SOM-undersökningen 2021 anger 3 procent av de svarande något energi/kärnkraftrelaterat som en viktig fråga eller samhällsproblem. En viss uppgång jämfört med 2020 (0,5 procent), men fortfarande en låg andel.⁷

Om kärnkraften skall vara med och eventuellt påverka valet 2022 måste frågan upplevas som viktig av många fler väljare. Kärnkraftsfrågan behöver om inte toppa väljarnas agenda så åtminstone placera sig bland de fem-sex viktigaste frågorna. I den nationella SOM-undersökningen 2021 hamnar energi och kärnkraft först på plats 11. Med tanke på hur lättroliga svenska folkets åsikter om kärnkraften visat sig vara efter valet 2018 kan kanske också frågans viktighet förändras uppåt under valåret 2022. Och det kommer behövas om valet skall bli ett kärnkraftsval som 1976.

Noter

- ¹ Thomas G-son från Skövde skrev låten tillsammans med Henrik Wikström, Robert Ljunggren och Carola. Se Wikipedia sökord *Evighet (sång)*.
- ² I *Mediearkivet* Retriever för samtliga medier (251 källor) är antalet sökträffar på ordet ”Kärnkraft” klart lägre år 2020 jämfört med 2019 och 2021 – 4 899 mot 8 868 respektive 8 735.
- ³ Studierna görs inom ramen för forskningsprojektet *Den svenska Miljö- Energi- och Klimatopinionen (MEK)* vid Göteborgs universitet. Projektet delfinansieras sedan 2019 av Energimyndigheten.
- ⁴ Frågan om oro för coronaviruset (gällande den svarande själv) gav följande resultat bland svarande med en åsikt 2020/2021: Mycket orolig 16/11 procent, Ganska orolig 32/28 procent, Inte särskilt orolig 41/48 procent och Inte alls orolig 11/13 procent. Det finns ett svagt samband mellan oro för coronavirus och motstånd mot kärnkraft. Korrelationen är +0,08 år 2020 och +0,10 år 2021. Ju större oro desto mindre stöd för kärnkraft.

- 5 Resultaten i procent för avveckling/användning av kärnkraft bland personer med olika grad av oro för klimatet är följande i den nationella SOM-undersökningen 2021: Mycket orolig 56/30, Ganska orolig 36/45, Inte särskilt orolig 17/66, Inte alls orolig 9/80. En majoritet bland de mest oroliga vill avveckla kärnkraften medan en majoritet bland de minst oroliga vill använda kärnkraften.
- 6 Resultaten för andelen avveckla/använda kärnkraften långsiktigt ser ut på följande sätt i de olika partiernas sympatisörgrupper 2021: V 73/17, S 50/26, MP 77/11, C 57/34, L 29/61, KD 17/67, M 28/62, SD 21/66.
- 7 År 2011 efter härdsmltan i Fukushima nämndes energi/kärnkraft som ett viktigt samhällsproblem av 2 procent av de svarande i den nationella SOM-undersökningen.

Referenser

- Holmberg, Sören (1981). *Svenska väljare*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören (2018). Är kärnkraftsfrågan på väg att avpolitiseras? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2020). Opinionsstödet för att använda kärnkraften ökar. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2021). Kärnkraftsstrid i pandemitid. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro(?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Westerståhl, Jörgen & Karl Branzén (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören & Kent Asp (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören, Näsman, Per, Oscarsson, Henrik & Gudmundson, Kajsa (2020). *Lyssna på väljarna*. Stockholm: SVT.
- Jönsson, Erik & Sören Holmberg (2022). *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Korpi, Walter (1980). Kärnkraften och politikens dimensioner. *Sociologisk forskning*, nr 3–4.
- Marx, Karl (1852). *Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*, På svenska *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*. Stockholm: Arbetarkultur 1939.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Retriever *Mediearkivet* (2022). Stockholm.
- Vedung, Evert (1979). Kärnkraften ger ny blockbildning i politiken. *Tvärsnitt*, nr 1.
- Wikipedia (2022). Sökord *Evighet (sång)*.

ATT MOTA OLLE PÅ ANDRA SIDAN GRIND – SVENSKARNAS UPPFATTNINGAR OM KLIMATANPASSNINGSAÅTGÄRDER

GÖRAN DUUS-OTTERSTRÖM, SVERKER C. JAGERS,
ERIK JÖNSSON OCH SIMON MATTI

Sammanfattning

I takt med att klimatförändringarna förvärras blir klimatanpassning allt viktigare. I detta kapitel tittar vi närmare på svenska folkets syn på frågor som rör klimatanpassningsåtgärder, det vill säga åtgärder som syftar till att göra klimatförändringarna mindre skadliga. Vi använder oss av två frågebatterier från 2021 års nationella SOM-undersökning för att undersöka: 1) *var* svenskarna anser att offentliga medel bör satsas för att anpassa samhällen till ett förändrat klimat och 2) *vem* man anser bör bära huvudansvaret för dylika satsningar. Resultaten visar att det finns ett brett stöd bland de svarande för att staten ska bekosta klimatanpassningsåtgärder i Sverige såväl som i sårbara eller fattiga länder. Det finns även ett brett stöd för att det internationella ansvaret att betala för klimatanpassning främst bör falla på stora utsläpparländer, särskilt de som släpper ut mycket växthusgaser i nuläget.

Alltmer frekvent förekommande extremväder, med skogsbränder, översvämningar, torka, kraftiga stormar och smältande glaciärer som följer. Listan på det elände som väntar världens länder, som ett resultat av människans påverkan på jordens klimatsystem, görs lång i den senaste rapporten från FNs klimatpanel IPCC (IPCC, 2022). IPCC konstaterar i sin rapport att även om utsläppen minskas i linje med överenskomna avtal och föresatser så kommer de inte att vara tillräckligt låga för att undvika framtida klimatförändringar. Tvärtom riskerar stora delar av mänskligheten att drabbas mycket svårt i takt med att den globala genomsnittstemperaturen fortsätter öka och klimatsystemet skiftar karaktär. IPCC menar därför att det, parallellt med insatser för att minska utsläppen (eller *mitigation*), redan nu bör göras stora investeringar i olika klimatanpassningsåtgärder som syftar till att minska samhällens sårbarhet (eller *adaptation*). Sådana anpassningsåtgärder kan gälla allt från att öka budgeten för släckningsflyg och räddningstjänst, konstruera vallar för att skydda låglänta landområden mot översvämningar, utveckla grödor som är mer tåliga mot torka eller ökande salthalter i den odlingsbara jorden, och bygga hus som står sig starkare mot framtida stormar, till att helt sonika flytta städer och samhällen som är särskilt sårbara för stormar, översvämningar eller jordskred.

Men klimatanpassning innebär naturligtvis kostnader i varierande grad. En viktig och alltmer aktuell fråga är därför hur ansvaret för att investera i dylika åtgärder skall fördelas. För globala problem, där orsaker och konsekvenser sällan sammanfaller, vare sig tidsmässigt eller geografiskt, blir denna fråga helt central i förhandlingar mellan världens länder. Det står sedan länge klart att klimatförändringarnas konsekvenser sällan eller aldrig respekterar nationsgränser, vilket innebär att de som orsakar den största klimatpåverkan inte nödvändigtvis drabbas hårdast av dess följder. Vi vet också att klimatförändringarnas negativa konsekvenser skiljer sig markant mellan olika geografiska områden, såväl inom som mellan länder, och att behovet av klimatanpassningsåtgärder därmed kraftigt varierar (IPCC, 2022).

I detta kapitel tittar vi närmare på svenska folkets syn på frågor som rör just klimatanpassning. Vi använder oss av två frågor från 2021 års nationella SOM-undersökning för att undersöka: 1) *var* svenskarna anser att deras offentliga medel bör satsas för att anpassa samhällen till ett förändrat klimat och 2) *vem* man anser bör bära huvudansvaret för dylika satsningar. Bör vi exempelvis i högre grad fokusera på satsningar inom Sveriges gränser, eller snarare satsa på åtgärder utomlands? Bör de historiskt stora utsläpparna ta lejonparten av det ekonomiska ansvaret, eller är det upp till varje land att själv bekosta de anpassningsåtgärder som behövs? Vidare undersöker vi om svaren på dessa frågor *skiljer sig åt* mellan olika individer, beroende på exempelvis ålder, utbildningsnivå eller politiskideologisk hemvist, samt om individens intresse för miljöfrågor eller oro för framtida klimatförändringar spelar roll för hur hen ser på klimatanpassningsåtgärder och ansvarsfördelning. Eftersom behovet av åtgärder redan idag är stort, och sannolikt bara kommer att öka, är detta centrala frågor för de beslutsfattare som har att avgöra hur våra gemensamma resurser ska användas i framtiden.

Anpassning, ansvar och rättvisa

Den relativt omfattande forskning som är inriktad på att kartlägga och förstå variation i klimatopinion behandlar till övervägande del människors attityder till politiska åtgärder som, med hjälp av olika styrmedel, fokuserar på att minska klimatutsläppen. För denna typ av styrmedel, exempelvis klimatskatter, subventioner till alternativa teknologier, eller lagstiftning, är kunskapen relativt god, både med avseende på vad människor tycker, varför de tycker så och hur negativa attityder delvis kan mildras med hjälp av exempelvis policydesign och paketering av olika policyer (Bergqvist m.fl., 2022). Däremot är attityder till anpassningsåtgärder och ansvaret för dessa ett betydligt mindre välstuderat fält (Javeline, 2014; Egan & Mullin, 2017). Men i takt med att behoven av att vidta anpassningsåtgärder ökar, blir också studier av attityder till dessa åtgärder alltmer angelägna.

Till skillnad från attityder till klimatpolitiska styrmedel, där de direkta kostnaderna framför allt kommer i form av ökade priser, inskränkta friheter, och

därmed påtvingade beteendeförändringar för såväl enskilda individer som andra samhällsaktörer, träffar anpassningskostnaderna snarare dessa aktörer indirekt, i form av ökade offentliga utgifter. Vem de ökade kostnaderna drabbar, och bör drabba, är också tydligare för traditionella miljöpolitiska styrmedel än för anpassningsåtgärder. Utformningen av de förra följer vanligtvis en enkel och välbekant idé om att det är den som orsakar utsläppen, oavsett om det är en stor industri eller en enskild bilförare, som ska betala kostnaderna för miljöskadorna. Denna *Polluter Pays Principle* (PPP) som stora delar av dagens miljöpolitik och lagstiftning kretsar kring, har också tämligen starkt stöd bland svenskar i allmänhet (se Jagers m.fl., 2020). När det gäller anpassningsåtgärder är dock inte svaret på vem som rimligtvis ska bära kostnaderna lika enkel och detta av flera skäl (Jagers & Duus-Otterström, 2008; Duus-Otterström & Jagers, 2012). För *det första* bekostas investeringar i klimatanpassning främst av skattemedel, vilket gör kopplingen mellan faktiska utsläpp och betalningsansvar otydligare. Det faktum att många anpassningsåtgärder, såsom en bättre organiserad och utrustad räddningstjänst, nya odlingsmetoder för matproduktion eller moderniserade städer och samhällen, även fyller andra viktiga funktioner än att bara skydda mot klimatförändringarnas effekter, ökar svårigheten att dra en rak linje mellan utsläpp och betalningsansvar. För *det andra*, under ett PPP-system beräknas betalningsansvaret utifrån storleken på utsläppen: en stor industri betalar således mer än en enskild individ, eftersom den förras klimatpåverkan totalt sett i regel är större. Det är emellertid inte alls lika enkelt, om ens möjligt, att räkna ut i vilken grad olika aktörer – enskilda eller hela stater – bär ett ansvar för de negativa effekterna som klimatförändringarna medför och som anpassningsåtgärderna avser att mildra. Detta problem är som allra mest akut när det kommer till kompensation (att ersätta dem som faktiskt drabbas av negativa effekter) eftersom det inte är möjligt att koppla en specifik händelse – såsom en kraftig skogsbrand i Australien, torka och förstörda skördar i Sudan, eller översvämningar i Gävle – till en specifik utsläppskälla eller till de aggregerade utsläppen från ett specifikt land (Huggel m.fl., 2016; James m.fl., 2019). Men problemet uppstår även för klimatanpassning, dels då det kommer att finnas osäkerhet kring vem som orsakat de förändrade väderfenomen som en viss aktör tvingas anpassa sig till, dels då sårbarhet inför klimatförändringarna är något som det presumtiva offret själv har ansvar för. Klimatanpassning är en fråga där det helt enkelt är mer oklart hur ansvaret att betala bör se ut.

Vem bör då betala för klimatanpassning? Svaren skiljer sig åt beroende på vem som svarar.¹ Vissa skulle tycka det är rimligt att trots allt använda sig av en princip liknande PPP. Tillämpad internationellt innebär denna princip att betalningsansvaret görs proportionellt till den andel av de globala utsläppen som varje land idag står för. Det land som idag släpper ut mest växthusgaser bör också vara den part som tar den största andelen av anpassningskostnaderna.

Alla håller emellertid inte med om att denna nutidsinriktade princip är den mest rimliga. I de pågående internationella klimatförhandlingarna menar exempelvis

Kina – världens klart största utsläppare som i nuläget står för närmare en tredjedel av världens totala koldioxidutsläpp – istället att de länder som *historiskt* har släppt ut mest bör stå för den största kostnaden. Enligt denna princip faller snarare betalningsansvaret i första hand på USA men även på flera västeuropeiska länder. Ytterligare en förskjutning av ansvar, denna gång bland annat mot Gulfstaterna, blir det om utsläppsmängderna beräknas per capita snarare än på totalen.

Men det finns fler principer som kan tillämpas. En tänkbar position är att ansvar ytterst bör beräknas utifrån betalningsförmåga: de länder som har bäst ekonomiska förutsättningar bör bidra till klimatanpassningen, oavsett hur stora utsläpp de själva har eller historiskt har haft. Ytterligare en tänkbar position, som skiljer sig subtilt från de som baseras på utsläppsansvar eller betalningsförmåga, är att de länder som tjänar eller har tjänat mest på utsläppen huvudsakligen bör betala.

Slutligen är det tänkbart att frågan om klimatanpassningsåtgärder inte bör betraktas som en fråga om omfördelningar mellan länder, utan att den likställs med andra investeringar som suveräna stater gör inom sina egna territorier och där respektive stat själv ansvarar för de åtgärder som behövs. Ansvar för att skydda sig mot negativa konsekvenser är då primärt en fråga för den inhemska regeringen. Indirekt implicerar denna position att kostnaderna beror på hur stor risk olika länder löper att drabbas av klimatförändringarna

Ansvarsfrågan är också intimt sammankopplad med ytterligare en stötesten som gäller hur klimatanpassningsåtgärder bäst bör *utformas*. Även om effekterna av ett förändrat klimat är synbara på i stort sett alla platser på jorden, är det otvetydigt så att de negativa konsekvenserna kraftigt skiljer sig åt och detta såväl inom som mellan länder. Alla drabbas helt enkelt inte i lika hög grad, eller på samma sätt, av klimatförändringarna. I en värld där resurserna för anpassning är begränsade sätter detta fingret på ytterligare en utmaning, nämligen vems sårbarhet som främst bör prioriteras. Helt enkelt: *var* ska anpassningsåtgärder utföras? Även här finns olika principer att utgå från, som leder fram till olika svar på ovan ställda fråga: satsningarna kan vara tydligt behovsstyrda, där offentliga medel slussas till åtgärder i andra länder som antingen är särskilt utsatta eller har en nedsatt förmåga att själva betala, eller alternativt fokusera på behovet av åtgärder hemmavid (Grasso, 2010; Remling & Persson, 2015; Duus-Otterström, 2016).

Svenskarnas syn på klimatanpassningsåtgärder

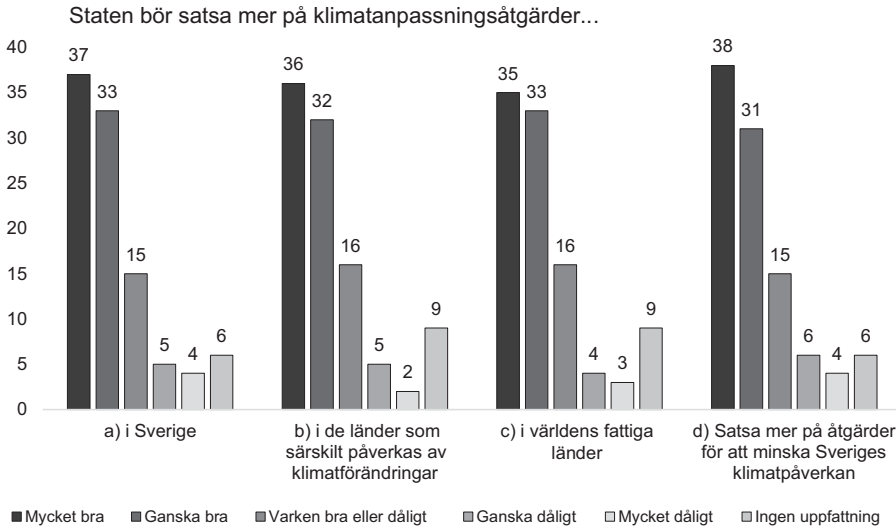
För att besvara dessa frågeställningar ställdes i SOM-undersökningen 2021 två frågor. Den ena, som ligger till grund för besvarandet av frågan om var offentliga medel för anpassningsåtgärder bör satsas, lyder ”Vilken är din åsikt om följande förslag? a) Staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i Sverige; b) Staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i de länder som särskilt påverkas av klimatförändringar; c) Staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i världens

fattiga länder; d) Staten bör satsa mer på åtgärder för att minska Sveriges klimatpåverkan”. Den sista delfrågan handlar alltså inte om klimatanpassning, men är viktig och tjänar som jämförelsepunkt för att vi ska få en uppfattning om hur svenska folket ställer sig till klimatanpassningsåtgärder visavi den betydligt mer utforskade frågan om vad Sverige bör göra för att minska sin negativa påverkan på klimatet. Svaren gavs på en femgradig skala som sträcker sig från ’mycket bra förslag’ till ’mycket dåligt förslag’. Även svarsalternativet ’ingen uppfattning’ fanns att välja.

På liknande sätt lyder frågan som ligger till grund för svaret till frågan om vem som bör betala för klimatanpassningsåtgärder: ”vilken är din åsikt om följande förslag om vilka länder som bör betala för klimatanpassningar? (t.ex. för att motverka översvämningar, torka och skogsbränder) a) Länder som historiskt har orsakat den största delen av klimatförändringarna bör betala; b) Länder som idag orsakar den största delen av klimatförändringarna bör betala; c) Länder som har bäst ekonomiska förutsättningar bör betala; d) Länder som riskerar att drabbas mest av klimatförändringarna bör betala. Även här gavs svaren på en femgradig skala som sträcker sig från ’mycket bra förslag’ till ’mycket dåligt förslag’, samt svarsalternativet ’ingen uppfattning’. Antal svarspersoner för de sammanlagt åtta frågorna varierar mellan som minst 1 285 och som mest 1 425.

Figur 1 redovisar svarsfördelningen för frågan om var offentliga medel för klimatanpassningar bör satsas. Av figuren att döma står det klart att några större skillnader i var Sverige enligt svarspersonerna bör satsa på klimatanpassningar inte förekommer. Svarspersonerna ser helt enkelt inte ut att göra skillnad på var man bör bistå med resurser i syfte att mildra effekterna av ett alltmer förvärrat klimat. Omkring 70 procent av de svarande är positivt inställda till att Sverige bör satsa mer resurser på klimatanpassningar i fattiga länder och länder som främst riskerar att drabbas av klimatförändringar, liksom i Sverige. Mellan sju och nio procent är negativt inställda till alla tre förslagen. och lite drygt var sjätte person anser att förslagen är varken bra eller dåliga. Frågeställningen som redovisas i stapeldiagrammet längst till höger skiljer sig något mot övriga tre frågor, eftersom här snarare rör sig om attityder kring åtgärder att *motverka* klimatförändringar än att anpassa sig till dem, som vi valde att ha med som jämförelsepunkt. Då det endast skiljer några enstaka procentenheter figurerna emellan, verkar det alltså som att svensken är lika vänligt, eller ovänligt, inställd till att satsa offentliga medel på åtgärder i syfte att motverka klimatförändringar som de är på att satsa medel på att skydda sig mot klimatförändringarnas effekter.

Figur 1 Var offentliga medel bör satsas för att anpassa samhällen till ett förändrat klimat, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag...' a) 'staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i Sverige'; b) 'staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i de länder som särskilt påverkas av klimatförändringar'; c) 'staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i världens fattiga länder'; d) 'staten bör satsa mer på åtgärder för att minska Sveriges klimatpåverkan'. Svarsskalan är femgradig där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I tabell 1 har vi brutit ner resultaten från figur 1 på en uppsättning sociodemografiska och politiska variabler. I tabellen redovisas de andelar som svarat antingen 'bra' eller 'mycket bra förslag', och som alltså anses vara positivt inställda till förslagen. Jämfört med män är kvinnor något mer positivt inställda till att satsa mer offentliga medel på (a) klimatanpassningsåtgärder och (d) åtgärder för att minska Sveriges klimatpåverkan. När det kommer till (b) att satsa mer resurser på klimatanpassningsåtgärder i länder som särskilt påverkas av klimatförändringar och (c) i fattiga länder, finns endast försumbara skillnader mellan könen. Åldersmässigt finns det nästan inga skillnader mellan ålderskategorierna i hur man ställer sig till förslagen, och om vi tittar på utbildning ser vi att framför allt att gruppen högutbildade sticker ut som de mest positiva. Oavsett inkomst är ens syn på var klimatanpassningsåtgärder ska genomföras mer eller mindre likadan, även om den rikaste kategorin är något mer positiv till samtliga förslag än övriga. När det kommer till (a) att satsa på anpassningsåtgärder i Sverige och (d) att minska Sveriges klimatpåverkan är stödet för dessa åtgärder lägst på landsbygden och högst i storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö. Dessa skillnader försvinner så gott som helt när förslaget

snarare gäller att (b) satsa på anpassningsåtgärder i fattiga länder och (c) länder som särskilt kommer att drabbas av klimatförändringar. Detta mönster går igen när vi undersöker attityderna utifrån svarspersonernas vänster-högeridentifikation: för fråga a) och d) finns stora skillnader mellan personer som placerar sig själv 'klart till vänster' och de som placerar sig 'klart till höger' – nära 40 procentenheter skiljer dem åt – medan det i frågorna b) och c) fortfarande finns skillnader, men jämförelsevis små sådana.

När det gäller attityder till olika klimatstyrmedel är upplevd oro för klimatförändringar en starkt samvarierande faktor till personers olika ståndpunkter (Bergquist m.fl., 2022). Detta är något som vi också kan bekräfta i vårt material – för alla fyra frågor i tabell 1 är det stora skillnader mellan dom som uppger sig vara mycket orolig för förändringar i jordens klimat kontra dom som inte alls är oroad. I fråga a) rör det sig om hela 74 procentenheter mellan de båda extremerna. Föga förvånande visar det sig också att personer som är välvilligt inställda till att införa klimatskatter också är mer positivt inställda till samtliga förslag om att satsa mer resurser på klimatanpassningsåtgärder. I ett försök att närma oss fenomenet altruism, och om det kan tänkas påverka ens beredvillighet att göra satsningar på klimatanpassningsåtgärder, har vi tagit hjälp av två frågor. Den ena rör svarspersonernas inställning till flyktningmottagande och den andra om man donerat pengar till humanitära hjälporganisationer under det senaste året. Operationaliserat på detta vis finns det visst stöd för att altruistiska drag hos svarspersonerna korrelerar med att man också vill göra mer omfattande satsningar på klimatanpassningsåtgärder, i Sverige liksom i andra länder, åtminstone om dessa länder är fattiga eller sårbara.

Tabell 1 visar endast resultat från bivariata analyser – där relationen mellan de beroende och oberoende variablerna undersökts var för sig. Men hur står sig sambanden om vi inkluderar variablerna simultant, i multipla regressionsanalyser; kvarstår de identifierade sambanden då de inkluderade variablerna kontrollerar för varandra? I tabell 2 redovisas resultaten från sådana analyser. När vi kontrollerar för samtliga variabler står det klart att könsskillnaderna som vi identifierade i tabell 1 näst intill raderas, endast små skillnader kvarstår och det är bara i fråga b) och d) som dessa är statistiskt säkerställda. Åldersmässigt finns en liten statistiskt signifikant skillnad mellan personer över 65 och personer under 30 i a), men effekten är försumbar. Desto större ålderseffekter återfinns i c), där framför allt personer äldre än 65 sticker ut som mer positiva till förslaget om att satsa på klimatanpassningsåtgärder i världens fattiga länder. Överlag är sociodemografiska faktorer som kön, ålder, utbildning och inkomst inte avgörande för ens åsikt till de fyra förslagen om var offentliga medel bör satsas för att anpassa samhällen till klimatförändringar. De faktorer som framför allt verkar spela in är snarare personers attityder och uppfattningar. Som vi redan varit inne på är klimatoro en starkt bidragande faktor för hur man svarar på frågorna a-d; i d)-frågan rör det sig om cirka två skalstegs skillnad (av svarsskalans totala fem) mellan icke-oroliga personer och mycket oroliga personer.

Tabell 1 Var offentliga medel bör satsas för att anpassa samhällen till ett förändrat klimat, 2021 (andel positiva, procent)

	Satsa i Sverige (a)	Satsa i länder som särskilt påverkas (b)	Satsa i fattiga länder (c)	Minska Sveriges klimatpåverkan (d)
Samtliga	70	68	67	69
Kvinna	75	69	67	75
Man	65	67	67	62
Ålder				
16–29 år	69	72	60	67
30–49 år	70	69	66	70
50–64 år	67	67	71	67
65–85 år	73	67	67	69
Utbildning				
Låg	60	63	60	58
Medellåg	67	69	66	64
Medelhög	68	63	60	70
Hög	79	74	76	77
Inkomst				
Mycket låg	70	66	63	67
Ganska låg	67	63	62	65
Medel	69	69	66	69
Ganska hög	69	70	71	67
Mycket hög	76	73	75	76
Stad/Land				
Landsbygd	59	64	66	58
Tätort	65	74	70	68
Stad	73	67	67	70
Storstad	78	69	65	77
Ideologi				
Klart till vänster	85	75	74	86
Något till vänster	84	78	75	82
Varken vänster/höger	65	65	62	66
Något till höger	67	65	65	63
Klart till höger	48	60	63	50
Klimatoro				
Mycket oroande	86	78	77	86
Ganska oroande	63	61	58	61
Inte särskilt oroande	32	54	56	29
Inte alls oroande	12	26	36	13
Införa klimatskatter				
Negativ/varken eller	66	65	64	64
Positiv	96	85	82	96
Minska flyktingmot- tagandet				
Mycket dåligt förslag	78	74	69	78
Ganska dåligt förslag	90	78	75	89
Varken bra/dåligt	77	69	69	77
Ganska bra förslag	70	71	68	67
Mycket bra förslag	54	60	61	51
Skänkt pengar till hjälporganisation?				
Nej	59	61	58	57
Ja	76	72	72	75

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag...' a) 'staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i Sverige'; b) 'staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i de länder som särskilt påverkas av klimatförändringar'; c) 'staten bör satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i världens fattiga länder'; d) 'staten bör satsa mer på åtgärder för att minska Sveriges klimatpåverkan'. Svarsskalan är femgradig där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'. 'Mycket låg inkomst' = sammanlagd årsinkomst på max 200 000, 'Ganska låg inkomst' = 201 000–400 000, 'Medel' = 401 000–700 000, 'ganska hög inkomst' = 701 000–900 000 och 'mycket hög inkomst' = en sammanlagd årsinkomst över 901 000. Stad/Land baseras på en fråga om i vilken typ av område svarspersonen bor. Ideologi är en självplaceringsfråga där svarspersonen får placeras sig på vänster-högerskalan, svarsalternativen framgår av tabellen. Klimatoro mäts genom en fyrgradig svarsskala där högre värden indikerar större oro för förändringar i framtidens klimat. Införa klimatskatter är en dikotom variabel där de som svarat antingen 'Mycket bra förslag' eller 'Ganska bra förslag' på samtliga tre frågor om att i) 'införa en klimatskatt i EU på flygresor', ii) 'införa klimatskatt på nötkött', och iii) 'höja koldioxidskatten på bensin och diesel' kodats till 1. "Minska flyktningmottagandet" baseras på frågan 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktingar i Sverige' där svarsskalan är femgradig där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'. "Skänkt pengar till hjälporganisation" är en dikotom variabel där 1 innebär att respondenten under de senaste 12 månaderna skänkt pengar till en hjälporganisation.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Att anse att vi i Sverige kommer att behöva sänka vår levnadsstandard i syfte att stoppa klimatförändringar är starkt korrelerat med att man också vill satsa på klimatanpassningsåtgärder i Sverige, liksom att minska Sveriges klimatpåverkan. Likaså är ens attityd till införandet av diverse klimatskatter av betydelse för hur mycket man stödjer förslagen.

Ens politisk-ideologiska hemvist och attityd i flyktingfrågan är däremot inte av särskilt stor praktisk relevans, även om variabeln i vissa modeller är signifikant. Om något är personer längre högerut på den politiska vänster-högerskalan mer negativa till förslagen och personer som vill ta emot färre flyktingar likaså. Har man däremot skänkt pengar till humanitära hjälporganisationer svarar man i genomsnitt lite mer positivt på frågorna om att bistå med åtgärder i fattiga länder och länder som särskilt drabbas av klimatförändringar.

Tabell 2 Multipel regressionsanalys av var offentliga medel bör satsas i syfte att anpassa samhällen till ett förändrat klimat, 2021 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Satsa i Sverige (a)	Satsa i länder som särskilt påverkas (b)	Satsa i fattiga länder (c)	Minska Sveriges klimatpåverkan (d)
Kön				
Kvinna	.03 (.05)	.12* (.06)	.09 (.06)	.13* (.05)
Ålder				
30–49 år	-.05 (.09)	-.06 (.10)	.21* (.10)	-.09 (.09)
50–64 år	.02 (.09)	-.08 (.10)	.33** (.10)	.01 (.09)
65–85 år	.19* (.09)	.04 (.10)	.43*** (.10)	.12 (.09)
Utbildning				
Medellåg	.10 (.08)	.12 (.10)	.05 (.10)	.02 (.09)
Medelhög	.06 (.09)	-.06 (.10)	-.17 (.11)	.00 (.09)
Hög	.15 (.09)	.06 (.10)	-.00 (.11)	.06 (.09)
Inkomst (1–5)	-.02 (.02)	-.02 (.03)	.05 (.03)	.02 (.02)
Ideologi (1–5)	-.07** (.02)	-.01 (.03)	-.02 (.03)	-.08** (.02)
Klimatoro (1–4)	.50*** (.04)	.27*** (.04)	.25*** (.04)	.53*** (.04)
Sänkt levnadsstandard (1–5)	.21*** (.02)	.04 (.02)	.03 (.03)	.18*** (.02)
Införa klimatskatter (0–1)	.29*** (.07)	.23** (.08)	.15 (.09)	.28*** (.08)
Minska flyktingmottagandet (1–5)	-.07** (.02)	-.00 (.03)	-.00 (.03)	-.09*** (.02)
Skänkt pengar till hjälporganisation (0–1)	.09 (.05)	.18** (.06)	.28*** (.06)	.12* (.06)
Konstant	1.89*** (.19)	2.91*** (.22)	2.47*** (.22)	1.85*** (.19)
Adj. R ²	.39	.09	.10	.40
N	1 264	1 214	1 214	1 253

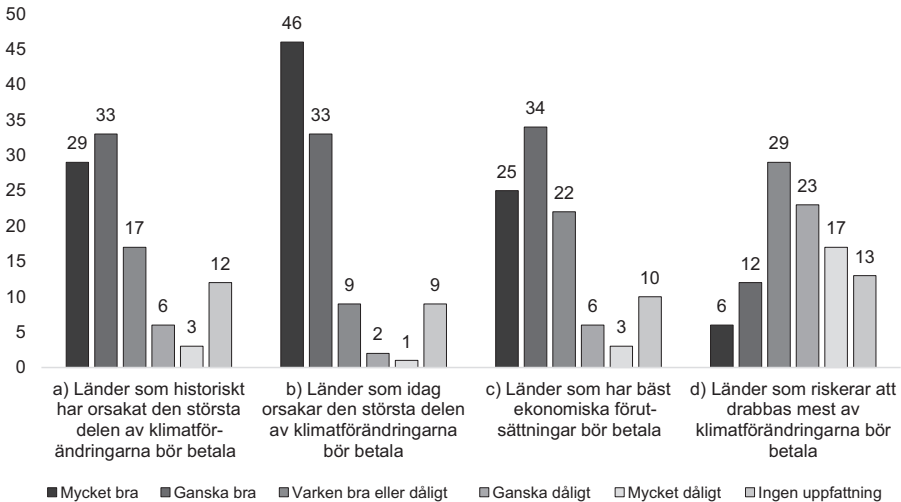
Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag...' a) 'Satsa mer på klimat-anpassningsåtgärder i Sverige'; b) 'Satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i de länder som särskilt påverkas av klimatförändringar'; c) 'Satsa mer på klimatanpassningsåtgärder i världens fattiga länder'; d) 'Satsa mer på åtgärder för att minska Sveriges klimatpåverkan'. Svarsskalan är femgradig där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'. Referenskategori för kön är man. Referenskategori för ålder är 16–29 år. Referenskategori för utbildning är lågutbildade. Inkomst är en femgradig variabel som sträcker sig från det lägsta alternativet "mycket låg inkomst" (sammanlagd årsinkomst från 0 till 200 000) till det högsta alternativt "mycket hög inkomst" (sammanlagd årsinkomst över 901 000). Vänster-höger går från 1 "klart till vänster" till 5 "klart till höger". Klimatoro är en variabel med fyrgradig svarsskala där högre värden indikerar

större oro för förändringar i framtidens klimat. "Sänkt levnadsstandard" baseras på frågan om hur mycket, eller lite, man håller med om påståendet 'Vi som bor i Sverige kommer behöva sänka vår levnadsstandard för att stoppa klimatförändringarna', där den ursprungliga 11-gradiga svars-skalan kodats om till fem kategorier, där 1 motsvarar 'helt felaktigt påstående' och 5 'helt riktigt påstående'. Klimatskatt är en dikotom variabel där de som svarat antingen 'Mycket bra förslag' eller 'Ganska bra förslag' på samtliga tre frågor om att i) 'införa en klimatskatt i EU på flygresor', ii) 'införa klimatskatt på nötkött', och iii) 'höja koldioxidskatten på bensin och diesel' kodats till 1. "Minska flyktningmottagandet" baseras på frågan 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktingar i Sverige' med en femgradig svarsskala 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'. "Skänkt pengar till hjälporganisation" är en dikotom variabel där 1 innebär att respondenten under de senaste 12 månaderna skänkt pengar till en hjälporganisation. Standardfel inom parentes. *** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Om vi än så länge uppehållit oss vid frågan om *var* klimatanpassningsåtgärden ska genomföras, skiftar vi nu fokus till frågan om *vem* som bör bära huvudansvaret för att finansiera dessa åtgärder. Figur 2 redovisar svarsfördelningen för denna fråga. Jämfört med var-frågan ser vi att det är en större variation när det kommer till vilka länder som man anser bör betala. 62 procent är positiva till att länder som *historiskt sett* orsakat den största delen av klimatförändringarna bör bära huvudansvaret för finansieringen av klimatanpassningsåtgärder. Stödet för att låta länder som *idag* står för merparten av klimatförändringarna är dock än högre, hela 79 procent av de svarande tycker att detta vore ett ganska eller mycket bra förslag. Skillnaden accentueras ytterligare av att 46 procent anser att detta förslag är mycket bra. Motsvarande siffra i fallet med de historiska utsläpparländerna är bara 29 procent. Att låta länder som idag orsakar den största delen av klimatförändringarna få betala för klimatanpassningsåtgärder verkar vara ett förslag som är populärt bland de svarande. Det finns även ett stort stöd för att låta länder med bäst ekonomiska förutsättningar få betala för klimatanpassningsåtgärder. En majoritet om 59 procent är positiva till förslaget om att låta rika länder betala. Betydligt mer ljust är stödet för att låta länder som särskilt drabbas av klimatförändringar få betala, där endast 18 procent är positiva till detta förslag.

Figur 2 Vem som bör bära huvudansvaret för att anpassa samhällen till ett förändrat klimat, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag om vilka länder som bör betala för klimatanpassningar? (t.ex. för att motverka översvämningar, torka och skogsbränder)' a) 'Länder som historiskt har orsakat den största delen av klimatförändringarna bör betala'; b) 'Länder som idag orsakar den största delen av klimatförändringarna bör betala'; c) 'Länder som har bäst ekonomiska förutsättningar bör betala'; d) 'Länder som riskerar att drabbas mest av klimatförändringarna bör betala'. Svarsskalan är femgradig där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I mångt och mycket känner vi igen resultaten i tabell 3 från de i tabell 1: det är inga större skillnader mellan hur man svarar på frågorna baserat på ens ålder, utbildning, inkomst, eller var man bor. Däremot ser vi att männen är mer positiva till förslag a) (11 procentenheter fler) och b) (6 procentenheter fler) än kvinnor. För c) och d) skiljer det sig endast någon enstaka procentenhet. Det finns inga större skillnader med avseende på ideologi när det kommer till vilka som historiskt orsakat mest av klimatförändringarna och de som idag orsakar mest av. Om något är personer längre åt vänster mer positiva till att låta historiska utsläpparländer betala än vad personer längre åt höger är. Desto större skillnader är det mellan personer långt till vänster (79 procent) och personer långt till höger (37 procent) när det kommer till att låta länder som har bäst ekonomiska förutsättningar betala; mellan de två extremerna skiljer det sig 42 procentenheter. Personer längre höger ut på den politisk-ideologiska vänster-högerskalan tenderar att i större utsträckning också anse att länder som riskerar att drabbas hårdast av klimatförändringarna själva bör stå för kostnaderna. Är det något som sticker ut i dessa resultat så är det att det råder stor enighet längs hela vänster-högerskalan i synen på att de länder som

släpper ut mest idag också är de länder som främst bör stå för kostnaderna för klimatanpassningsåtgärder. Personer positivt inställda till att införa klimatskatter är mer positiva till förslag a, b, c, men tycker i lägre utsträckning än övriga personer om förslaget att de länder som riskerar att drabbas mest ska betala. Samma mönster syns även i frågan om klimataoro – ju starkare oro för klimatet desto större benägenhet att vara positiv till förslag a, b och c, men inte i d.

Vårt sätta att fånga altruistiska drag hos svarspersonerna får visst genomslag. Personer med en restriktiv inställning till flyktingmottagande tycker i lägre utsträckning än personer med en tillåtande attityd i samma fråga att länder med bäst ekonomiska förutsättningar ska betala för klimatanpassningsåtgärder. Omvänt gäller för frågan om att låta länder som riskerar att drabbas mest av klimatförändringar – personer med en restriktiv syn på flyktingmottagande tycker i större utsträckning att länder som särskilt drabbas av klimatförändringar själva får betala för att anpassa sina länder till klimatförändringar än vad personer med en mer tillåtande attityd gör. Att ha skänkt pengar till humanitära hjälporganisationer ger bara utslag i c-frågan: personer som under det gångna året skänkt pengar till hjälporganisationer tycker i något högre utsträckning än personer som inte skänkt pengar att länder som har bäst ekonomiska förutsättningar ska betala för klimatanpassningsåtgärder.

Tabell 3 Vem som bör bära huvudansvaret för att anpassa samhällen till ett förändrat klimat, 2021 (andel positiva, procent)

Länder som...	historiskt orsakat största delen av klimatförändringarna (a)	idag orsakar största delen av klimatförändringarna (b)	har bäst ekonomiska förutsättningar (c)	riskerar att drabbas mest av klimatförändringarna (d)
Samtliga	62	79	59	19
Kvinna	57	76	60	18
Man	68	82	57	19
Ålder				
16–29 år	64	80	56	14
30–49 år	59	79	60	15
50–64 år	63	82	59	20
65–85 år	63	77	58	22
Utbildning				
Låg	61	72	51	25
Medellåg	65	79	53	21
Medelhög	59	81	57	16
Hög	62	81	68	15
Inkomst				
Mycket låg	60	73	59	28
Ganska låg	58	75	55	19
Medel	64	81	60	20
Ganska hög	63	81	61	16
Mycket hög	66	85	62	10
Stad/Land				
Landsbygd	61	75	57	12
Tätort	65	81	54	18
Stad	61	80	59	20
Storstad	63	79	65	21
Ideologi				
Klart till vänster	68	79	79	11
Något till vänster	65	81	69	18
Varken vänster/höger	60	74	55	20
Något till höger	60	84	54	16
Klart till höger	61	80	37	30
Klimatoro				
Mycket oroande	69	86	72	16
Ganska oroande	58	75	50	19
Inte särskilt oroande	55	68	36	27
Inte alls oroande	29	55	15	24
Införa klimatskatter				
Negativ/varken eller	61	78	54	20
Positiv	68	87	85	13
Minska flyktingmottagandet				
Mycket dåligt förslag	57	72	70	11
Ganska dåligt förslag	63	83	74	11
Varken bra/dåligt	63	77	64	21
Ganska bra förslag	63	81	58	17
Mycket bra förslag	62	80	46	24
Skänkt pengar till hjälporganisation?				
Nej	62	78	51	19
Ja	63	80	63	18

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag om vilka länder som bör betala för klimatanpassningar? (t.ex. för att motverka översvämningar, torka och skogsbränder' a) 'länder som historiskt har orsakat den största delen av klimattförändringarna bör betala'; b) 'länder som idag orsakar den största delen av klimattförändringarna bör betala'; c) 'länder som har bäst ekonomiska förutsättningar bör betala'; d) 'länder som riskerar att drabbas mest av klimattförändringarna bör betala'. 'Mycket låg inkomst' = sammanlagd årsinkomst på max 200 000, 'Ganska låg inkomst' = 201 000–400 000, 'Medel' = 401 000–700 000, 'ganska hög inkomst' = 701 000–900 000 och 'mycket hög inkomst' = sammanlagd årsinkomst över 901 000. Stad/Land baseras på en fråga om i vilken typ av område svarspersonen bor. Ideologi är en självplaceringsfråga där svarspersonen får placeras sig på vänster-högerskalan, svarsalternativen framgår av tabellen. Klimatoro är en variabel med fyrgradig svarsskala där högre värden indikerar större oro för förändringar i framtidens klimat. Införa klimatskatter är en dikotom variabel där de som svarat antingen 'Mycket bra förslag' eller 'Ganska bra förslag' på samtliga tre frågor om att i) 'införa en klimatskatt i EU på flygresor', ii) 'införa klimatskatt på nötkött', och iii) 'höja koldioxidskatten på bensin och diesel' kodats till 1. "Minska flyktingmottagandet" baseras på frågan 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktingar i Sverige' med en femgradig svarsskala där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'. "Skänkt pengar till hjälporganisation" är en dikotom variabel där 1 innebär att respondenten under de senaste 12 månaderna skänkt pengar till en hjälporganisation.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Enligt samma förfarande som ovan (tabell 2) har vi även analyserat vem-frågorna i multipla regressionsanalyser. Resultaten redovisas i tabell 4. Även här är sociodemografiska variabler av mindre betydelse. Effekten av inkomst är däremot starkt signifikant, om än liten, när det gäller frågan om att låta länder som riskerar att drabbas mest få betala; personer med högre inkomster tenderar att tycka sämre om förslaget. Teoretiskt är det svårt att se varför så skulle vara fallet och sambandet bör nog främst betraktas som ett skensamband. Något mer rimligt är det i storleksordningen liknande sambandet mellan vänster-högerposition och åsikten om att låta länder med bäst ekonomiska förutsättningar få betala, där personer längre vänsterut anser det vara mer positivt att låta rika länder betala – ett inte helt främmande sentiment bland vänstersinnade människor. Liksom i våra tidigare resultat är effekten av klimatoro påtaglig och är bland våra variabler den enskilt starkaste faktorn som predicerar personers åsikt i frågan om vilka länder som bör betala för klimatanpassningsåtgärder.

Av de låga R²-värdena i modell a), b) och d) blir det dock tydligt att det huvudsakligen måste vara andra faktorer som ligger bakom ens ståndpunkt i frågan om vem som ska betala. Endast i modell c) står vår uppsättning variabler för en någorlunda stor förklaringskraft. Vår gissning är att denna fråga kan betraktas som en omfördelningsfråga – åtminstone allra tydligast av de fyra – där faktorer som är starkt kopplade till en vänster-högerdimension får genomslag. Denna vänster-högerdimension märks främst (utöver vad som redan sagts om respondenternas självplaceringar längst skalan) genom att både åsikter om att införa klimatskatter och om huruvida vi i Sverige kommer behöva sänka vår levnadsstandard i syfte att motverka klimattförändringar, får genomslag.

Tabell 4 Multipel regressionsanalys av vem som bör bära huvudansvaret för att anpassa samhällen till ett förändrat klimat, 2021 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

Länder som...	historiskt orsakat största delen av klimatförändringarna (a)	idag orsakar största delen av klimatförändringarna (b)	har bäst ekonomiska förutsättningar (c)	riskerar att drabbas mest av klimatförändringarna (d)
Kön				
Kvinna	-.16* (.06)	-.05 (.05)	-.01 (.06)	.08 (.07)
Ålder				
30–49 år	.03 (.11)	-.09 (.08)	-.03 (.09)	.04 (.11)
50–64 år	.19 (.11)	-.02 (.08)	.03 (.10)	.16 (.11)
65–85 år	.16 (.11)	.00 (.09)	.10 (.10)	.22 (.12)
Utbildning				
Medellåg	-.12 (.11)	.10 (.08)	-.01 (.10)	-.01 (.12)
Medelhög	-.24* (.11)	.15 (.09)	-.13 (.10)	-.18 (.12)
Hög	-.21 (.11)	.07 (.09)	.03 (.10)	-.10 (.12)
Inkomst (1–5)	-.01 (.03)	.01 (.02)	-.03 (.02)	-.12*** (.03)
Ideologi (1–5)	-.02 (.03)	-.00 (.02)	-.12*** (.03)	.04 (.03)
Klimatoro (1–4)	.21*** (.04)	.17*** (.03)	.25*** (.04)	-.15*** (.05)
Sänkt levnadsstandard (1–5)	.01 (.03)	-.00 (.02)	.14*** (.02)	.02 (.03)
Införa klimatskatter (0–1)	.03 (.09)	.09 (.07)	.20* (.08)	-.14 (.10)
Minska flyktningmot-tagandet (1–5)	-.01 (.03)	.08*** (.02)	-.06* (.03)	.12*** (.03)
Skänkt pengar till hjälporganisation (0–1)	.02 (.07)	-.01 (.05)	.11 (.06)	.03 (.07)
Konstant	3.40*** (.24)	3.42*** (.19)	3.05*** (.21)	2.83*** (.26)
Adj. R ²	.03	.02	.20	.08
N	1 175	1 212	1 210	1 161

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag om vilka länder som bör betala för klimatanpassningar? (t.ex. för att motverka översvämningar, torka och skogsbränder' a) 'länder som historiskt har orsakat den största delen av klimatförändringarna bör betala'; b) 'länder som idag orsakar den största delen av klimatförändringarna bör betala'; c) 'länder som har bäst ekonomiska förutsättningar bör betala'; d) 'länder som riskerar att drabbas mest av klimatförändringarna bör betala'. Svaret ges på en femgradig skala där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'. Referenskategori för kön är man. Referenskategori för ålder är 16–29 år.

Referenskategori för utbildning är lågutbildade. Inkomst är en femgradig variabel som sträcker sig från det lägsta alternativet "mycket låg inkomst" (sammanlagd årsinkomst från 0 till 200 000) till det högsta alternativt "mycket hög inkomst" (sammanlagd årsinkomst över 901 000). Vänsterhöger går från 1 "klart till vänster" till 5 "klart till höger". Klimatoro är en variabel med fyrgradig svarsskala där högre värden indikerar större oro för förändringar i framtidens klimat. "Sänkt levnadsstandard" är en variabel baserad på frågan om hur mycket, eller lite, man håller med om påståendet 'Vi som bor i Sverige kommer behöva sänka vår levnadsstandard för att stoppa klimatförändringarna', där den ursprungliga 11-gradiga svarsskalan kodats om till fem kategorier, där 1 motsvarar "helt felaktigt påstående" och 5 "helt riktigt påstående". Klimatskatt är en dikotom variabel där de som svarat antingen 'Mycket bra förslag' eller 'Ganska bra förslag' på samtliga tre frågor om att i) 'införa en klimatskatt i EU på flygresor', ii) 'införa klimatskatt på nötkött', och iii) 'höja koldioxidskatten på bensin och diesel' kodats till 1. "Minska flyktningmottagandet" baseras på frågan 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktningar i Sverige' där svaret ges på en femgradig skala där 1 motsvarar 'Mycket dåligt förslag' och 5 'Mycket bra förslag'. "Skänkt pengar till hjälporganisation" är en dikotom variabel där 1 innebär att respondenten under de senaste 12 månaderna skänkt pengar till en hjälporganisation. Standardfel inom parentes. *** p < .001, ** p < .01, * p < .05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Mota Olle på andra sidan grind

I takt med att behovet av åtgärder som ökar våra samhällens motståndskraft gentemot klimatförändringarna ökar, blir frågor om hur dylika åtgärder ska hanteras av central betydelse. Vilken princip ska vi nyttja när kostnader för klimatanpassningsåtgärder ska fördelas mellan världens länder, och var är det mest rimligt att insatser görs? Som framgår av resultaten i detta kapitel ställer sig en stor andel av svenskarna positiva till statliga satsningar på klimatanpassning – oavsett om dessa lokaliseras till Sverige eller till länder som av olika skäl kan uppfattas som mer behövande (fattiga eller särskilt utsatta länder). Andelen positiva svar skiljer sig inte nämnvärt mellan att vilja satsa på anpassning och att satsa på en minskad svensk klimatpåverkan. Detta är i sig inga förvånande resultat. På samma sätt som att Sverige brukar utmärka sig som ett av de länder som betalar störst andel bistånd i förhållande till sin bruttonationalprodukt, brukar vi även utmärka oss vad gäller vår beredvillighet att stödja miljöförbättrande insatser i andra länder. Emellertid kan resultaten tolkas som att en viss förändring i den allmänna opinionen trots allt har skett över de senaste decennierna, från ett övervägande lokalt till ett allt mer globalt fokus. I en tidigare SOM-studie visar exempelvis Carlsson och Kumlin (1998) att svenskarna under slutet av 1990-talet var betydligt mer positivt inställda till att betala för lokala klimatsatsningar än för gränsöverskridande sådana. Med ökad medvetenhet om klimatförändringarnas globala karaktär och de allt mer katastrofala följder dessa får – framförallt globalt – har behoven till hjälp utanför Sveriges gränser allt mer kommit att uppmärksammas både politiskt och medialt håll, och det tycks alltså som att opinionen kan ha rört sig i samma riktning.

En större variation hittar vi för frågan om betalningsansvar. Här visar våra resultat att svenskarna i hög grad föredrar en nutidsorienterad *Polluters Pays Principle* när

kostnader för anpassningsåtgärder ska fördelas. Det är således de länder som idag står för de största utsläppen, följt av de länder som historiskt sett varit skyldiga till klimatförändringar, som man anser bör bära kostnaderna. Att skjuta över betalningsansvaret till länder som riskerar att drabbas negativt av klimatförändringarnas konsekvenser väcker däremot ingen större entusiasm.

En intressant fråga uppstår när vi betänker relationen mellan våra två frågebatterier. Som vi har sett tycker den typiske svarspersonen att det är bra förslag både att Sverige bekostar anpassning i fattiga och sårbara länder. Men den typiske svarspersoner tycker också att de som släpper ut mest i nuläget bör stå för merparten av kostnaderna. Betyder detta att denna typiska svarsperson betraktar Sverige som en stor utsläppare? Det är visserligen en möjlighet, men med tanke på Sveriges modesta befolkningstal och relativa oberoende av fossila bränslen i energiproduktionen, håller vi det för mindre sannolikt. Den alternativa tolkningen är – i alla fall om vi vill utesluta att de svarande helt enkelt har motsägelsefulla uppfattningar – att svarspersonerna ger uttryck för en mer nyanserad uppfattning enligt vilken Sverige förvisso *bör* bidra till att finansiera klimatanpassning i andra länder, men detta i en jämförelsevis modest *utsträckning*. I våra data kan vi emellertid inte undersöka denna fråga vidare.

I takt med att det omtalade 1,5-graders målet närmar sig, och fler och fler rapporter förutspår att detta mål sannolikt kommer att överskridas med oroväckande god marginal, aktualiseras behovet av att skydda oss och minska vår sårbarhet. Man kan i detta sammanhang bara hoppas beredvilligheten att betala för att hantera denna fara kommer öka ju mer påtagliga klimatförändringarna blir. Bäst hade varit om världen hade ”motat Olle i grind” från första början och undvikit klimatförändringarna, men eftersom det aldrig hände, måste vi nu hantera en situation där ”Olle” befinner sig på andra sidan grinden. Att minska utsläppen förblir en viktig uppgift men den kan inte stå ensam, för utan anpassning till klimatförändringarnas negativa effekter kommer vi att få det obehagligt hett, blött eller torrt om örona.

Not

- ¹ Roser & Seidel (2017) ger en itererad översikt över de positioner vi redogör för i texten; se även Brülde & Duus-Otterström (2015). Victor (2011) gör en analys av den internationella klimatpolitiken som fortfarande håller.

Referenser

- Bergquist, Magnus., Nilsson, Andreas., Harring, Niklas & Sverker C. Jagers (2022). Meta-analyses of fifteen determinants of public opinion about climate change taxes and laws. *Nature Climate Change*, 12: 235–240.
- Brülde, Bengt & Göran Duus-Otterström (2015). *Klimatetik: Rättvisa, Politik och Individens Villkor*. Stockholm: Thales.

- Duus-Otterström, Göran (2016). Allocating adaptation finance. *International Environmental Agreements*, 16(5): 655–670.
- Duus-Otterström, Göran & Sverker C. Jagers (2012). Identifying Burdens of Coping with Climate Change. *Global Environmental Change*, 22(3): 746–53.
- Egan, Patrick J. & Mullin, Megan (2017). Climate Change: US Public Opinion. *Annual Review of Political Science*, 20(1): 209–227
- IPCC (2022). Summary for Policymakers. I Hans-O. Pörtner m.fl. (red) *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grasso, Marco (2010). An dethical approach to climate adaptation finance. *Global Environmental Change*, 20(1): 74–81.
- Huggel, Christian, Wallimann-Helmer, Ivo, Stone, Dáithí & Wolfgang Cramer (2016). Reconciling Justice and Attribution Research to Advance Climate Policy. *Nature Climate Change*, 6(10): 901–908.
- James, Rachel A., Jones, Richard G., Boyd, Emily, Young, Hannah R., Otto, Friederike E.L., Huggel, Christian & Jan S Fuglestedt (2019). Attribution: How Is It Relevant for Loss and Damage Policy and Practice? I Reinhard Mechler, Laurens M. Bouwer, Thomas Schinko, Swenja Surminski & JoAnne Linnerooth-Bayer (red) *Loss and Damage from Climate Change* (113–154). Cham: Springer International Publishing.
- Jagers, Sverker C. & Duus-Otterström, Göran (2008). Dual climate change responsibility: on moral divergences between mitigation and adaptation. *Environmental Politics*, 17(4): 576–591.
- Javeline, Debra (2014). The Most Important Topic Political Scientists Are Not Studying: Adapting to Climate Change. *Perspectives on Politics*, 12(2): 420–434.
- Remling, Elise & Åsa Persson (2015). Who is adaptation for? Vulnerability and adaptation benefits in proposals approved by the UNFCCC Adaptation Fund. *Climate and Development*, 7(1): 16–34
- Roser, Dominic & Christian Seidel (2017). *Climate Justice: An Introduction*. London: Routledge.
- Victor, David G. (2011). *Global Warming Gridlock*. Cambridge: Cambridge University Press.

DÄRFÖR ÄR PERSONER TILL HÖGER MINDRE OROADE FÖR KLIMATET

BJÖRN RÖNNERSTRAND

Sammanfattning

I detta kapitel undersöks vad som förklarar varför personer som ideologiskt står till höger är mindre oroliga för klimatförändringar än personer som står till vänster. Tre hypoteser om orsaken lanseras och testas i kapitlet. Att personer som står till höger hyser en lägre grad av klimatoro skulle kunna bero på 1) att de har lägre förtroende för nyhetsmedier; 2) att de är mindre övertygade om att det är människan som ligger bakom klimatförändringarna; och 3) att de är mer optimistiska vad gäller möjligheten att ny teknik ska kunna lösa miljöproblemen. Analysen visar att de båda förstnämnda faktorerna har betydelse för sambandet mellan ideologisk position och oro för klimatet. Den klart viktigaste förklaringen är att personer till höger är mindre övertygade om att klimatförändringarna beror på mänskliga aktiviteter.

Många svenskar oroar sig för klimatet. Men inte alla. Sedan ett antal år tillbaka finns en växande ideologisk dimension när det gäller oro (Rönnerstrand, 2019a; Jönsson, 2022). Detta kapitel frågar sig därför vad skillnaderna i oro för klimatet beror på. Varför är personer som står till vänster mer oroliga för klimatförändringar? Och omvänt, varför är personer till höger mindre oroliga?

Oro är en i hög grad politiskt relevant känsla som kan få politiska konsekvenser. Oro leder till exempel till att människor söker efter och processar ny information (Valentino m.fl., 2008). Det är därför relevant att försöka förstå vad som är orsaken till skillnader i oro mellan grupper (Solevid, 2017). Det kan göra de politiska samtalen klokare och förtydliga de politiska alternativ som står till buds.

Opinionsbildningen kring klimatfrågan är ett internationellt forskningsområde som på sistone tilldragit sig stort intresse. Faktorer som ideologi och partisympatier diskuteras ofta i den vetenskapliga litteraturen. I USA har flera studier kunnat konstatera att det mellan Demokrater och Republikaner finns stora skillnader vad gäller synen på klimatfrågan. Republikanerna är i allmänhet mindre övertygade om frågans allvar än Demokraterna. Den senare gruppen är mycket mer benägen att se klimatförändringarna som ett allvarligt problem (Dunlap & McCright, 2008; McCright & Dunlap, 2011; Egan & Mullin, 2017).

Ett liknande mönster kan urskiljas i Europa. Personer som står till vänster är i högre grad övertygade om att klimatförändringarna är ett allvarligt problem och att det är mänsklig aktivitet som orsakar dem. Därtill kommer att personer till

vänster verkar vara mer villiga att själva vidta åtgärder och mer benägna att stödja politiska förslag på klimatområdet (Dunlap & Marquart-Pyatt, 2016). Studier av den norska klimatopinionen visar att norska män med en konservativ ideologi är skeptiska till att klimatförändringarna är orsakade av människan (Krange m.fl., 2019).

Även i Sverige är klimatfrågan ideologisk. I alla fall i det avseendet att synen på klimatet är avhängigt position på den ideologiska vänster-höger-skalan. Personer till höger är mindre oroliga än personer som står till vänster (Rönnerstrand, 2019a, 2019b). Andra studier har visat att personer till höger i mindre utsträckning tror att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter (Oscarsson m.fl., 2021). Särskilt tydligt är detta mönster när det gäller personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna (Jylhä m.fl., 2020).

Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att personer som står till höger på den ideologiska skalan är mindre oroliga för klimatet och mer skeptiska till tanken att klimatförändringarna skulle vara orsakade av människan. Det återstår dock att förklara vad skillnaderna beror på. Därför ska detta kapitel undersöka betydelsen av tre tänkbara mellanliggande variabler – tre faktorer som skulle kunna förklara varför personer till höger är mindre oroliga för klimatet än personer till vänster. Dessa tre korrelerade faktorer är 1) ett lägre förtroende för nyhetsmedierna, 2) en starkare skepsis gentemot tesen att människan ligger bakom klimatförändringarna och 3) en starkare förtröstan på att ny teknik ska kunna lösa miljöproblem.

Den första förklaringen utgår alltså från graden av förtroende för nyhetsmedier. Att medier spelar roll för synen på klimatet har många studier kunnat visa (Carmichael m.fl., 2017). Betydelsen av förtroende för medier lyfts upp som en viktigt faktor när det gäller svenskarnas grad av klimatförnekelse (Jylhä m.fl., 2020). Vidare står det klart att personer som står till höger politiskt hyser ett avsevärt lägre förtroende för traditionella medier. Ulrika Andersson har i flera studier visat att förtroendet för medier blivit alltmer avhängigt ideologisk position (se t.ex. Andersson, 2020). Ett skäl som gör att personer till höger är mindre oroliga för klimatförändringar skulle därför kunna vara att denna grupp inte litar på eller tar till sig det som förmedlas i svensk media, det vill säga att klimatförändringarna kommer resultera i allvarliga konsekvenser som det finns anledning att oroa sig för.

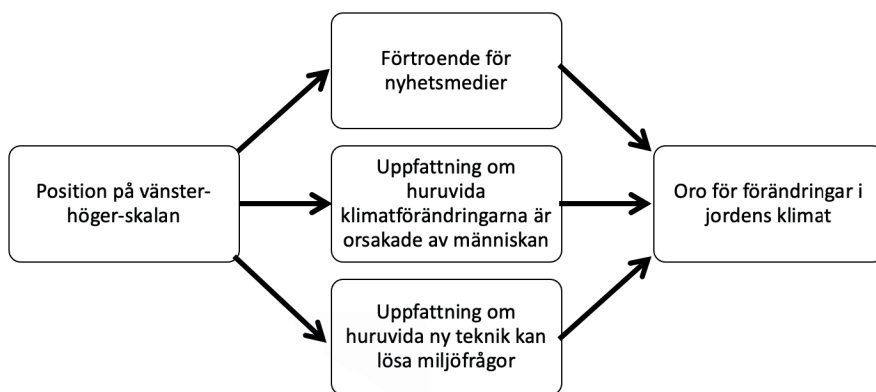
Att personer till höger är mindre oroliga för klimatet kan emellertid också bero på andra faktorer. Dit hör synen på vad som orsakar klimatförändringarna. Som nämndes ovan finns många studier som pekar på att vänster-höger-positionen är kopplad till huruvida man tror att klimatförändringarna är orsakade av människan (Jylhä m.fl., 2020; Oscarsson m.fl., 2021). Om nu personer till höger i högre grad tror att klimatförändringarna är orsakade av naturliga variationer så skulle detta kunna vara skälet till att de känner lägre grad av oro.¹

En tredje förklaring utgår från tanken att personer som politiskt står till höger skulle vara mer optimistiska vad gäller möjligheten att med hjälp av ny teknik finna

lösningar på miljö- och klimatfrågorna. Tidigare forskning tyder på att personer till höger är mer benägna att tro att miljöproblemen skulle kunna lösas utan att vi behöver förändra vårt sätt att leva (Harring, 2016). Omvänt visar en rapport från SOM-institutet att personer till vänster har en mindre tilltro till att det går att lösa miljöproblem med hjälp av ny teknik (Jönsson, 2022). En fråga värd att undersöka är alltså huruvida den svagare klimatoron hos personer till höger till någon del kan bero på att de har en starkare tilltro till teknikens förmåga att finna lösningar på klimatproblemen.

Figur 1 illustrerar den teoretiska modellen, inklusive de tre faktorerna, som detta kapitel utgår ifrån. I nästa avsnitt ska modellen utsättas för empirisk prövning.

Figur 1 Teoretisk modell för samband mellan ideologisk position och oro för klimatet

Kommentar: Frågorna och svarsalternativen som användes för att mäta de i modellen ingående variablerna löd: 1) Position på vänster-höger-skalan: 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höggerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala? Frågan hade följande svarsalternativ 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger' och 'Klart till höger'. 2) Förtroende för nyhetsmedier: 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmedier?' Frågan hade fyra svarsalternativ: 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Ganska litet förtroende' och 'Mycket litet förtroende'. 3) Uppfattningar om huruvida klimatförändringarna är orsakade av människan: 'Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteert'. Svarsskalan var 11-gradig, där 0 motsvarade "Helt felaktigt påstående" och 10 motsvarade "Helt riktigt påstående". 4) Uppfattning om huruvida ny teknik kan lösa miljöfrågor: 'Vilken är din uppfattning om följande påstående? – Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik.' Svarsskalan var 11-gradig, där 0 motsvarade "Helt felaktigt påstående" och 10 motsvarade "Helt riktigt påstående". 5) Oro för förändringar i jordens klimat: 'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' Svarsalternativen var 'Mycket oroande', 'Ganska oroande', 'Inte särskilt oroande' och 'Inte alls oroande'.

För att mäta subjektiv position på vänster-högerskalan användes en fråga som var formulerad enligt följande: *'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'*. Måttet på klimatoro är hämtat från ett batteri av frågor kring olika samhällseliga orosmoln, som bland annat frågade om *'Förändringar i jordens klimat'*. Frågeformuleringen var *'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?'*

Förtroende för nyhetsmedier mättes med en fråga formulerad enligt följande: *'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmedier?'* Uppfattningar om huruvida klimatförändringarna är orsakade av människan mättes genom att respondenterna fick ta ställning till följande påstående: *'Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter'*. Den tredje och sista medieringsvariablen – om teknikoptimism – mättes också genom ett påstående. Respondenterna fick ta ställning till följande: *'Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik'*.¹

Klimatoro från vänster till höger

Oroa för klimatet är stor i Sverige. I SOM-undersökningen hösten 2021 uppgav 53 procent att de var mycket oroliga för förändringar i jordens klimat, och 34 procent sade sig vara ganska oroliga. I gruppen ”ej oroliga” svarade 11 procent att de inte var särskilt oroliga och 2 procent att de inte alls var oroliga.

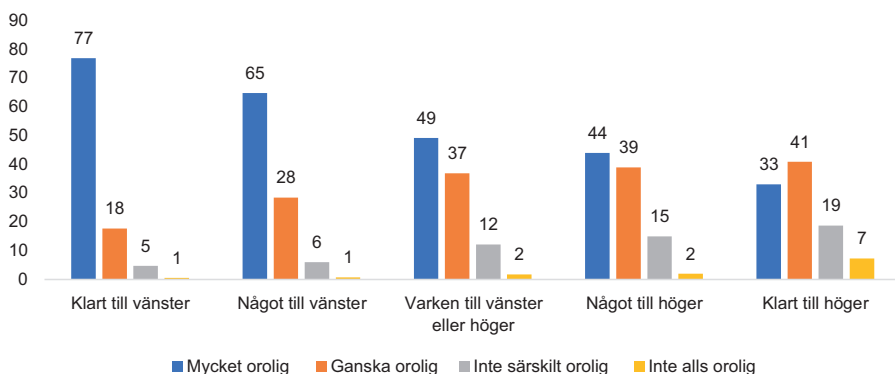
Om man jämför dagens siffror med tidigare mätningar, ser man att oroa för klimatet har ökat under det senaste decenniet. År 2012 var andelen mycket oroliga bara 39 procent. Det innebär att gruppen med den starkaste graden av klimatoro har ökat med 14 procent på tio år.

Påfallande är också att graden av oro bland de tillfrågade varierar. Kvinnor och högutbildade är mer oroliga för klimatet jämfört med män och lågutbildade. Av kvinnorna är 61 procent mycket oroliga men bara 43 procent av männen. Bland högutbildade är 62 procent mycket oroliga. Det är klart mer än andelen mycket oroliga bland personer med en utbildning som är medelhög (54 procent), medellåg (46 procent) eller låg (43 procent).

Men låt oss nu gå över till det som är det centrala ämnet för detta kapitel, det vill säga orsakerna till att personer som ideologiskt står till vänster är mer oroliga för klimatet än de som står till höger. Utgångspunkten är figur 2. Som förväntat framgår det av denna figur att graden av oro för klimatet minskar, när man rör sig från vänster till höger på den ideologiska skalan. Andelen mycket oroliga är 77 procent bland personer som befinner sig klart till vänster och 65 procent bland de som befinner sig något till vänster. Bland personer som står något till höger är andelen mycket oroliga 44 procent och bland dem som står klart till höger 41 procent. Notabelt är emellertid att det även bland personer som befinner sig klart till höger är ganska få som inte alls är oroliga (7 procent). Skillnaderna mellan

vänster och höger handlar alltså om fördelning mellan andelen mycket oroliga och ganska/inte särskilt oroliga.

Figur 2 Oro för klimatförändringar efter ideologisk position, 2021 (procent)

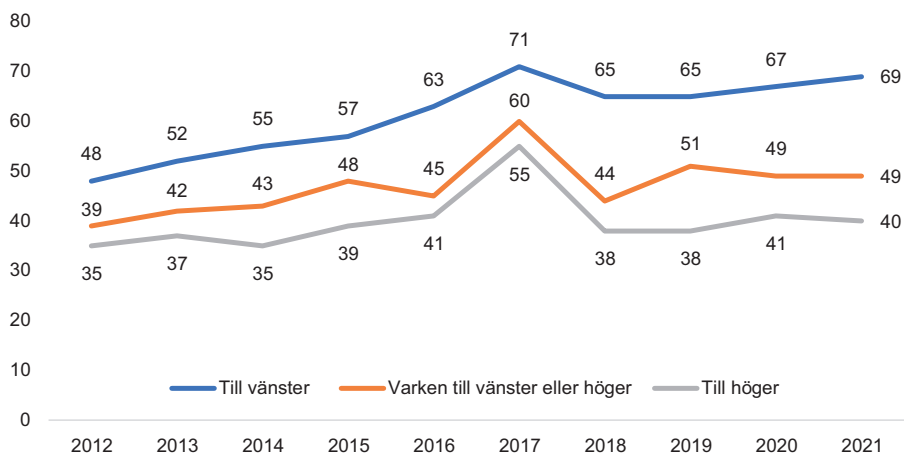
Kommentar: För frågeformuleringar se kommentar till figur 1. Antal svar: 3 077.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Att det finns en ideologisk dimension i oron för klimatet är inte något nytt fenomen. Det senaste decenniets ökade oro för klimatet har fått sitt starkaste genomslag bland personer som befinner sig till vänster på den ideologiska skalan. Av figur 3 framgår att andelen mycket oroliga i denna grupp har ökat från 48 procent år 2012 till 69 procent 2021. Bland personer till höger har dock inte ökningen varit tillnärmelsevis lika påtaglig. I denna grupp har ökningen gått från 35 procent 2012 till 40 procent 2021.

Låt oss nu försöka förklara det ideologiska opinionsgapet. Frågan är alltså varför personer som ideologiskt står till vänster är mer oroliga och varför personer till höger är mindre oroliga? För att besvara denna fråga ska vi nu undersöka de förut beskrivna faktorer som kan tänkas ligga bakom relationen mellan ideologi och klimatoro, dvs förtroendet för media, synen på människans roll i klimatförändringarna samt tilltron till teknikens möjligheter att lösa miljöproblemen.

Till att börja med kan vi dock konstatera att de allra flesta av de i modellen ingående variablerna hänger samman. Det är egentligen bara sambandet mellan förtroende för nyhetsmedier och teknikooptimism som inte är signifikant sammankopplat på den konventionella 95-procentiga signifikansnivån (se appendix tabell i). Men hur är det med medieringen?

Figur 3 Oro för klimatet efter ideologisk position, 2012–2021 (procent)

Kommentar: För frågeformuleringar se kommentar till figur 1. Lägsta antalet svar per år: 1 488 (2016)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2021.

Analytiskt tar vi hjälp av en metod som har fördelen att det går att undersöka skillnaden i styrkan på medieringen för flera olika faktorer samtidigt: metoden kallas *Seemingly unrelated regression (SUR)* i den engelskspråkiga litteraturen (Preacher & Hayes, 2008). Frågan är alltså hur stor del av sambandet mellan ideologisk position och oro för klimatet som kan förklaras av vart och en av medieringsvariabelerna.

Resultaten visar att de tre faktorerna tillsammans kan förklara hela 44 procent av sambandet mellan ideolog och klimatoro. Av dessa faktorer är det dock bara två som är signifikanta, när det kommer till att mediera relationen mellan vänster-höger-position och klimatoro (se appendix tabell ii). Dessa två är förtroendet för media och synen på huruvida människan ligger bakom klimatförändringarna. Vi kan alltså redan nu avfärda den tredje förklaringen. Att personer till höger är mindre oroliga för klimatet beror alltså inte på att de är mer optimistiska vad gäller möjligheten att lösa miljöproblem med hjälp av teknik.

Av de tre faktorerna är det alltså bara två som är signifikanta medieringsvariabler, när det gäller att förstå kopplingen mellan ideologi och oro för klimatet. Men analysen visar också att en av dessa är klart viktigare än de andra. Det är synen på huruvida människan ligger bakom klimatförändringarna. Denna faktor kan förklara en tredjedel av sambandet mellan ideologi och klimatoro (33 procent). När det kommer till förtroendet för medier är andelen bara 11 procent.

Vad vi vet och inte vet om den ideologiska klyftan i klimatoro

Hur kommer det sig att personer som ideologiskt står till höger tenderar att känna mindre oro för klimatet? Det är den fråga som har avhandlats i detta kapitel. Utgångspunkten har varit en serie undersökningar av klimatoron som visat att det i denna fråga finns ett ökande gap mellan personer som står till vänster och sådana som står till höger. Tre tänkbara förklaringar till detta har undersökts mot bakgrund av den befintliga forskningslitteraturen. Två av dem har fått stöd.

Men låt oss först ta upp klimatoron och hur den varierar mellan grupper och över tid. I undersökningen 2021 svarade 53 procent av de tillfrågade att de är mycket oroliga för klimatförändringar. Denna andel är högre bland kvinnor och bland högutbildade. Vidare har oron ökat under det senaste decenniet. År 2021 var andelen mycket oroade 14 procent högre än 2012. Likväl var det inte klimatoron i sig som var utgångspunkten för detta kapitel, och inte heller var det ökningen i oro över tid. Det som främst väckt vår nyfikenhet är i stället en annan aspekt av klimatproblematiken - den snabbt ökande skillnaden vad gäller klimatoron mellan personer som befinner sig till vänster och sådana som befinner sig till höger. Min fråga är alltså hur denna ökning ska förstås.

Något fullständigt svar på frågan ges dock inte i detta kapitel, men vi kommer kanske en bit på vägen. Det har nämligen visat sig att den faktor – av de tre undersökta – som bäst kan förklara sambandet mellan ideologi och klimatoro är synen på klimatförändringarnas orsak. Att personer till höger i lägre utsträckning är oroade för klimatet kan till ungefär en tredjedel förklaras av att denna grupp i lägre utsträckning tror att det är människan som orsakar klimatförändringarna.

Ytterligare en faktor visar sig vara en signifikant medieringsvariabel. Det är förtroende för media. Detta resultat ligger i linje med den tidigare forskningen i så måtto att människors medieförtroende tidigare kunnat kopplas både till position och till synen på klimatet (Andersson, 2020; Jylhä m.fl., 2020). Denna studie visar att medieförtroendet länkar samman ideologi och klimatoro. Likväl framstår medieförtroendet som en mindre viktig medieringsvariabel i jämförelse med synen på människans roll för klimatförändringen.

En möjlig medieringsvariabel är också tilltron till tekniken som ett sätt att lösa klimatkrisen. Men undersökningens resultat gav inget stöd för den teorin. Att personer till höger är mindre oroade för klimatet tycks alltså inte bero på att denna grupp skulle ha en mer optimistisk inställning till tekniken.

De viktigaste faktorerna bakom oron för klimatet tycks alltså vara förtroendet för nyhetsmedierna och synen på människans roll för klimatförändringarna. Dessa faktorer förklarar dock bara en del av sambandet mellan ideologisk position och oro för klimatet. Huvuddelen av sambandet – 56 procent – förklaras av faktorer som denna studie inte tar hänsyn till. Framtida studier ska förhoppningsvis kunna komplettera bilden genom att undersöka miljöintressets betydelse. Miljöintresset är nämligen en faktor som hänger starkt samman med vänster-höger-positionen (Jönsson, 2022).

En brasklapp kring resultaten behöver dock infogas. Det är inte möjligt att med hjälp av tvärsnittsdata, så som används i denna studie, dra slutsatser om orsak och verkan. Analysen i detta kapitel utgår från det teoretiska antagandet att ideologisk position utövar en kausal påverkan på oro för klimatet, och att de ovan nämnda faktorerna medierar denna relation. Den empiriska undersökningen studerar dock endast sambandet mellan de undersökta variablerna.

Oro är ingen tävling. Klimatförändringarna löser sig inte heller för att många känner oro. Likväl kan människors oro för ett visst samhällsproblem ses som en signal till politikerna om att något bör göras (Djerf-Pierre & Wängnerud, 2011). Studier indikerar också att människor som känner oro för klimatet är mer benägna att agera (Semenza m.fl., 2008). Och oavsett vilken grad av oro som människor känner så är klimatförändringarna en fråga som kommer att påverka samhället fundamentalt. Effekterna av klimatförändringarna syns redan. Omställningen av samhället är redan på gång.

Huruvida dessa förändringar hanteras på ett effektivt och rättvist sätt kommer att vara av avgörande betydelse för vår framtid. Att människor hyser varierande grad av oro för klimatet behöver inte vara ett hinder. Att kanalisera åsiktsskillnader är ju den representativa demokratins uppgift. Men den demokratiska processen fungerar bättre om man förstår bevekelsegrunderna bakom medborgarnas varierande synsätt. Förhoppningsvis ska detta kapitel kunna bidra till en sådan förståelse.

Not

- ¹ För svarsalternativ se kommentaren till figur 1.
- ² Det kunde så klart också vara rimligt att personer som tror att klimatförändringar är resultatet av naturliga processer borde vara mer oroliga, eftersom det skulle innebära att människans möjlighet att bromsa övervärmningen borde vara mindre.

Referenser

- Andersson, U. (2020). Hur står sig svenska mediers förtroendekapital? I U. Andersson, A. Carlander & P. Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Carmichael, J. T., Brulle R. J. & J. K. Huxster (2017). The great divide: understanding the role of media and other drivers of the partisan divide in public concern over climate change in the USA, 2001–2014. *Climatic Change*, 141(4): 599–612.
- Djerf-Pierre, M. & L. Wängnerud (2011). Människors oro och politikens ansvar. I S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Dunlap, R. E. & A. M. McCright (2008). A widening gap: Republican and Democratic views on climate change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 50(5): 26–35.
- Egan, P. J. & M. Mullin (2017). Climate change: US public opinion. *Annual Review of Political Science*, 20: 209–227.
- Harring, N. (2016). Ideologi och ekologisk modernisering. I N. Harring & A. Bergström (red) *Hållbarhetens horisont*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jylhä, K. M., P. Strimling & J. Rydgren (2020). Climate Change Denial among Radical Right-Wing Supporters. *Sustainability*, 12(23).
- Jönsson, E. (2022). *Miljö- och klimatopinion i Sverige 2021*. SOM-rapport nr 2022:7. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Krange, O., B. P. Kaltenborn & M. Hultman (2019). Cool dudes in Norway: climate change denial among conservative Norwegian men. *Environmental Sociology*, 5(1): 1–11.
- McCright, A. M. & R. E. Dunlap (2011). The politicization of climate change and polarization in the American public's views of global warming, 2001–2010. *The Sociological Quarterly*, 52(2): 155–194.
- McCright, A.M., Dunlap, R. E. & S. T. Marquart-Pyatt (2016). Political ideology and views about climate change in the European Union. *Environmental Politics*, 25(2): 338–358.
- Oscarsson, H., Strömbäck, J. & E. Jönsson (2021). Svenska klimatförnekare. I U. Andersson, A. Carlander, M. Grusell & P. Öhberg (red) *Ingen anledning till oro*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Preacher, K. J. & A. F. Hayes (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior research methods*, 40(3): 879–891.
- Rönnerstrand, B. (2019a). Dystopiernas kamp: svenskarnas syn på klimatförändringar och antibiotikaresistens i jämförelse. I U. Andersson, B. Rönnerstrand, P. Öhberg & A. Bergström (red) *Storm och Stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rönnerstrand, B. (2019b). Klimatoro och klimatskepticism i väst: betydelsen av ideologi, förtroende och resvanor. I Anders Carlander, Patrik Öhberg & Elias Mellander (red) *Ingen kommer undan kulturen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Semenza, J. C., D. E. Hall, D. J. Wilson, B. D. Bontempo, D. J. Sailor & L. A. George (2008). Public perception of climate change: voluntary mitigation and barriers to behavior change. *American journal of preventive medicine*, 35(5): 479–487.
- Solevid, M. (2017). Vi måste ta människors oro på allvar. Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

APPENDIX

Tabell i Korrelationsmatris för de i modellen ingående variablerna (Pearson's korrelationskoefficient och p-värde)

	Vänster- höger	Teknik- optimism	Medie- förtroende	Mänsklig påverkan	Klimatoro
Vänster-höger	1,00				
Teknikoptimism	0,09 (0,001)	1,00			
Medieförtroende	0,18 (0,000)	-0,04 (0,096)	1,00		
Mänsklig påverkan	0,18 (0,000)	-0,20 (0,000)	0,24 (0,000)	1,00	
Klimatoro	0,27 (0,000)	-0,08 (0,002)	0,29 (0,000)	0,52 (0,000)	1,00

Kommentar: Frågorna och svarsalternativen sammanfattas nedan. För positionen på vänster-höger-skalan löd frågan 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' Svarsalternativen var 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger' och 'Klart till höger'. frågan om förtroendet för nyhetsmedier löd 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmedier?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Ganska litet förtroende' och 'Mycket litet förtroende'. Uppfattningen om människans roll i klimatförändringarna mäts genom att respondenterna fick ta ställning till påståendet 'Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter'. Svarsskalan var 11-gradig där 0 motsvarar 'Helt felaktigt påstående' och 10 motsvarar 'Helt riktigt påstående'. Frågan om teknik som lösning på miljöfrågor löd 'Vilken är din uppfattning om följande påstående? – Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik'. Svarsskalan var 11-gradig där 0 motsvarar 'Helt felaktigt påstående' och 10 motsvarar 'Helt riktigt påstående'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen, 2021.

Tabell ii Mediering av ideologisk position på oro för klimatet genom 1) medieförtroende, 2) uppfattning om mänsklig påverkan på klimatet samt 3) teknikoptimism

	Regressions- koefficient Bootstrap	Bootstrap BCa 95% konfidensintervall		Standardfel Bootstrap
		Nedre	Övre	
Förtroende för medier (0–1)	0,0156	0,0072	0,0240	0,0043
Mänsklig påverkan (0–1)	0,0469	0,0308	0,0629	0,0082
Teknikoptimism (0–1)	-0,0006	-0,0349	0,0022	0,0015
Total indirekt effekt	0,0618	0,0438	0,0798	0,0092

Kommentar: 1000 bootstrapstickprov. BCa = biaskorrigerade och accelererade konfidensintervall. Variablerna är standardiserade och löper mellan 0–1. Frågorna och svarsalternativen sammanfattas nedan. Frågan för positionen på vänster-höger-skalan löd 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' med svarsalternativen 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger' och 'Klart till höger'. Frågan om förtroende för nyhetsmedier löd: 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmedier?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Ganska litet förtroende' och 'Mycket litet förtroende'. Uppfattningen om människans roll i klimatförändringarna mäts genom att respondenterna fick ta ställning till påståendet 'Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter'. Svarsskalan var 11-gradig där 0 motsvarar 'Helt felaktigt påstående' och 10 motsvarar 'Helt riktigt påstående'. Frågan om teknik som lösning på miljöfrågor löd 'Vilken är din uppfattning om följande påstående? – Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik'. Svarsskalan var 11-gradig där 0 motsvarar 'Helt felaktigt påstående' och 10 motsvarar 'Helt riktigt påstående'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen, 2021.

Medier
&
kultur

ANVÄNDNING OCH VÄRDERING AV MEDIER – OM SOCIALA MEDIERS BETYDELSE OCH PUBLIC SERVICES STARKA STÖD

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Det här kapitlet handlar om allmänhetens användning av nyhetsmedier, bedömning av mediers samhällsvärde samt inställning till mediepolitiska förslag. Olika åldersgruppers nyhetsvanor granskas, likaså i vilken utsträckning ålder och egen medieanvändning påverkar individernas bedömning av enskilda mediers värde för det svenska samhället. Därtill studeras vilken betydelse som ålder och användning har för inställningen till förslagen om att stärka stödet till lokala morgontidningar respektive att skala ner public servicemediernas uppdrag. Resultaten visar att unga vuxna i stor omfattning tar del av nyheter genom sociala medier, medan äldre framför allt tar del av nyheter i tv och radio. Oavsett ålder betonar en mycket stor andel av svarspersonerna public services värde för samhället, och förslaget om att låta SVT och SR sända enbart nyheter och smala program ratas i alla åldersgrupper. Förslaget om att stärka stödet till lokala morgontidningar får däremot bifall, särskilt hos de som ofta tar del av morgontidningarnas journalistik.

Nyhetsmedier har en central maktposition i det demokratiska samhället. Det gäller inte minst vid valår, då medierna fungerar som den kanske viktigaste förbindelselänken mellan väljare och valda. Det är i nyhetsmedia som politiken och politiker granskas; det är i olika debatt- och samhällsprogram som partiernas företrädare ställs mot varandra. Samtidigt har sociala medier kommit att spela en allt viktigare roll som plattform för nyhetspubliken. För unga är exempelvis sociala medier en av de främsta källorna till både nyheter och politisk information (Internetstiftelsen, 2022).

Det har gjorts åtskilliga studier inom medieforskningen för att hitta faktorer som förklarar människors nyhetsvanor. De faktorer som vanligen lyfts fram är sådana som handlar om vem individen är och vilka intressen hen har (Bergström & Wadbring, 2020; Wadbring, 2015). I takt med medielandskapets transformering, har ålder vuxit fram som en central förklaringsfaktor för mediekonsumtion i allmänhet och nyhetskonsumtion i synnerhet, både avseende val av medier och användningsfrekvens. Effekten av ålder är exempelvis betydligt större för användning av radio, tv och papperstidningar idag än för 25 år sedan, likaså är de digitala

nyhetsvanorna starkt relaterade till ålder (jfr. Andersson, 2020a). Mönstret visar sig också i analyser av hur medievanor inom olika ålderskohorter ändras över tid (Wadbring & Bergström, 2017).

Det här kapitlet fokuserar på tre områden som i tur och ordning rör allmänhetens nyhetsanvändning, bedömning av mediers samhällsvärde samt åsikter om mediepolitiska förslag som rör lokala morgontidningar och public service. Särskilt vikt läggs vid ålderns betydelse för respektive område samt också i vilken mån användningsfrekvens spelar roll för värdering av medier och inställning till mediepolitiska förslag. Analyserna görs med utgångspunkt i 2021 års nationella SOM-undersökning.

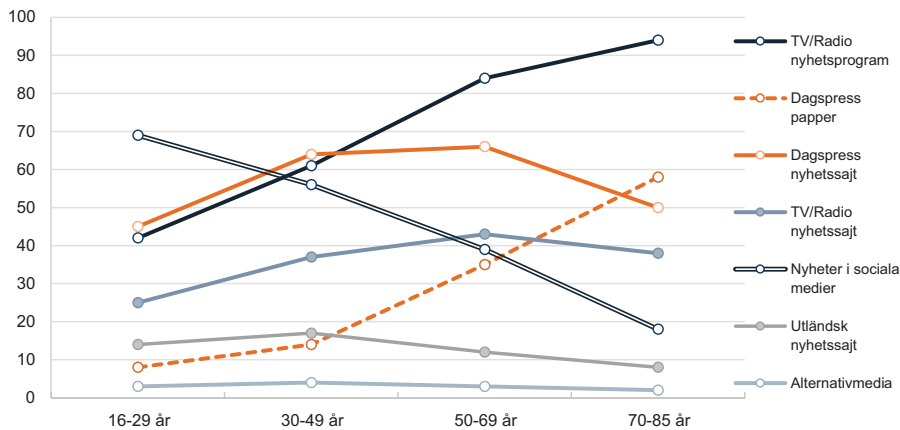
Sociala medier centrala för yngres exponering för nyheter

En översiktlig bild av nyhetsvanorna visar att det för flera medier finns ett distinkt åldersrelaterat användningsmönster, där den yngsta och den äldsta åldersgruppen utgör varandras motsatser. Mönstret är särskilt tydligt i användningen av sociala medier, där andelen regelbundna användare är 69 procent bland 16–29-åringarna och 18 procent bland 70–85-åringar, samt i användningen av tv/radionyheter, med 94 procent regelbundna användare i den äldsta åldersgruppen och 42 procent regelbundna användare i den yngsta åldersgruppen (figur 1). Det senare mönstret återkommer även i läsningen av dagstidningarnas pappersutgåvor, där 58 procent av de äldsta och 8 procent av de yngsta utgör regelbundna användare. Även om resultaten gäller dagspress som helhet, står morgontidningarnas pappersutgåvor bakom lejonparten av denna användning. För samtliga av dessa medier – nyheter i sociala medier, nyheter i tv/radio samt dagspressens papperstidningar – sker en stegvis förändring mellan åldersgrupperna, likt en trappa, där andelen regelbundna användare successivt ökar alternativt minskar med stigande ålder.

Användningsmönstret för dagspressens nyhetssajter påminner om en inverterad U-form, där användningen är högst bland 30–39-åringar och 50–69-åringar (64 respektive 66 procent) och lägst i den yngsta respektive äldsta åldersgruppen (45 respektive 50 procent) (figur 1). Användningen av tv-/radioaktörernas nyhetssajter samt utländska nyhetssajter är mer jämnt fördelad i de olika grupperna, även om unga under 30 år förvisso är något mindre benägna att ta del av etermediernas nyhetssajter jämfört med andra åldersgrupper.

Få personer uppger sig ta del av alternativmedier, det vill säga medier som ger en annan beskrivning av samhället än traditionella nyhetsmedier. Exempel på alternativa nyhetsmedier är Nyheter Idag, Nya Tider, Samhällsnytt och Swebbtv. Mellan 2–4 procent av respondenterna tar på regelbunden basis del av sådana medier. Om de som använder alternativmedier 1–2 dagar i veckan också räknas in, är det totalt 2 procent av 70–85-åringarna, 4 procent av 16–29-åringarna respektive 50–69-åringarna, samt 6 procent av 30–49-åringarna som varje vecka tar del av nyheter från alternativa medier.

Figur 1 Användning av nyhetsmedier/-tjänster minst 3 dagar/vecka i olika åldersgrupper, 2021 (procent)

42	61	84	94	TV/Radio nyhetsprogram
8	14	35	58	Dagspress papper
45	64	66	50	Dagspress nyhetssajt
25	37	43	38	TV/Radio nyhetssajt
69	56	39	18	Nyheter i sociala medier
14	17	12	8	Utländsk nyhetssajt
3	4	3	2	Alternativmedia
1 469	3 082	4 121	2 751	Antal svar

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta tar du del av nyheter från följande?' med svarsalternativen 'Dagligen', '5–6 dagar/vecka', '3–4 dagar/vecka', '1–2 dagar/vecka', 'Mer sällan', 'Aldrig'. TV/ Radio nyhetsprogram och TV/Radio nyhetssajt avser TV4, SVT och Sveriges Radio.

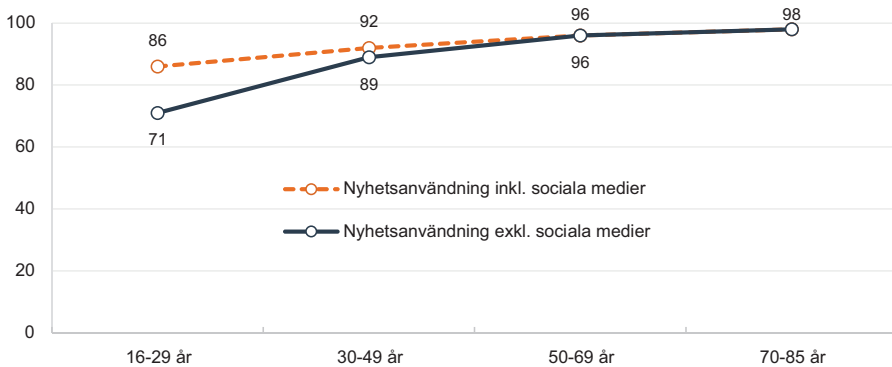
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Om man talar i termer av primära och komplementära nyhetsmedier, kan sociala medier beskrivas som primära medier för unga, medan nyheter i tv och radio är äldres primära nyhetsmedier. Hos unga kompletteras denna användning med dagspressens och tv/radions respektive nyhetssajter, medan dagspressens papperstidningar och nyhetssajter har en kompletterande funktions hos äldre. Bland 30–49-åringar ser fördelningen delvis annorlunda ut. I denna grupp är det inte ett enskilt nyhetsmedium som sticker ut som det mest använda, istället syns ett kluster bestående av dagspressens nyhetssajter, nyheter i tv/radio och nyhetsläsning i sociala medier (figur 1). Här har tv-/radioaktörerna nyhetssajter en mer komplementär funktion. Även hos 40–49-åringar är dagstidningssajter och nyheter i tv/radio de mest använda medierna, medan sociala medier och möjligen också etermediernas nyhetssajter fungerar som komplement.

För att tydliggöra den betydelse som sociala medier har för ungas exponering för nyheter, redovisar figur 2 hur den regelbundna användningen ser ut i olika åldersgrupper när enbart traditionella nyhetsaktörer tas i beaktande respektive när

sociala medier inkluderas i den sammantagna användningen. Hos personer som är 50 år eller äldre bidrar sociala medier inte med något tillskott alls (figur 2). I åldersgruppen 30–49 år sker ett visst tillskott, även om det är relativt litet. Störst är bidraget hos 16–29-åringar. I denna åldersgrupp ökar andelen regelbundna nyhetsanvändare från 71 till 86 procent när tillskottet av nyheter i sociala medier inkluderas. Spridningen inom den yngsta åldersgruppen är dock relativt stor. Om gruppen delas upp i 16–19-åringar och 20–29-åringar, visar det sig att andelen regelbundna nyhetsanvändare ökar från 62 till 82 procent bland de allra yngsta och från 35 till 88 procent bland 20–29-åringar. Sociala mediernas betydelse som plattform för nyhetskonsumtion är således tveklöst mycket stor.

Figur 2 Total nyhetsanvändning i olika åldersgrupper minst 3 dagar/vecka inklusive respektive exklusive nyheter i sociala medier, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta tar du del av nyheter från följande?' med svarsalternativen 'Dagligen', '5–6 dagar/vecka', '3–4 dagar/vecka', '1–2 dagar/vecka', 'Mer sällan', 'Aldrig'. För antal svar per åldersgrupp, se figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Tidigare forskning har visat att sociala medier bidrar till att öka nyhetsinhämtningen i grupper som generellt har ett lägre intresse för traditionella nyhetsmedier (Andersson, 2021; Young, 2015). Ju fler kontakter individen har på exempelvis Facebook, desto mer ökar nyhetsläsningen (Beam m.fl., 2018). En relevant fråga i sammanhanget är dock vad respondenterna egentligen avser när de svarar att de tar del av nyheter i sociala medier. Utöver traditionella nyheter som dyker upp i det dagliga flödet, skulle det potentiellt också kunna handla om nyheter, eller uppdateringar, om vad vänner gör. Studier indikerar dock att en klar majoritet av de nyheter som människor tar del av i sociala medier, kommer från traditionella nyhetsaktörer, såsom Aftonbladet, SVT, lokala morgontidningar, New York Times,

BBC och CNN (Andersson, 2021). De icke-nyhetsförmedlande aktörer som ofta nämns är kommuner och myndigheter samt intresseorganisationer, politiska partier/politiker och influencers (Andersson, 2021; jfr. Edgerly, 2017). Det finns således goda skäl att tro att den svenska mediepubliken huvudsakligen avser nyhetsjournalistik när de svara på frågor om sin exponering för nyheter i sociala medier.

Public service, TV4 och morgontidningar har stort samhällsvärde

I Medieutredningens slutrapport *En gränsöverskridande mediepolitik* från 2016, beskrivs hur svenska medier ”kämpar allt intensivare för att försvara sitt värde” (SOU 2016:80:12) i en digital och kraftigt expansiv mediavärld präglad av hård konkurrens om både publik och pengar. Det är en kamp som knappast har minskat under de år som passerat sedan utredningen genomfördes. Därtill har framväxten av sociala och alternativa medier, inneburit ett ifrågasättande av traditionella medier och deras centrala position i samhället (Horz, 2018; Weibull & Wadbring, 2020). Trots en komplex mediavärld är det dock tydligt att människor fortsatt värdesätter traditionella medieaktörer. Det visade sig exempelvis under coronapandemins inledande fas då flera traditionella medier fick ett tydligt tillskott av tittare, lyssnare och läsare, samtidigt som deras förtroendekapital stärktes (Andersson, 2020a, 2020b).

Mediernas betydelse för samhället framgår också av resultaten i 2021 års nationella SOM-undersökning, där allmänhetens bedömning av olika mediernas värde för samhället har studerats. För vissa medier bedöms samhällsvärdet vara mycket stort. Det gäller för Sveriges Television och Sveriges Radio (SR), där drygt åtta av tio svenskar gör bedömningen att de båda public servicemedierna har ett stort samhällsvärde (tabell 1). Sex av tio gör samma bedömning av TV4, medan drygt hälften anser att lokala morgontidningar respektive de båda stockholmsbaserade morgontidningarna Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är av stort värde för samhället.

Kvällspressens och sociala mediers värde för samhället är däremot lite mer tveksamt. Ungefär var tredje person anser att Aftonbladet, Expressen och Youtube har ett stort värde, medan var fjärde individ anser att Facebooks samhällsvärde är stort. När åsiktsbalansen för respektive medium jämförs, är det framför allt Facebook som uppvisar ett negativt värde (-12), vilket innebär att andelen som bedömer Facebooks samhällsvärde som litet överstiger andelen som anser dess värde som stort. Fördelningen följer det mönster som kunnat se i studier av allmänhetens förtroende för de olika medieaktörerna (Andersson & Ghersetti, 2022; Andersson & Weibull, 2018).

Tabell 1 Bedömning av olika mediers värde för det svenska samhället, 2021 (procent, balansmätt)

	Mycket/ ganska stort	Varken stort/litet	Mycket/ ganska litet	Ingen uppfattning	Summa	Balans- mätt
Sveriges Television	85	6	5	4	100	+79
Sveriges Radio	81	7	6	6	100	+75
TV4	60	22	12	6	100	+48
Dagens Nyheter	54	18	9	19	100	+45
Den lokala morgontidningen	57	19	9	15	100	+46
Svenska Dagbladet	50	19	9	22	100	+41
Aftonbladet	35	24	26	15	100	+9
Expressen	32	26	26	16	100	+6
Youtube	25	21	28	26	100	-3
Facebook	21	22	33	24	100	-12

Kommentar: Frågan löd 'Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internetjänster har?'. För TV4 lyder alternativet 'TV4s kanaler (t.ex. TV4, Sjuan, C More)'. Svarsalternativen löd 'Mycket stort värde', 'Ganska stort värde', 'Varken stort eller litet värde', 'Ganska litet värde' samt 'Mycket litet värde'. Balansmätt avser andel stort värde minus andel litet värde och varierar mellan -100 (alla svarar litet värde) och +100 (alla svarar stort värde). I basen ingår samtliga som har besvarat frågan. Antal svar varierar mellan 1 482–1 528.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Den naturliga följdfrågan blir i vilken mån bedömningen av mediernas samhällsvärde varierar mellan olika åldersgrupper, beaktat de användningsmönster som tidigare redovisats. Resultaten visar att det är en hög andel bland såväl yngre som äldre som anser att public servicemedierna har ett stort värde för samhället. Det förekommer dock en viss nivåskillnad. Bland 16–29-åringarna bedömer 80 procent att SVT:s samhällsvärde är stort medan 71 procent anser att SR har ett stort samhällsvärde (tabell 2). Motsvarande andelar bland personer i 70–85 årsåldern är 91 respektive 88 procent. Trots de höga nivåerna i båda åldersgrupperna, skiljer det ändå 11 respektive 17 procentenheter mellan deras bedömningar.

För TV4 är det åldersgruppen 30–49-åringar som ligger något lägre i sina bedömningar jämfört yngre och äldre. Här är dock skillnaderna mindre och det finns heller ingen tydlig trappa som i bedömningarna av public servicemedierna, där andelen som bedömer samhällsvärdet som stort successivt ökar med stigande ålder. För TV4 ligger bedömningarna strax under eller strax över 60 procent. För de båda morgontidningarna DN och SvD är det personer i åldrarna 30–49 år som i högst utsträckning bedömer deras samhällsvärde som stort, 62 respektive 57 procent, medan framför allt äldre är något mindre benägna att göra motsvarande bedömning, 48 respektive 45 procent. Äldre är däremot mest benägna att tillskriva de lokala morgontidningarna stort samhällsvärde. Bland 70–85-åringarna gör 65 procent denna bedömning. Bland 16–29-åringar är andelen 46 procent, vilket innebär en differens om 19 procentenheter jämfört med den äldsta åldersgruppen.

Tabell 2 Andel som bedömer mediers värde för det svenska samhället som stort, efter ålder, 2021 (procent)

	SVT	SR	TV4	DN	SvD	Lokal morgontidning	Aftonbladet	Expr.	Youtube	Facebook
16–29 år	80	71	61	54	49	46	45	42	57	39
30–49 år	81	80	56	62	57	53	33	29	31	26
50–69 år	86	81	59	53	48	60	34	31	20	18
70–85 år	91	88	66	48	45	65	30	28	10	12
Differens	+11	+17	+10	-14	-12	+19	-15	-14	-47	-27

Kommentar: Frågan löd 'Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internetjänster har?'. För TV4 lyder alternativet 'TV4s kanaler (t.ex. TV4, 7, C More)'. Svartalternativen löd 'Mycket stort värde', 'Ganska stort värde', 'Varken stort eller litet värde', 'Ganska litet värde' samt 'Mycket litet värde'. Tabellen redogör för andelen mycket/ganska stort samhällsvärde. I basen ingår samtliga som har besvarat frågan. Minsta antal svar är 209 (16–29-åringar).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

För fyra av de omfrågade medierna gör den yngsta åldersgruppen en mer positiv bedömning av deras samhällsvärde jämfört med övriga åldersgrupper, då i synnerhet i relation till de äldsta. Drygt fyra av tio 16–29-åringar anser att Aftonbladet och Expressen har ett stort värde för samhället, att jämföra med tre av tio i övriga åldersgrupper (tabell 2). Femtiosju procent av de unga och 10 procent av de äldsta värderar Youtubes samhällsvärde som stort. Det innebär en differens om 47 procentenheter, vilket är den klart störst skillnaden för något av de jämförda medierna. Förhållandet är likartat även i bedömningarna av Facebooks samhällsvärde. Här anser 39 procent av de yngsta och 12 procent av de äldsta att samhällsvärdet är stort, en differens om 27 procentenheter.

Användningen betydelsefull för bedömningen av mediernas samhällsvärde

Det finns också, inte helt oväntat, en tydlig samvariation mellan hur stort samhällsvärde ett medium bedöms ha och hur ofta det används. Av dem som dagligen tar del av nyheter från SVT bedömer 91 procent att SVT har ett stort värde för det svenska samhället (tabell 3). Bland dem som sällan eller aldrig tar del av SVT:s nyhetsutbud är det 65 procent som bedömer samhällsvärdet som stort. Mellan regelbundna (3–7 dagar/vecka) användares och sällananvändares bedömningar skiljer det således 26 procentenheter. Mönstret återkommer för SR, där 92 procent av gruppen regelbundna användare och 63 procent av gruppen sällananvändare värderar SR:s samhällsvärde som stort. Noterbart är att det för både SVT och SR är en majoritet även bland sällan- eller icke-användare som anser att de båda public servicemedierna har stort värde för samhället.

Bedömningarna av övriga medier följer samma mönster, där det enskilda mediets upplevda samhällsvärde ökar ju mer frekvent svarspersonerna själva tar del av dess utbud. Exempelvis anser 74 procent av de som regelbundet tar del av nyheter från DN att tidningen har ett stort samhällsvärde, jämfört med 47 procent av de som sällan eller aldrig nyttjar DN. För Expressen är andelen 49 procent (regelbundna användare) respektive 24 procent (sällan-/icke-användare).

De båda sociala medieplattformarna Youtube och Facebook har inga egna specifika nyhetskanaler. Nyhetsinnehållet i dessa är således knutet till andra aktörer. Det finns heller ingen fråga i den nationella SOM-undersökningen som explicit frågar om nyheter i enskilda sociala medier. För att kunna granska användningens betydelse för bedömningarna av Youtubes och Facebooks samhällsvärde, används därför den mer generella frågan om nyhetsanvändning i sociala medier. Även här framträder en tydlig skillnad mellan regelbundna användare och sällan-användare. Trettiofyra procent av de som regelbundet tar del av nyheter i sociala medier gör bedömningen att Facebook har ett stort samhällsvärde, medan andelen i gruppen som sällan eller aldrig tar del av nyheter i sociala medier är 12 procent.

Tabell 3 Andel som bedömer mediers samhällsvärde som stort, efter användningsfrekvens, 2021 (procent)

Bedömd aktör	Tar del av nyheter från/i	Andel stort samhällsvärde efter användning			Differens
		3–7 dgr/v	1–2 dgr/v	Mer sällan/ aldrig	
SVT	Aktuellt/Rapport, Lokala nyheter, svt.se	91	84	65	26
SR	Ekot, P3 Nyheter, P4 lokala nyheter, sr.se	92	82	63	29
TV4	Nyheterna, tv4.se	75	63	43	30
DN	Papperstidning, dn.se	83	54	47	36
SvD	Papperstidning, svd.se	81	62	46	35
Den lokala morgontidningen	Papperstidning, nyhetssajt	78	56	40	38
Aftonbladet	Papperstidning, aftonbladet.se	48	39	24	24
Expressen	Papperstidning, expressen.se	49	42	24	25
Youtube	Nyheter i sociala medier	36	30	16	20
Facebook	Nyheter i sociala medier	32	18	12	19

Kommentar: Frågan löd 'Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internetjänster har?'. Svalternativen var 'Mycket stort värde', 'Ganska stort värde', 'Varken stort eller litet värde', 'Ganska litet värde', 'Mycket litet värde' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen visar andelen mycket stort/ganska stort värde. Minsta antal svar är 87 (tar del av SvD 1–2 dagar/vecka).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

När hänsyn tas både till respondenternas ålder och till deras användning av de olika medierna, framträder ett mönster där värderingen av respektive mediums samhällsvärde genomgående är högre bland de som använder respektive medium jämfört med de som sällan eller aldrig använder det. I syfte att göra jämförelsen mer överskådlig granskas här ett urval av de värderade medieaktörerna: SVT, TV4, lokala morgontidningar, Aftonbladet respektive Facebook. SVT och TV4 representerar här public service respektive kommersiell etermedia, lokala morgontidningar och Aftonbladet representerar dagspressens två huvudgrupperingar, medan Facebook har valts då denna aktör har en större spridning hos allmänheten jämfört med Youtube (se Internetstiftelsen, 2021).

Resultaten visar att värderingen av respektive medium är högre bland de som regelbundet använder mediet, oavsett om svarspersonen är yngre, medelålders eller äldre (tabell 4). För Aftonbladet och Facebook gäller att värderingen i de flesta grupper minskar med ökande ålder, oavsett om svarspersonerna tar del av Aftonbladet respektive av nyheter i sociala medier. För TV4 är ligger bedömningarna av dess samhällsvärde på ungefär samma nivå bland regelbundna användare, oavsett åldersgrupp. Däremot gör yngre som sällan eller aldrig tar del av nyheter från TV en högre värdering av TV4 än sällan-/icke-användare i övriga åldersgrupper.

För SVT och lokala morgontidningar finns dock en skillnad mellan de båda användningsgrupperna. Bland regelbundna användare gör äldre en högre värdering av respektive medium jämfört med yngre. Bland sällan-/icke-användare är det istället de yngsta som i störst utsträckning bedömer de båda mediernas samhällsvärde som stort. Här bör sägas att antalet svarspersoner i gruppen 70–85 år som sällan eller aldrig tar del av nyheter från SVT är mycket lågt, varför resultatet i denna grupp ska tolkas med mycket stor försiktighet. Om jämförelsen istället görs mellan de yngsta och den näst äldsta åldersgruppen, visar sig skillnaden i bedömning mellan de båda användningsgrupperna vara 18 procentenheter bland 16–29-åringar och 22 procentenheter bland 50–69-åringar. Skillnaden i bedömning av lokala morgontidningars samhällsvärde bland användare och icke-användare är 24 procentenheter bland 16–29-åringar och 47 procentenheter bland 70–85-åringar. I båda fallen är exponeringen för respektive medium mindre betydelsefull för yngres bedömning än för äldres. För lokala morgontidningar gäller dock att det bland 16–29-åringarna är mindre än hälften av sällan-/icke-användarna som anser att morgontidningarnas samhällsvärde är stort, medan det däremot är en klar majoritet bland de 16–29-åringar som sällan eller aldrig tar del av SVT:s nyhetsutbud som gör bedömningen att SVT har ett stort värde för det svenska samhället. Motsvarande utfall kan också ses i åldersgrupperna 30–49 respektive 50–69. Public service, här representerat av SVT, förefaller ha en särställning i jämförelse med övriga medier, alldeles oavsett om dess nyhetsutbud nyttjas eller inte, och utgör i det närmaste en egen samhällsinstitution.

Tabell 4 Olika åldersgruppers bedömning av mediers samhällsvärde utifrån egen användningsfrekvens, 2021 (procent)

Bedömd aktör	Tar del av nyheter från/i	Andel stort samhällsvärde efter användning			
		3–7 dgr/v	Mer sällan/aldrig	Differens	
SVT	16–29 år	Aktuellt, Rapport, lokala nyheter, svt.se	88	70	18
	30–49 år		92	63	29
	50–69 år		89	67	22
	70–85 år		94	(52)	(42)
TV4	16–29 år	Nyheterna, tv4.se	73	51	22
	30–49 år		76	43	33
	50–69 år		71	40	31
	70–85 år		79	41	38
Lokala morgontid.	16–29 år	Lokal morgontidning papper, nyhetssajt	(64)	40	24
	30–49 år		72	44	28
	50–69 år		81	41	40
	70–85 år		81	34	47
Aftonbladet	16–29 år	Aftonbladet papper, nyhetssajt	64	33	31
	30–49 år		43	20	23
	50–69 år		45	26	19
	70–85 år		49	21	28
Facebook	16–29 år	Nyheter i sociala medier	45	25	20
	30–49 år		31	18	13
	50–69 år		28	11	17
	70–85 år		19	10	9

Kommentar: Frågan löd 'Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internetjänster har?'. Svartalternativen var 'Mycket stort värde', 'Ganska stort värde', 'Varken stort eller litet värde', 'Ganska litet värde', 'Mycket litet värde' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen visar andelen mycket stort/ganska stort värde. Resultat inom parentes innebär att antalet svar är mycket lågt och att resultatet därför bör tolkas med försiktighet. Det gäller för 70–85-åringar som ej tar del av SVT:s nyheter (24 personer), samt 16–29-åringar som regelbundet tar del av lokala morgontidningar (33 personer). Minsta antal svar i övrigt är 58 (70–85-åringar som tar del av nyheter i sociala medier regelbundet).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

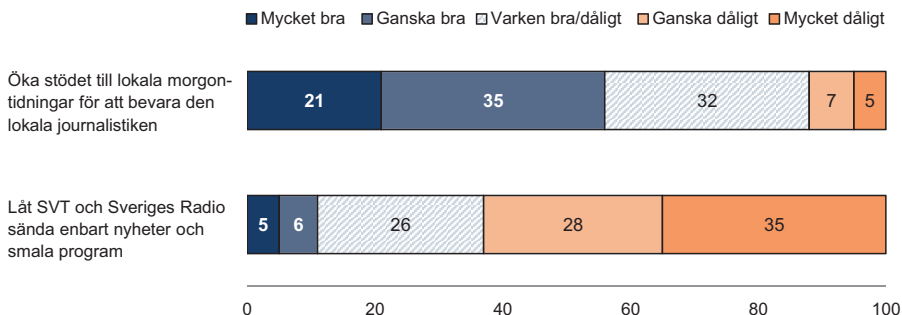
Starkt stöd för lokal nyhetsjournalistik och public service

I den avslutande delen av kapitlet riktas uppmärksamheten mot allmänhetens inställning till ett antal mediepolitiska förslag som rör morgontidningar respektive public service. Även här kommer jämförelser att göras mellan olika åldersgruppers åsikter i relation till deras användning av de aktuella medierna. Den svenska mediepolitiken har sin utgångspunkt i målet att ”stödja yttrandefrihet, mångfald, mass-

mediernas oberoende och tillgänglighet samt att motverka skadlig mediepåverkan” (Regeringen, u.d.), vilket i huvudsak görs genom två olika mediepolitiska verktyg som via lagstiftning och regler dels syftar till att begränsa mediernas innehåll och spridning, dels syftar till att stödja och möjliggöra mediernas existens. Lagstiftning som reglerar åldersgränser på biofilmer är ett exempel på det förstnämnda, medan det statliga mediestödet till privata nyhetsmedier är exempel på det sistnämnda. Mediestedet innefattar dels pressstöd, dels teknikneutrala stöd. Exempel på det senare är stödet för lokal journalistik, stödet för innovation och utveckling samt ett permanent redaktionellt stöd (Facht & Olsson, 2021).

Som en helt egen del finns också sändningstillstånden för public service, som beslutas direkt av riksdagen och regeringen. I tillståndet regleras bland annat SVT, SR och Utbildningsradions (UR) innehåll, tillgänglighet, medelstilldelning och beredskapsuppdrag (Prop. 2018/19:136). De tre mediebolagen ägs dock inte av staten, utan av en förvaltningsstiftelse. Finansieringen av public services verksamhet sker sedan några år genom public service-avgiften som betalas via skattsedeln. Public service-mediernas storlek och innehållsliga inriktning har under de senaste åren varit ett återkommande ämne i den politiska debatten. Företrädare från borgerliga och konservativa partier har kritiserat public service för att vara vänstervridna och förslag har framförts om att verksamheten bör regleras hårdare, skalas ned och spetsas till. Från annat håll har kommit förslag om att grundlagsskydda public service och att bredda uppdraget (Dagens Nyheter, 2021).

De förslag som respondenterna i 2021 års nationella SOM-undersökning har fått ta ställning till berör stöd till lokala morgontidningar och förslag om reformering av public service. Resultaten visar att en majoritet, 56 procent, ställer sig positiva till förslaget om att öka stödet till lokala morgontidningar för att bevara den lokala journalistiken (figur 3). Förslaget att SVT och Sveriges Radio enbart ska få sända nyheter och smala program faller däremot inte i god gjord. En klar majoritet, 63 procent, menar att det är ett dåligt förslag – 35 procent anser det till och med vara ett *mycket* dåligt förslag – medan endast 11 procent tycker att förslaget är bra.

Figur 3 Inställning till mediepolitiska förslag, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag?' följt av alternativen ovan. Svarsalternativen framgår av figuren. Minsta antal svar är 1 516.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Förslaget om att öka stödet till den lokala journalistiken faller framför allt väl ut i åldersgruppen 70–85, där 71 procent anser det vara bra (tabell 5). Även bland 30–69-åringar finns en majoritet som stödjer förslaget. I den yngsta åldersgruppen, 16–29-åringar, är det visserligen mindre än hälften, 42 procent, som anser att förslaget är bra, dock är andelen som motsätter sig förslaget liten, 14 procent. Sett till hur ofta svarspersonerna tar del av lokala morgontidningar, finns ett tydligt mönster där regelbundna användare är mer positiva till förslaget än sällan- och icke-användare, 69 respektive 45 procent.

Bland såväl yngre som äldre är det en liten andel, omkring var tionde person, som tycker att det är ett bra förslag att smalna av public service. Desto större är andelen som anser att förslaget är dåligt. Bland 16–29-åringar menar knappt hälften, 47 procent, att det är ett dåligt förslag, en andel som bland 50–69-åringar är 72 procent och bland 70–85-åringar 66 procent. När hänsyn tas till både andelen positiva och andelen kritiska, är det i de två senare åldersgrupperna som motståndet mot förslaget är som störst. Åsiktsbalansen hos 50–69-åringar respektive 70–85-åringar är -63 respektive -56, vilket kan jämföras med -33 i åldersgruppen 16–29. Det kan också noteras en skillnad i åsiktsbalans när det gäller exponering för SVT:s nyhetsutbud. Bland regelbundna användare uppgår åsiktsbalansen till -60 medan den bland sällan-/icke-användare är -30. I båda fallen dominerar åsikten att det är ett dåligt förslag.

Tabell 5 Inställning till mediepolitiska förslag, efter ålder och nyhetsanvändning, 2021 (procent, åsiktsbalans)

	Öka stödet till lokala morgontidningar för att bevara den lokala journalistiken			Låta SVT och SR sända enbart nyheter och smala program		
	Bra förslag	Dåligt förslag	Åsiktsbalans	Bra förslag	Dåligt förslag	Åsiktsbalans
16–29 år	42	14	+28	14	47	-33
30–49 år	50	14	+36	12	59	-47
50–69 år	59	14	+45	9	72	-63
70–85 år	70	5	+65	10	66	-56
<i>Lokal morgontidning</i>						
3–7 dgr/vecka	69	7	+62	9	68	-59
1–2 dgr/vecka	63	12	+51	14	64	-50
Mer sällan/aldrig	45	16	+29	12	60	-48
<i>SVT/SR</i>						
3–7 dgr/vecka	62	10	+52	9	69	-60
1–2 dgr/vecka	42	17	+25	17	63	-46
Mer sällan/aldrig	40	19	+21	17	47	-30

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag?'. Svarsalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Tabellen visar andel mycket/ganska bra förslag samt mycket/ganska dåligt förslag. Åsiktsbalans beräknas som andelen mycket/ganska bra förslag minus andelen mycket/ganska dåligt förslag och kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt förslag) och +100 (alla svarar bra förslag). Antal svar per åldersgrupp är 16–29 år (208), 30–49 år (425), 50–69 år (529), 70–85 år (357). Antal svar för nyhetsvanor är Lokal morgontidning 3–7 d/v (659), 1–2 d/v (117), sällan/aldrig (746); SVT/SR 3–7 d/v (1 014), 1–2 d/v (192), sällan/aldrig (311).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Om hänsyn tas till både ålder och användning, visar det sig att samtliga åldersgrupper oavsett användningsgrad å ena sidan drar i riktning mot att bifalla förslaget om att stödja lokala morgontidningar för att bevara den lokala journalistiken, å andra sidan drar i riktning mot att avslå förslaget om att smalna av innehållet i SVT och SR (tabell 6). Starkast stöd för att stödja den lokala journalistiken återfinns bland 70–85-åringar som regelbundet läser någon lokal morgontidning. "Svagast" stöd återfinns bland 16–69-åringar som sällan eller aldrig tar del av nyheter i lokala morgontidningar. Här ska dock betonas att den dominerande uppfattningen även i dessa åldrar är att förslaget om att stödja lokal journalistik är bra.

Klart mest negativa till förslaget om att smalna av innehållet i SVT och SR är personer i åldrarna 30–85 som regelbundet tar del av SVT:s och SR:s nyhetsbevakning. Den negativa bedömningen präglar också yngre respektive sällan-/icke-användare, om än inte på fullt samma höga nivå som hos de regelbundna användarna. Den sammantagna bilden visar att motståndet mot förslaget är relativt kompakt, oavsett ålder och användning. Det förefaller onekligen som att den svenska allmänheten värnar sitt public service.

Tabell 6 Olika åldersgruppers inställning till mediepolitiska förslag, efter nyhetsanvändning, 2021 (åsiktsbalans)

Bedömt förslag	Tar del av nyheter från	Åsiktsbalans efter användning			
		3–7 dgr/v	Mer sällan/aldrig	Differens	
Öka stödet till lokala morgontidningar för att bevara den lokala journalistiken	16–29 år	Lokala morgontidningar	+44	+23	21
	30–49 år		+55	+25	30
	50–69 år		+58	+25	33
	70–85 år		+71	+52	19
Låta SVT och SR sända enbart nyheter och smala program	16–29 år	SVT/SR	-40	-28	12
	30–49 år		-61	-33	28
	50–69 år		-68	-50	18
	70–85 år		-58	(26)	(32)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag?'. Svarsalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Tabellen visar åsiktsbalans, dvs. andelen mycket/ganska bra förslag minus andelen mycket/ganska dåligt förslag per grupp. Åsiktsbalansen går mellan -100 (alla svarar dåligt förslag) och +100 (alla svarar bra förslag). Resultat inom parentes innebär att antalet svar är mycket lågt och resultatet bör därför tolkas med försiktighet. Det gäller 70–85-åringar som ej tar del av nyheter från SVT/SR (27 personer). Minsta antal svar i övrigt är 55 (50–69-åringar som ej tar del av nyheter från SVT/SR).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Sociala mediers betydelse och det starka stödet för public service

Fria och oberoende nyhetsmedier är en av grundförutsättningar i ett demokratiskt samhälle. Nyhetsmedia förväntas fungera som en arena för fri åsiktsbildning och ett fritt utbyte av idéer, och de ska också stå för informationsförmedling och kritisk granskning. Genom nyhetsmedierna kan människor hålla sig informerade och uppdatera, vilket bidrar till deras möjlighet att fatta kloka och välgrundade beslut – exempelvis i samband med allmänna val. Dessa normativa beskrivningar av medier och medborgare har varit rådande i samhället under snart fem decennier. En förutsättning för att medierna och nyhetsjournalistiken ska kunna hjälpa människor att förstå de övergripande tendenserna i samhället och vilka händelser eller frågor som är aktuella just nu, är att människor faktiskt tar del av mediernas innehåll. När det gäller den svenska allmänheten är det just vad de flesta också tycks göra, åtminstone sett till resultaten i det här kapitlet. En stor andel av befolkningen tar regelbundet del av nyheter, även om skillnader förvisso kan ses beroende på individernas ålder. Det gäller framför allt gruppen av unga mellan 16–29 år, vilka har en något lägre andel regelbundna nyhetsanvändare jämfört med medelålders och äldre. Men även om andelen nyhetsanvändare inte helt når upp till de äldres nivå, är det fortsatt en mycket stor andel av de unga som regelbundet tar del av nyheter.

Valet av nyhetsmedier och huvudsaklig plattform skiljer sig tydligt mellan yngre och äldre. För vissa medier präglas nyhetsvanorna av ett spegelvänt förhållande. Det gäller nyheter i sociala medier respektive nyheter i tv och radio, där nyhetskonsumtion i sociala medier är som högst bland yngre och som lägst bland äldre, medan konsumtion av nyheter i tv och radio är som lägst bland yngre och som högst bland äldre. Unga tar förvisso del av nyheter på andra plattformar än i sociala medier, men just dessa plattformar har visat sig ha stor betydelse för den samlade nyhetskonsumtionen bland unga. Exakt vad som konsumeras, i termer av bevakningsområden och från vem nyheterna kommer, och hur omfattande användningen är räknat i exempelvis minuter/dag, går inte att säga utifrån just den här studien, men annan forskning pekar mot att det handlar om traditionella nyheter från etablerade nyhetsaktörer.

Utöver frågan om vilka nyhetsmedier som används av människor i olika åldrar, har kapitlet också redovisat hur stort samhällsvärde olika medier uppfattas ha. Det är tydligt att public service som institution har en stark ställning hos den svenska allmänheten. Trots att den expansiva mediemarknaden har bidragit till alltmer heterogena medievanor och trots att public service i den allmänna debatten ibland kritiserats för att inte vara opartisk (se Oleskog Tryggvason & Andersson, 2022), är det Sveriges Television och Sveriges Radio som innehar en, åtminstone i 2021 års SOM-undersökningen, ohotad topposition när människor bedömer hur stort värde som medier har för det svenska samhället. Den höga värderingen gäller också bland dem som sällan eller aldrig tar del av public services nyhetsutbud.

Stödet för public service visar sig också i människors inställning till förslaget om att skära ned SVT:s och SR:s verksamhet till ett enbart fokusera på nyheter och smala program. Det är inte ett förslag som går hem hos den svenska allmänheten. Förslaget om att öka stödet till lokala morgontidningar för att bevara den lokala journalistiken faller däremot i god jord. Särskilt positiva till förslaget är de som regelbundet tar del av de lokala morgontidningarnas utbud.

En avslutande fundering är vad det är som gör att medier värderas så olika, trots att många av dem innehåller liknande slags innehåll? Exponeringsfaktor har visat sig vara av betydelse, men den förklarar inte skillnaden medier sinsemellan. Beror bedömningen möjligen på en allmän förväntan om att medier som finansieras och regleras på ett specifikt sätt, som exempelvis public service, också *borde* ha ett stort samhällsvärde och av den enskilde därför bedöms vara värdefullt, även om individen i fråga själv kanske inte använder det så ofta? Och varför är andra medier förknippade med ett svagare samhällsvärde trots att människor använder dem flitigt i sin vardag? Möjligen är det gamla uppfattningar och värderingar av enskilda medier, exempelvis kvällspressen, som fortfarande lever kvar och påverkar människors bedömningar. Eller så upplevs helt enkelt journalistiken skilja sig mellan dessa och andra medier.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2020a). *Svenska nyhetsvanor i normaltider och kristider*. Stockholm: Myndigheten för press, radio och tv.
- Andersson, Ulrika (2020b). Medieförtroende i pandemitider. SOM-undersökningen om coronaviruset 2020. Göteborg. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika (2021). Mediers samhällsvärde och oberoende spelar stor roll för förtroendet. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro(?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Anderson, Ulrika & Marina Ghersetti (2022). Hur står sig public services förtroendekapital? I Johannes Bjerling (red) *Public Service: En svensk kunskapsöversikt*. Göteborg: Nordicom.
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Beam, Michael A., Child, Jeffrey T., Hutchens, Myoah J. & Jay D. Hmielowski (2018). Context collapse and privacy management: Diversity in Facebook friends increases online news reading and sharing. *New Media & Society*, 20(7): 2296–2314.
- Bergström Annika & Ingela Wadbring (2020). Människors nyhetskonsumtion. I Gunnar Nygren & Ingela Wadbring (red) *På väg mot medievärlden 2030. Journalistikens villkor och utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Dagens Nyheter (2021). Synen på public service splittrar högern. Publicerad 2021-11-18. <https://www.dn.se/kultur/synen-pa-public-service-splittrar-hogern/> (läst 2022-05-28)
- Edgerly, Stephanie (2017). Seeking Out and Avoiding the News Media: Young Adults' Proposed Strategies for Obtaining Current Events Information. *Mass Communication and Society*, 20(3): 358–377.
- Facht, Ulrika & Jonas Ohlsson (2021). *Mediesverige 2021*. Göteborg: Nordicom. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1534443/FULLTEXT01.pdf> (läst 2022-05-28).
- Horz, Christine (2018). Networking Citizens. Public Service Media and Audience Activism in Europe. I Gregory Ferrell Lowe, Hilde Van den Bulck & Karen Donders (red) *Public Service Media in the Networked Society*. Göteborg: Nordicom.
- Internetstiftelsen (2021). *Svenskarna och internet 2021*. Stockholm. Internetstiftelsen. <https://svenskarnaochinternet.se/app/uploads/2021/09/internetstiftelsen-svenskarna-och-internet-2021.pdf> (läst 2022-05-28)
- Internetstiftelsen (2022). *Svenskarna och internet: Valspecial 2022*. Stockholm. Internetstiftelsen. <https://svenskarnaochinternet.se/app/uploads/2022/03/internetstiftelsen-svenskarna-och-internet-valspecial-2022-komprimerad.pdf> (läst 2022-05-28)

- Oleskog Tryggvason, Per & Ulrika Andersson (2022). Svenska folkets uppfattningar om nyhetsmediernas vänster-högerplacering. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red) *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Proposition 2018/19:136 (2019). Ett modernt public service – villkor 2020-2025. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2019/06/prop-201819136/> (läst 2022-05-28)
- Regeringen (u.d.). Mål för medier. <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/medier/mal-for-medier/> (läst 2022-05-28)
- SOU 2016:80 (2016). *En gränsöverskridande mediepolitik för upplysning, engagemang och ansvar*. Slutbetänkande av Medieutredningen. Stockholm: Wolters Kluwers.
- Wadbring, Ingela & Annika Bergström (2017). A local crisis or a print crisis? Local news use over three decades. *Journalism Studies*, 18(2): 175–190.
- Weibull, Lennart & Ingela Wadbring (2020). *Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Lund: Studentlitteratur.
- Young, Eric (2015). *How Millennials Get News: Inside the Habits of America's First Digital Generation*. Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research. American Press Institute.

SAKNADE FRITIDSAKTIVITETER UNDER PANDEMIN

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Svenska folket saknade inte sina olika fritidsaktiviteter särskilt mycket under pandemin. Endast mindre minoriteter, oftast under tio procent, gjorde så. Man verkade anpassa sig och accepterade utan stor saknad de begränsningar i fritidsaktivitet som pandemin innebar. Därtill, eftersom saknad är en negativ, tärande känsla är det normativt bra att graden av genomsnittlig saknad var förhållandevis jämnt spridd över olika sociala och politiska grupper. Mest saknad kan noteras hos grupper med ett frekvent deltagande i olika aktiviteter. Det gäller främst högutbildade personer och storstadsbor, och väljare som stödjer Miljöpartiet och Vänsterpartiet. Dock, för att upprepa, vi talar inte om några stora skillnader. Alla saknade ungefär lika mycket, och få saknade riktigt mycket.

Hålla sig hemma. Jobba hemifrån. Träffa så få människor som möjligt. Hälsa med armbågen. Tvätta och sprita händerna. Avstå från fritidsaktiviteter. Coronapandemin förändrade livet för alla, mest för de äldsta som drabbades hårdast av sjukdom och död och som därför fick leva med de tuffaste restriktionerna. Alla dessa begränsande rekommendationer och påbud var enligt Folkhälsomyndigheten nödvändiga för att bromsa smittan, men de innebar samtidigt att människors umgänge och aktivitet minskade drastiskt. Men en sådan social neddragning är inte bra vare sig för samhällets ekonomi eller för människors fysiska och psykiska hälsa. Sociala aktiviteter är hälsobefrämjande. Ensamhet och isolering är inte bra för människors välmående eller för hälsan. Det gäller inte bara daglig motionsrunda i naturen. Ibland hävdas det till och med att kulturell aktivitet och exponering för kultur kan hjälpa människor att hålla sig friska. Det har bland annat talats om musikens viktiga roll för människors hälsa men också om teaterns (Theorell, 2008; Holmberg & Weibull, 2012; Sigurdson, 2014).

Lägre frekvens i fritidsaktiviteter under coronapandemin

Givet olika teorier eller sanningar om det värdefulla med olika aktiviteter för människors hälsa är en intressant fråga vilka fritidsaktiviteter som människor själva har saknat att göra under pandemin.¹ För att söka svar på frågan sammanställde vi nio olika aktiviteter med fokus på både traditionell kultur och populärkultur men också

på idrott och restaurangbesök och frågade i den nationella SOM-undersökningen 2021 hur ofta man hade saknat att göra dessa fritidsaktiviteter under pandemin.²

Tydliga belägg på att svenska folket var mindre aktiva på sin fritid under pandemin – som Folkhälsomyndigheten och regeringen också uppmanade till – kan ses i tabell 1. Där redovisas hur ofta människor har gjort olika fritidsaktiviteter före och under pandemin. Resultaten visar att besök på restaurang, teater, bio och idrottsevenemang gick ned mellan år 2019 och pandemiåren 2020 och 2021. Mest minskade biobesök medan uteätande minskade minst. Det speglar till stor del samhällets nedstängning. Men det kan samtidigt konstateras att alla aktiviteter tappade besökare under pandemin. Myndigheternas rekommendationer hade uppenbarligen effekt. Utelivet begränsades. Svenska folket blev mindre aktivt och umgicks mindre.

Tabell 1 *Frekvens i allmänhetens fritidsaktiviteter före respektive under coronapandemin, 2019–2021 (procent)*

	2019	2020	2021	Förändring 2019–2021
Besökt restaurang/bar/pub				
Ingen gång	15	23	26	+11
Någon gång	12	15	16	+4
Oftare	73	62	58	-15
Gått på teater				
Ingen gång	62	76	86	+24
Någon gång	23	16	9	-14
Oftare	15	8	5	-10
Gått på bio				
Ingen gång	32	48	69	+37
Någon gång	23	26	15	-8
Oftare	45	26	16	-29
Gått på idrottsevenemang				
Ingen gång	41	54	64	+23
Någon gång	17	17	11	-6
Oftare	42	29	25	-17

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande?', med den sjugradiga svarsalternativen 'Ingen gång', 'Någon gång under de senaste 12 månaderna, ... i halvåret, ... i kvartalet, ... i månaden, ... i veckan, flera gånger i veckan'. I tabellen har svarsalternativen delats in i tre grupper, där någon gång senaste 12 månaderna benämns "Någon gång" och någon gång i halvåret/kvartalet/månaden/veckan samt flera gånger i veckan benämns "Oftare".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2021.

Det kan alltid diskuteras i vilken grad olika människor var berörda av nedstängningarna. Givetvis fanns det personer som uppskattade ett lägre tempo och mindre krav. Men vår utgångspunkt har fokus på saknad. Med det har vi menat något som uppfattats negativt av människor och därmed haft negativ följd för samhället. För att belysa det kommer vi att pröva två normativa hypoteser. Den första är att saknaden skall vara begränsad. Ju färre människor som saknar de olika aktiviteterna desto bättre är det. I så fall har restriktionerna inte lett till någon stor tärande saknad. Vår andra normativa hypotes är att saknaden skall var någorlunda jämnt spridd över samhället. Alla olika sociala och politiska samhällsgrupper skall drabbas ungefär lika mycket av saknad av olika fritidsaktiviteter. Jämlikhet skall råda i saknaden.

Aktiviteter som människor har saknat mest

Resultaten i tabell 2 visar vilka verksamheter eller aktiviteter som svenska folket saknade mest under pandemin, och vilka som inte saknades lika mycket. Utfallet pekar inte på några avgörande skillnader i graden av saknad mellan våra nio särskilt studerade aktiviteter. Men ett märkbart mönster är att sport och idrott i form av besök på gym och idrottsevenemang, att äta ute liksom populärkultur som biobesök och popkonserter var mer saknade än finkulturella aktiviteter som att gå på teater eller opera. Det svarspersonerna mest saknade var att träna på gym, följt av att gå på restaurang/bar/pub på kvällstid och att gå på idrottsevenemang. De aktiviteter som minst saknades var att gå på klassisk konsert/opera, men också att gå på teater och att besöka bibliotek.

Tabell 2 Vad människor har saknat att göra under coronapandemin, 2021 (procent)

Fråga: Om du tänker på de begränsningar som förekommit under pandemin, hur ofta har du saknat att göra följande?

	Mycket ofta	Ganska ofta	Inte särskilt ofta	Inte alls	Summa procent
Träna på gym	16	17	22	45	100
Gå på restaurang/bar/pub på kvällstid	10	25	41	24	100
Gå på idrottsevenemang	10	17	27	46	100
Gå på rockkonsert/popkonsert	8	18	30	44	100
Gå på bio	7	21	41	31	100
Besöka bibliotek	6	15	33	46	100
Gå på museum	5	17	41	37	100
Gå på teater	5	14	36	45	100
Gå på klassisk konsert/opera	3	8	27	62	100

Kommentar: Frågeformulering och svarsalternativ framgår av tabellen. Aktiviteterna har rangordnats efter andelen "Saknat mycket ofta". Antalet svars personer var ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Det finns vissa samband mellan i hur stor utsträckning de olika aktiviteterna saknas. De svars personer som särskilt saknar restaurang- eller pubbesök saknar oftare än andra biobesök och besök på rockkonserter/popkonserter, de som saknar teaterbesök saknar i större utsträckning klassiska konserter och museibesök. Det är samma mönster i människors vanor som vi överlag finner i människors livsstilar och fritidsintressen.

Saknaden skall dock inte överdrivas. För alla våra nio aktiviteter gäller att andelen som har svarat att de saknat aktiviteten ”mycket ofta” är klart lägre (mellan 3–16 procent) än andelen som har svarat att de ”inte alls saknat” respektive aktivitet (mellan 24–62 procent). Svenska folket saknade sina fritidsaktiviteter under pandemin, men inte väldigt mycket. Vår första normativa hypotes om en begränsad saknad måste alltså sägas ha fått ett klart stöd.

Sociala och politiska skillnader i saknaden

Graden av saknad av olika aktiviteter varierar naturligtvis mellan människor med skillnader i social och politisk bakgrund. Inget konstigt i det, människor med skilda förutsättningar har olika vanor och preferenser. Eftersom saknad med vårt sätt att se är något negativt är vår normativa hypotes att inga gradskillnader i saknad skall vara särskilt stora mellan olika samhällsgrupper. Ingen grupp ska med andra ord ha särskilt gynnats eller missgynnats av nedstängningarna och de olika rekommendationerna. Stora differenser kan tyda på ett splittrat samhälle. Ett normativt ideal är att män och kvinnor, unga och äldre, storstads- och landsbygdsbor liksom personer med olika ideologisk hemvist i huvudsak upplever samma grad av saknad efter olika fritidsaktiviteter. Det skulle indikera ett förhållandevis harmoniskt samhälle. Motsatsen att exempelvis män, eller storstadsbor eller moderater eller högutbildade skulle ha en väsentligt högre eller lägre grad av saknad skulle tvärtom kunna tyda på ett uppdelat och fritidskulturellt splittrat Sverige. Saknad är något negativt och det är då bäst när den är något så jämnt fördelad i samhället.

Resultaten i den sifferspäckade tabell 3 visar vid ett närmare studium att vår normativa hypotes om små gruppskillnader i saknaden får ett förhållandevis starkt stöd. Om vi summerar våra nio aktiviteter och beräknar de olika gruppernas genomsnittliga saknad (saknat mycket eller ganska ofta), och jämför med genomsnittet för samtliga svarande visar det sig att skillnaderna oftast är mindre än tio procentenheter. Differenser på måttliga tre till sex procentenheter är vanligtast. Mönstret i fritidspreferenser mellan olika grupper är i stort sett detsamma som vi vet av andra studier (Falk, 2021).

Tabell 3 Andel som mycket ofta eller ganska ofta har saknat att göra olika aktiviteter under coronapandemin, sett till sociala och politiska grupper, 2021 (procent)

	Gym	Restaurang	Gå på idrott	Rock/pop-konsert	Bio	Bibliotek	Museum	Teater	Klassisk konsert
Samtliga	33	35	27	26	28	21	22	19	11
Kvinnor	38	38	21	27	33	26	27	27	13
Män	28	31	35	23	23	15	17	11	9
16-29 år	44	47	33	36	38	17	19	11	9
30-49 år	40	41	32	34	34	22	26	17	11
50-64 år	31	40	29	33	26	14	19	21	11
65-85 år	25	21	20	8	22	27	23	23	13
Lägutbildning	16	12	16	7	11	14	10	10	4
Medellåg	29	31	30	26	25	14	17	11	6
Medelhög	36	40	33	29	30	22	22	19	11
Högutbildning	42	45	26	31	37	29	32	31	19
Storstad	42	46	29	27	33	24	34	25	17
Stad	36	36	30	28	32	23	24	22	12
Tätort/landsbygd	24	28	22	21	22	16	14	13	7
Vänsterposition	33	37	26	29	34	28	28	22	12
Varken eller	28	27	23	18	25	20	20	18	10
Högerposition	37	38	32	28	26	15	18	18	11
V	32	38	19	33	36	38	36	23	13
S	30	31	28	22	27	21	23	19	11
MP	38	34	29	39	45	31	35	31	15
C	40	44	33	33	34	15	17	23	10
L	41	42	16	29	33	24	24	24	16
KD	33	32	21	21	23	18	7	7	7
M	42	40	34	29	29	16	23	21	13
SD	26	31	29	22	18	14	13	12	7

Kommentar: Frågan löd 'Om du tänker på de begränsningar som förekommit under pandemin, hur ofta har du saknat att göra följande?'. Svartalternativen var 'Mycket ofta', 'Ganska ofta', 'Inte särskilt ofta' samt 'Inte alls'. Tabellen redogör för andelen som har uppgett att de saknat respektive aktivitet ganska/mycket ofta. Minsta antal svar i någon grupp är 41 (antal som anger Liberalerna som bästa parti).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Sociala grupper som genomsnittligt har saknat de undersökta fritidsaktiviteterna mest är kvinnor (+3 procentenheter över samtliga medeltal), unga 16–29 år (+4), högutbildade (+8) och storstadsbor (+6).³ Bland de grupper som uppvisar minst saknad återfinns män (-3), äldre över 65 år (-5), lågutbildade (-14) och landsortsbor (-6). Lågutbildade och de äldsta sticker ut med klart lägst andel som har saknat de olika fritidsaktiviteterna under pandemin. Det vi kan se i en fördjupad analys är att äldre och lågutbildade till stor del är samma grupp. Det är en grupp som tenderar att vara mindre fritidsaktiva än medelsvensson.

Tabell 4 Saknad av olika aktiviteter under coronapandemin, efter egen aktivitet, 2021 (procent)

	Andel saknat mycket/ganska ofta
Besökt restaurang/bar/pub	
Ingen gång	11
Någon gång	24
Oftare	48
Gått på teater	
Ingen gång	15
Någon gång	35
Oftare	51
Gått på bio	
Ingen gång	21
Någon gång	32
Oftare	53
Gått på idrottsevenemang	
Ingen gång	12
Någon gång	34
Oftare	70

Kommentar: Frågan om egen aktivitet löd 'Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande?', med den sjugradiga svarsskalan 'Ingen gång', 'Någon gång under de senaste 12 månaderna, ... i halvåret, ... i kvartalet, ... i månaden, ... i veckan, flera gånger i veckan'. I tabellen har svarsalternativen delats in i tre grupper, där någon gång senaste 12 månaderna benämns "Någon gång" och någon gång i halvåret/kvartalet/månaden/veckan samt flera gånger i veckan benämns "Oftare". Frågan om saknad löd 'Om du tänker på de begränsningar som förekommit under pandemin, hur ofta har du saknat att göra följande?'. Svarsalternativen var 'Mycket ofta', 'Ganska ofta', 'Inte särskilt ofta' samt 'Inte alls'. Tabellen redogör för andelen som har uppgett att de saknat respektive aktivitet ganska/mycket ofta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Bakom de många siffrorna för olika grupper kan vi således ana ett bakomliggande mönster. Det är de som mest regelbundet ägnar sig åt de olika aktiviteterna som också saknar dem mest. Vi har i tabell 4 prövat det på fyra specifika aktiviteter. Mönstret är där helt entydigt. Det är de som oftast ägnar sig åt verksamheten som saknar den mest. Och det vore ju konstigt annars. Aktiva människor tenderar att oftare sakna sina regelbundna fritidsaktiviteter och ju mer aktiv desto mer saknad.⁴

Samtidigt finns det vissa skillnader mellan olika aktiviteter. Det är framför allt de som ofta går på idrottsevenemang som upplever saknad. Det speglar troligen det faktum att många idrotter fortsatte som vanligt – men utan publik – vilket medförde debatt. För övriga tre verksamheter är skillnaden i saknad mellan aktiva och passiva användare anmärkningsvärt lika. Att restaurang-, bar- och pubbesök uppvisar något mindre differens än övriga har troligen samman med att nedstängningen där var något lägre.

Den politiska faktorn

Intressant nog, och normativt positivt, är att även skillnaderna i genomsnittssaknad är begränsade mellan olika ideologiska och partipolitiska grupper. Personer som subjektivt identifierar sig som vänster uppvisar exempelvis endast en marginellt högre grad av saknad (+3 procentenheter/pe) än högerlutande personer (+0 pe). Partipolitiskt finner vi något större avvikelser från medelsvenskens resultat. Högst genomsnittlig saknad uppvisar Miljöpartiets sympatisörer (+8 pe), följda av vänsterpartister (+5 pe). Även anhängare till de borgerliga partierna Centerpartiet, Liberalerna och Moderaterna har saknadsresultat över genomsnittssvenskens. I alla tre fallen är utfallet här +3 procentenheter. Övriga tre riksdagspartier har väljare med en lägre genomsnittlig saknadsgrad än den allmänna i Sverige. Mest tydligt gäller det för anhängare till Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna, som i båda fallen har resultatet -6 procentenheter. Socialdemokraternas anhängare hamnar nära det allmänna medeltalet, men något åt minussidan med en genomsnittssaknad på -1 procentenhet.

Det som Miljöpartiets sympatisörer har saknat mest är biobesök medan Vänsterpartiets sympatisörer mest har saknat biblioteksbesök. Sverigedemokraternas anhängare har saknat alla aktiviteter *mindre* än genomsnittet – med ett undantag, att gå på idrottsevenemang.

Men totalt sett – och för att upprepa och betona – genomsnittsresultaten i saknad för de olika partiernas väljare skiljer sig inte mycket åt. Utfallen håller sig i samtliga fall väl inom plus/minus tio procentenheter från det allmänna medeltalet. Vår önskehypotes om små gruppskillnader i saknad får således stöd. De begränsade partiskillnader i saknad som kan iakttas återfinns inom båda politiska blocken. Inom det rödgröna lägret saknades fritidsaktiviteter mer av Miljöpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer än av Socialdemokraternas sympatisörer. På ett

motsvarande sätt var saknaden större bland anhängare till Moderaterna än bland de som sympatiserade med Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna i det konservativa lägret.

Två positiva resultat

Ett första positivt resultat är att svenska folket inte saknade sina olika fritidsaktiviteter särskilt mycket under pandemin. Det klart vanligaste svaret på frågan om hur ofta man saknat nio specificerade fritidsaktiviteter under pandemin var ”inte alls”. Resultatet är positivt eftersom saknad är någonting negativt. Människor mår inte bra av att sakna olika saker. Saknad är en negativt tärande känsla. Svenska folket klarade med andra ord av alla begränsningar under pandemin med ett nära minimum av saknad av olika fritidsaktiviteter. Det var bra, även om man kan undra om tuffare inskränkningar hade lett till mindre deltagande i olika aktiviteter och därmed också till mer saknad, men också mindre smitta och död. För att kunna belysa den frågan behövs internationella jämförelser av ett slag som vi inte har idag.

Det andra positiva resultatet är att saknaden av olika fritidsaktiviteter var förhållandevis jämnt spridd i skilda sociala och politiska samhällsgrupper. Saknaden delades av alla. Det är normativt mer önskvärt än om endast vissa samhällsgrupper fått bära den negativa saknaden. Bäst är om bördan bärs någorlunda rättvist över hela samhället. Så var det inte fullt ut i Sverige när det gällde saknad av fritidsaktiviteter under pandemin. Men inte långt därifrån. De skillnader i genomsnittssaknad mellan olika grupper som vi noterat är i de allra flesta fall små, oftast endast några enstaka procentenheter. Samhällsgrupper som uppvisar högsta grader av saknad är samtliga grupper med mer deltagande i olika fritidsaktiviteter. Det gäller exempelvis högutbildade personer och storstadsbor, och politiska sympatisörer till Miljöpartiet respektive Vänsterpartiet. Men som sagt, vi talar inte om några stora skillnader. Alla saknade ungefär lika mycket, och få saknade riktigt mycket.

Noter

- ¹ Undersökningen ingår i forskningsprojektet *Kultur, hälsa och personlighet* som delfinansieras av Sten A Olssons forskningsstiftelse. Se Holmberg & Weibull, 2012, samt Holmberg, Weibull & Gunnarsson, 2013.
- ² Tack till Anna Cederholm Lager för hjälp med databearbetning och utformning av tabeller.
- ³ Störst avvikelser uppåt från medelsvenskens saknad återfinns vi hos unga 16–29 år när det gäller Besöka restaurang (+12) och Gå på gym (+11), hos högutbildade för teaterbesök (+12) och för storstadsbor när det handlar om att Besöka restaurang (+11) och Gå på museum (+12). Inga differenser för kvinnor eller män är i denna storleksnivå. En noterbar könsskillnad är att kvinnor

saknar alla fritidsaktiviteter något *mer* än män, men med ett undantag – Gå på idrottsevenemang, som saknas mest av män.

- ⁴ Metodmässigt rymmer analysen en svaghet genom att frågan om vad man brukar göra och frågan om vad man *saknade under pandemin* ställdes vid samma tidpunkt. Det innebär att den uppgivna vanan troligen påverkas av vad som hände under pandemin (jfr. tabell 1). Men vår tolkning av resultaten, baserad på jämförelser med andra studier (t.ex. Falk, 2021) är att påverkan är begränsad och brukarfrågan ger en bredare bild av vanor och intressen än vanor bara för pandemiperioden.

Referenser

- Falk, Elisabeth (2021). *Kulturvanor i Sverige 1987–2020*. SOM-rapport nr 2021:20. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2012). Kultur befrämjar hälsa. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Gunnarsson, Mattias (2013). Må bättre av kultur – en personlighetsfråga? I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sigurdson, Ola (red) (2014). *Kultur och hälsa. Ett vidgat perspektiv*. Göteborg: Institutionen för Litteratur, Idéhistoria och Religion.
- Theorell, Töres (2008). Kultur och folkhälsa. I Gunnar Bjursell & Lotta Vahlne Westerhäll (red) *Kulturen och hälsan*. Stockholm: Santérus Förlag.

LÄSNING AV TRYCKTA BÖCKER ÖKAR BLAND UNGA

ELISA TATTERSALL WALLIN, TOBIAS CARLSSON OCH
DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

I det här kapitlet undersöker vi bokläsning i Sverige under 2021. Vi jämför läsning av de tre olika formaten tryckta böcker, ljudböcker och e-böcker i olika grupper. Vi studerar också högläsning för barn, samt varifrån människor får tag på sina böcker. Den nationella SOM-undersökningen för 2021 visar att läsning av alla tre bokformaten har ökat under året, vilket skulle kunna bero på pandemin. Särskilt intressant är att andelen unga vuxna 16–29 år som läst tryckta böcker har ökat tydligt sedan 2020. Samtidigt ser högläsning för barn ut att ha minskat något under 2021. Under pandemiåren 2020–2021 har färre personer köpt böcker i fysisk bokhandel, och andelen som lånat tryckta böcker via bibliotek minskade också under 2021. Inköp via nätbokhandel har ökat, och något fler har också lånat digitala böcker via bibliotek eller strömmat dem via prenumerationstjänster. I kapitlet resonerar vi kring årets förändringar och vad de kan bero på.

Under pandemisommaren 2021 rapporterade *TT* att bokförsäljningen i Sverige ökade med rekordfart. I branschtidskriften *Svensk Bokhandel* kunde man läsa att bidragande orsaker till försäljningsökningen troligen var corona-restriktionerna och att svenskarna ”hemstrade” i större utsträckning, vilket antogs bidra till att fler handlade böcker under sommaren. I artikeln uttalade sig Mattias Fyrenius, vd för Bonnierförlagen, som sa att branschen och Bonnierförlagen aldrig har sålt så många böcker tidigare som under första halvåret av 2021 (Lönner, 2021). Det är intressant att i ljuset av detta undersöka om det går att se att också läsningen har ökat.

Ljudböcker har blivit allt mer populära under senare år. Men det som stack ut under 2021 var att även försäljningen av tryckta böcker ökade. Enligt bokförsäljningsstatistiken, som omfattar cirka 80 procent av det totala antalet sålda böcker i Sverige, ökade den totala försäljningen med 6,3 procent under helåret 2021 (Wikberg, 2022). Under det första halvåret var ökningen 10,2 procent (Wikberg, 2022). Av denna ökning stod den fysiska boken för 4 procent. Om vi ser till ökning i antalet sålda fysiska böcker var siffran 0,5 procent (Wikberg, 2022). Även på andra håll i världen ökade försäljningen av böcker, enligt Forbes ökade bokför-

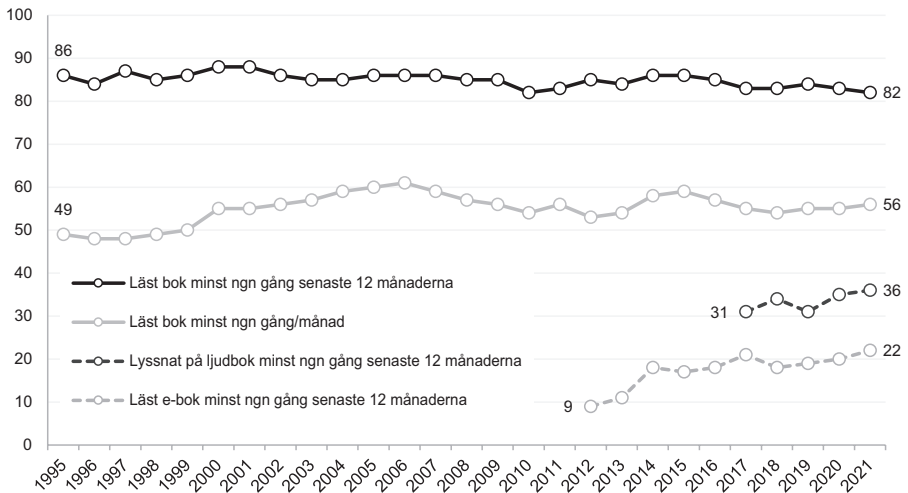
säljningen i USA under 2021 (Snowdon Smith, 2022). I det här kapitlet kan vi visa att läsningen av samtliga bokformat har ökat under 2021 och frågan vi ställer oss är om det finns en pandemieffekt bakom ökad bokförsäljning och läsning?

Det har under året också gått att se nya trender i hur unga människor ger varandra boktips. Ett exempel är så kallade "BookToks" som är inspelade boktips som sprids på den sociala medieplattformen TikTok. Vidare finns det liknande trender på YouTube och Instagram sedan tidigare. Det är främst fysiska böcker som lyfts fram, vilket möjligtvis kan bidra till att tryckta böcker uppmärksammas i större utsträckning av läsare idag. Ofta är det privatpersoner som tipsar om böcker men trenden kring inspelade boktips har också anammats av folkbibliotek, här syns till exempel ungdomsbiblioteket TioTretton i Göteborg, som under året har använt sig av TikTok. I relation till den här trenden är det intressant att se att statistiken i det här kapitlet visar en ökning av särskilt unga vuxnas läsande.

Läsning i samtliga bokformat ökade under 2021

Huruvida intresset för bokläsning står sig starkt är en fråga som engagerar och väcker känslor. Sedan många år tillbaka mäts bokläsning i den nationella SOM-undersökningen. De senaste tio åren kan vi se att den tryckta boken har fått sällskap av både ljudböcker och e-böcker bland svarsalternativen. Framför allt har läsning av ljudböcker ökat för nästan varje år. Ny forskning visar att det ökade intresset för ljudböcker kan vara kopplat till nya läspraktiker. Läsning genom lyssning sker till exempel då läsning av tryckt bok inte är möjlig (Tattersall Wallin, 2022a). Trots ljudbokens framfart är den tryckta boken fortfarande mycket populär, vilket går att se i tabell 1. Detta kan förklaras med att de olika bokformaten kompletterar varandra och går att använda på olika sätt, och kanske därför också spelar olika roller i läsares liv. Som nämndes i inledningen har bokförsäljningen ökat under pandemin (Wikberg, 2022), det kan dels betyda att nya läsare har tillkommit, eller att vissa grupper har börjat läsa mer.

Vad gäller bokläsning i något format någon gång under de senaste 12 månaderna kan vi i figur 1 utläsa att siffran har sjunkit med en procentenhet sedan förra året, till 82 procent. Samtidigt har läsning av en bok i något format någon gång per månad ökat med en procentenhet, till 56 procent. Den här trendlinjen gäller alltså läsning i alla format. Läsning av e-bok någon gång under året har ökat med två procentenheter, till 22 procent. Nytt sedan tidigare år är att vi i figur 1 nu även inkluderar läsning av ljudböcker, vilket går att följa sedan 2017. Den årliga ljudboksläsningen har ökat med en procentenhet, till 36 procent.

Figur 1 Bokläsning i Sverige, 1995–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' följt av 'Läst någon bok'; 'Läst e-bok' och 'Lyssnat på ljudbok'. Antal svar 2021: läst bok: 9 200, läst e-bok: 3 039, lyssnat på ljudbok: 1 521.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2021.

Tabell 1 visar i vilken utsträckning de svarande har läst tryckt bok, ljudbok eller e-bok under året, samt gör en uppdelning per kön. Populärast är tryckt bok, 77 procent av de svarande uppger att de läst en tryckt bok någon gång under de senaste 12 månaderna. Det är en ökning med en procentenhet sedan 2020. Av kvinnorna svarade 82 procent att de läst en tryckt bok någon gång under året, vilket är oförändrat sedan föregående år. Av männen svarade 72 procent att de läst tryckt bok under året, vilket är en ökning med två procentenheter. I flera år har andelen av samtliga svaranden som läst någon tryckt bok under året stadigt varit runt 75 procent (Höglund & Wahlström, 2018; Wallin, Tattersall Wallin & Gunnarsson Lorentzen, 2019; Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). Ökningen till 77 procent bland samtliga svarande kan tyda på att den tryckta boken är på väg att öka i popularitet igen.

Tabell 1 Läst tryckt bok, ljudbok, e-bok de senaste 12 månaderna, 2021 (procent)

	Tryckt bok		Ljudbok		E-bok	
	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång
Samtliga	23	77	64	36	78	22
Kvinna	18	82	60	40	77	23
Man	28	72	69	31	80	20

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' följt av 'Läst tryckt bok', 'Läst e-bok', 'Lyssnat på ljudbok'. Skalan är 7-gradig från 'Ingen gång' till 'Flera gånger per vecka'. Könssambandet är signifikant på nivån 0.01 enligt ett Chi²-test för Tryckt bok (Chi²: 25,828) och ljudbok (Chi²: 13,597), men inte för e-bok (Chi²: 7,788). Totalt antal svar: 1 524, 1 521 och 3 039.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Läsning av ljudbok någon gång de senaste 12 månaderna har ökat något från 2020, från 35 procent till 36 procent. Det är viktigt att notera att den här frågan alltså bara gäller ljudböcker. En annan fråga som ställs i den årliga nationella SOM-undersökningen täcker läsning av både ljudböcker och talböcker. I årets undersökning uppgav 40 procent att de har lyssnat på någon av dessa två inspelade bokformat under 2021. Talböcker och ljudböcker liknar varandra, men skiljer sig åt på några punkter. Ljudböcker förstås i det här sammanhanget som kommersiella böcker där texten i boken har lästs in av en eller flera personer, vanligtvis röstskådespelare eller författaren (Tattersall Wallin, 2022b). Talböcker å sin sida är ett tillgängligt bokformat som framställs genom ett undantag i upphovsrättslagen. De läses in neutralt och ordagrant åt personer med syn- eller läsnedsättningar, med hjälp av en inläsare eller talsyntes (Lundh & Johnson, 2015). I Sverige ansvarar Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) för talböcker och dessa distribueras till användare genom folk- och skolbiblioteken.

Om vi studerar vår fråga om läsning av ljudböcker så är ökningen störst bland kvinnor, där andelen ljudboksanvändare gått upp med tre procentenheter. Även e-bokläsningen har ökat, av de svarande har 22 procent uppgett att de läst en e-bok någon gång under de senaste 12 månaderna, en ökning med två procentenheter sedan 2020. Här syns också en något större ökning bland kvinnorna, från 20 procent till 23 procent. E-böcker är fortfarande det bokformat där läsningen är mest jämlik mellan könen (Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021).

Att läsning av ljudböcker och e-böcker har ökat under året kan ha att göra med användning av prenumerationstjänster, men kan också kopplas till ökad användning av bibliotekets e-tjänster när biblioteken tillfälligt höll stängt under pandemin. Intressant blir det när vi också beaktar att försäljningen av tryckta böcker har ökat under året. I avsnittet om hur svenskarna får tag på sina böcker går vi in på detta

och vi kan bland annat se att färre fick tag på sina tryckta böcker från biblioteket samtidigt som inköp via nätbokhandel ökat.

Fler unga läser tryckta böcker varje månad

Det här avsnittet behandlar de som läser ofta, alltså någon gång per månad eller oftare. Här kan vi undersöka skillnader mellan kön, utbildningsnivå, ålder och typ av boendeort. Därför kan vi studera hur regelbunden bokläsning ter sig bland olika demografiska grupper.

Under 2021 har ljudboksläsning varje månad ökat med sju procentenheter bland personer med medelhög utbildning (tabell 2). Detta är en märkbar ökning från 2020. Samtidigt har antalet ljudboksanvändare minskat bland de med låg utbildning, som är en grupp där andelen ljudboksläsare varierat stort under de senaste två åren. År 2019 angav tre procent bland de med låg utbildning att de lyssnade på ljudböcker varje månad, 2020 hade det stigit till tio procent och nu under 2021 har det då gått ner till fyra procent (Wallin, Pierce & Gunnarsson Lorentzen, 2019; Wallin Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2020). Högst andel svarande i gruppen med låg utbildningsnivå är pensionärer, den grupp som lyssnar minst på ljudböcker i allmänhet. Eventuellt kan den tillfälliga ökningen under 2020 ha berott på pandemin, och att fler äldre isolerade sig i hemmet och sökte efter nya tidsfördriv.

I ny forskning om ljudboksläsning bland ungdomar i gymnasieåldern visar Tattersall Wallin (2022a) att ljudböcker ofta används för tre övergripande syften. För det första, för att öka den dagliga lästiden bland storläsare, detta då ljudböcker kan användas i andra situationer än tryckta böcker. Det gör det möjligt att läsa böcker även i kombination med aktiviteter så som att pendla, motionera eller göra andra fritidsaktiviteter. För det andra, för att göra obligatoriska aktiviteter mer njutbara, då en bok de har valt själva kan göra aktiviteter som hushållssysslor eller läxor mer angenäma. För det tredje, för att öka lyssnarens välmående. Ungdomarna i Tattersall Wallins (2022a) studie använde ljudböcker för att varva ner, hantera stress eller minska känslor av ensamhet. Det är möjligt att även andra grupper har börjat lyssna på ljudböcker för att minska känslor av ensamhet under pandemin medan de har studerat eller arbetat mer hemifrån, varit permitterade eller isolerat sig då de tillhör en riskgrupp. Detta är därför ett resultat som skulle kunna förklara varför ljudboksläsning har ökat bland vissa grupper under olika perioder av pandemin.

Tabell 2 Andel som läst böcker i olika format någon gång per månad eller oftare i olika grupper, 2021 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok	Läst för barn, samtliga hushåll
Samtliga	47	19	10	27
Kön				
Kvinna	54	23	11	31
Man	40	15	8	22
Utbildning				
Låg	32	4	3	15
Medellåg	37	16	7	21
Medelhög	51	22	11	27
Hög	61	28	14	38
Ålder				
16–29	51	21	13	15
30–49	44	29	13	50
50–64	41	21	10	22
65–80	53	9	5	14
Boende				
Ren landsbygd	41	19	8	27
Mindre tätort	39	19	9	27
Stad eller större tätort	50	20	10	25
Stockholm, Göteborg, Malmö	57	20	12	30
<i>Antal svarande</i>	<i>1 524</i>	<i>1 521</i>	<i>3 039</i>	<i>1 520</i>

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' med alternativen 'Läst tryckt bok', 'Lyssnat på ljudbok', 'Läst e-bok', 'Läst högt ur bok/tidning för något barn'. Tabellen redogör för andelen som minst någon gång i månaden har gjort de omfrågade aktiviteterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Bland de som läser tryckta böcker varje månad så är det främst i gruppen unga vuxna 16–29 år som det tillkommit flest läsare. Andelen i den här gruppen som har läst tryckt bok har ökat med sex procentenheter från föregående år. Tabell 2 visar att 51 procent, alltså hälften av Sveriges unga vuxna, har läst tryckt bok varje månad. Det är dock viktigt att reflektera över att resultaten delvis kan bero på vilka individer som har besvarat enkäten 2021. Det ska därför bli intressant att se om trenden fortsätter även nästa år. Precis som med ljudböcker är det möjligt att fler har börjat läsa tryckta böcker för att hitta nya tidsfördriv under pandemin eller för att hantera känslor av ensamhet eller stress. Det finns dock skillnader mellan tryckta böcker och ljudböcker när det kommer till hur och när de kan läsas. Tryckta

böcker kräver att läsaren använder sina händer för att hålla i boken och sina ögon för att se texten. Det är därför mer troligt att läsaren är stillasittande, till skillnad från ljudboksanvändning som tillåter att läsaren gör annat samtidigt (Tattersall Wallin & Nolin, 2020). I takt med att svenskarna har spenderat mer tid hemma under pandemin kan det därför vara så att fler har hittat tid för att sätta sig ner och fokusera på en tryckt bok. Kanske har de också fått boktips via sociala medier.

Böcker och boktips förekommer allt oftare på TikTok, Youtube och Instagram under hashtags som ”BookTok”, ”BookTube” och ”Bookstagram” (Merga, 2021; Thomas, 2021). Unga vuxna är den åldersgrupp som använder sociala medier mest i Sverige. Exempelvis använde 80 procent av unga vuxna 15–24 år YouTube och Instagram medan 44 procent använde Tiktok en vanlig dag under 2020 (Nordicom, 2021). Det är därför mer troligt att just unga vuxna nåtts av bok-innehåll på dessa sociala medieplattformar, och de flesta bok-influencers ser också ut att tillhöra samma åldersgrupp. Det är framför allt tryckta böcker som lyfts i sociala medier, även om e-böcker och ljudböcker förekommer ibland. Det skulle därför kunna vara en förklaring till att fler unga vuxna blivit inspirerade till att läsa tryckta böcker varje månad under 2021. Plattformen TikTok ökade popularitet har tydliga kopplingar till Covid-19 pandemin, med flest nedladdningar av appen under pandemins första månader när människor världen över letade efter nya tidsfördriv (Zeng, Abidin & Schäfer, 2021). Precis som med alla andra sociala medier finns många separata rörelser inom plattformen, med olika typer av innehåll skapat av användarna. BookTok är då ett sådant exempel, med korta videoklipp som på olika sätt berör böcker och läsning (Merga, 2021). Bokrekommendationer är den vanligaste typen av BookTok-innehåll men det förekommer även exempelvis videoklipp om läsoplevelser, humoristiska videor eller hemmagjorda boktrailers (Harris, 2021; Merga, 2021). De böcker som tipsas om på BookTok samt på BookTube och Bookstagram stiger på bästsäljar-listorna i olika delar av världen (Harris, 2021). Den här trenden märks också av på biblioteken i Sverige, där titlar som nämnts på TikTok efterfrågas och lånas ut i mycket större utsträckning (Koldenius, 2021).

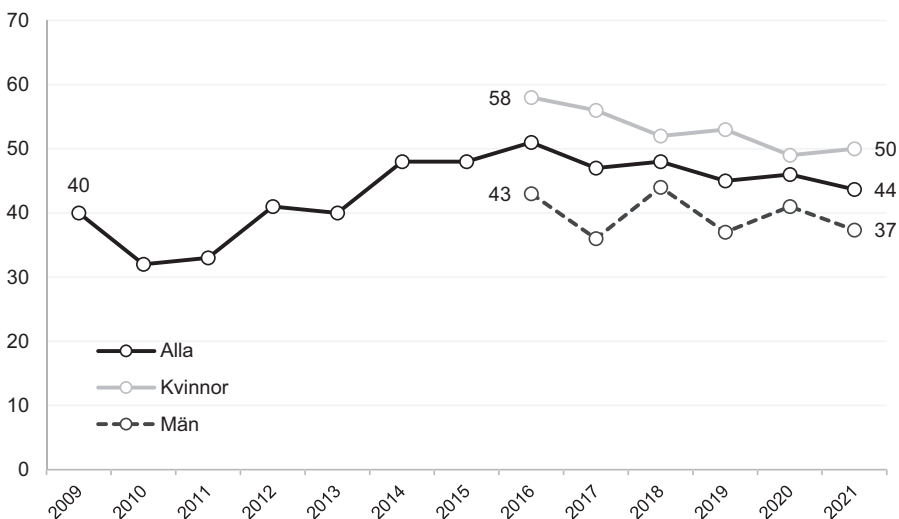
Högläsning för barn minskar

Förutom att visa på läsning som sker för egen del visar tabell 2 även hur stor andel som läst bok eller tidning högt för ett barn varje månad under 2021. I samtliga grupper har högläsning för barn minskat under året. Det är viktigt att notera att frågan i tabell 2 ställs till alla grupper, inklusive de som inte har barn i hushållet. Flest personer där som läst för barn varje månad återfinns i åldrarna 30–49, en åldersgrupp som troligen består av ett stort antal småbarnsföräldrar. Det är även stor skillnad bland olika utbildningsnivåer, med väsentligt högre andel som läst för barn i gruppen högutbildade. Den största minskningen har skett i gruppen med medellåg utbildning, där 21 procent angett att de läst högt för barn varje månad under 2021, en minskning från 26 procent sedan 2020 (Wallin, Carlsson

& Gunnarsson Lorentzen, 2021). Det här medför också att det har blivit en större skillnad mellan olika utbildningsnivåer i högläsning för barn.

Det framhålls ofta att högläsning har en stor positiv effekt på barnets utveckling. Fördelarna med högläsning är många, forskning visar att barnet får ett rikare ordförråd, skolresultaten förbättras och barnets självkänsla kan stärkas (Heimer, 2020). Högläsning är också ett sätt att umgås och ger utrymme för värdefull tid tillsammans med sitt barn. Det finns alltså många goda skäl att dagligen ägna en stund åt läsning med sitt barn. Därför är det intressant att titta på i hur stor utsträckning svarande med barn i hushållet läser högt. Figur 2 berör högläsning för barn varje vecka i hushåll med barn.

Figur 2 Andel som har läst högt för ett barn minst en gång i veckan i hushåll med barn, 2009–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Läst högt ur bok/tidning för något barn'. Endast svarande från hushåll med barn är med i statistiken. Antal svarande 2021 var 474.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2021.

När vi undersöker läsning för barn varje vecka i hushåll där det finns barn kan vi se att det har gått ned tre procentenheter sedan förra årets undersökning. År 2020 angav 46 procent att de läst för barn någon gång varje vecka, år 2021 var siffran 43 procent (Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). Det verkar främst vara bland män som högläsning har minskat.

Sedan toppnoteringen 2016, med 51 procent, kan man se en något nedåtgående trend rörande andelen som läser för barn minst en gång i veckan. Nedgången är

7 procentenheter fram till 2021. Från och med 2016 kan vi också se hur stor andel av kvinnorna respektive männen som svarade att de läst högt för ett barn minst en gång i veckan. Det går att utläsa att det i större utsträckning är kvinnor som läser högt för barn, de senaste åren är det runt 50 procent av kvinnorna med barn i hushållet som läser högt för barn minst en gång i veckan. Bland männen i samma grupp är siffran runt 40 procent, vilket kanske inte är helt oväntat då kvinnor generellt läser mer än män.

Hushåll med barn är en grupp med ett lägre antal svarande (runt 480 personer), och resultatet måste tolkas därefter. Det är också viktigt att poängtera att gruppen innefattar alla hushåll med barn, alltså personer under 18 år. Troligtvis högläser de med yngre barn mer regelbundet, jämfört med de med endast tonåringar i hemmet. Detta kan förklara det något låga procenttalet, en undersökning bland föräldrar och vårdnadshavare till barn endast i förskoleåldern skulle möjligtvis ge andra resultat. Bland de som svarar att de har läst för barn minst en gång i veckan är de flesta i åldern 30–49 år.

Samhället har aktivt satsat på läsning de senaste åren. Här kan nämnas ”Hela Sverige läser med barnen”, en lässatsning som pågick mellan 2017 och 2020, där fem miljoner kronor per år gick till att läsfrämjande aktiviteter på skollov (Kulturdepartementet m.fl., 2016). Höstlov blev till läslov och böcker letade sig in i förskolornas kapprum genom satsningar på till exempel kapprumsbibliotek. Ett kapprumsbibliotek är en mindre boksamling som är utformad att vara tillgänglig och enkel att använda, utan krav på lånekort. Vid hämtning och lämning kan barn och föräldrar spontant låna fysiska biblioteksböcker. Tanken är att det ska vara enkelt att få med sig böcker hem att läsa tillsammans och detta kan skapa förutsättningar för högläsning. Bakom den här typen av satsningar finns det ofta ett aktivt samarbete mellan förskolan och folkbiblioteket. Kapprumsbibliotek användes som metod i projekt inom Kulturrådets satsning *Bokstart*, där folkbibliotek och barnhälsovård eller förskola samarbetar för att stärka små barns språkutveckling (Kulturrådet, 2020).

Högläsningstrenden är alltså nedåtgående, men kanske hade minskningen varit större, om det inte var för den här typen av medvetna satsningar från kommun, region och stat. Här kan man också nämna läsfrämjande satsningar som till exempel ”Staden där vi läser för våra barn” (Göteborgs stad) som lyfter fram högläsning på olika sätt. Genom utökad satsning på Bokstart, inom ”Hela Sverige läser med barnen”, kunde fler projekt genomföras (Kulturrådet, 2020). Att läsning och högläsning är viktigt har alltså förts fram på olika sätt de senaste åren. Kvarstår gör frågan varför högläsning ändå fortsätter att minska. Många av åtgärderna är menade att vara bestående, med Kapprumsbibliotek på förskolor som ett konkret exempel. Men kanske krävs mer långsiktighet och riktade insatser, där en förlängning av ”Hela Sverige läser med barnen” kan utgöra grund för ett fortsatt arbete att främja högläsning.

Varifrån får svenskarna tag i sina böcker?

Att ha tillgång till böcker är en grundförutsättning för att ha möjlighet att läsa böcker. I den årliga SOM-undersökningen frågas sedan några år tillbaka om svenskarnas tillvägagångssätt för att införskaffa böcker. Svaren visar att svenskarna får tag på böcker via många olika kanaler (se tabell 3).

Den största förändringen från året innan syns bland andelen som har lånat tryckt bok från bibliotek, något som har minskat med 4 procentenheter mellan 2020 och 2021. Andelen som har köpt tryckta böcker via fysisk bokhandel är också lägre jämfört med tiden före pandemin. Under 2019 angav 57 procent att de hade köpt tryckt bok i en fysisk bokhandel, jämfört med 51 procent under båda pandemiåren 2020 och 2021 (Wallin, Pierce & Gunnarsson Lorentzen, 2020; Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). Samtidigt har andelen som under 2021 köpt tryckt bok via nätbokhandel ökat med 4 procentenheter jämfört med 2019. Detta kan delvis förklara hur både försäljning och läsning av tryckta böcker har ökat något under det senaste året. Att fler personer valt att införskaffa tryckta böcker via nätet i stället för via bibliotek eller fysisk bokhandel kan rimligtvis ha kopplingar till pandemin. Under stora delar av Covid-19 pandemin har den svenska befolkningen uppmanats att undvika trängsel samt isolera sig vid sjukdom. Både biblioteken och bokhandeln har under perioder också haft minskade öppettider eller restriktioner gällande tillgång till de fysiska lokalerna.

Att låna digitala böcker via bibliotek samt strömma dem via prenumerationstjänst är ett annat sätt att få tag på böcker utan att behöva lämna sitt hem. Under 2021 har andelen som lånat ljudböcker och e-böcker via bibliotek eller använt prenumerationstjänster ökat med en till två procentenheter för de olika kategorierna. Ökningen är däremot något större om vi jämför resultaten från 2021 års nationella SOM-undersökning med den från 2019. Exempelvis har andelen som lånat e-böcker via bibliotek ökat med fyra procentenheter sedan tiden före pandemin, vilket är en dubbling på bara två år (Wallin, Pierce & Gunnarsson Lorentzen, 2020). Likaså har de som lyssnat på ljudbok via prenumerationstjänst ökat med fyra procentenheter sedan 2019. Det absolut vanligaste sättet att få tag på ljudböcker idag är genom prenumerationstjänster. För e-böcker är det lika vanligt att låna dem från bibliotek som att läsa dem i en app från en prenumerationstjänst.

Det finns flera andra sätt att få tag på böcker förutom att införskaffa dem via bokhandel, bibliotek eller prenumerationstjänst. Flera av dessa övriga kategorier i tabell 3 ligger kvar på ungefär samma nivå som tidigare år. Andelen som lånat böcker av familj och vänner samt från arbetsplatsen är exakt samma som 2020. Inköp av tryckta böcker via dagligvaruhandeln har minskat med en procentenhet sedan föregående år.

Tabell 3 Andel som använder olika tillvägagångssätt för att införskaffa böcker, 2021 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok
Via bibliotek	36	6	8
Via digital prenumerationstjänst	2	17	8
Via bokklubb	8	1	1
Köpt i fysisk bokhandel	51	0	1
Köpt via nätbokhandel	48	3	6
Köpt i dagligvaruhandeln	26	0	1
Lånat/fått från familj/vänner/bekanta	54	1	2
Lånat/fått av kollegor/arbetsplatsen	21	1	1

Kommentar: Frågan löd 'Om du har införskaffat böcker under de senaste 12 månaderna, hur har du då fått tag på dem? Ange alla alternativ som stämmer in på dig.' Antal svarande var 1 062.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Det är värt att notera att två procent svarat att de fått tag på tryckt bok via digital prenumerationstjänst, något som inte är möjligt. Även tidigare år har ett par procent angett detta tillvägagångssätt. Troligtvis menar de svarande en mer konventionell bokklubb snarare än tjänster så som Storytel, Bookbeat, Nextory eller Bokus play som endast tillhandahåller digitala bokformat. Det är också intressant att en procent införskaffat ljudböcker och e-böcker via bokklubb. Kapitelförfattarna har ingen kännedom om bokklubbar som erbjuder e-böcker så möjligtvis menas där prenumerationstjänst istället. Däremot finns fortfarande ljudböcker i cd-format att få tag på i mindre utsträckning via bokklubbar så som Bonniers bokklubb. Under senare år har utgivningen av ljudböcker på cd minskats, och i stället ersatts av digitala ljudböcker som kan strömmas eller laddas ner via bibliotek, prenumerationstjänster eller nätbokhandel. De personer som angett att de lånat ljudböcker från vänner eller familj kan möjligtvis ha lånat en fysisk ljudbok på cd. För användare av några av prenumerationstjänsterna är det också möjligt att tillfälligt «ge bort» tillgång till en ljudbok eller e-bok till en vän.

Kan ökad läsning vara en pandemieffekt?

Det här kapitlet har visat att läsning i samtliga bokformat har ökat något under 2021. Exempelvis har andelen unga vuxna som läst tryckta böcker varje månad ökat under 2021 med sex procentenheter. Dessutom har månatlig ljudboksläsning ökat sju procentenheter bland personer med medelhög utbildning, vilket är den enda utbildningsgruppen som visat på en märkbar ökning i användning av något av de omfrågade bokformaten. I kapitlet har två möjliga orsaker bakom den ökade läsningen diskuterats, nämligen pandemin och sociala medier.

Precis som föregående år har 2021 till stor del präglats av Covid-19-pandemin, som bland annat har bidragit till att fler personer spenderat mer tid hemma. Många har minskat sin pendlings tid i och med att de har arbetat eller studerat hemifrån, och pandemin har också medfört att vissa typer av nöjesaktiviteter fått ställas in. Kanske har fler personer därför hittat mer tid i vardagen för att kunna läsa en bok. I takt med att samhället återgår till de rutiner som var rådande före pandemin ska det bli intressant att se hur utvecklingen blir framöver. Först då går det att uttröna om det är en pandemi-effekt på läsning som vi ser, eller om den ökade bokläsningen i samtliga format är en mer bestående trend.

Sociala medier är den andra möjliga orsaken till framför allt den tryckta bokens växande popularitet. I kapitlet har vi reflekterat över huruvida innehåll på TikTok, Youtube och Instagram kan ha fört med sig att fler unga vuxna läser böcker. Ett tilltagande intresse för bokläsning märks av på dessa plattformar, och nyhetsmedier har rapporterat att trenden påverkat både bokförsäljning och biblioteksutlåning. Det behövs mer forskning för att vidare förstå det här fenomenet, men vi föreslår ändå att det finns ett samband mellan bok-influencers på sociala medier och unga vuxnas ökade bokläsning. Även här blir det intressant att följa utvecklingen av vad vi kan kalla för TikTok-effekten på böcker och läsning.

Trots att den individuella läsningen ökat i flera format och bland olika grupper så har högläsningen för barn minskat. Detta är ett resultat som är förvånande, då ökad läsning i allmänhet borde kunna resultera i ökad högläsning. Det vore intressant att studera om pandemin kan ha haft en motsatt effekt på högläsning, om familjer ändrat sina vanor där på andra vis och exempelvis låtit barnen lyssna mer till ljudböcker på egen hand. I kapitlet har vi också noterat att flera läsfrämjande satsningar nyligen avslutats, och att det skulle kunna finnas ett samband mellan minskad högläsning och färre läsfrämjande insatser.

Referenser

- Göteborgs stad (2022). *Staden där vi läser för våra barn*. <https://goteborg.se/wps/portal/enhetssida/staden-dar-vi-laser-for-vara-barn> Läst 2022-05-20.
- Harris, Elizabeth (2021). How crying on TikTok sells books. *New York Times*, 22 mars 2021. <https://www.nytimes.com/2021/03/20/books/booktok-tiktok-video.html> Läst 2022-05-20.
- Heimer, Maria (2020). *Den betydelsefulla högläsningen – med barn i förskolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Höglund, Lars & Eva Wahlström (2018). Traditionell och digital bokläsning. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Koldenius, Jon (2021). Tiktok-trend med gråtande ungdomar får bokförsäljningen att rusa. *Sveriges radio*, 20 oktober 2021. <https://sverigesradio.se/artikel/tiktok-trend-med-gratande-ungdomar-far-bokforsaljningen-att-rusa>

- Kulturrådet (2020). *Bokstart Sverige – En uppföljning*. Stockholm: Kulturrådet. <https://www.kulturradet.se/globalassets/start/publikationer/bokstart-i-sverige.pdf> Läst 2022-05-20.
- Lundh, Anna H. & Genevieve Marie Johnson (2015.) The use of digital talking books by people with print disabilities: a literature review. *Library Hi Tech*, 33(1): 54–64.
- Lønner, Kristian (2021). Fortsatt rekordfart i bokförsäljningen. *Svensk bokhandel*, 11 augusti 2021. <https://www.svb.se/nyheter/fortsatt-rekordfart-i-bokforsaljningen> Läst 2022-05-20.
- Merga, Margaret K. (2021). How can Booktok on TikTik inform readers' advisory services for young people? *Library and Information Science Research*, 43(2): 1–10.
- Nordicom. (2021). *Mediebarometern 2020*. Göteborg: Nordicom.
- Kulturdepartementet, Socialdepartementet, Statsrådsberedningen, Utbildningsdepartementet (31 oktober, 2016). *Hela Sverige läser med barnen*. Regeringen. <https://www.regeringen.se/artiklar/2016/10/lassatsning-for-att-stimulera-fler-barn-och-unga-att-lasa-mer/> Läst 2022-05-20.
- Snowdon Smith, Zachary (2022). Sales Are Up Nearly 9% For Print Books—But Who's Reading Them? *Forbes*, 2022-01-07. <https://www.forbes.com/sites/zacharysmith/2022/01/07/sales-are-up-nearly-9-for-print-books-but-whos-reading-them> Läst 2022-05-20.
- Tattersall Wallin, Elisa & Jan Nolin (2020). Time to read: Exploring the timespaces of subscription-based audiobooks. *New Media & Society*, 22(3): 470–488.
- Tattersall Wallin, Elisa (2022a). Audiobook routines: identifying everyday reading by listening practices amongst young adults. *Journal of Documentation*, 78(7): 266–281.
- Tattersall Wallin, Elisa (2022b). *Sound reading: Exploring and conceptualising audiobook practices among young adults*. Borås: Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås.
- Thomas, B (2021). The #bookstagram: distributed reading in the social media age. *Language Sciences*, 84: 1–10.
- Wallin, Birgitta, Carlsson, Tobias & David Gunnarsson Lorentzen (2021). Ljudboken tar nya tag – populär både via bibliotek och prenumerationstjänst. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wallin, Birgitta, Pierce, Rachel & David Gunnarsson Lorentzen (2020). Digitala böcker populära hos unga. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wallin, Birgitta, Tattersall Wallin, Elisa & David Gunnarsson Lorentzen (2019). Bokläsning och den svenska bokmarknaden. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Wikberg, Erik (2022). *Bokförsäljningsstatistiken helåret 2021*. Stockholm: Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen. <https://forlaggare.se/wp-content/uploads/2022/02/Bokforsaljningsstatstiken-Helaret-2021.pdf>
Läst 2022-05-20.
- Zeng, Jing, Abidin, Chrystal & Mike S. Schäfer (2021). Research perspectives on TikTok and its legacy apps: introduction. *International Journal of Communication*, 15: 3161–3172.

SVENSKA FOLKETS UPPFATTNINGAR OM NYHETSMEDIERNAS VÄNSTER-HÖGERPLACERING

PER OLESKOG TRYGGVASON OCH ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

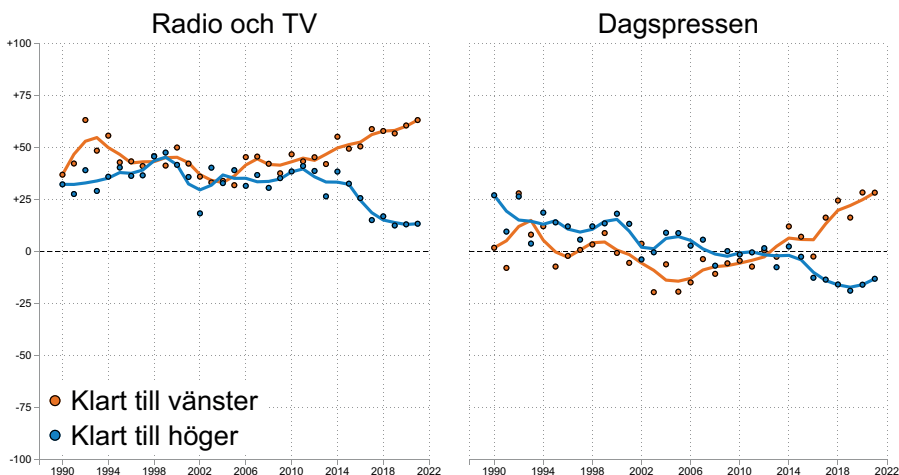
I kapitlet granskas sambandet mellan svenskarnas subjektiva vänster-högerposition och deras uppfattningar om eventuell vänster- eller högerriktning i svenska mediers nyhetsrapportering. Resultaten visar att en stor majoritet antingen saknar uppfattning eller uppger att nyheterna inte har någon ideologisk riktning. Uppfattningarna bland de som däremot anser att nyheterna i kvälls- och morgontidningar har en ideologisk riktning visar sig i mångt och mycket vara en spegling av mediernas (historiska) färg på ledarsidorna, där rapporteringen i Aftonbladet uppfattas stå till vänster medan rapporteringen i Svenska Dagbladet uppfattas stå till höger. Nyhetssajternas innehåll med omväxlande nyheter, ledarartiklar och kolumnister tycks bidra till att delar av publiken har svårt att skilja på nyheter och åsiktsjournalistik. Resultaten visar också att ju längre till höger människor placerar sig själva, desto längre till vänster placerar de medierna, och vice versa. Utfallet ligger i linje med det som beskrivits som fientliga medier-effekten där människor har en tendens att uppfatta att medierna gynnar motståndarna och missgynnar den egna sidan i frågor som är av betydelsen för individen. Mönstret är starkast bland politiskt intresserade.

Både internationellt och i Sverige har allmänhetens syn på etablerade nyhetsmedier blivit alltmer polariserad (Andersson & Oscarsson, 2020; Oscarsson m.fl., 2021; Newman & Fletcher, 2017). Den nationella SOM-undersökningen har kunnat visa på en stabilitet i förtroendebedömningar mellan 1990 och 2014, där de som placerat sig ideologisk längst till vänster respektive höger har haft ungefär samma förtroende för centrala samhällsinstitutioner som radio/tv och dagspressen. Under det senaste decenniet har vi dock kunnat se en rörelse där förtroendet för medier ökar bland de längst till vänster samtidigt som förtroende minskar hos de längst till höger. En illustration av denna utveckling kan ses i figur 1, där förtroendebalansen¹ för radio/tv och dagspressen bland svarande som placerar sig klart till vänster och klart till höger redovisas.

Flera förklaringar till de divergerande förtroendesiffrorna har lyfts fram. Ofta betonas den snabba expansionen av sociala medier, där allt fler användare bidrar med, och tar del av, motbilder till de traditionella mediernas nyhetsbevakning (Carlson m.fl., 2021; Park m.fl., 2020; Weibull & Wadbring, 2020). Kritiken mot 'mediaetablissemangen' och förekomsten av 'fake news' är på sina håll stor i

sociala medier, vilket anses bidra till ökad mediemisstro (Carlson m.fl., 2021; Park m.fl., 2020). Kopplingar har också gjorts till de ökande populistiska och nationalistiska strömningarna inom politiken (Fawzi, 2019; Schulz m.fl., 2020). Till det kan knytas förklaringar såsom att väljare till höger på det politiska spektrumet betraktar etablerade nyhetsmedier som vänstervridna (Esser m.fl., 2017; Fawzi, 2019). Den här typen av kritik har även lyfts av prominenta politiska aktörer på högerkanten. USA:s tidigare president Donald Trump har exempelvis återkommande anklagat nyhetsmedier för att sprida falska nyheter och agera som folkets fiende (Fawzi, 2019).

Figur 1 *Förtroende för radio/tv samt dagspressen bland svarande klart till vänster och klart till höger, 1990–2021 (balansmätt)*

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' följt av olika samhällsinstitutioner. Svarsalternativen löd 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar balansvärdet för 'Radio och TV' samt 'Dagspressen' bland respondenter som identifierar sig ideologiskt klart till vänster och klart till höger. Balansvärdet beräknas som andelen mycket/ganska stort förtroende minus andelen ganska/mycket litet förtroende. Värdet kan variera från -100 (alla har litet förtroende) till +100 (alla har stort förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2021.

I det här kapitlet adresserar vi frågan om medieförtroende från ett delvis nytt perspektiv. Tidigare SOM-undersökningar har studerat allmänhetens förtroende för mediernas innehåll generellt och kopplat detta till individens egen vänster-högerposition (se t.ex. Andersson, 2021). Kritiken mot medierna handlar dock oftast om nyhetsrapporteringen, där vissa medier anses vara högerinriktade i sin rapportering, medan andra anses vara vänsterinriktade. Vi kommer därför fokusera

på *nyhetsrapporteringen* genom att granska människors uppfattningar om etablerade mediers nyhetsrapportering på den traditionella vänster-högerskalan tillsammans med en ny fråga om *förtroende* för samma mediers nyhetsrapportering. På så sätt har vi möjlighet att presentera unik information om allmänhetens uppfattningar om eventuella ideologiska vinklingar i nyhetsrapporteringen samtidigt som vi kan undersöka huruvida uppfattningar om vänster-högerlutning samvarierar med förtroendet för sagda nyhetsmedier. Därtill kommer vi att granska om individernas egen vänster-högerposition spelar roll för var på väster-högerskalan som de placerar nyhetsmedierna rapportering. I analysen ingår Sveriges Television (SVT), TV4, Sveriges Radio (SR), Aftonbladet, Expressen, Dagens Nyheter (DN) och Svenska Dagbladet (SvD), vilka tillsammans når en stor del av befolkningen.

Politik, medier och journalistik

Saklighet, oberoende och opartiskhet är några av de viktigaste utgångspunkterna för den professionella nyhetsjournalistiken (Weibull & Wadbring, 2020). Samtidigt har nyhetsmedierna alltid haft en viss politisk förankring. Det gäller inte minst dagspressen, som präglats av sin partipolitiska tradition. Fram till mitten av 1970-talet fanns det i många städer fortfarande tidningar med olika partifärg inte bara på ledarsidorna utan även på nyhetsplats. Då uppfattades denna partianknytning som naturlig och påverkade människors val av tidning och syn på dagspressen (Hallin & Mancini, 2004; Weibull, 1983). Med ökad konkurrens och marknadskoncentration under 1980-talet ändrade förutsättningarna radikalt och den professionell journalistiken blev ett måste för de dagstidningar som vände sig till en bred publik. Det har dock inte hindrat den politiska traditionen från att finnas kvar i ledare och på kultursidor (jfr. Weibull & Wadbring, 2020). Från ett innehållsperspektiv talar de studier som gjorts i samband med riksdagsvalen mot att det finns få tecken på en systematisk vänster eller högervändning i den politiska journalistiken (Johansson & Strömbäck, 2019; Johansson, 2015). Det mest tydliga mönstret under mandatperioden 2014–2018 (Oleskog Tryggvason, 2021) var en något mer ogynnsam bevakning av regeringspartiet Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna (Johansson & Strömbäck 2019).

Det finns flera möjliga orsaker till att allmänheten kan uppfatta nyhetsmedier som antingen vänster eller höger. En delförklaring kan handla om vilka frågor och perspektiv som nyhetsredaktioner väljer att lyfta upp. Vissa frågor och perspektiv – exempelvis kopplat till sociala orättvisor eller den enskildes utsatthet – kan uppfattas som vänster samtidigt som andra frågor och perspektiv – såsom fokus på migration och brottslighet kan uppfattas som höger. En annan delförklaring kan vara uttalanden från politiska aktörer om att nyhetsmedier (generellt eller specifika redaktioner) har en politisk snedvändning. Det här är något som accelererats i samband med Donald Trumps tid i vita huset (Carlson m.fl., 2021; Fawzi, 2019) men också något som frekvent förekommit bland svenska politiker, framförallt på

högerkanten (Saglam & Roaks, 2021).² Ytterligare en orsak står antagligen att finna i den digitala miljön, där nyhets-, debatt- och ledarartiklar blandas om vartannat på nyhetssajterna, många gånger utan tydlig märkning av opinionsmaterialet. Där det i papperstidningen finns en tydlig uppdelning, med opinionsmaterialet samlat på en specifik plats som är densamma oavsett om det är måndagens eller torsdagens tidning som läses, är gränserna mer eller mindre flytande på tidningarnas sajter. Det gör det svårare för publiken att skilja mellan vad som är nyhetsartiklar skrivna av journalister och vad som är ledarredaktionens, egna kolumnisters eller olika debattörers åsikter, inte minst då nyhetsartiklar följs av åsiktsmaterial som direkt berör det som tagits upp i artikeln.

Svenska folkets uppfattning om ideologiskt färgad nyhetsbevakning

För att mäta hur allmänheten bedömer enskilda mediers nyhetsbevakning ombads respondenterna att uppgge var på en vänster-högerskala de skulle vilja placera sju svenska nyhetsaktörers *nyhetsrapportering*. Skalan består av alternativen 'klart till vänster', 'något till vänster', 'varken till vänster eller till höger', 'något till höger' samt 'klart till höger'. Därtill har det även gått att svara 'ingen uppfattning'. I tabell 1 redovisas andelen som har angett respektive svarsalternativ samt balansmåt³ för vart och ett av nyhetsmedierna.

En inledande blick på allmänhetens bedömningar av enskilda mediers nyhetsrapportering visar att en majoritet antingen anser att nyheterna varken är att betrakta som vänster eller höger, eller uppger att de inte har någon åsikt i frågan. Dessa båda svarsalternativ samlar mer än hälften av de svarande när det kommer till samtliga nyhetsmedier. Nyhetsrapporteringen i de tre etermedierna SR, SVT och TV4 ses som minst ideologiskt färgad. Här är det ungefär sju av tio som sammantaget uppger att nyhetsrapporteringen varken är att betrakta som vänster- eller högerpräglad (SVT=42 procent, SR=41 procent, TV4=37 procent) eller som uppger att de inte har en uppfattning i frågan (SVT=25 procent, SR=31 procent, TV4=33 procent). Strax därbakom hamnar Dagens Nyheter. En fjärdedel av de svarande uppfattar DN:s nyhetsrapportering som varken vänster eller höger och ytterligare 44 procent uppger att de saknar uppfattning. Mest politiserad upplevs Aftonbladets nyhetsbevakning. Bland de svarande är det 50 procent som antingen anger mittenalternativet – varken vänster eller höger – eller uppger att de saknar uppfattning. Fyrtiofem procent av de svarande upplever i sin tur nyhetsinnehållet som antingen klart (16 procent) eller något (29 procent) till vänster. Samtidigt anser fem procent att rapporteringen är att betrakta som klart eller något till höger. Balanstalet ligger på -40, vilket innebär en övervikt åt vänster.

Svenska Dagbladet och Expressen är de två nyhetsmedier som upplevs som mest höger. En tredjedel (31 procent) uppfattar Expressens nyhetsinnehåll som något till höger (24 procent) eller klart till höger (7 procent). En ungefär lika stor andel

placeras SvD:s innehåll till höger. Här är det dock en större andel som uppfattar innehållet som klart till höger (16 procent). Balanstalet för SvD är +30, dvs. en övervikt åt höger.

Tabell 1 *Uppfattningar om nyhetsrapporteringens ideologiska vänster-högerplacering, 2021 (procent, balansvärde)*

	Klart till vänster	Något till vänster	Varken till vänster eller höger	Något till höger	Klart till höger	Ingen uppfattning	Balans	Summa	Antal svar
Sveriges Television	10	20	42	3	0	25	-27	100	1 565
Sveriges Radio	9	17	41	2	0	31	-24	100	1 539
TV4	3	9	37	16	2	33	+6	100	1 535
Aftonbladet	16	29	13	4	1	37	-40	100	1 519
Expressen	3	6	17	24	7	43	+22	100	1 521
Dagens Nyheter	4	8	24	15	5	44	+8	100	1 525
Svenska Dagbladet	2	3	13	19	16	47	+30	100	1 521

Kommentar: Frågan löd 'I samhällsdebatten talar man ibland om att åsikter kan placeras till vänster och höger. Var skulle du placera följande mediers nyhetsrapportering på en sådan skala?' med svarsalternativen 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller höger', 'Något till höger', 'Klart till höger' samt 'Ingen uppfattning'. Balansvärdet beräknas som andel stort förtroende minus andel litet förtroende och varierar mellan -100 (alla saknar förtroende) och +100 (alla har stort förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Skattningarna för de två public servicemedierna är genomgående väldigt lika. Trettio respektive 27 procent anser att SVT:s och SR:s nyhetsrapportering är att betrakta som något eller klart till vänster. Noterbart är att endast tre respektive två procent ser innehållet som något till höger samtidigt som noll procent ser innehållet som klart till höger. Balanstalen för de båda public serviceaktörerna är negativa (-24 för SR och -27 för SVT)

Fientliga medier-effekten och dess konsekvenser

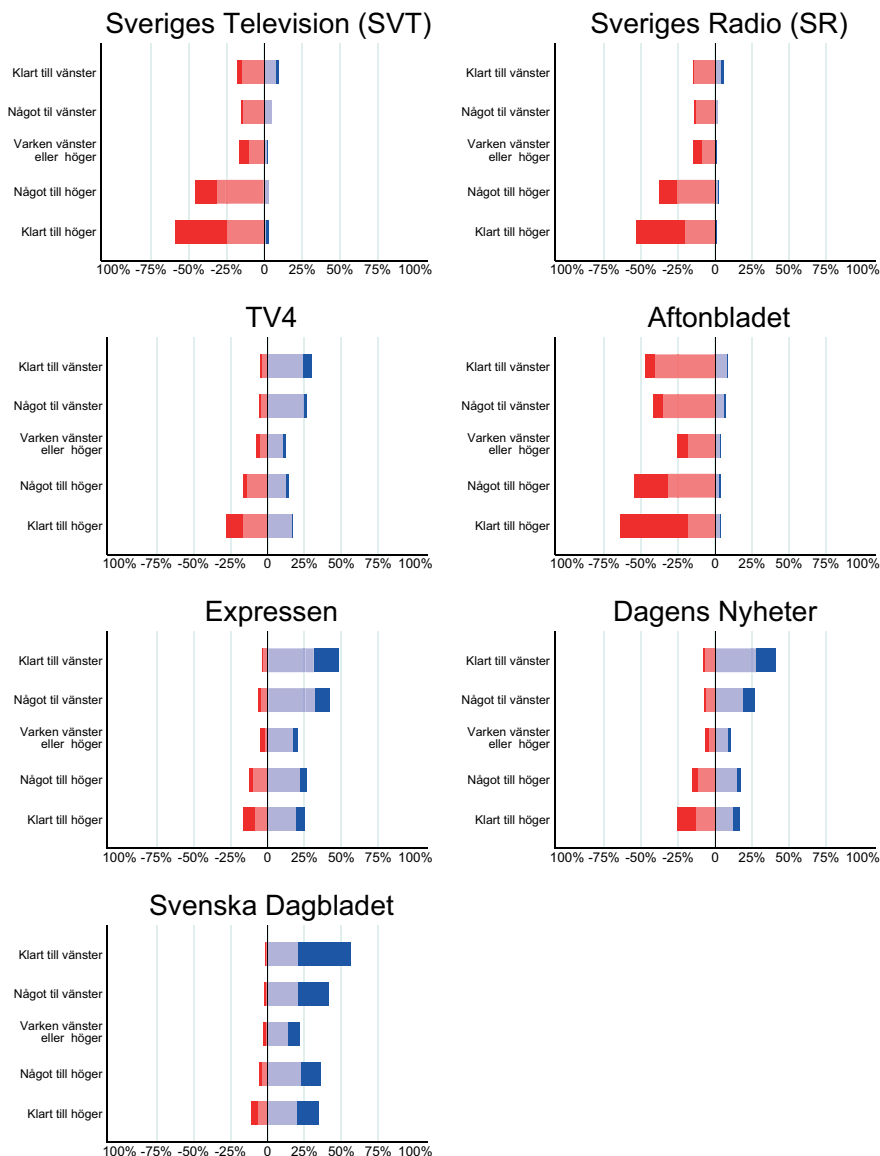
Grundprincipen bakom den fientliga-medier-effekten är att vi har en tendens att uppfatta nyhetsmediers rapportering som kritisk eller missgynnande mot den sida vi själva tillhör (Vallone m.fl., 1985). Den här dynamiken är inte unik för bedömningen av nyhetsmedier rapportering kring politik utan har dokumenterats inom allt från krigsrapportering till sportjournalistik (Arpan & Raney, 2003; Kim & Billings, 2017). Två psykologiska mekanismer tros ligga bakom effekten – *selektivt minne* och *selektiv tolkning*, dvs. att människor har en tendens att komma ihåg mer information som strider mot snarar än stödjer den sida man tillhör samt att människor tolkar beståndsdelarna i en nyhet på olika sätt, där fler delar tolkas som att de strider mot den egna sidan (Perloff, 2015).

För att undersöka förekomsten av en fientliga medier-effekt i allmänhetens bedömningar av nyhetsmediernas ideologiska bias har vi brutit ner andelen som anser att respektive nyhetsmedium är klart/något till vänster samt andelen som anser nyhetsmediet vara klart/något till höger efter de svarandes egen ideologiska identifikation. Utifrån fientliga medier-effekten förväntar vi oss ett generellt mönster där de som själva identifierar sig som ideologiskt vänster ser nyhetsrapporteringen som mer högervinklad samtidigt som de till höger ser rapporteringen som mer vänstervinklad.

Om vi först fokuserar på de två public servicemedierna kan vi konstatera att uppfattningar om ideologiskt färgat nyhetsinnehåll är en mycket marginell företeelse bland svarande som står i eller till vänster om den ideologiska mitten. Bland svarande till höger är det däremot en ansevärd andel – mer än hälften – som anser att de två aktörernas nyhetsrapportering är vänstervriden. I gruppen klart till höger uppger exempelvis 59 procent att de uppfattar SVT:s nyhetsrapportering som något eller klart till vänster. Samma mönster återfinns i synen på SR:s rapportering. Uppfattningarna om det tredje etermediet, TV4, visar ett något annorlunda mönster. Här anser svarande som själva står till vänster att innehållet har en högerprägel. Bland de som placerar sig i den ideologiska mitten eller något till höger är det lika få/många som anser att innehållet är vänster som höger. I gruppen längst till höger är det däremot 28 procent som anser att innehållet är vänsterorienterat samtidigt som 17 procent anser det vara högerorienterat.

Från vänster till höger råder konsensus att Aftonbladets nyhetsrapportering står till vänster. Men det är framförallt svarande till höger som anser att innehållet är att betrakta som klart till vänster (65 procent). Noterbar är också att de som befinner sig i den ideologiska mitten är mindre benägna att uppe att Aftonbladet är vänster än de som själva befinner sig till vänster. Skattningarna för Expressen och SvD är i mångt och mycket spegelvänt jämfört med Aftonbladets. Samtliga ideologiska grupper är överens om att nyhetsrapporteringen kan placeras till höger, men de som identifierar sig som vänster är betydligt mer entydiga i sina bedömningar jämfört med de i mitten eller till höger (57 procent svarar höger bland personer klart till vänster). Avslutningsvis uppvisar skattningarna för DN ett snarlikt mönster som de hos TV4. Svarande hos de som står klart eller något till vänster anser att DN:s innehåll lutar åt höger samtidigt som de som står klart till höger anser att innehållet är att betrakta som vänster.

Figur 2 *Uppfattning om nyhetsmediums vänster-högerplacering efter egen vänster-högerplacering, 2021 (procent)*

Kommentar: Frågan löd 'I samhällsdebatten talar man ibland om att åsikter kan placeras till vänster och höger. Var skulle du placera följande mediers nyhetsrapportering på en sådan skala?' med svarsalternativen 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller höger', 'Något till höger', 'Klart till höger' samt 'Ingen uppfattning'. Andelen som svarat 'Ingen uppfattning' respektive 'Varken till vänster eller höger' ingår i procentbasen i samtliga analyser.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Sammantaget finner vi tre kategorier av svarsmönster när det kommer till svenska folkets uppfattningar om nyhetsmediernas eventuella vänster-högerplacering. För det första finns det en samstämmighet över det ideologiska spektrumet att Aftonbladet ses som vänster samtidigt som Expressen och Svenska Dagbladet betraktas som höger. Det andra mönstret gäller TV4 och DN. Huruvida dessa två nyhetsmedier uppfattas vara vänster eller höger är i mångt och mycket beroende av betraktarens egen ideologiska identifikation. Svarande till vänster anser att DN och TV4 är höger, samtidigt som svarande till höger tycker att de två medierna är att betrakta som vänster. Det tredje mönstret gäller de båda public serviceaktörerna, SVT och SR. Här ser vi inte någon trappstegsdynamik utan snarare en skarp gräns mellan de som identifierar sig som höger och de som befinner sig i eller till vänster om den ideologiska mitten.

Fientliga medier i ögonen hos de mest intresserade

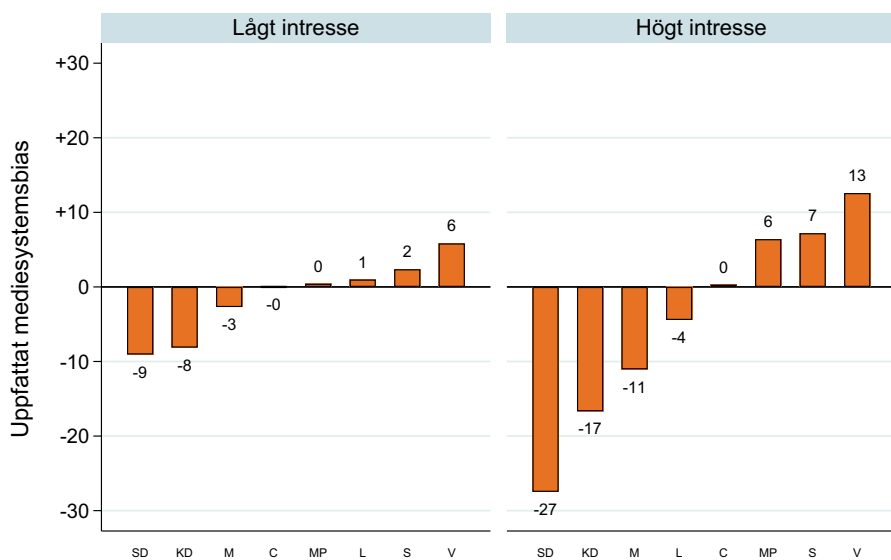
Hittills visar analyserna ett tydligt stöd för den fientliga medier-effekt där de som tillhör de ideologiska ytterkanterna ser nyhetsmedier som mer partiska mot den egna ideologiska övertygelsen. Tidigare forskning på området visar att den här tendensen – att se nyhetsrapportering som ofördelaktig eller direkt fientlig mot våra egna övertygelser – är än starkare bland de av oss som har större kunskaper och är mer engagerade i frågan (Vallone m.fl., 1985; Hansen & Kim, 2011). Vi kan likna det [hypotiserade] sambandet med att vi jämför klagomålen på domarens insats då vi ser på en fotbollsmatch med en grupp ljumt fotbollsintresserade vänner eller på en pub med inbitna supportere för någondera lagen.

För att undersöka huruvida det fientliga mediefenomenet är mer framträdande bland de mest politiskt intresserade presenterar vi nedan resultaten för hur olika partisympatisörer med lågt och högt politiskt intresse uppfattar den *sammantagna* vänster-högerriktningen för de sju omfrågade nyhetsmedierna. Vad vi nedan kallar mediasystemets ideologiska lutning (media system bias) har en teoretisk räckvidd från -100 (samtliga nyhetsmedier ses som klart till vänster) till +100 (samtliga nyhetsmedier ses som klart till höger).⁴ Valet att inledningsvis fokusera på partisympati är gjort i syfte att tydliggöra skillnader inom vänster-respektive högergrupperingarna när det gäller det politiska intressets betydelse för bedömningarna av ideologisk lutning i mediasystemet som helhet.

Figur 3 visar medelvärdet för mediasystemets ideologiska lutning hos olika partiers sympatisörer bland de som uppger att de inte är intresserade alls alternativt inte är särskilt intresserade av politik. Viktigt att komma ihåg här är att antalet svarande för respektive parti i vissa fall blir mycket lågt då vi bryter ner resultaten i grupper med lågt och högt intresse. Här kan vi konstatera att de som sympatiserar med Sverigedemokraterna och Kristdemokraterna och som inte har något större intresse för politik, uppfattar det sammantagna medieutbudet som något lutandes åt vänster (-9 och -8) samtidigt som Vänsterpartiets sympatisörer uppfattar medieutbudet som något högerlutande (+6). Skillnaden mellan övriga partisympatisörer

är nästintill negligerbar (-3 bland M-sympatisörer och +1 bland S-sympatisörer). Skillnaderna mellan ytterkanterna bland politiskt ointresserade är dock ytterst marginella om vi jämför med resultaten bland de som säger sig vara ganska eller mycket politiskt intresserade (till höger i figur 3). Tre av gruppjämförelsenav visar på signifikanta skillnader mellan politiskt ointresserade och politiskt intresserade partisympatisörer. Socialdemokrater med högt politiskt intresse (+6) uppfattar mediasystemets ideologiska lutning som mer högerlutande än socialdemokrater med lågt politiskt intresse (+2). Motsvarande signifikanta skillnad hittar vi bland politiskt intresserade moderater (-11 jmf med -3 i gruppen med lågt politiskt intresse). Störst skillnad i synen på mediasystems ideologiska lutning finner vi dock då vi jämför Sverigedemokrater med lågt respektive högt politiskt intresse. Gruppen SD-sympatisörer med lågt politiskt intresse uppfattar det svenska mediasystemets ideologiska lutning som -9, vilket är något till vänster. Ungefär i paritet med gruppen politiskt intresserade moderater. Det upplevda ideologiska lutningen bland politiskt intresserade sverigedemokrater ligger däremot på en helt egen nivå (-27).

Figur 3 *Uppfattningar om mediasystemets ideologiska lutning bland partisympatisörer med lågt och högt politiskt intresse, 2021 (medelvärde)*

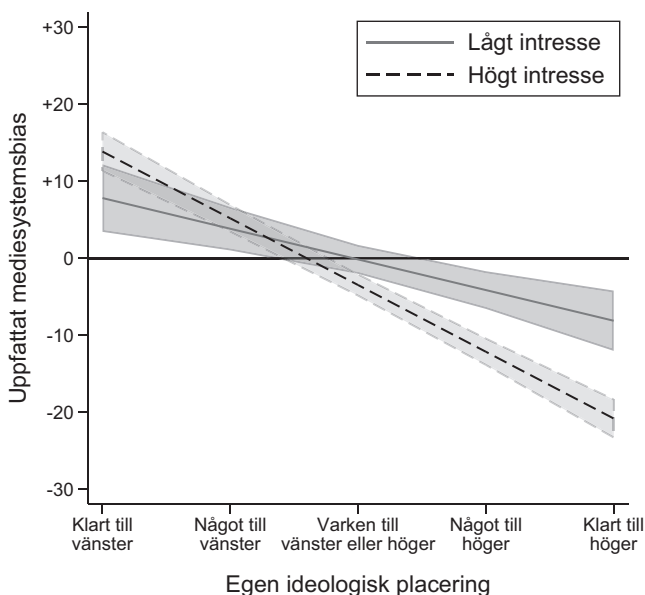

Kommentar: Figuren visar den summerade upplevda ideologiska lutningen för de sju uppmätta nyhetsmedierna nedbrutet per bästa parti och politiskt intresse. Indexet har en teoretisk räckvidd från -100 (samtliga medier uppfattas som klart till vänster) till +100 (samtliga medier uppfattas som klart till höger). Antal svarande per parti i gruppen med lågt politiskt intresse: V=36; S=152; C=42; L=13; M=120; KD=30; MP=17; SD=67. Antal svarande per parti i gruppen med högt politiskt intresse: V=116; S=278; C=69; L=36; M=224; KD=42; MP=42; SD=127.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I figur 4 återvänder vi till svarspersonernas ideologiska position genom att visa de predicerade skattningarna för mediasystemets ideologiska lutning efter vänster-högerplacering bland de med lågt politiskt (streckad linje) och högt politiskt (heldragen linje) intresse då vi också kontrollerar för ålder, utbildning och kön. Analysen ger tydligt stöd åt antagandet att det fientliga mediefenomenet påverkas av graden av politiskt intresse (se även tabell A i appendix). Vi kan konstatera att i gruppen med lågt politiskt intresse är skillnaden i bedömningen av ideologisk lutning 16 (+8 för de klart till vänster och -8 för de klart till höger). I gruppen med stort politiskt intresse är skillnaden betydligt större. Gruppen klart till vänster uppfattar den ideologiska lutningen som +12, vilket betyder att de tycker att mediasystemet som helhet lutar något åt höger. I gruppen som står klart till höger är motsvarande siffra -22, vilket betyder att de tycker att mediasystemet lutar tydlig åt vänster.

Figur 4 Uppfattning om mediasystemets ideologiska lutning efter egen ideologisk placering och politiskt intresse, 2021 (OLS-regression)

Kommentar: Grafen visar resultaten från en OLS-regression där uppfattad ideologisk lutning är den beroende variabeln. Positiva värden innebär att svarande anser att mediasystemet lutar åt höger och negativa värden innebär att svarande uppfattar att mediasystemet lutar åt vänster. De två huvudsakliga oberoende variabelerna i modellen är interaktionen mellan politiskt intresse (0=inte särskilt/inte alls intresserad; 1=mycket/ganska intresserad) och egen vänster-höger placering (1–5). Den heldragna linjen visar det predicerade värdet på uppfattning om det samlade mediasystems ideologiska lutning efter egen vänster-högerplacering i gruppen med lågt politiskt intresse. Den sträckande linjen visar motsvarande predicerade värde bland svarande med högt politiskt intresse. Antal svarande som ingår i modell är 1 548.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Sammantaget visar resultaten i figur 3 och figur 4 stöd för resonemanget att uppfattningar om en ideologiskt färgad nyhetsrapportering är både en funktion av individens egen ideologiska ståndpunkt i samverkan med graden av politiskt intresse. Det här kan vara en viktig insikt att ta med sig då mycket av dagens mediekritik – välgrundad såväl som mer ogrundad – framförs i kanaler som exempelvis Twitter, där en mycket politiskt intresserad elit och allmänhet befinner sig. De åsikter som uttrycks där är knappast en spegling av den breda allmänhetens uppfattningar.

Uppfattningar om ideologisk lutning och medieförtroende

Hittills har vi fokuserat på hur svenska folket uppfattar de sju nyhetsmediernas ideologiska placering och hur dessa skattningar formas av svarspersonernas egen ideologiska identifikation. I nästa steg undersöker vi i vilken utsträckning dessa uppfattningar är kopplade till förtroende för sagda nyhetsrapportering. För att undersöka detta använder vi ett frågebatteri som är snarlikt vad som använts i tidigare års SOM-undersökningar för att mäta medieförtroende. Skillnaden här består i att vi specifikt frågar om förtroendet för respektive mediums nyhetsrapportering, jämfört med den mer allmänna frågan om förtroende för innehållet som helhet (Andersson, 2021).

Störst förtroende har allmänheten för SVT:s och SR:s nyhetsrapportering, med 75 respektive 70 procent ganska eller mycket stort förtroende (tabell 2). Det är att betrakta som höga förtroendesiffror. Jämfört med andra samhällsinstitutioner är det i stort bara sjukvården och polisen som når upp till liknande nivåer (Martinson & Andersson, 2022). De båda public service-aktörerna utmärker sig också i förhållande till andra nyhetsaktörer och kan i det närmaste sägas ha en särställning bland svenska medier. Det är ett resultat som även gäller när utbudet som helhet bedöms, dvs. inte bara nyhetsrapporteringen (Andersson, 2021). En majoritet har också stort förtroende för TV4:s nyhetsrapportering, 62 procent. Därefter följer DN och SvD, för vilka 41 respektive 35 procent har stort förtroende. Lägst är förtroendet för kvällspressens nyhetsrapportering, där 22 procent uppger sig ha stort förtroende för Aftonbladet och 16 procent uttrycker stort förtroende för Expressen. För båda kvällstidningarna gäller att andelen som saknar förtroende är större än andelen som har förtroende. Sett till förtroendebalansen ligger exempelvis Expressen på -17 (andel stort förtroende minus andel litet förtroende), medan DN respektive SR har en förtroendebalans om vardera +31 och +62.

Avslutningsvis fokuserar vi på andelen som uppger att de saknar en uppfattning när det kommer till de sju mediernas nyhetsrapportering. Här finns vi avsevärda skillnader mellan de olika medierna. Mindre än var tionde svarande saknar uppfattning i frågan om förtroende för etermediernas nyhetsrapportering (tabell 2). Detta kan kontrasteras mot hela 31 respektive 38 procent för DN och SvD. Den stora spridningen i andelen med *ingen uppfattning* kan tyckas rationell givet att etermedierna har ett betydligt större antal regelbundna användare jämfört med de båda morgontidningarna.

Tabell 2 Förtroende för olika mediers nyhetsrapportering, 2021 (procent, balansvärde och antal)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	uppfattning	Balansvärde	Summa	Antal svar
Sveriges Television	38	37	13	4	4	4	+67	100	1 597
Sveriges Radio	38	32	12	3	5	10	+62	100	1 542
TV4	21	41	21	6	4	7	+52	100	1 556
Aftonbladet	3	19	31	19	12	16	-9	100	1 525
Expressen	2	14	30	20	13	21	-17	100	1 531
Dagens Nyheter	15	26	18	5	5	31	+31	100	1 508
Svenska Dagbladet	12	23	19	3	5	38	+26	100	1 505

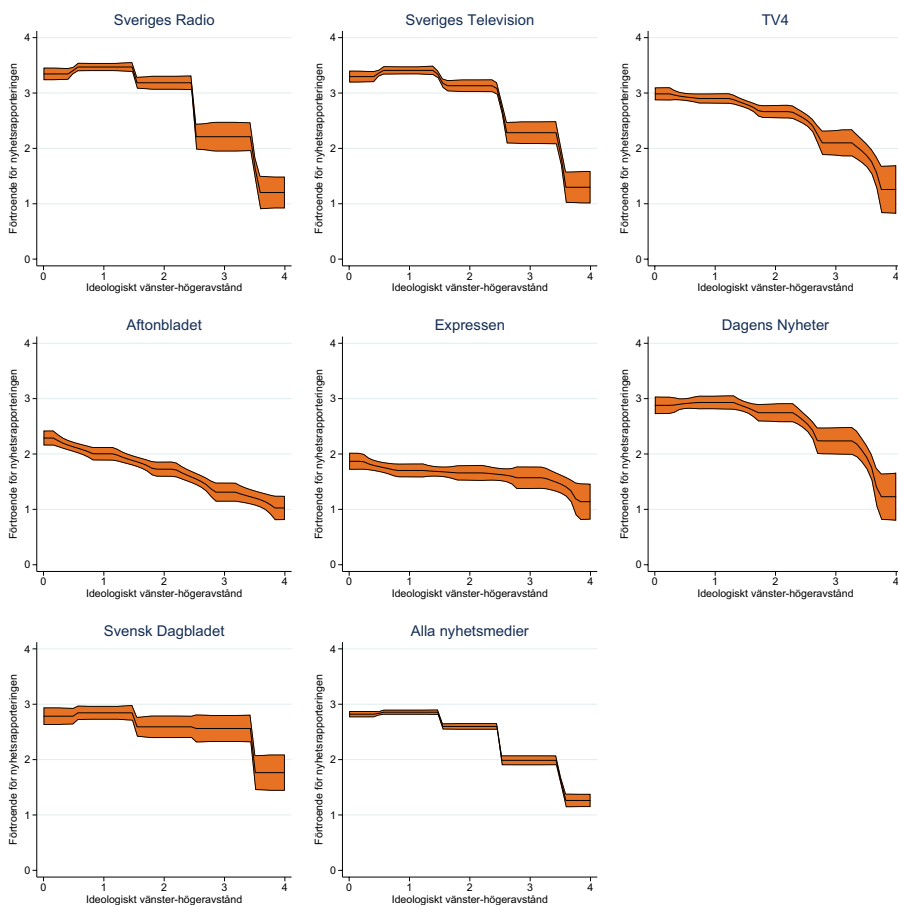
Kommentar: Frågan löd 'Vilket förtroende har du för följande mediers nyhetsrapportering?'. Balansvärdet beräknas som andel stort förtroende minus andel litet förtroende och varierar mellan -100 (alla saknar förtroende) och +100 (alla har stort förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vi avslutar vår analys med att undersöka i vilken utsträckning det finns ett samband mellan förtroende för respektive nyhetsmediums rapportering och hur långt ifrån den svarande uppfattar sig stå mediet i fråga. Resultaten från dessa analyser illustreras i figur 5 nedan. Y-axeln visar förtroendet för respektive nyhetsmediums nyhetsrapportering där högre siffror indikerar högre förtroende. X-axeln visar det upplevda ideologiska avståndet mellan svarspersonen och nyhetsmediet. Värde 0 längs x-axeln betyder att respondentens egen ideologiska identifikation är den samma som den upplevda vänster-högerplaceringen av nyhetsmediet. Variabeln för uppfattat ideologiskt avstånd har ett maximalt värde på 4, det vill säga de fall då respondenten själv identifierar sig som klart till vänster eller klart till höger och placerar nyhetsmediet på motsatt extrem.

Genomgående ser vi ett mönster där förtroendet är högt då det uppfattade ideologiska avståndet är lågt och lägre i de fall då det ideologiska avståndet är stort. Sambandet är emellertid inte helt linjärt utan följer snarare ett mönster där det förefaller finnas ett tröskelvärde, en smärtgräns, där det uppfattade ideologiska avståndet leder till en ansevärd sänkning av förtroendet. Exempelvis är förtroendet för SR, SVT, TV4 och DN relativt stabilt oavsett om det uppfattade ideologiska avståndet är 0, 1 eller 2 skalsteg. Vid ett ideologiskt avstånd på tre skalsteg sker däremot ett avsevärt steg neråt för förtroendet för nyhetsrapporteringen.

Figur 5 Samband mellan ideologiskt avstånd (egen och uppfattad vänster-högerplacering) och förtroende för respektive nyhetsmedium, 2021 (Kernel-weighted local polynomial smoothing regression)

Kommentar: Ideologiskt avstånd är operationaliserat som det absoluta avståndet mellan den egna ideologiska identifikationen och uppfattningen om nyhetsmediet ideologiska placering. Variabeln har en teoretisk räckvidd från 0, där den egna vänster-höger identifikationen är den samma som skattningen för nyhetsmediets rapportering och 4 där nyhetsorganisationen uppfattas stå maximalt långt bort från den egna ideologiska identifikationen. För fullständiga frågeformuleringar se kommentarer till tabell 1 och tabell 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Uppfattningar om medierapporteringens vänster-högerplacering – några slutord

Den samhälleliga och politiska debatten om nyhetsmediernas partiskhet, public servicemediernas uppdrag och liknande har i perioder varit ljudlig, inte minst i sociala medier. Det här kapitlet bidrar till att förstå denna debatt genom att analysera svenska folkets uppfattningar om svenska nyhetsmediers ideologiska placering. Huvudpoängen från dessa analyser är att – överlag – anser allmänheten inte att det finns någon systematisk vänster- eller högervändning i mediernas nyhetsrapportering. Exempelvis säger 75 procent av de svarande att de antingen tycker att Sveriges Televisions nyhetsrapportering står *varken till vänster eller höger* eller att de saknar en åsikt i frågan. Det kan kanske tyckas märkligt givet att public service ofta kritiserats för att luta åt vänster. Denna kritik kommer dock framför allt från en grupp ute på högerkanten, och speglar således inte uppfattningarna hos den breda allmänheten. Inte heller för övriga nyhetsmedier finns någon majoritet för att innehållet skulle vara ideologiskt färgat. För ett av medierna (Aftonbladet) står det visserligen och väger, men totalt sett är den generella bilden av svenska nyhetsmedier inte lutar åt vare sig vänster eller höger. Frågan om förtroende för nyhetsrapporteringen visar också att allmänheten generellt har ett grundmurat förtroende. Det gäller framför allt för public service där mer än sju av tio säger sig ha ganska eller mycket stort förtroende för nyhetsrapporteringen.

Med detta sagt, givet att politisk neutralitet är något som är normativt eftersträvsamt i nyhetsrapporteringen, så visar våra resultat på flera orosmoln längs horisonten. Även om public service överlag ses som opolitisk i sin rapportering finns det en stor grupp till höger som tycker att innehållet har en tydlig vänsterprägel. Tillsammans med analyserna som pekar på vikten av uppfattat ideologiskt avstånd för förtroende så kan dessa resultat vara en pusselbit i att förstå den alltmer polariserade synen på medier generellt och public service specifikt som framträtt det senaste decenniet. Vi finner också flera tecken på att den ideologiska tillhörigheten hos ledarsidorna bland morgon- och kvällstidningarna påverkar synen på nyhetsrapporteringen. Det här är ett viktigt resultat som bör tas i beaktan hos redaktionerna då de märker upp redaktionellt material på sina nyhetssajter. Resultaten indikerar att nyhetskonsumenter inte alltid ser de vattentäta skott mellan ledarredaktioner och nyhetsredaktioner som är självklara för praktiserande journalister.

Även om de innehållsanalyser som görs i samband med val pekar på att innehållet i etablerade nyhetsmedier saknar en systematisk ideologisk vinkling (Johansson & Strömbäck, 2019) är det av yttersta vikt att följa utvecklingen av allmänhetens uppfattningar över tid. Det skulle vara en oroande utveckling om det sker en ökad polarisering i synen på nyhetsrapporteringen. Framförallt om detta får konsekvenser för vilka nyhetsmedier olika grupper vänder sig till och bort ifrån. En polariserad syn på nyhetsmedier, i kombination med stora klyftor i nyhetsanvändning riskerar i

längden att underminera förutsättningarna för ett konstruktivt politiskt samtal där olika grupper delar samma verklighetsbild över viktiga frågor och samhällsproblem. En ökad misstro mot traditionella mediers oberoende och opartiskhet riskerar i sin tur att bidra till en ond spiral där information istället söks hos alternativa eller sociala medier – som i sin tur ofta har ett explicit syfte att misskreditera etablerade nyhetsmedier (Holt, 2016).

APPENDIX

Tabell A OLS-regression över mediasystembias, 2021 (ostandardiserade betakoefficienter, standardfel inom parentes)

	Model 1	Model 2
Politiskt intresse (0-1)	-3.85** (1.20)	10.72** (3.56)
Ideologi (1-5)	-7.56*** (0.47)	-3.98*** (0.95)
Kön (Man=1; Kvinna=0)	-1.19 (1.14)	-1.28 (1.13)
Utbildning (1-4)	-0.04 (0.03)	-0.04 (0.03)
Ålder (16-85)	0.14*** (0.03)	0.14*** (0.03)
Ideologi × Politiskt intresse		-4.68*** (1.08)
Intercept	16.46*** (2.29)	5.09 (3.47)
Antal svarande	1 548	1 548
Adjusted R2	0.16	0.17

Kommentar: Tabellen visar resultaten från en OLS-regression där total mediabias är den beroende variabeln.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Noter

- ¹ Förtroendebalansen beräknas genom att subtrahera andelen med mycket/ganska litet förtroende från andelen med mycket/ganska stort förtroende. Värdet kan variera från -100 till +100, där -100 innebär att alla har litet förtroende och +100 innebär att alla har stort förtroende.
- ² Exempelvis har moderata politiker kallat enskilda tidningar för ”vänstervridna”, och företrädare för Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna har bland annat hävdat att public service ”vänstervrider nyhetsrapporteringen”. För exempel, se t.ex. Bengtsson (2021), Saglam & Roaks (2021), Riedl (2020), Kullgren (2019), Svanström (2017).
- ³ Balansmättet beräknas som andelen som svarar klart/något till höger minus andelen som svarar klart/något till vänster. Värdet kan variera från -100 till +100, där -100 innebär att alla har svarat vänster och +100 att alla har svarat höger.
- ⁴ I efterföljande figur samt i tabell A i appendix presenterar vi motsvarande analys för vänster-högerplacering.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2019). Förtroendet för journalistiken. I Michael Karlsson & Jesper Strömbäck (red) *Handbok i journalistikforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Ulrika (2021). Mediers samhällsvärde och oberoende spelar stor roll för förtroendet. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro(?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika & Oscarsson, Henrik (2020). (Parti)politiserat institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bengtsson, Jesper (2021). *Högerfront mot public service. Vad vill de tre högerpartierna med SVT, SR och UR?* Stockholm: Tankesmedjan Tiden.
- Carlson, Matt, Robinson, Sue & Seth C. Lewis (2021). Digital Press Criticism: The Symbolic Dimensions of Donald Trump's Assault on U.S. Journalists as the "Enemy of the People". *Digital Journalism*, 9(6): 737–754.
- Esser, Frank, Stepińska, Agnieszka & David Hopmann (2017). Populism and the Media. Cross-National Findings and Perspectives. I Toril Aalberg, Frank Esser, Carsten Reinemann, Jesper Strömbäck & Claes H. de Vreese (red) *Populist Political Communication in Europe*. New York: Routledge.
- Fawzi, Nayla (2019). Untrustworthy news and the media as "Enemy of the people?". How a populist worldview shapes recipients' attitudes toward the media. *The International Journal of Press/Politics*, 24(2): 146–164.

- Feldman, Laura (2017). The hostile media effect. I Kate Kenski & Kathleen Hall Jamieson (red) *The Oxford Handbook of Political Communication*.
- Hansen, Glenn J. & Kim Hyunjung (2011). Is the media biased against me? A meta-analysis of the hostile media effect research. *Communication Research Reports*, 28(2): 169–179.
- Holt, Kristoffer (2016). ”Alternativmedier?” – en intervjustudie om mediekritik och mediemisstro. I Lars Truedson (red) *Migrationen i medierna: Men det får en väl inte prata om?* Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Hallin, Daniel & Paolo Mancini (2004). *Comparing media systems: three models of media and politics*. New York: Cambridge University Press.
- Kullgren, Peter (2019). Dags att smalna av public service. *Dagens Nyheter*, 2019-10-02.
- Matthes, Jörg, Maurer, Peter & Florian Arendt (2019). Consequences of politicians’ perceptions of the news media: A hostile media phenomenon approach. *Journalism Studies*, 20(3): 345–363.
- Oleskog Tryggvason, Per (2021). Ideologisk identifikation och fragmenterade nyhetspubliker. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro(?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oleskog Tryggvason, Per (2021). The winner-loser spiral in political news coverage: Investigating the impact of poll coverage on subsequent party coverage. *Political Communication*, 38(6): 672–690.
- Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Johan Hellström (2021). *Demokratirådets rapport 2021: Polarisering i Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Perloff, Richard M. (2015). A three-decade retrospective on the hostile media effect. *Mass Communication & Society*, 18(6): 1–29.
- Riedl, Edward (2020). Public service kan inte fortsätta vara vänstervridet. *Västerbottens-Kuriren*. 2020-08-20.
- Saglam, Elif & Marcellino Roaks (2021). *Sverigedemokraterna och populismen. Retorik eller verklighet?* Eskilstuna/Västerås: Mälardalens högskola.
- Schulz, Anne, Wirth, Werner & Philipp Müller (2020). We Are the People and You Are Fake News: A Social Identity Approach to Populist Citizens’ False Consensus and Hostile Media Perceptions. *Communication Research*, 47(2): 201–226.
- SOU 1975:78 (1975). *Svensk press. Pressens funktioner i samhället*. Stockholm: Fritzes förlag.
- SOU 1995:37 (1995). *Vårt dagliga blad. Stöd till svensk dagspress*. Stockholm: Fritzes förlag.
- Strömbäck, Jesper, Tsfati, Yariv, Boomgaarden, Hajo, Damstra, Alyt, Lindgren, Elina, Vliegthart, Rens & Torun Lindholm (2020). News media trust and its impact on media use: Toward a framework for future research. *Annals of the International Communication Association*, 44(2): 139–156.

- Svanström, Stefan (2017). Sluta med tramsprogram, SVT. *Dagen*, 2017-10-19.
- Vallone, Roger P., Ross, Lee & Lepper, Mark R. (1985). The hostile media phenomenon: biased perception and perceptions of media bias in coverage of the Beirut massacre. *Journal of personality and social psychology*, 49(3): 577.
- Weibull, Lennart (1983). *Svensk tidningsläsning*. Stockholm: Liber.
- Weibull, Lennart & Ingela Wadbring (2020). *Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Lund: Studentlitteratur.

FÄRRE BESÖK, ÖKAT FÖRTROENDE

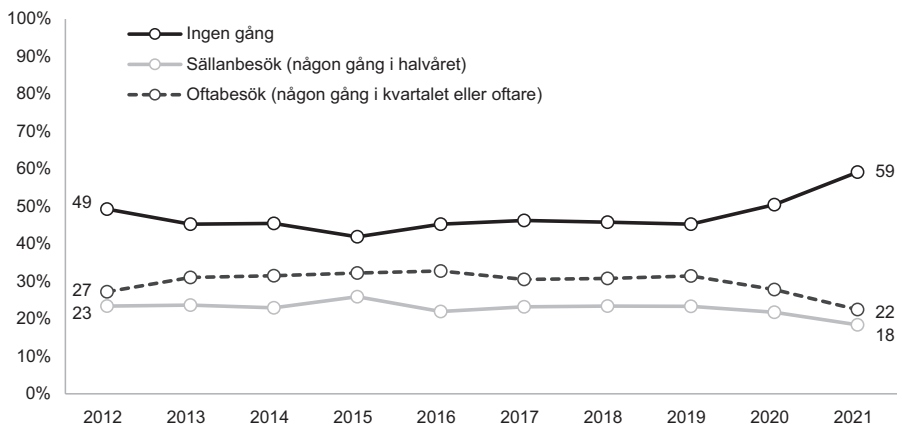
JONAS SÖDERHOLM, MALIN ÖGLAND OCH
DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

Andelen svenskar som uppger att de besökt bibliotek under den senaste 12-månadersperioden har minskat betydligt i jämförelse med 2020. Minskningen framträder i alla åldersgrupper och oavsett kön, bostadsort eller utbildningsnivå, och är därför troligen kopplat till coronapandemin och de restriktioner och råd som förmedlades i syfte att minska smittspridningen. Resultaten visar också att yngre är mer benägna att besöka bibliotek än äldre. Bland 16–29-åringar är det vanligare att ha besökt bibliotek än att inte ha gjort det. När det gäller besökarens benägenhet att använda biblioteket som studie-/arbetsplats, be bibliotekarier om hjälp, eller delta i evenemang som äger rum på biblioteket, är det få som nyttjat dessa tjänster. Bland de svarande är det endast 2–8 procent som uppger att de gjort något av detta ofta. Vidare visar undersökningen att de minskade besöken inte har haft någon negativ påverkan på bibliotekens förtroendekapital – tvärtom har förtroendet för biblioteken ökat 2021. Störst är skillnaden bland 16–29-åringar, där andelen med stort förtroende har ökat 18 procentenheter mellan 2020 och 2021 (6 procentenheter jämfört med 2019). Det är också denna åldersgrupp som hyser störst förtroende.

Precis som under pandemins första år var rekommendationen från Folkhälsomyndigheten under 2021 fortsatt att allmänheten skulle hålla avstånd, arbeta hemifrån i den mån det fungerade och stanna hemma vid sjukdomssymptom (Folkhälsomyndigheten, 2021). Universitet och högskolor lade om sin undervisning från campus till distans. Biblioteken var öppna men med begränsad verksamhet (Rundqvist, 2021). Vanligt förekommande aktiviteter på folkbibliotek, såsom besök av förskolegrupper, sagostunder, läxhjälp, språkcaféer och föreläsningar av olika slag, kunde inte genomföras i det fysiska rummet. En del aktiviteter erbjöds istället via digitala kanaler.

Trots de digitala möjligheterna har det skett en signifikant uppgång i andelen som svarar att de under de senaste 12 månaderna inte har besökt något bibliotek alls. År 2021 uppger 59 procent att de inte har besökt något bibliotek, vilket kan jämföras med 50 procent år 2020 och 45 procent år 2019. Pandemin förefaller ha haft en omfattande påverkan på biblioteksbesöken. Bland respondenterna har 22 procent angivit att de har besökt biblioteket ofta och 18 procent har angivit att de har besökt biblioteket någon gång i halvåret, vilket ska jämföras med 28 respektive 22 procent år 2020.

Figur 1 Biblioteksbesök bland 16–85-åringar, 2012–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek'. Svarsskalan var 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'. Kurvan "Oftabesök" utgörs av de som svarat att de besöker biblioteket flera gånger i veckan, någon gång i veckan, någon gång i månaden och någon gång i kvartalet. Kurvan "Sällanbesök" utgörs av de som svarat att de besökt biblioteket någon gång i halvåret och någon gång under de senaste 12 månaderna. Antal svarande 2021 var 4 609.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2021.

Biblioteksbesök i olika samhällsgrupper under pandemin

Minskningen av antalet biblioteksbesök syns i alla åldersgrupper, även om förändringen i den yngsta åldersgruppen, 16–29 år, inte är fullt så stor som i övriga grupper. Bland 16–29-åringar är det fortfarande fler som besöker bibliotek än som inte gör det. Bland biblioteksbesökarna i denna grupp är mer än hälften studerande. Av de totalt 297 studerande i gruppen 16–29 år var 30 procent sällanbesökare och 38 procent ofta-besökare. Studerande är en grupp som man kan anta har ett återkommande behov av bibliotekstjänster, varför resultatet inte är särskilt anmärkningsvärt.

Den mest dramatiska förändringen står gruppen 30–49-åringar för. Här uppgår 53 procent att de inte har besökt något bibliotek under de senaste 12 månaderna, vilket är en kraftig ökning jämfört med 2020 då 42 procent uppgav att de inte hade besökt något bibliotek under året (Söderholm m.fl., 2021). I åldersgruppen 30–49 år var det knappt 7 procent som svarade som svarade att de studerar, och bland dessa kan vi se att 26 procent var sällanbesökare och 49 procent ofta-besökare. Dessa procentsatser ska dock tolkas med viss försiktighet då det rör sig om få respondenter (totalt 87 studerande). När det gäller åldersgruppen 50–64 har andelen icke-besökare ökat från 58 till 67 procent mellan 2020 och 2021, och

i den äldsta åldersgruppen har andelen icke-besökare ökat från 57 till 64 procent (Söderholm m.fl., 2021).

Kvinnor besöker bibliotek mer ofta än män. I 2021 års mätning kan vi dock se att andelen kvinnor som aldrig besökt något bibliotek under året nu är större än andelen som har besökt bibliotek. Andelen icke-besökare bland kvinnor har ökat från 46 procent 2020 till 56 procent 2021. Andelen icke-besökare bland män har också ökat under samma period, från 55 procent till 63 procent (jfr. Söderholm m.fl., 2021).

Tabell 1 Biblioteksbesökare efter ålder, kön, boendeområde och utbildningsnivå, 2021 (procent)

	Ingen gång	Någon gång om året/ i halvåret	Någon gång i kvartalet eller oftare	Antal svarande
Samtliga	59	18	22	4 609
Ålder				
16–29 år	43	27	29	584
30–49 år	53	22	25	1 265
50–64 år	67	17	16	1 236
65–85 år	64	13	23	1 524
Kön				
Kvinnor	56	18	27	2 417
Män	63	19	18	2 177
Boendeområde				
Ren landsbygd	71	13	17	686
Mindre tätort	60	18	22	868
Stad eller större tätort	57	20	23	2 228
Stockholm, Göteborg, Malmö	55	18	27	765
Utbildning				
Låg	73	13	14	649
Medellåg	68	18	14	1 336
Medelhög	58	19	23	1 035
Hög	46	21	33	1 506

Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek'. Svarsskalan var 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

När det gäller boendeort syns samma mönster som för övriga grupper: andelen som inte har besökt bibliotek under året har ökat. Oberoende av boendeort är det nu fler som aldrig har besökt ett bibliotek under året jämfört med de som har besökt bibliotek. Bland boende i landsbygd uppger 71 procent att de inte har besökt något bibliotek under de senaste 12 månaderna. Bland boende i Stockholm, Göteborg och Malmö utgörs den största gruppen, 45 procent, av de som besökt bibliotek under året. Troligen är närheten till bibliotek en viktig faktor som förklarar varför de som bor i glesbygd har besökt bibliotek i mindre utsträckning än storstadsbor.

Det generella mönstret framträder även oberoende av svarspersonernas utbildningsnivå, det vill säga att andelen som inte besökt bibliotek någon gång under det gångna året har ökat. Den ökning som kunde ses mellan 2019 och 2020 i gruppen med låg utbildningsnivå, där en större andel av respondenterna uppgav att de under det gångna året hade besökt något bibliotek (se Eriksson m.fl., 2020; Söderholm m.fl., 2021), har i den senaste undersökningen från 2021 till viss del raderats.

Eftersom coronapandemin förefaller ha fått konsekvenser för människors vanor att besöka bibliotek, oavsett svarspersonernas ålder, kön, bostadsort eller utbildningsnivå, är det extra spännande att undersöka i vilken utsträckning människor eventuellt har saknat att kunna besöka bibliotek under pandemin. För denna analys använder vi frågan *”Om du tänker på de begränsningar som förekommit under pandemin, hur ofta har du saknat att göra följande?”*, vilken har ställts inom ramen för forskningsprojektet Kultur, hälsa och personlighet vid Göteborgs universitet (se vidare Holmberg & Weibull, 2022; Holmberg, Weibull & Gunnarsson, 2013; Holmberg & Weibull, 2012). I tabell 2 redovisas hur olika grupper av biblioteksbesökare respektive icke-besökare har svarat på frågan om saknad. Vi kan konstatera att 65 procent av de som inte har besökt bibliotek under året inte heller har saknat att kunna göra det, vilket inte är särskilt förvånande. I gruppen som kännetecknas av mer frekvent biblioteksbesökande, det vill säga de som besöker bibliotek någon gång i kvartalet eller oftare, uppger 59 procent att de mycket ofta eller ganska ofta har saknat att besöka bibliotek. De som redan besöker bibliotek regelbundet tycks alltså sakna att inte kunna göra det oftare, medan de som inte besöker bibliotek inte heller har saknat att kunna göra det.

Tabell 2 Saknat att kunna besöka bibliotek under pandemin, 2021 (procent)

Besökt bibliotek	Mycket ofta	Ganska ofta	Inte särskilt ofta	Inte alls	Antal svar
Ingen gång	2	5	28	65	928
Någon gång om året/i halvåret	4	18	55	23	284
Någon gång i kvartalet eller oftare	21	38	30	11	331

Kommentar: Frågorna löd 'Om du tänker på de begränsningar som förekommit under pandemin, hur ofta har du saknat att göra följande? – Besöka bibliotek' och 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek'. Svarsalternativen för första frågan framgår av tabellen. För andra frågan var svarsskalan 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vad gör besökarna på biblioteket?

I 2021 års nationella SOM-undersökning har vi också ställt frågor om vad besökare gör när de är på biblioteket. De specifika områden som vi har frågat om är i vilken utsträckning respondenterna har använt någon studie-/arbetsplats på biblioteket, om de har frågat bibliotekarie om hjälp samt om de har tagit del av evenemang på bibliotek. Under våren 2021 när dessa frågor planerades, trodde vi inte att pandemin skulle fortsätta även under hösten, det vill säga då SOM-undersökningen genomfördes. Det gjorde den dock, vilket fick till följd att de flesta evenemang och aktiviteter, som nämnts, ställdes in av biblioteken eller flyttades till en digital plattform. Sett mot denna bakgrund är det inte helt oväntat att en mycket stor majoritet av respondenterna, 93 procent, har svarat att de inte tagit del av något evenemang på bibliotek under de senaste 12 månaderna, räknat från hösten 2021. Givet den rådande situationen kanske de 8 procent som uppgav att de faktiskt hade tagit del av något evenemang, snarast ska betraktas som en succésiffra för bibliotekens del? Gällande de båda andra frågorna kan nämnas att 22 procent svarade att de frågat en bibliotekarie om hjälp medan 10 procent angav att de använt en studie- eller arbetsplats på biblioteket. Hur utfallet hade sett ut om det inte funnits någon coronapandemi kan vi förstås bara spekulera i. Det kommer dock att vara intressant att framöver kunna följa hur svarmönstren utvecklar sig i takt med att pandemin släpper sitt grepp om vardagen och livet ter sig mer likt det vi tidigare varit vana vid.

Tabell 3 Vad besökarna gör på biblioteket, 2021 (procent)

	Använt studie-/ arbetsplats på bibliotek	Frågat bibliotekarie om hjälp	Tagit del av evenemang på bibliotek
Ingen gång	90	78	93
Någon gång om året/ i halvåret	6	13	6
Någon gång i kvartalet eller oftare	4	8	2
Antal svar	1 523	1 524	1 521

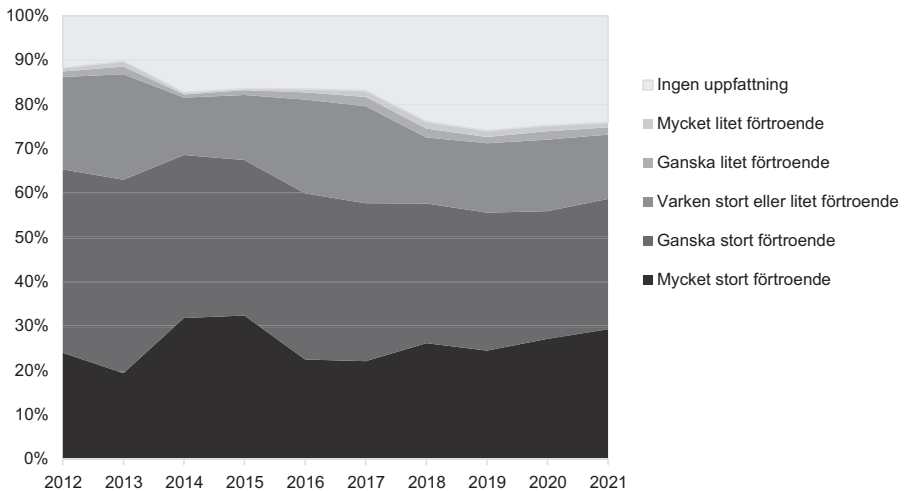
Kommentar: Frågan löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Använt studie-/arbetsplats på bibliotek, Frågat bibliotekarie om hjälp, Tagit del av evenemang på bibliotek'. Svarsskalan var 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'. Notera att den totala procentsumman som följd av avrundning blir 99 för "frågat bibliotekarie" och 101 för "tagit del av evenemang".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Det är dock inte första gången som frågor har ställts om vad besökare har gjort på biblioteket. I SOM-antologin *Land, du välsignade* (Holmberg & Weibull, 2001) finns till exempel kapitlet "Vad gör folk på biblioteket?" (Höglund & Johansson, 2001), där författarna bland annat undersöker om, och i så fall hur ofta, människor använder studieplatser, går på kulturarrangemang och frågar bibliotekspersonalen om hjälp att hitta information. Resultaten från år 2000 visade att 69 procent hade besökt bibliotek någon gång under året. Av dessa uppgav 60 procent att de hade frågade bibliotekspersonalen om hjälp, 31 procent att de gått på ett kulturarrangemang och 17 procent att de använt en studieplats på biblioteket (Höglund & Johansson, 2001). Vi kan alltså se en dramatisk skillnad vad gäller att göra olika aktiviteter på bibliotek mellan åren 2000 och 2021 och den stora frågan blir förstås hur mycket av 2021 års utfall som beror på pandemin. Kommer besökarna återvända till biblioteken efter pandemin och hur kommer biblioteksrummet då tas i bruk? Har människor kanske hunnit utveckla nya vanor som kommer att innebära behov av nya verksamheter från bibliotekens sida?

Stabilt förtroendet för biblioteken

Biblioteken har länge haft ett stort förtroendekapital. Det är ett förhållande som gäller även 2021. Bland respondenterna i den nationella SOM-undersökningen uppger 58 procent att de har mycket eller ganska stort förtroende för biblioteken (tabell 4). Fråga som ställdes var "Vilket förtroende har du för följande institutitioner?" följt av alternativet "Biblioteken". Jämfört med 2020 har förtroendet ökat 2 procentenheter.

Figur 2 Förtroende för biblioteken, 2012–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken'. Svarsalternativen är 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende' samt 'Ingen uppfattning'. Antal svarande 2021 var 1 519.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2021.

Förtroendet för biblioteken är jämförbart med exempelvis det för Folkhälsomyndigheten, 62 procent, och Valmyndigheten, 56 procent, men lägre än för sjukvården, för vilken hela 74 procent har stort förtroende. Parat med de minskade biblioteksbesöken som diskuterats ovan, håller alltså bilden från 2020 års SOM-undersökning i sig, det vill säga att förtroendet tycks vara bibehållet och rentav ha stärkts i kristid, oavsett om medborgarna haft möjlighet att faktiskt besöka biblioteken eller inte. Det speglar resultatet från en användarstudie som genomförts i en kandidatuppsats från Bibliotekarieutbildningen vid Högskolan i Borås, med fokus på användarnas uppfattningar om folkbibliotekens omställning i samband med coronapandemin (Udd & Ekman, 2021). I uppsatsen konstateras att biblioteket åtnjuter ett högt förtroende bland deltagarna, trots att dessa intressant nog inte ansåg att deras behov hade blivit tillgodosedda i någon högre grad (Udd & Ekman, 2021:23). Det tyder på att biblioteket har ett stort symboliskt värde för deltagarna och att bilden av biblioteket som en värdefull och tillitsfull organisation är så stark, att deltagarna har overseende med eventuella brister i bibliotekens arbete under pandemin.

Tabell 4 Förtroende för fyra olika institutioner, 2021 (procent, förtroendebalans)

	Biblioteken	Folkhälso- myndigheten	Valmyndig- heten	Sjukvården
Mycket stort förtroende	29	21	24	24
Ganska stort förtroende	29	41	32	50
Varken stort eller litet förtroende	14	22	22	16
Ganska litet förtroende	2	7	3	7
Mycket litet förtroende	1	4	3	3
Ingen uppfattning	24	4	16	1
Förtroendebalans	+56	+52	+50	+63
Antal svar	1 519	1 576	1 563	1 576

Kommentar: Frågan löd 'Vilket förtroende har du för följande institutioner?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Förtroendebalansen beräknas genom att andelen litet förtroende subtraheras från andelen stort förtroende. Måttet kan variera mellan -100 (alla svarar litet förtroende) och +100 (alla svarar stort förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

När förtroende redovisas utefter hur frekvent deltagarna uppger att de besökt bibliotek, är det framför allt ofta-besökarna som svarar att de har stort förtroende för biblioteken, 84 procent (tabell 5). Lägst andel förtroendefulla återfinns följaktligen bland de som uppger att det har besökt biblioteken – vilket dock inte betyder att gruppen sammantaget kan sägas uttrycka ett lågt förtroende. Icke-besökarna är den grupp som har jämnast spridning över de olika svarsalternativen. Mer än hälften (53 procent) av icke-besökarnas förtroende utgörs av de neutrala alternativen ”Varken eller” och ”Ingen uppfattning”. Om vi isolerar de icke-besökarna som faktiskt graderar sitt förtroende i någon riktning (litet/stort), visar det sig att en stor majoritet, 91 procent, uppger att de har stort förtroende. Det tycks alltså som att biblioteksbesök påverkar i vilken utsträckning svarspersonerna tar ställning i någondera riktningen, snarare än att besöksfrekvensen delar in människor i förtroendefulla (exempelvis frekventa användare) respektive icke-förtroendefulla (exempelvis icke-användare).

Tabell 5 Förtroende för bibliotek utifrån besöksfrekvens, 2021 (procent)

Biblioteksbesök, frekvens	Ganska litet/ mycket litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska stort/ mycket stort förtroende	Ingen uppfattning	Antal svarande
Ingen gång	4	17	43	36	843
Någon gång om året/i halvåret	2	13	75	10	305
Någon gång i kvartalet eller oftare	1	9	84	6	335

Kommentar: Frågan om biblioteksbesök löd 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek'. Svarsskalan var 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'. Frågan om förtroende löd 'Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende' samt 'Ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

När det gäller olika demografiska faktorer roll för de svarandes förtroende för bibliotek, liknar det i stort de förhållanden som framkommit vid tidigare års undersökningar, exempelvis att förtroende är högre hos högutbildade och boende på större ort. Liksom tidigare handlar skillnaderna mellan grupperna om proportionerna mellan stort förtroende och de neutrala¹ svarsalternativen 'varken stort eller litet förtroende' och 'ingen uppfattning'. I de flesta grupper är andelen som uppger stort förtroende högre än den sammantagna andelen som svarar något av de neutrala alternativen. Undantag gäller för utbildningsnivå som är den bakgrundsfaktor som ger störst variation mellan olika gruppers förtroendebedömningar. Av de som svarar att de har låg utbildning är det 34 procent som anger stort förtroende för biblioteken och 62 procent som svarar neutralt. Omvänt uppger 78 procent av de högutbildade stort förtroende och 21 procent neutralt.

Tabell 6 Förtroende för biblioteken, efter ålder, kön, boendeområde och utbildningsnivå, 2021 (procent)

	Ganska litet/ mycket litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska stort/ mycket stort förtroende	Ingen uppfattning	Antal svarande
Alder					
16–29 år	1	15	67	17	183
30–49 år	3	17	65	15	433
50–64 år	3	14	58	24	399
65–85 år	3	13	51	34	504
Kön					
Kvinna	1	14	64	21	786
Man	4	15	53	28	728
Boendeområde					
Ren landsbygd	3	15	51	31	231
Mindre tätort	3	15	56	26	294
Stad eller större tätort	2	13	61	23	712
Stockholm, Göteborg, Malmö	4	14	65	17	252
Utbildningsnivå					
Låg	4	13	34	49	208
Medellåg	3	18	50	29	450
Medelhög	3	15	60	23	344
Hög	2	11	78	10	479

Kommentar: Frågan löd 'Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende' samt 'Ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

De fyra åldersgrupperna är särskilt intressanta att beakta när det gäller förändringar mellan 2020 och 2021. År 2021 är den yngsta åldersgruppen, 16–29-åringarna, de som i störst utsträckning uttrycker stort förtroende för biblioteken, 67 procent. Vid föregående mättillfälle, 2020, var motsvarande siffra 18 procentenheter lägre, det vill säga 49 procent stort förtroende. Det är oklart vad 2020 år låga förtroendenivå berodde på men det kan tänkas vara relaterat till att många gymnasieelever tvingades söka andra studieplatser på grund av tidvis stängda skolor och därmed sökte sig till bland annat folkbiblioteken och då inte var helt nöjda med den upplevelsen. Det kan också tänkas vara relaterat till stängda gymnasiebibliotek om de svarande räknar in dessa i sitt svar. Studerande på högskolor och universitet hade även de begränsad fysisk tillgång till sina bibliotek. Det höga förtroendet hos unga år 2021

är en klar återgång – till och med en ökning – till 2019 års nivå, då 61 procent av de unga svarade att de hade stort förtroende för biblioteken.

För övriga åldersgrupper kan vi se att andelen med förtroende successivt minskar med ökande ålder, där 65–85-åringar uttrycker det lägsta förtroende med 51 procent. I tidigare års undersökningar har mönstret varit att de två mellersta åldersgrupperna har haft störst förtroende för biblioteken. År 2021 förändras detta då det istället sker en förskjutning mot den yngsta åldersgruppen. Att cirka hälften av den äldsta åldersgruppen 65–85 år uppger stort förtroende är visserligen konsistent med tidigare år. Dock har pandemin satt nytt ljus på äldres hälsa, utsatthet och isolering, vilket gör gruppen särskilt relevant att uppehålla sig vid. Äldre medborgares utsatthet under pandemin har präglats av bristande social kontakt, något som bibliotek till viss del potentiellt kan hjälpa till att motverka. Samtidigt medför det utmaningar och risker i att bibliotek och bibliotekarier axlar en större social roll än de får erkännande eller resurser för (Lenstra m.fl., 2021). Specifikt gällande förtroende, så kan det finnas ett visst positivt samband mellan äldres institutionella förtroende å ena sidan och deras hälsa, välmående och rentav mortalitet (Lee, 2022). Det finns alltså anledning att närmare studera vilken roll äldres förtroende för biblioteket spelar ur ett större perspektiv, med avseende på exempelvis folkhälsa. Det behövs mer kunskap om vad som konstituerar skillnaderna i förtroende mellan de olika åldersgrupperna och hur förbättringsområden kan identifieras däri, för att biblioteket ska utgöra en relevant institution för utsatta i gruppen av äldre användare och erhålla deras förtroende.

Avslutande diskussion

Resultaten rörande bibliotek i den nationella SOM-undersökningen 2021 kan summeras i ordet *fortsättning* – fortsättningsvis minskade besök och samtidigt ett fortsatt större förtroende. En någorlunda säker slutsats vi kan dra efter att dessa förhållanden observerats nu under två år torde vara följande: Biblioteket som institution har en fortsatt stark relation till medborgarna som inte enbart är avhängig bibliotekets omedelbara, kortsiktiga förmåga att leverera vissa tjänster och utbud. Eftersom de faktiska biblioteksbesöken gått ner så förmodar vi att allmänhetens förtroende för biblioteken är avhängigt även andra mer långsiktiga erfarenheter och grundläggande värderingar. Förtroendet för biblioteken kanske också är kopplat till idéer kring vad biblioteket fortfarande gör och betyder för andra människor även om en själv har valt att avstå från besök under pandemin. Det är tänkbart att det avstånd i tid och rum som uppstått mellan det fysiska biblioteket och många av dess användare under pandemin rentav har stärkt biblioteket som idé. I skrivande stund har restriktionerna i samhället lyfts sedan några månader och biblioteken tycks alltså vara i en position där de landar springande. Kanske återgår biblioteken inte helt och hållet till ett tidigare tillstånd. Istället är det en ny postpandemisk tillvaro biblioteken och dess besökare tillsammans möter. Förutsatt att samhället

kan fortsätta vara öppet så kommer det bli mer spännande än kanske någonsin att följa upp bibliotekens samhällseliga roll. Såväl biblioteken som användarna kommer tillbaka med nya erfarenheter och förväntningar. Formerna för arbete, studier, kultur och umgänge har utvecklats. Det återstår att se vad det innebär för bibliotekens relevans och legitimitet.

Not

- ¹ Neutrala i bemärkelsen att svarsalternativen inte påverkar förtroendebalansen positivt eller negativt.

Referenser

- Eriksson, Catarina, Malin Ögland & David Gunnarsson Lorentzen (2020). Uppsprickande molnighet – nyanser av grått på bibliotek. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Folkhälsomyndigheten (2021). Nyhetsarkiv för 2021. <https://www.folkhalsomyndigheten.se/nyheter-och-press/nyhetsarkiv/2021/>
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2001). *Land, du välsignade*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2012). Kultur befrämjar hälsa. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2022). Saknade fritidsaktiviteter under pandemin. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Henrik Oscarsson & Nora Theorin (red) *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Mattias Gunnarsson (2013). Må bättre av kultur – en personlighetsfråga? I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Höglund, Lars & Margareta Johansson (2001). Vad gör folk på biblioteken? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lee, Sunwoo (2022). Subjective well-being and mental health during the pandemic outbreak: Exploring the role of institutional trust. *Research on Aging*, 44(1): 10–21.
- Lenstra, Noah, Fatih Oguz, Joseph Winberry & Lindsey S. Wilson (2021). Supporting social connectedness of older adults during the COVID-19 pandemic: The role of small and rural public libraries. *Public Library Quarterly*, 1–21.

- Lundin, Sebastian (2022). *"Biblioteket är inte en mötesplats": Folkbibliotekens programverksamhet under Covid-19 pandemin och om vad de kvardröjande konsekvenserna kan bli* (kandidatuppsats). Borås: Högskolan i Borås.
- Rundqvist, Elisabet (2021). Public libraries as a vital social function or something we can do without in times of crises. The Swedish reaction to Covid-19. *Alexandria: The Journal of National and International Library and Information Issues*, 30(2–3): 247–255.
- Söderholm, Jonas, Malin Ögland & David Gunnarsson Lorentzen (2021). Biblioteken fortsatt starka trots kristid. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Udd, Frida & Isabella Ekman (2021). Användarnas uppfattning av folkbibliotekens omställning under covid-19 pandemin: en kvalitativ studie om folkbibliotekets legitimitet (kandidatuppsats). Borås: Högskolan i Borås.

Opinion
&
attityder

IDEOLOGISKA SKILJELINJER I STÖDET FÖR EU

MARCUS WEISSENBILDER OCH ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Efter ett drygt kvartssekels medlemskap i den Europeiska unionen har den svenska EU-opinionen blivit mer positiv och stabiliserats kring en majoritet som är för medlemskapet. Stora ideologiska skillnader syns dock i stödet, där de som står klart till höger inledde medlemskapet med ett starkt stöd, medan mätningar de senaste åren visar ett något minskande stöd i denna grupp. De till vänster har däremot blivit betydligt mer positiva till EU. Utvecklingen speglar en förändring som syns i flertalet EU-länder, där de partier som är på högerkanten nu i hög grad samlar de delar av befolkningen som är kritiska till EU. Det faktum att de två nya blocken i svensk politik nu innefattar de två partier som är mest kritiska till EU i Sverige (Vänsterpartiet respektive Sverigedemokraterna) väcker frågor om hur de potentiella regeringskonstellationerna ska fatta beslut kring EU-frågor. Troligt är att det även i framtiden krävs samarbeten över blockgränserna för att nå majoriteter inom detta område.

Sverige anslöt sig som medlem till EU den 1 januari 1995, efter att en knapp folkomröstningsmajoritet en och halv månad tidigare hade givit sitt stöd till ett unionsinträde. Stödet svängde dock snabbt och de första åren av medlemskapet präglades snarast av en viss skepsis i befolkningen, där motståndet mot Sverige som en del av unionen var större än stödet. Diskussionen om ett utträde ur EU höll sig under lång tid levande såväl i politiken som i samhällsdebatten. Även om det politiska motståndet mot EU successivt har slätats ut, lämnades den senaste motionen angående en folkomröstning om ett svenskt utträde in till riksdagen i mitten av september 2021 av den politiska vilden Amineh Kakabaveh (Motion 2021/22:3). Motionen avslogs i mars 2022. Tidigare SOM-undersökningar har dock visat att just EU-medlemskapet är en av de frågor där en majoritet föredrar en folkomröstning över riksdags- och regeringsbeslut (Andersson & Oscarsson, 2017).

Efter fyra decennier av successiv utökning blev EU för första gången mindre i samband med Storbritanniens utträde 31 januari 2020. Även om detta var den första gången ett land har lämnat unionen har det brittiska utträdet bidragit till svallvågor även i andra EU-länder. Social identitet och ett ökat behov av att betona den egna nationens värde är två faktorer som lyfts fram som betydelsefulla för att förklara ett ökat missnöje mot EU och andra internationella organisationer i en del länder (jfr. Cislak m.fl., 2020; Goodwin, 2016). Cislak med kollegor (2020) lyfter Polen som exempel på ett EU-land som objektivt har tjänat ekonomisk på

att ansluta sig till unionen (se t.ex. Cieslak-Wróblewska, 2019), samtidigt som allt fler röster gör gällande att medlemskapet har inneburit ökade kostnader för landet såväl som minskat nationellt självbestämmande. Sådana uppfattningar är framför allt förknippade med politisk orientering, där grupper som placerar sig långt till höger är mest benägna att förespråka en Polexit (Cisłak m.fl., 2020:6). Utöver den vikt invandringsfrågan spelade för Storbritanniens utträde ur EU (Macdougall m.fl., 2020) har liknande utfall kring självbestämmande och identitet även kunnat ses i studier av britters inställning till Brexit (Cisłak m.fl., 2020:13; Henderson m.fl., 2017).

Hur ser det då ut med den svenska EU-opinionen? Är allmänheten fortfarande positiv till EU i allmänhet och till det svenska medlemskapet i synnerhet? Och i vilken mån gäller fortfarande de ideologiska och partipolitiska skillnader i synen på EU som kunnat skönjas under 1990- och 2000-talet? Dessa frågor kommer att granskas närmare i det här kapitlet. Därtill kommer även allmänhetens syn på olika politiska förslag som rör EU:s verksamhet att analyseras, liksom möjligheterna för de två blocken i svensk politik att skapa majoriteter kring EU-frågor.

Det höga stödet för Sveriges EU-medlemskap håller i sig

Stödet för det svenska EU-medlemskapet har under de senaste åren legat på sin högsta nivå sedan SOM-institutet började ställa frågan till allmänheten för cirka 30 år sedan. Toppnoteringen nåddes 2018, då 59 procent av allmänheten uppgav sig vara för medlemskapet i EU. I den senaste undersökningen från 2021 låg andelen på 57 procent.

Det är dock långt ifrån alltid som opinionsstödet för EU har legat på så höga nivåer. Längre befann sig stödet för det svenska medlemskapet på nivåer under 50 procent. Första gången stödet passerade över 50-procentsnivån var åren 2009–2010. Det blev dock en kortvarig uppgång, som i spåren av eurokrisen förbyttes i en tydlig nedgång mellan 2011–2013 (Weissenbilder & Andersson, 2021:255). Därefter ökade stödet successivt igen, vilket inte minst kunde noteras i 2019 års val till Europaparlamentet, där svenskarnas valdeltagande blev det högsta sedan inträdet i unionen (Valmyndigheten, 2020).

Som läget har sett ut under de senaste fyra åren, 2017–2021, förefaller inställningen till medlemskapet ha stabiliserat sig på en fortsatt hög nivå. Omvänt har också motståndet stagnerat på en nivå där omkring var sjätte person säger sig vara huvudsakligen emot Sveriges medlemskap i EU. Den positiva trenden gäller dock inte bara för Sverige. Överlag har stödet för EU vuxit sig större i många medlemsländer. En klar majoritet av EU-medborgarna anser exempelvis att det egna landet har tjänat på att ingå i den Europeiska unionen (Eurobarometer, 2019), en uppfattning som inte minst förefaller ha stärkts i spåren av Brexit. Därtill har förtroendet för EU ökat under coronapandemin, vilket sannolikt hänger samman

med hur människor upplever att unionen har lyckats hantera de utmaningar och svårigheter som pandemin medfört (Eurobarometer, 2021).

Motsatta ideologiska attitydförändringar över tid

När svenska folket under senhösten 1994 skulle rösta för eller emot ett EU-medlemskap, var det knappast tal om att det fanns något entydigt partipolitiskt förhållningssätt bland förespråkare respektive motståndare (Esaiasson, 1996). Bland motståndarna fanns förvisso olika organisationer och kampanjförningar, men dessa var i vissa fall partipolitiskt obundna eller bestod av organisationer med bl.a. EU-kritiska politiker från Vänsterpartiet, Miljöpartiet, Socialdemokraterna och Centerpartiet. Ja-sidan bestod i sin tur bland annat av då sittande respektive före detta statsministrar från Socialdemokraterna och Moderaterna, samt av partiledare från Folkpartiet (idag Liberalerna) och Centerpartiet. Inom ramen för ett och samma parti kunde det således finnas diametralt olika ståndpunkter i frågan.

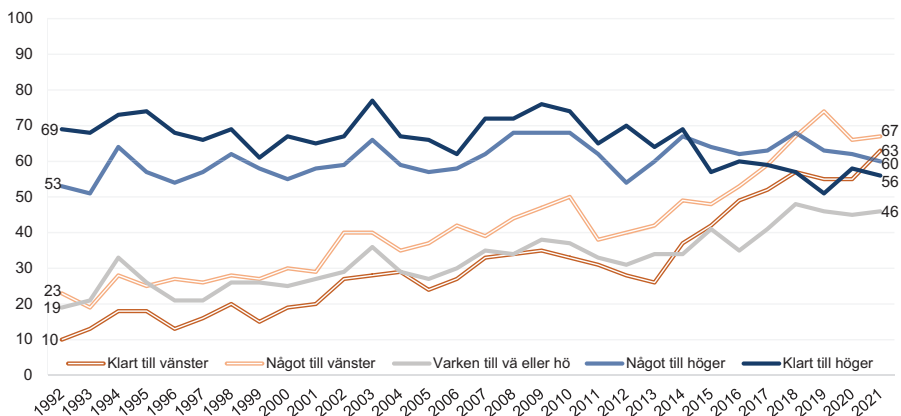
Några partier utmärkte sig dock genom en mer tydlig profilering i EU-frågan: dels Vänsterpartiet och Miljöpartiet som stödde nej-sidan, dels Folkpartiet och Moderaterna som stödde ja-sidan. Dessa partiers profileringar fick också genomslag i väljarkåren. En stor andel av V- och MP-sympatisörerna röstade nej i folkomröstningen 1994 (89 respektive 87 procent), medan majoriteten av M- och FP-sympatisörerna röstade ja (86 respektive 80 procent). Övriga partiers sympatisörer var mer splittrade (Gilljam, 1996). Bland S-sympatisörer röstade 47 procent ja och bland C- och KDS-sympatisörer var andelen ja-röstande 54 procent (Holmberg, 1996:227).

Uppdelningen mellan blocken har kunnat ses under lång tid även efter folkomröstningen. Fram till 2014 hittades EU-förespråkarna framför allt bland personer som identifierade sig klart till höger, vilka var mest positiva till det svenska EU-medlemskapet (69 procent för medlemskapet 2014), tätt följt av personer som identifierar sig något till höger, vilka under 2018 gick om gruppen klart till höger (figur 1). EU-skeptikerna har i sin tur hittats bland personer som ideologiskt varken står till vänster/höger alternativt står något/klart till vänster. Andelen skeptiker i dessa grupper har dock kommit att minska över tid, i synnerhet sedan 2016, då fler än hälften i gruppen något till vänster uppgav sig vara för det svenska medlemskapet. År 2017 passerade även gruppen klart till vänster denna milstolpe.

I den senaste SOM-undersökningen från 2021 kan noteras hur inställningen till EU-medlemskapet i det närmaste har blivit till ett kluster där skillnaderna mellan vänster och höger är mycket små. Från en differens om 59 procentenheter mellan ytterpunkterna klart till vänster och klart till höger i början av 1990-talet, skiljer det omkring trettio år senare endast 7 procentenheter mellan de båda grupperna. Bland dem klart till vänster uppgav sig 63 procent vara för det svenska EU-medlemskapet år 2021, vilket kan jämföras med 56 procent av dem klart till höger. I klustret hittas också gruppen något till vänster med 67 procent för medlemskapet samt

gruppen något till höger med 60 procent för. Den enda grupp som fortfarande håller en position under 50-procentsgränsen är den som står varken till vänster eller höger på den politiska skalan.

Figur 1 Andel för det svenska medlemskapet i EU bland olika ideologiska grupper, 1992–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?' med svarsalternativen 'I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU', 'I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU' samt 'Har ingen bestämd åsikt i frågan'. Figuren redovisar andelen för medlemskapet. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2021 var 1 547.

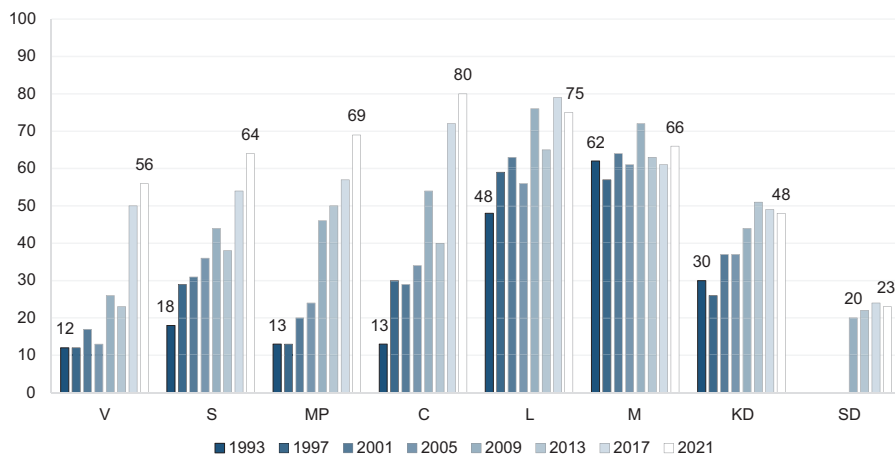
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1992–2021.

Åsiktsförskjutningen blir än tydligare då hänsyn tas till svarspersonernas partipolitiska sympatier, möjligen undantaget sympatisörer till Moderaterna respektive Sverigedemokraterna, som i stort ligger kvar på samma nivåer som då frågan första gången ställdes under tidigt 1990-talet (figur 2). Här bör dock påpekas att det för SD-sympatisörernas del är 2009 som utgör den första mätpunkten eftersom antalet respondenter som sympatiserar med partiet dessförinnan varit för få för att analysera. Jämfört med 2009 har dock förändringarna bland SD-sympatisörer varit ytterst blygsamma.

Större skillnader kan däremot skönjas bland Kristdemokraternas och Liberalernas sympatisörer, där andelen förespråkare för EU-medlemskapet har ökat från 48 till 75 procent (L) respektive 30 till 48 procent (KD) (figur 2). De klart största differenserna mellan 1993–2021 återfinns dock bland sympatisörer till Västerpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Centerpartiet. För samtliga dessa partier når andelen som uppger sig vara för det svenska EU-medlemskapet år 2021 den hittills högsta nivån sedan frågan först ställdes i början av 1990-talet. Bland V-sympatisörer har andelen för medlemskapet ökat från 12 procent 1993

till 56 procent 2021, vilket motsvarar en differens om 44 procentenheter. För S-sympatisörer har andelen förespråkare ökat från 18 till 64 procent (46 procentenheters differens), för MP-sympatisörer är motsvarande resultat 13 respektive 69 procent (56 procentenheter differens) och för sympatisörer till C har andelen förespråkare gått från 13 procent 1993 till 80 procent 2021, vilket innebär en differens om 67 procentenheter (figur 2).

Figur 2 Andel för det svenska medlemskapet i EU bland olika partiers sympatisörer, 1993–2021 (procent)

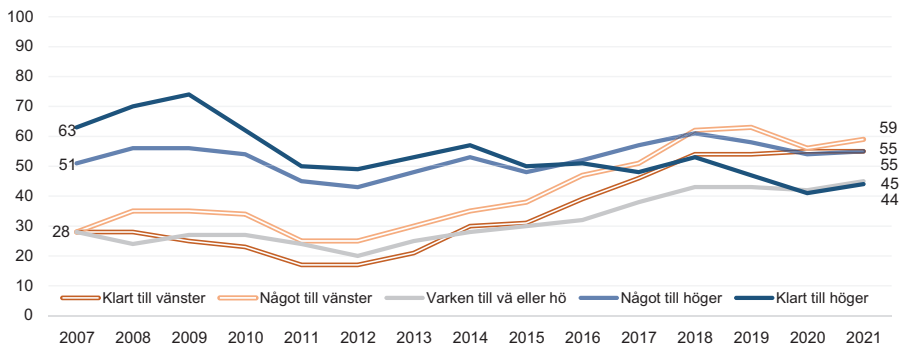
Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU'. Svartalalternativen löd 'I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU', 'I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU' samt 'Har ingen bestämd åsikt i frågan'. Figuren redovisar andelen för medlemskapet. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Resultaten för sympatisörer till MP, L och KD år 2021 bör tolkas med försiktighet på grund av få svarande (61, 42 respektive 61 individer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993–2021.

Sedan 2007 har svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen även fått uppge sin generella inställning till EU, i betydelsen hur positiv eller negativ man är till unionen. Även här syns ett likartat mönster som för inställningen till det svenska medlemskapet, där grupperna till höger initialt haft en betydligt mer positiv bild av EU jämfört med grupperna till vänster. Skillnaderna var som störst 2009, då 74 procent av gruppen klart till höger var mycket eller ganska positiva till EU, medan 25 procent av gruppen klart till vänster var av samma åsikt (figur 3). Åsiktsdifferensen mellan vänster och höger vid slutet av 00-talet var således 49 procentenheter. Därefter har skillnaderna i respektive grupps bedömningar successivt minskat i takt med att andelen positiva har sjunkit bland personer klart till höger samtidigt som andelen positiva har ökat bland personer klart/något till

vänster. År 2021 är gruppen något till vänster mest positiva till EU, 59 procent, medan gruppen klart till höger är minst positiva, 44 procent. Under knappa femton år har rollerna således kommit att bli de omvända.

Figur 3 Andel positivt inställda till EU bland olika ideologiska grupper, 2007–2021 (procent)

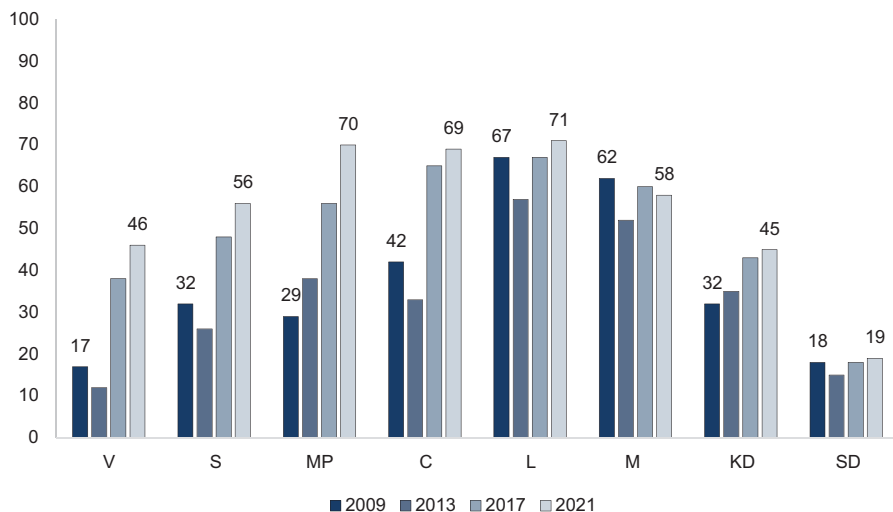

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?'. Svarsalternativen löd 'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ', 'Mycket negativ' samt 'Ingen uppfattning'. Figuren redovisar andelen mycket samt ganska positiv. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Totalt antal svarande år 2021 var 11 423.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2021.

Mönstret för hur olika partiers sympatisörer uppfattar unionen har under de senaste drygt tio åren haft en omvänd u-form, där andelen positiva varit som lägst bland partierna på ytterkanterna. Vid mätningen 2009 utmärkte sig särskilt sympatisörer till Liberalerna och Moderaterna genom att ha en betydligt mer positiv inställning till EU jämfört med övriga sympatisörer. Precis som i synen på det svenska EU-medlemskapet, skedde under 2017 en tydlig ökning i andelen med en positiv inställning till EU bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Centerpartiet (figur 4). Även bland Kristdemokraternas sympatisörer ökade andelen positiva, om än inte i lika stor omfattning som bland sympatisörer till vänster eller i den politiska mitten. För Liberalerna, Moderaterna och Sverigedemokraterna har andelen positiva sympatisörer förblivit relativt oförändrad mellan 2009–2021. En marginell ökning kan förvisso ses bland L-sympatisörer samtidigt som en liten nedgång kan noteras bland M-sympatisörer. Som helhet betraktat handlar det dock om små rörelser, inte minst i förhållande till hur inställningen till EU har svängt bland andra partisympatisörer. År 2021 finns det tre partier där färre än hälften av sympatisörerna ställer sig positiva till EU generellt: Vänsterpartiet, Kristdemokraterna respektive Sverigedemokraterna. Av dessa är det framför allt Sverigedemokraternas sympatisörer som kan beskrivas som euroskeptiker, då knappt var femte individ ger uttryck för en positiv inställning till EU (figur 4).

Figur 4 Andel positivt inställda till EU bland olika partiers sympatisörer, 2009–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?'. Svartalternativen var 'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ', 'Mycket negativ' samt 'Ingen uppfattning'. Figuren redovisar andelen mycket samt ganska positiv. Procentbasen utgörs av de som har besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009, 2013, 2017 samt 2021.

Liknande mönster syns även i andra EU-länder

Även utanför Sveriges gränser går det att se liknande attitydmässiga förändringar över tid när det kommer till stödet för EU. Likt i Sverige har det politiska landskapet i många länder förändrats signifikant under det senaste decenniet, med ökat stöd för partier på högerkanten, partier som i flera avseenden skiljer sig åt mot de tidigare stora konservativa partierna. Även i länder som Tyskland och Spanien, nationer som många tidigare trodde var immuna mot nya högerpopulistiska partier, har elektoralt framgångsrika partier uppstått på högerkanten (McDonnell & Werner, 2020). Den samlande effekt som de sedan tidigare EU-skeptiska Sverigedemokraterna har haft i Sverige, vilket ibland har beskrivits som en lägereld för missnöjesyttringar (jfr. Andersson m.fl., 2017), har också partier som Alternativ für Deutschland (AfD) samt Vox fått i sina respektive hemländer Tyskland och Spanien. Denna ideologiska skiljelinje syns i ett antal undersökningar som genomförts såväl i enskilda länder som på europeisk nivå. Exempelvis visar Eurobarometer 91.5 (2019), som utgår från Europeiska unionen som helhet, att 71 procent av de som säger sig stå till vänster anser att medlemskapet är en bra sak, medan enbart 56 procent av de till höger är av samma åsikt. Notera då att ingen skiljelinje görs mellan de som står

”något till höger” och de som står ”klart till höger”. Likt SOM-undersökningarna visar finns troligtvis stora skillnader i de två grupperna, men trots denna avsaknad av uppdelning i Eurobarometer syns ett signifikant större stöd bland de till vänster.

Inte bara hos väljarna har det skett en förändring bland de klart till höger. Under 1970- och 1980-talet argumenterade exempelvis Jean-Marie Le Pen från Franska Front National för ytterligare europeisk integration. Så gjorde även, de nu EU-kritiska, italienska Lega Nord (LN) och österrikiska Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) (Meijers, 2017). Även data kring var partierna själva står och inte enbart väljarnas åsikter, visar att den samlade radikala högern sett till Europa som helhet nu är betydligt mer kritisk till EU än vad de varit under någon tidigare tidsperiod (Bakker m.fl., 2015). Denna process har pågått sedan 1992 när Maastrichtfördraget signerades och blev än mer tydlig i spåren av finanskrisen 2008 och de åtgärder EU där vidtog (Meijer, 2017). Så väl partier klart till höger som väljare klart till höger har under denna tidsperiod blivit allt mer skeptiska till EU.

I flertalet länder i Europa råder dock fortsatt ett omvänt u-format stöd för EU, med kritiska partier och väljare så väl på ytterkanten till vänster som till höger (Van der Meer m.fl., 2015) och likt figur 4 visar var alltså så även fallet bland väljarna i Sverige fram tills 2015–2016. Den partifamilj i EU som Vänsterpartiet tillhör är i många fall tydligt kritisk till EU (König m.fl., 2017) och det är därmed anmärkningsvärt hur sympatisörer till Vänsterpartiet har blivit allt mer positiva till EU, utan att partiets politik relaterat till unionen förändrats nämnvärt under de senaste fåtal åren. De stora skillnaderna mellan europeiska länder gör det av naturliga skäl svårt att beskriva en enhetlig situation samt trend kring hur åsikterna om EU har rört sig på ett politiskt spektrum, tydligt är dock att partier som är klart till höger överlag är kritiska till EU, medan situationen varierar något bland partier klart till vänster (König m.fl., 2017).

De svenska partiernas politik i EU-relaterade frågor

Kopplat till hur bland annat vänstersympatisörer och specifikt sympatisörer till Vänsterpartiet har blivit alltmer positivt inställda till EU (figur 2 och 4) är det av betydelse att redogöra för vad de svenska partierna själva faktiskt säger om politik kopplat till unionen. I skrivande stund arbetar partierna ännu på sina slutgiltiga partiprogram inför valet 2022. En tydlig fingervisning och relevant markering kring framtida politik inom ett område är dock vad som ofta beskrivs av partierna på sina hemsidor under kategorierna ”Vår politik” eller ”Politik A–Ö” (se referenslistan), vilket ligger till grund för följande stycken. Noterbart är hur kortfattade flertalet av partierna håller sig kring EU-politiken, liksom vilka partier det är som är mest detaljerade i sina beskrivningar. Det verkar finnas en viss koppling mellan hur positiva de olika partierna är till EU-samarbetet och omfattningen av den politik som de förespråkar relaterat till EU.

Det mest omfattande programmet står Centerpartiet för, med beskrivningar om att EU ska ägna sig åt saker så som "[...] miljö och klimat, migration, mänskliga rättigheter, handel och konkurrenskraft samt kampen mot internationell brottslighet [...]". Liknande områden nämns även av Liberalerna, Miljöpartiet och Socialdemokraterna. Överlag finns en relativt stor enighet kring frågor om miljö, handel, migration och gränsskydd bland de svenska partierna. Flertalet partier nämner dock en viss kritik och pratar om "en återhållsam EU-budget" (C), "ett smalare och vassare EU" (KD), "mindre överstatligt och mer demokratiskt funktionssätt" (SD) samt att "föra tillbaka makt till medlemsländerna" (V). Hur detta mer specifikt ska genomföras, presenteras dock inte.

Störst motstånd, eller kritik, mot EU finns hos Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna, samt till viss del hos Kristdemokraterna, med formuleringar i partiprogrammen om att man bland annat motsätter sig utökad integrering av unionen samt att man aktivt förespråkar att återta makt från EU till Sverige. Sett till hur partiernas anhängare placerar sig kring stödet för EU står därmed Vänsterpartiet som parti ut tydligast genom att ha en betydligt mer kritisk hållning till unionen jämfört med sina väljare, framför allt så som opinionen under de senaste åren har utvecklats bland V-sympatisörer med ett avsevärt mer positivt förhållningssätt till EU.

För båda de politiska blocken uppstår dock potentiella samarbetsproblem när det kommer till EU-frågor. Visserligen har EU-frågan en mycket låg prioritering bland såväl väljare som partier, och lär därför inte komma i vägen för eventuella koalitionsförhandlingar efter valet. Trots det bör dock skillnaderna mellan blocken uppmärksammas. För en eventuell framtida regering som lutar tydligt åt vänster kan det bli svårt för Socialdemokraterna att söka stöd hos Vänsterpartiet kring de EU-frågor som man önskar driva, eftersom Vänsterpartiet vill ta tillbaka makt från EU medan Socialdemokraterna vill se ett något utökat samarbete på EU-nivå kring exempelvis asylfrågor, sociala frågor och borttagande av handelshinder. Även vid ett regeringsalternativ som lutar åt höger uppstår eventuellt problem. Moderaterna och Kristdemokraterna är öppna för mer integration inom vissa områden, medan Liberalerna vill se långtgående integration, så som ett "gemensamt EU-försvär" samt att "genast gå med i EU:s bankunion". Därtill kommer Sverigedemokraternas ståndpunkt om att man vid ett eventuellt misslyckande med att reformera unionen i en smalare riktning jämfört med idag vill "överväga att se över [det svenska] medlemskapet".

För att kunna skapa koalitioner kring EU-politiken kommer det troligtvis fortsatt att krävas att svenska partier rör sig över blockgränserna, oavsett vilken position partierna har. De gäller inte minst i det fall om Liberalerna och/eller Miljöpartiet, två av de i nuläget mest EU-vänliga partierna, placerar sig under 4-procentsspärren efter valet. Det skulle kunna innebära en försvärad situation för de partier som vill se utökad integration inom unionen. De två stora och sedan länge etablerade partierna med ambition på regeringsmakten, Socialdemokraterna och Moderaterna,

kommer troligen även i framtiden att behöva skapa breda koalitioner över blocken och kompromissa när det kommer till politik inom detta område. Alternativt vore att högerblocket inom svensk politik samlas kring en mer EU-skeptisk position. Det skulle dock kräva en tydlig ideologisk förändring bland väljare till Moderaterna, vilket tidigare avsnitt visat, och nästföljande avsnitt exemplifierar.

Stödet hos svenska väljare för politiska förslag kopplade till EU

Tidigare studier har pekat på att människor gör skillnad på frågan om EU och det svenska medlemskapet som sådant, och förslag om fördjupat samarbete inom olika områden (jfr. Weissenbilder & Andersson, 2020). Trots det allmänna stödet för EU i frågor som är av mer generell karaktär, likt stödet för det svenska medlemskapet i unionen, finns det exempelvis inget stöd för att Sverige ska införa Euro som valuta eller att EU bör ha en gemensam finanspolitik. Inte heller frågan om en EU-gemensam armé finner stöd hos den svenska allmänheten (Weissenbilder, 2022).

Bland partiernas sympatisörer varierar emellertid uppfattningarna i vissa frågor. Exempelvis utmärker sig Liberalerna genom att ha den högsta andelen förespråkare för införande av Euro i Sverige, 28 procent, medan sympatisörer till Vänsterpartiet respektive Sverigedemokraterna i lägst utsträckning förespråkar Euro som valuta, 9 respektive 10 procent. Som framgår av tabell 1 är det bland övriga partiers sympatisörer genomgående en minoritet som stöder förslaget Här bör dock sägas att antalet svarande bland sympatisörer till L är lågt, varför siffrorna ska tolkas med viss försiktighet.

Vidare är det så kallade konservativa blocket (M, KD, SD) tillsammans med L mest positiva till en gemensam EU-armé, med 36–37 procent, medan Västerpartiets sympatisörer är klart mest skeptiska till förslaget, med endast 9 procent som tycker att det är bra.

Ett enda förslag har stöd av en majoritet av vissa partiers sympatisörer. Det gäller frågan om att stärka EU som en motvikt mot USA, där drygt hälften av sympatisörerna till MP, C, L och M anser att det är ett positivt förslag. Knappt hälften av S-sympatisörerna är av samma åsikt, 49 procent. Minst benägna att tycka att det är ett bra förslag är Sverigedemokraternas sympatisörer, 19 procent.

Miljöpartiets sympatisörer utmärker sig något när det gäller förslagen om att ge EU beskattningsrätt, att öka EU:s inflytande över medlemsländerna samt att det bör finnas en EU-gemensam finanspolitik. Fortfarande är det en minoritet som instämmer i förslagen, men jämfört med övriga partiers sympatisörer kan ändå noteras vissa skillnader. Beaktat att antalet svarande i gruppen MP-sympatisörer är låg, kan det vara slumpen som gör att något fler instämmer i påståendena i relation till andra partisympatisörer. Samtidigt lyfter moderpartiet tydligt att man vill modernisera EU:s ekonomiska politik och att EU ska investera för minskad klimatpåverkan, vilket skulle kunna kopplas till sympatisörernas inställning till frågorna om exempelvis gemensam finanspolitik och beskattningsrätt.

Det parti vars sympatisörer i högst utsträckning ställer sig bakom ett svenskt utträde ur EU är, kanske inte helt förvånande, Sverigedemokraterna. Bland dessa anser 44 procent att det är ett bra förslag att folkomrösta om huruvida Sverige bör lämna EU, medan 42 procent av Sverigedemokraternas sympatisörer anser att Sverige helt sonika ska göra en ”Swexit”. Men även om euroskepticismen är fortsatt stor bland SD-sympatisörerna, finns det trots allt ingen majoritet för att Sverige ska lämna EU.

Tabell 1 Andel för politiska förslag bland olika partiers sympatisörer, 2021 (procent)

	V	S	MP	C	L	M	KD	SD
Införa euro	9	15	14	17	(28)	20	14	10
Stärka EU som motvikt mot USA	42	49	59	54	(65)	51	38	19
EU bör få beskattningsrätt	8	6	12	4	(12)	5	5	6
EU bör ha en gemensam armé	9	26	17	22	(37)	36	37	36
Överföra mer makt till EU från medlemsländerna	8	11	18	11	(12)	13	6	10
EU bör ha en gemensam finanspolitik	10	13	22	14	(16)	12	6	14
Sverige bör utträda ur EU	14	8	3	4	(6)	6	9	42
Sverige bör folkomrösta om att lämna EU	18	10	6	4	(2)	13	23	44

Kommentar: Frågan löd 'Vad anser du om följande politiska förslag:'. Svarsalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Tabellen redovisar andelen mycket samt ganska bra förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Resultaten för sympatisörer till MP, L och KD bör tolkas med försiktighet på grund av få svarande (68,49 respektive 64 individer). Resultat inom parentes innebär att antal svarande < 70. Fetstilt markerar de mest positiva grupperna för respektive förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Tydligt är att det är fåtal förslag relaterade till ökad integration av EU som finner starkt stöd bland något av partierna. Visst stöd finns till höger för ökad integration på försvarsområdet. Bland anhängare till partier till vänster finns dock ett ytterst begränsat stöd för närmast samtliga politiska förslag om EU i SOM-institutets undersökningar. En paradox som syns i svensk politik beträffande EU de senaste åren uppstår därmed (Weissenbilder & Andersson, 2021). Anhängare till samtliga partier till vänster är i mycket högre grad positiva till unionen som helhet än vad de tidigare har varit, trots det finns ett fortsatt väldigt svagt stöd för integration inom någon av de dimensioner som frågas om i SOM-undersökningarna. I någon grad kan detta skina ljus på varför de svenska partierna enbart ger EU begränsat utrymme i debatten. Svenska väljare är överlag positiva till unionen, mer så än någonsin tidigare, men motsätter sig samtliga försök på ökad integration.

Ideologi, partipolitik och svensk EU-politik

En något spridd bild av stödet för det svenska medlemskapet i EU visar sig i analyserna. De första åren av medlemskapet präglades av mycket stort stöd bland de som står till höger på det ideologiska spektrumet, medan de till vänster var mycket kritiska. I takt med att unionen har utvecklats och till viss del tagit på sig nya ansvarsområden och uppgifter har dock nivåerna hos de ideologiska grupperna förändrats. En mycket stark och snabb ökning av stödet hos de till vänster har syns under de senaste åren, medan de till höger antingen har legat kvar på samma nivåer eller till och med blivit mindre positiva till EU. Denna utveckling samvarierar onekligen med framväxten av nya partier på högerkanten i Sverige och i resten av Europa. Sverigedemokraterna har i mångt och mycket lyckas samla de EU-kritiska grupperingarna i Sverige under ett parti och under den ideologiska ”klart till höger”-etiketten. Vänsterpartiet, som tidigare var det betydligt mest kritiska partiet till EU i Sverige, har under bara några år fått se sina anhängare svänga och bli mer positiva till EU som union och politiskt projekt.

Ett omvänt u-format stöd för EU råder dock till viss del, om än mindre än tidigare, fortsatt i Sverige, med Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna som de partier som är mest öppet kritiska förslag kring EU. Det ökande stödet hos anhängare till Vänsterpartiet, samt stillastående/aningens minskande stödet hos anhängare till Moderaterna och Kristdemokraterna, kommer onekligen vara viktigt att studera under kommande år. Utan att spekulera i framtida opinionsutvecklingar blir det relevant att bevaka huruvida samtliga partier i högerblocket börjar likna varandra i synen på EU eller om skillnaderna består. Likväl huruvida Vänsterpartiet alltmer börjar likna opinionen hos övriga partier på vänstersidan, med ökande stöd för EU.

Bland de tre mest positiva partierna till EU, Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet, sett så väl till partiernas sympatisörer (Weissenbilder, 2022) som partiernas egna beskrivningar kring EU, finns även en reell risk för att en eller två av de senare nämnda hamnar under 4-procentsspärren efter valet 2022. För de partier som är positiva till EU kan därför möjligheterna att bygga majoriteter kring EU försvåras. En alltmer tydlig situation har uppstått i svensk politik under de senaste åren, där Socialdemokraterna kommer behöva förlita sig på Vänsterpartiet för majoriteter och Moderaterna kommer behöva förlita sig på Sverigedemokraterna. De två mest EU-kritiska partierna kan därför komma att spela viktiga roller även inom EU som politiskt område. Alternativt att de två stora statsbärande partierna letar efter breda blocköverskridande majoriteter i dessa frågor. Utfallet i valet, samt huruvida Vänsterpartiet, Sverigedemokraterna eller ingen av de två får inflytande på den förda regeringspolitiken kan komma att få stor påverkan på hur stödet för EU utvecklar sig bland de klart till vänster samt klart till höger. Det återstår att se om det omvända u-formade stödet för EU i svensk politik kommer att bestå eller har nått vägs ände.

Referenser

- Andersson, Dennis & Henrik Oscarsson (2017). Swexit, Nato och andra folkomröstningar. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Maria Oskarson (2017). Larmar och gör sig till (inledningskapitel). I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bakker, Ryan, De Vries, Catherine, Edwards, Erica, Hooghe, Liesbet, Jolly, Seth, Marks, Gary & Milada Anna Vachudova (2015). Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999–2010. *Party Politics*, 21(1): 143–152.
- Centerpartiet (2022). *Politik A-Ö – Europa och EU*. Hämtad 2022-05-23: <https://www.centerpartiet.se/var-politik/politik-a-o/europa-och-eu>
- Cieślak-Wróblewska, Anna (2019). 15 lat Polski w UE. Rozwijamy się szybciej, korzystamy z integracji [15 years of Poland in the EU: We develop faster, we gain from integration]. *Rzeczpospolita*.
- Cisłak, Aleksandra, Pyrczak, Marta, Artur Mikiewicz, Artur & Alexandra Cichocka (2020). Brexit and Poxexit: Collective narcissism is associated with support for leaving the European Union. *Social Psychological Bulletin*, 15(1): e2645.
- Esaiasson, Peter (1996). Kampanj på sparlåga. I Mikael Gilljam & Sören Holmberg (red) *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Eurobarometer (2019). *Closer to the citizens, closer to the ballot*. Spring Eurobarometer 2019. Eurobarometer Survey 01.1 of the European Parliament. A public Opinion Monitoring Study. Hämtad 2022-05-23 från <http://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot/report/en-eurobarometer-2019.pdf>
- Eurobarometer (2021). Trust in the European Union has increased since last summer. Pressrelease publicerad 23 april 2021. Hämtad 2022-05-19 från https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_21_1867/IP_21_1867_EN.pdf
- European Parliament (2019). *The 2019 post-electoral survey. Have European elections entered a new dimension?* Eurobarometer Survey 91.5.
- Giljam, Mikael (1996). Det kluvna Sverige. I Mikael Gilljam, Sören Holmberg & Martin Bennulf (red) *Ett knappt ja till EU: Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Goodwin, Matthew (2016). Brexit: Identity trumps economics in revolt against elites. *Financial Times*. Publicerad 2016-06-24. <https://www.ft.com/content/b6da366a-39ca-11e6-a780-b48ed7b6126>

- Henderson, Ailsa, Jeffery, Charlie, Wincott, Dan & Richard Wyn Jones (2017). How Brexit was made in England. *The British Journal of Politics and International Relations*, 19(4): 631–646. <https://doi.org/10.1177/1369148117730542>
- Holmberg, Sören (1996). Partierna gjorde så gott de kunde. I Mikael Gilljam & Sören Holmberg (red) *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Kristdemokraterna (2022). *Politik A-Ö – Europasamarbetet*. Hämtad 2022-05-23: <https://kristdemokraterna.se/eu/europasamarbetet/>
- König, Thomas, Marbach, Moritz & Moritz Osnabrügge (2017). Left/right or U? Estimating the dimensionality of national party competition in Europe. *The Journal of Politics*, 79(3): 1101–1105.
- Liberalerna (2022). *Politik – EU*. Hämtad 2022-05-23: <https://www.liberalerna.se/politik/eu-europeiska-unionen>
- Maccougall, Alex I., Feddes, Allard R. & Bertjan Doosje (2020). ”They’ve Put Nothing in the Pot!”: Brexit and the Key Psychological Motivations Behind Voting ’Remain’ and ’Leave’. *Political Psychology*, 41(5): 979–995.
- McDonnell, Duncan & Annika Werner (2020). *International populism: The radical right in the European Parliament*. New York: Oxford University Press.
- Meijers, Maurits J. (2017). Radical Right and Radical Left Euroscepticism. A Dynamic Phenomenon. *Notre Europé Policy Paper*, 191. Radboud University. <https://hdl.handle.net/2066/178381>
- Miljöpartiet (2022). *Politik – EU*. Hämtad 2022-05-23: <https://www.mp.se/politik/eu/>
- Moderaterna (2022). *Vår politik – EU*. Hämtad 2022-05-23: <https://moderaterna.se/var-politik/eu/>
- Motion 2021/22:3 (2021). Folkomröstning om utträde ur EU. Motion av Amineh Kakabaveh. Hämtad 2022-05-23: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/folkomrostning-om-uttrade-ur-eu_H9023
- Socialdemokraterna (2022). *Politik A-Ö – EU*. Hämtad 2022-05-23: <https://www.socialdemokraterna.se/var-politik/a-till-o/eu>
- Sverigedemokraterna (2022). *Vår politik – EU*. Hämtad 2022-05-23: <https://sd.se/our-politics/eu/>
- Van der Meer, Tom W., Van Elsas, Erika, Lubbe, Rozemarijn, & Wouter Van der Brug (2015). Are volatile voters erratic, whimsical or seriously picky? A panel study of 58 waves into the nature of electoral volatility (The Netherlands 2006–2010). *Party politics*, 21(1): 100–114.
- Vänsterpartiet (2022). *Politik – EU*. Hämtad 2022-05-23: <https://www.vansterpartiet.se/politik/eu/>
- Valmyndigheten (2020). Valresultat 2019. Publicerad 23 oktober 2020. Hämtad 2022-05-23: <https://www.val.se/valresultat/europaparlamentet/2019/valresultat.html>

- Weissenbilder, Marcus (2022). *Svensk EU-opinion 1992–2021*. SOM-rapport 2022:18. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weissenbilder, Marcus & Andersson, Ulrika (2020). Stort stöd för EU men inte för ökad integration. *Europapolitisk analys*. Juni 2020:9epa. Stockholm: Svenska institutet för europapolitiska studier, SIEPS.
- Weissenbilder, Marcus & Andersson, Ulrika (2021). Stabilt stöd för EU under pandemin, men vart är unionen på väg? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

HULTQVISTDOKTRINENS UPPGÅNG OCH FALL? SVENSK FÖRSVARSPOLITIK I EN OSÄKER TID

KARL YDÉN, ULF BJERELD OCH JOAKIM BERNDTSSON

Sammanfattning

Sverige har sedan 2014 radikalt omvärderat Rysslands intentioner och utveckling. Det råder partipolitisk enighet om att det svenska försvaret behöver ökade resurser. Överlag visar resultaten från hösten 2021 på ett starkt opinionsstöd för den förda försvarspolitiken, ibland benämnd ”Hultqvistdoktrinen”, med fokus på försvar av Sverige, värnplikt, upprustning och ett nära samarbete med Nato utan medlemskap. Svenskarnas stöd för ett starkt militärt försvar är fortsatt starkt liksom viljan att bibehålla eller höja nivån på försvarsutgifterna. Svenskarnas förtroende för försvaret fortsätter en positiv långtidstrend, trots att en majoritet inte tror att försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett väpnat angrepp. En majoritet av svenskarna tror även att effekter av klimatförändringar ökar risken för konflikt mellan länder.

I oktober 2012 besöktes Moskva av Cecilia Widegren (M), vid den tiden ordförande i försvarsberedningen, som via Twitter meddelade: *”samtal med ryska försvar- o utrikesministrar fis. ; tydligt språk. R drar sig österut. Europa säkrare än på länge”*. Ryssland hade sedan 2000-talets inledning inte bedömts utgöra något militärt hot och ökad handel antogs stimulera landet till en demokratisk utveckling. Det svenska försvaret stöptes om för volymmässigt begränsade bidrag till utlandsoperationer i FN, EUs eller Natos regi.¹

Socialdemokraternas försvarspolitiska talesperson Peter Hultqvist uttryckte 2013 oro för rysk militär upprustning, vilket han menade påverkade Sveriges situation.² När försvarsberedningen i maj 2014 höll presskonferens för att presentera sin rapport *”Starkare försvar för en osäker tid”* så utbröt öppet gräl. Ryssland hade i februari 2014 invaderat östra Ukraina, inklusive Krimhalvön. I Sverige var riksdagspartierna överens om att försvaret behövde tilldelas mer pengar, men alltjämt oeniga om hur mycket mer. Socialdemokraternas bedömning var *”att ytterligare ekonomiskt tillskott, utöver det som regeringen föreslagit, är nödvändigt till Försvarsmakten åren 2014–2019”*.³ Förslaget avfärdades av ordförande Cecilia Widegren med motivet att det inte var finansierat *”krona för krona”*, vilket Peter Hultqvist kommenterade: *”Det där är bara dumbeter”*.⁴

Bara några månader senare blev Peter Hultqvist försvarsminister i den nya regeringen och lade ut en tydlig försvarspolitisk kurs. Det militära försvaret inriktades åter mot nationellt försvar samt påbörjade upprustning och 2018 återupptogs

värnpliktsutbildningen. Under Hultqvists ledning ingick Sverige en rad bilaterala avtal med andra länder, framförallt Finland och USA, anslöt till *Joint Expeditionary Force* respektive *PESCO*⁵ samt fördjupade Nato-samarbetet, dock utan att öppna för ett svenskt Natomedlemskap (Ydén, Berndtsson & Petersson, 2019).

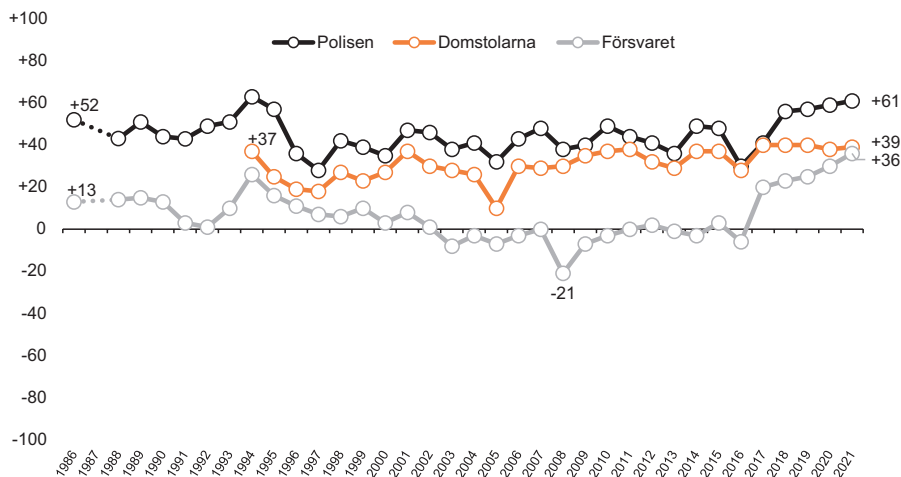
I och med Ryssland militära angrepp på Ukraina 24 februari 2022 kan regeringens försvarspolitiska linje, ibland benämnd ”Hultqvistdoktrinen”, sägas ha både vidimerats och blivit utsatt för sin hårdaste utmaning hittills. Bedömningen från oppositionstiden att Sverige snabbt behöver förstärka förmågan att motstå en rysk militär aggression är det idag få som ifrågasätter.⁶ Efter Rysslands invasion av Ukraina gick händelseutvecklingen oerhört fort. Med motiveringen att den europeiska säkerhetsordningen var rubbad initierade Finland en process för att undersöka förutsättningarna för ett Nato-medlemskap. Sverige följde omedelbart efter. Efter en snabbt genomförd säkerhetspolitisk utredning och en intern partidialog i frågan svängde Socialdemokraterna. Efter debatt i riksdagen sände Sverige den 18 maj in en ansökan om medlemskap i Nato.

Schiff (2009) påpekar betydelsen av samsyn om ett lands försvar mellan a) befolkningen, b) den politiska eliten och c) militären. Förändringar i försvars- och säkerhetspolitik kan leda till friktioner mellan militär, medborgare och politisk ledning. Detta kan försämra de civil-militära relationerna och skapa problem ifråga om legitimitet. De nationella SOM-undersökningarna efter 2015 visar att regeringens försvarspolitik åtnjuter stöd i den svenska folkopinionen, i själva verket i klart större utsträckning än den tidigare inriktningen mot ett litet yrkesförsvar utformat primärt för utlandsuppdrag. Svenskarna överlag är fortsatt positiva till internationella fredsbevarande eller humanitära uppdrag men anser att försvar av Sveriges territorium är en viktigare uppgift (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2021). I detta kapitel fortsätter vi att studera hur denna samsyn står sig genom att analysera opinionen i ett antal centrala försvarspolitiska frågor: förtroendet för försvaret, säkerhetspolitiska effekter av klimatförändringar, synen på försvarsutgifterna samt utvecklingen av svenskarnas inställning till Natomedlemskap.

Svenskarnas förtroende för försvaret

Försvaret åtnjöt från den nationella SOM-undersökningens start 1986 och genom hela 1990-talet en positiv förtroendebalans (andelen som uppger mycket eller ganska stort förtroende minus andelen som uppger mycket eller ganska litet förtroende). Från 1990-talets mitt inleddes dock en negativ långtidstrend och under 2000-talets inledning föll försvarets förtroendebalans under noll med en övervikt av medborgare med litet förtroende. Under perioden med det internationellt inriktade ”insatsförsvaret” noteras i flera nationella SOM-undersökningar en negativ förtroendebalans, med en bottennotering (-21) år 2008.

Figur 1 Förtroendebalans för polisen, domstolar och försvaret, 1986–2021 (balansmätt)

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svarsalternativen var 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar förtroendebalansen mellan andelen med stort/ganska stort förtroende minus andelen med litet/ganska litet förtroende. Måttet varierar mellan -100 (alla saknar förtroende) och +100 (alla har stort förtroende). Antal svarande 2021 varierade mellan 1 529 (försvaret) och 3 131 (polisen).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Sedan 2017 års nationella SOM-undersökning är svenskarnas förtroende för försvaret istället i en uppåtgående trend. Denna trend håller i sig i 2021 års SOM-undersökning. Försvarets förtroendebalans är +36 år 2021, en ökning från +30 år 2020. Detta innebär en något större uppgång än för polisen (förtroendebalans +61, upp från +59 år 2020) respektive domstolarna (+39, upp ifrån +38 år 2020). Av svenskarna uppger 49 procent ett mycket eller ganska stort förtroende för försvaret (46 procent i 2020 års undersökning), medan 13 procent uppger ett mycket eller ganska litet förtroende (16 procent i 2020 års undersökning). Liksom i 2020 års undersökning uppger 38 procent ett varken stort eller litet förtroende för försvaret.

Tabell 1 Förtroende för försvaret efter kön, ålder och partisympati, 2021 (procent; balansmått)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande	Förtroende-balans
<i>Samtliga</i>	16	33	38	9	4	100	1 529	+36
<i>Kön</i>								
Kvinna	16	34	39	7	4	100	813	+39
Man	15	33	36	12	4	100	713	+32
<i>Ålder</i>								
16–29 år	25	34	30	6	5	100	159	+48
30–49 år	17	37	34	8	4	100	428	+42
50–64 år	14	32	40	10	4	100	463	+32
65–85 år	14	30	40	12	4	100	479	+28
<i>Partisypati</i>								
Vänsterpartiet	8	22	51	14	5	100	154	+11
Miljöpartiet	(16)	(36)	(38)	(5)	(5)	100	58	(+42)
Socialdemokraterna	20	33	39	6	2	100	408	+45
Centerpartiet	16	40	37	5	2	100	129	+49
Liberalerna	(24)	(36)	(31)	(7)	(2)	100	42	(+51)
Moderaterna	17	39	32	10	2	100	312	+44
Kristdemokraterna	(13)	(38)	(28)	(11)	(10)	100	61	(+30)
Sverigedemokraterna	13	28	33	17	9	100	198	+15

Kommentar: Frågan löd 'Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' Svartalternativen är 'mycket stort förtroende'; 'ganska stort förtroende'; 'varken stort eller litet förtroende'; 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska stort förtroende' minus andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska litet förtroende'. Måttet varierar mellan -100 (alla saknar förtroende) och +100 (alla har stort förtroende). Siffror inom parentes anger att antalet svarpersoner är lågt. Detta gäller för sympatisörer till L, KD och MP, varför resultaten bör tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Alla riksdagspartiers sympatisörer uttrycker förtroende för försvaret – sedan några år tillbaka registrerar inget partis sympatisörer en negativ förtroendebalans. Allra störst förtroende för försvaret har sympatisörer till Liberalerna: 60 procent av dem uppger ett mycket eller ganska stort förtroende för försvaret, medan 9 procent uppger ett mycket eller ganska litet förtroende. Detta ger +51 i förtroendebalans, en uppgång från +38 år 2020. Därefter följer, i en relativt väl samlad klunga, sympatisörer till Centerpartiet (förtroendebalans +49), till Socialdemokraterna (+45), till Moderaterna (+44) respektive till Miljöpartiet (+42). På en egen nivå ligger Kristdemokraternas sympatisörer, vars förtroende för försvaret åter ökar (förtroendebalans +30) efter den markanta nedgången från +37 år 2019 till +23 år 2020.

Sverigedemokraternas sympatisörer fortsätter att få ökat förtroende för försvaret och verkar nu ha etablerat en stabilt positiv förtroendebalans (+15, upp från +9 i 2020 års undersökning). Detta gör att Sverigedemokraternas sympatisörer inte bara, sedan några år, har upphört att vara den enda gruppen med negativ förtroendebalans - för första gången uttrycker den inte minst förtroende för försvaret. Den positionen intar istället sympatisörer till Vänsterpartiet (förtroendebalans +11, ned från +16 i 2020 års undersökning).

Kvinnor uppger, som förväntat, ett något större förtroende för försvaret jämfört med män, men skillnaden är relativt liten (förtroendebalans +39 respektive +32). Mellan olika åldersgrupper är skillnaderna större och förtroendet för försvaret minskar gradvis längre upp i åldrarna, även om alla åldersgrupper uppvisar en positiv förtroendebalans. I den yngsta åldersgruppen (16–29 år) är exempelvis förtroendebalansen +48 medan den i den äldsta åldersgruppen (65–85 år) är +28.

Förtroendemåttet i den nationella SOM-undersökningen är mångfacetterat och komplext. Förtroendet för försvaret samvarierar delvis med svenskarnas förtroende för andra offentliga institutioner, inte minst följer upp- respektive nedgångar för försvaret respektive polisen ofta varandra rätt väl (Ydén & Berndtsson, 2012). Förtroende kan vara uttryck för synen på en viss verksamhets förmåga att sköta sitt uppdrag (utvärdering), för att verksamheten ses som öppen (transparens), för den svarandes relation till verksamheten (engagemang, värdegemenskap) samt för synen på verksamhetens betydelse för samhället (viktighet). Det uppgivna förtroendet blandar således bland annat värdering av en myndighets betydelse med uppfattningar om dess förmåga. Uppger någon exempelvis ett ”ganska litet förtroende” för försvaret så kan det stå för att personen inte anser försvaret utgöra en viktig samhällsfunktion men tycker att verksamheten verkar fungera hyggligt. Samma förtroende kan alternativt tolkas som att försvaret anses vara en mycket viktig samhällsinstitution men att det inte alls har tillräcklig förmåga.

För att försöka förbättra precisionen i uttolkningen av förtroendet för försvaret har vi inkluderat påståendet ”Det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar”. Resultatet kan fungera som ett grovt mått på hur viktigt försvaret uppfattas vara liksom på svenskarnas allmänna inställning till detsamma. Sammanlagt 75 procent uppger det vara viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar (47 procent svarar ”helt riktigt”, 28 procent svarar ”delvis riktigt”). Elva procent anser att påståendet är helt (5 procent) eller delvis (6 procent) oriktigt. Vidare uppger 14 procent ”ingen uppfattning”. Opinionsbalansen för påståendet om vikten av ett starkt militärt försvar är således +66, i princip oförändrat från 2017 års notering, då opinionsbalansen var +67. Åldersmässigt är fördelningen omvänd jämfört med förtroendet för försvaret: här är de äldsta, 65–85-åringar, mer övertygade om behovet av ett starkt försvar (opinionsbalans +75) medan de yngsta, 16–29-åringar, noterar opinionsbalans +37. Bland riksdagspartiernas sympatisörer noterar Moderaternas respektive Kristdemokraternas högst opinionsbalans med ett värde på +79, strax före Centerpartiets respektive Liberalernas balans på +75. Sverigedemokraternas sympatisörer noterar opinionsbalans +72 och Socialdemokraternas sympatisörer har

opinionsbalans +59. Även sympatisörer till Miljöpartiet respektive Vänsterpartiet är övertygade om behovet av ett starkt militärt försvar (opinionsbalans +36 respektive +40), om än inte i riktigt samma utsträckning som övriga partiers sympatisörer.

I den senaste undersökningen har vi även inkluderat en sorts utvärderingsmått, påståendet "Försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett väpnat angrepp". Frågeställningen är förenklad, i så måtto att ingen precisering görs av det tänkta väpnade angreppet. Därtill bygger Hultqvistdoktrinen på bilaterala försvarssamarbeten med länder, vilka tänks lämna militärt stöd om Sverige angrips. Frågan är samtidigt ytterst komplex, eftersom "utvärderingen" avser en fiktiv situation av en typ som det moderna svenska försvaret aldrig har verkat i. Med dessa förbehåll kan frågan om försvarets upplevda militära förmåga ändå hjälpa till att öka insikten om svenskarnas förtroende för försvaret.

Tabell 2 Din bedömning: Försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett militärt angrepp, 2021 (procent, balansmått)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balansmått bland dem med åsikt
<i>Samtliga</i>	5	18	26	34	17	100	1 504	-44
<i>Kön</i>								
Kvinna	5	18	23	30	24	100	798	-40
Man	5	19	30	38	8	100	702	-48
<i>Ålder</i>								
16–29 år	7	25	28	22	18	100	153	-22
30–49 år	5	17	26	36	16	100	407	-48
50–64 år	3	17	28	36	16	100	453	-54
65–85 år	7	19	23	33	18	100	491	-38
<i>Partisympati</i>								
Vänsterpartiet	5	20	31	27	17	100	153	-40
Miljöpartiet	(3)	(21)	(24)	(19)	(33)	100	58	(-28)
Socialdemokraterna	5	22	25	25	23	100	412	-30
Centerpartiet	5	17	37	27	14	100	127	-50
Liberalerna	(3)	(15)	(36)	(41)	(5)	100	39	(-62)
Moderaterna	5	20	27	39	9	100	303	-46
Kristdemokraterna	(8)	(18)	(25)	(41)	(8)	100	60	(-42)
Sverigedemokraterna	3	9	22	54	12	100	197	-74

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din bedömning av följande påståenden? - Försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett militärt angrepp'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen som svarat 'helt' eller 'delvis riktigt' minus andelen som svarat 'mycket' eller 'delvis felaktigt'. Måttet varierar mellan -100 (alla svarar riktigt) och +100 (alla svarar felaktigt). Siffror inom parentes anger antalet svarspersoner är lågt. Detta gäller för sympatisörer till L, KD och MP, varför resultaten bör tolkas med försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Resultatet visar att ingen kategori (nedbrutet på kön, ålder eller partisympati) tror att försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett väpnat angrepp. Medan försvaret överlag uppfattas som en viktig verksamhet bland befolkningen, saknas tro på att försvarets förmåga skulle vara tillräcklig i ett skarpt krigsfall. Tjugotre procent av svenskarna anser påståendet om försvarets tillräckliga förmåga vara helt eller delvis riktigt, medan 60 procent anser det vara helt eller delvis felaktigt (balans -37). Sjutton procent anger ingen uppfattning. Mest pessimistiska avseende försvarets förmåga är sympatisörer till Sverigedemokraterna respektive Liberalerna, minst (men fortfarande) pessimistiska är sympatisörer till Miljöpartiet och Socialdemokraterna. Män är något, men inte dramatiskt, mer pessimistiska än kvinnor. Det återstår att se om krigsrapporteringens bild av Rysslands ofta förvånande militära oförmåga i Ukraina kommer att få svenskarna att se det svenska försvarets förmåga att motstå ett angrepp i mer positivt ljus.

Geopolitik, klimatförändringar och konflikter

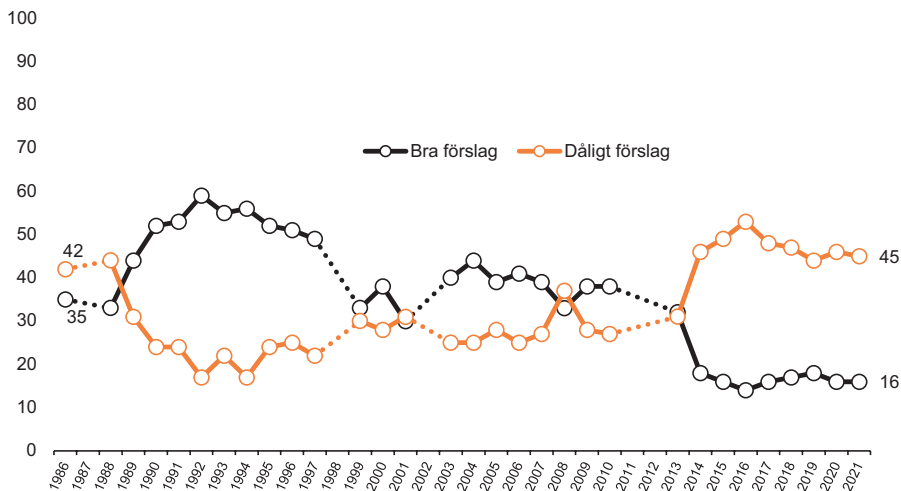
Maktspellet kring energi- och naturresurser har blivit mycket uppmärksammat i och med att Ukrainakriget har placerat geopolitiken i rampljuset, med omfattande medierapportering om bland annat Tysklands, Ungerns och Italiens stora importberoende av rysk fossilenergi. Hur uppfattar svenskarna påståendet ”effekter av klimatförändringar ökar risken för konflikt mellan länder”? Resultatet visar att samsynen inom befolkningen är mycket stor: 79 procent anser att påståendet är helt eller delvis riktigt, medan 6 procent anser det vara helt eller delvis felaktigt och 15 procent uppger ”ingen uppfattning”. Skillnader mellan kvinnor och män respektive mellan olika åldersgrupper är mycket små.

Något större är de partimässiga skillnaderna, även om alla partiers sympatisörer tydligt instämmer i påståendet. Allra starkast övertygade om klimatförändringseffekters konfliktskapande potential är sympatisörer till Vänsterpartiet (opinionsbalans +88), till Centerpartiet respektive Miljöpartiet (båda med opinionsbalans +86) samt till Liberalerna (opinionsbalans +84). Nästan lika starkt övertygade är sympatisörer till Kristdemokraterna (opinionsbalans +78) samt till Moderaterna respektive Socialdemokraterna (båda med opinionsbalans +72). Fortfarande starkt övertygade är Sverigedemokraternas sympatisörer (opinionsbalans +55), detta trots att partiföreträdare i flera uttalanden nedprioriterat klimatfrågan och fastslagit att man inte bör ”göra politik av väder”. Möjligen förklarar detta att 13 procent av Sverigedemokraternas sympatisörer anser påståendet om klimatförändringseffekters konfliktskapande potential vara felaktigt, vilket kan jämföras med motsvarande andelar bland övriga partiers sympatisörer: Miljöpartiets, 2 procent; Liberalernas respektive Vänsterpartiets, 3 procent; Centerpartiets, 4 procent; Socialdemokraternas, 5 procent; Kristdemokraternas, 6 procent samt Moderaternas, 8 procent.

Allmänhetens inställning till försvarsutgifterna

Svenskarnas syn på kostnaderna för försvaret har undersökts i de nationella SOM-undersökningarna sedan 1988. Opinionsen har skiftat. Under perioden efter det kalla krigets slut fick förslaget att minska försvarsutgifterna stöd av mellan 50 och 70 procent av svenskarna (opinionsbalansen, alltså andelen positiva till förslaget minus andelen negativa, var +42 i 1992 års undersökning). Under inledningen av 2000-talet, då försvaret hade utsatts för besparingar, var stödet för minskade försvarsutgifter svagare, men flera år hade förslaget fortfarande en positiv opinionsbalans. Mellan 2013 och 2014 förändrades opinionen radikalt. Stödet för förslaget att ”minska försvarsutgifterna” föll från 33 procent till 18 procent, och andelen negativa ökade från 31 procent till 46 procent. Opinionsbalansen förändrades således från +2 till -28. Sedan dess har folkopinionen varit tydligt emot att minska försvarsutgifterna och denna utveckling håller i sig även 2021, där opinionsbalansen för förslaget är -29. Partimässigt är alla partiers sympatisörer emot att minska försvarsutgifterna, med ett undantag: Vänsterpartiets noterar en positiv opinionsbalans (+20), vilket innebär att partiets ledning och dess sympatisörer tycker olika. Vänsterpartiet har i förhandlingar stött en ökning av försvarets resurser, om än mindre än flera andra partier. Efter Rysslands invasion av Ukraina stödjer samtliga riksdagspartier en upptrappning av anslagen till det militära försvaret till 2 procent av Sveriges BNP.

Figur 2 Inställning till att minska försvarsutgifterna, 1988–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Minska försvarsutgifterna.' Svarsalternativen löd 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Figuren visar andelen som har svarat mycket/ganska bra förslag respektive mycket/ganska dåligt förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande 2021 var 1 529.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Tabell 3 Allmänhetens inställning till ett svenskt Nato-medlemskap, 1994–2021 (procent, opinionsbalans)

År	Ganska bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra/ dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal svar	Opinionsbalans	Andel positiva
1994	5	10	37	24	24	100	1 607	-33	15
1995	7	11	36	18	28	100	1 687	-28	18
1996	6	14	35	20	25	100	1 609	-25	20
1997	8	15	39	17	21	100	1 589	-15	23
1998	9	13	35	18	25	100	1 636	-21	22
1999	8	11	34	23	24	100	1 537	-28	19
2000	9	15	31	19	26	100	1 565	-21	24
2001	9	13	29	19	30	100	1 596	-27	22
2002	8	14	37	20	21	100	1 631	-19	22
2003	8	14	34	20	24	100	1 681	-22	22
2004	6	14	33	21	26	100	1 664	-27	20
2005	9	13	32	21	25	100	1 612	-24	22
2006	7	15	32	22	24	100	1 522	-24	22
2007	5	14	36	22	23	100	1 562	-26	19
2008	8	16	34	20	22	100	1 522	-18	24
2009	9	13	37	18	23	100	1 503	-19	22
2010	6	12	35	22	25	100	1 539	-29	18
2011	5	14	37	20	24	100	1 460	-25	19
2012	6	12	38	19	25	100	1 445	-26	18
2013	12	17	37	15	19	100	1 557	-5	29
2014	13	18	32	16	21	100	1 634	-6	31
2015	17	21	31	12	19	100	1 481	+7	38
2016	14	19	35	14	18	100	2 980	+1	33
2017	13	16	39	16	16	100	1 693	-3	29
2018	10	19	38	14	19	100	1 697	-4	29
2019	13	16	38	15	18	100	1 563	-4	29
2020	10	17	41	16	16	100	1 721	-5	27
2021	12	17	42	13	16	100	1 485	±0	29

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato.' Svartsalternativen framgår av tabellen. Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag minus andelen som tycker att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Värdena kan variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2021.

Inställningen till ett svenskt Nato-medlemskap

Varje år sedan 1994 har SOM-institutet undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap. Fram till och med år 2012 var opinionsläget i frågan stabil – andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre gånger så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. Men år 2013 förändrades opinionen: Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. Sedan några år tillbaka är grupperna som förespråkar respektive avfärdar ett svenskt Nato-medlemskap ungefär lika stora.

Hur har då Nato-opinionen förändrats under det senaste året? Har den breda politiska enigheten om kraftigt höjda försvarsanslag och den ökade betoningen på ett starkt territorialförsvar ökat eller minskat stödet för ett svenskt Nato-medlemskap? Tabell 3 redovisar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994–2021.

Resultaten i tabell 3 visar att opinionsläget i Nato-frågan hösten 2021 är fortsatt stabilt. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato uppgår 2021 till 29 procent, vilket är en ökning med två procentenheter jämfört med 2020 och samma värde som åren 2017–2019. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag uppgår också till 29 procent, jämfört med 32 procent 2020. Andelarna som är för respektive mot ett Nato-medlemskap är således precis lika stora. Andelen som anser att förslaget varken är bra eller dåligt uppgår till 42 procent, vilket är det högsta värde som uppmätts sedan frågan började ställas 1994.

Rysslands militära angrepp på Ukraina i februari 2022 – det vill säga efter att SOM-undersökningen 2021 avslutats – påverkade opinionen i Nato-vänlig riktning. En mätning från Sifo i mars 2022 svarade 49 procent ja och 22 procent nej på frågan ”Tycker du att Sverige skall gå med i Nato?” Och i en motsvarande mätning från Novus vid samma tid svarade 41 procent ja och 35 procent nej på frågan ”Tycker du att Sverige ska bli medlem i den militära alliansen Nato?” 2021 års nationella SOM-undersökning av Nato-opinionen ger oss en relevant startpunkt, från vilken alla opinionsförändringar efter Rysslands invasion av Ukraina i februari 2022 utgår.

När den nationella SOM-undersökningen genomfördes sade Socialdemokraterna, Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Sverigedemokraterna nej till ett svenskt Nato-medlemskap, medan Moderaterna, Liberalerna, Kristdemokraterna och Centerpartiet sade ja. Hur överensstämmer då de politiska partiernas ställningstaganden med de egna sympatisörernas? Tabell 4 visar den svenska Nato-opinionen efter partisynpati under åren 2010–2021.

Tabell 4 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap efter partisympati. Andel som anser att förslaget är mycket eller ganska bra, 2010–2021 (procent)

Parti-sympati	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
V	6	11	1	6	12	8	9	10	6	8	12	11
MP	8	11	4	16	13	16	13	15	14	17	12	9
S	9	11	12	20	22	22	20	16	17	17	17	19
C	18	16	21	28	34	52	35	29	31	25	19	36
L	24	30	25	41	50	57	51	36	44	41	39	33
M	28	31	29	43	47	60	49	50	46	46	42	45
KD	20	13	22	42	46	54	49	32	43	41	42	41
SD	22	13	19	42	38	49	45	44	40	40	41	40

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato.' Tabellen redovisar andelen svarande som svarat 'Mycket bra' eller 'Ganska bra'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Minsta antal svarande 2021 var 40 (L).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2021.

Resultaten visar att Nato-opinionen till viss del följer partipolitiken. Nato-motståndet är fortfarande störst bland miljöpartister, vänsterpartister och socialdemokrater. Nato-motståndet är lägst bland moderater, kristdemokrater, Sverigedemokrater, centerpartister och liberaler. Sverigedemokraterna är motståndare till svenskt Nato-medlemskap. Av partiets sympatisörer anser emellertid 40 procent att Sverige bör söka medlemskap i Nato, medan endast 22 procent anser att Sverige inte bör söka medlemskap. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att när resultaten bryts ner på enskilda partier blir antalet svars personer ibland mycket litet, i synnerhet för de mindre partierna.

Kvinnor är, liksom tidigare år, mer negativt inställda till ett svenskt Nato-medlemskap än vad män är. Bland kvinnor anser 21 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om Nato-medlemskap, medan 29 procent anser att det är ett dåligt förslag. Bland män anser 39 procent att det är ett bra förslag, medan 29 procent anser att det är ett dåligt förslag. Andelen kvinnor som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 50 procent, medan motsvarande andel bland männen uppgår till 32 procent.

Vi vet att åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor tenderar att vara större än åsiktsskillnaderna i inrikespolitiska frågor – särskilt gäller detta i frågor som berör våld och våldsanvändning (Togeb, 1994; Bjereld, 2001; Ydén & Berndtsson, 2013; Cohen & Karim, 2021). I 2021 års SOM-undersökning upprepas detta mönster i flera försvarspolitiska frågor. Så anser till exempel 63 procent av männen att Sverige i händelse av krig i Finland för att gå in i konflikten på Finlands sida – motsvarande andel bland kvinnorna är

endast 43 procent. När det gäller återinförandet av värnplikten anser 55 procent av männen att det var "helt riktigt" att det var ett bra beslut, mot 40 procent av kvinnorna. Vi noterar också att 60 procent av männen instämmer i påståendet att försvarets verksamhet "präglas av sunda och rimliga värderingar", motsvarande andel bland kvinnorna är 46 procent.

Slutord

Hultqvistdoktrinen – en vanlig benämning för den nuvarande svenska försvarspolitiska inriktningen med ett ökat fokus på försvar av Sverige, värnplikt, upprustning och ett nära samarbete med Nato utan medlemskap kan konstateras ha åtnjutit ett relativt utbrett stöd i folkopinionen fram till hösten 2021 (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2019, 2020, 2021). Förtroendet för försvaret stiger för femte året i rad, en stor majoritet av svenskarna anser det vara viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar och förslaget att minska försvarsutgifterna får fortsatt tummen ned. Det är uppenbart att Rysslands invasion av Ukraina i februari 2022 har kommit att intensifiera försvarsdebatten i Sverige. En rad frågor står högt på den försvarspolitiska agendan, som exempelvis finansieringen av det militära och civila försvaret, återuppbyggnaden av totalförsvaret och, inte minst, frågan om ett eventuellt svenskt Natomedlemskap.

Även om det skett en mindre förändring i Nato-opinionen i 2021 års mätning, så fångar SOM-undersökningen inte de förändringar som skett efter Rysslands angrepp på Ukraina. Att döma av tidigare nationella SOM-undersökningar har det funnits en relativt stor andel, cirka 30-40 procent av befolkningen, som ansett att ett svenskt Natomedlemskap är varken bra eller dåligt. Om dessa personers uppfattning i frågan varaktigt förändras i och med Ukrainakriget kan idag ingen säga säkert, men andra mätningar indikerar ett ökat Nato-stöd. Undersökningar från Novus som gjorts sedan krigsutbrottet visar en tydlig övervikt för dem som är för ett svenskt Natomedlemskap.⁷ SIFO visar liknande siffror och dessutom att stödet för ett svenskt Natomedlemskap ökar ytterligare om Finland blir Natomedlem.⁸ Rysslands aggression mot Ukraina 2014 fick den svenska Natoopinionen att gå från en stark övervikt emot ett svenskt medlemskap till ett jämviktsläge. Rysslands invasion av Ukraina 2022 förefaller i skrivande stund att förflytta opinionen ännu ett steg i riktning mot en opinion där Natoförespråkarna är den största gruppen eller till och med är i majoritet.

Finlands inställning i frågan om Natomedlemskap blev av stor betydelse även för Sveriges vägval. Efter den ryska invasionen av Ukraina stod det i praktiken tidigt klart att Finland skulle söka medlemskap i Nato. Givet Finlands nya inställning ändrade även de svenska Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna uppfattning i frågan och började förespråka Natomedlemskap. Därmed var det bara Miljöpartiet och Vänsterpartiet av de svenska riksdagspartierna som förespråkade en bibehållen alliansfrihet och som sade fortsatt nej till Nato-medlemskap.

Rysslands krig i Ukraina innebar slutet för Hultqvistdoktrinen – åtminstone vad gäller Sveriges alliansfrihet och givet att Nato beviljar Sveriges ansökan. I andra avseenden ser vi att Hultqvists linje med ökade försvarsanslag och satsningar på territoriellt försvar har fortsatt starkt stöd i opinionen. Förtroendet för försvaret är fortsatt på uppgång samtidigt som endast en mindre andel av svenskarna tror att försvaret har förmåga att motstå ett väpnat angrepp. Med tanke på kriget i Ukraina är det tänkbart att det upplevda behovet att ytterligare säkerhetsgarantier – exempelvis i form av ett Natomedlemskap – framstår som ett bättre alternativ än de bi- och multilaterala överenskommelser och samarbeten som Sverige ingått under senare år. Det är således möjligt att vi nu står inför större förändringar i svensk säkerhets- och försvarspolitik än på mycket länge. Hur dessa eventuella förändringar påverkar den nationella relativa samsyn avseende Sveriges militära försvar som utvecklats sedan omkring 2015 får framtida undersökningar visa.

Noter

- ¹ T.ex. ISAF (International Security Assistance Force) i Afghanistan 2002–2014, därefter hette insatsen *Resolute Support Mission*, som avvecklades 2021. Ännu ett exempel är flygförbudszonen över Libyen 2011 (*Operation Unified Protector*).
- ² Politisk oenighet om rysshottet | SVT Nyheter
- ³ Öppet gräl när försvarsberedningen presenterades – DN.SE
- ⁴ Försvarsberedningen oenig: ”Det där är dumheter” | Nyheter | Expressen
- ⁵ *Joint Expeditionary Force* är en snabbinsatsstyrka där Storbritannien, Nederländerna, de baltiska staterna samt de nordiska länderna ingår. Sverige anslöt sig 2017. *PESCO* (Permanent Structured Cooperation) är en struktur för försvarssamarbete inom EU i vilken 25 länder ingår. Den inrättades 2017.
- ⁶ De forna Allianspartierna kräver numera en snabbare ökning av försvarsbudgeten upp till det nya överenskomna målet; 2 procent av BNP.
- ⁷ Fler för än emot NATO-medlemskap för första gången – Novus Varannan svensk vill gå med i Nato | SVT Nyheter
Mätning: Nära varannan svensk vill gå med i Nato | SVT Nyheter
Novus: Svenskarna vill inte folkomrösta om Nato | SVT Nyheter
- ⁸ Svenskar positiva till Nato – om Finland går med | GP

Referenser

- Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2019). Försvaret och geopolitikens återkomst. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2020). Svensk försvarspolitik i ny terräng. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2021). Det kalla krigets återkomst? Från osannolikhet till tänkbar hotbild. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf (2001). Children and the Gender Gap in Foreign Policy Issues. *Gender & Society*, 15(2): 303–316.
- Cohen, Dara Kay & Sabrina M. Karim (2021). Does More Equality for Women Mean Less War? Rethinking Sex and Gender Inequality and Political Violence. *International Organization*, 1-31. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818321000333>
- Schiff, Rebecca (2009). *The Military and Domestic Politics: a Concordance Theory of Civil-military Relations*. London/New York: Routledge.
- Togeby, Lise (1994). The Gender Gap in Foreign Policy Attitudes. *Journal of Peace Research*, 31(4): 375–392.
- Ydén, Karl & Berndtsson, Joakim (2012). När kriget kommit – svenskarna och den nya försvarspolitik. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ydén, Karl & Joakim Berndtsson (2013). Efter Afghanistan? Försvaret, kriget och svenskarna. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ydén, Karl, Joakim Berndtsson & Magnus Petersson (2019). Sweden and the issue of NATO membership: exploring a public opinion paradox. *Defence Studies*, 19: 1.

POLITISK OPINION – EN FRÅGA OM ÅLDER OCH GENERATION?

HILMA LINDSKOG OCH MARIA SOLEVID

Sammanfattning

Sverige har under flera decennier genomgått en stor demografisk förändring. Befolkningen har ökat, vi har en högre andel utrikesfödda, och precis som i många andra avancerade industriländer har den ökade medellivslängden medfört att vi har en allt större andel äldre invånare. Samtidigt vet vi också att ålderskillnaderna i partival ökat något över tid och att de skillnader som finns mellan utbildningsgruppers politiska attityder delvis är en fråga om generationsskillnader. Mot bakgrund av detta är syftet med kapitlet att undersöka om – och i så fall när – det framträder generations- respektive ålderskillnader i politiska preferenser och hur mönstren har utvecklats över tid. I kapitlet undersöker vi två strategiskt utvalda indikatorer i svensk politisk opinion: befolkningens positionering längs vänster-högerdimensionen respektive den sociokulturella dimensionen. För att dra slutsatser om och när generation och ålder spelar större, mindre eller ingen roll genomför vi regressionsanalyser där vi kontrollerar generation och ålder för kön, utbildning, inkomst, stad/land och tid. Analyserna baseras på den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Sverige har under 1900-talet genomgått stora sociodemografiska förändringar av betydelse för det politiska landskapet. Den svenska befolkningen har blivit mer välutbildad, vi har fått en större andel utlandsfödda och allt fler bosätter sig i storstäder. Vidare har vi en växande grupp av äldre personer. Denna demografiska förändring, som förväntas bli än större över tid, har diskuterats flitigt i politiken främst utifrån den press det innebär för välfärdsstaten när en minskande arbetsför befolkning ska försörja en ökande andel pensionärer. En förändrad demografi med avseende på ålderskillnader kan potentiellt även få politiska konsekvenser vid valurnorna. Äldre individer tenderar att skilja sig såväl åsiktsmässigt som i partival från yngre individer (Tilley & Evans, 2014; Norris & Inglehart, 2019). I Sverige röstar till exempel yngre personer i högre grad på Miljöpartiet medan äldre i högre grad röstar på Socialdemokraterna (Oscarsson & Persson, 2010).

Trots kännedom om att olika åldersgrupper skiljer sig åt är det ett mer omstritt ämne vad skillnaderna beror på. De kan antingen grundas i åldrande, så kallade livscykeffekter, eller generationsskillnader (Peterson m.fl., 2019; Tilley & Evans, 2014). Livscykeffekter appliceras på samtliga individer över tid, till exempel att när personer åldras prioriterar de frågor gällande pensioner i högre grad än

unga. Generationseffekter däremot formas tidigt och kvarstår genom olika livs-skeden¹ (Bartels & Jackman, 2014; Tilley & Evans, 2014; Lauterbach & Vries, 2020). Utöver livscykel- och generationseffekter kan även periodeffekter påverka attityder hos befolkningen. Periodeffekter appliceras på samtliga åldersgrupper men påverkar inte skillnaderna mellan dem. Exempelvis kan flyktingkrisen 2015 förstås som en periodeffekt som ökade viljan till en mer restriktiv flyktingpolitik hos de flesta väljargrupper. För att bättre kunna förutse och förstå väljarkårens attityder är det av betydelse att kunna separera betydelsen av ålder, generation och period. Genom att klargöra vad som utmärker vissa generationer kan man göra trendframskrivningar över framtida väljarbeteenden. Likväl kan man med en större klarhet förutse till vilken grad attityder hos generationer kan förväntas ändras på grund av livscykeffekter.

Den tidigare forskningen visar att individer som tillhör yngre *generationer* tenderar att vara mer sociokulturellt liberala, och prioritera sociokulturella politiska frågor i högre grad än traditionella omfördelningsfrågor (Inglehart, 1977; 2018). Detta innebär att yngre generationer exempelvis vill se en mer generös flyktingpolitik, ett ökat fokus på klimatfrågor och är mer måna om personliga fri- och rättigheter än äldre generationer. En vanlig förklaring till varför generationer skiljer sig åt handlar om att samhällen, i stora delar av Europa inklusive Sverige, blivit alltmer välbärgade under det senaste seklet (Ibid). Individer som växer upp i dessa samhällen strävar efter att säkerställa personliga friheter snarare än sina materiella förutsättningar. Senare studier har även observerat betydelsen av mer specifika politiska händelser för skapandet av generationsskillnader i attityder (Bartels & Jackman, 2014; Nteta & Greenlee, 2013; Lauterbach & de Vries, 2020). Exempelvis hittar Rekker (2018) att generationer som växer upp efter att deras land gått mer i EU är mer positiva till europeiska samarbeten än generationer som växt upp i tider utan nationsmedlemskap i unionen.

Över tid verkar skillnaderna mellan olika generationer ha jämnat ut sig något. Detta kan vara en följd av att den ekonomiska och sociala kontexten de växt upp i utifrån ett historiskt perspektiv skiljer sig mindre åt (Inglehart, 2018; O'Grady, 2019). Utjämnningen av generationsskillnader kan antas vara i synnerhet tydlig i Sverige som under lång tid har kännetecknats av sitt relativt liberala samhällsklimat, och som haft en hög ekonomisk tillväxt under stora delar av 1900-talet. Däremot finns det tecken på att ålderskillnader, baserade på livscykeffekter eller generationsskillnader, i röstning internationellt sett har ökat, vilket delvis kan förklaras med att partier i en högre utsträckning än tidigare mobiliserar sig kring frågor där åldersgrupper skiljer sig åt (O'Grady, 2019).

Sammanfattningsvis finns det ålders- eller livscykelrelaterade aspekter i politiskt beteende som är oberoende av generation, med andra ord, att vissa frågor aktualiseras som särskilt angelägna oavsett vilken generation den aktuella åldersgruppen tillhör. På motsvarande sätt kan det finnas politiska attityder och beteenden som utmärker vissa generationer och är konstanta oavsett hur gammal man är. Mot

bakgrund av detta är syftet med kapitlet att undersöka om och när det finns generations- respektive åldersskillnader i politiska preferenser och hur mönstren har utvecklats över tid. I kapitlet undersöker vi generations- respektive åldersskillnader, under kontroll för periodeffekter, i två strategiskt utvalda indikatorer i svensk politisk opinion: befolkningens placering på vänster-högerskala respektive på den sociokulturella dimensionen. Syftet med de empiriska analyserna är i huvudsak att *beskriva* generations- och åldersskillnader och eventuella förändringar över tid och inte att förklara varför eventuella skillnader uppstår. För att dra slutsatser om och när generation och ålder spelar större, mindre eller ingen roll genomför vi regressionsanalyser där vi tar hänsyn till ålder, tid (period) och generation samt kontrollerar för andra demografiska faktorer. Analyserna baseras på den nationella SOM-undersökningen 1986–2021 och presenteras grafiskt. Med upp till 35 års långa tidsserier har vi goda möjligheter att kunna dra generella slutsatser om betydelsen av ålder och generation för politiska preferenser.

Generation, ålder och politisk opinion – val av empiriska indikatorer

För att kunna besvara den övergripande frågeställningen i kapitlet – om och i så fall när det finns ålders- respektive generationsskillnader i politiska preferenser och hur mönstren har utvecklats över tid – kommer vi undersöka vänster-högerplacering respektive åsikt i flyktingfrågan.

Vänster-högerskalan är alltjämt den mest centrala ideologiska skalan i svensk politik såväl idag som över tid. Vänster och höger, eller konflikten mellan arbete och kapital, utgör grunden för det svenska partisystemet och de huvudsakliga frågorna som partierna konkurrerar om väljare med (Oscarsson, 2017). De senaste årtiondena har även den sociokulturella dimensionen kommit att spela allt större roll för väljarbeteende (Häusermann & Kriesi, 2015). Den sociokulturella dimensionen, eller GAL/TAN som den ofta också kallas, har motpolerna grön, alternativ, liberal mot traditionell, auktoritär och nationalism. För att mäta den sociokulturella dimensionen använder vi indikatorn ”Ta emot färre flyktingar”. Utöver att frågan har en lång tidsserie är även migrationsfrågor den mest framträdande aspekten av den sociokulturella dimensionen i Sverige idag, och visar ett allt starkare samband med partival (Oscarsson, 2019).

För att mäta generationseffekter väljer vi att dela in generationer på samma sätt som Inglehart och Norris (2019): 1900–1945 (Mellankrigsgenerationen), 1946–1964 (Boomers), 1965–1979 (Generation X) samt 1980–1996 (Millennials). Vi lägger också till en generation född 1997–2005 (Generation Z). Generationsindelningarna är baserade på den ekonomiska och sociala kontexten när generationerna växte upp. Den förstnämnda generationen, Mellankrigsgenerationen, föddes under krigsåren i ett instabilt världsläge, medan den nästkommande generationen (Boomers) växte upp under en stark ekonomisk tillväxt. För generation X präglades samhället av en accelererande globalisering vilket har fortsatt för de två yngsta generationerna, som även växt upp med internet och ökade möjligheter till kommunikation. För

att studera ålder har vi för vissa av våra analyser delat upp åldersvariabeln i teoretiskt informerade kategorier beroende på olika faser i livet (se även Rekker, 2018; Lindskog & Oskarson, 2022). Dessa livsfaser är grovt indelade och syftar till att fånga upp de största åldersrelaterade skeden. Ålderskategorierna är följande: 15–19 (ungdom), 20–29 (ung vuxen), 30–64 (vuxen) och 65– (äldre vuxen).

I analyserna ingår därmed tre tidsvariabler: generation, ålder och tid. Genom vår teoretiska indelning av tidsaspekterna är det möjligt att i stora drag separera dem från varandra. Vi kontrollerar för ålder och tid när vi studerar generationsskillnader och vice versa (se även Rekker, 2018 för en liknande modell).

För att kunna ge ett svar på den övergripande frågeställningen om ålders- och generationsskillnader i politiska preferenser strukturerar vi vår analys efter fem specifika frågeställningar.

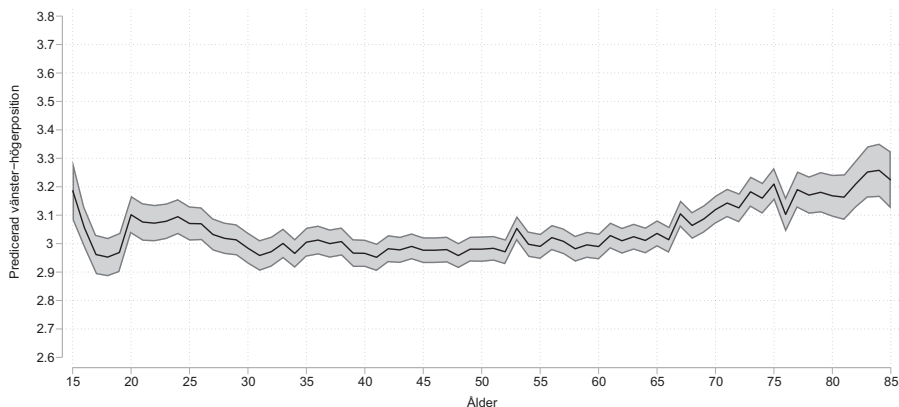
1. *Hur ser sambandet mellan ålder och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan ut?*
2. *Hur ser sambandet mellan generationstillhörighet och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan ut?*
3. *Har åldersskillnaderna i vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan förändrats över tid?*
4. *Har generationsskillnaderna i vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan förändrats över tid?*
5. *Ser sambandet mellan ålder och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan olika ut beroende på generation?*

Hur ser sambandet mellan ålder och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan ut?

Figur 1 och 2 visar de *genomsnittliga åldersskillnaderna* i vänster-högerposition respektive flyktingfrågan under kontroll för generationstillhörighet, tid (år), kön, utbildning, inkomst och stad/land.

I figur 1 visar Y-axeln det predicerade medelvärdet på vänster-högerskalan där 1 motsvarar klart till vänster och 5 klart till höger. Det predicerade medelvärdet på vänster-högerskalan varierar relativt lite efter ålder när vi samtidigt kontrollerar för generation, tid och demografiska faktorer. Medelvärdet på den femgradiga vänster-högerskalan i olika åldrar varierar mellan drygt 2,9 och knappt 3,3. I jämförelse med 15-åringar är personer upp till cirka 70 år något längre från höger om mitten medan det är mycket små skillnader i vänster-högerposition mellan 15-åringar och personer över 70 år eller äldre. Skattar vi istället ett linjärt samband mellan ålder och vänster-höger (visas ej här) medför varje års ökning i ålder en mycket blygsam rörelse till höger. Ökar åldern med 50 år ökar rörelsen till höger med 0,13 skalsteg på den femgradiga vänster-högerskalan. Sammanfattningsvis är slutsatsen att det genomsnittliga sambandet mellan ålder och vänster-högerplacering är svagt.

Figur 1 Vänster-högerplacering i olika åldersgrupper (predicerade medelvärden, 95-procentiga konfidensintervall)

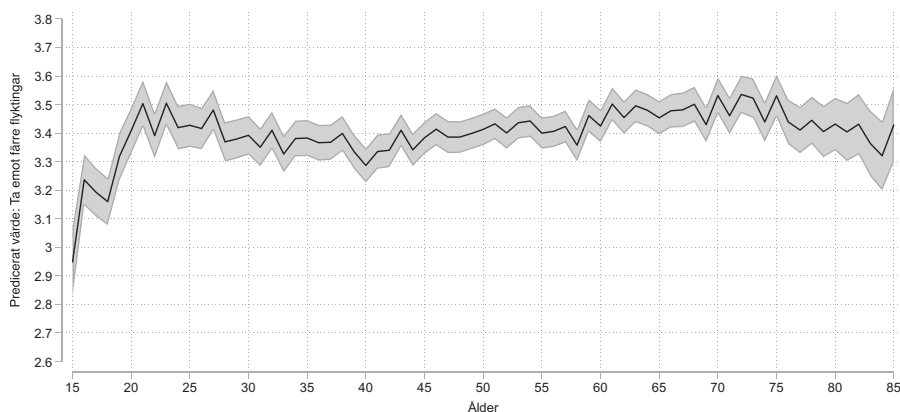
Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet i vänster-högerplacering efter ålder under perioden 1986–2021. De predicerade medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell med 143 637 svars personer (poolad OLS) med vänster-högerplacering som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, ålder (varje enskild ålder som dummy-variabel), generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. Frågan om vänster-högerplacering löd 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höggerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' Svartalernativ 'Klart till vänster' (kodat som 1), 'Något till vänster' (2), 'Varken till vänster eller höger' (3), 'Något till höger' (4), 'Klart till höger' (kodat som 5). Ju högre värde på y-axeln i figuren, desto mer till höger och omvänt, ju lägre värde på y-axeln, desto mer vänster. Notera att den huvudsakliga variationen ligger mellan 3,0 (=varken vänster eller höger) och 3,3 (som är mitt emellan varken eller respektive något till höger).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Figur 2 visar sambandet mellan ålder och inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar under kontroll för generation, tid och demografiska faktorer. Här visar Y-axeln i stället det predicerade medelvärdet i flyktingfrågan där 1 motsvarar Mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar och 5 Mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar. I genomsnitt är ålderskillnaderna i flyktingfrågan små. Alla ålderskategorier har i genomsnitt ett medelvärde som ligger mellan Varken bra eller dåligt förslag (värde 3) och Ganska bra förslag (värde 4). Den enda tydliga åldersrelaterade skillnaderna är mellan 15–20-åringar och resterade åldrar där unga individer är mindre flyktingrestriktiva än övriga åldersgrupper.

Svaret på den första frågeställningen om *hur sambandet mellan ålder och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan ser ut* är att individer i Sverige i genomsnitt blir något mer till höger med ökad ålder, men ökningen är mycket liten. I flyktingfrågan är de yngsta de relativt sett minst flyktingrestriktiva jämfört med övriga åldersgrupper.

Figur 2 *Inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar i Sverige i olika åldersgrupper (predicerade medelvärden, 95-procentiga konfidensintervall)*

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet i flyktingfrågan efter ålder under perioden 1990–2021. De predicerade medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell (poolad OLS) baserad på 107 926 svarspersoner med inställning i flyktingfrågan som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, ålder, generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. Frågan om flyktingmottagning löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktingar i Sverige'. Svartalernativ 'Mycket bra förslag' (kodat som 5), 'Ganska bra förslag' (4), 'Varken bra eller dåligt förslag' (3), 'Ganska dåligt förslag' (2), 'Mycket dåligt förslag' (1). Ju högre värde på y-axeln i figuren, desto mer instämmer man i att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, och omvänt, ju lägre värde på y-axeln, desto tycker man att det är ett dåligt förslag. Notera att den huvudsakliga variationen ligger mellan 3,0 (Varken bra eller dåligt förslag) och 3,5 (som är mitt emellan Varken eller respektive Ganska bra förslag).

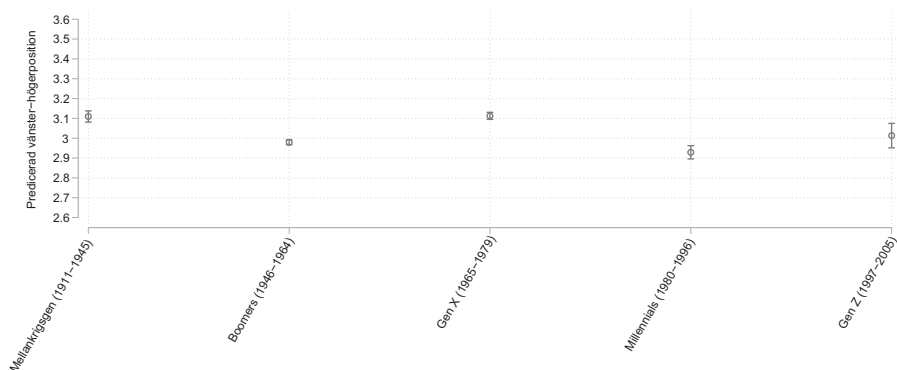
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2021.

Hur ser sambandet mellan generationstillhörighet och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan ut?

Figur 3 och 4 visar de *genomsnittliga generationskillnaderna* i vänster-högerposition respektive flyktingfrågan under kontroll för ålder, tid (år), kön, utbildning, inkomst och stad/land

Figur 3 visar att under kontroll för andra variabler, står Boomersgenerationen född 1946–1964 respektive Millennialsgenerationen född 1980–1996 relativt sett något längre till höger jämfört med Mellankrigsgenerationen född 1911–1945. Precis som för sambandet mellan ålder och vänster-höger är skillnaderna mycket små – det handlar om små rörelser runt mittenpositionen ”varken vänster eller höger”. Vidare finns det i genomsnitt ingen signifikant skillnad i vänster-högerplacering mellan den äldsta generationen och Generation X respektive Generation Z. Sammanfattningsvis drar vi slutsatsen att det genomsnittliga sambandet mellan generationstillhörighet och vänster-högerideologi är relativt svagt.

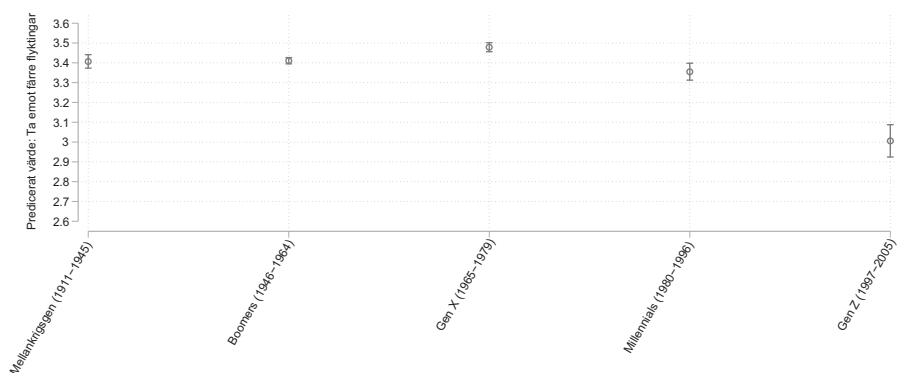
Figur 3 Vänster-högerplacering i olika generationsgrupper (predicerade medelvärden, 95-procentiga konfidensintervall)

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet på vänster-högerskalan efter generationsgrupp under perioden 1986–2021. För information om modellestimering, antal svarspersoner samt frågeformulering, se kommentar under figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Figur 4 Inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar i Sverige i olika generationsgrupper (predicerade medelvärden, 95-procentiga konfidensintervall)

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet i flyktingfrågan efter generationsgrupp under perioden 1990–2021. För information om estimeringsmodell, antal svarspersoner och frågeformulering, se kommentaren under figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2021

Figur 4 visar att under kontroll för andra faktorer är Generation Z, med ett medelvärde runt 3,0, mindre flyktingrestriktiv än övriga generationer och att Millennials också är något mindre benägna att hålla med i påståendet att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Mellankrigsgenerationen, Boomersgenerationen och Generation X uppvisar i det närmaste identiska medelvärden på strax under 3,5 på den femgradiga skalan, vilket betyder att det i genomsnitt inte finns några åsiktsskillnader mellan de här tre generationerna.

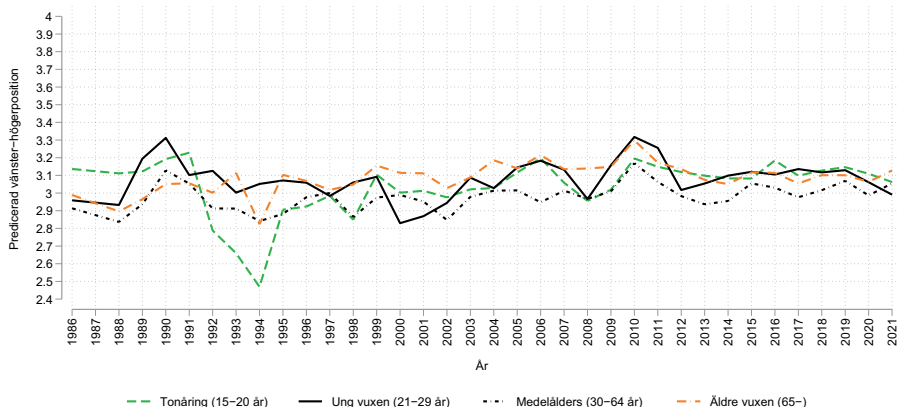
Svaret på vår andra frågeställning, *Hur ser sambandet mellan generationstillhörighet och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan ut?*, är att Boomers, Millennials och Generation Z placeras sig i genomsnitt i mitten på vänster-höger-skalan medan Mellankrigsgenerationen och Generation X står precis till höger om mitten. I flyktingfrågan är Generation Z relativt sett minst flyktingrestriktiv följt av Millennials medan övriga generationer inte skiljer sig åt, alla är något mer flyktingrestriktiva än de två yngsta generationerna.

Har åldersskillnaderna i vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan förändrats över tid?

Figur 5 och 6 visar interaktionen mellan ålder och tid (år) i vänster-högerposition respektive flyktingfrågan under kontroll för generationstillhörighet, kön, utbildning, inkomst och stad/land.

Den huvudsakliga slutsatsen baserat på figur 5 att åldersskillnaderna i vänster-högerplacering blivit mindre över tid, men att de aldrig heller har varit särskilt stora. De flesta undersökningsår är äldre vuxna något mer till höger om mitten medan medelålders och tonåringar turas om att vara lite mer till vänster om mitten. Under kontroll för generation och demografiska faktorer kan vi identifiera en tydlig vänstersväng i tonåringars ideologiska position efter 90-talskrisen, men detta är bara tillfälligt. Det huvudsakliga mönstret är att åldersgrupperna över tid följer varandra åt och att den ideologiska skillnaden är liten.

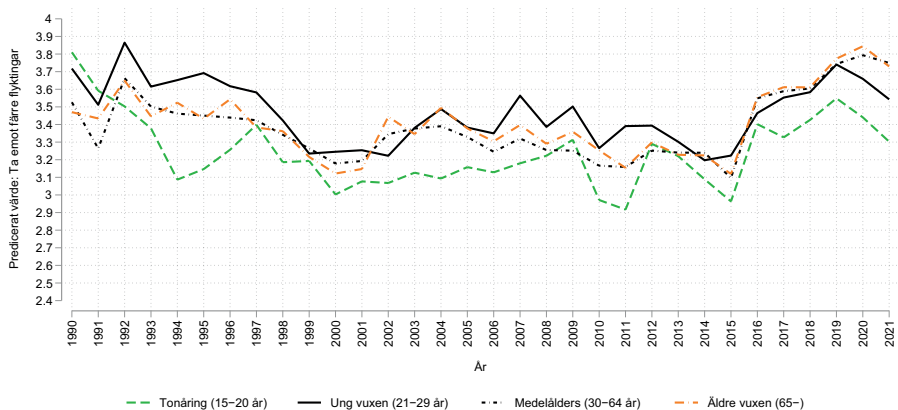
Figur 5 Sambandet mellan åldersgrupp och vänster-högerplacering efter år, 1986–2021 (predicerade medelvärden)

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet på vänster-högerskalan efter åldersgrupp och år. Valet att använda åldersgrupp istället för exakt ålder handlar om estimeringsbegränsningar (36 undersökningsår gånger 70 åldrar motsvarar över 2 500 variabler medan 36 år gånger 4 åldersgrupper i sammanhanget "bara" blir 144 variabler). De predicerade medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell med 143 637 svarspersoner (poolad OLS) med vänster-högerplacering som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, åldersgrupp, år*åldersgrupp, generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. För information om frågeformulering, se kommentar under figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Figur 6 Sambandet mellan åldersgrupp och inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar efter år, 1990–2021 (predicerade medelvärden)

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet i flyktingfrågan efter åldersgrupp och år. Valet att använda åldersgrupp istället för exakt ålder handlar om estimeringsbegränsningar (31 år gånger 70 åldrar motsvarar över 2 100 variabler). De predicerade

medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell (poolad OLS) baserad på 107 926 svarspersoner med inställning i flyktingfrågan som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, åldersgrupp, år*åldersgrupp, generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. För information om frågeformulering, se kommentar under figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2021.

Figur 6 visar hur sambandet mellan åldersgrupp och inställning i flyktingfrågan har utvecklats över tid när vi samtidigt kontrollerar för generation och demografiska faktorer. Även om skillnaderna är relativt små visar resultatet att under nästan samtliga undersökningsår och under kontroll för andra faktorer är tonåringar mellan 15 och 20 år den grupp som är minst benägen att tycka förslaget att ta emot färre flyktingar är bra. Medelålders och äldre vuxna följs åt under hela tidsperioden och är i början av 90-talet de relativt sett minst flyktingrestriktiva för att under de senaste åren vara de relativt mest flyktingrestriktiva jämfört med övriga åldersgrupper. Unga vuxna (21–29 år) är relativt sett något mer flyktingrestriktiva under 90-talet och mitten av 00-talet. Återigen är det förhållandevis små åldersskillnader det handlar om.

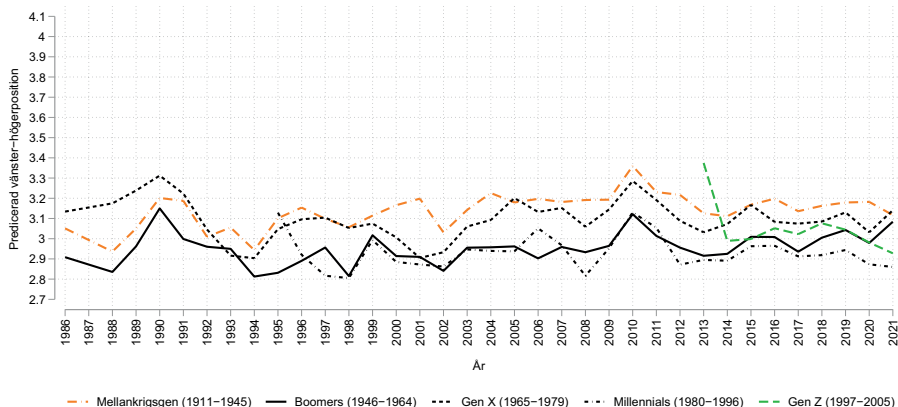
Sammanfattningsvis kan den tredje frågeställningen *Har åldersskillnaderna i vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan förändrats över tid?* besvaras med att de initialt små åldersskillnaderna i vänster-högerideologi har minskat över tid. De flesta undersökningsår står gruppen äldre vuxna något mer till höger om mitten medan medelålders och tonåringar turas om att vara något mer till vänster om mitten. När det gäller flyktingfrågan visar resultaten att tonåringar genomgående är minst flyktingrestriktiva medan övriga åldersgrupper över tid turas om att vara den relativt sett mest flyktingrestriktiva gruppen.

Har generationsskillnaderna i vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan förändrats över tid?

Figur 7 och 8 visar interaktionen mellan generation och tid (år) i vänster-högerposition respektive flyktingfrågan under kontroll för ålder, kön, utbildning, inkomst och stad/land.

Figur 7 visar att även om skillnaderna återigen är relativt små kan vi konstatera att Mellankrigsgenerationen de flesta år relativt sett är något mer till höger om mitten och det är noterbart att Boomers-generationen konsekvent är något mindre till höger om mitten än vad Mellankrigsgenerationen är. Från 2002 och framåt kan vi se ett mönster där å ena sidan Mellankrigsgenerationen och Generation X står något längre till höger om mitten medan Boomers och Millennials, å andra sidan, står i mitten eller något till vänster om mitten. Även om generationerna delvis grupperar sig i par följer de varandra åt, när det blåser högervindar (t.ex. 2010) blir samtliga generationer något mer till höger, men från lite olika utgångspositioner och när vinden är lite mer från vänster (t.ex. 2002) blir de flesta generationer också något mer vänster.

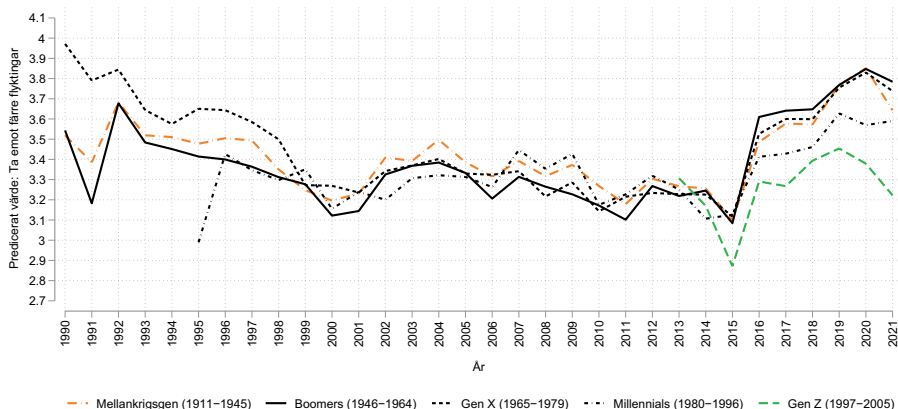
Figur 7 Sambandet mellan generationsgrupp och vänster-högerplacering, 1986–2021 (predicerade medelvärden)

Kommentar: Figuren visar det predicerade medelvärdet på vänster-högreskalan efter generationsgrupp och år när övriga variabler hålls vid sina medelvärden. De predicerade medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell med 143 637 svarspersoner (poolad OLS) med vänster-högerplacering som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, åldersgrupp, generation, år*generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. För information om frågeformulering, se kommentar under figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Figur 8 Sambandet mellan generation och inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar efter år, 1990–2021 (predicerade medelvärden)

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet i flyktingfrågan efter generationsgrupp och år. De predicerade medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell baserad på 107 926 svarspersoner med inställning i flyktingfrågan som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, åldersgrupp, generation, år*generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. För information om frågeformulering, se kommentar under figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2021.

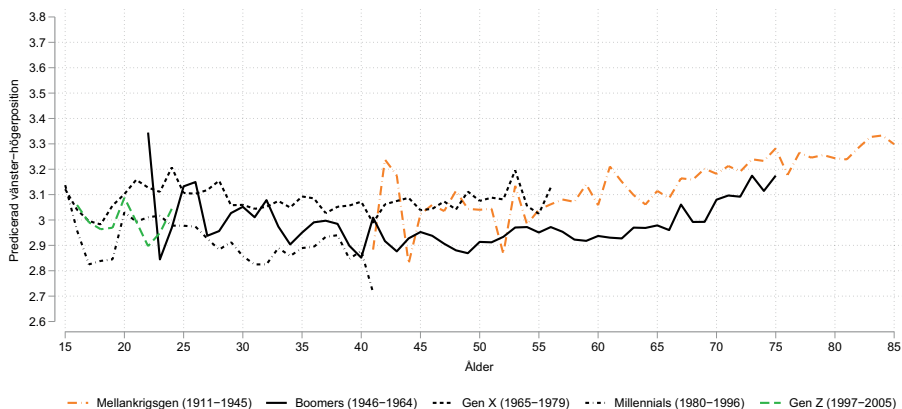
Resultatet i figur 8 visar att i början av mätperioden är Generation X tydligt mer flyktingrestriktiv än övriga generationer. Från slutet av 90-talet minskar generationsskillnaderna i attityder till flyktingar och generationerna följer varandra. Sedan 2016, efter flyktingkrisen och när migration och integration står överst på dagordningen, ökar generationsskillnaderna igen. Även om samtliga generationer blir mer restriktiva har Generation Z, med ett predicerat medelvärde omkring 3,2, mindre restriktiva åsikter jämfört med övriga generationsgrupper som ligger mellan värde 3,6 och 3,8.

Frågan *Har generationsskillnaderna i vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan förändrats över tid?* kan besvaras enligt följande: Under de flesta undersökningsår är Mellankrigsgenerationen relativt sett något *mer* till höger om mitten medan Boomersgenerationen konsekvent är något *mindre* till höger om mitten. Under de senaste 20 åren står både Mellankrigsgenerationen och Generation X något mer till höger om mitten medan Boomers och Millennials, placerar sig i mitten eller något till vänster om mitten. När den ideologiska vinden blåser från vänster eller höger berörs samtliga generationer, om än från något olika utgångspositioner. När det gäller flyktingfrågan är Generation X under början av 90-talet tydligt mer flyktingrestriktiv än övriga generationer. Från slutet av 90-talet och framåt minskar generationsskillnaderna. Efter flyktingkrisen ökar generationsskillnaderna igen och även om samtliga generationer blir mer restriktiva efter 2015 har Generation Z mindre restriktiva åsikter om flyktingmottagning jämfört med övriga generationsgrupper.

Ser sambandet mellan ålder och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan olika ut beroende på generation?

Figur 9 och 10 visar interaktionen mellan generation och åldersgrupp i vänster-högerposition respektive flyktingfrågan under kontroll för tid (år), kön, utbildning, inkomst och stad/land.

Figur 9 Sambandet mellan ålder och vänster-högerplacering i olika generationsgrupper (predicerade medelvärden)

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet på vänster-högerskalan efter generationsgrupp och år. De predicerade medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell med 143 637 svars personer (poolad OLS) med vänster-högerplacering som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, ålder, generation, ålder*generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. För information om frågeformulering, se kommentar under figur 1.

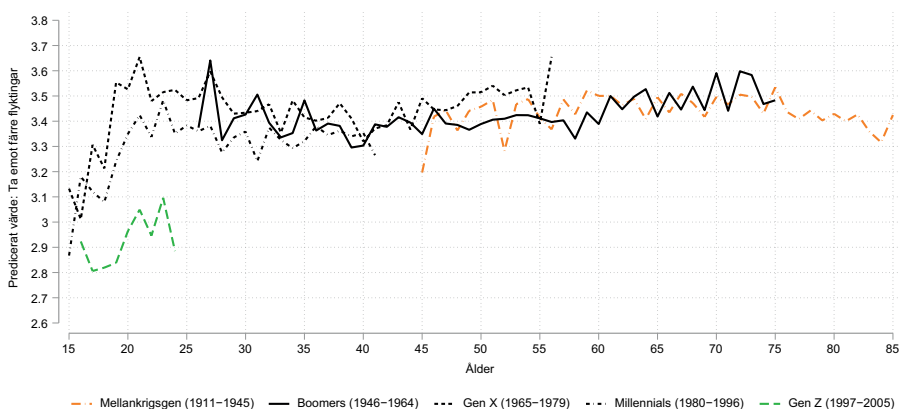
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Det är svårt att utifrån figur 9 utläsa några entydiga mönster att ålderskillnaderna i vänster-höger skulle se olika ut för olika generationer. Återigen är det viktigt att betona att det är små rörelser på den politiska vänster-högerskalan efter ålder och generation som vi observerar. För Generation X varierar vänster-högerpositionen i något lägre grad jämfört med övriga generationer. För såväl Boomers som för Mellankrigsgenerationen är det större variationer i vänster-högerplacering efter ålder. För Boomers ser vi inledningsvis större svängningar i 20–30-årsåldern, sedan stabiliseras den ideologiska positionen och över tid blir den sedan långsamt mer höger om mitten. Motsvarande mönster finns för Mellankrigsgenerationen, men här är svängningarna från något vänster om mitten till något höger om mitten relativt sett störst under 40–50-årsåldern för att med ökande ålder bli något mer till höger om mitten. Millennials är under flera av de uppmätta åldrarna den generationen som är mest till vänster om mitten, samtidigt är de äldsta i den här generationen ”bara” 40 år gamla.

Slutligen prövar vi också om sambandet mellan ålder och inställning i flyktingfrågan ser olika ut beroende på vilken generation man tillhör. Resultaten i figur 10 visar på att ålderskillnaderna faktiskt ser lite olika ut i unga år i olika generationer. För de tre generationer där vi kan mäta inställning i flyktingfrågan från 15 års ålder kan vi konstatera att såväl Generation X som Millennials blir tydligt mer flyktingrestriktiva mellan 15 och drygt 20 års ålder. Bland Millennials är åsikterna

i genomsnitt väldigt stabila efter 25 års ålder. Bland Generation X stabiliseras attityderna i flyktingfrågan på ett ungefärligt medelvärde mellan 3,3 och 3,5 efter 20 års ålder, men vi ser också en viss tendens till rörelse i något mer flyktingrestriktiv riktning efter 55 års ålder. Generation Z är tydligt minst flyktingrestriktiv jämfört med andra generationer i åldern 15 till 25 år. Boomers uppvisar överlag stabila attityder i flyktingfrågan efter ålder, även om det finns en svag tendens till något mer flyktingrestriktiva attityder i slutet av 20-årsåldern respektive efter 70-årsåldern. Mellankrigsgenerationen, till sist, börjar mätas vid högst ålder och en generell slutsats är att denna generations inställning till flyktingar varierar i lägst grad. Sammanfattningsvis kan vi notera en rörelse i mer flyktingrestriktiv riktning bland Generation X respektive Millennials under sena tonåren och tidiga 20-års åldern medan motsvarande förändring inte finns bland Generation Z. Vidare är det slående att attityder i flyktingfrågan varierar relativt lite efter 30-års ålder, och än mindre så i de äldre generationerna. Vi vill återigen påminna läsaren om att vi kontrollerar för år/tid, och resultaten är således genomsnittet över alla år.

Figur 10 Sambandet mellan ålder och inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar i olika generationsgrupper (predicerade medelvärden)

Kommentar: Figuren visar det genomsnittliga predicerade medelvärdet i flyktingfrågan efter ålder och generationsgrupp. De predicerade medelvärdena har beräknats baserat på en regressionsmodell (poolad OLS) baserad på 107 926 svarspersoner med inställning i flyktingfrågan som beroende variabel och följande oberoende variabler: år, ålder, generation, ålder*generation, kön, utbildning, inkomst och stad/land. För information om frågeformulering, se kommentar under figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2021.

Vår femte och sista frågeställning är: *Ser sambandet mellan ålder och vänster-högerideologi respektive flyktingfrågan olika ut beroende på generation?* För vänster-högerplacering finns inget entydigt samspelelmönster efter ålder och generation. Generation X uppvisar minst variation i vänster-höger-position efter ålder. För Boomers stabiliseras den ideologiska positionen i 30 årsåldern och över tid blir den långsamt mer höger om mitten. Motsvarande mönster finns för Mellankrigsgenerationen, men först efter 50 års ålder. Millennials är den generationen som relativt sett är mest till vänster om mitten, samtidigt är de äldsta i den här generationen ”bara” 40 år gamla. I flyktingfrågan ser vi att Generation X och Millennials blir mer flyktingrestriktiva mellan 15 och cirka 20 års ålder. Generation Z är tydligt mindre flyktingrestriktiv i sena tonåren och tidiga 20-årsåldern jämfört med övriga generationer vi har uppgifter på i samma ålder. Det är i huvudsak stabila attityder och endast mindre förändringar efter ålder i inställning i flyktingfrågan bland Boomers och Mellankrigsgenerationen.

Politisk opinion handlar ganska lite om ålder och generation

Den övergripande slutsatsen från detta kapitel är att såväl ålders- som generationskillnader i politiska preferenser är förhållandevis små och att det inte har skett någon större förändring över tid. Våra resultat är dock i linje med tidigare forskning som pekar på att det finns ålders- respektive generationskillnader i politiska preferenser. Om vi får drista oss till att jämföra ålderskillnaderna och generationskillnaderna är det relativt sett mer *varierande* ålders- respektive generationskillnader i vänster-högerideologi. När det gäller flyktingfrågan är variationen efter ålder respektive generation mindre. Här är det, allt annat lika, konsekvent yngre personer respektive den yngsta Generationen (Z) som är tydligt mindre flyktingrestriktiva. Det senare resultatet ligger i linje med andra studier (se Lindskog & Oskarson, 2022) som visar att yngre generationer är mer sociokulturellt liberala än äldre, och att detta dessutom i hög grad drivs av utbildningsskillnader.

Avslutningsvis konstaterar vi att de små generationskillnader som identifierats är i linje med förväntningen att Sverige tillhör ett av de mindre troliga länderna att upptäcka tydliga generationskillnader i. Till skillnad från många andra länder har Sverige under lång tid erfarit fred och materiellt välstånd. Dock kan det tänkas att vi står inför ett trendbyte nu med ökade spänningar i omvärlden och en, relativt sett, mindre expansiv ekonomi. Likväl ser vi politiskt ett ökat fokus på säkerhetspolitik och ekonomiska frågor. Framtida studier bör därför studera hur politiska attityderna hos generationen som växer upp nu utvecklas, för att kunna avgöra hur mycket av de senaste årens politiska händelser som resulterar i generationskillnader och hur mycket som enbart är en periodeffekt. Genom att studera denna fråga i synnerhet, och generationskillnader i allmänhet, kan vi inte bara predicera framtida scenarion för svensk opinion utan också öka förståelsen för politisk socialisering.

Not

- ¹ De mest formativa åren äger rum under perioden när personen är tonåring till lite över tjugio år gammal (Lauterbach & deVries, 2020; Rekker, 2018). Kroh (2020) visar också att åldern 13–16 år är de år när en persons partiidentifikation påverkas mest.

Referenser

- Bartels, Larry M. & Simon Jackman (2014). A Generational Model of Political Learning. *Electoral Studies*, 33: 7–18.
- Häusermann, Silja, and Hanspeter Kriesi (2015). What Do Voters Want? Dimensions and Configurations in Individual-Level Preferences and Party Choice. I Pablo Beramendi, Silja Häusermann, Herbert Kitschelt & Hanspeter Kriesi (red) *The Politics of Advanced Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald F. (2018). *Cultural Evolution: People's Motivations Are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lauterbach, Fabian, & Catherine Vries (2020). Europe Belongs to the Young? Generational Differences in Public Opinion towards the European Union during the Eurozone Crisis. *Journal of European Public Policy*, 27: 168–187.
- Kroh, Martin (2020). The formative period of party identification. I Henrik Oscarsson & Sören Holmberg (red) *Research Handbook on Political Partisanship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lindskog, Hilma & Maria Oskarsson (2022). Generational differences in disguise? A longitudinal study of the liberalising effect of education on socio-cultural attitudes. *West European Politics* (published online). DOI: 10.1080/01402382.2022.2076963
- Norris, Pippa & Ronald Inglehart (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nteta, Tatishe M. & Jill S. Greenlee (2013). A Change Is Gonna Come: Generational Membership and White Racial Attitudes in the 21st Century. *Political Psychology*, 34(6): 877-897.
- O'Grady, Tom (2019). Is Europe Becoming a 'gerontocracy'? New Evidence on Age Cleavages in Europe since the 1980s. <https://osf.io/preprints/socarxiv/r8xbg/> (unpublished working paper)
- Oscarsson, Henrik (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Ulrika Andersson, Jonas Ohsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik (2019). *Partierna. Det nya landskapet*. Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2019. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.

- Oscarsson, Henrik & Mikael J. Persson (2010). Unga väljare i Sverige 1956–2006. Daniel Wohlgemuth (red) *FOKUS10: En analys av ungas inflytande*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF).
- Peterson, Johnathan C., Smith, Kevin B. & John R. Hibbing (2019). Do People Really Become More Conservative as They Age? *The Journal of Politics*, 82(2): 600–611.
- Rekker, Roderik (2018). Growing Up in a Globalized Society: Why Younger Generations Are More Positive about the European Union. *Young*, 26(4): 56S–77S.
- Tilley, James, & Geoffrey Evans (2014). Ageing and Generational Effects on Vote Choice: Combining Cross-Sectional and Panel Data to Estimate APC Effects. *Electoral Studies*, 33: 19–27.

VARFÖR ETT SÅ MISSNÖJT FOLK?

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning

Sedan flera år anser en klar majoritet att Sverige är på väg åt fel håll. År 2021 angav 57 procent att de tycker att Sverige är på väg åt fel håll, medan bara 21 procent angav att Sverige är på väg åt rätt håll. Men vilka samhällsgrupper är mest och minst missnöjda med utvecklingen och i vilken utsträckning är bedömningen kopplad till politiska och ekonomiska faktorer? Generellt sett är missnöjet större bland övre medelålders, med medel till hög inkomst, uppvuxna i Sverige, med högt politiskt intresse och som bedömer sin hälsa som sämre än genomsnittet. Bedömningarna har även ett tydligt samband med politiska och ekonomiska faktorer. Sympatisörer till partier utanför regeringen, de som placerar sig själva ideologiskt till höger samt anser att invandring och integration är ett av de viktigaste samhällsproblemen är klart mer benägna att se Sveriges utveckling i ett negativt ljus. Det finns också en stark koppling till synen på hur Sveriges ekonomi utvecklats.

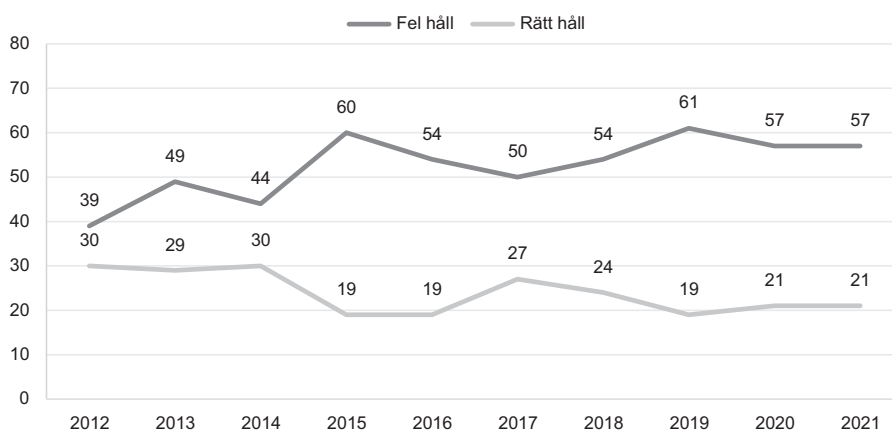
En majoritet av befolkningen anser att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll. I den senaste nationella SOM-undersökningen svarade hela 57 procent att utvecklingen är på väg åt fel håll, medan enbart 21 procent svarade att den är på väg åt rätt håll och 22 procent sa sig sakna uppfattning. Så har opinionsläget nu varit i flera år (Martinsson & Andersson, 2022; Martinsson, 2020). Ända sedan 2015 har minst hälften av respondenterna sagt att landet är på väg åt fel håll, medan andelen som angett att vi är på väg åt rätt håll som mest under samma period har uppgått till 27 procent.

Det är emellertid inte bara i Sverige som befolkningen har en tämligen dyster bild av utveckling i sitt land. Det är i själva verket ett ganska vanligt fenomen som har observerats i många länder. Exempelvis har Ipsos internationella undersökning i februari 2022 som inkluderar 28 länder visat att genomsnittet för andelen som upplever att utvecklingen går åt fel håll i de länder som ingår i undersökningen är 63 procent. Men trots att vi är i gott sällskap har den svenska befolkningen ändå ett något högre missnöje än ett genomsnittligt land i Ipsos internationella studie (Ipsos, 2022:6).

I detta kapitel ska vi titta närmare på befolkningens bild av Sveriges utveckling under de senaste tio åren. De huvudsakliga frågorna att besvara är: 1) Hur ser bilden av utvecklingen ut och hur har den förändrats över tid? 2) Vilka grupper i samhället är mest missnöjda? 3) Vad hänger samman med missnöjet med utvecklingen i Sverige?

Vi inleder kapitlet med en översiktlig bild av folkets syn på utvecklingen i Sverige. Figur 1 nedan visar andelen som anser att landet är på väg åt fel håll, respektive åt rätt håll. Som vi ser i figuren dominerar den negativa bilden hela tidsperioden, i synnerhet från och med år 2015. Det första året frågan ställdes, 2012, var läget betydligt jämnare med en övervikt negativa på 9 procentenheter mot nuläget differens på hela 36 procentenheter. Starten för den mer negativa bilden sammanfaller med året för flyktingkrisen hösten 2015. Samtidigt var det även annat som hände under samma period, till exempel hade vi haft ett regeringsskifte året innan.

Figur 1 Andel som säger att utvecklingen i Sverige är på väg åt rätt håll och åt fel håll, 2012–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?'. Svartalternativen var 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll' samt 'Ingen uppfattning'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antalet respondenter varierar mellan åren och utgör som lägst 1 545 och som högst 4 764.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2021.

Sedan uppgången för den negativa bilden 2015 har egentligen inte särskilt mycket hänt. Andelen som tycker landet är på väg åt fel håll ligger fortsatt på omkring 60 procent och andelen som anser landet vara på väg åt rätt håll är fortsatt omkring 20 procent, med några smärre fluktuationer, framförallt ett tillfälligt minskat negativt sentiment omkring år 2017.

Efter detta inledande konstaterande ska vi gå vidare med att undersöka hur missnöjet med utvecklingen fördelar sig mellan olika grupper i samhället. Initialt fokuserar vi på demografiska och socio-ekonomiska faktorer. De mer politiska faktorerna granskas sedan i den mer förklarande ansatsen i kapitlets sista del.

Vilka är missnöjda med Sveriges utveckling?

I denna analys fokuserar vi på det senaste året, 2021. I tabell 1 presenteras hur resultaten ser ut efter kön, ålder, utbildningsnivå, hushållsinkomst, grad av politiskt intresse, urbaniseringsgrad hos boendområdet och den självupplevda hälsan.

Tabell 1 Bedömning av utvecklingen i Sverige i olika samhällsgrupper, 2021 (procent)

	Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Samtliga	21	57	22	100	4 764
Kön					
Kvinnor	19	56	25	100	2 493
Man	22	59	19	100	2 242
Ålder					
16–29 år	27	49	24	100	617
30–49 år	22	58	20	100	1 234
50–64 år	17	65	18	100	1 286
65–85 år	20	53	27	100	1 627
Utbildning					
Ej högskola	18	58	24	100	2 612
Högskola	25	55	20	100	1 973
Hushållsinkomst					
Låg	20	53	27	100	1 004
Medel	20	59	21	100	2 168
Hög	24	58	18	100	1 137
Politiskt intresse					
Mycket intresserad	24	63	13	100	798
Ganska intresserad	22	58	20	100	2 213
Inte intresserad	18	52	30	100	1 720
Boend område					
Ren landsbygd	17	61	22	100	637
Mindre tätort	18	58	24	100	859
Stad/större tätort	21	56	23	100	2 275
Sthlm/Gbg/Malmö	24	57	19	100	867
Subjektiv hälsa					
Relativt dålig	16	60	24	100	1 163
Medel	21	57	22	100	1 951
Relativt god	25	54	21	100	1 509
Uppväxtland					
Sverige	20	59	21	100	4 032
Annat land	25	49	26	100	400

Kommentar: Frågan lød 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?' och svarsalternativen var 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll', 'Ingen uppfattning'. Hushållsinkomst utgår från frågan 'Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in)?'. "Låg" = sammanlagd årsinkomst

på max 300 000 SEK, "Medel" = 301 000–700 000, "Hög" = >700 000. Subjektiv hälsa mäts här med en fråga med elva svarsalternativ där 0–6 benämns "Relativt dålig", 7–8 "Medel" och 9–10 "Relativt god". Indelning är gjord för att få så jämnstora grupper som möjligt. Själva frågan löd 'Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd' där 0 motsvarar 'Mycket dåligt' och 10 'Mycket gott'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Resultaten i tabell 1 visar att missnöjet inte är jämnt fördelat i befolkningen sett till demografiska och socio-ekonomiska faktorer i bred mening. Missnöjet med utvecklingen är dock inte koncentrerat till människor i utanförskap eller med en svagare position i samhället. I många fall är skillnaderna så små att de inte kan anses ha någon större betydelse även om de uppfyller kraven för statistisk signifikansnivå på 95 procent. Det största missnöjet med utvecklingen finner vi bland människor uppvuxna i Sverige, med relativt dålig självskattad hälsa, högt politiskt intresse och medel- eller god inkomst som befinner sig i övre medelåldern. En grupp som ofta brukar beskrivas som väl etablerade i samhället. Detta antyder snarare att de viktigare förklaringarna kan ha mer politiska förtecken, vilket vi ska återkomma till i nästa avsnitt. Till stor del liknar detta mönster den tidigare analysen av åren 2018–2019 (se Martinsson, 2020).

Det är också tydligt att det i många fall inte finns några större skillnader när vi bara jämför samhällsgrupper utan att ta in mer politiska faktorer. Exempelvis är skillnaden mellan kvinnor och män mycket liten med bara ett marginellt större missnöje bland män. Likaså är skillnaden mellan personer med högskoleutbildning och andra också mycket liten. Inte heller stad-land-dimensionen har någon större koppling till graden av missnöje med utvecklingen i Sverige, missnöjet med utvecklingen är bara marginellt större på landsbygden än i de tre största städerna.

Skillnaderna ovan består också efter kontroll med en multivariat logistisk regressionsmodell där samtliga faktorerers betydelse undersöks under kontroll för varandra. Det framgår då tydligt att uppväxtland, ålder, utbildning, inkomst och självskattad hälsa alla har ett statistiskt signifikant samband med bedömningen av Sveriges utveckling. Vi finner 2021 en högre grad av missnöje bland de som är uppvuxna i Sverige, har högt politiskt intresse, saknar högskoleutbildning, har dålig självskattad hälsa, är medelålders, samt har medel till hög inkomst.

Dessa mönster har dock inte alltid sett likadana ut. Om vi gör motsvarande regressionsanalys vid tidsseriens början, 2012, så ser vi några intressanta skillnader. Exempelvis finns då inga signifikanta skillnader mellan ålders- och utbildningsgrupper eller grupper uppvuxna i Sverige eller i ett annat land. Däremot var då höginkomsttagarna och boende i de tre största städerna de minst missnöjda. Det är lätt att misstänka att det ändrade mönstret avseende hushållsinkomst är relaterat till att vi 2012 hade en annan typ av regering med allianspartierna under ledning av Fredrik Reinfeldt istället för en socialdemokratisk regering. I nästa avsnitt ska vi därför mer i detalj studera vilken koppling missnöjet med utvecklingen har till olika politiska faktorer.

Vad hänger missnöjet samman med?

När det gäller politiska faktorer finns en stor uppsjö åsikter och uppfattningar vi kan välja från – alltifrån generella orienteringar som vänster-högerideologi och partipolitiska preferenser till åsikter i specifika politiska sakfrågor. Är människor missnöjda med utvecklingen för att de inte har fått sitt politiska favoritförslag genomfört eller är de missnöjda för att andra partier än de partier de själva har röstat på sitter i regeringen? Utöver dessa frågor ska avsnittet också utforska om missnöjet är koncentrerat till grupper som tycker att vissa samhällsproblem och politiska områden är de viktigast. Bland övriga faktorer som ska utforskas har vi även hur människor bedömer den ekonomiska utvecklingen samt hur nöjda de är med hur regeringen sköter sitt arbete.

Precis som i förra avsnittet ska vi här inleda med att analysera vilka faktorer som har starkast samband med att ha en negativ syn på utvecklingen 2021, för att sedan gå vidare med att undersöka om dessa samband har förändrats över tid.

Vi börjar med de mer generella ideologiska orienteringarna som ideologi, partisympati och bilden av regeringens arbete, för att sedan ta oss an prioriteringar av samhällsproblem och politikområden, följt av åsikter i ett mindre urval av sakfrågor och avslutningsvis föra samman de politiska faktorerna till en sammanhållen modell.

Det blir tydligt i tabell 2 att den politiska dimensionen i missnöjet med utvecklingen är tämligen stark. Det visas tydligast genom det mycket starka sambandet med bedömningen av regeringen. I gruppen som säger att regeringen sköter sin uppgift dåligt är andelen som anser att Sverige är på väg åt fel håll så hög som 91 procent, jämfört med 29 procent bland de som tycker att regeringen gör ett bra jobb. Det finns dock även mycket starka band till människors placering på den ideologiska vänster-högerskalan och deras partisympati. Missnöjet med utvecklingen ökar ju längre högerut på skalan vi kommer.

När det gäller specifika politiska partier så blir det statistiska underlaget ganska svagt för flera av de mindre partierna trots den nationella SOM-undersökningens stora urval. För de minsta partierna – MP, L, KD – blir felmarginalen när vi estimerar andelen i partiet som anser att utvecklingen i Sverige går åt fel håll cirka plus/minus 8–9 procentenheter. För de större partierna kan vi dock konstatera att Socialdemokrater och Centerpartister i minst utsträckning anser att Sverige är på fel väg, medan Vänsterpartisterna är något mer missnöjda och Moderaterna och Sverigedemokraterna är de som i störst utsträckning anser att landet är på fel väg.

Tabell 2 Bedömning av utvecklingen i Sverige efter grundläggande politiska orienteringar och ekonomiska bedömningar, 2021 (procent)

	Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Samtliga	21	57	22	100	4 764
Partipreferens					
V	19	60	21	100	476
S	33	38	29	100	1 313
MP	35	39	26	100	189
C	30	42	28	100	379
L	23	54	23	100	139
M	15	70	15	100	937
KD	10	67	23	100	186
SD	3	89	8	100	582
Vänster-högerideologi					
Klart till vänster	28	52	20	100	538
Något till vänster	31	43	26	100	1 045
Varken till vänster eller höger	18	52	30	100	1 397
Något till höger	16	66	18	100	1 144
Klart till höger	8	85	7	100	530
Bedömning av hur regeringen sköter sin uppgift					
Mycket/ganska bra	43	29	28	100	561
Varken bra eller dåligt	13	54	33	100	454
Mycket/ganska dåligt	2	91	7	100	527
Bedömning av den svenska ekonomins förändring sedan 12 månader					
Förbättrats	36	44	20	100	160
Ungefär densamma	22	56	22	100	758
Försämrats	11	75	14	100	503
Bedömning av den egna ekonomins förändring sedan 12 månader					
Förbättrats	24	59	17	100	381
Ungefär densamma	19	60	21	100	916
Försämrats	13	66	21	100	223

Kommentar: Frågan om Sveriges utveckling löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?' och svarsalternativen var 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll', 'Ingen uppfattning'. Frågan om partipreferens löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Bedömning av hur regeringen sköter sin uppgift är baserad på en fråga som löd 'Hur tycker du att regeringen sköter sin uppgift?'. Frågan hade fem svarsalternativ 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', samt 'Mycket dåligt'. För att öka den statistiska säkerheten har svaren kodats om till tre kategorier. Vänster-högerideologi baseras på frågan 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerekala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

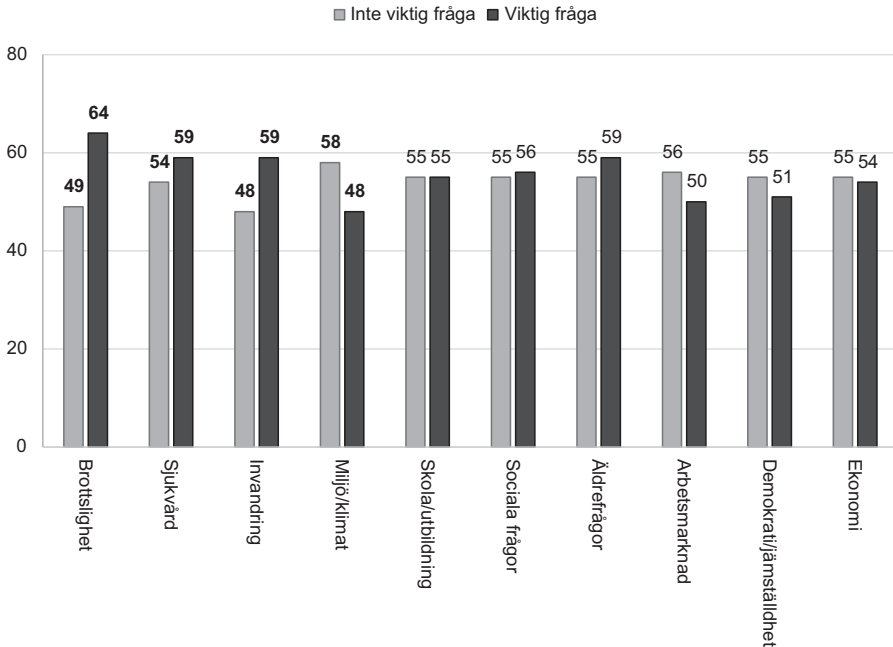
I tabell 2 visas även bedömningen av Sveriges utveckling efter människors uppfattningar om hur landets respektive den egna ekonomin har förändrats det senaste året. Det blir då tydligt att uppfattningen om landets ekonomi spelar en klart större roll än den personliga ekonomins förändring. Visserligen ser vi en marginellt högre andel som säger att Sverige är på väg åt fel håll bland de som uppger att deras egen ekonomi har försämrats än bland de som uppger att den har förbättrats, men när vi istället ser på hur de uppfattar att landets ekonomi har förändrats så är skillnaderna klart större. De som uppfattar att Sveriges ekonomi har försämrats är också klart mer benägna att säga att landet generellt är på väg åt fel håll.

Efter denna översikt över sambanden mellan övergripande politiska orienteringar och ekonomiska bedömningar är nästa steg att undersöka vilken variation som finns i bedömningen av landets utveckling vad gäller medborgarnas viktigaste samhällsproblem och politiska sakfrågeområden. SOM-institutet ställer sedan många år en fråga om vilka samhällsproblem som är de viktigaste. Människor får med egna ord beskriva vilka frågor och problem de tycker är de viktigaste och svaren kodas sedan manuellt in i olika kategorier. För tidigare analyser av denna fråga, se exempelvis Martinsson (2021). Är det så att de som prioriterar vissa politiska områden är mer benägna att uppleva att utvecklingen i Sverige går åt fel håll? Och vilka samhällsproblem spelar i så fall störst roll för bedömningen? Inom forskningen om väljarbeteende har länge studerats hur frågor som står högst på väljarnas dagordning hänger samman med partiets valresultat (se exempelvis Budge & Farlie, 1983; Petrocik, 1996). Hur prioriteringar av sakfrågeområden och samhällsproblem hänger samman med människors generella bild av ett lands utveckling är dock mindre känt.

Vi börjar med att analysera de tio politiska områden som medborgarna 2021 upplevde som de viktigaste. Är andelen som säger Sverige är på väg åt fel håll större bland de som tycker ett visst politikområde är viktigt jämfört med de som inte har angett området som ett av de viktigaste? Ju större differens, desto större roll antas politikområdet ifråga spela för bedömningen av landets utveckling. I figur 2 ser vi resultaten.

Mönstret för de flesta av de tio politiska områden som av medborgarna uppfattas som de viktigaste, är att de som har angett ett område som viktigt också är mer missnöjda med utvecklingen. Tydligast är detta för frågan om brottslighet där 64 procent av de som tycker frågan är en av de viktigaste anser att Sverige är på väg åt fel håll jämfört med 49 procent bland de som inte anser att frågan tillhör de viktigaste. Näst störst differens ses för områdena invandring och miljö. För invandring är mönstret detsamma som för brottslighet, det vill säga att de som anser frågan är viktig också är mer missnöjda med Sveriges utveckling. För miljö är mönstret det motsatta där de som tycker miljö/klimat är en av de viktigaste frågorna istället är *mindre* missnöjda med utvecklingen (48 procent jämfört med 58 procent). Samma omvända mönster följer även frågor om arbetsmarknad/arbetslöshet samt demokrati/jämställdhet. För de två sistnämnda är skillnaden mellan grupperna dock inte statistiskt signifikant.

Figur 2 Andel som säger att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll beroende på prioritering av politiska områden, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?'. Svartalternativen var 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll' samt 'ingen uppfattning'. Frågan om prioriteringen av politiska områden löd 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.' Det är en öppen fråga där svaren kodas till olika kategorier. Antalet som anger ett område som viktigt är som längst 139 och som högst 1 281. Signifikanta skillnader som uppnår minst 95-procents säkerhetsnivå har i figuren fetstilats. De tio frågeområdena är rangordnade efter hur många som angett att de är ett av de viktigaste samhällsproblemen/-frågorna. Antalet respondenter varierar mellan åren och utgör som lägst 1 545 och som högst 4 764.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2021.

Frågan är om det alltid har sett ut såhär? Eftersom den politiska dagordningen liksom opinionen i dessa frågor har förändrats kraftigt under perioden är det rimligt att tro att frågornas koppling till hur människor bedömer den generella utvecklingen i Sverige också har förändrats. Den frågan kommer att undersökas i den avslutande delen av detta kapitel. Först ska vi dock undersöka om det även finns samband mellan bedömningen av landets utveckling och vad medborgarna tycker i några specifika politiska sakfrågor.

För analysen har tre sakfrågor som representerar tre olika politiska dimensioner valts ut: en traditionell ekonomisk-politisk fördelningsfråga om skatter, en om

migration, och en miljörelaterad fråga. Tabell 3 visar hur sambanden mellan åsikter i de tre frågorna och bedömningen av Sverige utveckling ser ut 2021.

Tabell 3 Bedömning av utvecklingen i Sverige efter åsikt i politiska sakfrågor, 2021 (procent)

	Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Samtliga	21	57	22	100	4 764
Ta emot färre flyktingar i Sverige					
Mycket/ganska bra	13	72	15	100	893
Varken bra eller dåligt	27	41	32	100	321
Mycket/ganska dåligt	29	48	23	100	360
Sänka skatterna					
Mycket/ganska bra	16	61	23	100	645
Varken bra eller dåligt	19	56	25	100	431
Mycket/ganska dåligt	28	53	19	100	431
Höja koldioxidskatten på bensin					
Mycket/ganska bra	31	48	21	100	852
Varken bra eller dåligt	19	54	27	100	675
Mycket/ganska dåligt	14	68	18	100	1 515

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?' och svarsalternativen är 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll', 'Ingen uppfattning'. Frågan om partipreferens löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. De tre politiska förslagen ingår i ett batteri av frågor där frågan löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag?' med svarsalternativen 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', samt 'Mycket dåligt'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som väntat engagerar flyktingfrågan starkt 2021 och de som vill ha en restriktiv flyktingpolitik är avsevärt mer missnöjda med utvecklingen i Sverige än de som anser att det är ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar (för en tidigare analys av hur dessa frågor hänger samman, se Martinsson, 2020). Men även koldioxidskatten på bensin uppvisar ett kännbart samband där de som är motståndare till höjningar av koldioxidskatten är klart mer negativa till utvecklingen i Sverige än de som stödjer en höjning. I båda dessa frågor som tillhör den så kallade GAL-TAN-dimensionen, ibland kallat den kulturella dimensionen, är sambandet tämligen starkt; skillnaden i bedömning av utvecklingen mellan de som är för respektive emot dessa förslag uppgår till omkring 20 procentenheter. För förslaget att sänka skatterna däremot ser vi ett klart svagare samband, även om det finns en tendens att de som vill sänka skatterna är något mer missnöjda än de som inte vill det¹.

Vi har nu sett att en bred mängd olika faktorer statistiskt hänger samman med uppfattningen att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll. Avslutningsvis ska vi

granska vilka av alla dessa faktorer som egentligen spelar störst roll, det vill säga var finns den största förklaringskraften?

Ett problem för detta projekt är att många av de potentiella förklaringsfaktorerna hänger samman med varandra. Det finns en tydlig samvariation i hur en medborgare bedömer att regeringen sköter sin uppgift, vilket parti de tycker bäst om, var de står på vänster-högerskalan och vilka åsikter de har i politiska sakfrågor är inte slumpmässigt sammansatt. Lyckligtvis finns dock en viss variation. Hur en person tycker att regeringen sköter sin uppgift är exempelvis inte helt determinerat av vilket parti de sympatiserar med. Denna variation kan utnyttjas i statistiska modeller för att utröna vilka egenskaper som spelar störst roll för bedömningen av utvecklingen i Sverige när vi tar hänsyn till samtliga faktorer på en gång.

Modellen riskerar dock att bli oöverskådlig om vi tar in alltför många faktorer på en gång. Analysens upplägg består därför av två steg: Först utforskas de demografiska och socio-ekonomiska faktorernas betydelse jämfört med de politiska. Sedan analyseras vilka av de politiska faktorerna som har störst betydelse 2021.

Samtliga socio-ekonomiska faktorerna från tabell 1, utom politiskt intresse, inkluderas i en binär logistisk regressionsmodell (se appendix, tabell *i* för fullständig redovisning). Resultaten visar stor samstämmighet med vad vi tidigare sett i tabell 1. För att förstå resultaten från en regressionsmodell bättre och begripliggöra styrkan i sambanden mellan olika faktorer används så kallade predicerade sannolikheter. Det betyder att vi baserat på resultaten från regressionsmodellen räknar fram hur stor sannolikheten (i procent) är att en person med en viss kombination av egenskaper statistiskt sett har åsikten att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll. Övriga faktorer i regressionsmodellen hålls vid sitt medelvärde.²

Med denna metod ser vi att sannolikheten för att en person i övre medelåldern ska tycka att utvecklingen är på väg åt fel håll är hela 16 procentenheter högre än för en ung person, under kontroll för övriga socio-ekonomiska faktorer i modellen. Effekten av att vara uppvuxen i Sverige är nästan lika stor. De som är uppvuxna i något annat land är hela 10 procentenheter mindre sannolika att tycka att Sverige är på väg åt fel håll än de som är uppvuxna i Sverige. Självskattad hälsa är också en faktor att räkna med då de som uppfattar sin hälsa som relativt dålig är 7 procentenheter mer sannolika att anse att Sverige är på väg åt fel håll jämfört med de som skattar sin hälsa som relativt god. Utbildningens betydelse är något mer marginell då de med högskoleutbildning endast har 5 procentenheter lägre sannolikhet att säga att Sverige är på väg åt fel håll än de utan högskoleutbildning. Övriga faktorer som kön, stad-land eller inkomst tycks sakna betydelse under kontroll för övriga socio-ekonomiska faktorer.

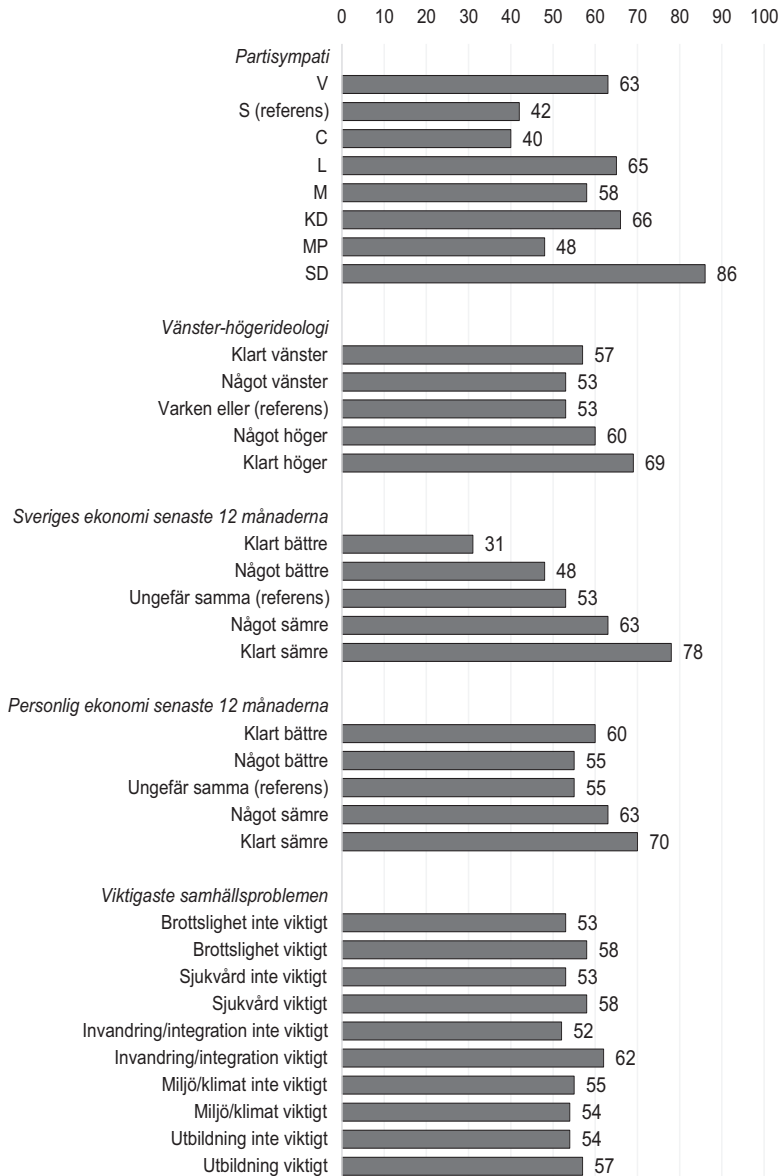
Nästa steg är att testa om de socio-ekonomiska skillnaderna kvarstår när vi lägger in de politiska faktorerna och bedömningarna från tabell 2 i regressionsmodellen. Frågan om den ekonomiska bedömningen av egen och Sveriges ekonomi ingår i modellen, medan bedömningen av regeringens arbete är utesluten då den sam-

varierar med partisympatin. Det visar sig snabbt att nästan alla socio-ekonomiska skillnader i bedömning av Sveriges utveckling försvinner när vi introducerar de politiska faktorerna. Den enda skillnad som kvarstår är att de övre medelålders (50–64 år gamla) är signifikanta mer missnöjda med utvecklingen än de yngre. Denna effekt är under kontroll för andra faktorer till och med ännu starkare. Övriga skillnader, såsom uppväxtland, utbildning och hälsa, försvinner däremot och kan därmed sägas ha sin förklaring i skillnader i de mer politiska faktorerna.

Men vilka är då de viktigaste politiska faktorerna för att förklara missnöjet med hur Sverige utvecklas? Vi använder samma metod som tidigare med en binär logistisk regressionsmodell med uppfattningen om utvecklingen i Sverige som beroende variabel. Vi använder en modell med de politiska faktorerna och ekonomiska bedömningarna vi tidigare har sett i tabell 2. Eftersom sakfrågepåståendena ställs i olika editioner av SOM-undersökningen, kan dessa inte jämföras samtidigt i modellen. För att inte riskera en obalanserad analys utgår de därför. För att illustrera hur stor betydelse de olika faktorerna har, beräknas likt tidigare predicerade sannolikheter att tycka att utvecklingen går åt fel håll under kontroll för övriga faktorer. Återigen används metoden att hålla övriga variabler i modellen vid sina medelvärden. Genom att jämföra spännvidden i sannolikheten att tycka att Sverige är på väg åt fel håll för olika kategorier får vi en uppfattning om hur stor betydelse en faktor har i förhållande till andra faktorer. I figur 3 ser vi resultaten.³

Om vi börjar med att titta på partierna så ser vi att partisympati spelar en relativt betydelsefull roll även under kontroll för övriga faktorer i modellen. Sympatisörer till de dåvarande regeringspartierna Socialdemokraterna och Miljöpartiet är minst benägna vara missnöjda med utvecklingen. För såväl Vänsterpartiet, som Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna ser vi dock ett signifikant förhöjt missnöje. Särskilt tydligt är detta för Sverigedemokraternas sympatisörer. Vänster-högerideologi har under kontroll för partisympati en mer begränsad betydelse. Det finns ett samband, men endast de som står längst till höger sticker ut med en signifikant högre sannolikhet att vara missnöjda med utvecklingen. För människors prioriteringar av vilka samhällsproblem och politiska frågor som är viktigast i Sverige idag syns relativt svaga effekter. Endast de som tycker att invandring/integration är en av de viktigaste frågorna är signifikant mer sannolika att vara missnöjda. Vi ser ett liknande mönster för både brottslighet och sjukvård, men dessa uppnår inte statistisk signifikans⁴. Även under kontroll för de politiska faktorerna så spelar särskilt synen på hur landets ekonomi har förändrats under det senaste året en stor roll för bedömningen av om Sverige är på väg åt rätt eller åt fel håll. De som anser att landets ekonomi har blivit klart sämre har en markant högre sannolikhet att vara missnöjda med utvecklingen som helhet, och vice versa för de som säger att ekonomin har blivit klart bättre. Den personliga ekonomins utveckling spelar däremot en klart mindre roll. Vi ser dock en klar tendens att de som har fått klart sämre personlig ekonomi är mer missnöjda, men denna missar statistisk signifikans med en hårsman ($p=0,052$).

Figur 3 Sannolikheten att anse att Sverige är på väg åt fel håll efter politiska och ekonomiska faktorer, 2021 (procent)

Kommentar: I figuren visas predicerade sannolikheter baserat på en binär logistisk regressionsmodell med bedömningen av utvecklingen i Sverige som beroende variabel. 1=utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll, 0=inte åt fel håll. Fullständiga resultat från finns i Appendix, tabell ii. Sannolikheterna är beräknade med kommandot margins i Stata version 17 där alla övriga

variabler hålls konstanta vid sina medelvärden. Frågan om Sveriges utveckling löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?' och svarsalternativen var 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll', 'Ingen uppfattning'. För de viktigaste samhällsproblemen används att inte tycka samhällsproblemet är ett av de viktigaste som referenskategori.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

För att se vilka faktorer som har störst betydelse jämför vi de estimerade sannolikheterna för ytterpunkterna i en variabels kategorier. Vi ser då att vänsterhögerideologi får en maximal differens (det vill säga största potentiella effekt) på 16 procentenheter (69–53) för de som står klart till höger jämfört med de som befinner sig i mitten eller något till vänster. Ser vi istället på bedömningen av den svenska ekonomins utveckling finner vi en betydligt mer markant effekt. Här är skillnaden mellan de som säger att landets ekonomi har blivit klart bättre och de som säger den har blivit klart sämre hela 47 procentenheter. Även när vi ser till differensen mellan de som säger att ekonomin har förbättrats något och de som säger att den har försämrats något syns en kännbar differens om 15 procentenheter.

För att få bättre grepp om den substantiella betydelsen av partisympati kan vi dels se till differensen för de tre partier med en något förhöjd grad av missnöje (V, L, M, KD), dels se till differensen för Sverigedemokraterna som sticker ut mest. För V, L, M och KD blir differensen till S och C med sin låga grad av missnöje dryga 20 procentenheter, medan den för SD blir 46 procentenheter, vilket utgör den maximala differensen för alla partierna.

I ljuset av dessa stora skillnader framstår inte effekten av att prioritera vissa politiska frågor och samhällsproblem som lika stora. Dock utgör frågan om invandring en viktig kompletterande faktor även under kontroll för de andra mer grundläggande orienteringarna. Differensen blir här 10 procentenheter. Även om inte åsikter i specifika sakfrågor ingår i regressionsmodellen är det dock värt att nämna att om vi skulle inkludera människors åsikt om att ta emot fler flyktingar i Sverige så tillför denna en tydlig pusselbit under kontroll för partisympati, ekonomiska bedömningar, vänster-högerideologi och prioriteringarna av samhällsproblem. De som vill ha en mer restriktiv flyktingpolitik visar sig då vara 27 procentenheter mer sannolika att anse att Sverige är på väg åt fel håll än de som inte vill ha en mer restriktiv flyktingpolitik.

Sammanfattande slutsatser om det missnöjda folket

När vi ber den svenska allmänheten bedöma vart utvecklingen i det egna landet är på väg så får vi en tämligen dystert presenterad. En majoritet anser att Sverige utvecklas åt fel håll, en bedömning som varit dominerande sedan mitten av 2010-talet. Vissa grupper tenderar dock att utmärka sig genom att vara mer, respektive mindre, benägna att instämma i denna beskrivning av Sverige.

Sammantaget framträder ett tämligen tydligt mönster där de socio-ekonomiska sambanden nästan uteslutande kan förklaras av människors politiska och ekono-

miska attityder och bedömningar. Endast vad gäller ålder kvarstår en effekt som vi inte har lyckats förklara helt med hjälp av andra faktorer då de övre medelålders är mer missnöjda med samhällsutvecklingen än yngre.

De dominerande förklaringarna till varför vissa människor anser landet vara på väg åt fel håll finner vi istället bland de politiska och ekonomiska faktorerna. De som sympatiserar med partier som står längre från regeringen är mer missnöjda, i synnerhet Sverigedemokraternas sympatisörer. Även de som befinner sig klart till höger ideologiskt, eller anser att invandring är ett av de viktigaste samhällsproblemen/politiska frågorna är mer benägna att anse att Sverige är på väg åt fel håll. Utöver dessa politiska faktorer spelar även bilden av landets ekonomiska utveckling en relativt stor roll och kvalar tveklöst in bland de viktigaste förklaringar 2021. Att människors syn på den ekonomiska utvecklingen konsekvent är en viktig delförklaring till hur människor röstar i politiska val är ett av de mest robusta resultaten i den statsvetenskapliga väljarforskningen sedan flera decennier (Lewis-Beck, 1988; Lewis-Beck & Stegmaier, 2007; Martinsson, 2009). I ljuset av de resultaten känns det tämligen rimligt att vi nu också sett att de ekonomiska bedömningarna även har en stark koppling till människors generella syn på landets utveckling.

Även om detta kapitel inte har utrymme att noggrant utforska hur faktorer som bäst förklarar bedömningen av Sveriges utveckling har förändrats över tid är det ändå av intresse att konstatera att det finns vissa skillnader jämfört med 2012. Då, när vi hade en alliansregering ledd av Moderaterna, var partisympatins och vänster-högerideologins koppling till bedömningen istället den omvända, med de till vänster mer missnöjda med utvecklingen. Ekonomiska bedömningar var dock även 2012 en viktig komponent, även under kontroll för politiska faktorer. Vad gäller de prioriterade samhällsproblemen var situationen dock annorlunda. Då var det de som ansåg att sjukvården var ett av de viktigaste samhällsproblemen som i störst utsträckning ansåg att Sverige var på väg åt fel håll. Likaså fanns 2012 ingen signifikant förhöjd sannolikhet att vara missnöjd med utvecklingen bland de som ansåg att invandring eller brottslighet var viktigast.

Detta belyser ytterligare att människors bedömning av huruvida Sverige är på väg åt rätt eller åt fel håll är nära kopplat till deras partisympati och vilka partier som regerar. Frågan tycks delvis vara en utvärdering av regeringen, utan att uttryckligen fråga om regeringen. Men utöver detta spelar även människors syn på landets ekonomiska utveckling en stor roll, och de i debatten viktigaste frågorna och medborgarnas syn på dessa har även en roll, om än en mindre sådan.

När det gäller nuläget år 2021 tycks det stora dominansen av negativa bedömningar av vart Sverige är på väg till största delen hänga samman med en önskan om en restriktiv migrationspolitik och en negativ syn på den ekonomiska utvecklingen i landet. Utöver detta spelar på individnivån även personers ideologiska hållning och partisympati roll. Men när det gäller de mer rörliga åsikterna är det framförallt synen på ekonomin och invandringspolitiken som skapar en negativ bild av vart Sverige är på väg.

Noter

- ¹ En logistisk regressionsanalys med att anse utvecklingen går åt fel håll eller inte som beroende variabel och två förklaringsvariabler (en åsiktsfråga och vänsterhögerskalan) visar också att flyktingfrågan och koldioxidskatten har en fortsatt signifikant effekt på bedömningen under kontroll för vänster-högerposition, medan detta inte gäller för frågan om att sänka skatterna.
- ² Dessa beräkningar baseras på postestimeringskommandot ”margins” i Stata version 17 SE.
- ³ För en fullständig redovisning av resultaten från regressionsmodellen, se Appendix, tabell ii.
- ⁴ Brottslighet ligger dock inte långt därifrån med ett p-värde på 0,065.

Referenser

- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen and Unwin.
- Lewis-Beck, Michael S. (1988). *Economic & Elections. The major western democracies*. Ann Arbor: The University of Michigan Press
- Lewis-Beck, Michael S. & Mary Stegmaier (2007). Economic Models of Voting. I Russell Dalton & Hans-Dieter Klingemann (red) *The Oxford Handbook of Political Behavior* (518–537). Oxford: Oxford University Press.
- Martinsson, Johan (2009). *Economic Voting and Issue Ownership: An Integrative Approach*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan (2020). De politiska sakfrågorna inför valet 2022 – hur ser spelplanen ut? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan (2021). Vart är Sverige på väg? I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2022). *Svenska Trender*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan & Marcus Weissenbilder (2019). Polariserade problembeskrivningar? I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Petrocik, John. R. (1996). *Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study*. *American Journal of Political Science*, 40(3): 825–850.
- Ipsos (2022) *What Worries the World*. <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-02/What-worries-the-world-February-2022.pdf>
Läst 2020-05-09

APPENDIX

Tabell i Samband mellan åsikten att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll och socio-ekonomiska faktorer, 2021 (binär logistisk regression, oddskvoter)

	Oddskvot	p-värde
Kön		
Man (ref.)	-	-
Kvinna	,94	,328
Ålder		
16–29 år (ref.)		
30–49 år	1,46*	,001
50–64 år	1,93*	,000
65–85 år	1,12	,315
Utbildning		
Ej högskola (ref.)		
Högskola	,81*	,002
Hushållsinkomst		
Låg		
Medel	1,17	,068
Hög	1,05	,654
Stad-land		
Ren landsbygd (ref.)		
Mindre tätort	,95	,639
Stad/större tätort	,94	,509
Sthlm/Göteborg/Malmö	1,01	,906
Subjektiv hälsa		
Relativt dålig (ref.)		
Medel	,83*	,029
Relativt god	,74*	,000
Uppväxtland		
Sverige (ref.)		
Annat land	,66*	,000
N	4 112	
Nagelkerkes pseudo R2	0,0176	

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?' med svarsalternativen var 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll', 'Ingen uppfattning'. I regressionsmodellen används en dikotom beroende variabel där 'Åt fel håll' har kodats som en etta och svaren 'Åt rätt håll' samt 'Ingen uppfattning' har kodats som noll. Signifikanta samband har markerats med *.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Tabell ii Samband mellan åsikten att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll och politiska och ekonomiska faktorer, 2021 (binär logistisk regression, oddskvoter)

	Oddskvot	p-värde
Partisympati		
V	2,40*	,000
S(ref.)	-	-
C	,92	,747
L	2,64*	,021
M	1,92*	,008
KD	2,70*	,008
MP	1,28	,401
SD	8,23*	,000
Vänster-högerideologi		
Klart vänster	1,15	,601
Något vänster	,99	,961
Ungefär samma (ref.)	-	-
Något höger	1,34	,163
Klart höger	1,96*	,021
Sveriges ekonomi senaste 12 mån		
Klart bättre	,39*	,043
Något bättre	,82	,338
Ungefär samma (ref.)	-	-
Något sämre	1,46*	,009
Klart sämre	3,1*	,000
Personlig ekonomi senaste 12 mån		
Klart bättre	1,19	,482
Något bättre	,96	,830
Ungefär samma (ref.)	-	-
Något sämre	1,38	,095
Klart sämre	1,94	,052
Viktigaste samhällsproblemen		
Brottslighet	1,29	,065
Sjukvård	1,27	,090
Invandring/integration	1,67*	,000
Miljö/klimat	,94	,653
Skola/utbildning	1,19	,261
N	1 235	
Nagelkerkes pseudo R2	,1500	

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?' med svarsalternativen 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll', 'Ingen uppfattning'. I regressionsmodellen används en dikotom beroende variabel där 'Åt fel håll' har kodats som en etta och svaren 'Åt rätt håll' samt 'Ingen uppfattning' har kodats som noll. Signifikanta samband har markerats med *. För de viktigaste samhällsproblemen utgör att inte tycka frågan tillhör de viktigaste referenskategorierna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

VÄLJARNAS POLITISKA DAGORDNING INFÖR VALET 2022

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning

Inför valet 2022 ser vi ut att få en historiskt ovanlig dagordning bland väljarna. Det vill säga andra frågor och samhällsproblem än tidigare uppfattas som viktigast. Högst på dagordningen året innan valet står brottslighet, sjukvård, invandring, miljö och skola. Särskilt brottsligheten har sett en raketartad ökning och har inte vid något tidigare valår varit viktigast för väljarna. Vi kan också konstatera att även om det finns en bred samsyn angående vilka frågor och samhällsproblem som är de viktigaste finns vissa skillnader mellan åldersgrupper och olika ideologiska grupperingar. När det gäller ideologi kan vi också konstatera att dagordningen har blivit alltmer splittrad. Åren 2002–2010 prioriterade väljare till vänster och höger i mycket stor utsträckning samma frågor, men sedan invandringsfrågan blev viktig har dagordningen blivit alltmer olika mellan de ideologiska lägren.

Valrörelser beskrivs ofta som till stor del en kamp om dagordningen. Eftersom politiska partier vanligen uppfattas som olika bra på att hantera olika typer av samhällsproblem så kan det få stor betydelse vilka frågor vi pratar om inför ett val – vad människor uppfattar som de centrala politiska frågorna. Om dagordningen skiftar i riktning mot ett visst partis favoritfrågor, ökar sannolikheten att partiet kan få något fler röster än det annars skulle ha fått. Dagordningen kan styra vilka överväganden som väger tyngst i väljarnas besluts kalkyl inför valet av parti. Varifrån medborgarnas dagordning kommer ligger däremot utanför detta kapitelns ämne, men det finns en stor mängd tidigare forskning inom exempelvis den så kallade *dagordningsteorin* som mestadels visar på nyhetsmedias stora inflytande över allmänhetens dagordning, men också på samspelet mellan dagordningen hos media, politiska aktörer allmänhet (för en översikt, se t.ex. McCombs, 2006).

Att de frågor som medborgarna tycker är viktigast inför ett allmänt val kan spela roll för deras beslut om vilket parti de ska rösta på och därmed påverka valresultatet har varit allmänt vedertaget inom den statsvetenskapliga väljarforskningen sedan länge. De brittiska statsvetarna Budge och Farlie lanserade 1983 det som då kallades saliency-teorin i sin bok *Explaining and predicting elections* (Budge & Farlie, 1983). I Sverige förde Sören Holmberg liknande resonemang (se Holmberg, 1981).

För de politiska partierna är det en fördel att upplevas ha bäst politik i de frågor som för tillfället är det viktigaste för väljarna. Den positiva effekten av att upplevas

ha bäst politik i andra frågor som för tillfället inte ligger överst på väljarnas dagordning är mindre. Forskningen har ofta visat att dagordningen spelar roll, även om påverkan kanske inte alltid är så stor (se t.ex. Petrocik, 1996; van der Brug, 2004).

Detta kapitel tjänar främst till att belysa hur väljarnas dagordning ser ut när riksdagsvalet 2022 närmar sig. Det har främst ett deskriptivt syfte där vi utgår från att dagordningen spelar roll för valresultatet och väljarnas partival. Kapitlet ska därför främst kartlägga a) vilka som är de viktigaste frågorna för väljarna, b) belysa dagordningen i ett historiskt perspektiv jämfört med tidigare val, c) undersöka i vilken utsträckning dagordningen ser olika ut för olika samhällsgrupper, samt d) hur eventuella gruppskillnader har sett ut vid tidigare val.

Svenska väljares dagordning idag och sedan 1988

Låt oss nu studera hur väljarnas dagordning ser ut enligt 2021 års nationella SOM-undersökning, som genomfördes då det var ett år kvar till nästa riksdagsval. För detta ändamål använder vi en fråga som har ställts årligen sedan 1987 års undersökning. Frågeformuleringen har förblivit oförändrad och lyder: *”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.”* Det är en så kallad öppen fråga där respondenterna har möjlighet att själva beskriva tre samhällsproblem eller politiska frågor. Svaren kodsas sedan om till fasta kategorier utifrån ett utarbetat kodschema.¹ Med denna öppna fråga kan vi få en klarare bild av svenska folkets viktigaste frågor och samhällsproblem. I vilken ordning olika samhällsproblem nämns spelar ingen roll, utan de upp till tre angivna svaren betraktas som lika viktiga.

Om vi jämför väljarnas dagordning 2021, med mindre än ett år kvar till nästa riksdagsval 2022, ser vi att den skiljer sig markant från hur dagordningen vanligen har sett ut vid tidigare riksdagsval. I tabell 1 ser vi dels hur många procent som nämner olika områden som ett av de viktigaste år 2021, dels hur det har sett ut vid valåren under perioden 1988–2018. I tabellen ingår de tio viktigaste frågorna 2021. För att vara säkra på att inte missa frågor som vid något tidigare tillfälle har varit betydelsefulla men som nu försvunnit från dagordningen, har samtliga områden som minst ett år under perioden har uppnått fem procent omnämningen inkluderats. De tre viktigaste frågorna per år visas i tabell 1 mot en grå bakgrund i syfte att ge en snabb överblick över vilka frågor som över tid hållit sig kvar högt på väljarnas dagordning, samt vilka frågor som gjort korta inspel i toppen. Analysen fokuserar på potentiella väljare, vilket innebär att enbart personer som vid det specifika undersökningsåret har varit 18 år eller äldre ingår i beräkningarna.

Tabell 1 De viktigaste frågorna och samhällsproblemen enligt väljarna varje valår sedan 1988 samt år 2021 (procent)

Område	2021	2018	2014	2010	2006	2002	1998	1994	1991	1988
Brottslighet	41	16	4	8	14	12	15	12	16	13
Sjukvård	33	45	33	27	29	38	30	18	20	23
Invandring/integration	31	38	27	19	14	19	10	11	13	7
Miljö/klimat	26	15	12	15	14	11	11	21	38	64
Skola	24	34	40	26	24	32	32	9	10	9
Sociala frågor	14	14	12	15	11	11	20	13	13	17
Äldreomsorg	13	15	18	14	16	24	16	12	17	11
Arbetsmarknad	6	7	25	35	45	16	51	58	40	8
Demokrati	5	5	4	4	3	3	3	2	2	4
Ekonomi	4	4	7	8	5	8	9	39	24	10
Familjepolitik	2	3	3	4	7	11	9	8	9	10
Skatter	2	3	2	4	7	7	7	2	5	9
Bostadsfrågor	2	4	3	2	2	3	1	1	5	7
Utrikespolitik	1	2	4	1	1	1	2	1	2	9
EU	0	1	1	1	1	3	5	15	6	5
Antal svarande	4 787	5 242	3 381	4 892	3 188	3 461	3 460	1 625	1 484	1 535

Kommentar: Frågan löd 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna har fått ange upp till tre problem. Procenten i figuren baseras på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen respektive år. I tabellen har den fråga som har högst procent varje år fetstilats, och de tre högst rankade frågorna har ramats in och fått en grå bakgrund. I tabellen ingår de tio frågor som har fått högst procent år 2021 samt de frågor som nått minst fem procent ett enskilt år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2021.

Enligt den senaste nationella SOM-undersökningen står brottsligheten överst på väljarnas dagordning. Hela 41 procent av de tillfrågade mellan 18–85 år anger att brottsrelaterade frågor är ett av de viktigaste samhällsproblemen i Sverige idag. På andra plats finner vi sjukvården med 33 procent omnämningen och på tredje plats finns frågor relaterade till invandring och integration med 31 procent. På fjärde respektive femte plats finner vi miljö- och klimatfrågor med 26 procent respektive skola och utbildning med 24 procent. Dessa är de fem viktigaste frågorna för den svenska väljarkåren när vi närmar oss ett nytt riksdagsval.

Längre ner finner vi sociala frågor med 14 procent, en bred kategori som exempelvis inkluderar ojämlikhet, social trygghet och missbruk, och äldreomsorg och äldre frågor med 13 procent. Därefter följer områden som arbetsmarknad, ekonomi,

skatter och bostadsfrågor. Vissa frågor som inte omnämns av våra respondenter särskilt ofta men som frekvent hörs i den politiska debatten är värda att lägga märke till. Exempelvis ingår alla omnämmanden av jämställdhet mellan kvinnor och män i kategorin demokrati, vilken är relativt liten. Naturligtvis måste vi ha i åtanke att dessa siffror samlades in före krigsutbrottet i Ukraina, vilket till viss del kan ha förändrat dagordningen under våren 2022. Försvars- och säkerhetsfrågor, som i tabell 1 ingår i kategorin utrikespolitik, har mycket få omnämmanden. Även om det är svårt att säga hur mycket, kan det oroliga omvärldsläget troligen göra så att frågan till hösten 2022 ligger högre än den gör i 2021 års SOM-undersökning.

Sammanfattningsvis är det frågor relaterade till brottslighet och våld, samt invandring och integration som dominerar topplaceringarna i väljarnas dagordning. Därefter följer centrala välfärdsområden som sjukvård och skola samt miljö och klimat.

Men hur förhåller sig då dagordningen 2021 till hur det har sett ut vid tidigare val? Först och främst måste det noteras att vi har en ny toppfråga. Det återstår visserligen att se om kriminalitet och brottslighet kommer vara den viktigaste frågan även under hösten 2022. Frågan har hittills inte varit överst på väljarnas dagordning i samband med något valår under perioden vi studerar i detta kapitel. I själva verket har den inte ens kvalat in bland de tre viktigaste frågorna, som framgår av tabell 1. Invandringsfrågan är också relativt ny i toppen, även om den ingick i topp-trion redan valåren 2014 och 2018. Dessförinnan har betydligt färre betraktat den som viktig. Under perioden 1988 till 2010 nämndes den endast av mellan 7 och 19 procent av väljarna. Sjukvårdsfrågan däremot, som 2021 ligger på andra plats, har en helt annan historia. Vi får gå ganska långt tillbaka för att hitta valår då den *inte* tillhör de tre viktigaste frågorna. Det har endast skett under valen 1991 och 1994, som istället dominerades av frågor om ekonomi och arbetslöshet. I övrigt har sjukvårdsfrågan tillhört de tre viktigaste frågorna under hela den tidsperiod som studeras här. Vid två tillfällen har den även varit den mest omnämnda frågan, nämligen 2018 och 2002.

Om vi vänder blicken mot miljö- och klimatfrågor ser vi att dessa hade en mycket tydlig storhetstid under det sena 80-talet och tidiga 90-talet. Mellan 1988 och 1994 tillhörde miljöfrågorna de tre viktigaste vid varje val, och 1988 låg miljö på första plats. På senare tid har frågan dock åter stigit på dagordningen och andelen som nämner miljö- eller klimatfrågor har ökat från en nivå på drygt 10 procent åren 2002–2014 till att 2021 nämnas som en av de viktigaste frågorna av ungefär var fjärde väljare.

För skola och utbildning, som 2021 ligger på femte plats, ser vi en liknande utveckling över tid som för sjukvården. Frågan har länge varit med bland toppfrågorna, i synnerhet sedan sent 1990-tal då den vid varje valår mellan 1998 och 2018 kvalade in bland de tre toppfrågorna. Valåret 2014 var skola den fråga som sammantaget samlade flest omnämmanden med 40 procent. Både skolan och sjukvården har alltså länge varit viktiga frågor, även om sjukvården oftast har varit

den viktigare av de två. De flesta år har sjukvården fått mellan fem och tio procent fler omnämmanden än skolan, med ett tydligt undantag för år 2014.

Längre ner på dagordningen finner vi några frågor som tidigare har kvalat in på topplistan men som under senare år har hamnat i skymundan. Det gäller exempelvis äldreomsorg och sociala frågor, vilka nådde sin storhetstid 2002 respektive 1988. Dessa båda pendlar oftast mellan tio och tjugo procent, men hamnar sällan bland de fem viktigaste frågorna. Arbetsmarknadsrelaterade frågor, som framförallt domineras av arbetslöshetsfrågan, har däremot tidigare varit helt dominerande under långa perioder. Under perioden 1991 till 2010 var frågan nummer ett på väljarnas dagordning vid fem valår av sex möjliga. År 2002 samt 2014 låg den på femte respektive fjärde plats. Vi har alltså inte mindre än sju valår i rad då arbetslösheten ansågs vara bland de fem viktigaste samhällsproblemen. År 2021 ligger arbetsmarknadsfrågor på åttonde plats och omnämns endast av sex procent. Nedgången har de senaste åren varit konstant och frågan har helt hamnat i skymundan när invandring och kriminalitet istället har stigit på väljarnas dagordning. Vi konstaterar här en tydlig och gradvis fokusförflyttning.

Även ekonomin mer generell har hamnat i skymundan på ett liknande sätt. Under den så kallade 90-talskrisen var frågor om svensk ekonomi högt på väljarnas agenda och tillhörde de tre viktigaste frågorna både 1991 och 1994. Sedan dessa har den dock inte nått över tio procent. Inte ens valår 2010, efter den internationella finanskrisen, placerade sig frågan högt på dagordningen.

Längre ned i tabell 1 finner vi de frågor som aldrig har tagit sig in bland toppfrågorna under valåren. EU-frågan sticker dock ut med sina 15 procent år 1994, samma höst som folkomröstningen om medlemskapet i EU ägde rum. Den fick dock nöja sig med en femte plats.

Dagordningen i olika samhällsgrupper

Efter att ha konstaterat att dagordningen när 2022 års val närmar sig ser tämligen annorlunda ut än vad den har gjort de senaste decennierna ska vi ta en titt bakom dagordningens kulisser. Hur stora skillnader hittar vi när vi undersöker vilka samhällsproblem och politiska frågor som olika grupper tycker är de viktigaste? Och hur beständiga är de över tid? Som vanligt behöver materialet vi undersöker avgränsas då det i princip finns oändliga jämförelsemöjligheter. Först och främst kommer skillnaderna mellan socio-ekonomiska/demografiska grupper att undersökas. I de socio-ekonomiska faktorerna ingår kön, ålder, utbildning, hushållsinkomst, boend område (stad eller landsbygd) samt om personen är uppvuxen i Sverige eller i något annat land. I ett nästa steg ska vi även undersöka skillnaderna i uppfattningen om vad som är de viktigaste samhällsproblemen beroende på personens position på den ideologiska vänster-höger skalan.

När det gäller gruppskillnader kommer analysen främst att fokusera på skillnader i rangordningen av samhällsproblemen, snarare än på den exakta procent inom

olika grupper som uppger att en viss fråga eller problem är ett av de viktigaste. Genom att utgå från varje grupps rangordning kan vi jämföra hur viktig ett område är i relativa termer för en viss grupp i förhållande till samma grupps prioritering av andra områden.

Tabell 2 visar vilka samhällsproblem och politiska frågor som olika socio-ekonomiska grupper har ansett vara de viktigaste i 2021 års nationella SOM-undersökningar. Vi fokuserar här av utrymmesskäl på de fem översta frågorna på dagordningen när vi ser till befolkningen från 18 års ålder och uppåt: Brottslighet, sjukvård, invandring, miljö och utbildning.

Det första som uppenbarar sig i tabell 2 är den stora samstämmigheten om vad som är det viktigaste samhällsproblemet 2021. Nästan alla grupper placerar brottslighet och kriminalitet högst upp på dagordningen. Enigheten bland kvinnor som män, högutbildade som lågutbildade, olika inkomstgrupper, storstad som landsbygd är påfallande. Brottsligheten har på kort tid blivit den viktigaste frågan i Sverige, och detta dessutom under mycket stor enighet över olika grupper. Undantag ses framförallt i den yngre delen av befolkningen. Hos 18–35-åringar hamnar brottsligheten först på tredje plats och hos 36–49-åringarna på andra plats.

Generellt sett är könsskillnaderna ganska små. Sjukvården och skola/utbildning är dock något viktigare för kvinnor än för män, medan invandringsfrågan är viktigare för män. Tidigare analyser av dagordningen 2017 har visat på liknande mönster mellan kvinnors och mäns bedömningar (Martinsson & Weissenbilder, 2018.)

För olika åldersgrupper ser vi generellt lite större skillnader än för andra grupper. Hos de äldsta över 50 år, ligger brottsligheten på en klar förstaplats. Hos de yngsta är dock läget extremt jämnt mellan brottslighet, sjukvård och invandring. Vi måste använda decimaler för att kunna rangordna frågorna! Tydligt är dock att de yngsta (18–35 år) placerar miljö klart högre i sin rangordning än övriga åldersgrupper. Hos de yngsta har miljö en delad förstaplats med 29 procent. Hos övriga grupper ligger den på fjärde eller femte plats. Vi kan också konstatera att brottslighet dominerar agendan ännu tydligare bland de äldsta (66–85 år) då avståndet till övriga frågor är större. Bland de svarande i den äldsta gruppen omnämns brottsligheten av hela 50 procent.

Till skillnad från ålder är utbildning inte någon avgörande faktor för vilka samhällsproblem som människor tycker är viktigast 2021. Miljö- och klimat placeras dock högre bland de med högskoleutbildning än de utan högskoleutbildning och ligger hos de högutbildade på tredje plats jämfört med på femte plats hos de utan högskoleutbildning.

Även när det gäller inkomstgrupper är skillnaderna tämligen små. Såväl låg-, medel-, som höginkomsttagare placerar brottsligheten på första plats. På samma sätt ligger miljö på fjärde och skola på femte plats i alla tre inkomstgrupperna. Endast vad gäller invandring/integration finns en viss skillnad där höginkomsttagarna i större utsträckning nämner frågan som ett av de viktigaste samhällsproblemen än vad låginkomsttagare gör.

Dagordningen är också synnerligen likartad vad gäller de fem viktigaste frågorna när vi jämför boendeområden efter urbaniseringsgrad. Skillnaderna mellan boende på landsbygd och boende i större städer är mycket små, och rangordningen av de viktigaste frågorna är näst intill identisk.

Tabell 2 De viktigaste samhällsproblemen i Sverige enligt olika väljargrupper, 2021 (procent, rangordning inom varje grupp inom parentes)

	Brottlighet	Sjukvård	Invandring/ integration	Miljö/klimat	Skola	Ej svar	Antal svar
Samtliga	41	33	31	26	24	14	4 787
Kön							
Kvinnor	39 (1)	39 (2)	27 (4)	26 (5)	29 (3)	13	2 571
Man	43 (1)	27 (3)	36 (2)	26 (4)	18 (5)	14	2 197
Alder							
18–35 år	29 (3)	27 (4)	29 (1)	29 (2)	18 (5)	18	895
36–49 år	35 (2)	31 (3)	35 (1)	27 (5)	30 (4)	14	913
50–65 år	43 (1)	34 (2)	33 (3)	24 (5)	25 (4)	11	1 483
66–85 år	50 (1)	37 (2)	29 (3)	24 (4)	23 (5)	13	1 496
Utbildning							
Ej högskola	44 (1)	34 (2)	31 (3)	20 (5)	21 (4)	15	2 535
Högskola	40 (1)	35 (2)	34 (4)	34 (3)	30 (5)	7	2 012
Hushållsinkomst							
Låg	40 (1)	32 (2)	24 (3)	21 (4)	20 (5)	15	983
Medel	45 (1)	36 (2)	34 (3)	25 (4)	25 (5)	10	2 126
Hög	42 (1)	34 (3)	38 (2)	33 (4)	31 (5)	7	1 151
Boendeområde							
Ren landsbygd	43 (1)	31 (2)	30 (3)	26 (4)	21 (5)	14	648
Mindre tätort	45 (1)	37 (2)	31 (3)	22 (5)	24 (4)	13	852
Stad/större tätort	42 (1)	34 (2)	33 (3)	27 (4)	25 (5)	11	2 225
Sthlm/Gbg/Malmö	38 (1)	33 (2)	31 (3)	28 (4)	26 (5)	12	983
Uppväxtland							
Sverige	43 (1)	36 (2)	32 (3)	27 (4)	26 (5)	11	3 992
Annat land	38 (1)	24 (3)	35 (2)	16 (4)	15 (5)	15	402

Kommentar: Frågan löd 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna fick ange upp till tre problem. Procenten i figuren är baserade på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen. Siffrorna inom parentes visar rangordning av de fem frågorna inom varje grupp och baseras när så behövs på resultat med en decimal som ej framgår av denna tabell. De två viktigaste frågorna för varje grupp har fetstilats, och när flera områden har samma procent eller +/- 1 procentenhet har även de fetstilats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Däremot ser vi vissa skillnader när vi jämför människor som själva har vuxit upp i Sverige med de som har vuxit upp i något annat land. Även om antalet svarande som vuxit upp utanför Sverige är lågt, är den statistiska felmarginalen på ungefär fyra till fem procentenheter för dessa skattningar, vilket ger oss en rimlig statistisk säkerhet. Av resultaten kan vi se att båda grupperna prioriterar brottsligheten högst, men att de som har vuxit upp i Sverige i högre utsträckning lyfter sjukvården och miljö/klimat som de viktigaste samhällsproblemen.

Sammantaget är skillnaderna små mellan socio-ekonomiska grupper när det gäller vilka samhällsproblem och frågor som är de viktigaste år 2021. De största skillnaderna finner vi vad gäller ålder, där yngre prioriterar miljöfrågor högre och brottsligheten lägre. Jämför vi kvinnor och män ser vi att sjukvården prioriteras högre av kvinnor, medan männen i större utsträckning anger att invandring/integration är ett av de viktigaste problemen. Detta är dock enstaka skillnader som sticker ut. Ser vi till helheten är det tydligt att enigheten om vad som är de viktigaste problemen är stor, och när vi närmar oss 2022 års val är det tydligt att det är för brottslighet, sjukvård och invandring som de flesta väljargrupper intresserar sig.

Tabell 3 De viktigaste samhällsproblemen och politiska frågorna enligt väljarna efter vänster-högerposition, 2021 (procent)

Område	Klart till vänster	Något till vänster	Varken eller	Något till höger	Klart till höger	Samtliga
Brottslighet	23	36	38	54	64	41
Sjukvård	30	40	30	37	30	33
Invandring/integration	21	27	26	40	59	31
Miljö/klimat	42	34	22	21	14	26
Skola	21	31	23	26	19	24
Sociala Frågor	35	17	12	10	6	14
Äldre frågor	9	14	14	14	11	13
Arbetsmarknad	7	8	5	6	6	6
Demokrati	12	6	4	3	3	5
Ekonomi	2	2	4	4	6	4
Skatter	1	1	1	2	7	2
Offentlig Service	6	2	1	1	1	1
Antal svarande	519	1 084	1 377	1 123	484	4 787

Kommentar: Frågan löd 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna fick ange upp till tre problem. Procenten i figuren baseras på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen. Frågorna är sorterade efter procent bland samtliga. Frågorna i tabellen är de tio högst rankade av samtliga, plus de frågor som uppnår minst 5 procent i en enskild grupp. I tabellen har den fråga med högst procent i varje grupp fetstilats, och de tre högst rankade frågorna har ramats in.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2021.

Utöver socio-ekonomiska och demografiska skillnader ska vi även undersöka hur stora skillnaderna är mellan olika ideologiska grupper, och i detta fall fokuserar vi på väljarnas egen placering på den ideologiska vänster-högerdimensionen. I tabell 3 ser vi andelen som anger olika frågor och samhällsproblem som ett av de viktigaste efter vänster-högerposition.

Resultaten i tabell 3 skiljer sig ganska mycket från vad vi tidigare sett i tabell 2. När det gäller ideologisk inställning så finns det istället relativt stora skillnader mellan olika grupper. Dagordningen är inte densamma bland väljare till vänster och till höger. Där socio-ekonomiska faktorer enbart gav svagt utslag är politiska faktorer desto mer särskiljande.

Från höger till mitten är det tydligt att det är brottslighet som engagerar mest och är den viktigaste frågan. Men i avtagande grad ju längre vänsterut vi kommer. Bland väljarna klart till höger är det 64 procent som nämner brottsligheten, medan andelen bland de som står varken till vänster eller höger är 38 procent. Bland personer längst till vänster är andelen så låg som 23 procent och frågan kommer först på fjärde plats.

För personer klart till vänster är miljö och klimat istället det viktigaste problemet med 42 procent. Motsvarande andel i gruppen klart till höger är 14 procent. Tittar vi på de som står något till vänster utgör sjukvården den viktigaste frågan med 40 procent. Även sociala frågor placerar sig högt på listan hos gruppen klart till vänster. Här kan också noteras att demokrati sticker ut med 12 procent omnämnande, vilket beror på att jämställdhet mellan kvinnor och män oftare lyfts i denna grupp. Sammantaget framträder betydligt större skillnader efter ideologi än vi tidigare har sett. Generellt sett kommer frågor relaterade till brottslighet och invandring/integration högre på dagordningen för människor som står till höger, och frågor om sjukvård och miljö/klimat högre för människor som står till vänster.

Dagordningen i olika grupper i ett längre perspektiv

Även i ett längre tidsperspektiv är det tydligt att dagordningen rör sig parallellt i de flesta grupper. I tabell 4 visas de tre viktigaste frågorna efter kön, ålder och utbildning sedan 2002. År 2021 toppar brottsligheten i nästan samtliga grupper, och valåret 2018 när sjukvården var den viktigaste frågan var sjukvården som lägst placerad på andra plats i samtliga de undersökta grupperna. När skola och utbildning stod i fokus 2014 lyckades den med konststycket att placera sig överst för samtliga grupper. År 2010 och 2006 när arbetsmarknaden och arbetslöshet var i fokus placerades frågan högst av alla grupper utom en, 66–85-åringar, där den istället låg på andra plats båda gångerna. Slutligen ser vi även att när sjukvården 2002 var på första plats bland väljarkåren som helhet var den också nummer ett i alla grupper utom en, där den blev slagen med en enda procentenhet. Vad vi ser är inget mindre än en remarkabel överensstämmelse om vilka samhällsproblem som är de viktigaste, inte bara i år, utan under samtliga valår sedan 2002.

Tabell 4 De viktigaste samhällsproblemen i olika grupper, 2002–2021 (procent)

	2021	2018	2014	2010	2006	2002
Kvinnor	Brottslighet (39) Sjukvård (39) Skola (29)	Sjukvård (52) Skola (40) Invandring (35)	Skola (45) Sjukvård (38) Invandring (26)	Arbetsmarknad (34) Skola (30) Sjukvård (29)	Arbetsmarknad (43) Sjukvård (34) Skola (29)	Sjukvård (42) Skola (36) Äldreomsorg (29)
Män	Brottslighet (43) Invandring (36) Sjukvård (27)	Invandring (41) Sjukvård (38) Skola (29)	Skola (35) Invandring (29) Sjukvård (28)	Arbetsmarknad (35) Sjukvård (24) Skola (22)	Arbetsmarknad (48) Sjukvård (25) Skola (19)	Sjukvård (34) Skola (28) Invandring (22)
18–35 år	Invandring (29) Miljö (29) Brottslighet (29)	Invandring (39) Sjukvård (35) Skola (29)	Skola (33) Invandring (30) Arbetsmarknad (24)	Arbetsmarknad (38) Skola (25) Invandring (23)	Arbetsmarknad (50) Sjukvård (21) Skola (19)	Sjukvård (32) Skola (30) Invandring (25)
35–49 år	Invandring (35) Brottslighet (35) Sjukvård (31)	Invandring (44) Sjukvård (40) Skola (38)	Skola (47) Sjukvård (33) Invandring (32)	Arbetsmarknad (37) Skola (32) Sjukvård (28)	Arbetsmarknad (48) Sjukvård (31) Skola (29)	Sjukvård (38) Skola (38) Arbetsmarknad (38)
50–65 år	Brottslighet (43) Sjukvård (34) Invandring (33)	Sjukvård (48) Invandring (41) Skola (34)	Skola (40) Sjukvård (38) Arbetsmarknad (29)	Arbetsmarknad (38) Sjukvård (29) Skola (27)	Arbetsmarknad (48) Sjukvård (31) Skola (22)	Sjukvård (45) Skola (33) Äldreomsorg (31)
66–85 år	Brottslighet (50) Sjukvård (37) Invandring (29)	Sjukvård (53) Skola (36) Invandring (31)	Skola (42) Sjukvård (34) Äldreomsorg (29)	Sjukvård (28) Arbetsmarknad (25) Äldreomsorg (24)	Sjukvård (34) Arbetsmarknad (33) Äldreomsorg (30)	Sjukvård (38) Äldreomsorg (36) Skola (25)
Ej högskoleutbildning	Brottslighet (44) Sjukvård (34) Invandring (31)	Sjukvård (47) Invandring (36) Skola (31)	Skola (37) Sjukvård (34) Invandring (25)	Arbetsmarknad (34) Sjukvård (27) Skola (21)	Arbetsmarknad (43) Sjukvård (30) Skola (20)	Sjukvård (38) Skola (29) Äldreomsorg (27)
Högskoleutbildning	Brottslighet (40) Sjukvård (35) Miljö (34)	Sjukvård (44) Invandring (41) Skola (40)	Skola (46) Sjukvård (33) Invandring (30)	Arbetsmarknad (37) Skola (36) Sjukvård (27)	Arbetsmarknad (51) Skola (31) Sjukvård (29)	Skola (40) Sjukvård (39) Invandring (22)
Antal svarande	4 787	5 242	3 381	4 892	3 188	3 461

Kommentar: Frågan löd "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?" och respondenterna fick ange upp till tre problem. Procenten i figuren är baserade på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen respektive år. Tabellen redovisar de tre frågor som har haft högst procent under respektive år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002–2021.

Det saknas dock inte relevanta skillnader. Om vi tittar på specifika frågor ser vi exempelvis att miljö- och klimatfrågor finns med bland de tre viktigaste frågorna för två grupper även 2021, nämligen hos de under 36 år, och hos de med högskoleutbildning. När det gäller sjukvården ser vi två tendenser: kvinnor placerar ofta sjukvården högre på topplistan än män gör, och de äldre åldersgrupperna tenderar att placera sjukvården högre än de yngre. För den yngsta gruppen (18–35 år) halkar sjukvården även flera gånger ut från topp-tre-listan när den samtidigt är viktigt för de äldre, exempelvis 2021, 2014 och 2010. De äldsta (66–85 år) placerar i sin tur arbetsmarknadsfrågor lägre än andra åldersgrupper när frågan är aktuell, i synnerhet 2010 och 2006. Omvänt ger de som enda grupp utrymme åt äldreomsorg som en av topp-tre-frågorna 2002–2014. Slutligen kan vi även göra en intressant notering angående migrationsfrågan. Det var först 2014 som invandring och integration nådde topp-tre-listan (se tabell 1), men bland de yngsta (18–35 år) fanns den med som ett av de viktigaste problemen långt tidigare, nämligen både 2002 och 2010.

Till sist ska vi även undersöka hur beständiga skillnaderna mellan grupper med olika ideologisk position är i ett längre tidsperspektiv. För att göra det stora materialet översiktligt har vi denna gång fört samman kategorierna klart till vänster med något till vänster och klart till höger med något till höger och på så sätt skapat tre bredare ideologiska kategorier: vänster, mitten och höger.

Vi ser återigen en anmärkningsvärd samstämmighet mellan olika grupper om vilka som utgör de viktigaste samhällsproblemen i Sverige. Åtminstone under den första halvan av den studerade perioden. I både 2002 och 2006 års val var inte bara samma frågor de tre viktigaste både till vänster, höger och i mitten, utan de hade också exakt samma rangordning. Även 2010 ser vi att det samma tre frågor som ligger högst på dagordningen i olika ideologiska grupper. Denna gång med bara en mindre skillnad i rangordningen av sjukvård och utbildning. Vad vi betraktar är alltså en period då människor i Sverige från olika ideologiska läger var överens om vilka samhällsproblem som behövde lösas och vilka politiska frågor som behövde diskuteras. Även om olika partier har olika konkreta förslag på åtgärder och lösningar var dagordningen åtminstone densamma.

Från och med 2014 års val börjar detta dock förändras. Vad som händer är att invandrings- och integrationsfrågan stiger på dagordningen och bidrar till en ökad polarisering. Nu är inte längre vänster- och höger överens om vilka frågor som är de viktigaste att prata om. 2014 ligger invandringsfrågan på andra plats hos de till höger, på tredje plats hos de som står varken till höger eller till vänster, och hamnar utanför de tre toppfrågorna hos människor till vänster. Och den ökade splittringen tycks hålla i sig. Även om migrationsfrågorna finner sin väg in på topp-tre-listan även hos vänstern 2018 ligger den klart lägre ner i rangordningen än hos högern. När vi ser på dagordningen bland ideologiska grupper 2021 ser vi återigen en ökad splittring. Dels har brottsligheten mycket hastigt blivit en toppfråga och ligger på första plats både för väljare till höger och i mitten, medan frågan bara hamnar på en tredjeplats för väljare till vänster. Invandringsfrågan är också frånvarande från

topp-trelistan för vänstern medan istället miljö och klimat för första gången under denna period har kvalat in och ligger på en andraplats samtidigt som den hamnar längre ned för övriga grupper.

Vi kan alltså konstatera att dagordningen i svensk politik har genomgått en drastisk förändring från att ha präglats av en samsyn mellan ideologiska läger vad gäller vilka frågor och problem som är viktigast, till att idag istället ha splittrats upp och gett olika ideologiska grupper olika synsätt på vad som utgör de viktigaste problemen och frågorna.

Tabell 5 De tre viktigaste samhällsproblemen efter vänster-högerideologi, 2002–2021 (procent)

	Något/klart till vänster	Varken till vänster eller höger	Något/klart till höger
2021	Sjukvård (37) Miljö (37) Brottslighet (32)	Brottslighet (38) Sjukvård (30) Invandring (26)	Brottslighet (57) Invandring (46) Sjukvård (34)
2018	Sjukvård (45) Utbildning (36) Invandring (30)	Sjukvård (44) Utbildning (32) Invandring (32)	Invandring (50) Sjukvård (47) Utbildning (36)
2014	Utbildning (44) Sjukvård (37) Arbetsmarknad (27)	Utbildning (35) Sjukvård (31) Invandring (26)	Utbildning (42) Invandring (32) Sjukvård (32)
2010	Arbetsmarknad (37) Sjukvård (29) Utbildning (26)	Arbetsmarknad (30) Sjukvård (24) Utbildning (20)	Arbetsmarknad (37) Utbildning (32) Sjukvård (27)
2006	Arbetsmarknad (50) Sjukvård (32) Utbildning (23)	Arbetsmarknad (35) Sjukvård (26) Utbildning (20)	Arbetsmarknad (50) Sjukvård (31) Utbildning (29)
2002	Sjukvård (41) Utbildning (33) Äldre frågor (26)	Sjukvård (37) Utbildning (30) Äldre frågor (25)	Sjukvård (39) Utbildning (35) Äldre frågor (24)

Kommentar: Frågan löd 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna fick ange upp till tre problem. Procenten i figuren är baserade på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen respektive år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002–2021.

Dagordningen inför valet 2022

Vilka frågor kan vi då vänta oss kommer dominera valrörelsen 2022? Det är naturligtvis omöjligt att sja om redan nu med åtskilliga månader kvar till valdagen. Men vi kan ändå observera vilka frågor som dominerar året innan valet, och hur dessa

skiljer sig åt från hur dagordningen historiskt brukar se ut. Det oroliga omvärldsläget med kriget i Ukraina samt högre inflationstakt i ekonomin än vi har sett på länge i vår del av världen bidrar också med ökad osäkerhet om vilka frågor som kommer dominera valrörelsen 2022 i Sverige.

Det står dock klart att dagordningen inför valet 2022 ser mycket annorlunda ut mot de senaste decenniernas valår. Frågan om brottslighet, kriminalitet och våld har stigit som en raket och ser tveklöst ut att bli en av de viktigaste 2022. Även invandringsfrågan hänger kvar i toppen, liksom sjukvården. Miljö och klimat kan också tillhöra toppfrågorna. Till viss del ser dock dagordningen olika ut i olika grupper i samhället. 2021 ser vi exempelvis att de yngsta och de som står till vänster ideologiskt prioriterar miljöfrågor högre, och brottslighet lägre.

När vi jämför olika socio-ekonomiska grupper ser vi dock överlag en stor samstämmighet om vad som är de viktigaste samhällsproblemen. När det gäller olika ideologiska grupper så såg dagordningen även mycket lika ut i olika läger fram tills invandringsfrågan ännu hade scenen på bred front 2014. Sedan dess framstår dagordningen som betydligt mer splittrad mellan politiska läger. Kanske bör vi därför idag istället prata om väljarnas dagordningar snarare än om väljarnas dagordning. Folket är idag mindre överens än för 20 år sedan om vilka samhällsproblem vi bör prata om. I förlängningen riskerar detta att försvåra en konstruktiv diskussion om vägen framåt för Sverige.

Not

- ¹ Fritextsvaren kodas manuellt till olika kategorier och SOM-institutet har utvecklat en väl beprövad kodningsmall med tydliga kriterier för olika möjliga samhällsproblem som kan beskrivas av respondenterna. Kodningen resulterar i slutet av bearbetningen i ett drygt tjugotal övergripande kategorier och totalt några hundra mer specifika underkategorier. Under hela tidsperioden 1987–2021 har SOM-undersökningarnas datainsamling ägt rum under hösten respektive år. Detaljer kring datainsamlingens start och avslutning har, liksom andra detaljer om antal dagar den har pågått och antal påminnelser, varierat något. Under hela perioden har dock den huvudsakliga delen av svaren samlats in från slutet av september till årsskiftet (se Falk m.fl., 2022).

Referenser

- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen and Unwin.
- Falk, Elisabeth, Sandelin, Frida & Marcus Weissenbilder (2022). *Den nationella SOM-undersökningen 2021 – En metodöversikt*. Rapport nr 2022:3. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören (1981). *Svenska väljare*. Stockholm: Liber Förlag.
- Martinsson, Johan & Marcus Weissenbilder (2018). Viktiga valfrågor i Sverige – från miljö till invandring. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- McCoombs, Maxwell (2006). A Look at the Agenda-setting: past present and future. *Journalism Studies*, 6(4): 543–557.
- Petrocik, John R. (1996). Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study. *American Journal of Political Science*, 40(3): 825–850.
- Van der Brug, Wouter (2004). Issue Ownership and party choice. *Electoral Studies*, 23: 209–233.

INDIVID ELLER NATION? VÄRDERINGAR SOM FÖRKLARAR ATTITYD TILL INVANDRING

MARIE DEMKER

Sammanfattning

Vad är viktigast när vi bedömer politiska förslag – individuella rättigheter eller nationella traditioner? Svaret på den frågan har ett helt avgörande samband med individers attityder till invandrare och invandring. Den partipolitiska uppfattningen förklarar fortsatt väl uppfattningen om invandring, men synen på individens rättigheter och nationella traditioner fördjupar förståelsen för flyktingopinionen som en effekt av avsevärt djupare värderingsmönster. Ju större politisk vikt en person fäster vid individuella rättigheter desto större sannolikhet att attityden till invandring och invandrare är liberal och tolerant. Ju större politisk vikt som fästs vid nationella traditioner och erfarenheter desto större sannolikhet att attityden till invandring och invandrare är repressiv och negativ.

Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2021 visar att den ökade restriktiviteten gentemot flyktingmottagning sedan 2016 nu har stannat av och planat ut på en nivå som vi senast såg i mitten av 1990-talet. Viljan att engagera sig i organisationer både för att stoppa invandring och för att motarbeta rasism har ökat. Invandrades religionsfrihet har fått ett något ökat stöd efter en tids nedgång.

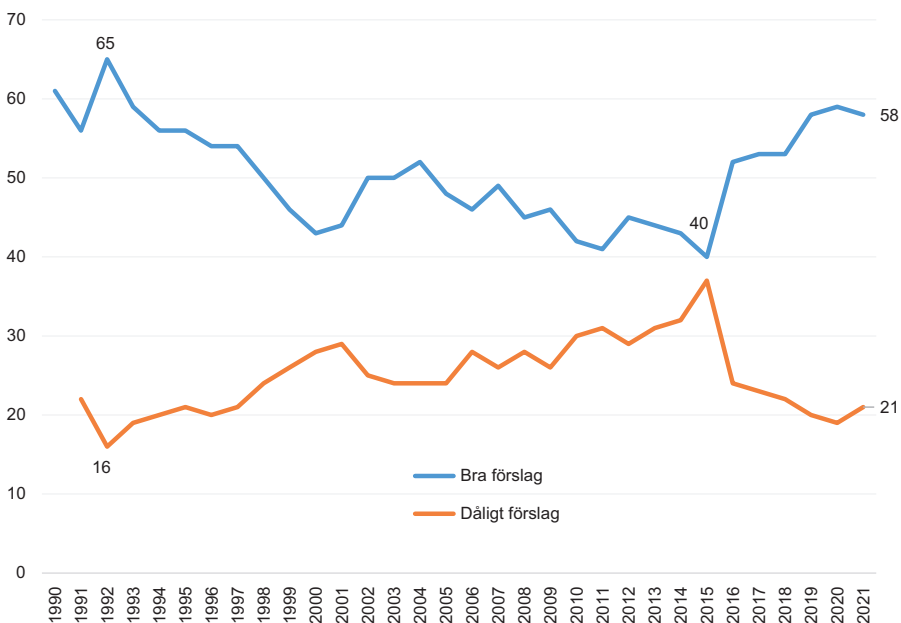
Sedan 2016 har svenskarnas attityd till att ta emot flyktingar blivit avsevärt mer restriktiv. Men motståndet ser nu ut att plana ut på en högre nivå än tidigare. År 2021 ansåg 58 procent av befolkningen att det var ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar. Samtidigt ansåg 21 procent att det var ett dåligt eller mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar (se figur 1). Motståndet mot att ta emot flyktingar är nu ungefär lika stort som det var i mitten av 1990-talet, efter Balkankrigen då många flyktingar sökte skydd i vårt land.

När motståndet mot att ta emot flyktingar var som lägst år 2015 ansåg 40 procent att det var ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar i vårt land. Andelen som ansåg det vara ett mycket eller ganska dåligt förslag var nästan lika många, 37 procent.¹ År 2015 vägde opinionen avseende flyktingmottagningen därmed nästan jämnt mellan dem som ansåg att det var ett bra och de som ansåg att det var ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar. Några år senare är situationen helt förändrad, en klar majoritet stödjer år 2021 förslaget att ta emot färre flyktingar.

Antalet asylsökande år 2021 var 11 425, det lägsta antalet på mer än 20 år.² Samma år beviljades ungefär motsvarande antal uppehållstillstånd i Sverige till personer med egna asyl- och flyktingskäl.³

Värt att nämna är att SOM-undersökningen genomfördes under hösten 2021, alltså innan Ryssland den 24 februari 2022 angrep Ukraina. Sedan krigsutbrottet har flera miljoner ukrainare flytt sitt land undan kriget och anlant främst till grannländerna men också till Sverige. Undersökningen fångar därmed bilden av den svenska opinionen innan dess att en ny konflikt i omvärlden skapar en flyktingström som också når oss i Norden.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om storleken på svenskt flyktingmottagande. Andelen som anser det vara ett bra förslag samt dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, 1990–2021 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' och svarsalternativen var 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt' samt 'mycket dåligt förslag'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag samt de som svarat mycket eller ganska dåligt förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svars personer varierar mellan 1 512 och 8 149.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1990–2021.

Uppfattningen om storleken på det svenska flyktingmottagande skiljer sig åt mellan män och kvinnor, mellan åldersgrupper och mellan personer med olika utbild-

ningsnivå (tabell 1). Skillnaden mellan män och kvinnor är tolv procentenheter, där kvinnor är mindre negativa än män. Motsvarande storlek på det så kallade könsgapet har varit förhanden under lång tid.

Skillnaden mellan de yngsta och äldsta är betydligt större; i den yngsta åldersgruppen anser endast 44 procent, alltså mindre än hälften, att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar medan motsvarande andel i den äldsta åldersgruppen är 63 procent.

Utbildningsnivå har sedan lång tid varit en av de starkaste faktorerna för att förklara attityd till flyktingmottagning. Även i 2021 års undersökning är det mönstret tydligt. Bland dem med lägst utbildning anser nästan två tredjedelar (65 respektive 66 procent) att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Bland dem med högskoleutbildning är motsvarande andel endast 46 procent, alltså mindre än hälften i den gruppen.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön, ålder och utbildning. Andel som anger att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2021 (procent)

		2021
	Samtliga	58
<i>Kön</i>	Kvinnor	52
	Män	64
<i>Ålder</i>	16–29 år	44
	30–49 år	52
	50–64 år	61
	65–85 år	63
<i>Utbildning</i>	Grundskola	66
	Gymnasium	65
	Eftergymnasial (ej högskola)	59
	Högskola/universitet	46

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till löd "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarsalternativen var 8 149.

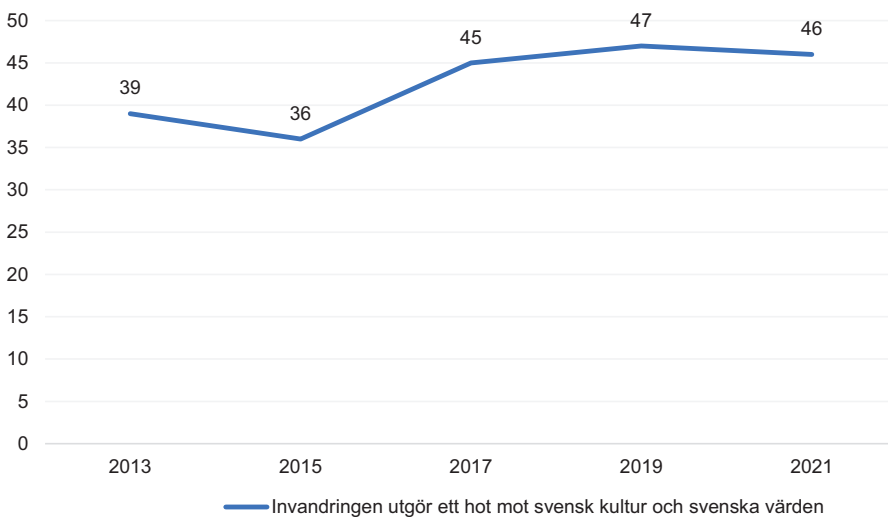
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Att motsätta sig invandring till det egna landet kan ha många olika orsaker. Men ett av dem är att invandringen i sig uppfattas hota den egna livsstilen, de egna värdena och den nationella kulturen. En sådan inställning brukar betecknas som xenofobisk eller främlingsfientlig.⁴ En främlingsfientlig attityd utesluter inte andra

motiv för uppfattningen att invandring är av ondo, men en främlingsfientlig attityd är inte heller beroende av ekonomiska eller sociala motiv för en negativ attityd till invandrare. Uppfattningen att invandringen utgör ett hot mot den egna kulturen påverkas därför inte av argument om invandringens ekonomiska nödvändighet eller av till exempel tillgången på arbete och bostäder.

Knappt hälften (46 procent) av svenskarna uppfattar att invandringen helt eller delvis utgör ett hot mot den egna kulturen och värdena (se figur 2). Uppfattningen har legat på samma nivå sedan 2017 men var dessförinnan mindre uttalad. År 2015 ansåg ungefär en tredjedel (35 procent) att invandringen utgjorde ett hot mot den egna kulturen.

Figur 2 Svenska folkets uppfattning om invandringen som hot mot svensk kultur och svenska värden. Andelen som instämmer helt eller delvis, 2013–2021 (procent)

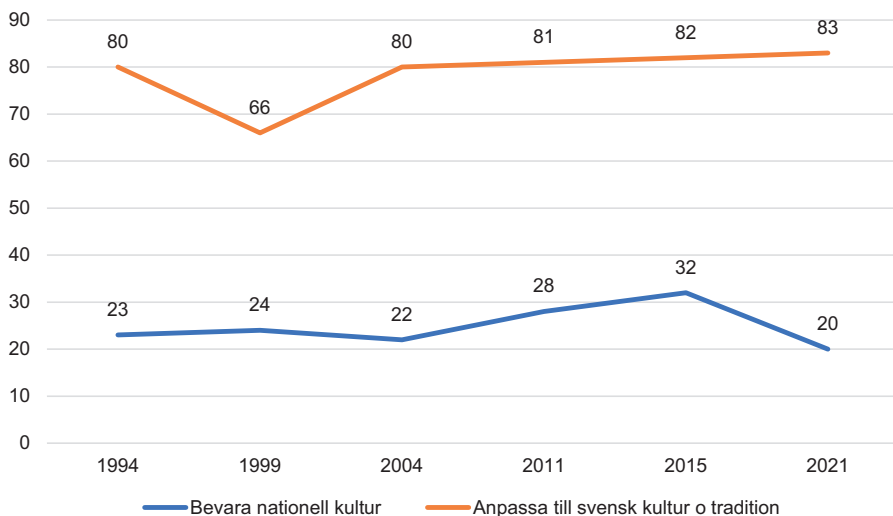
Kommentar: Påståendet som svarspersonerna fick ta ställning till löd 'Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden' och svarsalternativen var 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt', 'helt felaktigt' samt 'ingen uppfattning'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Antal personer som besvarat hela frågan varierar mellan 1 492 och 6 592.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2021.

Att den svenska opinionen har uppfattningen att invandringspolitiken skall ha fokus på att underlätta för invandrare att anpassa sig själva till det svenska samhället och den svenska kulturen har varit en sanning sedan länge. Redan under 1990-talet låg stödet för en sådan politik på 80 procent (se figur 3). Men stödet för en politik

som också underlättar för invandrare att bibehålla sin egen kultur har sedan 2004 visat en, visserligen blygsam men ändå, ökning. I undersökningen år 2021 har emellertid stödet för en sådan politik sjunkit till sin lägsta nivå, 20 procent, sedan frågan ställdes första gången 1994.

Figur 3 Svenska folkets inställning till invandringens syfte; anpassning till svensk kultur eller bibehållandet av nationell kultur, 1994–2021 (procent)

Kommentar: Svarepersonerna fick ta ställning till två påståenden 'Invandrarpolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att anpassa sig till svensk kultur och tradition samt Invandrarpolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att bevara sin nationella kultur och tradition'. Svartalternativen var 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt' samt 'mycket dåligt förslag'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarepersoner varierar mellan 1 474 och 1 654.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2021.

Restriktiviteten avseende flyktingmottagning hos svenskarna har således ökat parallellt med att uppfattningen att invandringen hotar den egna kulturen vuxit i styrka (jämför figur 1 och 2). Samtidigt sjunker stödet för en politik som innebär att invandrare i Sverige kan bevara sina egna traditioner och sin nationella kultur vilket framgår av figur 3.

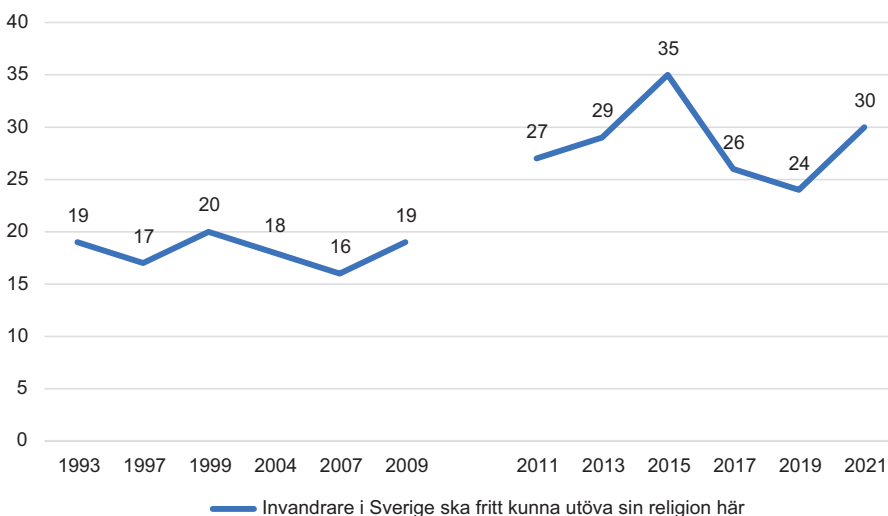
Invandrades religionsfrihet

En central del av de demokratiska fri- och rättigheterna är religionsfriheten. Religionsfriheten är stadfast i Europakonventionen (artikel nio) från 1950, en rättighetsförklaring som tillkom efter andra världskrigets fasor och de förföljelser av judar och andra religiösa minoriteter som auktoritära regimer gjorde sig skyldiga till. Religionsfriheten är också skyddad genom svensk grundlag (Regeringsformen, andra kapitlet) sedan 1974.

Invandrades religionsfrihet stöds helhjärtat idag av mindre än en tredjedel av svenskarna (se figur 4). Om de som också svarat att de delvis instämmer i påståendet att invandrare i Sverige fritt skall kunna utöva sin religion här inkluderas andelen till 65 procent, alltså nästan två tredjedelar.

Stödet för invandrades religionsfrihet har långsamt ökat sedan 2007 för att sjunka efter 2015. År 2021 är dock stödet tillbaka på den nivå det låg före 2015.⁵

Figur 4 Svenska folkets uppfattning om att invandrare i Sverige fritt skall kunna utöva sin religion här. Andelen som instämmer helt, 1993–2021 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd "Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här" och svarsalternativen var 'instämmer helt', 'i stort sett', 'delvis' samt 'inte alls' (1993-2009) samt 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt', 'helt felaktigt' (2011-2015). Den redovisade siffran utgör andelen som svarat instämmer helt alternativt helt riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarspersoner varierar mellan 1 122 och 1 654.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993–2021.

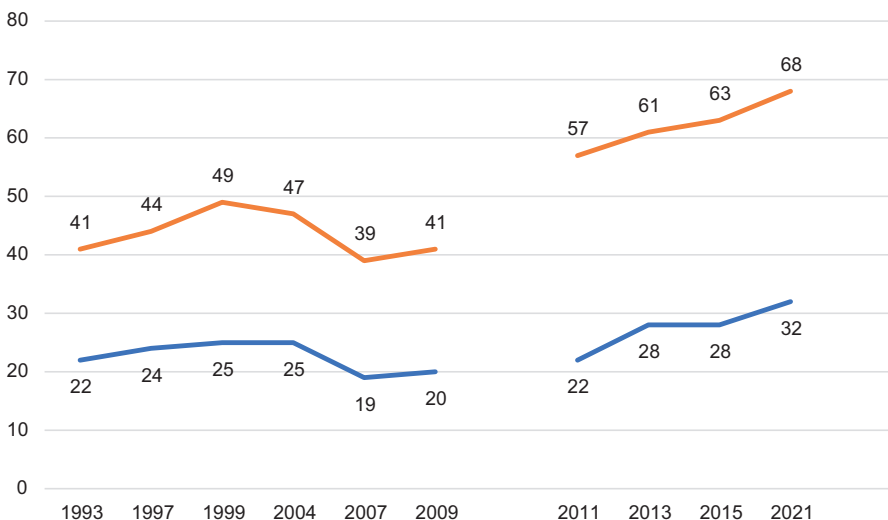
I tidigare undersökningar har framgått att de som uppfattar invandringen som hotande mot den egna kulturen och värdena också ger ett påtagligt svagare stöd till invandranes religionsfrihet. Samma grupp anser också i högre utsträckning än övriga att religionsfriheten som sådan är hotad. I den gruppen är också flyktingmotståndet avsevärt högre än bland befolkningen generellt. (Demker, 2018) Den mest sannolika förklaringen till det motsägelsefulla resultatet är att den religionsfrihet som anses hotad är den ”svenska” religionsfriheten, alltså uppfattningen att religion är en privatsak och att religionsfrihet primärt är en frihet *från* religion (Demker, 2016).

Stödet för invandranes religionsfrihet är, med tanke på religionsfrihetens starka skydd i svensk grundlag och i Europakonventionen, påtagligt svagt i Sverige.

Mobilisering mot rasism och mot invandring

Att knyta näven i fickan är en sak men att själv engagera sig för eller emot något kräver ett större beslut. Sedan 2010 år riksdagsval när Sverigedemokraterna kom in i riksdagen har viljan att gå med i en organisation som motverkar rasism och främlingsfientlighet ökat kraftigt (se figur 5).⁶ År 2009 var det 41 procent av befolkningen som uttryckte en vilja, helt eller delvis, att själva engagera sig i en organisation som arbetade mot rasism. År 2021 var den andelen 68 procent, alltså mer än två tredjedelar av svenskarna. Och även om vi endast tar i beaktande den grupp som uttrycker sig kategoriskt positivt i frågan om att engagera sig mot rasism så har andelen ökat, från 20 procent 2009 till 32 procent år 2021. Trenden visar på en ökad mobilisering av en anti-rasistisk opinion, oavsett om var och en av dessa personer faktiskt har gjort mer än knutit näven i fickan.

Figur 5 Svenska folkets inställning till att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet, 1993–2021 (procent, andel instämmer)

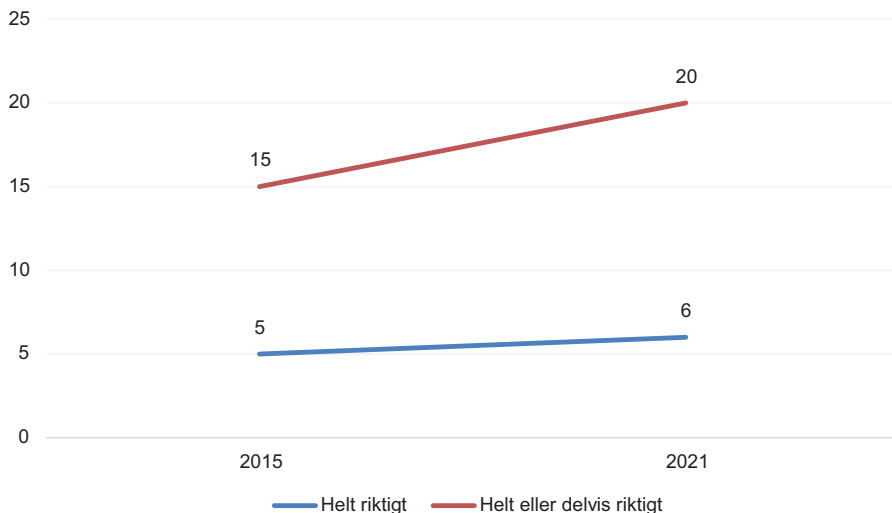
Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd 'Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet' och svarsalternativen var 'instämmer helt', 'i stort sett', 'delvis' samt 'inte alls' (1993–2009) samt 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt', 'helt felaktigt' (2011–2021). Den undre kurvan utgör andelen som svarat instämmer helt (1993–2009) alternativt helt riktigt (2011–2021), den övre kurvan utgör den totala andelen som svarat instämmer helt samt instämmer i stort sett (1993–2009) alternativt helt riktigt samt delvis riktigt (2011–2021). Endast personer som besvarat frågan är medtagna och vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svars personer varierar mellan 1 122 och 1 654.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993–2021.

Men mobiliseringen har skett på båda sidor, också de som är beredda att gå från tanke till handling och engagera sig för att stoppa invandringen har ökat (se figur 6). Tyvärr har vi inte undersökningar under lika lång tid avseende denna fråga men ökningen mellan 2015 och 2021 motsvarar den ökade mobiliseringen för organisationer med anti-rasism på agendan. I detta fall är det främst de som delvis instämmer som har blivit fler mellan 2015 och 2021.

Migrationsfrågornas tydliga plats högt upp på den politiska dagordningen innebär också en ökad mobilisering bland både dem som motsätter sig invandring och de som engagerar sig i arbete för att motverka rasism.

Figur 6 Svenska folkets inställning till att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige, 2015 och 2021 (procent)

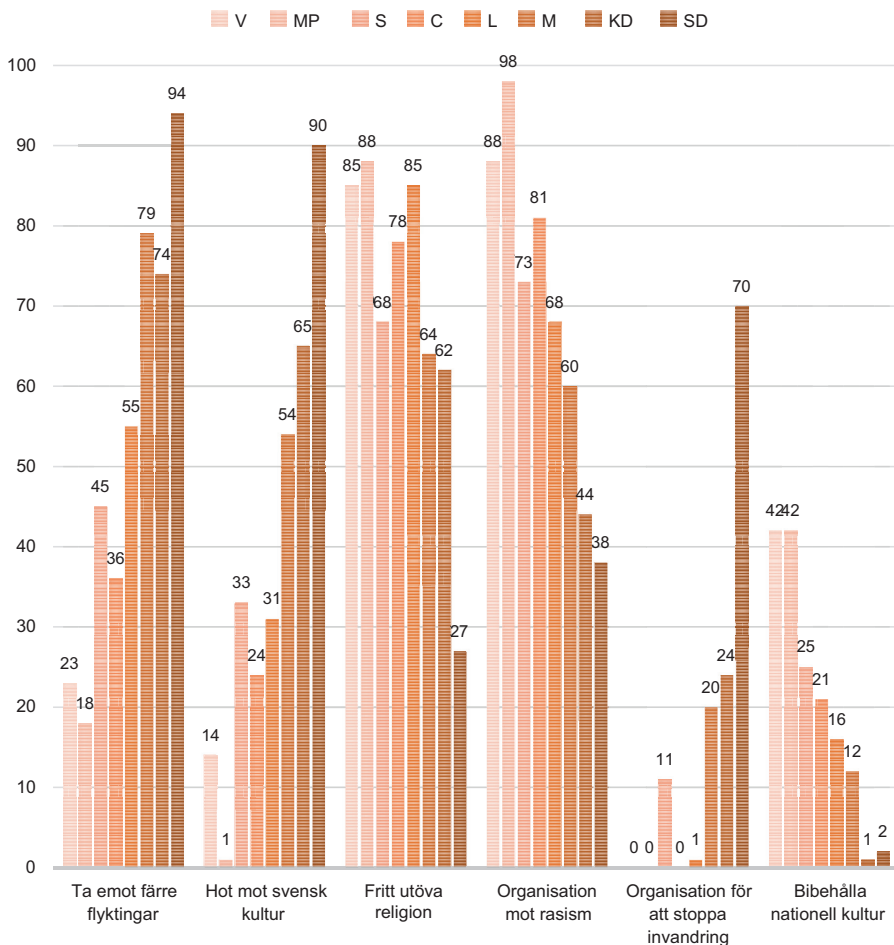
Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd 'Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige' och svarsalternativen 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt', 'helt felaktigt'. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, ingen uppfattning-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarspersoner är 1 381 (2015) respektive 1 654 (2021).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2021.

Partisypati och värderingar

Liksom tidigare har partisypati ett mycket starkt samband med uppfattningar om migration och invandring (se figur 7). Sverigedemokratiska sympatisörer intar generellt den mest restriktiva och negativa positionen såväl avseende omfattning som innehåll i flyktingpolitiken. Bland Sverigedemokraternas sympatisörer anser 94 procent att Sverige skall ta emot färre flyktingar och nästan lika många anser invandringen vara ett hot mot svensk kultur. Stödet för religionsfriheten ligger på en jämfört med övriga exceptionellt låg nivå liksom viljan att gå med i en organisation för att motverka rasism. Sverigedemokraternas sympatisörer är dock avsevärt mer positiva till att delta i en organisation som vill stoppa invandringen (70 procent). Sammantaget framträder Sverigedemokraternas sympatisörer alltjämt som den mest främlingsfientliga gruppen av partisypatisörer.

Figur 7 Svenska folkets uppfattning om flyktningmottagning, invandring och integration efter partisynpati, 2021 (procent, andel instämmer)

Kommentar: Påståendet/förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' samt 'Invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att bevara sin nationella kultur och tradition' och svarsalternativen var 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt' samt 'mycket dåligt förslag'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Samt påståendena, 'Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden', 'Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här', 'Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet' samt 'Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige' och svarsalternativen var 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt' och 'helt felaktigt' samt 'ingen uppfattning'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Partisynpati har undersökts genom frågan 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Antalet svarande varierar mellan 8 149 och 1 654 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

De partisympatisörer där en majoritet förordar en restriktiv flyktningmottagning är, vid sidan av Sverigedemokraterna, sympatisörer till Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna. Men bland de sistnämnda tre finns ett majoritetsstöd för invandrades religionsfrihet och bland moderata och liberala sympatisörer en vilja hos mer än hälften av gruppen att engagera sig i en organisation mot rasism.

De partisympatisörer som har den minst restriktiva uppfattningen om flyktningmottagning – Miljöpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer – är också de som tillsammans med Liberalernas sympatisörer starkast stödjer invandrades religionsfrihet. Det starkaste stödet för en politik som underlättar för invandrare att bevara sin egen kultur och nationella traditioner finns också bland Miljöpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer. Miljöpartiets sympatisörer är också de som i allra högst utsträckning är villiga att engagera sig i en organisation mot rasism.

Även om partisympati har blivit en allt starkare förklaring till uppfattning om flyktning- och migrationspolitiken, med alltmer enade grupper av sympatisörer, finns det anledning att ytterligare fördjupa förståelsen för bakgrunden till de diametralt olika uppfattningarna mellan olika ideologiska grupper.

Individuella rättigheter eller nationella traditioner?

Bland forskare har det redan sedan 1970-talet diskuterats om inte den klassiska vänster-höger-motsättningen fått konkurrens av andra ideologiska konflikter med lika stark, eller starkare, betydelse för att förstå hur våra åsikter och uppfattningar i politiska frågor hänger ihop. En av de studier som fått störst betydelse för forskningen inom området är den studie av opinionen avseende europeisk integration som genomfördes av Liesbet Hooghe, Gary Marks och Carol J. Wilson (2002) för tjugo år sedan. De visade att attityden till europeisk integration kunde förstås bättre genom att tillämpa en dimension som löpte från en frihetlig pol till en auktoritär dito. Dimensionen kom att kallas GAL-TAN eftersom de första bokstäverna i forskarnas benämningar utgjorde grunden för den förkortningen. GAL står för (på engelska) Green, Alternative och Libertarian medan TAN står för Tradition, Authority och Nation. Kärt barn har många namn heter det och dimensionen har i svensk forskning och debatt fått många olika namn som t ex värdedimension eller kulturell dimension. På samma sätt har många försökt bedöma dess betydelse, särskilt i relation till den klassiska fördelningsdimensionen vänster-höger (se t ex Elgenius & Wennerhag, 2018)

I undersökningen år 2021 har vi använt ett nytt frågeinstrument vars avsikt är att fånga upp det essentiella i den s k GAL-TAN dimensionen. Frågeinstrumentet är konstruerat av Ulf Bjereld och Marie Demker och användes första gången i den särskilda SOM-undersökningen 2020 som genomfördes med syfte att analysera svensk opinion under pandemin (Bjereld & Demker, 2020). Gemensamt för de värden som anges vid den s k GAL-polen är att de betonar frihetlighet och individens rättigheter som grundläggande för en ideologisk uppfattning. Uppfattningen

är påtagligt individualistisk. Motpolen TAN betonar istället det gemensamma och historiskt givna som en grund för ideologisk position. Uppfattningen är påtagligt kollektivistisk. Vi menar att frågeinstrumentet på ett bättre sätt än tidigare försök att med hjälp av index (t.ex. Bäckersten, 2021) fånga den skillnad i uppfattning om människa, samhälle och kosmos som är den avgörande för att dimensionen skall tillföra förklaring och förståelse till analysen av opinion och ideologisk förändring.

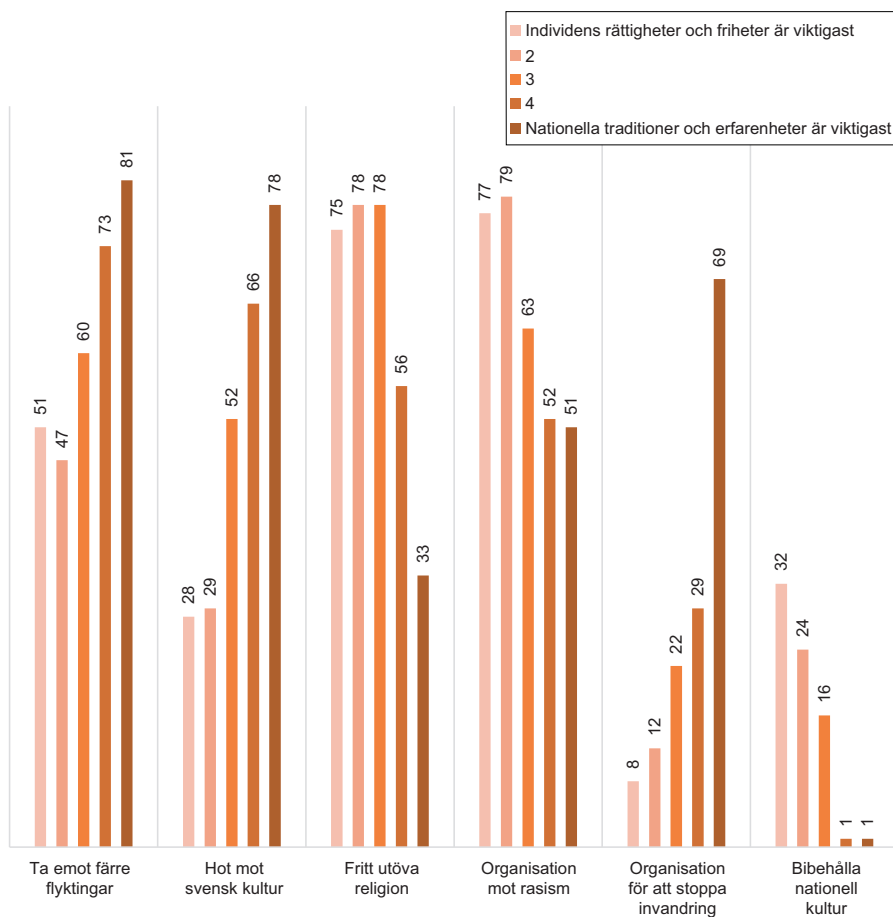
Svarspersonerna ombeds placera in sig på en fem-gradig politisk skala som går från betoning av individens rättigheter till en betoning av nationella traditioner. Ju närmare polen som betonar individens rättigheter (1) en person placerar sig desto viktigare anser man att hänsyn till dessa rättigheter bör vara när politiska beslut fattas. Ju närmare polen som betonar nationella traditioner (5) en person placerar sig desto viktigare anser man att hänsyn till dessa traditioner bör vara när politiska beslut fattas. Skalan beskriver därmed en rörelse från individ till nation med en mittpunkt (3) där de båda väger lika tungt.

När skalan tillämpas på de här aktuella frågorna om migration och invandring framträder ett entydigt mönster (se figur 8). Den grupp som anser att individens rättigheter bör väga tyngst när politiska beslut fattas är också den grupp som är minst restriktiv i fråga om flyktingmottagning, i allra lägst utsträckning ser invandring som ett hot, stödjer invandrades religionsfrihet, är villiga att gå med i en organisation som arbetar mot rasism, minst villig att göra dito för att stoppa invandring och även mest positiv till en politik som underlättar bevarandet av invandrades nationella kultur och tradition.

På motsvarande sätt är de som anser att nationella traditioner och erfarenheter är viktigast mest restriktiva mot flyktingmottagning, ser invandring som ett hot mot svensk kultur, i lägst utsträckning stödjer invandrades religionsfrihet, är minst intresserade av att delta i organisationer som arbetar mot rasism men istället mest villiga att delta i organisationer som vill stoppa invandringen och i samma grupp är stödet för en politik som underlättar bevarandet av invandrades nationella kultur och tradition obefintligt.

Den här använda dimensionen mellan individens rättigheter och nationella traditioner ger en avsevärt fördjupad bild av den svenska migrationsopinionen. Uppfattningen om migration och flyktingar struktureras främst av en underliggande ideologisk dimension där spänningen mellan individ och nation är den centrala. Varför den som anser nationella traditioner vara viktigast då också inte stödjer en politik som ger invandrare möjlighet att upprätthålla sina traditioner kan tyckas vara en gåta. Men lösningen på den gåtan är sannolikt att den politiska nationalismen under 2000-talet även innehåller ett starkt avståndstagande från nationella traditioner utanför Europa och särskilt från muslimska länder (Simonsen & Bonikowski, 2020).

Figur 8 Svenska folkets uppfattning om flyktningmottagning, invandring och integration efter inplacering på skala mellan individuella rättigheter och nationella traditioner (1–5), 2021 (procent, andel instämmer)

Kommentar: Påståendet/förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' samt 'Invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att bevara sin nationella kultur och tradition' och svarsalternativen 'var mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt' samt 'mycket dåligt förslag'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Samt påståendena, 'Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden', 'Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här', 'Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet' samt 'Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige' och svarsalternativen var 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt' och 'helt felaktigt' samt 'ingen uppfattning'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Skalan är femgradig där positionen ett (1) innebär att *Individens rättigheter och friheter är viktigast* och fem (5) innebär att *Nationella traditioner och erfarenheter är viktigast*. Antalet svarande varierar mellan 8 149 och 1 654 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Nationalismens återkomst i svensk politik?

Den svenska restriktiviteten mot flyktingar och invandrare som ökade kraftigt efter 2015 har inte minskat de sista tre åren, men möjligen har opinionsläget stabiliserats, på en högre nivå än tidigare. För att förstå bakgrunden till opinionens ställningstaganden bör vi undersöka de ideologiska värdesystem som återfinns bakom partisympatier och socio-ekonomiska förutsättningar. Synen på vikten av, och hänsynen till, individens rättigheter i relation till (den egna) nationens traditioner ger en god förklaring till åsikter och attityder inom migrationspolitikens område. Ju mer centrala en person anser att individens rättigheter skall vara i politiken desto mindre restriktiv och negativ till invandring och invandrare är man. Och för dem som anser att hänsynen till nationella traditioner och erfarenheter är viktigast så gäller detta primärt den egna gruppens nationella traditioner och erfarenheter. Nationalismen har knappast spelat ut sin roll som en politisk kraft i svensk opinion.

Noter

- ¹ I samma undersökning svarar 16 procent av svenskarna att det är bra eller ganska bra förslag att ta emot *fler* flyktingar i Sverige.
- ² Statistiska centralbyrån (SCB), <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/asylsokande-i-sverige/> (Läst 2022-05-31)
- ³ Migrationsverket, <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Beviljade-uppehallstillstand-oversikter.html> (Läst 2022-05-31)
- ⁴ I anglo-saxisk litteratur används ibland termen ”nativism” för att beteckna motsvarande uppfattning. Betoningen ligger då på att skydda det egna (native) i motsats till xenofobi där betoningen ligger på fiendligheten mot det främmande (xenos).
- ⁵ Mellan 2009 och 2011 modifierades svarsalternativen något. Jag har därför valt i figuren redovisa den andel som i båda fallen instämt helt eller markerat att påståendet är helt riktigt för att jämförelse skall vara möjlig. Det går dock inte att utesluta att svarsalternativens förändring kan ha påverkat även de instämmande svaren och linjen är därför bruten mellan 2009 och 2011.
- ⁶ Mellan 2009 och 2011 modifierades svarsalternativen något. Jag har därför valt i figuren redovisa den andel som instämt helt eller markerat att påståendet är helt riktigt separat från den sammanslagna kategorin med både helt riktigt och delvis riktigt respektive instämmer helt och instämmer delvis. Det går dock inte att utesluta att svarsalternativens förändring kan ha påverkat även de instämmande svaren och linjen är därför bruten mellan 2009 och 2011.

Referenser

- Bjereld, U. & M. Demker (2020). *Individualism och nationalism i pandemins tid*. SOM-undersökningen om coronaviruset 2020. Rapport nr 12. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bäckersten Hultin, O. (2021). May's law may prevail: Evidence from Sweden. *Party Politics*. March 2021. doi:10.1177/1354068821997398
- Demker, M. (2018). Oförändrat motstånd mot flyktingmottagning men stärkt hotbild kring religion och svensk kultur. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demker, M. (2016). Religious Liberty in Democracy: Between Individual Tolerance and Democratic Inclusion. *Nordic Journal of Religion and Society*, 29: 18–35.
- Elgenius, G. & M. Wennerhag (2018). The changing political landscape in Sweden: Political cleavages, actors and processes. *Sociologisk Forskning*, 55(2/3): 139–154.
- Hooghe L., Marks, G. & C J. Wilson (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration? *Comparative Political Studies*, 35(8): 965–989.
- Simonsen, K.B. & B. Bonikowski (2020). Is civic nationalism necessarily inclusive? Conceptions of nationhood and anti-Muslim attitudes in Europe. *European Journal of Political Research*, 59: 114–136. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12337>

UTBILDNING OCH SOCIO-KULTURELLA ATTITYDER: ETT TIDSBUNDET SAMBAND?

HILMA LINDSKOG

Sammanfattning

Medborgares utbildningsnivå anses ofta vara den enskilt starkaste faktorn för att förklara olika socio-kulturella attityder. Högre utbildning har en till synes liberaliserande effekt på individers åsikter om till exempel invandring och lag och ordning. Men medan det individuella perspektivet förutspår att den ökade andelen högutbildade i Sverige kommer leda till mer socio-kulturellt liberala värderingar ser vi däremot snarare en spridning av konservativa värderingar i samhället. Hur kan detta förklaras? I detta kapitel kommer beskrivande mönster av hur olika utbildningsnivåer sammanhänger med socio-kulturella attityder, och hur det har förändrats över tid, att lyftas fram. Även förändringar i partipreferenser bland utbildningsgrupperna undersöks. Vidare kommer styrkan i sambandet mellan utbildning och socio-kulturella attityder att analyseras beroende på hur många i personens omgivning som är högutbildade. I kapitlet argumenterar jag för att den så kallade utbildningseffekten på socio-kulturella attityder kan variera över tid och med den sociala kontexten.

Sambandet mellan utbildning och socio-kulturella åsikter är välkänt i forskningen. Medborgare med universitetsutbildning tenderar att vara mer toleranta och liberala i frågor gällande exempelvis invandring, lag och ordning samt europeisk integration. Som kontrast har medborgare utan högre utbildning generellt en lägre grad av tolerans och mer konservativa värderingar inom dessa klassiska socio-kulturella frågor (Stubager, 2008; Kuhn m.fl., 2021). Även om vi ser en gradvis ökning i mer liberala attityder för varje utbildningsnivå är det i synnerhet bland den grupp som studerat på universitet där vi ser en tydlig ökning i liberala attityder. Dessa samband mellan utbildningsnivåer och attityder är observerade i forskningen såväl i en internationell kontext som i en svensk kontext (se t.ex. Bengtsson m.fl., 2013).

Åsiktsskillnader mellan olika utbildningsgrupper har i hög grad präglat det politiska landskapet alltsedan den socio-kulturella skiljelinjen blivit mer framträdande de senaste årtiondena, vilket fått vissa statsvetare att tala om en utbildningsskiljelinje i post-industriella demokratier (se t.ex. Stubager, 2009). Även om sambandet mellan utbildning och socio-kulturella attityder är etablerat är dess bakomliggande orsaker emellertid ett mer omstritt ämne. Vi vet inte *varför* individer som har studerat på högskolor och universitet är mer liberala i socio-kulturella frågor. Än

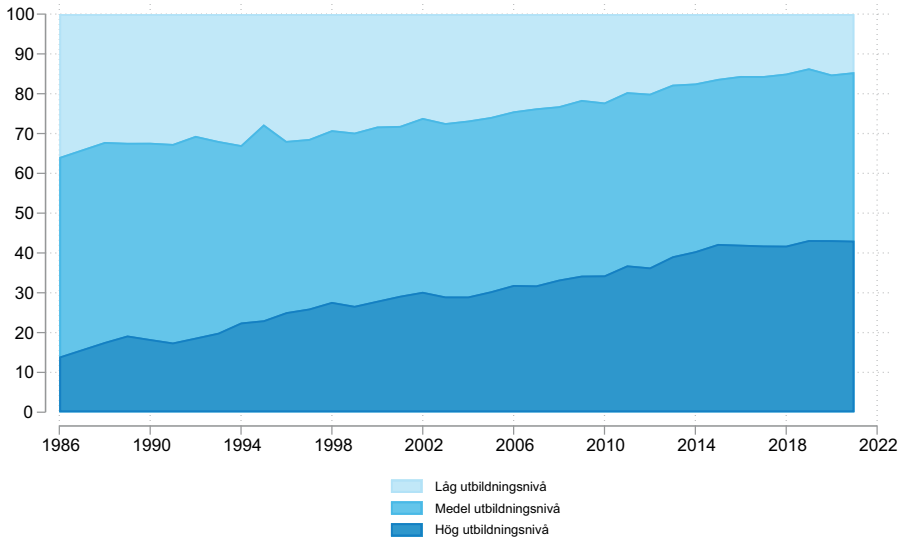
mer intressant blir sambandet mellan utbildning och socio-kulturell liberalism när bred samhällsutveckling tas i beaktning. Vi ser konservativa värderingar sprida sig i samhället samtidigt som den svenska befolkningen blir alltmer välutbildad.

I forskningen finns en mängd möjliga förklaringar presenterade till varför det verkar finnas ett samband mellan utbildning och liberala sociokulturella attityder. En vanlig förklaringsmodell berör en *direkt effekt* av utbildning, som antingen sker genom socialisering i universitetsmiljön eller genom en kognitiv utveckling. Socialiseringen skulle innebära att universitetsmiljön är genomsyrad av liberala normer, vilka i sin tur överförs till studenterna (Stubager, 2008; Surridge, 2016). Dessa normer skulle i sin tur vara starkare i vissa utbildningar, något som förklarar varför utbildningsinriktningar som relaterar till sociala och kommunikativa förmågor har en mer liberaliserande effekt än tekniska och naturvetenskapliga inriktningar (Ma-Kellams m.fl., 2014; Stubager, 2008). Kognitionsmodellen baseras däremot på att studenterna under utbildningen lär sig att förstå komplexa samhälleliga fenomen, vilket får följder på deras värderingar och attityder (Meussen, de Vroome & Hooghe, 2016).

En annan del av litteraturen menar att utbildningens betydelse snarare är *indirekt*. Individer med högre utbildning har en större chans att få trygga anställningskontrakt och en högre lön – vilket banar väg för mer toleranta individuella preferenser. En ökad invandring innebär sällan mer konkurrens på arbetsmarknaden för högutbildade personer. Slutligen har de senaste årens forskning fokuserat på till vilken grad utbildningseffekten beror på selektion, och socialisation från föräldrar redan innan personen eventuellt börjar på universitetet (Cavaille & Marshall, 2019; Lancee & Sarrasin, 2015). Föräldrar med högre utbildning tenderar att få barn som själva vidareutbildar sig.

När socio-kulturella politiska frågor har fått en allt större plats i politiken genom exempelvis en mer central betydelse av brottslighet och lag och ordning (Andersson m.fl., 2021), har betydelsen av utbildning för partival likaledes ökat. På ett samhälleligt plan har utbildning inte bara kommit att spela en stor roll politiskt. Individers utbildningsnivå har även fått en ökad betydelse på arbetsmarknaden. I de flesta europeiska länder, Sverige inkluderat, har det satsats stort på reformer mot massuniversitet för att öka befolkningens genomsnittliga utbildningsnivå. Sedan år 2000 har andelen högutbildade i Sveriges befolkning ökat med 13 procentenheter vilket speglar sig i de ökade utbildningskraven på många delar av arbetsmarknaden¹ (SCB, 2021; Häusermann & Kriesi, 2015). Figur 1 illustrerar den svenska befolkningens utbildningsnivå över tid. Med förståelsen av hur individers preferenser, oavsett underliggande mekanism, påverkas av utbildning borde därmed samhället bli alltmer socio-kulturellt liberalt och tolerant. Trots denna prediktion ser vi tvärtom en del konservativa värderingar breda ut sig i samhället – exempelvis vill allt fler se en mer restriktiv invandringspolitik i Sverige (Demker, 2021). Kan det vara så att utbildningseffekten bland högutbildade har minskat över tid? Eller har snarare polariseringen mellan olika utbildningsgrupper ökat, där låg- och medelutbildade medborgare blivit än mer konservativa i socio-kulturella frågor?

Figur 1 Andel låg, medel- och högutbildade, 1986–2021 (procent)

Kommentar: Figuren visar befolkningsandelen med olika utbildningsnivå över tid. Uppgifterna är baserade på de nationella SOM-undersökningarna och därmed baserade på enkätsvar. Till de lågutbildade räknas de personer vars högsta utbildningsnivå är grundskolan, medan de medelutbildade har en högsta utbildningsnivå motsvarande gymnasium eller eftergymnasial utbildning. Samtliga i undersökningen som har studerat vid universitet eller högskola klassificeras som högutbildade.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2021.

I syfte att kartlägga relationen mellan utbildning och socio-kulturella attityder kommer ett antal analyser att presenteras i detta kapitel. I ett första steg ska vi titta på hur individer med olika utbildningsnivåer skiljer sig åt åsiktsmässigt och i sina partival, samt hur detta har förändrats sedan slutet av 1980-talet. Därefter undersöks huruvida sambandet mellan universitetsutbildning och liberala socio-kulturella attityder beror på den generella utbildningsnivån i personens omgivning. I kommuner där få är högutbildade är det relativa värdet av utbildning, gällande såväl arbetsmarknadsmöjligheter som i social status, högre vilket kan ha betydelse för hur påverkad man blir av utbildningen. Tidigare forskning har visat att erfarenheter som har hög status tenderar att bli mer viktiga och präglande för individer än om de är av låg status (Tajfel, 1974; Stubager, 2009). Förändringar i betydelsen av utbildning beroende på utbildningsnivån i omgivningen för forandet av attityder är ett tämligen obeforskat fenomen (se dock Lindskog & Oskarson, 2022). Däremot finns det flera studier som har undersökt hur utbildning påverkar politiskt deltagande beroende på andel utbildade i omgivningen (se Persson, 2013, 2015). Exempelvis kom Persson (2013) fram till att effekten av högutbildning på

politiskt deltagande sjönk när andelen högutbildade ökade i ett land. Att studera när utbildning spelar roll för politiska attityder kan bidra till en ökad förståelse för väljarbeteenden. I synnerhet är frågan angelägen under detta valår, där socio-kulturella frågor som lag och ordning kan komma att nå sin toppnotering som väljarnas viktigaste valfråga.

Att studera utbildningseffekter

Följande analyser är i huvudsak baserade på de nationella SOM-undersökningarna 1988–2021. I den sista analysen som undersöker utbildningseffekten utifrån hur många i personens närområde som är högutbildade är SOM-undersökningarna kompletterade med uppgifter från SCB. Denna aggregerade data är fokuserad på andelen högutbildade i Sveriges kommuner 2020, och undersöks på samma års nationella SOM-undersökning.

Utbildningsgrupperna är indelade efter om de klassificeras som låg, medel- eller högutbildade. Frågan som ställs är ”Vilken är din högsta skolutbildning?” Med svarsalternativ som går från ”Grundskola eller motsvarande” till ”Forskarutbildning”. I gruppen av lågutbildade klassificeras individer vars högsta utbildningsnivå är grundskola. Till medelutbildade räknas de som har en högsta utbildningsnivå över grundskola men inte högskoleutbildning, dvs. gymnasium och eftergymnasial utbildning. Slutligen klassificeras alla som har studerat och/eller har examen från en högskola som högutbildade.

En av de allra mest framträdande aspekterna gällande den sociokulturella dimensionen är idag frågor relaterade till migration (Rekker, 2018; Oscarsson, 2019). Eftersom attityder till flyktingmottagande har samlats in under lång tid i SOM-undersökningarna – närmare bestämt sedan 1987 – kommer följande analyser därför fokusera på denna sociokulturella fråga. I den avslutande analysen gällande en relativ utbildningseffekt lyfts ytterligare en indikator på migrationsfrågan in: attityder gällande mångkultur.

Utbildning och socio-kulturella attityder

I syfte att belysa förändringar över tid kring hur utbildning relaterar till socio-kulturella åsikter presenteras här i ett första steg övergripande skillnader mellan utbildningsgrupper över tid. Detta steg kan därmed kasta ljus på frågan om olika utbildningsgruppers attityder har förändrats.

Tabell 1 Andel med positiv inställning till att ta emot fler flyktingar bland olika utbildningsgrupper, 1988 och 2021 (procent)

	1988	2021	Differens
Lågutbildad	21	8	-13
Medelutbildad	24	13	-11
Högutbildad	46	22	-24
Totalt	27	16	-11

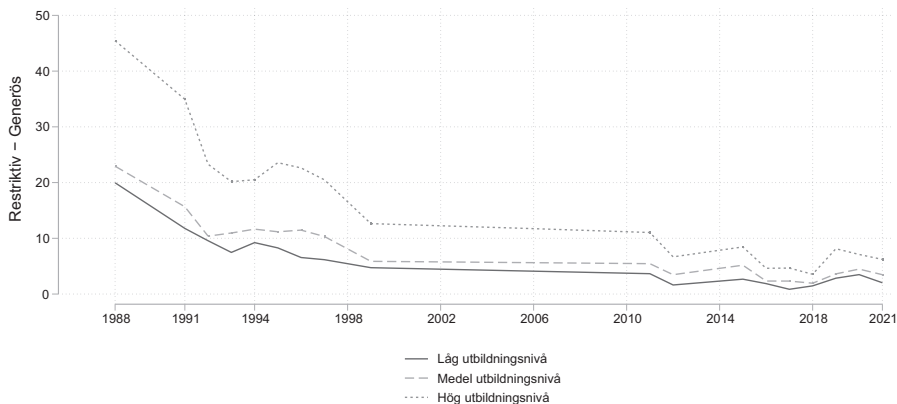
Kommentar: Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? - Ta emot fler flyktingar i Sverige'. Svartalternativen var 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. Skalan går från 1–5 där höga värden innebär en mer positiv inställning till att ta emot fler flyktingar. 1987 samlades inte uppgifter in angående respondenternas utbildningsnivå in. Tidsserien börjar därför först år 1988. Differensen representerar skillnaden mellan 1988 och 2021 för vardera utbildningsgrupp.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988 och 2021.

I ovanstående tabell framkommer det att samtliga utbildningsgrupper har blivit mer restriktiva gällande sin inställning att ta emot flyktingar i Sverige mellan 1988 – 2021. Störst förändring har skett bland de högutbildade där andelen som är positiva till att ta emot fler flyktingar har minskat med 24 procentenheter. Vidare har skillnaden mellan de högutbildade och övriga två utbildningsgrupper minskat över tid, där skillnaden mellan de högutbildade och medelutbildade 1988 var 22 procentenheter, medan den minskar till 9 procentenheter 2021². Dessa resultat går vid första anblick emot Demkers (2016) resonemang om att det inte har skett en konservativ förskjutning i den politiska debatten utan att det snarare är aktuellt att prata om en polarisering av värderingar. Men med det sagt har även Demker i senare studier (2021) konstaterat en ökad restriktiv vilja till flyktingmottagande efter flyktingkrisen 2015. Enligt denna tabell har det blivit en något ökad motvilja till socio-kulturell liberalism, och en något ökad samstämmighet mellan de olika utbildningsgrupperna.

I nedanstående figur presenteras utbildningsgruppernas medeltal på frågan ut som en tidsserie. Det blir i denna figur uppenbart att det från början av 90-talet till mitten av 10-talet skett mycket små förändringar i utbildningseffekten på socio-kulturella attityder. Sannolikt ökade den så kallade flyktingkrisen 2015 preferenserna för en mer restriktiv hållning som kan observeras de nästkommande åren.

Figur 2 Andel med positiv inställning till att ta emot fler flyktingar, olika utbildningsgrupper, 1988–2021 (procent)

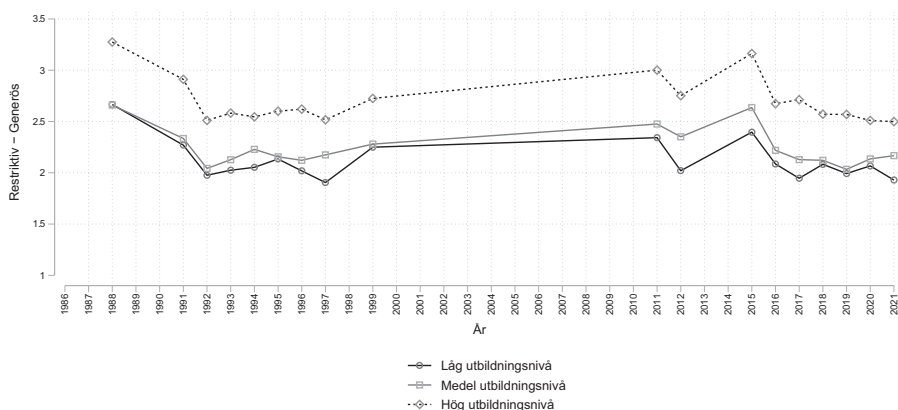

Kommentar: Figuren visar andelen som svarat att de har en positiv inställning till flyktingmotagande bland låg, medel- och högutbildade. Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? - Ta emot fler flyktingar i Sverige'. Svartalternativen var 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. Skalan går från 1–5 där höga värden innebär en mer positiv inställning till att ta emot fler flyktingar. Mycket och ganska bra förslag klassificeras som positiv inställning. 1987 samlades inte uppgifter in angående respondenternas utbildningsnivå. Tidsserien börjar därför först år 1988.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2021.

Nästa steg i analysen är att försäkra oss om att skillnaderna i medelvärden mellan utbildningsgrupperna inte beror på andra faktorer. Utbildning är en av de mest frekvent använda kontrollvariablerna i studier om politiskt beteende och är sammankopplat med en mängd andra faktorer. Exempelvis är det stora, och växande, könsskillnader mellan utbildningsgrupper där kvinnor i allt högre grad läser vidare på universitet än vad män gör. Det finns även en geografisk aspekt relaterat till om man bor i en stad eller på landet, och inkomstskillnader mellan utbildningsgrupper. Slutligen finns det tydliga generationsmönster relaterade till utbildning, där yngre generationer generellt sett är både mer socio-kulturellt liberala och har en högre utbildningsnivå än äldre generationer. I följande analys prediceras därmed värden av utbildning på inställningar till att ta emot fler flyktingar över tid, i modeller som inkluderar dessa demografiska kontroller.

Figur 3 *Inställning till att ta emot fler flyktingar i olika utbildningsgrupper, 1988–2021 under kontroll för bakgrundsfaktorer (predicerade medeltal)*

Kommentar: Figuren visar predicerade värden på inställning till flyktingmottagande bland låg, medel- och högutbildade med konfidensintervall. Frågan löd *'Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? - Ta emot fler flyktingar i Sverige'*. Svartalternativen var *'Mycket bra förslag'*, *'Ganska bra förslag'*, *'Varken bra eller dåligt förslag'*, *'Ganska dåligt förslag'* och *'Mycket dåligt förslag'*. Frågan går från 1–5 där höga värden innebär en mer positiv inställning till att ta emot fler flyktingar. Dessa värden är framtagna med hjälp av en OLS-regression som innehåller en interaktion mellan utbildning och år. Modellen innehåller kontroller för ålder, bostadsort, kön och inkomst. 1987 samlades inte uppgifter in angående respondenternas utbildningsnivå in. Tidsserien börjar därför först år 1988.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2021.

I figur 3 kan vi utläsa att den mer restriktiva hållningen till att ta emot flyktingar som presenterats tidigare inte beror på andra demografiska faktorer, utan att det verkar handla om en förändring i effekten av högre utbildning på politiska attityder. Kraften i utbildning förändras över tid. Dock är figuren fokuserad på värden upp till 3.5. Effektskillnaderna över tid får därmed anses vara små. Frågan kvarstår dock hur dessa mönster i förändrade medelvärden och ett ökat samhälleligt fokus på socio-kulturella frågor samspelar med partipreferenser.

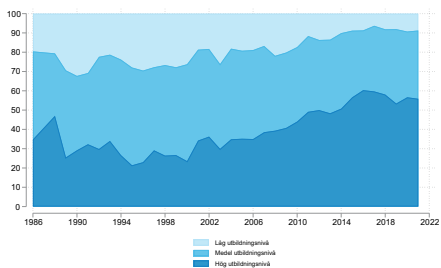
Partiernas profiler bland utbildningsgrupper över tid

Utöver att studera attitydförändringar i sakfrågor kan vi granska vilka partier väljare från de olika utbildningsgrupperna dras till, och hur det har förändrats över tid. Detta tydliggör förändringar i politiskt beteende bland utbildningsgrupper och möjliga konsekvenser av förändringar i hur utbildning sammanhänger med attityder. Följande figurer är vidare tätt sammankopplade med den minskning i klassröstning och partianhängarskap som har ägt rum de senaste årtiondena, där

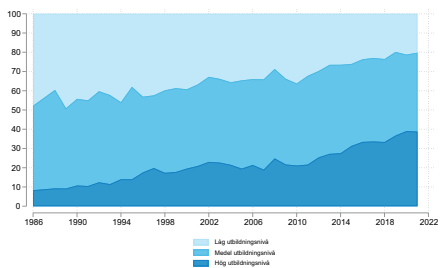
individer som tillhör arbetarklassen i allt lägre grad röstar på partier som Socialdemokraterna och Vänsterpartiet (Vestin, 2019).

Figur 4 Partiernas sympatisörer uppdelat på utbildningsnivå, 1986–2021 (procent)

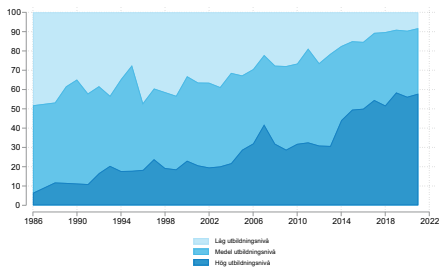
a) Vänsterpartiet

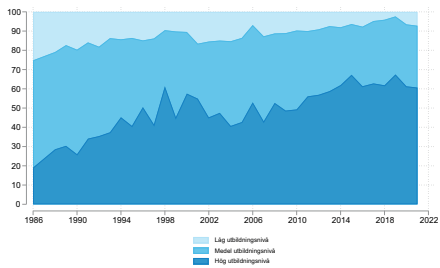
b) Socialdemokraterna

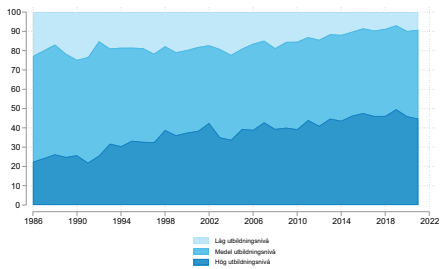
c) Centerpartiet

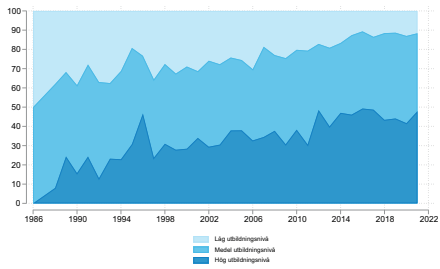
d) Liberalerna

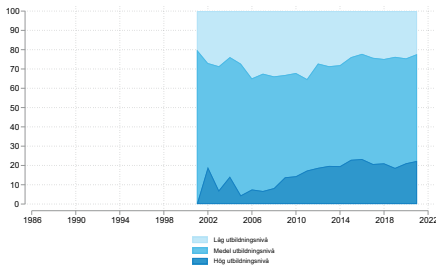
e) Moderaterna

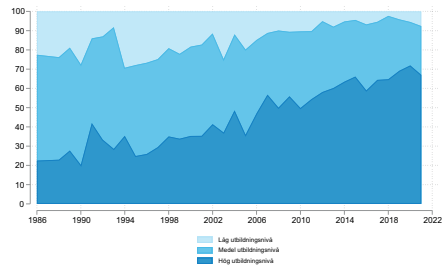
f) Kristdemokraterna

g) Sverigedemokraterna

h) Miljöpartiet

Kommentar: Figurerna visar andelen väljare med låg, medel- och hög utbildning bland partiernas sympatisörer. Det totala antalet svarande varierar för partierna mellan 7 588 och 46 102. Klassificeringen för huruvida man räknas som partisympatisör är baserat på frågan *‘Vilket parti tycker du bäst om idag?’*.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2021.

I ovanstående figurer kan stora förändringar bland partiernas sympatisörer utränas. Minskningen av andelen lågutbildade i majoriteten av partiernas väljarbas är till viss del en demografisk konsekvens eftersom denna grupp har minskat i befolkningen som helhet. En annan påverkansfaktor handlar om Sverigedemokraternas inträde i det svenska partisystemet. Sverigedemokraterna är det parti som idag har högst andel lågutbildade i sin väljarbas. Även om samtliga partier, med möjligt undantag för just Sverigedemokraterna, har sett en minskning av gruppen lågutbildade har minskningen varierat stort mellan partierna. Såväl Socialdemokraterna, Centerpartiet och Kristdemokraterna har haft en minskning med omkring 30 procentenheter från 1990-talet till idag, medan minskningen bland lågutbildade i Moderaterna och Liberalerna enbart landat på omkring 10 procentenheter. Likaledes har andelen högutbildade ökat drastiskt i vissa partier, där det mest slående exemplet är i Centerpartiets väljarbas. 1986 var knappt 10 procent i Centerpartiets väljarkår högutbildade medan motsvarande andel 2021 var över 50 procent. De partier som har högst andel högutbildade är således Vänsterpartiet, Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet. För att förstå dessa mönster spelar en mängd faktorer in, som en minskad klassröstning, minskade känslor av partianhängarskap och förändrade partistrategier.

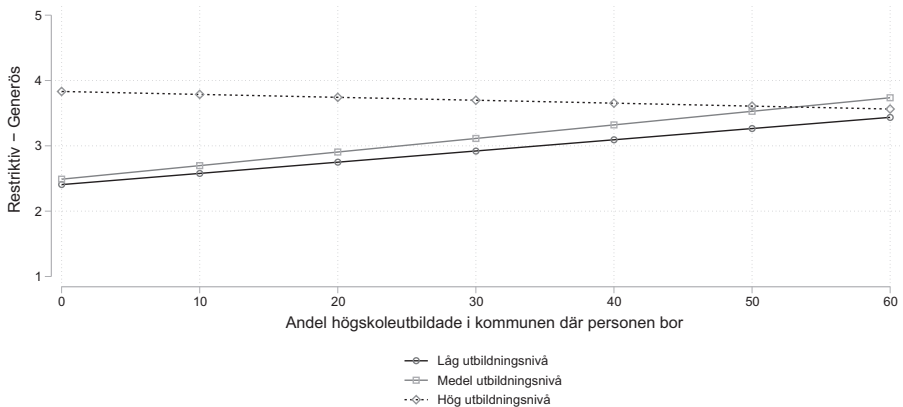
Liberaliserande utbildningseffekten – en relativ effekt?

Kan det vara så att hur påverkade vi blir av att utbilda oss till viss del beror på hur många omkring oss som har utbildat sig? Den huvudsakliga förklaringen till *varför* individer som läst på universitetet har mer liberala attityder berör socialisation (Bengtsson m.fl., 2013; Stubager, 2008; SurrIDGE, 2016). Det är inte otänkbart att den sociala kontexten kan påverka denna mekanism. I ett område med en hög

andel högutbildade höjs kraven på arbetsmarknaden och utbildning får ett lägre relativt värde (Häusermann & Kriesi, 2015). Det är troligt att en universitetsutbildning i sådana kontexter blir en svagare statusmarkör och får ett mindre inflytande på individens attityder. Liknande mönster har identifierats inom forskningsfältet om utbildning och politiskt deltagande (se Persson, 2015, för en översikt).

Mot bakgrund av tidigare studier gällande utbildningseffekter och en något förändrad utbildningseffekt på socio-kulturella attityder kördes analyser som inkluderade andelen högutbildade i respondenternas kommuner. Analyserna baserades på två aspekter av migrationsfrågor: attityder till flyktingmottagande och mångkultur. Resultaten av analyserna om en relativ utbildningseffekt på den förstnämnda indikatorn var dock förvånande. Det uppmättes inga mönster om en svagare utbildningseffekt bland högutbildade i kommuner där hög utbildning har ett relativt lågt värde³. Effekten av universitetsutbildning på socio-kulturella attityder verkar på denna fråga vara tämligen konstant. En orsak till detta kan vara att det inte är omgivningen i kommunen som av avgörande, utan att det handlar om den generella utbildningsnivån på nationell nivå. Tidigare studier har undersökt landsvariationer i andel högutbildade (Lindskog & Oskarson, 2022; Persson, 2013). Det kan vara svårt att fånga rörelserna inom ett land, när individer tenderar att flytta till de kommuner där det finns ett mer fördelaktigt arbetsmarknadsläge.

På den andra aspekten av migrationsfrågan, attityder gällande mångkultur, uppmättes däremot signifikanta skillnader. I linje med tidigare studier gällande högre utbildning och politiskt deltagande ser vi här en signifikant *minskad* effekt av högre utbildning när individen bor i ett område där en hög andel är högutbildade (figur 5). För medelutbildade är effekten inte signifikant vilket innebär att utbildningseffekten inte varierar med denna kontextuella faktor.

Figur 5 Effekten av utbildning på attityder för mångkultur, 2020

Kommentar: Frågan löd 'Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? – Satsa på ett mångkulturellt samhälle'. Svartalternativen var 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. Skalan går från 1–5 där höga värden innebär en mer positiv inställning till att satsa på ett mångkulturellt samhälle. Analyserna är gjorda med hjälp av OLS-regressioner där utbildningsnivåerna interagerats med andel högutbildade i kommunen. Resultatet kvarstår under kontroll för ålder. Skillnaden mellan medel- och högutbildade är inte signifikant vid en hög andel högutbildade-i-kommunen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020 samt SCB 2020.

Utbildning och kulturell liberalism – ett samband i förändring

I detta kapitel har förändring i effekten av olika utbildningsnivåer på socio-kulturella attityder och partipreferenser behandlats. Resultaten har visat att samtliga utbildningsgrupper har blivit något mindre kulturellt liberala över tid. Däremot spelade det inte någon större roll hur många i personens närområde som var högutbildade för betydelsen av personens egen utbildningsnivå i formandet av attityder. En tänkbar förklaring till de icke-signifikanta resultaten kan vara att rådande normer i respondenternas sociala kontext tar ut effekten av det högre relativa värdet av utbildning i omgivningar med få högutbildade. En tendens av en svagare effekt beroende på andel högutbildade i kommunen fanns dock för högutbildade gällande inställning till mångkultur. Även om vi fortfarande inte vet orsakerna till att utbildning påverkar politiska attityder har vi nu fått en ökad kunskap om vissa deskriptiva mönster mellan utbildningsnivå och kulturell liberalism.

Många frågor gällande utbildningseffekten på kulturella attityder kvarstår efter dessa analyser. En stor del av utbildningsskillnaderna kan bero på en selektionseffekt, innebärande att åsiktsskillnaderna fanns där redan från början (se t.ex. Kuhn m.fl., 2021). För att undersöka detta närmre behövs dock annan sorts data än vad som har använts i denna studie, exempelvis panelundersökningar som följer

samma individer över tid. En möjlig angreppsvinkel för att fördjupa de presenterade resultaten i framtiden är att knyta an till studier om social önskvärdhet och stigma. Högutbildade är kanske inte så toleranta som de uppger, utan en del i förklaringen till deras mer liberala preferenser skulle kunna bero på att de till viss del täcker över sina något mer konservativa politiska hållningar (se t.ex. Blinder, Ford & Ivarsflaten, 2013; Hartevelde & Ivarsflaten, 2016; Matthes & Schmuck, 2017). Att högutbildade verkar ha blivit något mindre toleranta över tid skulle kunna förklaras av att det generella samhällseliga klimatet tillåter dessa åsikter i en högre grad nu än tidigare, vilket i sin tur leder till att man slipper utsättas för eventuella sociala sanktioner om man exempelvis vill ha en mer restriktiv hållning till flyktingmottagande. Det kan tänkas finnas ett tryck bland högutbildade, i synnerhet inom vissa utbildningsinriktningar, att konformera till mer kulturellt liberala normer och att detta tryck varierar över tid. Från detta perspektiv kan man vidare fråga sig om inte utbildningsfaktorn snarare än försvagas skulle kunna förstärkas av andel högutbildade i området. Det sociala trycket kan vara mer påtagligt i dessa kontexter. Det kan även ses i ljuset av de politiska partiernas mer restriktiva riktning gällande flyktingfrågan, det är inte otänkbart att deras väljare har följt efter.

Noter

- ¹ 2020 hade 29 procent av befolkningen mellan 25 – 64 läst minst tre år på eftergymnasiala studier. Motsvarande siffra tre årtionden tidigare, 1990, var enbart 12 procent. I kontrast har gruppen lågutbildade, vars högsta utbildningsnivå är grundskola, minskat från 33 procent 1990 till 12 procent 2020.
- ² Skillnaderna i medelvärde mellan utbildningsgrupperna och över tid skiljer sig också åt från varandra, med samma mönster.
- ³ I syfte att undersöka denna relativa effekt har uppgifter om andel högutbildade i respondenternas kommun från SCB sammanförts med SOM-undersökningen 2020. SCB:s uppgifter från 2021 är ännu inte tillgängliga, varav den senaste analysen blir först 2020. Analyserna gjorde med hjälp av OLS-regressioner där utbildnings interagerades med andel högutbildade i respondentens kommun.

Referenser

- Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Patrik Öhberg (2021). Ingen anledning till oro (?) – inledningskapitel. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bengtsson, Mattias, Berglund, Tomas & Maria Oskarson (2013). Class and ideological orientations revisited: An exploration of class-based mechanisms. *The British Journal of Sociology*, 64(4): 691–716.

- Blinder, Scott, Ford, Robert & Elisabeth Ivarsflaten (2013). The Better Angels of Our Nature: How the antiprejudice norm affects policy and party preferences in Great Britain and Germany. *American Journal of Political Science*, 57(4): 841–857.
- Cavaille, Charlotte & John Marshall (2019). Education and anti-immigration attitudes: Evidence from compulsory schooling reforms across Western Europe. *The American Political Science Review*, 113(1): 254–263.
- Demker, Marie (2016). De generösa svenskarna? En analys av attityder till invandring och invandrare i Sverige. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 32: 186–196.
- Demker, Marie (2021). Vilka är det som ändrade sig om flyktingpolitiken efter 2015? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Harteveld, E. & Elisabeth Ivarsflaten (2018). Why women avoid the radical right: Internalized norms and party reputations. *British Journal of Political Science*, 48(2): 369–384.
- Häusermann, Silja & Hanspeter Kriesi (2015). What do voters want? Dimensions and configurations in individual-level preferences and party choice. I Pablo Beramendi, Silja Häusermann, Herbert Kitschelt & Hanspeter Kriesi (red) *The Politics of Advanced Capitalism* (sid. 202–230). Cambridge: Cambridge University Press.
- Häusermann, Silja, Kurer, Thomas & Hanna Schwander (2015). High-skilled outsiders? Labor market vulnerability, education and welfare state preferences. *Socio-Economic Review*, 13(2): 235–258.
- Kuhn, Theresa, Lancee, Bram & Oriane Sarrasin (2021). Growing up as a European? Parental socialization and the educational divide in Euroscepticism. *Political Psychology*, 42(6): 957–975.
- Lancee, Bram & Oriane Sarrasin (2015). Educated preferences or selection effects? A longitudinal analysis of the impact of educational attainment on attitudes towards immigrants. *European Sociological Review*, 31(4): 490–501.
- Lindskog, Hilma & Maria Oskarson (2022). Generational differences in disguise? A longitudinal study of the liberalising effect of education on socio-cultural attitudes. *West European Politics*, (published online). DOI: 10.1080/01402382.2022.2076963
- Ma-Kellams, Christine, Rocci Ruiz, Aida, Lee, Jacqueline & Andrea Madu (2014). Not all education is equally liberal: The effects of science education on political attitudes. *Journal of Social and Political Psychology*, 2(1): 143–163.
- Matthes, Jörg & Desirée Schmuck (2017). The effects of anti-immigrant right-wing populist ads on implicit and explicit attitudes: A moderated mediation model. *Communication Research*, 44(4): 556–581.
- Meeusen, Cecil, de Vroome, Thomas & Marc Hooghe (2013). How does education have an impact on ethnocentrism? A structural equation analysis of

- cognitive, occupational status and network mechanisms. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(5): 507–522.
- Oscarsson, Henrik (2019). *Det nya landskapet*. Stiftelsen Riksbankens jubileumsfonds årsbok 2019. Stockholm: Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond.
- Persson, Mikael (2013). Is the effect of education on voter turnout absolute or relative? A multi-level analysis of 37 countries. *Journal of Elections, Public Opinion, and Parties*, 23(2): 111–133.
- Persson, Mikael (2015). Education and political participation. *British Journal of Political Science*, 45(3): 689–703.
- Rekker, Roderik (2018). Growing up in a globalized society: Why younger generations are more positive about the European Union. *Young*, 26.
- SCB (2021). Andel högutbildade i befolkningen (25–64 år) år 2020 fördelade efter kommun (fallande ordning). Statistikdatabasen: Befolkningens utbildning 2020. Statistikmyndigheten SCB.
- Stubager, Rune (2008). Education effects on authoritarian–libertarian values: A question of socialization. *British Journal of Sociology*, 59(2): 327–350.
- Stubager, Rune (2009). Education-based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict. *European Journal of Political Research*, 48(2): 204–233.
- Surridge, Paula (2016). Education and liberalism: Pursuing the link. *Oxford Review of Education*, 42(2): 146–164.
- Tajfel, Henri (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2): 65–93.
- Vestin, Erik (2019). *The decline of class voting in Sweden 1968–2014: Reconsiderations, explanations and the role of the new middle class*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Väljare
&
partier

PARTIERNAS SYMPATIKAPITAL INFÖR 2022 ÅRS VAL

ANNA CEDERHOLM LAGER OCH OSKAR THELIN

Sammanfattning

Efter en orolig mandatperiod kan ett nytt politiskt landskap skimras. Inför valet 2022 råder osäkerhet kring partiernas möjligheter att samarbeta och forma majoriteter i riksdagen. Syftet med detta kapitel är att kartlägga och analysera preferensstrukturen bland väljarna, det vill säga vilka partier som väljare föredrar i andra hand. Målsättningen är att skapa en fördjupad förståelse för förutsättningarna i det nya politiska landskapet. Med hjälp av data från den senaste SOM-undersökningen 2021 visar vi analyser av näst bästa parti, partiernas anhängarskap och samlade sympatikapital, samt partiernas maximala elektoral potential i olika sociala och politiska grupper. Resultaten visar bland annat att Liberalerna har förlorat en stor del av sina andrahandsympatier och att Centerpartiets sympatisörer har blivit mer splittrade än tidigare över vilka partier de har som andrahandsalternativ. Samtidigt har övriga partiers väljare blivit mer enade om vilka de tycker är näst bästa parti.

Den minst sagt turbulenta mandatperioden inleddes med en rekordlång regeringsbildning hösten 2018. Först 134 dagar efter valet och därmed över 100 dagar mer än rekordet på 25 dagar – regeringsbildningen 1979 – fick Sverige en ny regering (Teorell m.fl., 2020). En regering bestående av Socialdemokraterna och Miljöpartiet stöddes av Centerpartiet och Liberalerna genom det som kallades Januariavalet. Genom att även Vänsterpartiet lade ner sina röster i statsministeromröstningen släpptes regeringen fram. I media debatterades den tidigare Alliansens dödförklaring och eventuella framtid efter att Centerpartiet och Liberalerna övergett allianssamarbetet och korsat blockgränsen för att hindra Sverigedemokraternas möjligheter till inflytande. I november 2021 valdes Magdalena Andersson till statsminister efter Stefan Löfvens avgång. Miljöpartiet lämnade regeringen och S-MP-regeringen blev därmed en S-regering. Utöver en långdragen regeringsbildning och flera regeringskriser har mandatperioden präglats av yttre kriser som coronapandemin och Rysslands invasion av Ukraina. När partierna nu förbereder sig inför valrörelse och valet 2022 har opposition och politik därför hamnat i skuggan av yttre omständigheter. Konfliktstrukturerna i riksdagen partierna emellan ser ut att vara under förhandling, där nya samarbeten och koalitioner kan förväntas för regeringsbildning efter valet. Den konsensus som rått inom de tidigare blocken har omförhandlats och gamla mönster håller eventuellt på att brytas.

Splittringen bland de tidigare Allianspartierna – Liberalerna, Centerpartiet, Moderaterna och Kristdemokraterna – och hur de förhåller sig till Sverigedemokraterna har under mandatperioden varit i fokus i både media och inom statsvetenskaplig analys. För att förstå förändringarna kan partiindelningar utöver vänster-högerdimensionen användas. Den så kallade GAL-TAN-skalan, (Grön, Alternativ, Liberal – Traditionell, Auktoritär, Nationalistisk), samt ideologiska indelningar i konservativ, liberal eller socialistisk, har använts för att förklara det något oväntade regeringsunderlaget 2018 (Svensson, 2019). Väljarnas andrahandspreferenser ser även de ut att följa delvis den alternativa kategoriseringen GAL-TAN samt ideologiska indelningar. Två grupperingar bland de tidigare allianspartierna kan urskiljas. På ena sidan står Centerpartiet och Liberalerna, som kategoriseras som högerpartier, men liberala samt placeras närmare GAL. I fråga om GAL-TAN-skalan uppskattas Liberalernas och Centerpartiets position närmare Socialdemokraterna och Miljöpartiet än Sverigedemokraterna, men de står långt ifrån varandra när det gäller ideologi, där liberalism kontrasteras mot socialism. På andra sidan finns Moderaterna och Kristdemokraterna, som istället kategoriseras som högerpartier men konservativa, och kan placeras närmare TAN, och som är närmare Sverigedemokraterna (Oscarsson m.fl., 2021. För mer information kring partiernas ideologiska positioner läs även Svensson, 2019).

När valet 2022 närmar sig behövs fördjupade analyser kring väljarnas preferenser för att fånga ett partilandskap under omstöpning. Hur har väljarnas partipreferenser påverkats i ett partilandskap under förändring? Den rådande opinionen beskrivs i flera kontinuerliga opinionsundersökningar och många analyser är inriktade på det aktuella politiska läget (Se mätningarnas mätning). Förstahandspreferenser säger däremot inte så mycket om potentiella underliggande förändringar. Vi kommer därför fokusera följande analyser på partiernas andrahandsympatier. Andrahandsympatier kan till skillnad från förstahandspreferenser sia om ett partis stöd utöver vad som syns i opinionen. Och med strategiska väljare och nya konfliktstrukturer i regering och riksdag kan andrahandsympatier ge fördjupade analyser inför det kommande valet. Partiernas samlade sympatikapital visar bland annat vilken potential som partierna har att växa, vilka möjligheter småpartier har att komma över spärren och hur partisystemet ser ut och förändras.

Inledningsvis presenterar vi utvecklingen av väljarnas första- och andrahandspreferenser historiskt och i närtid. För att få en mer detaljerad bild av hur konfliktstrukturen i partisystemet ser ut inför 2022 års val studerar vi vilka partier som partiernas sympatisörer väljer som näst bästa parti. Därefter undersöker vi hur många säkra väljare partierna har, genom att studera hur deras anhängarskap ser ut, samt vilken potential som partierna har att växa genom ett mått på maximal elektoral potential (MEP). Avslutningsvis analyserar vi partiernas maximala elektoral potential i olika sociala och politiska grupper för att se om partierna har större chans att vinna röster i vissa väljargrupper.

Andrahandsprefenser historiskt

Sedan 1993 har de nationella SOM-undersökningarna ställt frågan: ”Vilket parti tycker du näst bäst om i dag?” som en följdfråga på ”vilket parti tycker du bäst om idag?”. Vilket parti som väljarna tycker bäst om, det vill säga deras förstahandsprefenser, speglar stödet i partisympatimätningar för partierna. I den senaste nationella SOM-undersökningen 2021 hade Socialdemokraterna 30 procent, Moderaterna 22 procent, Sverigedemokraterna 13 procent, Vänsterpartiet 11 procent, Centerpartiet 10 procent, Kristdemokraterna 5 procent, Miljöpartiet 4 procent, Liberalerna 3 procent, och övriga partier 2 procent. Fältperioden i den nationella SOM-undersökningen 2021 sträckte sig från 20 september till 30 december, och merparten av svaren kom in på början av hösten 2021. Jämfört med SCB:s partisympatiundersökning från november 2021 är stödet för Sverigedemokraterna 4 procentenheter lägre. För övriga partier är överensstämmelsen god (jfr. SCB, 2021). Vi har inte genomfört några viktningar av resultatet (för mer om representativiteten i den nationella SOM-undersökningen 2021, se Falk, Sandelin & Weissenbilder, 2022).

Andrahandssympatier kan vara en viktig resurs för partier eftersom de ligger närmast att omvandlas till partiväljare. Andrahandssympatier visar också om ett parti har ett begränsat stöd i opinionen eller om det finns bredare grupper som skulle kunna stödja partiet. I tabell 1 visas andelen respondenter som i den nationella SOM-undersökningen uppgett partiet som sitt näst bästa parti sedan 1993. Det parti som flest har angett som sitt näst bästa är markerat för respektive år med en ram. När svenska väljare har utsett sitt näst bästa parti har mittenpartier som Liberalerna och Centerpartiet varit starka historiskt. Väljarnas andrahandssympatier följer numera i större utsträckning opinionen och väljarnas förstahandsprefenser (Oscarsson, 2017; 2020).

De senaste 28 åren har positionen som näst bästa parti innehafvs av nästan alla olika partier, även av partier närmare ytterkanterna. Troligen beror detta på att väljarörligheten ökat, att partisystemet är mer fragmenterat och att väljarna inte längre ser sig som anhängare av de politiska partierna i lika stor utsträckning (Oscarsson, 2020). I undersökningen innan valet 2018 delade Centerpartiet och Moderaterna på positionen som näst bästa parti. I den nationella SOM-undersökningen 2021 har Socialdemokraterna ökat sina andrahandssympatier med 4 procentenheter och därmed tillräckligt för att gå om de andra partierna som väljarnas näst bästa parti inför valet 2022.

Anmärkningsvärda förändringar är förlusterna av andrahandssympatisörer hos Centerpartiet och Liberalerna. Centerpartiet, som 2017 delade titeln som väljarnas andrahandsval tillsammans med Moderaterna, har därefter tappat 5 procentenheter av sina andrahandssympatisörer, och likaså gör Liberalerna. Kristdemokraterna å andra sidan har ökat sitt andrahandsstöd med 6 procentenheter sedan 2017, men har förlorat i stöd sedan toppen 2019 då de hade störst andel andrahandssympatisörer på hela 16 procent. Övriga partiernas andrahandssympatier visar marginella

förändringar där Vänsterpartiet har ökat med 3 procentenheter sedan 2017, Sverigedemokraterna har ökat med 1 procentenhet sedan 2017 och Moderaterna har tappat 2 procentenheter av sina andrahandssympatier sedan 2017. Senare i kapitlet analyserar vi andrahandspreferenser tillsammans med förstahandspreferenser.

Tabell 1 Väljarnas näst bästa partier, 1993–2021 (procent)

År	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	NYD	FI	Övriga	Summa Procent	Antal svarande
1993	12	13	12	26	10	7	9	0	10	0	1	100	1 481
1994	17	14	11	21	10	7	15	0	4	0	1	100	1 412
1995	15	17	15	13	10	8	21	0	0	0	1	100	1 426
1996	14	16	15	18	10	11	14	0	0	0	2	100	1 372
1998	21	15	9	12	12	18	12	0	0	0	1	100	1 476
1999	19	15	9	13	12	19	12	0	0	0	1	100	1 348
2000	17	20	7	12	13	20	10	0	0	0	1	100	1 260
2001	20	16	13	12	13	17	8	0	0	0	1	100	1 441
2002	20	16	10	20	11	12	10	0	0	0	1	100	1 454
2005	14	12	13	24	14	9	11	0	0	0	3	100	1 409
2011	12	15	11	18	12	6	21	4	0	0	1	100	2 602
2013	13	17	8	16	12	7	19	6	0	0	2	100	2 813
2015	11	14	12	13	17	7	13	7	0	5	1	100	2 592
2017	11	14	18	13	18	5	9	7	0	3	2	100	2 908
2019	11	15	13	10	15	16	9	8	0	0	3	100	2 908
2021	14	18	13	8	16	11	10	8	0	0	2	100	2 578

Kommentar: Frågan löd 'Vilket parti tycker du näst bäst om?'. Respondenter som uppgett samma parti som bästa och näst bästa parti har utslutits ur analyserna. Markerade fält är det parti med flest respondenter som uppgett partiet som det parti de tycker näst bäst om.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993–2021.

Förändrade andrahandssympatier hos partisympatisörerna

Väljarnas andrahandssympatier visar en underliggande opinion, ett mått som tidigare än opinionssiffror kan varsla om förutsättningar och förändringar inför valet. Att det är viktigt för partierna att vara starka andrahandsalternativ kan förklaras med partiuppsättningsmodellen. Partiuppsättningsmodellen beskriver hur väljarna fattar sitt beslut i en stegvis process där det slutliga valet övervägs noggrant och beror på vart partierna befinner sig ideologiskt, närliggande konkurrens samt partiets potential. Få svenska väljare överväger fler alternativ än två inför det

slutliga valet (Fredén & Oscarsson, 2018). Därmed är det även vanligare att nära samarbetande partier konkurrerar om varandras väljare samtidigt som väljarnas andrahandspreferenser ger en föräning om väljarnas preferenser för regeringssamarbeten. Förflyttningar i andrahandsympatier hos partiernas sympatisörer ger en bild av hur nära eller långt ifrån partierna står varandra och deras möjligheter att förhandla med övriga partier efter valet utan att förlora väljare. Mätningar av andrahandssympatier är särskilt spännande inför ett val.

I tabell 2 kan sympatisörernas andrahandssympatier 2017 och 2021 utläsas. Vi väljer att jämföra med 2017 eftersom det i likhet med den senaste mätpunkten 2021 var hösten innan ett val. I tabellen kan en liberal-konservativ splittring inom högerblocket skönjas. Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna stärker generellt andrahandssympatierna mellan varandra. De största rörelserna bland de tre partierna är fler andrahandssympatisörer till Kristdemokraterna från sympatisörer hos Moderaterna och Sverigedemokraterna. Andrahandssympatier för Moderaterna har ökat bland Sverigedemokrater och Kristdemokrater och likaså har Sverigedemokraterna ökat i andrahandssympatier från Kristdemokraterna och Moderaterna.

Andrahandssympatier för Centerpartiet, men även Centerpartisympatisörers andrahandsval, visar deras skiftning till vänster och ett större avstånd till TAN och de konservativt skattade partierna. Centerpartiets sympatisörer sätter i mindre utsträckning något av de tidigare allianspartierna som sitt näst bästa parti. Från 2017 till 2021 har Moderaterna som då var C-sympatisörers andrahandspreferens sjunkit från 33 till 28 procent, Liberalerna från 29 till 16 procent och Kristdemokraterna från 5 till 3 procent. Även om Moderaterna och Liberalerna är gemensamt större än Socialdemokraterna hos Centerpartiets sympatisörer är det nu Socialdemokraterna som är favorit då Centerpartister väljer näst bästa parti. Deras andrahandssympatier för Socialdemokraterna har ökat med 15 procentenheter sedan hösten 2017, från 21 procent till 36 procent hösten 2021. Förändringen syns också från andra hållet. Det är från Liberalernas, Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörer som Centerpartiet har tappat i andrahandssympatier. S-sympatisörer sätter även Centerpartiet som näst bästa parti i högre utsträckning, men det räcker inte för att kompensera det stora tappet från allianspartierna. Även avsaknad av andrahandsympatier från Miljöpartiet och Vänsterpartiet till Centerpartiet och vice versa kan komplicera ett regeringsunderlag där alla dessa tre partier ingår.

Hos Liberalerna är andrahandssympatierna alltså fokuserade till Moderaterna (43 procent) och därefter kommer Socialdemokraterna (20 procent) och Centerpartiet (16 procent). Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna får däremot en lägre andel andrahandssympatier från Liberalerna (8 respektive 5 procent). Omvänt är Liberalerna inte heller populära hos Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Andrahandssympati för Liberalerna uppgår till 8 procent hos Kristdemokraterna, och avrundat till 0 procent hos Sverigedemokraterna. Avsaknaden av ömsesidiga andrahandssympatier mellan Kristdemokraternas, Sverigedemokraternas och Liberalernas sympatisörer kan försvåra möjligheten att ingå i ett gemensamt regeringsunderlag.

De rödgröna – Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Socialdemokraterna – ökar andrahandsympatin internt mellan sig sedan 2017, något som kan förklaras av mindre konkurrens då andrahandsympatier som tidigare låg hos Feministiskt Initiativ (under övriga i tabellen) näst intill försvunnit. Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Socialdemokraterna splittras inte heller i lika stor utsträckning som Centerpartiet, Liberalerna, Kristdemokraterna och Moderaterna av Sverigedemokraternas närvaro då de är eniga i att ogilla dem mest (jfr. Svensson, 2019. Se även Richard Karlssons kapitel i denna volym).

Tabell 2 Partisympatisörernas andrahandsympatier, 2017 och 2021 (procent)

Bästa parti	V	S	MP	C	L	M	KD	SD	Övriga	Procent	Antal svar
Vänsterpartiet											
2017		53	14	5	1	0	0	3	24	100	196
2021		61	27	1	0	1	0	3	6	100	296
Socialdemokraterna											
2017	30		17	22	9	11	1	7	3	100	892
2021	34		16	28	4	9	2	5	1	100	780
Miljöpartiet											
2017	15	40		19	5	8	1	2	10	100	130
2021	23	55		10	1	5	0	4	2	100	112
Centerpartiet											
2017	1	21	6		29	33	5	3	2	100	394
2021	4	36	8		16	28	3	4	1	100	255
Liberalerna											
2017	1	17	3	40		31	3	2	3	100	201
2021	2	20	6	16		43	8	5	1	100	87
Moderaterna											
2017	0	10	4	35	26		7	16	2	100	511
2021	2	10	1	12	20		33	21	1	100	556
Kristdemokraterna											
2017	2	6	1	20	13	39		17	2	100	84
2021	3	11	1	10	8	48		19	1	100	117
Sverigedemokraterna											
2017	3	14	2	7	5	48	14		7	100	403
2021	8	13	2	1	0	50	22		5	100	331
Övriga partier											
2017	15	17	8	5	3	15	5	20	12	100	40
2021	18	18	7	2	7	16	5	27		100	44
Total											
2017	11	14	9	18	13	18	5	7	5	100	2 908
2021	14	18	10	13	8	16	11	8	2	100	2 578

Kommentar: Frågan om partisympati löd 'Vilket parti tycker du bäst om?' och frågan om andrahandsympatier löd 'Vilket parti tycker du näst bäst om?'. Respondenter som uppgett samma parti som bästa och näst bästa parti har uteslutits ur analyserna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2021.

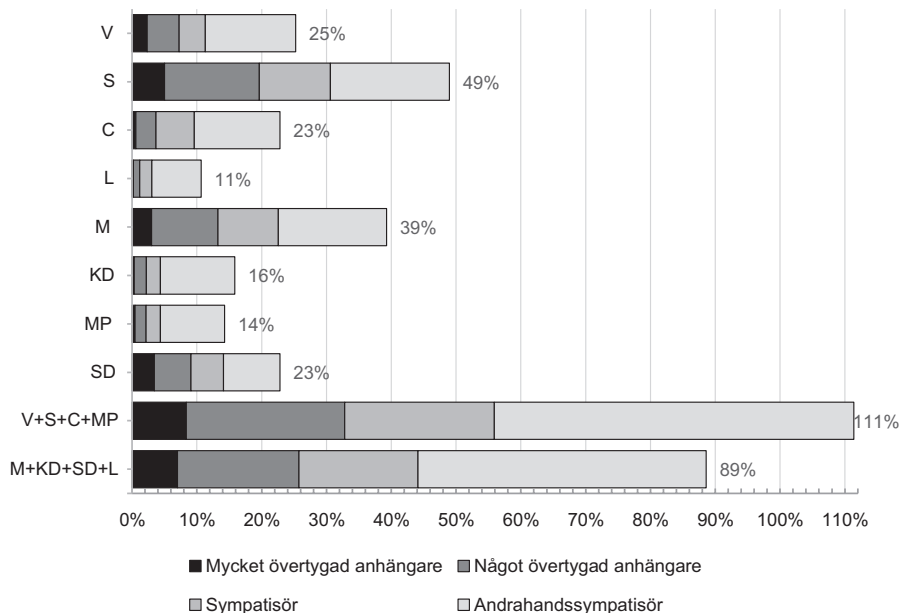
En närmare bild av partiernas sympatikapital

En växande väljarrörlighet har varit en tydlig och genomgående trend i väljarbeteende, vilket gör det ovisst hur många säkra röster partierna kan räkna med (Oscarsson, 2020). Väljare som ser sig som anhängare av ett parti är därför en synnerligen värdefull grupp för partierna.

Den nationella SOM-undersökningen 2021 har ställt frågan: *Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti* med svarsalternativen *mycket övertygade anhängare*, *något övertygade anhängare* eller *nej* som följdfråga efter frågan om bästa parti. I figur 1 är en sammanställning av partiernas anhängare, sympatisörer och andrahandssympatisörer. Partiernas mest dedikerade väljare inför valet 2022 utgör en mycket liten del av väljarbasen i Sverige. Andelen *mycket övertygade anhängare* är relativt liten för alla partier. Mycket övertygade anhängare uppgår endast till fem procent hos Socialdemokraterna som är det största partiet och hos inget av de andra partierna utgör denna grupp fyra procent eller mer. Med andra ord är det bara Socialdemokraterna som skulle kunna förlita sig på mycket övertygade anhängare för att ta sig över riksdagsspärren. För de tre minsta partierna är gruppen ”mycket övertygade anhängare” knapp. För Liberalerna, Kristdemokraterna och Miljöpartiet avrundas den till 0 procent och för Centerpartiet uppnår de mycket övertygade anhängarna 1 procent. Även när gruppen ”något övertygade anhängare” adderas är det samma tre partier som inte kommer upp över fyra procent: Liberalerna, Kristdemokraterna och Miljöpartiet. För de små partierna som riskerar att inte komma över spärren är det därför nödvändigt att vinna röster från sympatisörer (tycker bäst om partiet men betraktar sig inte som anhängare), och för att klara spärren med marginal behövs också röster från andrahandssympatisörer.

Vi undersöker också sympatikapitalet för två möjliga regeringsunderlag: Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centerpartiet och Vänsterpartiet respektive Moderaterna, Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna och Liberalerna. Socialdemokraterna och de partier de förhandlat med den senaste mandatperioden har ett visst försprång och kommer gemensamt upp till 111 procent när anhängare, sympatisörer och andrahandssympatisörer läggs samman, varav 56 procent är andrahandssympatier. För Moderaterna, Kristdemokraterna, Liberalerna och Sverigedemokraterna uppgår motsvarande sammanslagning till 89 procent, varav 44 procent är andrahandssympatier. I sammanställningen uppgår procentbasen till 200 procent eftersom anhängarskap och andrahandssympatier är två olika frågor. Det betyder också att om något parti eller någon koalition ökar sina andrahandssympatier är det alltid på bekostnad av anhängare eller sympatisörer från något annat parti.

Figur 1 *Partiernas anhängare, sympatisörer och andrahandsympatisörer, 2021 (procent)*

Kommentar: För andrahandsympatisörer löd frågan 'Vilket parti tycker du näst bäst om?' och för anhängarskap löd frågan 'Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?' med svarsalternativen 'Ja, mycket övertygad', 'Ja, något övertygad' och 'Nej' som är en följdfråga på 'Vilket parti tycker du bäst om i dag?' Respondenter som uppgett samma svar på respektive fråga har uteslutits ur tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

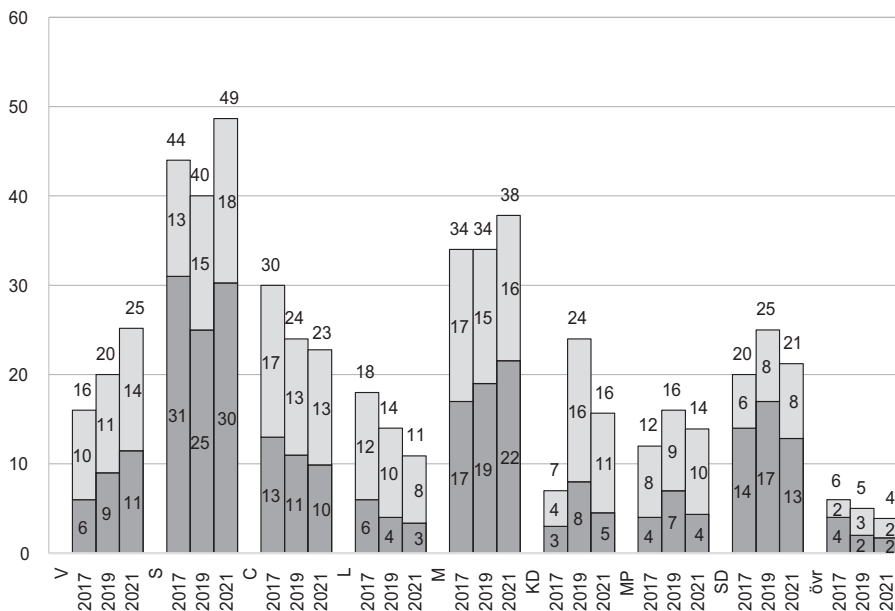
Partiernas maximala elektoral potential

Med hög väljarrörlighet och få kärnväljare kan mycket förändras innan sista rösten är räknad efter valet. Genom att lägga ihop väljarnas förstahandsympatier och andrahandsympatier kan Maximal Elektoral Potential (MEP) beräknas. MEP visar partiernas kapacitet att växa och ger ett hypotetiskt tak för hur många röster partierna kan få i kommande val. Måttet beräknas genom att summera respondenterna som angett partiet som förstahandspreferens med respondenterna som angett partiet som andrahandspreferens. Även om det är osannolikt att något parti uppnår detta hypotetiska tak ger det en bild av partiernas förutsättningar att växa utöver direkta opinionssiffror, som endast mäter vilket parti väljaren skulle rösta på om det var val idag.

Figur 2 visar respektive partis maximala elektoral potential 2017, 2019 och 2021. Föga förvånande har de två största partierna – Socialdemokraterna och Modera-

terna – även störst maximal elektoral potential, följt av Sverigedemokraterna. De stora förlorarna av elektoral potential under valperioden har varit Centerpartiet och Liberalerna som båda förlorat väljare i första- och andrahandspreferens. Det är oroande siffror främst för Liberalerna som med få anhängare och låg maximal elektoral potential behöver hålla koll på fyraprocentspärren om de vill fortsätta som ett riksdagsparti. Socialdemokraterna, Vänsterpartiet, Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna och Miljöpartiet har ökat sin maximala elektoral potential, eftersom de ökat i andrahandssympatier med mellan 2 och 7 procent. Kristdemokraterna och Vänsterpartiet är dock de två enda partierna som lyckats utöka sin maximala elektoral potential i både första- och andrahandspreferens i jämförelse med innan valet 2018.

Figur 2 Partiernas maximala elektoral potential (MEP), 2017, 2019 och 2021 (procent)

Kommentar: Frågorna löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?' och 'Vilket parti tycker du näst bäst om?' Med svarsalternativen 'Vänsterpartiet', 'Socialdemokraterna', 'Centerpartiet', 'Liberalerna', 'Moderaterna', 'Kristdemokraterna', 'Miljöpartiet', 'Sverigedemokraterna', 'Annat parti'. Respondenter som uppgett samma parti som bästa och näst bästa parti har utslutits ur analyserna. Maximal elektoral potential beräknas genom andelen respondenter som uppgett partiet som bästa parti (svart) plus andelen respondenter som uppgett partiet som näst bästa parti (grå).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017, 2019 och 2021.

Maximal elektoral potential i olika sociala och politiska grupper

I en slutlig analys redovisas partiernas potential utifrån politiska och socioekonomiska grupperingar. Indelningar som ger väljarna en grupptillhörighet som exempelvis klass, kön eller ålder påverkar levnadsvillkor och därmed politiska preferenser. Även om det är väldokumenterat att sociala grupptillhörigheter har minskat i betydelse för partiernas väljarbaser finns det fortfarande samband (Holmberg & Oscarsson, 2016). Genom analyser av maximal elektoral potential i olika socioekonomiska grupper får vi en bild av möjligheten för partierna att vinna röster i specifika väljargrupper. Partiernas målsättning är att både behålla röster i sina väljargrupper och vinna mark i andra väljargrupper. Tabell 3 visar ett balansmått för partiernas potential inom olika sociala och politiska grupper. Ett positivt värde innebär en större potential än partiets genomsnitt över alla grupper. Exempelvis är Sverigedemokraternas potential högre hos manliga väljare och väljare på landsbygden och i mindre tätorter.

Inledningsvis undersöker vi maximal elektoral potential i olika grupper för de tre minsta partierna som är i störst behov av andrahandsympatier för att trygga klara spårren. Miljöpartiet har en högre elektoral potential bland kvinnor, yngre, högutbildade, personer som bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö och personer som ser sig som vänster eller varken vänster eller höger politiskt. Den maximala elektoral potentialen är däremot lägre för arbetar- jordbrukar- och företagare samt för anställda inom privat sektor. Kristdemokraterna har starkast maximal elektoral potential bland personer som står till höger politiskt, män, personer som arbetar inom privat sektor och jordbrukar- och företagare. Däremot har Kristdemokraterna lägre stöd bland personer som bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö, yngre och lågutbildade. Liberalerna har högre maximal elektoral potential bland personer som står varken till vänster eller höger samt personer som står något till höger, personer som bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö, högutbildade och boende i företag- och tjänstemannahem.

Bland de tidigare allianspartierna är det endast Centerpartiet som inte har högre elektoral potential bland personer som identifierar sig som höger. Istället är det hos personer som varken ser sig som vänster eller höger som Centerpartiet har störst elektoral potential. Positionen som ett mittenparti verkar således reflekteras hos Centerpartiets sympatisörer, medan Liberalerna har en övervikt av sitt sympatikapital hos personer som står till höger politiskt. Moderaterna har störst maximal elektoral potential hos personer som står till höger, män, personer som arbetar i privat sektor, och boende i jordbrukar-, företag- och högre tjänstemannahem. Sverigedemokraterna har störst maximal elektoral potential bland personer som står till höger, i likhet med Moderaterna och Kristdemokraterna. Sverigedemokraterna har sämre maximal elektoral potential hos storstadsbor, högutbildade och kvinnor. Socialdemokraterna har störst sympatikapital hos personer som står till vänster, äldre, lågutbildade, kvinnor och boende i arbetarhem. Däremot har Socialdemokraterna lägre stöd hos personer som arbetar i privat sektor.

Tabell 3 Maximal Elektoralt Potential i olika sociala och politiska grupper, 2021 (balansmått, procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD
MEP totalt	25	48	23	11	38	16	14	21
<i>Vänster-högerskala</i>								
Klart till vänster	+61	+20	-18	-10	-38	-16	+18	-19
Något till vänster	+19	+38	+3	-7	-32	-14	+8	-16
Varken vänster eller höger	-13	+7	+11	+2	-8	-5	+1	+4
Något till höger	-23	-35	+2	+10	+38	+15	-11	+6
Klart till Höger	-24	-46	-19	-1	+45	+23	-12	+34
<i>Stad/land</i>								
Ren landsbygd	-5	-7	+5	-5	+3	+4	-1	+8
Mindre tätort	±0	-1	-3	-2	+1	±0	-4	+8
Stad eller större tätort	±0	+4	+1	±0	-2	±0	-1	-3
Stockholm, Göteborg, Malmö	+5	-4	-4	+5	-1	-3	+9	-8
<i>Ålder fyrdelad</i>								
16–29 år	±0	+1	-3	+2	±0	-4	+5	-3
30–49 år	+2	-4	±0	-2	-4	±0	+6	-1
50–64 år	-2	-2	-1	+2	+3	+1	-3	+2
65–85 år	+1	+6	+1	-1	±0	±0	-4	±0
<i>Utbildning, fyrdelad</i>								
Låg	+1	+14	+1	-5	-6	-8	-6	+9
Medellåg	-2	-1	-3	-2	+2	+1	-4	+9
Medelhög	±0	-3	-3	+1	+2	+4	-3	+1
Hög	+2	-2	+4	+3	-2	-1	+8	-11
<i>Kön</i>								
Kvinna	+3	+4	+2	±0	-4	-1	+3	-6
Man	-2	-4	-3	±0	+5	+1	-3	+7
<i>Offentlig eller privat</i>								
Statlig	+4	+5	-2	-3	-4	-2	+7	-3
Kommunal	+8	+12	±0	-1	-11	-4	+2	-5
Landstings-/Regional	+5	+3	+1	+2	-3	±0	+2	-8
Privat	-5	-6	±0	+1	+6	+2	-3	+4
Ideell organisation/stift	+9	+3	+5	±0	-12	-5	+13	-14
<i>Nuvarande hem</i>								
Arbetarhem	+7	+8	-5	-5	-9	-4	-1	+7
Jordbrukarhem	-7	-17	+16	-9	+4	+7	-7	+13
Tjänstemannahem	±0	+2	+3	+1	-2	±0	+3	-7
Högre tjänstemannahem	-14	-16	-1	+9	+22	+6	+1	-4
Företagarhem	-9	-17	+3	+6	+17	+7	-7	-2

Kommentar: Frågorna löd 'Vilket parti tycker du bäst om idag?' samt 'Vilket parti tycker du näst bäst om?'. Respondenter som uppgett samma parti som bästa och näst bästa parti har uteslutits ur analyserna. Antalet svarande var cirka 2 500. Maximal elektoralt potential beräknas genom att summerna partiets andel av förstapreferenserna (bästa parti) med partiets andel av andrapreferenserna (näst bästa parti). Balansmättet innebär MEP i en specifik grupp minus MEP totalt för partiet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Huvudsakligen har partier som står ideologiskt eller sakpolitiskt nära varandra störst elektoral potential i samma väljargrupper. Exempelvis finner partier till höger, främst Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna, mer potentiellt stöd bland privatanställda. Motsatt är det större elektoral potential hos statligt anställda för Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och delvis Miljöpartiet. Det finns dock några väljargrupper som är mer splittrade mellan partier som står längre från varandra. Partierna som har större potential i storstäder som Göteborg, Stockholm eller Malmö är Vänsterpartiet och Miljöpartiet men även Liberalerna. Sverigedemokraterna och Socialdemokraterna har bägge en större elektoral potential bland lågutbildade. Detsamma gäller för jordbrukare där Centerpartiet, Kristdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna har större elektoral potential. Det är tydligt att nära samarbetande partier ofta har sin elektoral potential inom samma sociala grupper vilket kan antyda förutsättningar att samarbeta kring liknande frågor. Där det finns splittringar, som i storstäder, bland lågutbildade och jordbrukare finns det möjligheter för båda sidor att vinna mark.

Splittrade andrahandssympatier inför valsapurten

Genom att undersöka väljarnas preferensstruktur har vi fått en fördjupad förståelse för det nya politiska landskapet. En liberal-konservativ splittring bland de tidigare allianspartierna blir alltmer tydlig. Moderata och kristdemokratiska sympatisörer har ökat andrahandssympatier för varandras partier samt för Sverigedemokraterna och minskat andrahandssympatier för Centerpartiet och Liberalerna. Både Centerpartiet och Liberalerna förlorar andrahandssympatier och förstahandssympatier och inleder valrörelsen i uppförbacke. Fler Socialdemokrater än tidigare har dock Centerpartiet som andrahandsval, men det kompenserar inte tillräckligt för tappet bland partierna åt höger. Åt andra hållet har Centerpartiet ökat andrahandssympatier för Socialdemokraterna, medan Liberalerna alltjämt har Moderaterna som andrahandspreferens. Däremot finns det knappt någon ömsesidig andrahandssympati mellan Liberalerna och Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Inte heller finns det mycket ömsesidig andrahandssympati mellan Centerpartiet och Vänsterpartiet eller Miljöpartiet som alla är partier Socialdemokraterna sökt samarbeten hos. Detta kan försvåra kommande regeringssamarbeten om partierna ska lyssna på sina väljares andrahandspreferenser.

Analysen av partiernas samlade sympatikapital visar att Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Centerpartiet tillsammans har större stöd än Moderaterna, Kristdemokraterna, Liberalerna och Sverigedemokraterna. För att något av dessa regeringsunderlag ska bli verklighet kommer de små partierna behöva stödröster för att klara sig över spärren, något som inte är nytt för svensk politik. Slutligen har partierna olika stor chans att vinna rösterna de behöver i olika väljargrupper, vilket analysen av maximal elektoral potential i olika sociala och politiska grupper visar.

Referenser

- Datastory (2021). *Mätningarnas Mätning*. <https://www.datastory.org/sv/services/poll-of-polls-sweden> Nedladdad 2022-05-09.
- Falk, Elisabeth, Sandelin, Frida & Marcus Weissenbilder (2022). *Den nationella SOM-undersökningen 2021 – En metodöversikt*. Rapport nr 2022:03. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Fredén, Annika & Henrik Oscarsson (2018). *Partiuppsättningsmodeller för väljarbeteende*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2018:2. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Larsson, Ylva, Hedberg, Per & Sören Holmberg (2020). *Ökad polarisering mellan landsbygd och storstad?* Valforskningsprogrammets rapportserie 2020:4. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Oscarsson, Henrik (2018). Älska din nästa! I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.
- Oscarsson, Henrik (2020). Partiernas sympatikapital 2019. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik (2020). *Flytande väljare 2018*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2020:10. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Johan Hellström (2021). *Polarisering i Sverige*. Demokratirådets rapport 2021. Stockholm: SND.
- Statistiska Centralbyrån, SCB (2021). *Partisympatiundersökningen november 2021*. https://www.scb.se/contentassets/7615f4e87a994982ad948c2e45b50060/me0201_2021m11_br_me60br2102.pdf Nedladdad 2022-05-09.
- Svensson, Richard (2019). Partiernas ideologiska positioner. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Teorell, Jan, Bäck, Hanna, Hellström, Johan & Johannes Lindvall (2020). *134 dagar: om regeringsbildningen efter valet 2018*. Göteborg: Makadam.

POLITIKENS RESURSER – MEDBORGARNAS SYN PÅ EKONOMISKT STÖD TILL POLITISKA PARTIER, CIVILSAMHÄLLET OCH ANDRA POLITISKA AKTÖRER

MAGNUS WENNERHAG, ZHANNA KRAVCHENKO
OCH ADRIENNE SÖRBOM

Sammanfattning

Ekonomiskt stöd från det offentliga är i dag en central intäkt för såväl politiska partier som andra politiska aktörer. Sedan 2014 ska dessutom staten tillse att medborgarna har insyn i de politiska partiernas finansiering. Vad anser då medborgarna om det offentliga stödet till politiska aktörer och statens reglering av donationer till politiska partier – och på vilka sätt finansierar medborgarna själva olika politiska aktörer? Våra resultat visar på ett starkt stöd för regleringen av donationer till politiska partier och det offentliga stödet till ideella organisationer. Däremot är opinionen kring statens partistöd splittrad. Resultaten om medborgarnas egna donationer till politiska aktörer visar att drygt hälften skänkt till socialt och humanitärt inriktade organisationer och var fjärde till mer politiska organisationer i det civila samhället, men bara en av tjugo till ett politiskt parti.

I vilken utsträckning ska pengar tillåtas påverka politiska processer? Vilka aktörer ska tillåtas att utöva en sådan påverkan? Och vilken roll ska staten spela genom att reglera penningflöden eller själv omfördela resurser till olika politiska aktörer? Dessa frågor är centrala för alla politiska system som grundas i idéer om jämlikt medborgarskap, rättsstat och demokrati. Historiskt sett har de besvarats på olika sätt och ofta varit föremål för politiska konflikter. Hur frågorna besvarats har också skiljt sig åt mellan olika demokratiska stater.

I Sverige har diskussioner om dessa frågor ofta kretsat kring de politiska partiernas finansiering – och det ekonomiska stöd de erhållit från fackföreningarna, näringslivet eller staten. Under senare år har diskussionen även kommit att handla om medborgarnas insyn i vilka som skänker pengar till partierna.

I många västerländska demokratier finansierades länge typiska elitpartier av förmögna givare, medan rörelse- eller masspartier finansierades av sina medlemmar (Hagevi, 2014). I Sverige började detta förhållande att ändras under 1960-talet. Vid 1970-talets mitt hade det etablerats en samsyn mellan partierna om att det offentliga bör finansiera partierna för att undvika att de blir beroende av privata donationer (Gidlund, 1983; Koß, 2011). Nya lagar stiftades mellan 1965

och 1972, vilka möjliggjorde offentlig finansiering av politiska partier på statlig nivå, kommunal nivå och landstingsnivå (Hagevi, 2018). Därigenom ökade den offentligt finansierade andelen av partiernas intäkter redan under 1960-talet från 0 till mer än 50 procent, och sedan dess har den legat över 50 procent (Erlingsson, Kölln & Öhberg, 2015).

Ser man till de svenska riksdagspartiernas nationella organisationer i dag (Kammarkollegiets siffror för 2020) kommer i genomsnitt 66 procent av deras intäkter från offentligt stöd. Detta motsvarar 489 miljoner kronor (år 2020).¹ Andelen av partiernas intäkter som utgörs av offentligt stöd varierar från 91 procent (Liberalerna) till 30 procent (Centerpartiet). Ser man till andra intäktskällor utgör bidrag från privata aktörer samt försäljning och lotterier vardera i genomsnitt 8 procent av intäkterna, medan medlemsavgifter utgör 3 procent. Andelen av partiernas intäkter som utgörs av bidrag från privata aktörer varierar mellan 20 procent (Sverigedemokraterna) till 0,4 procent (Socialdemokraterna). Anslag från fackförbund utgör 2 procent av Socialdemokraternas intäkter. Som mest utgör medlemsavgifter 5 procent av intäkterna (Vänsterpartiet). Socialdemokraternas största intäkt om 45 procent kommer dock från lotteriverksamhet (A-lotteriet), medan Centerpartiets största intäkt om 54 procent kommer från ett av partiet ägt bolag som förvaltar intäkterna från försäljningen av tidningskoncernen Centertidningar.

De offentliga bidragen utgör alltså i dag den klart största finansieringskällan för de politiska partierna. Trots att bidrag från privata aktörer utgör en relativt liten del av partiernas finansiering är det just dessa som främst diskuterats i Sverige under det senaste årtiondet. Sedan landet kritiserats av Europarådets korruptionsenhet för att sakna lagstiftning om partifinansiering antog riksdagen 2014 en ”lag om insyn i finansiering av partier” (SFS 2014:105), som 2018 ersattes av en lag med samma namn (SFS 2018:90). Utöver Sverige var det då endast tre europeiska länder – Malta, San Marino och Schweiz – som saknade sådan lag. Den nya lagen innebär bland annat att statligt stöd enbart betalas till partier som inte har tagit emot anonyma bidrag större än en tjugondels prisbasbelopp (2 415 kr år 2022), samt att alla intäkter som överstiger ett halvt prisbasbelopp ska redovisas (24 150 kr år 2022). Genom dessa förändringar har den offentliga insynen i partiernas intäktskällor ökat drastiskt och formerna för donationer till partierna blivit mer reglerade.

Även om politiska partier är mycket centrala aktörer i de flesta demokratiska politiska system är de inte ensamma aktörer i de processer som formar den politiska åsiktsbildningen, mobiliserar människor till politiskt deltagande eller bidrar till det politiska beslutsfattandet. Utifrån ett vidare perspektiv kan man tala om civilsamhället för att belysa en rad olika aktörer som på olika sätt bidrar till att forma, ge uttryck för och förverkliga folkviljan. Det kan röra sig om sociala rörelser, ideella organisationer, tankesmedjor eller andra opinionsbildande aktörer som strävar efter att förändra samhället. Dessa aktörer går inte att bortse från när man talar om pengars eller andra resursers betydelse för politiska processer.

Sverige var under 1900-talet länge präglad av en korporativistisk ordning, som byggde på starka relationer mellan staten, de politiska partierna och civilsamhällets organisationer. Detta präglade också de sätt varigenom politiska aktörer fick resurser till sin verksamhet. I synnerhet rörelsepartierna kunde ofta kompensera brist på pengar med frivilligarbete från såväl medlemmar som sympatisörer i närliggande organisationer, samtidigt som ett stort medlemsantal innebar en stabil intäktskälla. Även om denna ordning fortfarande sätter sin prägel på landets politiska liv har rörelsepartierna under senare årtionden tappat medlemmar, samtidigt som mer informella former av politisk aktivism blivit vanligare och nya politiska aktörer som tankesmedjor och internetbaserade former av politiskt deltagande vuxit fram. Det har också blivit vanligare att medborgarna påverkar samhälle och politik genom donationer till olika organisationer i det civila samhället.

Dessa organisationers finansiering regleras i så måtto att de måste redovisa sina intäkter till skattemyndigheten. Den offentliga insynen i finansieringen är emellertid mer begränsad med undantag av de så kallade 90-kontona, som omfattar de drygt 400 civilsamhällesorganisationer som samlar in störst belopp för olika samhällseliga och politiska ändamål. Enligt den ideella organisationen Svensk Insamlingskontroll (vars huvudmän är arbetsmarknadens centralorganisationer) fick dessa 90-konton under 2020 in 18,9 miljarder kronor i gåvor och bidrag, varav 8,3 miljarder kom från privatpersoner. Stödet från privatpersoner har ökat över tid. År 2011 var stödet 5,2 miljarder kronor (Svensk Insamlingskontroll, 2021). Dessa donationer till organisationer i civilsamhället är mångdubbelt större än de belopp som svenskarna årligen skänker till politiska partier: år 2020 skänkte privatpersoner 15 miljoner kronor till politiska partier (Kammarkollegiet, 2020).

Staten spelar i dag en alltmer central roll både i finansieringen av olika politiska organisationer och i initiativen för att främja insyn i deras ekonomiska förehavanden. Samtidigt finansierar medborgarna på egen hand olika politiska aktiviteter. Vad anser då medborgarna om statens politik i dessa frågor – och på vilka sätt finansierar de själva olika politiska aktörer? För att få mer kunskap om detta ställde vi i 2021 års nationella SOM-undersökning några frågor om politikens finansiering.² I detta kapitel redovisar vi våra resultat. Vi kommer först att belysa vilka typer av politiska aktörer som medborgarna främst skänker pengar till och bland vilka grupper det är vanligast att skänka pengar för att stödja andras arbete med politiska och sociala frågor. Därefter diskuterar vi medborgarnas åsikter om det offentliga stödet till politiska aktörer och hur staten bör reglera andras donationer till politiska aktörer. Slutligen redovisar vi medborgarnas åsikter om vilka typer av aktörer som bör tillåtas att finansiera politiska partier.

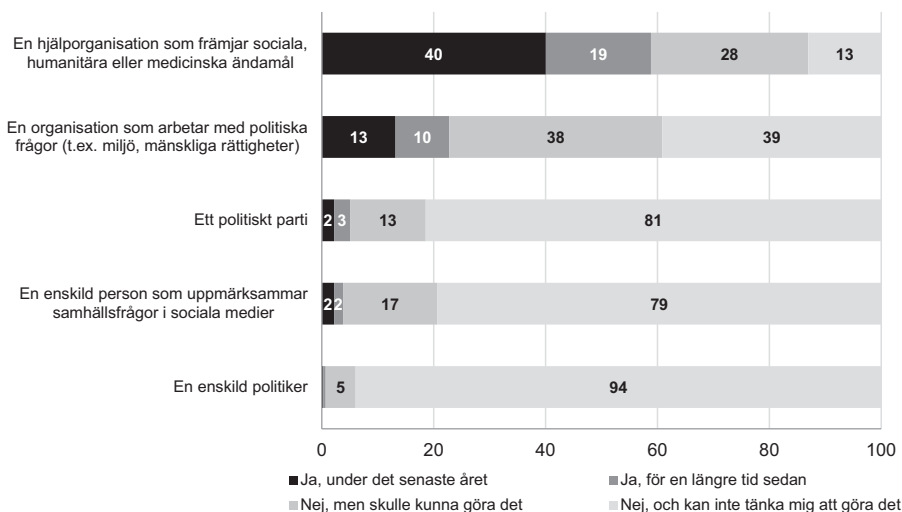
Vilka slags aktiviteter ger medborgarna ekonomiska bidrag till?

Att skänka pengar till politiska partier, ideella organisationer och andra politiska aktörer är en form av politiskt deltagande där man genom sitt ekonomiska bidrag

underlättar arbetet för politiska grupper som man sympatiserar med. Inom forskningen om medborgarnas politiska deltagande har detta sätt att påverka politiken relativt sällan undersökts. I ett fåtal större internationella enkätundersökningar som även omfattat Sverige har man ställt breda frågor om huruvida man under det senaste året ”skänkt pengar till en politisk organisation eller politisk grupp” (ESS 2002) eller om man ”skänkt eller samlat pengar för en politisk eller samhällsrelaterad sak” under det senaste året eller tidigare (ISSP 2004 och 2014).³

För att få en tydligare bild av vilka politiska aktörer som medborgarna skänker pengar till valde vi att ställa mer precisa frågor. Vi frågade om man hade skänkt pengar till ”en hjälporganisation som främjar sociala, humanitära eller medicinska ändamål”, ”en organisation som arbetar med politiska frågor (t.ex. miljö, mänskliga rättigheter)”, ”ett politiskt parti”, ”en enskild person som uppmärksammar samhällsfrågor i sociala medier” eller ”en enskild politiker”.

Figur 1 Medborgarnas ekonomiska stöd till politiska och civilsamhälleliga aktörer, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Här är några olika sätt på vilka människor kan skänka pengar för att stödja andras arbete med politiska och sociala frågor. Har du skänkt pengar till ...'. Svartalternativen framgår av figuren. Antalet svar på de olika delfrågorna varierade mellan 1 372 och 1 479.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Genom dessa frågor ville vi kasta ljus över mer konventionella former av ekonomiskt stöd till olika politiska och civilsamhälleliga aktörer, men även belysa nya och alternativa stödformer. Detta gäller speciellt de sista två frågorna. I och med framväxten av sociala medier har det blivit vanligare att enskilda personer

bedriver opinionsbildning som finansieras genom insamlingar på internet (ibland benämnt *crowd funding*). Samtidigt har det ökade inslaget av personvalskampanjer vid svenska val gjort det möjligt för enskilda partipolitiker att finansiera sina kampanjer genom insamlingar.

Utifrån våra data har vi inte kunnat undersöka hur mycket pengar olika grupper skänker till olika politiska aktörer, men väl vilka grupper som över huvud taget skänkt pengar (under det senaste året eller tidigare), liksom även huruvida de som inte skänkt något skulle kunna tänka sig att göra det.

Som framgår av figur 1 är det klart vanligast att skänka pengar till hjälporganisationer, något som 40 procent hade gjort det senaste året och 19 procent för en längre tid sedan. Därefter kommer organisationer som arbetar med politiska frågor, som 13 procent hade skänkt till under det senaste året och 10 procent längre tillbaka i tiden. Enbart 2 procent hade under det senaste året skänkt pengar till ett politiskt parti eller till en enskild person som uppmärksammar samhällsfrågor i sociala medier. Dock hade 3 procent tidigare skänkt till ett politiskt parti. Andelen som under året eller tidigare hade skänkt pengar till en enskild politiker var mycket låg (0,3 respektive 0,4 procent).

Om man jämför hur benägenheten att skänka pengar skiljer sig åt mellan olika samhällsgrupper finner man både övergripande likheter och skillnader samt skillnader som främst gäller donationer till vissa typer av politiska aktörer. Eftersom en del av dessa former av ekonomiskt stöd kan förväntas öka under valår och undersökningen genomfördes under en mellanvalsperiod har vi i tabell 1 redovisat den sammantagna procentandelen för alla som svarade att de hade skänkt pengar (under det senaste året eller tidigare).

Tidigare forskning har visat att politiskt deltagande tenderar att vara socialt stratifierat (Schlozman, Brady & Verba, 2018; Wennerhag & Elgenius, 2018). Deltagande i politiska aktiviteter är vanligare bland dem som har mer resurser, högre social status eller högre utbildning – oavsett om det gäller valdeltagande, engagemang i partier och andra politiska organisationer eller deltagande i demonstrationer. Inte oväntat gäller detta även donation av pengar. Att skänka pengar till hjälporganisationer och politiska organisationer är vanligare bland höginkomsttagare, högutbildade och dem som har akademikeryrken. Vad gäller andra sociala gruppstillhörigheter är medelålders personer och kvinnor mer benägna att skänka pengar än unga och gamla respektive män.

Huruvida man skänker pengar till politiska aktörer tycks också vara påverkat av ideologisk orientering. De som sympatiserar med Vänsterpartiet eller Miljöpartiet skänker till exempel pengar till hjälporganisationer och politiska organisationer i högre grad än Sverigedemokraternas sympatisörer.

Tabell 1 Olika gruppers ekonomiska stöd till politiska och civilsamhälleliga aktörer, 2021 (procent)

	En hjälporganisation som främjar sociala, humanitära eller medicinska ändamål	En organisation som arbetar med politiska frågor (t.ex. miljö, mänskliga rättigheter)	Ett politiskt parti	En enskild person som uppmärksammar samhällsfrågor i sociala medier
Kön				
Kvinna	67	26	4	5
Man	51	20	6	3
Ålder				
16–29 år	32	19	2	3
30–49 år	64	33	7	5
50–64 år	64	23	4	6
65–85 år	60	16	6	2
Högskolestudier				
Nej	49	13	4	3
Ja	71	35	6	4
Månadsinkomst före skatt				
0–19 999 kr	48	15	6	3
25 000–34 999 kr	57	22	4	4
Mer än 35 000 kr	70	30	6	5
Medlem fackförbund				
LO-förbund	48	17	5	3
TCO-förbund	71	33	5	4
SACO-förbund	71	38	6	4
Ej medlem	54	16	4	4
Medlem politiskt parti				
Nej	59	22	3	3
Ja	58	32	32	8
Bäst parti				
Vänsterpartiet	73	52	12	6
Socialdemokraterna	59	21	6	2
Centerpartiet	66	30	2	4
Liberalerna	58	26	4	4
Moderaterna	60	17	4	4
Kristdemokraterna	65	18	5	0
Miljöpartiet	80	54	6	0
Sverigedemokraterna	43	7	3	7
Nöjd med demokratin i Sverige				
Inte alls / inte särskilt	49	13	5	6
Mycket / ganska	63	27	5	3
Samtliga	59	23	5	4

Kommentar: Frågan löd 'Här är några olika sätt på vilka människor kan skänka pengar för att stödja andras arbete med politiska och sociala frågor. Har du skänkt pengar till ...'. Tabellen redogör för andelen som på frågorna om de hade skänkt pengar till de ovanstående politiska aktörerna svarade 'Ja, under det senaste året' eller 'Ja, för en längre tid sedan'. Minsta antal svarande var 50 (sympatisörer till L).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Tidigare forskning har också visat att det politiska deltagandet ofta är större bland dem som har större förtroende för demokratin. Detta gäller även donation av pengar till olika politiska aktörer, förutom till personer som uppmärksammar samhällsfrågor i sociala medier. Den senare formen av ekonomiskt stöd är tvärtom vanligare bland dem som inte är nöjda med demokratin i Sverige. Här skiljer sig även de som sympatiserar med Sverigedemokraterna från andra partisympatisörer. Att skänka pengar till personer som uppmärksammar samhällsfrågor i sociala medier är alltså en form av politiskt deltagande som ovanligt nog är vanligare bland dem som har mindre förtroende för demokratin. Även om denna grupp mer sällan än andra medborgare skänker pengar till politiska verksamheter är den uppenbarligen mer positiv än genomsnittet till den politiska verksamhet som bedrivs av opinionsbildare i sociala medier.

Undersökningen visar också att de som är medlemmar i politiska partier i större utsträckning skänker pengar till olika politiska aktörer. Detta ligger helt i linje med resultaten från tidigare forskning, som visat att en sorts politiskt engagemang ofta leder till andra former av engagemang. Man kan dock notera att enbart 32 procent av partimedlemmarna någon gång skänkt pengar till ett politiskt parti. Två tredjedelar av dem som är partimedlemmar ser uppenbarligen enbart medlemsavgiften som det sätt på vilket man ger direkt ekonomiskt stöd till sitt parti.

På en övergripande nivå visar våra resultat att mer än hälften av medborgarna skänker pengar till civilsamhällesorganisationer som arbetar med sociala och humanitära frågor och att närmare en fjärdedel skänker pengar till organisationer som arbetar med tydligt politiska frågor som miljö och mänskliga rättigheter. Däremot vill få finansiera de politiska partiernas verksamhet med bidrag ur den egna plånboken. Det faktum att andelen som skänker pengar till denna mer traditionella form av politisk verksamhet är lika hög som den andel som skänker till personer som uppmärksammar samhällsfrågor i sociala medier, en helt ny form av politisk opinionsbildning, tyder på förändringar i hur medborgarna värderar olika former av politiska aktiviteter. Mönstren för vilka som stödjer respektive avstår från att stödja politiska aktiviteter känns igen från andra former av politiskt handlande, med det undantaget att de som uttrycker lägre stöd för demokratin är mer benägna att skänka pengar till politiska opinionsbildare på sociala medier.

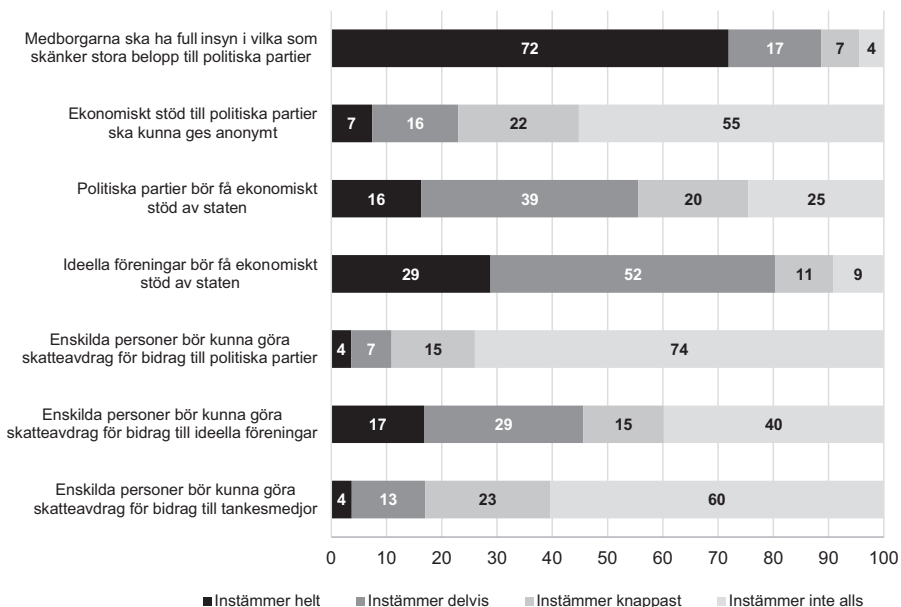
Hur ser medborgarna på regleringen av ekonomiskt stöd till politiska aktörer?

Frågan om i vilken utsträckning det offentliga ska ge ekonomiskt stöd till politiska partier och andra politiska organisationer i civilsamhället, eller frågan om hur staten ska reglera donationer till sådana politiska aktörer, är politiska frågor som återkommande diskuterats i offentligheten. Det finns dock mycket lite forskning som undersökt medborgarnas syn på detta. Ett undantag är en fråga som ställdes

i SOM-institutets undersökning 1998, som visade att 69 procent ansåg att det var ett mycket bra eller ganska bra förslag att partier och kandidater ska redovisa varifrån de erhåller sina kampanjbidrag (Andersson & Oscarsson, 2018:54). Sedan 2014 är denna form av insyn en realitet i Sverige.

För att få en bättre bild av medborgarnas åsikter i dag ställde vi frågor som fångar upp viktiga principiella aspekter av det offentliga stöd till eller reglering av olika politiska aktörer. De flesta frågorna gäller ekonomiskt stöd till politiska partier, men vi frågade även om ideella föreningar eftersom det är inom denna kategori vi främst hittar andra typer av politiska aktörer i civilsamhället. Därutöver ställde vi en specifik fråga om tankesmedjor, då detta är en typ av politisk aktör som blivit viktigare i samhällsdebatten under senare årtionden (Jeziarska & Sörbom, 2021). De olika frågorna var avsedda att belysa olika aspekter av politikens finansiering, såsom medborgarnas möjligheter till insyn och anonymitet, partistödets och föreningsstödet legitimitet samt inställningen till indirekt offentligt stöd genom skatteavdrag.

Figur 2 Medborgarnas syn på offentligt stöd till och reglering av donationer till partier och andra politiska aktörer, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?'. Svarsalternativen framgår av figuren. Antalet svar på de olika delfrågorna varierade mellan 1 478 och 1 512.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som framgår av figur 2 är det stor variation i medborgarnas åsikter kring dessa frågor. Det finns ett mycket starkt opinionsstöd för dagens reglering av donationer till politiska partier. Hela 89 procent instämmer helt eller delvis i påståendet att ”medborgarna ska ha full insyn i vilka som skänker stora belopp till politiska partier”. Få tycker dock att ”ekonomiskt stöd till politiska partier ska kunna ges anonymt”. Detta påstående instämmer enbart 23 procent i helt eller delvis. Vad gäller partistödet är opinionen mer splittrad. En dryg majoritet, 56 procent, instämmer helt eller delvis i påståendet att ”politiska partier bör få ekonomiskt stöd av staten”. För det offentliga ekonomiska stöd till civilsamhällets organisationer finns det däremot en stark opinion. Hela 80 procent instämmer helt eller delvis i påståendet att ”ideella föreningar bör få ekonomiskt stöd av staten”.

Vad gäller enskilda personers möjligheter till skatteavdrag för donationer till olika politiska aktörer kan man konstatera att detta sätt att indirekt ge statligt ekonomiskt stöd är mindre populärt än det direkta offentliga stödet till politiska partier och ideella föreningar. Dock instämmer nästan hälften (46 procent) helt eller delvis i påståendet att ”enskilda personer bör kunna göra skatteavdrag för bidrag till ideella föreningar”, medan motsvarande andelar för tankemedjor och politiska partier är 17 respektive 11 procent.

Dessa påståenden rör politiska förslag som partierna haft olika åsikter om, vilket gör att man kunde förvänta sig åsiktsskillnader mellan partiernas sympatisörer. Samtidigt kunde man anta att det finns åsiktsskillnader som grundar sig i socioekonomiska faktorer, till exempel utifrån individuella eller kollektiva ekonomiska intressen. Eftersom det historiskt sett var arbetarrörelsen som var drivande för att införa statligt partistöd kunde man tänka sig att arbetarväljare vore mer positiva till partistödet, samtidigt som borgerlighetens traditionella väljarbas av mer höglönlade medborgare borde vara mer intresserad av avdragsmöjligheter och mer skeptisk till ett skattefinansierat partistöd. I tabell 2 redovisar vi därför hur hög andel inom olika grupper som instämde helt eller delvis i några av påståendena om ekonomiskt stöd till politiska partier och ideella föreningar.

Även om åsiktsskillnaderna mellan socioekonomiska grupper inte är stora, i den mån de alls finns, tenderar de att gå i motsatt riktning mot den förväntade. De som är mest positiva till statligt partistöd är de som är högutbildade, har akademikeryrken eller är höginkomsttagare. Samma grupper är också mest positiva till full insyn i vilka som skänker pengar till politiska partier. Höginkomsttagare samt personer med akademikeryrken är samtidigt mindre positiva till möjligheten att göra skatteavdrag för bidrag till partier än de som har låga inkomster eller arbetaryrken.

Tabell 2 Olika gruppers syn på offentligt stöd till och reglering av donationer till partier och andra politiska aktörer, 2021 (procent)

	Medborgarna ska ha full insyn i vilka som skänker stora belopp till politiska partier	Ekonomiskt stöd till politiska partier ska kunna ges anonymt	Politiska partier bör få ekonomiskt stöd av staten	Ideella föreningar bör få ekonomiskt stöd av staten	Enskilda personer bör kunna göra skatteavdrag för bidrag till politiska partier
Kön					
Kvinna	87	21	49	82	9
Man	90	25	62	80	13
Ålder					
16–29 år	82	33	48	76	22
30–49 år	90	23	61	83	13
50–64 år	91	21	53	81	8
65–85 år	88	21	56	79	8
Högskolestudier					
Nej	85	25	50	79	12
Ja	93	22	63	82	9
Månadsinkomst före skatt					
0–19 999 kr	86	21	50	79	12
25 000–34 999 kr	88	24	52	82	12
Mer än 35 000 kr	92	23	63	82	9
Medlem politiskt parti					
Nej	89	23	55	81	11
Ja	88	34	66	78	16
Medlem fackförbund					
LO-förbund	85	25	46	79	12
TCO-förbund	91	22	57	88	8
SACO-förbund	94	24	69	87	8
Ej medlem	87	23	54	76	12
Bäst parti					
Vänsterpartiet	98	14	66	88	7
Socialdemokraterna	88	20	57	85	9
Centerpartiet	93	20	63	84	6
Liberalerna	98	38	69	87	21
Moderaterna	86	27	51	76	12
Kristdemokraterna	77	30	61	75	9
Miljöpartiet	97	21	63	91	11
Sverigedemokraterna	85	28	50	70	17
Nöjd med demokratin i Sverige					
Inte alls / inte särskilt	86	23	46	72	12
Mycket / ganska	90	23	60	85	10
Samtliga	89	23	56	80	11

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?'. Svarsalternativen löd 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast' samt 'Instämmer inte alls'. Tabellen redogör för andelarna som svarade instämmer helt eller instämmer delvis. Minsta antal svarande var 49 (sympatisörer till L).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Ser man till hur partisympatier samvarierar med åsikterna finns vissa skillnader, men de tycks inte vara strukturerade utifrån partiernas placering på en traditionell vänster–högerskala. Exempelvis är sympatisörer till Liberalerna och Vänsterpartiet mest positiva till statligt partistöd, medan Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer är minst positiva. Dessa skillnader till trots ser en majoritet av samtliga partiers sympatisörer statligt partistöd som något övervägande positivt. I ännu högre grad anser samtliga partiers sympatisörer att medborgarna ska ha full insyn i vilka som skänker stora belopp till partierna. Högst andel som instämmer helt eller delvis i detta påstående återfinns bland Liberalernas och Vänsterpartiets sympatisörer (båda 98 procent), lägst andel bland Kristdemokraternas (77 procent).

Sett till ålder och kön är yngre personer och män mer positiva till möjligheten att göra skatteavdrag för bidrag till politiska partier än äldre respektive kvinnor. Män är också mer positiva till statligt partistöd än kvinnor.

Mer förväntat är att de som har lägre förtroende för demokratin också är något mer skeptiska till partistöd och offentligt stöd till civilsamhället. Att andelen som tycker att ekonomiskt stöd ska kunna ges anonymt till politiska partier är större bland partimedlemmar kanske också kan ses som en förväntad skillnad, då en del partimedlemmar troligen anser att deras partier skulle gynnas ekonomiskt av större möjligheter till anonyma donationer.

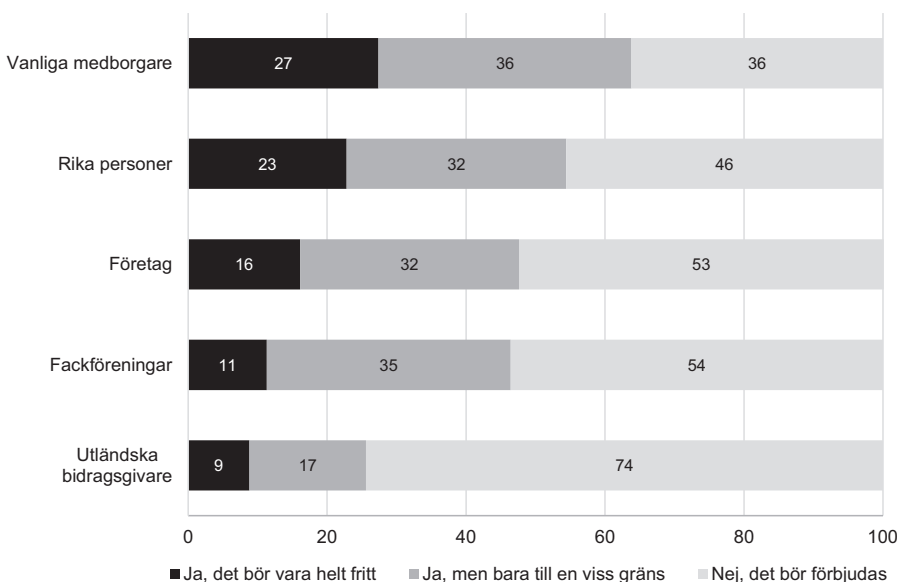
Med några undantag är det alltså svårt att se några tydliga och förväntade mönster i våra resultat utifrån skillnader mellan grupper. Trots att regleringen av hur politiska partier och andra politiska aktörer finansierar sin verksamhet emellanåt diskuterats i offentligheten, och historiskt varit kopplat till olika partiers och väljargrupperns intressen, är detta uppenbarligen inte frågor som splittrar väljarkåren utifrån tydliga ideologiska ståndpunkter eller specifika intressen. Den viktiga slutsatsen blir snarare att det finns en relativt stor samsyn kring vissa av dessa frågor bland medborgarna. Stödet för att medborgarna ska ha insyn i donationer till politiska partier är mycket starkt, likaså för att civilsamhällets organisationer ska få ekonomiskt stöd av det offentliga. Det finns ett svagt stöd för att anonyma donationer ska kunna göras till politiska partier och för att enskilda ska kunna göra skatteavdrag för donationer till politiska partier. En knapp majoritet ser positivt på partistöd, men denna splittrade opinion speglar inte tydliga åsiktsskillnader utifrån sociodemografiska faktorer eller ideologisk orientering.

Vilka ska tillåtas att ge ekonomiskt stöd till partierna?

En fråga om hur partierna finansierar sin verksamhet som emellanåt har blivit föremål för politiska diskussioner är hur legitimt det är att andra aktörer än staten ger direkt ekonomiskt stöd till specifika politiska partier. Från vänsterhåll har det riktats kritik mot att näringslivet eller förmögna personer stödjer borgerliga partier, medan man från högerhåll kritiserat att enskilda fackförbund eller LO ger ekonomiskt stöd till Socialdemokraterna.

För att få en bild av medborgarnas åsikter kring dessa olika aktörers ekonomiska bidrag till partierna frågade vi: ”Anser du att följande grupper ska tillåtas skänka pengar till svenska politiska partier?” De specifika aktörer som angavs var företag, fackföreningar, rika personer, vanliga medborgare och utländska bidragsgivare. För var och en av dessa aktörer kunde man svara ”Ja, det bör vara helt fritt”, ”Ja, men bara till en viss gräns” och ”Nej, det bör förbjudas”.

Figur 3 Medborgarnas syn på vilka aktörer som bör tillåtas att skänka pengar till politiska partier, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Anser du att följande grupper ska tillåtas skänka pengar till svenska politiska partier?'. Svartalativen framgår av figuren. Antalet svar på de olika delfrågorna varierade mellan 1 511 och 1 525.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som framgår av figur 3 är opinionen splittrad kring vilka som ska tillåtas att skänka pengar till politiska partier. Vanliga medborgare är den typ av aktör som högst andel, 64 procent, anser ska ha rätt att skänka pengar. Runt hälften anser att det ska vara tillåtet att skänka pengar för rika personer (54 procent), företag (48 procent) och fackföreningar (46 procent), medan enbart en fjärdedel (26 procent) tycker att det ska vara tillåtet för utländska bidragsgivare. Oavsett aktör menar en majoritet av dem som svarar ja att någon sorts reglering bör finnas för denna form av ekonomiskt stöd. Det är dock noterbart att en så hög andel tycker att många av dessa aktörer ska förbjudas att skänka pengar till partier. Att en så hög andel

som 36 procent anser att vanliga medborgare ska förbjudas att skänka pengar till svenska politiska partier är inte enkelt att förklara.

I tabell 3 visas hur åsikterna om dessa frågor skiljer sig åt mellan olika sociodemografiska grupper och utifrån ideologisk orientering. I tabellen redovisas enbart alla som svarat ja på frågan, oavsett om de vill att det ska vara helt fritt att skänka pengar till politiska partier eller om de anser att det ska finnas någon form av reglering.

Tabell 3 Olika gruppers syn på vilka aktörer som bör tillåtas att skänka pengar till politiska partier, 2021 (procent)

		Vanliga medborgare	Rika personer	Företag	Fack-föreningar	Utländska bidrags-givare
Kön	Kvinna	58	52	45	43	28
	Man	69	57	50	50	23
Ålder	16–29 år	74	65	57	55	39
	30–49 år	67	56	45	44	27
	50–64 år	61	54	45	42	21
	65–85 år	60	50	48	48	23
Högskolestudier	Nej	62	53	49	45	27
	Ja	66	56	45	47	23
Månadsinkomst före skatt	0–19 999 kr	62	51	47	49	30
	25 000–34 999 kr	61	53	46	45	23
	Mer än 35 000 kr	67	58	49	44	22
Medlem politiskt parti	Nej	63	53	47	46	25
	Ja	80	66	53	53	33
Medlem fack-förbund	LO-förbund	60	50	45	50	27
	TCO-förbund	65	55	45	48	19
	SACO-förbund	72	61	46	44	20
	Ej medlem	63	54	50	46	28
Bäst parti	Vänsterpartiet	63	42	31	52	20
	Socialdemokraterna	64	54	47	54	27
	Centerpartiet	64	57	50	43	23
	Liberalerna	66	65	57	52	29
	Moderaterna	66	57	53	42	27
	Kristdemokraterna	68	64	60	40	28
	Miljöpartiet	70	57	43	57	26
Sverigedemokraterna	63	58	49	37	25	
Nöjd med demokratin i Sverige	Inte alls / inte särskilt	56	48	42	35	22
	Mycket / ganska	67	58	50	52	27
Samtliga		64	54	48	46	26

Kommentar: Frågan löd 'Anser du att följande grupper ska tillåtas skänka pengar till svenska politiska partier?'. Tabellen redogör för andelen som svarade 'Ja, det bör vara helt fritt' eller 'Ja, men bara till en viss gräns'. Minsta antal svarande var 48 (sympatisörer till L).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Till skillnad från mönstret i våra tidigare frågor ser vi här mycket små åsiktsskillnader mellan olika socioekonomiska grupper. Den enda skillnaden rör utländska bidragsgivare, som låginkomsttagare, de som har arbetaryrken och de som inte är medlemmar i facket vill tillåta i något högre grad. Däremot finns det större skillnader vad gäller kön och ålder. Män är i allmänhet mer tillåtande mot olika former av ekonomiskt stöd från olika aktörer, undantaget utländska bidragsgivare, som kvinnor är något mer positiva till. Vad gäller ålder är de yngre genomgående mest positiva till att olika aktörer skänker pengar till politiska partier. Det finns även en genomgående skillnad i det att de som inte är nöjda med demokratin är mindre positiva till att olika aktörer skänker pengar till politiska partier.

De största skillnaderna hittar man mellan partisympatisörer, åtminstone vad gäller de donationskällor som återkommande diskuterats i offentligheten: fackföreningar, företag och rika personer. Här följer åsikterna också i större utsträckning partiernas placering på vänster–högerskalan. Mest positiva till partistöd från fackföreningar är Socialdemokraternas och Miljöpartiets sympatisörer (54 respektive 57 procent), medan sympatisörerna till Moderaterna och Sverigedemokraterna är minst positiva (42 respektive 37 procent). Mest positiva till partistöd från företag är Kristdemokraternas sympatisörer (60 procent) och minst positiva Vänsterpartiets (31 procent).

Trots att partisympatier tycks spela en viss roll för synen på vilka som ska tillåtas att skänka pengar till politiska partier är det övergripande intrycket av våra resultat att skillnaderna mellan grupper är relativt små. Liksom de tidigare principiellt orienterade frågorna om hur staten ska reglera stöd till olika politiska aktörer tycks inte heller åsikterna om vilka som ska tillåtas att skänka pengar på ett grundläggande sätt sammanfalla med ideologiska ståndpunkter eller intressen.

Samsyn och splittring kring politikens finansiering

Kunskapen om medborgarnas syn på den svenska statens stöd till olika politiska aktörer eller reglering av deras finansiering har tidigare varit mycket liten. Våra frågor i den nationella SOM-undersökningen 2021 bidrar därmed till att kasta ljus på medborgarnas åsikter kring en viktig aspekt av demokratins grundläggande spelregler. Samtidigt ger våra frågor fördjupade insikter om hur medborgarna själva finansierar politiska verksamheter. Vissa resultat är tydliga och förväntade, andra mer oklara och svårtolkade.

Nio av tio vill ha full insyn i vilka som skänker pengar till politiska partier. En stor majoritet är negativa till anonyma donationer till partier. Åtta av tio är positiva till offentligt stöd till ideella organisationer. Fler ser direkt offentligt stöd till politiska partier och ideella föreningar som en bättre lösning än skatteavdrag för donationer till dessa politiska aktörer. Däremot är opinionen kring statens partistöd splittrad – men denna splittring följer inte på något tydligt sätt traditionella partipolitiska positioner eller specifika väljargrupperns intressen. Resultaten om

medborgarnas egen benägenhet att skänka pengar till politiska aktörer visar att drygt hälften skänkt till socialt och humanitärt inriktade organisationer och var fjärde till mer politiska organisationer i det civila samhället, men bara en av tjugo till ett politiskt parti.

Det är svårt att i resultaten inte läsa in en skeptisk hållning till de politiska partierna. Partier är en central del av det demokratiska systemet, men uppenbarligen vill medborgarna inte betala för partiernas verksamhet: en mycket låg andel gör egna donationer, nästan hälften är skeptiska till att deras skattepengar går till att staten finansierar politiska partier, relativt många vill begränsa andra aktörers möjligheter att skänka pengar till partier. Detta är tydligast bland dem som är missnöjda med demokratin. De skänker dessutom hellre pengar till opinionsbildare i sociala medier än till politiska partier. Samtidigt är mer än två tredjedelar nöjda med demokratin i Sverige, det finns bland medborgarna ett mycket starkt stöd för offentliga bidrag till ideella organisationer och en majoritet har själv stött olika organisationer i det civila samhället. Det krävs uppenbarligen vidare analyser och fördjupade studier för att bättre förstå medborgarnas syn på hur demokratins centrala aktörer ska finansieras.

Noter

- ¹ Huvuddelen av detta stöd bestod av stöd till partigrupperna i riksdagen, följt av stöd till partier som deltagit i riksdagsval. Notera att de här redovisade siffrorna enbart avser riksdagspartiernas nationella organisationer. Partiernas länsförbund och kommunorganisationer behandlas som separata ekonomiska enheter och är ofta egna organisationer i juridisk bemärkelse. De erhåller också offentligt stöd, främst av kommunerna och regionerna. Även partier utanför riksdagen erhåller stöd när de deltagit i riksdagsval. Därtill kommer partiernas ungdomsförbund och kvinnoorganisationer som får andra separata bidrag. Utifrån Kammarkollegiets redovisning för 2020 erhöll alla dessa partiorganisationer totalt 852 miljoner kronor i offentligt stöd.
- ² Denna undersökning har genomförts av Centrum för studier av politikens organisering (CPO) vid Södertörns högskola inom ramen för projektet ”Politikens resurser: Forskningsinitierande projekt om betydelsen av ekonomiska resurser för politisk organisering”, vilket finansieras av Riksbankens Jubileumsfond (Dnr F18-1304:1).
- ³ I den nationella SOM-undersökningen har det sedan 2004 också funnits en fråga om huruvida man under de senaste tolv månaderna har ”skänkt pengar till hjälpporganisation”.

Referenser

- Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020). (Parti-)politiserat institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Erlingsson, Gissur Ó, Kölln, Ann-Kristin & Patrik Öhberg (2015). Swedish party organisations. I Jon Pierre (red) *Oxford handbook on Swedish politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gidlund, Gullan (1983). *Partistöd*. Lund: Liber/Gleerup.
- Hagevi, Magnus (2014). Fyra decenniers partistöd. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 116(1): 21–44.
- Hagevi, Magnus (2018). Follow the money: Public subsidies and the changing intra-party balance of power between different faces of the party organisation – the case of Sweden. *Representation: Journal of Representative Democracy*, 54(2): 159–175.
- Jeziarska, Katarzyna & Adrienne Sörbom (2021). Proximity and distance: Think tanks handling the independence paradox. *Governance*, 34(2): 395–411.
- Kammarkollegiet (2020). Hitta statistik på redovisade intäkter. <https://www.kammarkollegiet.se/vara-tjanster/insyn-i-partiers-finansiering/hitta-statistik-pa-redovisade-intakter> (besökt 2022-05-20)
- Koß, Michael (2011). *The politics of party funding: State funding to political parties and party competition in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Oscarsson, Henrik (2013). Internetröstning och sju andra demokratiförslag. I Lenart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Schlozman, Kay Lehman, Brady, Henry E. & Sidney Verba (2018). *Unequal and unrepresented: Political inequality and the people's voice in the new gilded age*. Princeton: Princeton University Press.
- Svensk Insamlingskontroll (2021). Statistik över insamlingsåret 2020. <https://www.insamlingskontroll.se/wp-content/uploads/2021/06/Insamlingsaret-2020-i-text-siffror-med-fleraroversikt.pdf> (besökt 2022-05-20)
- Wennerhag, Magnus & Gabriella Elgenius (2018). Förändring och kontinuitet i det svenska politiska landskapet: Politisk-sociologiska perspektiv inför valet 2018. *Sociologisk Forskning*, 55(2–3): 121–138.

VÄLREPRESENTERADE, VÄLKOMNA OCH UPPDRAGSVILLIGA? UPPFATTNINGAR OM GRUPPERS POLITISKA REPRESENTATION 2021

NAZITA LAJEVARDI, MOA MÅRTENSSON
OCH KÅRE VERNBY

Sammanfattning

I de flesta europeiska länder är såväl kvinnor som individer med utländsk bakgrund underrepresenterade i politiken, dvs. andelen kvinnor och individer med utländsk bakgrund är lägre bland de folkvalda än vad den är i befolkningen som helhet. Forskningen har föreslagit en rad olika förklaringar till dessa så kallade representationsgap. En förklaring som förts fram är att det saknas en medvetenhet om att gapen förekommer, och att de därför inte åtgärdas. En annan möjlig förklaring är att exkluderande normer påverkar partiernas arbete med att rekrytera kandidater till politiska uppdrag. En tredje förklaring i litteraturen är att vissa grupper av olika skäl är mindre intresserade av att bli politiker. I det här kapitlet belyser vi frågan om grupprepresentation genom att analysera tre frågor i 2021 års nationella SOM-undersökning. Vilka grupper tror medborgarna är under- respektive överrepresenterade i politiken? Finns det enligt medborgarna sociala normer som innebär att vissa grupper är mindre välkomna i politiken än andra? Till sist, hänger individers intresse för att ta politiska uppdrag samman med deras grupptillhörighet?

Den internationella forskningen visar återkommande på tydliga mönster vad gäller olika gruppers politiska representation. I de flesta västliga demokratier är såväl kvinnor som individer med utländsk bakgrund underrepresenterade i politiken (Bloemraad, 2013; Ruedin, 2013). Detta gäller även i Sverige (Wide, 2015; Folke & Rickne, 2016; Dancygier m.fl., 2015; 2021). Forskningen om representationen av religiösa och sexuella minoriteter är mindre omfattande, men även här återfinns stöd för att dessa grupper är underrepresenterade i många länder (se t.ex. Sinno, 2009; Hughes, 2016; Reynolds, 2013). Några systematiska studier av religiösa och sexuella minoriteteters representation i den svenska kontexten existerar så vitt vi vet inte (jfr. Soinin & Etzler, 2006), men det går självklart inte att utesluta att liknande mönster återfinns här.

När vi i detta kapitel talar om representation kommer vi att åsyfta deskriptiv representation, dvs. hur andelen politiker som tillhör en viss grupp förhåller sig till andelen medborgare som tillhör samma grupp. Se exempelvis Phillips (1995)

för en diskussion om detta perspektiv och hur politiska representanters grupp-tillhörighet påverkar deras agerande i politiken. I litteraturen förekommer en rad olika förklaringar till att vissa grupper är välrepresenterade, medan andra är underrepresenterade.¹ I det här kapitlet tar vi upp tre typer av förklaringar till att vissa grupper är underrepresenterade. En första typ av förklaringar går ut på att det saknas en medvetenhet om faktiska (miss)förhållanden vad gäller vissa gruppers representation, och att de därför inte åtgärdas (jfr. Soininen & Etzler, 2006). En annan förklaringsmodell framhåller betydelsen av exkluderande normer som leder till skevheter i partiernas arbete med att rekrytera kandidater. Medvetet eller omedvetet kan de som redan är aktiva i partierna söka efter kandidater som är lika dem själva, och då förblir exempelvis kvinnor och utlandsfödda underrepresenterade (jfr. Danzygier m.fl., 2015). Här betonas det som inom sociologin kallas homofili, det vill säga att människor kan föredra att interagera med personer från sin egen grupp (Currarini, Jackson & Pin, 2009). En tredje förklaring som förekommer i forskningslitteraturen är att vissa grupper av olika skäl är mindre intresserade av att åta sig politiska uppdrag, och att detta kan förklara underrepresentationen. Exempelvis föreslås att bristande jämställdhet i den privata sfären leder till att kvinnor är mer arbetstygda och därför mindre benägna att engagera sig i politiken än män (jfr. Iversen & Rosenbluth, 2008). Här kommer vi inte i någon egentlig mening att testa dessa förklaringsmodeller, därtill är vårt datamaterial alltför begränsat. Vi inriktar oss istället på att analysera ett antal frågor från den nationella SOM-undersökningen 2021, som har bäring på de tre modellerna. Därefter diskuterar vi vad våra resultat säger om respektive teoris bärkraft.

Vilka grupper anser medborgarna är under- respektive överrepresenterade?

Som vi nämnde inledningsvis visar alltså både svensk och internationell forskning på tydliga mönster vad gäller olika grupper representation. I Sverige är andelen kvinnor bland de förtroendevalda i kommunerna 43 procent och i riksdagen 46 procent, trots att kvinnorna utgör 50 procent av befolkningen (SCB, 2019b). Andelen förtroendevalda i kommunerna som är utrikes födda är 10 procent och i riksdagen har bara 11,5 procent utländsk bakgrund, trots att 21 procent av befolkningen över 18 år utgörs av utrikes födda (SCB, 2019a; Sveriges Radio, 2018).²

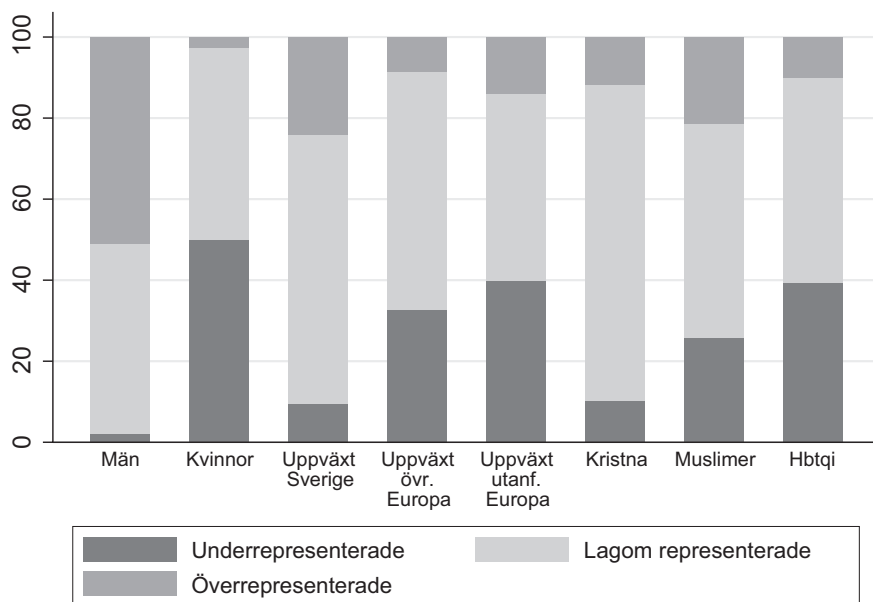
Mot bakgrund av detta är vi intresserade av medborgarnas verklighetsuppfattningar. Känner de till att vissa grupper är underrepresenterade? Detta är intressant att undersöka av flera skäl, inte minst då medvetenhet om de representationsgap som existerar är en förutsättning för att medborgarna ska kunna bidra till att göra något åt dem.

För att undersöka vilka grupper medborgarna ansåg vara underrepresenterade, ställde vi följande fråga i den nationella SOM-undersökningen 2021: "Tänk på följande gruppers storlek i den svenska befolkningen. Hur väl representerade anser du att personer ur dessa grupper är bland svenska politiker idag?" De grupper

som åsyftades var män, kvinnor, personer som i huvudsak vuxit upp i Sverige, personer som i huvudsak vuxit upp i övriga Europa (utanför Sverige), personer som i huvudsak vuxit upp utanför Europa, muslimer, kristna och hbtqi-personer. Frågan hade tre svarsalternativ för respektive grupp: "Underrepresenterade", "Lagom representerade" och "Överrepresenterade". Alternativet "Lagom representerade" är något tvetydigt. Å ena sidan skulle detta svar kunna väljas för att man uppfattar att gruppen varken är under- eller överrepresenterad. Å andra sidan skulle svaret kunna väljas för att man uppfattar att gruppen är "lagom" under- eller överrepresenterad, med andra ord att man anser att det finns ett representationsgap, men ser detta gap som acceptabelt. Vår analys kommer i det följande att luta sig mot den första tolkningen, att de svarspersoner som uppgett att en grupp är lagom representerad avser att den varken är under- eller överrepresenterad.

I figur 1 redovisar vi svaren på frågan om representation för de olika grupperna. Det generella mönstret är att majoriteten anser att ingen av de olika grupper som ingår i frågan är underrepresenterad bland svenska politiker.³ Om vi granskar siffrorna ytterligare, ser vi att den vanligaste uppfattningen är att de olika grupperna är lagom representerade. Delar av de svarande bedömer dock att olika grupper är underrepresenterade. När det gäller representation av könen anser hälften (50 procent) att kvinnor är underrepresenterade, medan mycket få (2 procent) anser att män är underrepresenterade. Långt fler har alltså den korrekta uppfattningen (att kvinnor är underrepresenterade) än den felaktiga uppfattningen (att män är underrepresenterade). Samtidigt är det bara exakt hälften som korrekt uppfattar att kvinnor är underrepresenterade. När det gäller uppväxtland så menar nästan 10 procent av de svarande att personer som huvudsakligen vuxit upp i Sverige är underrepresenterade, medan motsvarande siffror för de som vuxit upp i och utanför Europa är 33 procent respektive 40 procent. Även här har fler angivit korrekta svar (att de som vuxit upp utanför Sverige är underrepresenterade), men de utgör samtidigt en minoritet av de svarande. Vad gäller religiösa och sexuella minoriteter känner vi, som vi redan nämnt, inte till det korrekta svaret, men det är fler (26 procent) som anser att muslimer är underrepresenterade än som anser att kristna är det (10 procent), samtidigt som 39 procent anser att personer som är hbtqi är underrepresenterade.

Figur 1 Andel av alla svarande som anser att individer ur gruppen är underrepresenterade, lagom representerade respektive överrepresenterade, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Tänk på följande gruppers storlek i den svenska befolkningen. Hur väl representerade anser du att personer ur dessa grupper är bland svenska politiker idag?'. Åtta grupper listades: Män; Kvinnor; Personer som huvudsakligen har vuxit upp i Sverige; Personer som huvudsakligen har vuxit upp i ett annat land i Europa; Personer som huvudsakligen har vuxit upp i ett land utanför Europa; Personer som är kristna; Personer som är muslimer; Personer som är hbtqi. Frågan hade tre svarsalternativ för respektive grupp, vilka löd 'Underrepresenterade', 'Lagom representerade' och 'Överrepresenterade'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Men hur ser det ut i olika samhällsgrupper, skiljer sig svaren mellan exempelvis kvinnor och män? Svaret är, ja. När vi analyserar resultaten närmare i tabell 1 ser vi att den svarandes eget kön tycks hänga ihop med bedömningen av mäns och kvinnors representation i stort. Medan ungefär 3 procent av de manliga svarande anser att män är underrepresenterade bland politiker, är motsvarande siffra för de kvinnliga svarande 1 procent. Skillnaden är liten men statistiskt säkerställd.⁴ När det gäller kvinnors underrepresentation är förhållandena de omvända. Ungefär 60 procent av de kvinnliga svarande anser att kvinnor är underrepresenterade, medan motsvarande andel bland manliga svarande är 38 procent. Föga förvånande är denna stora skillnad statistiskt säkerställd. En större andel kvinnor än män tror också att hbtqi-personer är underrepresenterade (49 mot 28 procent) och även denna skillnad är statistiskt signifikant.

Tabell 1 Andel som anser att olika grupper är underrepresenterade i svensk politik, 2021 (procent)

	Män	Kvinnor	Uppväxt: Sverige	Uppväxt: övr. Europa	Uppväxt: utanf. Europa	Kristen	Muslim	Hbtqi	Minsta antal svar
SVARANDES KÖN									
Man	3	38	10	25	32	10	19	28	676
Kvinna	1	60	9	39	47	10	32	49	765
SVARANDES UPPVÄXTLAND									
Sverige	2	52	9	32	39	10	25	40	1 271
Övriga Europa	3	46	18	43	46	11	34	31	54
Utanför Europa	7	28	18	34	55	9	35	33	40

Kommentar: Frågan löd 'Tänk på följande gruppers storlek i den svenska befolkningen. Hur väl representerade anser du att personer ur dessa grupper är bland svenska politiker idag?'. Åtta grupper listades: Män; Kvinnor; Personer som huvudsakligen har vuxit upp i Sverige; Personer som huvudsakligen har vuxit upp i ett annat land i Europa; Personer som huvudsakligen har vuxit upp i ett land utanför Europa; Personer som är kristna; Personer som är muslimer; Personer som är hbtqi. Frågan hade tre svarsalternativ för respektive grupp, vilka löd 'Underrepresenterade', 'Lagom representerade' och 'Överrepresenterade'. Tabellen redogör för andelen som har svarat 'Underrepresenterade' uppdelat på de svarandes kön och uppväxtland.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

När det gäller de svarandes uppväxtland måste vi vara försiktiga med att uttala oss om gruppskillnader, eftersom vi har under 100 svarande både i kategorin uppväxta i övriga Europa och i kategorin uppväxta utanför Europa. Om vi ändå vågar oss på en sådan analys visar tabell 1 att 39 procent av de som huvudsakligen vuxit upp i Sverige anser att individer som vuxit upp i ett land utanför Europa är underrepresenterade i svensk politik. Motsvarande andel bland svarspersoner som själva vuxit upp utanför Europa är jämförelsevis hög och ligger på 55 procent. Denna skillnad är statistiskt säkerställd. Däremot förekommer inga signifikanta skillnader mellan svarande med olika uppväxtland i bedömningen av huruvida individer som vuxit upp i övriga Europa (utanför Sverige) är underrepresenterade i politiken.⁵

Sammanfattningsvis finner vi alltså att minst hälften av de svarande anser att ingen av de olika grupper som ingår i frågan är underrepresenterade bland politiker i Sverige. Den vanligaste uppfattningen är att de olika grupperna är lagom representerade. Detta trots att vi vet att åtminstone några av grupperna (kvinnor och de som vuxit upp utanför Sverige) faktiskt är underrepresenterade. Kvinnor är dock mer medvetna än män om det representationsgap som finns mellan könen. På motsvarande sätt är personer som vuxit upp utanför Europa mer medvetna om det representationsgap som finns mellan personer som vuxit upp i och utanför

Sverige. Slutsatsen vi drar av detta är att det tycks finnas brister i medvetenheten kring några av de representationsgap som ofta diskuteras av forskare och i media. Det gäller inte minst bland de grupper som är bäst representerade i svensk politik, män och de som huvudsakligen vuxit upp i Sverige.

Uppfattar medborgarna att det finns sociala normer som motverkar jämlik representation?

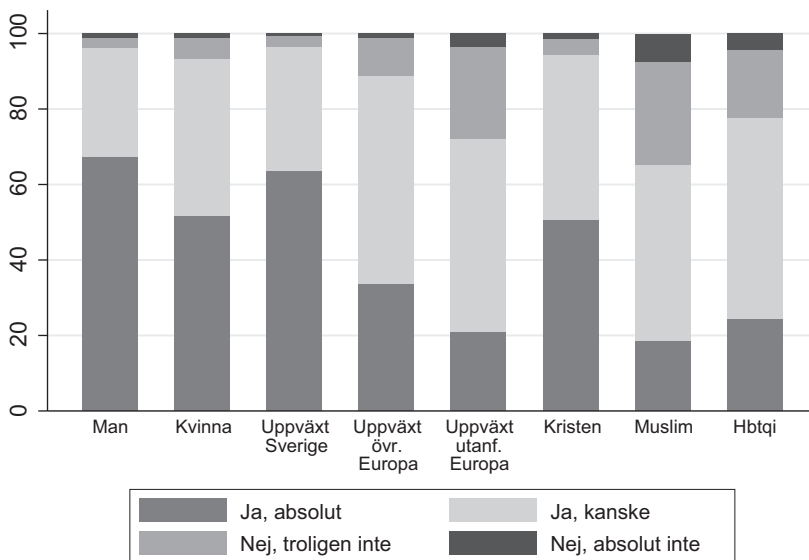
För att förstå varför vissa grupper är underrepresenterade i politiken har forskningen diskuterat betydelsen av exkluderande normer som kan påverka partiernas arbete med att rekrytera kandidater. Till exempel har tidigare internationell forskning funnit stöd för att partiliter diskriminerar kandidater med invandrarbakgrund (se t.ex. Brouard & Tiberj, 2015; Tolley, 2019). Även forskning om svenska partier har funnit stöd för detta (Blomqvist, 2015; Soininen & Etzler, 2006; Eriksson & Vernby, 2021). När det gäller kvinnors representation har forskningen också visat på betydelsen av exkluderande nätverk (Bjarnegård, 2013). Sådana normer kan också ha en mer indirekt effekt på vissa gruppers representation. När underrepresenterade minoriteter förväntar sig diskriminering från politiker kan de bli mer tveksamma till att delta i offentligheten och att engagera sig politiskt (Shah, 2014; Oskoi, 2018; Hobbs & Lajevardi, 2019).

Hur mäter man då på bästa sätt medborgares uppfattningar om exkluderande normer? Frågan har inget självklart svar. I vår studie har vi valt att utgå ifrån det sociologiska begreppet homofili, viket avser en generell preferens för att interagera med personer från sin egen grupp (Currarini, Jackson & Pin, 2009). Vi ställde frågan: "Om du tänker på den kommun där du själv bor, tror du att en nyvald politiker skulle känna sig välkommen på möten med andra politiker om den nyvalda politikern är...", följt av samma alternativa gruppstillhörigheter som ingick i föregående fråga; man, kvinna, uppvuxen i Sverige, uppvuxen i övriga Europa, uppvuxen utanför Europa, kristen, muslim, hbtqi-person. Frågan hade fyra svarsalternativ för respektive grupp, vilka löd "Ja, absolut", "Ja, kanske", "Nej, troligen inte" och "Nej, absolut inte".

I figur 2 redovisar vi hur de svarande har besvarat frågan om hur välkomna de tror att individer ur olika grupper skulle känna sig om de var nyvalda politiker i den egna kommunen. När det gäller individer från fyra av grupperna är en majoritet av våra svarande säkra på att de skulle känna sig välkomna. Det gäller män, kvinnor, personer som har vuxit upp i Sverige och kristna. Hela 67 procent av de svarande anger "Ja, absolut" när frågan gäller om män skulle känna sig välkomna i den kommunala politiken, medan motsvarande siffror för kvinnor är 52 procent, för de som vuxit upp i Sverige 64 procent och för de som är kristna 51 procent. De svarande är däremot mindre säkra på att muslimer och individer som är uppväxta utanför Europa skulle känna sig välkomna som nyvalda politiker i kommunen. Här är det runt 20 procent som svarar "Ja, absolut". En marginellt högre andel, 25 procent, är helt säkra på någon som är hbtqi-person skulle känna sig välkommen. Det bör

emellertid också påpekas att om vi summerar svarsalternativen ”Ja, absolut” och ”Ja, kanske” så blir summan över 50 procent för alla grupper vi frågar om. Så om vi tillåter en större grad av osäkerhet från de svarandes sida framträder en något mer positiv bild av vem som uppfattas vara välkommen i politiken.

Figur 2 Andel av alla svarande som tror att nyvalda förtroendevalda ur olika grupper skulle känna sig välkomna, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Om du tänker på den kommun där du själv bor, tror du att en nyvald politiker skulle känna sig välkommen på möten med andra politiker om den nyvalda politikern är...', följt av alternativa grupptillhörigheter: Man; Kvinna; Huvudsakligen uppvuxen i Sverige; Huvudsakligen uppvuxen i ett annat land i Europa; Huvudsakligen uppvuxen i ett land utanför Europa; Kristen; Muslim; Hbtqi-person. Frågan hade fyra svarsalternativ 'Ja, absolut', 'Ja, kanske', 'Nej, troligen inte' och 'Nej, absolut inte'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Även när det gäller den här frågan är det intressant att se om svaren skiljer sig åt mellan olika samhällsgrupper. Går vi vidare till de mer detaljerade siffrorna i tabell 2 visar de att fler kvinnor än män tror att en man skulle känna sig välkommen bland andra politiker (73 jämfört med 61 procent). Å andra sidan tror fler män än kvinnor att en kvinna skulle känna sig välkommen bland andra politiker (55 jämfört med 49 procent). Båda dessa skillnader är statistiskt säkerställda. När det kommer till hur välkomna individer som vuxit upp i Sverige, i övriga Europa och utanför Europa skulle känna sig, tycks svaren vara relativt likartade, oavsett vad de svarandes eget uppväxtland är. Åtminstone finns här inga statistiskt säkerställda

skillnader. Inte heller när vi tittar på hur välkomna individer som är muslimer eller kristna förväntas vara framkommer några statistiskt säkerställda skillnader som kan hänföras till de svarandes uppväxtland.

Tabell 2 Andel som anser att nyvalda förtroendevalda ur olika grupper skulle känna sig välkomna, 2021 (procent)

	Män	Kvinnor	Uppväxt: Sverige	Uppväxt: övr. Europa	Uppväxt: utanf. Europa	Kristen	Muslim	Hbtqi	Minsta antal svar
SVARANDES KÖN									
Man	61	55	50	34	23	49	21	25	676
Kvinna	73	49	67	35	19	52	16	24	776
SVARANDES UPPVÄXTLAND									
Sverige	70	53	66	35	21	52	19	25	1 279
Övriga Europa	54	48	58	27	16	45	13	19	58
Utanför Europa	47	40	52	27	27	52	27	25	40

Kommentar: Frågan löd 'Om du tänker på den kommun där du själv bor, tror du att en nyvald politiker skulle känna sig välkommen på möten med andra politiker om den nyvalda politikern är...', följt av alternativa grupptillhörigheter: Man; Kvinna; Huvudsakligen uppvuxen i Sverige; Huvudsakligen uppvuxen i ett annat land i Europa; Huvudsakligen uppvuxen i ett land utanför Europa; Kristen; Muslim; Hbtqi-person. Frågan hade fyra svarsalternativ för respektive grupp 'Ja, absolut', 'Ja, kanske', 'Nej, troligen inte' och 'Nej, absolut inte'. Tabellen redogör för andelen som har svarat 'Ja, absolut' uppdelat på svarandes kön och uppväxtland.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Den sammanlagda bilden ger visst stöd för att individer ur vissa grupper tros vara mindre välkomna bland andra politiker. Detta kan tolkas som indirekt stöd för att det sociologiska begreppet homofili är relevant när vi försöker förklara varför vissa grupper är underrepresenterade i politiken. Om män och de som huvudsakligen vuxit upp i Sverige är överrepresenterade i politiken, och om människan har en generell preferens för att interagera med personer från sin egen grupp, är det rimligt att, som våra svarande gör, förvänta sig att kvinnor och personer som vuxit upp i något annat land än Sverige kommer att känna sig mindre välkomna bland andra politiker.

Är vissa grupper mer villiga att ta politiska uppdrag?

En annan potentiell förklaring till de representationsgap som existerar är att vissa grupper är mindre intresserade av att bli politiker, och därför underrepresenterade. Amerikansk forskning visar till exempel att kvinnor och svarta i USA i genomsnitt

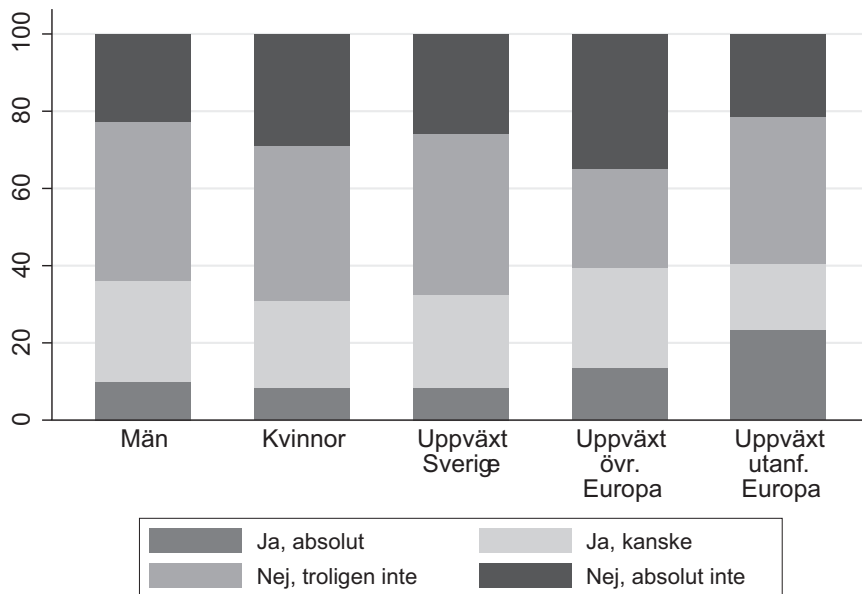
är mindre intresserade av att ta politiska uppdrag än män och vita (Lawless & Fox, 2005, 2010). Forskning om Sverige visar dock att utrikes födda här är lika intresserade av att bli politiker som inrikes födda, vilket tyder på att det bland de utrikes födda finns gott om individer som potentiellt skulle kunna rekryteras in i politiken (Dancygier m.fl., 2021).

För att fånga hur villiga individer ur olika grupper är att sig an ett politiskt uppdrag ställde vi följande fråga i den nationella SOM-undersökningen 2021: ”Om du fick möjligheten, skulle du då själv kunna tänka dig att ta ett politiskt uppdrag för att främja de frågor du bryr dig mest om?” Till denna fråga fanns fyra svarsalternativ: ”Ja, absolut”, ”Ja, kanske”, ”Nej, troligen inte” och ”Nej, absolut inte”. För att kunna använda denna fråga för att ge en bild av uppdragsvilligheten inom en viss befolkningsgrupp krävs det att datamaterialet innehåller ett tillräckligt stort antal svarande ur gruppen i fråga. Vi kommer därför endast att närmare granska betydelsen av kön och uppväxtland för uppdragsvilligheten.

I figur 3 redovisar vi hur de svarande besvarat frågan om viljan att ta politiska uppdrag, uppdelat efter kön och huvudsakligt uppväxtland. Om vi börjar med kön kan vi se att det är något färre kvinnor än män som kan tänka sig att ta ett politiskt uppdrag. När det gäller svarskategorierna ”Ja, absolut” är skillnaden närmare två procentenheter till männens fördel, medan motsvarande siffra för kategorin ”Ja, kanske” är fyra procentenheter till männens fördel. Om båda svarskategorierna slås samman blir skillnaden omkring sex procentenheter; en skillnad som är statistiskt säkerställd. Vad gäller uppväxtland finns det inget som tyder på att de som huvudsakligen vuxit upp i ett annat land än Sverige är mindre uppdragsvilliga, snarare tvärtom. Om man slår samman svarskategorierna ”Ja, absolut” och ”Ja, kanske”, så kan runt 40 procent av de som huvudsakligen vuxit upp utanför Sverige tänka sig att ta ett politiskt förtroendeuppdrag, medan motsvarande siffra för de som huvudsakligen vuxit upp i Sverige är ungefär 35 procent. Skillnaderna mellan de som vuxit upp i Sverige och de två olika grupper som vuxit upp utanför Sverige, är dock inte statistiskt säkerställda.

Sammantaget ligger våra resultat i linje med tidigare forskning, både i Sverige och internationellt. De resultat över uppdragsvillighet i Sverige som vi presenterar i det här kapitlet är högre än de som uppmätts i vissa äldre studier (Erlingsson m.fl., 2012) men i linje med senare studier (Dancygier m.fl., 2021). Män är något mer intresserade av att ta sig an politiska uppdrag än kvinnor, medan de som huvudsakligen vuxit upp i något annat land än Sverige är minst lika intresserade som de som vuxit upp i Sverige. På basis av våra resultat det går det alltså inte att utesluta att bristande uppdragsvillighet kan vara en förklaring till varför kvinnor är underrepresenterade i svensk politik.⁶ Däremot finner vi föga stöd för tanken att det är bristande uppdragsvillighet bland de som vuxit upp utomlands som förklarar samma grupps underrepresentation i politiken. Detta resultat liknar slutsatsen i en stor enkätstudie som genomfördes i Sverige 2017 (Dancygier m.fl., 2021), och som bland annat visade att utrikesfödda är minst lika intresserade av att bli politiker som inrikesfödda.

Figur 3 Andel inom olika grupper som kan tänka sig att ta ett politiskt uppdrag, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Om du fick möjligheten, skulle du då själv kunna tänka dig att ta ett politiskt uppdrag för att främja de frågor du bryr dig mest om?' Frågan hade fyra svarsalternativ, vilka löd 'Ja, absolut', 'Ja, kanske', 'Nej, troligen inte' och 'Nej, absolut inte'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Välrepresenterade, välkomna och uppdragsvilliga? Några preliminära slutsatser

Vi började med att ställa upp några modeller som syftar till att förklara varför vissa grupper är underrepresenterade. Den första av dessa pekar på betydelsen av bristande kunskap. Det kan t.ex. bli svårt att få bukt med det faktum att kvinnor är underrepresenterade bland politiker, om alltför få vet att problemet existerar. Våra resultat pekar mycket riktigt på att det finns en del brister i medvetenheten om några av de representationsgap som ofta diskuteras av forskare och i media. Denna bristande kunskap återfinns inte minst bland de grupper som är bäst representerade i svensk politik, det vill säga män och de som huvudsakligen vuxit upp i Sverige.

Den andra förklaringsmodell som vi tar upp pekar på betydelsen av exkluderande normer. Vi frågar våra svarande hur välkomna de tror att olika grupper skulle känna sig om de var nyvalda politiker. Om män som huvudsakligen vuxit upp i Sverige är överrepresenterade i politiken, och om människor dessutom har en generell preferens för att interagera med personer från sin egen grupp, är det

rimligt att, som våra svarande gör, förvänta sig att kvinnor och de som vuxit upp någon annanstans ska känna sig något mindre välkomna bland andra politiker.

Den tredje och sista förklaringsmodell som berörs i detta kapitel innebär att tillgången på potentiella kandidater i olika grupper är av avgörande betydelse. Om individer ur vissa grupper av olika skäl är mindre intresserade av att bli politiker skulle detta kunna förklara deras underrepresentation i politiken. Våra resultat visar att kvinnor är något mindre intresserade av att bli politiker än män, något som skulle kunna vara en bidragande orsak till kvinnors underrepresentation. Bristande tillgång på individer som är intresserade av att bli politiker tycks dock inte kunna förklara underrepresentationen av de med utländsk bakgrund. De som vuxit upp utanför Sverige är minst lika intresserade av att bli politiker som de som vuxit upp i Sverige.

Avslutningsvis vill vi understryka att vi i detta kapitel bara har skrapat på ytan. Datamaterialet är alltför begränsat för att dra mer långtgående slutsatser. Det räcker exempelvis inte att, som vi gjort här, visa på en bristande medvetenhet vad gäller vissa grupperns underrepresentation. Man måste också visa om och hur denna bristande medvetenhet påverkar partierna när de sätter ihop sina listor inför val. Det vore också värdefullt att gå vidare med enkätstudier på större urval för att närmare kunna undersöka vilka uppfattningar om representation som finns bland sexuella och religiösa minoriteter i Sverige. Med detta sagt är det vår förhoppning att våra resultat utgör en pusselbit i det viktiga arbetet med att förstå varför vissa grupper är bättre representerade än andra bland politiker i Sverige.

Noter

- ¹ Vårt utrymme här är inte tillräckligt stort för någon genomgång av den omfattande litteratur som kartlägger och försöker förklara olika grupperns representation, men den intresserade kan förhoppningsvis ha nytta av vår referenslista och söka sig vidare därifrån.
- ² Sveriges Radios (2018) undersökning anger andelen ledamöter som själva är födda utanför Sverige, eller vars båda föräldrar är födda utanför Sverige. Andelen riksdagsledamöter som själva är utrikes födda är därmed mindre än 11,5 procent.
- ³ Det enda undantaget är frågan om kvinnors underrepresentation där exakt hälften anser det.
- ⁴ När vi i detta kapitel talar om att en skillnad är statistiskt säkerställd har vi använt oss av en 95-procentig säkerhetsnivå.
- ⁵ Då endast ett litet antal i 2021 års SOM svarat på frågor religiös tillhörighet, och ingen fråga om sexuell läggning ställts, kommer vi inte att kunna belysa hur svaren för individer som ingår i dessa grupper ser ut och om de skiljer sig från de svar som andra grupper ger.

- ⁶ Se t.ex. Iversen och Rosenbluth (2008) för en diskussion om hur bland annat könsroller och ojämnt fördelat ansvar för barn och hushållsarbete kan påverka kvinnors villighet att ta sig en politiska uppdrag negativt.

Referenser

- Bjarnegård, Elin (2013). *Gender, informal institutions and political recruitment: Explaining male dominance in parliamentary representation*. Basingstoke: Palgrave.
- Bloemraad, Irene (2013). Accessing the Corridors of Power: Puzzles and Pathways to Understanding Minority Representation. *West European Politics*, 36(3): 652–670.
- Blomqvist, Paula (2005). *Närvarons politik och det mångetniska Sverige. Om att ta plats i demokratin*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet.
- Brouard, Sylvan & Vincent Tiberj (2015). Yes They Can: An Experimental Approach to the Eligibility of Ethnic Minority Candidates in France. I Karen Bird, Thomas Saalfeld & Andreas M. Wüst (red) *The Political Representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties and Parliaments in Liberal Democracies*. New York: Routledge.
- Currarini, Sergio, Jackson, Matthew O. & Paolo Pin (2009). An economic model of friendship: Homophily, minorities, and segregation. *Econometrica*, 77(4): 1003–1045.
- Dancygier, Rafaela M. (2014). Electoral rules or electoral leverage? Explaining muslim representation in England. *World Politics*, 66(2): 229–263.
- Dancygier, Rafaela M., Lindgren, Karl-Oskar, Oskarsson, Sven & Kåre Vernby (2015). Why are immigrants underrepresented in politics? Evidence from Sweden. *American Political Science Review*, 109(4): 703–724.
- Dancygier, Rafaela, Lindgren, Karl-Oskar, Nyman, Pär & Kåre Vernby (2021). Candidate supply is not a barrier to immigrant representation: a case-control study. *American Journal of Political Science*, 65(3): 683–698.
- Erlingsson, Gissur Ó, Persson, Mikael & Richard Öhrvall (2012). Den motvilligt engagerade altruisten. Om partimedlemskap och partiaktivism. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 114(2): 185–205.
- Eriksson, Lina M. & Kåre Vernby (2021). Welcome to the Party? Ethnicity and the Interaction between Potential Activists and Party Gatekeepers. *The Journal of Politics*, 83(4): 1861–1866.
- Folke, Olle & Johanna Rickne (2016). Electoral competition and gender differences in political careers. *Quarterly Journal of Political Science*, 11(1): 59–102.
- Hobbs, William & Nazita Lajevardi (2019). Effects of Divisive Political Campaigns on the Day-to-Day Segregation of Arab and Muslim Americans. *American Political Science Review* 113(1): 270–276.

- Hughes, Melanie M. (2016). Electoral systems and the legislative representation of Muslim ethnic minority women in the West, 2000–2010. *Parliamentary Affairs*, 69(3): 548–568.
- Iversen, Torben & Frances Rosenbluth (2008). Work and power: The connection between female labor force participation and female political representation. *Annual Review of Political Science*, 11: 479–495.
- Lawless, Jennifer L. & Richard L. Fox (2005). *It takes a candidate: Why women don't run for office*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawless, Jennifer L. & Richard L. Fox (2010). *It still takes a candidate: Why women don't run for office*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Phillips, Anne (1995). *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press.
- Reynolds, Andrew (2013). Representation and rights: The impact of LGBT legislators in comparative perspective. *American Political Science Review*, 107(2): 259–274.
- Ruedin, Didier (2013). *Why Aren't They There? The Political Representation of Women, Ethnic Groups and Issue Positions in Legislatures*. Rowman & Littlefield Publishers/ECPR Press.
- SCB (2019a). *Förtroendevalda i kommuner och regioner 2019*. Demokratistatistisk rapport 26. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB (2019b). *Representation i politiken*. *Statistiksamling*. <https://www.scb.se/hitta-statistik/temaomraden/jamstallldhet/jamn-fordelning-av-makt-och-inflytande/representation-i-politiken/> (Hämtad 2022-05-26).
- Shah, Paru (2014). It Takes a Black Candidate: A Supply-Side Theory of Minority Representation. *Political Research Quarterly*, 67(2): 266–279.
- Sinno, Abdulkader (2009). Muslim Underrepresentation in Western Politics. I Abdulkader Sinno (red) *Muslims in Western Politics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Soininen, Maritta & Nils Etzler (2006). *Partierna nominerar. Exkluderingens mekanismer: etnicitet och representation*. SOU 2006:53. Stockholm: Fritzes.
- Sveriges Radio (2018). Få riksdagsledamöter med utländsk bakgrund. Publicerad 11 oktober 2018. <https://sverigesradio.se/artikel/7062774> (Hämtad 2022-05-26).
- Tolley, Erin (2019). Who you know: Local party presidents and minority candidate emergence. *Electoral Studies*, 58: 70–79.
- Wide, Jessika (2015). Social representativitet i den lokala demokratin: Partierna som politikens grindvakter? I *Låt fler forma framtiden!*. Forskarantologi: Bilaga till betänkande av 2014 års demokratiutredning – delaktighet och jämlikt inflytande. Stockholm: Wolters Kluwer.

IDEOLOGISK IDENTIFIKATION

RICHARD KARLSSON

Sammanfattning

Den svenska parlamentariska situationen har de senaste åren varit under förändring. Förutom partistrategiska och sakpolitiska anledningar till de låsningar som funnits så ligger troligen en förklaring även i partiernas ideologiska grundvärderingar. Det här kapitlet kommer att undersöka dessa grundläggande värderingar bland de svenska väljarna, i form av ideologiska identifikationer. Hur vanligt är det att identifiera sig med olika ideologier och vilka ideologier identifierar väljarna sig med i högst respektive lägst utsträckning? Detta kommer att studeras såväl för befolkningen generellt som för olika befolkningsgrupper. Därefter kommer vi att undersöka huruvida graden av ideologisk identifikation samvarierar med inställningen till ett antal politiska förslag på det vis som vi på förhand kan förvänta oss givet de olika ideologiska grundvärderingarna. Avslutningsvis kommer kapitlet att undersöka hur ideologisk identifikation ser ut bland partiernas partisympatisörer.

Förändringar i det svenska politiska landskapet

Under den gångna mandatperioden har en stor del av de politiska diskussionerna kretsat kring vilka regeringsalternativ som är möjliga och/eller önskade. De två block, bestående av ett socialistiskt och ett borgerligt regeringsalternativ, som under lång tid varit de huvudsakliga alternativen i svensk politik, har alltmer kommit att luckras upp. Detta förändrade landskap har i sin tur inneburit ett ökat behov för de politiska partierna att navigera och kommunicera såväl sin position som sin partigruppstillhörighet.

Som en följd av detta har partiernas företrädare under de senaste åren gjort mer eller mindre tydliga uttalanden om att inte samtala/samarbeta/budgetförhandla/regera med det ena eller det andra partiet. Flera partier har förklarat att alla former av samarbete med Sverigedemokraterna är otänkbart och Januariavtalet innehöll formuleringar som syftade till att Vänsterpartiet inte skulle ges något inflytande över den politiska inriktningen. Centerpartiets förtroenderåd förklarade även i sin framtidsagenda våren 2021 att partiet skulle undvika att ge ytterkantspartier på såväl vänster- som högerkanten något avgörande inflytande. Vid sidan av partistrategiska och sakpolitiska anledningar till att utesluta samarbeten med vissa partier så har argumenten ofta grundat sig i värderingar och ideologi med antagandet att allt för skilda grundvärderingar (ideologier) gör ett samarbete omöjligt och/eller oönskat.

Politiska ideologier

Något förenklat kan sägas att politiska ideologier växte fram då det feodala samhället omvandlades till ett industriellt/kapitalistiskt samhälle. De tre klassiska ideologierna liberalism, konservatism och socialism gav då olika svar på frågan hur det nya samhället skulle se ut och kom därmed också att företräda olika samhällsklasser (Heywood, 2007:16; Denzau & North, 1994; Freedon, 2001). Liberalismen kom att bli företrädare för medelklassens intressen medan konservatismen förde den landägande aristokratins talan och socialismen blev arbetarklassens röst (Heywood, 2007:16). På liknande vis skulle feminism kunna förstås som en ideologi för att värna kvinnors rättigheter medan nationalism (i en svensk kontext) skulle föra svenskföddas talan.

Den förste att använda begreppet ideologi var Antoine Destutt de Tracy som under franska revolutionens dagar använde det för att beteckna den nya vetenskapen om idéer som växte fram (Heywood, 2007:5). Begreppet har sedan dess använts i en lång rad olika betydelser och ingen konsensus har nåtts om hur ideologi ska definieras. Vissa har till och med gått så långt som att kalla ideologi för *”det mest svårångade begreppet inom samhällsvetenskapen”* (McLellan, 1995). En definition som föreslagits är att *”...ideology consists of a set of interconnected beliefs and their associated attitudes, shared and used by members of a group or population...”* (Fine & Sandstrom, 1993; se även Erikson & Tedin, 2003; Feldman, 2013; Jost, Federico & Napier, 2009). En sådan definition av begreppet skulle innebära att ideologisk identifikation samvarierar såväl med grupptillhörighet som med åsikter i sakfrågor.

Den nationella SOM-undersökningen 2021

Under hösten 2021 genomfördes den nationella SOM-undersökningen där en fråga om ideologisk identifikation inkluderades. Formuleringen var ”Hur stämmer följande påståenden in på dig? Jag betraktar mig själv som...” följt av fem ideologiska beteckningar. Det fanns även möjlighet att ange en egen ideologisk beteckning och ange i vilken grad man betraktar sig som det. Svarsalternativen var ”stämmer helt”, ”stämmer delvis”, ”stämmer inte särskilt bra”, ”stämmer inte alls”.

De fem angivna ideologiska beteckningarna var socialist, liberal, konservativ, feminist samt nationalist. Det är också dessa beteckningar som vi kommer att fokusera på i detta kapitel (för liknande analyser för tidigare år se Oleskog Tryggvason, 2021 och Svensson, 2019).

I och med att svarspersonerna inte presenterades med någon definition av ideologierna så innebar det att det var upp till svarspersonerna själva att tolka betydelsen av begreppen.

Ideologisk identifikation i Sverige

För över femtio år sedan hävdade Herbert Tingsten i sin bok *Från idéer till idyll – Den lyckliga demokratin* att samhället hade trätt in i en avideologiserad tid där ideologierna var döda (Tingsten, 1966). Detta startade en debatt om hans påstående var korrekt eller inte. I skaran av kritiker fanns såväl den dåvarande statsministern Tage Erlander som Folkpartiledaren Bertil Ohlin, två personer som i övrigt sällan höll med varandra (Dagens Nyheter, 31 januari 1966).

Den första frågan vi ställer oss är i vilken utsträckning den svenska befolkningen identifierar sig med olika ideologiska beteckningar. Existerar det någon ideologisk identifikation eller är ideologierna döda i väljarnas ögon? För att besvara den frågan undersöker vi styrkan i respondenternas ideologiska identifikationer, det vill säga vilken som är den största utsträckning som de identifierar sig med en ideologi. Resultaten presenteras i tabell 1. Om en respondent anser att minst en av de ideologiska beteckningarna stämmer helt, då är respondentens högsta grad av ideologiska identifikation 'stämmer helt'. Om en respondent däremot inte anser att någon av de namngivna ideologiska beteckningarna stämmer helt, men däremot anser att åtminstone en av dessa stämmer delvis, då är respondentens högsta grad av ideologiska identifikation 'stämmer delvis'. Vi lägger alltså inte i detta skede någon vikt vid vilken ideologisk beteckning det är som svarspersonen identifierar sig med utan bara graden av identifikation.

Tabell 1 Grad av ideologisk identifikation, 2021 (procent)

	Andel
Stämmer inte alls	3
Stämmer inte särskilt bra	3
Stämmer delvis	48
Stämmer helt	46
Total	100
Antal svarande	1 441

Kommentar: Frågan löd "Hur stämmer följande påståenden in på dig? Jag betraktar mig själv som..." följt av fem ideologiska beteckningar samt 'Annat'. De fem ideologiska beteckningarna är socialist, liberal, konservativ, feminist och nationalist. Svarsalternativen var 'stämmer helt', 'stämmer delvis', 'stämmer inte särskilt bra', 'stämmer inte alls'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Det framgår tydligt av tabellen att en klar majoritet identifierar sig med en ideologisk beteckning i någon utsträckning. Hela 94 procent anser att det stämmer delvis eller helt att de betraktar sig som minst en av de fem ideologierna. Gruppen som är av motsatt uppfattning, och som därmed kan kallas ideologiskt oidentifierade personer, är betydligt mindre, endast sex procent uppger att det inte stämmer alls

eller inte stämmer särskilt bra.¹ Nästan varannan person upplever att det stämmer helt att de betraktar sig som en av de nämnda ideologiska beteckningarna. Det tycks därmed klart att de allra flesta har någon ideologisk identifikation, till viss grad, och att en betydande andel dessutom har det till stark grad.

Härnäst kommer vi att titta närmare på vilka ideologier som det är vanligast att identifiera sig med och vilka ideologier som väcker den allra starkaste känslan av identifikation.

Tabell 2 Ideologisk identifikation med fem olika ideologier, 2021 (procent)

År	Socialist	Liberal	Konservativ	Feminist	Nationalist
Stämmer inte alls	26	21	37	18	33
Stämmer inte särskilt bra	18	24	28	16	28
Stämmer delvis	40	47	30	38	31
Stämmer helt	16	8	5	28	8
Total	100	100	100	100	100
Antal svarande	1 384	1 329	1 337	1 359	1 345

Kommentar: Frågan löd 'Hur stämmer följande påståenden in på dig? Jag betraktar mig själv som...' följt av fem ideologiska beteckningar samt 'Annat'. De fem ideologiska beteckningarna är socialist, liberal, konservativ, feminist och nationalist. Svarsalternativen var 'stämmer helt', 'stämmer delvis', 'stämmer inte särskilt bra', 'stämmer inte alls'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Den vanligaste ideologiska etiketten att betrakta sig som, delvis eller helt, är feminist. Även socialist och liberal är relativt vanligt, medan det är något färre som identifierar sig som nationalist och konservativ. Om vi endast fokuserar på andelen som menar att det stämmer helt att de betraktar sig som de ideologiska beteckningarna blir bilden i huvudsak liknande, men givetvis med lägre nivåer.

Ideologisk identifikation och grupptillhörighet

Flera av ideologierna har historiskt haft kopplingar till specifika samhällsklassers intressen och vi kommer därför att undersöka huruvida detta gäller ännu idag. Vi kommer därför att undersöka hur den ideologiska identifikationen skiljer sig åt i olika grupper av befolkningen, både vad gäller grad av identifikation och vilka ideologier som man identifierar sig med. De grupper som kommer att jämföras är kön, åldersgrupp, utbildningsnivå, bostadsort, nuvarande hem, yrkesgrupp samt medborgarskap.

Tabell 3 Ideologisk identifikation bland olika befolkningsgrupper, andel som instämmer helt, 2021 (procent)

	Andel 'stämmer helt' för minst en av ideologierna	Socialist	Liberal	Konservativ	Feminist	Nationalist
Samtliga	46	16	8	5	28	8
Kön						
Män	41	14	9	9	19	11
Kvinnor	50	18	8	3	36	6
Ålder						
16–29 år	58	14	10	3	50	5
30–49 år	48	17	8	2	31	7
50–64 år	43	16	9	6	24	9
65–85 år	43	16	8	9	22	11
Utbildning						
Låg	32	16	3	3	11	13
Medellåg	41	15	5	5	21	12
Medelhög	45	14	8	5	31	8
Hög	55	18	13	7	37	5
Bostadsort						
Ren landsbygd	36	13	6	6	17	11
Mindre tätort	44	20	5	6	24	11
Stad eller större tätort	46	15	9	6	28	8
Stockholm / Göteborg / Malmö	53	17	13	4	39	5
Nuvarande hem						
Arbetarhem	41	20	5	2	22	10
Tjänstemannahem	51	14	11	8	33	8
Företagarhem	42	8	13	7	28	5
Jordbrukarhem	28	7	0	5	13	15
Yrkesgrupp						
Arbetare	42	19	6	3	25	9
Tjänstemän	50	14	10	7	31	8
Företagare	48	15	11	9	28	5
Medborgare						
Sverige	45	15	9	6	28	9
Annat land	46	33	5	4	21	7
Sverige och annat land	53	24	9	2	35	2

Kommentar: Frågan löd 'Hur stämmer följande påståenden in på dig? Jag betraktar mig själv som...' följt av fem ideologiska beteckningar samt 'Annat'. De fem ideologiska beteckningarna är socialist, liberal, konservativ, feminist och nationalist. Svartalternativen var 'stämmer helt', 'stämmer delvis', 'stämmer inte särskilt bra', 'stämmer inte alls'. Antal svarande i yrkesgruppen jordbrukare är allt för få (7) för att kunna redovisas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Då vi inledningsvis fokuserar på hur många som instämmer helt i påståendet att de betraktar sig som minst en av de fem ideologierna kan vi konstatera att det finns skillnader mellan olika grupper vad gäller hur vanligt det är att vara ideologiskt identifierad.

Kvinnor tycks vara något mer benägna att identifiera sig med någon av ideologierna än vad män är. Vidare är det främst personer under 30 år och välutbildade personer som identifierar sig ideologiskt. Dessutom kan man se att detta är vanligare bland boende i Stockholm, Göteborg och Malmö än bland boende i resten av landet. Det är även vanligare att ideologiskt identifiera sig i gruppen tjänstemän och bland personer boende i tjänstemannahem. De grupper där det däremot är särskilt ovanligt att betrakta sig som en anhängare av en ideologi är bland de med lägre utbildning, boende på landsbygden och boende i jordbrukarhem.

Detta visar dock bara hur det ser ut generellt. När vi tittar närmare på vilka ideologer som man identifierar sig med framträder ytterligare skillnader i de olika befolkningsgrupperna.

Socialister, som historiskt haft en koppling till arbetarklassen, tycks också vara vanligare bland personer boende i arbetarhem och som tillhör yrkesgruppen arbetare. Även bland medborgare i ett annat land än Sverige är andelen socialister högre. Desto ovanligare är det att identifiera sig som socialist bland personer boende i företagarhus och jordbrukarhem.

Liberaler, som historiskt kopplats till medelklassen, är vanligare bland boende i företagarhus och tjänstemannahem. Högutbildade och boende i någon av våra tre storstäder är även de särskilt sannolika att identifiera sig som liberala. Däremot är det ovanligt med en liberal identifikation bland de lågutbildade och bland boende i jordbrukarhem.

Konservativ identifikation, som historiskt kopplats till den landägande aristokratin, är vanligare bland män än bland kvinnor och bland de över 65 år. Dessutom något vanligare bland de välutbildade. Däremot är det ovanligare bland personer under 50 år och bland personer med låg utbildningsnivå.

Feminism, som är den vanligaste ideologin att identifiera sig med, är vanligare bland kvinnor än män och bland de under 30 år. Det är även allt vanligare ju högre utbildningsnivå man har. Dessutom är det vanligare bland boende i de större städerna. Däremot är det ovanligare att identifiera sig som feminist bland män, de över 65 år samt de med låg utbildning. Detta gäller även de som bor på landsbygden och de som bor i ett jordbrukarhem.

Nationalist är klart vanligare bland personer som endast har ett medborgarskap, antingen svenskt eller något annat land, än bland personer med flera medborgarskap. Att betrakta sig som nationalist är dessutom vanligare bland män än bland kvinnor och i de högre åldersgrupperna. Dessutom är det vanligare i de lägre utbildningsnivåerna samt bland boende på landsbygden eller i mindre tätorter. Särskilt vanligt är det även bland boende i arbetarhem. Desto ovanligare är det att

identifiera sig som nationalist bland de unga och de välutbildade samt boende i Stockholm/Göteborg/Malmö.

Härnäst kommer vi att lämna gruppstillhörigheter och istället undersöka om, och i så fall hur, inställningen till några sakfrågor samvarierar med ideologisk identifikation.

Ideologisk identifikation och politiska förslag

Det är rimligt att anta att ideologi är kopplat till åsikter i specifika sakfrågor. Det vi kan förvänta oss då är att grad av ideologisk identifikation hänger tätt samman med inställningen till vissa, för ideologin viktiga, sakfrågor.

Då socialismen förespråkar solidaritet och jämlikhet kommer vi att undersöka hur graden av socialistisk identifikation samvarierar med inställningen till förslaget "Minska inkomstskillnaderna i samhället". Vi förväntar oss att de socialistiskt identifierade personerna anser att det är ett bra förslag.

Liberalismen värnar individens frihet och förespråkar ofta marknadslösningar. Förslaget som kommer att jämföras med grad av liberal identifikation är "Bedriva mer av sjukvården i privat regi". Ju starkare liberal övertygelse, desto troligare förväntar vi oss att det är att man anser att det är ett bra politiskt förslag.

Konservatismen betonar traditionens betydelse och ett bevarande av rådande ordning samt kopplas ofta samman med tronen (monarki), altaret (kyrkan) och svärdet (försvarsmakten). Vi kommer därför att jämföra grad av konservativ identifikation med inställningen till förslaget "Minska försvarsutgifterna". Förväntningen är att en starkare grad av konservativ identifikation innebär ett minskat stöd för förslaget.

Feminism hör samman med kritik av patriarkatet och förespråkar jämställdhet mellan könen. Påståendet som förväntas samvariera med feministisk identifikation är "Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män". Ju starkare feministisk övertygelse desto troligare att man anser att ett sådant samhälle är önskvärt.

Nationalism kopplas samman med nationell suveränitet och värnande av det egna landets folk. Det politiska sakförslag som antas samvariera med nationalistisk identifikation är "Ta emot färre flyktingar i Sverige". Det vi väntar oss är att en stark nationalistisk identifikation innebär ett tydligare instämmande i förslaget.

Tabell 4 Grad av ideologisk identifikation och andel med positiv inställning till politiska förslag, 2021 (procent)

Ideologi	Politiskt förslag	Ideologisk identifikation				Antal svarande
		Stämmer inte alls	Stämmer inte särskilt bra	Stämmer delvis	Stämmer helt	
Socialist	Minska inkomstskillnaderna i samhället	46	57	74	86	1 367
Liberal	Bedriva mer av sjukvården i privat regi	10	12	14	24	1 313
Konservativ	Minska försvarsutgifterna	24	14	12	8	1 321
Feminist	Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män	55	69	90	98	1 347
Nationalist	Ta emot färre flyktingar i Sverige	40	54	78	85	1 333

Kommentar: Frågan löd 'Hur stämmer följande påståenden in på dig? Jag betraktar mig själv som...' följt av fem ideologiska beteckningar samt 'Annat'. De fem ideologiska beteckningarna var socialist, liberal, konservativ, feminist och nationalist. Svartalternativen var 'stämmer helt', 'stämmer delvis', 'stämmer inte särskilt bra', 'stämmer inte alls'. Frågeformuleringen om de politiska förslagen löd 'Vilken är din åsikt om följande förslag?' följt av svartalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. I tabellen presenteras den summerade andelen som svarat något av de två svartalternativen 'Ganska bra förslag' och 'Mycket bra förslag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

I tabell 4 kan utläsas att de fem ideologierna samvarierar med de fem utvalda sakfrågeåsikterna på förväntat vis. Ju starkare identifikation som socialist desto mer övertygad om att man bör minska inkomstskillnaderna i samhället. Ju starkare övertygad liberal desto bättre gillar man förslaget om att bedriva mer av sjukvården i privat regi. Att minska på försvarsutgifterna är något som anses vara ett allt sämre förslag ju starkare man identifierar sig som konservativ. Ju starkare identifikation som feminist desto mer övertygad är man om att man bör satsa på ett jämställt samhälle. Ju mer man håller med om att man betraktar sig som nationalist desto bättre tycker man om förslaget att ta emot färre flyktingar i Sverige.

Ideologisk identifikation och partisympati

Efter att ha studerat hur graden av ideologisk identifikation samvarierar med grupptillhörighet och inställning i en rad sakfrågor vänder vi nu blicken mot hur den ideologiska identifikationen ser ut för de åtta riksdagspartiernas sympatisörer.

Tabell 5 Ideologisk identifikation bland partiernas sympatisörer, andel som instämmer helt, 2021 (procent)

	Andel 'Stämmer helt' för minst en av ideologierna	Socialist	Liberal	Konservativ	Feminist	Nationalist
Vänsterpartiet	73	51	4	1	62	4
Socialdemokraterna	48	28	3	1	30	6
Centerpartiet	42	7	18	1	31	0
Liberalerna	70	3	53	3	39	11
Moderaterna	40	0	12	14	17	10
Kristdemokraterna	28	0	2	9	16	5
Miljöpartiet	63	19	15	0	53	2
Sverigedemokraterna	34	3	2	11	10	25

Kommentar: Frågan löd 'Hur stämmer följande påståenden in på dig? Jag betraktar mig själv som...' följt av fem ideologiska beteckningar samt 'Annat'. De fem ideologiska beteckningarna är socialist, liberal, konservativ, feminist och nationalist. Svartalternativen var 'stämmer helt', 'stämmer delvis', 'stämmer inte särskilt bra', 'stämmer inte alls'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Störst andel ideologiskt identifierade partisympatisörer återfinns bland sympatisörer till Vänsterpartiet, följt av Liberalerna och Miljöpartiet. Lägst andel ideologiskt identifierade partisympatisörer har Kristdemokraterna följt av Sverigedemokraterna.

Nästa fråga som vi söker ett svar på är vilka ideologier som de olika partiernas sympatisörer identifierar sig med. Det är mycket tydligt att det finns ett mönster av samvariation mellan ideologisk identifikation och partisynpati. De som starkt identifierar sig som socialister finns framför allt bland sympatisörerna till de tre rödgröna partierna: Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet. Desto ovanligare är det bland Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer.

Liberaler finns framför allt bland sympatisörer till Liberalerna, men även bland Centerpartiets, Miljöpartiets och Moderaternas sympatisörer. De minst liberalt identifierade partisympatisörerna är Kristdemokrater och Sverigedemokrater.

Vanligast att hitta konservativt identifierade personer är det bland Moderaternas och Sverigedemokraternas partisympatisörer, men även bland Kristdemokrater. Däremot finns det knappt några konservativa bland Miljöpartiets, Vänsterpartiets, Socialdemokraternas och Centerpartiets sympatisörer.

Feminist är en ideologisk beteckning som många identifierar sig med och allra vanligast är det bland Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer. Minst vanligt är det bland sympatisörer till Sverigedemokraterna.

Nationalist är något som var fjärde sverigedemokrat identifierar sig som. Däremot är det näst intill obefintligt bland Centerpartiets och Miljöpartiets sympatisörer.

Ideologisk identifikation i Sverige

Avslutningsvis kan vi konstatera att det tycks som att den dödförklaring av de politiska ideologierna som gjorts var förhastad. En överväldigande del av den svenska befolkningen anser att ideologiska beteckningar är något som de, åtminstone i någon utsträckning, betraktar sig som. Något utbrett avståndstagande mot ideologiska beteckningar tycks inte finnas då endast 6 av 100 svarade att de fem beteckningarna inte stämmer alls eller inte stämmer särskilt bra.

Det har också varit tydligt att de ideologiska identifikationerna ser olika ut i olika befolknings-grupper, och dessutom i stora drag följer de förväntningar vi hade givet ideologiernas historia. Ideologier med historiska kopplingar till olika samhällsgrupper hade också större stöd i dessa grupper.

Vidare visade det sig att inställningen till politiska förslag hade ett tydligt samband med ideologisk identifikation, på det vis som vi kunde förvänta oss. De socialistiskt identifierade personerna hyste starkare socialistiska åsikter, de liberalt identifierade personerna instämde i högre utsträckning i de liberala ståndpunkterna, etc. Detta innebär att synen på ideologi som grupper politiska uttryck som tar sig form i politiska sakfrågor tycks få visst stöd.

Avslutningsvis kunde vi konstatera att även de politiska partiernas sympatisörer uppvisar olika, men i hög grad förväntade, mönster av ideologisk identifikation.

Not

¹ Det är viktigt att komma ihåg att ideologiskt oidentifierade i det här sammanhanget endast innebär att man inte betraktar sig som anhängare av någon av de nämnda ideologiska beteckningarna. Däremot är det möjligt att man betraktar sig som anhängare av andra ideologier.

Referenser

- Converse, Philip E. (2006). *The Nature of Belief Systems in Mass Publics (1964). Critical Review, 18.*
- Dagens Nyheter 31 januari 1966. Genom DN Arkivet. <https://arkivet.dn.se/2022-05-13>.
- Denzau, Arthur T. & Douglass North C. (1994). Shared Mental Models: Ideologies and Institutions. *Kyklos. International Review for Social Sciences, 478(1): 3–31.*
- Feldman, Stanely (2013). Political ideology. I Leone Huddy, David O. Sears & Jack S. Levy (red) *The Oxford handbook of political psychology*, 591–626. Oxford University Press.
- Fine, Gary Alan & Kent Sandstrom (1993). Ideology in Action: A Pragmatic Approach to a Contested Concept. *American Sociological Association, 11(1).*
- Freden, Michael (2001). *Reassessing Political Ideologies. The Durability of Dissent.* Routledge.

- Heywood, Andrew (2007). *Political Ideologies – An Introduction*. 4th Edition. Palgrave McMillan.
- Jost, John T., Federico, Christopher M. & Jaime L. Napier (2009). Political Ideology: Its Structure, Functions and Elective Affinities. *Annual Review of Psychology*, 60: 307–37.
- Karlsson, Richard (2021). *Ideologisk identifikation i Sverige*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2021:3. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- McLellan, David (1995). *Ideology*. Second edition. Open University Press.
- Oleskog Tryggvason, Per (2021). Ideologisk identifikation och fragmenterade nyhetspubliker. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Svensson, Richard (2019). Partiernas ideologiska positioner. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och Stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Tingsten, Herbert (1966). *Från idéer till idyll. Den lyckliga demokratien*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- Vincent, Andrew (2010). *Modern Political Ideologies*. Third edition. Wiley-Blackwell.

ÖNSKESTATSMINISTER OCH ÖNSKEREGERING

ELISABETH FALK OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

Regeringsfrågan är central inför svenska val. I en parlamentariskt turbulent tid blir frågan om hur Sverige ska regeras än mer brännande. Frågor om vad som kommer att hända efter valet – hur framtida regeringsunderlag kan se ut och vem som i så fall blir regeringschef – upptar en icke oväsentlig del av medievalrörelsen. Väljarna har små möjligheter att direkt påverka regeringsbildning och val av regeringschef. Men väljarna har förstås önskemål om framtida regeringar som är viktiga i deras egna överväganden om partivalet. I det här kapitlet använder vi data från SOM- och Valundersökningar från perioden 1968–2021 för att analysera svenska folkets önskestatsministrar och önskeregeringar. Resultaten visar bland annat att Socialdemokraternas partiordförande Magdalena Andersson var den mest önskade statsministern under hösten 2021 med 34 procent, vilket är en klart större andel än för Moderaternas partiledare Ulf Kristersson (24 procent). Och de två önskeregeringar som samlade störst andel svenskar bakom sig var båda trepartiregeringar: en S-V-MP-regering (9,4 procent) och en M-KD-SD-regering (9,0 procent).

Svenska val är partival. Någon möjlighet för väljarna att i röstbåset uttrycka några som helst önskemål om regeringens sammansättning eller om regeringschef existerar inte. Vi väljer partier, inte regering. Regeringsbildning sker efter valet, och valet av regeringschef görs indirekt av våra 349 riksdagsledamöter. Så fungerar det i ett parlamentariskt system. Delegeringskedjan är tydlig.

Detta faktum hindrar förstås inte att regeringsfrågan under lång tid har varit en central fråga i svenska valrörelser. Vem tar vem? Vem bildar regering? Vilka partier kommer att ingå i regering och regeringsunderlag? Vad är partiernas första-, andra och tredjehandspreferenser i regeringsfrågan? Vilka partier kommer rösta grönt, gult eller rött när talmannens förslag till statsminister så småningom hamnar på riksdagens bord?

Väljare i parlamentariska system behöver dock ta hänsyn till regeringsfrågan när de röstar. Uppgiften är långt ifrån enkel. Väljaren behöver göra svåra bedömningar baserat på åtminstone tre grundläggande uppgifter. För det första behöver väljarna värdera de koalitionssignaler som partierna sänder under valrörelserna. För det andra behöver väljaren försöka uppskatta sannolikheten för att partier efter valet faktiskt kommer att kunna samarbeta, förhandla, ingå överenskommelser eller bilda regering tillsammans. För det tredje behöver väljarna försöka bilda sig en uppfatt-

ning om hur alla andra tänker rösta, det vill säga hur partiernas styrkeförhållanden kan komma att se ut efter valet, det vill säga vilka partier som vinner och förlorar (Blais m.fl., 2006; Bowler m.fl., 2010; Duch m.fl., 2010). I ett parlamentariskt ovisst läge kan fyraprocentsspärrar och olika partikonstellationers samlade röststöd göra det särskilt svårt att bedöma var tyngdpunkten i den förda regeringspolitiken sannolikt kommer att ligga under nästa mandatperiod.

I ljuset av regeringsfrågans ständiga närvaro i svenska valrörelser och betydelse för väljares strategiska överväganden i samband med valen är väljarnas önskemål om regeringar och regeringschef intressant att studera närmare. Under lång tid har svarande i Valundersökningarnas förvalsstudier fått uttrycka sina önskemål.¹ Mätningarna av önskestatsminister och önskeregering syftar till att uppskatta hur stor andel av väljarna som står bakom olika tänkbara konstellationer av partier. Vi vill mäta legitimiteten i tänkbara regeringsunderlag och om en majoritet av väljarna står bakom den regeringschef som tolereras av en folkvald riksdag.

I det här kapitlet sammanfattar vi några huvudresultat från äldre och nya mätningar av väljarnas önskeregeringar och önskestatsministrar (se Falk & Oscarsson, 2018a; 2018b; Oscarsson & Holmberg, 2016). De tidigaste resultaten är hämtade från Valundersökningen 1968 och den senaste från den nationella SOM-undersökningen under den historiska hösten 2021. Historisk eftersom en kvinna – Socialdemokraternas partiordförande Magdalena Andersson – för första gången valdes till statsminister i Sverige.

Väljarna vill ha Magdalena Andersson som statsminister

Trots faktumet att vi i Sverige inte röstar fram vår blivande regeringschef har respondenter i valundersökningarnas förvalsstudier sedan 1991 och i den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2021 fått möjlighet att uppge vem de vill se som statsminister efter det kommande valet. Hur stor andel har då en uppfattning om vem de vill se som blivande statsminister och vem har de önskat? I tabell 1 gör vi en detaljerad redovisning av resultaten från de tre senaste mätningarna. Av de som besvarade 2017 års SOM-undersökning var det 52 procent som uppgav ett namn. Motsvarande siffra i 2021 års SOM-undersökning var 59 procent. Med andra ord är det över hälften av de som besvarade undersökningen som faktiskt har en uppfattning i frågan. Den största andelen av svaren från SOM-undersökningen 2021 kom in under slutet av september och oktober månad – med andra ord innan Magdalena Andersson formellt hade valts till partiordförande på Socialdemokraternas partikongress som ägde rum i november. Flest omnämmanden fick Magdalena Andersson, som nästan 34 procent angav som deras önskestatsminister. Alltså hade Magdalena, redan innan hon formellt hade valts som ny partiordförande för Socialdemokraterna, blivit den kandidat som över en tredjedel av de svarande namngav som deras önskestatsminister.

Rangordningen i tabellen följer, för de tre första namnen, partiernas stöd baserat på hur det såg ut i SCB:s partisympatiundersökning i november 2021 (SCB,

2021). Däremot hamnar Centerns Annie Lööf på fjärde plats i listan, med tre procentenheters större stöd än V-ledaren Nooshi Dadgostar, medan i partisympatiundersökningen var skillnaden mellan partiernas stöd inom osäkerhetsmarginalen. Sedan Valundersökningen 2018 har Annie Lööf och Sverigedemokraternas Jimmie Åkesson bytt plats i listan över önskeministrar – Jimmie har klättrat upp medan Annies stöd har minskat. Även Moderaternas Ulf Kristerssons stöd har minskat – en nedgång på nästan fem procentenheter – även om han dessförinnan ökade stort i andel omnämningen från mätningen 2017 till 2018. Nooshi Dadgostar får ungefär lika stort stöd som sin föregångare på partiledarposten, Jonas Sjöstedt.

Tabell 1 Svenska folkets önskestatsministrar, 2017, 2018 och 2021 (antal, procent)

Önskestatsminister 2017	Antal svar	Andel	Önskestatsminister 2018	Antal svar	Andel	Önskestatsminister 2021	Antal svar	Andel
1. Stefan Löfven	341	36,1	1. Ulf Kristersson	358	28,9	1. Magdalena Andersson	322	33,8
2. Annie Lööf	172	18,2	2. Stefan Löfven	316	25,5	2. Ulf Kristersson	230	24,1
3. Jimmie Åkesson	87	9,2	3. Annie Lööf	160	12,9	3. Jimmie Åkesson	108	11,3
4. Ulf Kristersson	69	7,3	4. Jimmie Åkesson	120	9,7	4. Annie Lööf	78	8,2
5. Carl Bildt	42	4,4	5. Jonas Sjöstedt	57	4,6	5. Nooshi Dadgostar	47	4,9
6. Jonas Sjöstedt	30	3,2	6. Ebba Busch Thor	21	1,7	6. Ebba Busch	35	3,7
7. Jan Björklund	30	3,2	7. Jan Björklund	19	1,5	7. Stefan Löfven	17	1,8
8. Fredrik Reinfeldt	27	2,9	8. Gudrun Schyman	19	1,5	8. Fredrik Reinfeldt	7	0,7
9. Margot Wallström	25	2,6	9. Margot Wallström	14	1,1	9. Nyamko Sabuni	6	0,6
10. Gudrun Schyman	18	1,9	10. Isabella Lövin	13	1,1	10. Mikael Damberg	5	0,5
11. Ebba Busch Thor	11	1,2	11. Gustav Fridolin	13	1,1	11. Margot Wallström	5	0,5
12. Göran Persson	5	0,5	12. Fredrik Reinfeldt	8	0,7	12. Per Bolund	5	0,5
13. Anders Ygeman	4	0,4	13. Anders Ygeman	6	0,5	13. Göran Persson	4	0,4
14. Birgitta Ohlsson	4	0,4	14. Magdalena Andersson	5	0,4	14. Lena Hallengren	3	0,3
15. Jan Eliasson	3	0,3	15. Carl Bildt	3	0,2	15. Anders Ygeman	3	0,3
16. Mona Sahlin	3	0,3	16. Alice Bah Kuhnke	3	0,2	16. Ulla Andersson	2	0,2
17. Hanif Bali	3	0,3	17. Birgitta Ohlsson	2	0,2	17. Ann Linde	2	0,2
18. Anna Kinberg Batra	3	0,3	18. Barack Obama	1	0,1	18. Thomas Bodström	2	0,2
19. Isabella Lövin	3	0,3	19. Morgan Johansson	1	0,1	19. Elisabeth Svantesson	2	0,2
20. Maria Wetterstrand	3	0,3	20. Mikael Damberg	1	0,1	20. Andreas Norlén	2	0,2

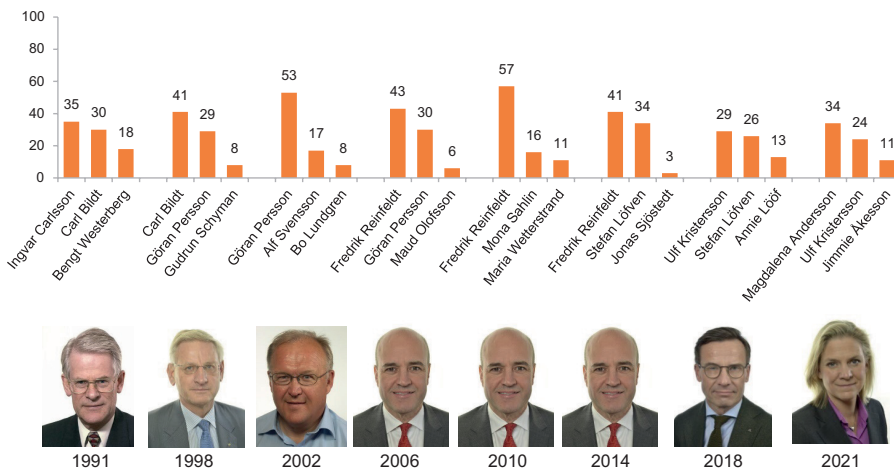
Kommentar: Frågan löd 'Vem skulle du helst vilja ha som statsminister i regeringen efter valet [år]?' . Fritextsvaren kodas enligt kodschema. Endast personer som uppgett ett namn på frågan om önskestatsminister ingår i analysen (946 personer år 2017, 1 445 personer år 2018 och 953 personer år 2021). Namn som inte kunnat identifieras som någon aktiv politiker redovisas inte i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2021 samt den svenska Valundersökningen 2018.

I figur 1 visas de tre politiker som fått störst andel omnämningen per mättillfälle sedan 1991. Fredrik Reinfeldt är den som fått högst andel omnämningen vid ett

mättillfälle – i förvalsstudien inför valet 2010 (57 procent), tätt följt av Göran Persson 2002 (53 procent). Figuren visar också att det bara är dessa två, vid de två specifika mättillfällena, som fått en majoritet av de svarandes stöd. Andelen som nämnde Magdalena Andersson som sin önskestatsminister i SOM-undersökningen hösten 2021 är ungefär på samma nivåer som andelen som nämnde Ingvar Carlsson i förvalsundersökningen 1991.

Figur 1 Svenska folkets topp tre-önskestatsminister, 1991–2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Vem skulle du helst vilja ha som statsminister i regeringen efter valet [år]?' Fritextsvaren kodas enligt kodschemat. Endast personer som uppgett ett namn på frågan om önskestatsminister ingår i analysen. Foton på önskestatsministrar är hämtade från riksdagen.se

Källa: Valundersökningarna 1991–2018 och den nationella SOM-undersökningen 2021.

I tabell 2 listas de fyra politiker som i den nationella SOM-undersökningen 2021 fått flest omnämningar som önskestatsminister och visar hur stödet ser ut i olika befolkningsgrupper. Resultaten visar att stödet för Magdalena Andersson är högst bland äldre personer, där hon har ett stöd på 57 procent, medan motsvarande siffra bland 16–29-åringar är 17 procent. Vad gäller utbildningsnivå, har hon störst stöd bland personer med låg utbildning, där en majoritet önskar henne som statsminister. Inte helt oväntat är stödet lågt för Magdalena Andersson bland personer som identifierar sig till höger, men bland personer något till vänster liksom hos de egna partiets sympatisörer är stödet stort. Den önskestatsminister i tabellen som får störst andel omnämningar av ett annat partis sympatisörer är just Magdalena Andersson, som är omnämnd som önskestatsminister av 44 procent av de svarande som sympatiserar med Miljöpartiet. Det är dock viktigt att notera att antalet som sympatiserar med Miljöpartiet är lågt i svarsunderlaget, vilket medför viss osäker-

het i resultaten. Resultaten visar också att var tredje person som sympatiserar med Vänsterpartiet, har omnämnt S-ledare som deras önskestatsminister. Att många uttrycker önskemål om andra partiers ledare som önskestatsminister visar om inte annat att väljarna låter verklighetsförankra sina önskningar.

Tabell 2 Svenska folkets önskestatsministrar, 2021 (procent)

	Magdalena Andersson	Ulf Kristersson	Jimmie Åkesson	Annie Lööf
Samtliga (n=953)	34	24	11	8
Kön				
Kvinnor (n=465)	38	19	9	9
Män (n=486)	30	29	13	7
Ålder				
16–29 år (n=84)	17	23	13	12
30–49 år (n= 254)	22	22	14	11
50–75 år (n=500)	38	27	10	6
76–85 år (n=115)	57	17	11	6
Utbildning				
Låg (n=125)	53	14	18	6
Medellåg (n=248)	30	27	19	3
Medelhög (n=212)	28	24	11	7
Hög (n=351)	34	26	3	13
Ideologisk identifikation				
Klart till vänster (n=128)	48	0	2	0
Något till vänster (n=245)	71	0	2	5
Varken till vänster eller till höger (n=184)	34	10	15	18
Något till höger (n=249)	6	51	16	12
Klart till höger (n=136)	1	60	25	2
Partisynpat				
Vänsterpartiet (n=111)	34	0	1	1
Socialdemokraterna (n=284)	78	0	1	2
Centerpartiet (n=82)	12	10	1	73
Liberalerna (n=15)	13	20	7	33
Moderaterna (n=208)	3	77	4	3
Kristdemokraterna (n=40)	3	43	0	0
Miljöpartiet (n=36)	44	3	0	0
Sverigedemokraterna (n=142)	5	23	64	0

Kommentar: Frågan löd 'Vem skulle du helst vilja ha som statsminister i regeringen efter valet [år]?' Fritextsvaren kodas enligt kodschema. Endast personer som uppgett ett namn på frågan om önskestatsminister ingår i analysen. Antalet svarande framgår av tabellen. Resultaten har avrundats till heltal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vidare har Moderaternas partiledare Ulf Kristersson större stöd bland män än bland kvinnor – motsatt till hur stödet för Magdalena Andersson ser ut bland kvinnor och män. Något som inte kommer som någon överraskning är det starka stöd Ulf Kristersson har bland personer som står till höger samt bland det egna partiets sympatisörer, följt av sympatisörer till Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Stödet för Jimmie Åkesson är relativt jämnt fördelat bland alla åldersgrupper. Resultaten visar också att han har ett större stöd bland dem med låg utbildningsnivå jämfört bland dem med hög utbildning. Slutligen visar resultaten i tabell 2 att Annie Lööf har något större stöd bland de två yngre åldersgrupperna jämfört med de två äldre åldersgrupperna. På vänster-höger skalan har C-ledaren störst stöd bland personer som säger sig stå varken till vänster eller till höger samt något till höger. Liksom de andra önskestatsministrarna i tabellen har Annie Lööf störst stöd bland partiets egna sympatisörer.

Väljarna önskar sig en blocköverskridande regering

I Valundersökningarna har vi frågat väljare om deras önskeregering ända sedan 1968. Det har historiskt varit relativt okomplicerat att kategorisera önskemålen i fyra huvudkategorier och beräkna andelen som önskar sig a) en socialdemokratisk enpartiregering, b) en koalition av högerpartier, c) en koalition av rödgröna partier och d) en regering med partier hämtade från båda de traditionella blocken i svensk politik. Resultaten presenteras i tabell 3 och visar att andelen som önskar sig en socialdemokratisk enpartiregering (a) har legat ganska stabilt i de mätningar som gjorts under de senaste 10 åren – mellan 2 och 7 procent. Vid jämförelse bakåt sett är stödet för en S-ledd regering däremot väldigt lågt, då motsvarande siffror under 60- och 70-talet låg runt 30 procent. Resultaten visar också att andelen som plockar ihop en alliansledd regering (b) är historiskt låg – från att ha haft sin toppnotering vid valet 2010 (40 procent), till att hösten 2021 vara nere på 9 procent. Stödet för en rödgrön koalition (c), där en önskeregering består av minst två partier av Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet, har varierat något över åren och får stöd av en sjättedel av de svarande i 2021 års SOM-undersökning.

Den typ av önskeregering som får störst stöd av de svarande, och så även har fått vid alla mättillfällen sedan förvalsundersökningen 2014, är en blocköverskridande regering (d). Denna kategori innebär alltså att den svarande har med både partier från det rödgröna och alliansblocket i sin önskeregering. Viktigt att notera är att denna kategori teoretiskt sett kan kamma hem fler kombinationer än de andra kategorierna som redovisas i tabellen. Att en så stor andel av den svenska befolkningen – fyra av tio – önskar sig en blocköverskridande regering, kan bero på flera faktorer. En möjlig förklaring är att de svarande kryssar i alla partier *förutom* de som man verkligen inte vill ha med i en kommande regering. Det skulle också kunna förklaras av att många kommuner i Sverige (49 procent år 2018) har ett blocköverskridande styre och att flera väljare har positiva erfarenheter av det (Falk, 2018:353).

Tabell 3 Svenska folkets önskeregering, 1968–2021 (procent)

År	Social- demokratisk enparti- regering	Borgerlig koalition (C, L, KD, M/ Alliansen)	Rödgrön koalition	Blocköver- skridande regering	Regeringar som inkluderar SD
	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)
VU 1968	36	23	3	25	–
VU 1976	29	21	8	19	–
VU 1979	32	27	8	16	–
VU 1985	32	20	10	14	–
VU 1994	24	16	13	31	–
VU 1998	18	15	15	24	–
VU 2002	23	11	14	22	–
VU 2006	15	29	15	24	–
VU 2010	7	40	23	13	–
VU 2014	4	16	21	26	–
SOM 2017	6	13	10	39	22
VU 2018	2	16	11	37	26
SOM 2021	4	9	16	40	31

Kommentar: Frågan löd 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.' Svartalternativen löd 'V', 'S', 'C', 'L', 'M', 'KD', 'MP', 'SD', 'FI', 'Annat parti [fritextsvar]' samt 'Ingen uppfattning'. I SOM-undersökningen 2021 fanns inte FI med som fast svarsalternativ. Resultaten för 1968–2014 kommer från Valundersökningarnas förvalsstudier. Enbart personer som besvarat den öppna intervjufrågan om önskeregering ingår i procentbasen för åren 1968–2014. Andelen personer som ej besvarat den öppna frågan under dessa år uppgår till mellan 6–18 procent (6 procent 2014). I resultaten från Valundersökningen 2018 och den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2021 är procentbasen de respondenter som svarat på frågan förutom de som uppgett 'Ingen uppfattning'. I kategorin borgerlig regering ingår svar som nämner tre eller fyra olika borgerliga partier. I Rödgrön-koalition ingår svaren S/V, V/S/MP eller S/MP. Blocköverskridande regering innefattar svar där minst något borgerligt parti nämns tillsammans med V, S eller MP. Resultaten summerar inte till 100 procent därför att det även finns svarspersoner utanför socialdemokratin som önskar sig enpartiregeringar bestående av enbart det parti som man röstar på. Dessutom är alla alternativ där FI eller SD nämns i olika regeringskoalitioner, eller ensamma, inte medtagna i analyserna av valundersökningarnas förvalsstudier till och med 2014. Därefter är SD medtagna i analyserna. Antalet svarande i analyserna för 2017 är 3 205 och 1 400 för 2021. I analysen av 2017 och 2021 års data från SOM-undersökningen har vi valt att inte koda bort personer som var yngre än 18 år. Antalet svarande i analyserna för 2018 är 1 445. Resultaten har avrundats till heltal.

Källa: Valundersökningarnas förvalsstudier 1968–2018 samt den nationella SOM undersökningen 2017 och 2021.

De förändrade parlamentariska förutsättningarna försvårar en rimlig jämförelse långt tillbaka i tiden. I tabell 3 har vi därför behövt lägga till en femte kolumn för att också få med Sverigedemokraterna. Vid de tre senaste mätningarna har mellan 22 och 31 procent av svenska folket valt att ta med SD i sin favoritregering, oftast i

kombination med Kristdemokraterna och Moderaterna (se tabell 6). Om vi väljer att räkna med Sverigedemokraterna som ett borgerligt parti i en blocköverskridande regering ökar andelen som önskar sig en blocköverskridande regering något jämfört med blocköverskridande regering utan SD.

I underlaget från SOM-undersökningen 2021 återfinns 164 unika kombinationer av önskeregeringar. De 20 vanligaste önskeregeringarna vid mätstillfällena 2017, 2018 och 2021 redovisas i tabell 4. Den önskeregering som får störst stöd bland de svarande hösten 2021 är en regering ledd av Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet, som får ett stöd på 9,4 procent. Ett konservativt block, bestående av Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna, kammar samtidigt hem ungefär lika stort stöd (9 procent). De två nästkommande regeringsalternativen – L-M-KD-SD och V-S-C-MP – får också ungefär lika stort stöd vardera – drygt 5 procent. En stor förändring i 2021 års undersökning jämfört med 2017 och 2018 är att Alliansen, som vid mätstillfället 2017 och 2018 låg på förstaplats över svenska folkets önskeregering, har halkat ner till en sjätteplats hösten före valet 2022. I förvalsundersökningen 2018 var det 10,9 procent som plockade ihop en Alliansledd regering, medan motsvarande siffra hösten 2021 är 3,8 procent.

Tabell 4 De tjugo vanligaste önskeregeringarna, 2017, 2018 och 2021 (procent)

Vanligaste önskeregering 2017		Vanligaste önskeregering 2018		Vanligaste önskeregering 2021	
1. C-L-M-KD	7,6	1. C-L-M-KD	10,9	1. V-S-MP	9,4
2. S	6,4	2. V-S-MP	6,3	2. M-KD-SD	9,0
3. V-S	4,5	3. M-SD	4,7	3. L-M-KD-SD	5,9
4. C-L-M	3,9	4. M-KD-SD	4,5	4. V-S-C-MP	5,2
5. S-C-L	3,8	5. V-S-MP-FI	3,5	5. S	3,9
6. V-S-MP	3,6	6. C-L-M	3,5	6. C-L-M-KD	3,8
7. V-S-MP-FI	3,2	7. S-C-L	3,2	7. V-S	3,8
8. SD	3,1	8. V-S	3,0	8. V-S-C	3,8
9. KD-SD	3,0	9. SD	2,6	9. L-M-KD	3,2
10. M-KD-SD	2,5	10. L-M-KD-SD	2,3	10. S-C	2,9
11. S-C	2,1	11. S	2,3	11. S-C-MP	2,9
12. C-L-M-KD-SD	1,8	12. S-M	2,3	12. S-MP	2,2
13. S-C-MP	1,7	13. S-C	1,9	13. M-SD	2,1
14. S-MP	1,5	14. V-S-C-MP	1,9	14. S-C-L	1,8
15. M	1,5	15. C-L-M-KD-SD	1,7	15. SD	1,6
16. S-M	1,4	16. S-MP	1,5	16. M-KD	1,4
17. S-SD	1,3	17. S-C-L-MP	1,5	17. S-M	1,4
18. S-C-L-MP	1,3	18. S-C-MP	1,5	18. C-L-M	1,3
19. V-S-FI	1,3	19. M	1,3	19. S-M-SD	1,2
20. V-S-C-L-M-KD-MP	1,3	20. L-M-SD	1,3	20. S-C-M	1,2

Kommentar: Frågan löd 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.'. Antalet svarande på frågan i SOM-undersökningen 2017 är 3 205, i SOM-undersökningen 2021 1 400 och i den svenska valundersökningen 2018 1 445.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2021 samt den svenska Valundersökningen 2018.

Kampen om regeringsmakten är jämn när vi ser till resultaten i SOM-undersökningen 2021, genomförd ett knappt år före valet. Det är rimligt att förvänta sig att olika grupper av befolkningen önskar sig olika utgång av denna batalj. Hur stor andel i olika grupper har då önskat sig något av de två toppalternativen som sin önskeregering? I tabell 5 går det att utläsa att kvinnor i högre utsträckning än män önskar sig en regering bestående av Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet.

Tabell 5 Andel som önskar sig de två vanligaste önskeregeringarna 2021 i olika befolkningsgrupper (procent)

	V-S-MP	M-KD-SD
Samtliga (n=1 400)	9	9
Kön		
Kvinnor (n=668)	12	7
Män (n=729)	6	11
Ålder		
16–29 år (n=135)	10	7
30–49 år (n=380)	11	10
50–75 år (n=730)	9	9
76–85 år (n=155)	7	6
Utbildning		
Låg (n=180)	5	9
Medellåg (n=386)	6	11
Medelhög (n=321)	7	10
Hög (n=494)	15	7
Ideologisk identifikation		
Klart till vänster (n=163)	39	0
Något till vänster (n=349)	16	0
Varken till vänster eller till höger (n=335)	3	8
Något till höger (n=372)	0	14
Klart till höger (n=162)	1	26
Partisynpati		
Vänsterpartiet (n=151)	42	0
Socialdemokraterna (n=393)	13	0
Centerpartiet (n=120)	0	0
Liberalerna (n=39)	0	0
Moderaterna (n=301)	0	13
Kristdemokraterna (n=58)	0	17
Miljöpartiet (n=53)	21	0
Sverigedemokraterna (n=190)	0	36

Kommentar: Frågan löd 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.' Antalet svarande per grupp framgår av tabellen. Resultaten har avrundats till heltal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Ett annat mönster som syns i tabellen är att personer med hög utbildning i högre utsträckning önskar sig en regering bestående av V-S-MP. Vidare visar också resultaten, inte helt oväntat, att personer som identifierar sig med att stå till höger på vänster-höger skalan, i högre utsträckning önskar sig en konservativ regering, bestående av M, KD och SD. Motsvarande mönster syns bland dem som säger sig stå till vänster, där en större andel har kryssat i en V-S-MP-regering.

Vi avslutar analyserna av väljarnas önskeregering inför valet 2022 med att studera strukturen i väljarnas önskningar om vilka partier som de tycker bör ingå i en regering. I tabell 6 visas hur ofta de olika partierna nämns tillsammans med andra partier i en önskeregering. Av tabellen går det att utläsa att Moderaterna och Kristdemokraterna är de två partier som oftast nämns tillsammans i en önskeregering (32 procent), tätt följt av Socialdemokraterna och Vänsterpartiet (31 procent). De två partier som nämns tillsammans i en önskeregering i lägst utsträckning är Sverigedemokraterna och Miljöpartiet (3 procent). De partier som Sverigedemokraterna nämns i högst utsträckning med när väljarna får önska vilka partier som ska ingå i sin önskeregering är Moderaterna (26 procent) och Kristdemokraterna (20 procent). Resultaten i tabellen visar också att partier som står varandra nära ideologiskt ofta nämns tillsammans i de svarandes önskeregering.

Tabell 6 Svenska folkets önskeregeringar 2021: Andel som nämner ett parti ensamt, sammanlagt och tillsammans med andra partier (procent)

Parti i önskeregeringen	...nämns tillsammans med								Nämner partiet ensamt	Nämner Partiet
	V	S	C	L	M	KD	MP	SD		
Vänsterpartiet	–								1	34
Socialdemokraterna	31	–							4	58
Centerpartiet	15	29	–						0	39
Liberalerna	5	12	17	–					0	31
Moderaterna	6	15	18	24	–				1	49
Kristdemokraterna	4	7	11	18	32	–			0	34
Miljöpartiet	21	30	17	8	8	4	–		0	34
Sverigedemokraterna	4	8	5	10	26	20	3	–	2	31

Kommentar: Frågan löd 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.' Procentbasen är de respondenter som svarat på frågan förutom de som uppgett *Ingen uppfattning* (n=1 400). Kombinationer med övriga partier redovisas inte i tabellen. Längst till höger i tabellen visas andelen som nämnt en önskeregering bestående av ett enda parti respektive andelen som nämnt partiet som del av sin önskeregering. Resultaten har avrundats till heltal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Få väljare kommer att bli nöjda

Resultaten i det här kapitlet visar tydligt att Magdalena Andersson är den politiska ledare som flest vill se som Sveriges statsminister efter valet 2022. Hon leder klart före tvåan Ulf Kristersson. Samtidigt har hon inte stöd från någon majoritet av de tillfrågade, utan från en dryg tredjedel. Ännu lägre stöd finns det för de vanligaste önskeregeringarna när vi ber respondenterna plocka ihop sin egen önskeregering. Däremot kan vi se att en blocköverskridande regering, alltså med partier hämtade från båda de traditionella blocken i svensk politik, noterar sin högsta skattning hittills vid mätningen hösten 2021. De två önskeregeringar som hamnar i topp när väljarna önskar – V-S-MP och M-KD-SD – får ungefär lika svagt stöd, runt 9 procent. Det är jämnt i den så kallade regeringsfrågan. Det enda vi med säkerhet kan uttala oss om är att en mycket liten andel väljare kommer få precis den regering som de önskat, oavsett vilken regering som kommer bildas efter valet 2022.

Not

- ¹ Valundersökningarna genomförs av Valforskningsprogrammet och Göteborgs universitet i samarbete med SCB. Mer information om valundersökningarna finns på Valforskningsprogrammets webbsida.

Referenser

- Blais, André, Aldrich, John H., Indridason, Indridi H. & Renan Levine (2006). Do voters vote for government coalitions? Testing Downs' Pessimistic Conclusion. *Party Politics*, 12(6): 691–705.
- Bowler, Shaun, Karp, Jeffrey A. & Todd Donovan (2010). Strategic coalition voting: Evidence from New Zealand. *Electoral Studies*, 29(3): 350–357.
- Duch, Raymond M., May, Jeff & David A. Armstrong (2010). Coalition-directed Voting in Multiparty Democracies. *American Political Science Review*, 104(4): 698–719.
- Falk, Elisabeth & Henrik Oscarsson (2018a). Svenska folkets önskestatsministrar och önskeregeringar 2017. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Falk, Elisabeth & Henrik Oscarsson (2018b). *Väljarnas önskeregeringar 2018*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2018:9. Göteborg: Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet.
- Falk, Elisabeth (2018). Appendix. I Katarina Barrling & Sören Holmberg (red) *Demokratins framtid* (andra upplagan). Stockholm: Sveriges riksdag.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.

SCB (8 december 2021). *Partisimpatier november 2021*. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/demokrati/partisimpatier/partisympti-undersokningen-psu/pong/statistiknyhet/partisimpatier-november-2021/> [hämtad 2022-05-16]

OMGIVEN AV VÄLJARE: VEM ÄR EGENTLIGEN RÖD OCH VEM ÄR EGENTLIGEN BLÅ?

JOHN MAGNUS ROOS OCH ANDERS CARLANDER

Sammanfattning

Lagom till riksdagsvalet 2022 presenterar vi en analys av personlighet och färger – politiska färger. Till skillnad från skönlitterär prosa på området baseras det här kapitlet på beprövade personlighetstest av den så kallade femfaktormodellen, som hittills har stått sig i tid och rum. Resultaten visar att röda personer med hjärtat till vänster har en högre grad av välvillighet, öppenhet och neuroticism, medan blåa personer med hjärtat till höger har en högre grad av extraversion och samvetsgrannhet. Neuroticismen och öppenhet är som högst hos väljare av de mest röda partierna – framför allt Vänsterpartiet, men även Miljöpartiet. När det gäller välvillighet däremot, så är det mittenpartiernas väljare som har högst grad av välvillighet – ett drag som kanske är bra för att sympatisera med både röda och blåa?

Människors personlighet går att mäta. Ideologisk övertygelse likaså. Och av en lyckosam tillfällighet använder både statsvetare och psykologer olika slags färger för att beskriva partitillhörighet respektive personlighetstyper (det sistnämnda är emellertid helt osant). Vi följer i SOM-institutets grundare Sören Holmberg och Lennart Weibulls fotspår och undersöker hur personlighet förhåller sig till politisk övertygelse i Sverige lagom till valåret 2022 (Holmberg, Weibull, & Gunnarsson, 2011). Personlighet består av känslor och tankemönster, som påverkar beteenden – som exempelvis röstning i politiska val. Om vi förstår hur personlighet samvarierar med politisk ideologi och partisympati så förstår vi inte bara mer av vad som kännetecknar röda respektive blå väljare, utan vi får även en ökad förståelse för de utmaningar som de olika partierna står inför, både före valet (exempelvis kommunikation och fokus på valfrågor) och efter valet (exempelvis i bildandet av riksdagskonstellationer). Oavsett parti, så bidrar en personlighetsanalys (eller segmentering) till en ökad förståelse för vilka väljarna är, och därmed hur de kommer att agera utifrån given kommunikation och förd politik. Sedan så vill ju vi, precis som vilka företagare, politiker och forskare som helst, kunna förutse människors agerande – i detta fall hur människor röstar. Syftet med detta kapitel är att beskriva hur ideologisk övertygelse (vänster-högeridentifikation) samt partisympati relaterar till personlighet så som den mäts med den så kallade femfaktormodellen (McCrae & McCrae, 1992). Det är över ett decennium sedan denna analys gjordes av den svenska väljarkåren senast, det är därför hög tid nu. Vad har eventuellt förändrats och hur kan politisk övertygelse förstås genom det

personlighetspsykologiska rastret lagom till riksdagsvalet 2022? Detta gör vi med hjälp av data från de tre senaste nationella SOM-undersökningarna 2019, 2020 och 2021. Det är också första gången på svensk mark som ett mer generellt mätinstrument testas mot partisympati och politisk ideologi

Sentida personlighetsforskare är någorlunda ense om att femfaktormodellen (även kallad "The Big Five") är den bästa modellen för att klassificera människors personlighet (Kajonius & Dåderman, 2020). För högkomstens skull benämns ofta modellen med akronymen OCEAN efter de engelska namnen på de fem faktorerna: Openness, Conscientiousness, Extraversion, Agreeableness och Neuroticism. Den svenska översättningen utgår från Petri Kajonius, enligt DN (2022) en av Sveriges få "personlighetspsykologer": Öppenhet, Samvetsgrannhet, Extraversion, Välvillighet och Neuroticism. I vår framställning har vi valt att kasta om ordningen på faktorerna så att de bildar akronymen "SVENÖ", som för övrigt är namnet på en ö i Blekinges skärgård.

Varje personlighetsfaktor kan beskrivas med två motpoler, med låg respektive hög grad av faktorn. Samvetsgrannhet har polerna lat/mindre planerad och arbetar hårt/målinriktad. Välvillighet har polerna opponerande/antagonistisk och samarbetsvillig/hjälpsam. Extraversion har polerna reserverad/anhedoni och utåtriktad/hedoni. Neuroticism har polerna lugn/stabil och anspänd/orolog. Öppenhet har polerna fantasilös/emotionellt krass och fantasifull/emotionellt inkännande (Costa & McCrae, 1992; Gustavsson m.fl., 2003).¹

Hur fångas den färgsprakande personlighet med endast fem färger?

Precis som färger, där de tre grundfärgerna röd, gul och blå ger upphov till alla andra färger, så utgår femfaktormodellen från att de fem personlighetsfaktorerna (samvetsgrannhet, välvillighet, extraversion, neuroticism och öppenhet) ger upphov till alla mänskliga egenskaper. För att mäta de fem faktorerna använder vi två personlighetstest: BFI-10 och HP5i. BFI-10 är en kortskala av det välkända instrumentet Big Five Inventory (BFI). Eftersom välvillighet inte sällan är svår att fånga med enbart två frågor så beslöt vi att inkludera ytterligare en fråga, i enighet med originalskalan. Respondenten får uppge hur väl varje påstående stämmer in på dem. Respondenten svarar utifrån en femgradig skala som varierar från "stämmer absolut inte" till "stämmer absolut" (Rammstedt & John, 2007). HP5i består till en början av 20 frågor (Gustavsson m.fl., 2003), men det har visat sig att 15 frågor räcker för att fånga de fem faktorerna, tre frågor för respektive faktor. Respondenten får uppge hur väl varje påstående stämmer in på hur personen i allmänhet brukar känna sig. Respondenten svarar utifrån en fyrgradig skala som varierar från "stämmer inte alls" (kodar som 1) till "stämmer helt" (kodar som 4). För respektive faktor beräknas ett medelvärde på de tre påståendena som mäter denna faktor (Holmberg & Weibull, 2010; Gunnarsson, 2014).

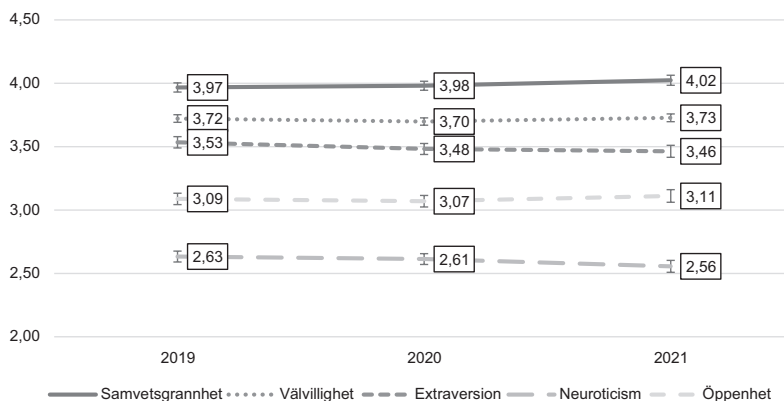
Kortskalor för att mäta personlighet är omtvistat och vi (som doktorer i psykologi med förkärlek till kvantitativ metodik samt civilekonomer från Handelshögskolan

vid Göteborgs universitet) rekommenderar mer noggranna mätningar då sådana är möjliga. I SOM-undersökningarna finns det emellertid inte utrymme för att mäta personlighet på annat sätt än med kortskalor vilket innebär att varje personlighetsdrag skattas med två eller tre frågor i respektive instrument. Om vi jämför BFI-10 och HP5i kan vi konstatera att BFI-10 mäter personligheten i grova penseldrag för att fånga bredden i femfaktormodellen, medan HP5i bättre fångar nyanserna i specifika underliggande facetter kopplade till olika aspekter av hälsa (Gunnarsson, 2014; Gunnarsson m.fl., 2015; Roos m.fl., 2021).

Hur stabil är personligheten över tid?

En av knäckfrågorna inom psykologi är hur stabil personligheten är över tid. Vi pratar dels om stabilitet över en livstid, dels stabilitet över olika situationer. Det övergripande svaret är att personlighet förefaller vara ganska stabilt (Roberts & DelVecchio, 2000; Specht, Egloff & Schmukle, 2011). Vi ser i den nationella SOM-undersökningen att femfaktormodellens komponenter skiljer sig endast på i princip andra decimalen mellan åren 2019, 2020 och 2021 (figur 1).

Figur 1 Femfaktormodellen av personlighet över år, 2019–2021 (medelvärde, 95 procent konfidensintervall)

Kommentar: Femfaktormodellen mäts med 11 frågor. Den övergripande frågeformuleringen löd 'I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på dig? Jag ser mig själv som någon som...' följt av alternativen 'är reserverad' (omvänd E), 'är i allmänhet tillitsfull' (V), 'tenderar att vara lat' (omvänd S), 'är avspänd/hanterar stress väl' (omvänd N), 'har få konstnärliga intressen' (omvänd Ö), 'är utåtriktad, sällskaplig' (E), 'tenderar att hitta fel hos andra' (omvänd V), 'gör ett grundligt jobb' (S), 'blir lätt nervös' (N), 'har livlig fantasi' (Ö), 'har en förlåtande läggning' (V). Modellen skattas med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från 1='Stämmer absolut inte' till 5='Stämmer absolut'. Medelvärdesindex skapas med hjälp av frågorna och ligger till grund för de fem personlighetsfaktorerna Samvetsgrannhet (S), Välvillighet (V), Extraversion (E), Neuroticism (N) och Öppenhet (Ö). Genomsnittligt antal svarande per år är 1 684 (2019), 1 804 (2020), 1 532 (2021).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2021.

Dessa förträffligt raka kurvor ger stöd för hypotesen att personlighet antas vara stabilt i populationen, när allt annat är lika (åtminstone någorlunda) vad beträffar undersökningsmetodiken. Vi finner detta särskilt anmärkningsvärt med tanke på den samhällsliga turbulensen som varit under denna mätperiod till följd av coronapandemin.

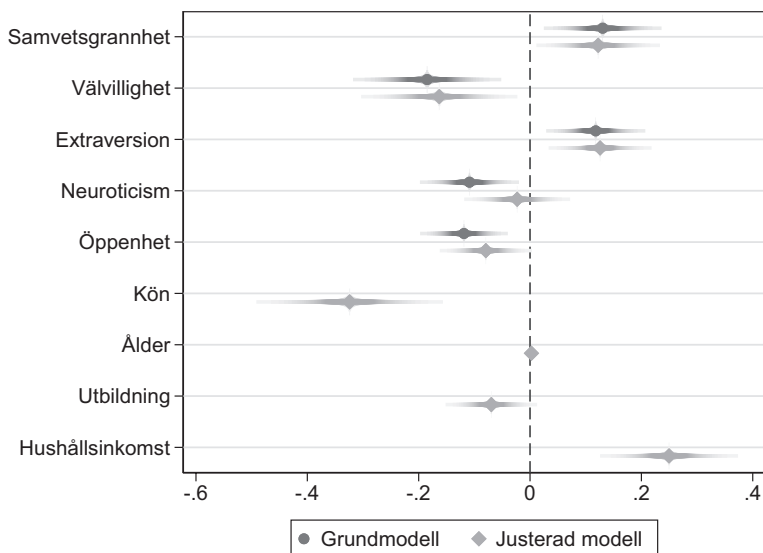
Personlighet från rött till blått

Under en stor del av 1900-talet har kärleksbarnet mellan psykologi och statsvetenskap, ”politisk psykologi”, rönt stora framgångar. Från att analysera politiker utifrån ett psykoanalytiskt perspektiv, maktbegär i form av ”machiavellism”, eller hur de någorlunda medfödda personlighetsegenskaperna interagerar med det omgivande samhällets normer samt världsliga faror och risker i relation till vilken röst som läggs i valurnan (Cichočka & Dhont, 2018).

Från vänster till höger (eller från rött till blått, eller från liberalism till konservatism) är en bipolär skala som använts för kartläggning av politisk ideologi i över 200 år. Skalan utgår från att personer som ligger långt åt vänster föredrar upproriskhet, kaos, flexibilitet, feminism och jämlikhet medan personer som ligger långt åt höger föredrar tradition, konformitet, ordning, stabilitet och hierarki (Jost, Nosek & Gosling, 2008). Och om vi ökar fokallängden på vår lins och fokuserar på hur femfaktormodellen är relaterad till den ideologiska vänster-högerpositionen så finner vi att både Gerber med kollegor (2010) och Holmberg med kollegor (2011) rapporterar liknande resultat från olika sidor av Atlanten. De visar att samvetsgrannhet och extraversion är högre för människor som identifierar sig till höger på det politiska spektrumet och öppenhet och neuroticism är högre för människor som lutar mer åt den röda vänstern. Beträffande den femte faktorn – välvillighet – så finns det även här samstämmig forskning från båda sidor Atlanten på att välvilligheten är högre hos vänster-väljare än höger-väljare (Caprara, m.fl., 2006; Wang, 2016).

I våra resultat från SOM-undersökningen 2021 ser vi ett liknande generellt mönster som i den tidigare forskningen. Det är alltså inga kioskvältare i termer av effektstorlek men i grundmodellen där de fem personlighetsfaktorerna predicerar ideologisk övertygelse finner vi det starkaste sambandet mellan vänster-höger och välvillighet ($b=-0,18$), som tätt följs av samvetsgrannhet (0,13), öppenhet (-0,12), extraversion (0,12) samt neuroticism (-0,11). I den justerade modellen där vi kontrollerar för kön, ålder, utbildning samt hushållsinkomst plattas effekterna till och tar något steg mot nollpunkten där inga effekter finns (figur 2). Den största skillnaden mellan modellerna är att neuroticism inte längre är en signifikant prediktor i den justerade regressionsmodellen ($p = 0,53$). Vi kan också konstatera att personligheten får ge vika för effekterna av främst kön (-0,32) och hushållsinkomst (0,25), vilket med andra ord innebär att kvinnor i högre utsträckning ser sig som vänsterorienterade medan högre hushållsinkomst är starkare förknippat med en högerlutning. Vidare förklarar den justerade modellen ungefär dubbelt så mycket av variationen i ideologisk övertygelse – cirka åtta procent jämfört med fem procent.

Figur 2 Femfaktormodellen (BFI-10) och politisk vänster-högerövertygelse, 2021 (regressionskoefficienter, 95 procent konfidensintervall)

Kommentar: Femfaktormodellen mäts med 11 frågor (se figur 1 för frågeformulering) och skattas med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från 1=’Stämmer absolut inte’ till 5=’Stämmer absolut’. Medelvärdesindex skapas med hjälp av frågorna och ligger till grund för de presenterade personlighetsegenskaperna. Politisk övertygelse mäts med frågan ’Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höggerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?’ och skattas med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från 1=’Klart till vänster’ till 5=’Klart till höger’.

Not: OLS-regression. Grundmodellen (Samvetsgrannhet, Välvillighet, Extraversion, Neuroticism och Öppenhet) förklarar cirka 5 procent av variationen i politisk övertygelse. Den justerade modellen (Samvetsgrannhet, Välvillighet, Extraversion, Neuroticism och Öppenhet justerat för kön (0 = man, 1 = kvinna), ålder (16–85), utbildning (1 = Låg till 4 = Hög) och hushållsinkomst (1 = Max 300’ till 3 = Mer än 800’)) förklarar cirka 8 procent i politisk övertygelse.

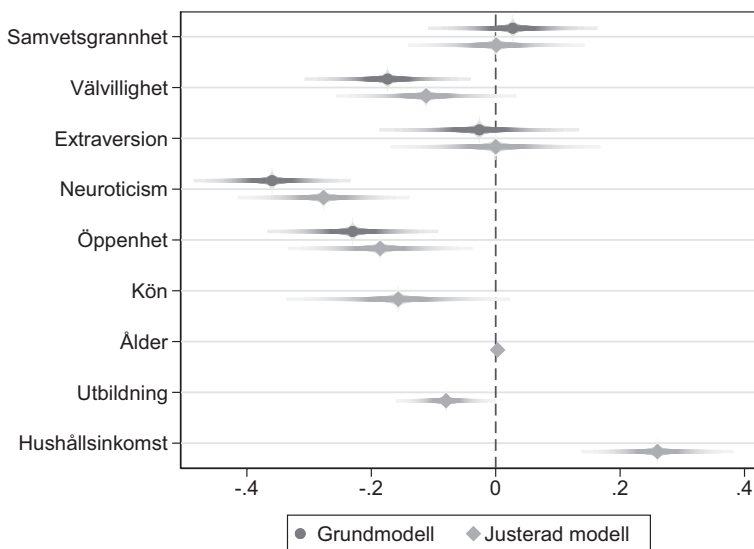
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

För att vidare testa hur den politiska övertygelsen faller ut i en annan femfaktormodell går vi vidare med att testa hur väl HP5i (Gunnarsson m.fl., 2015) kan sägas predicera hur människor placerar sig på den berömda vänster-höggerskalan. Det första vi kan konstatera är att estimaten kring respektive personlighetsegenskap i denna modell verkar ha högre grad av osäkerhet då det är större spridning (större standardfel) i regressionsmodellen (figur 3). Till skillnad från BFI-10 ovan där samtliga personlighetsegenskaper var relaterade till politisk övertygelse så är det för instrumentet HP5i endast neuroticism ($b=-0,36$), öppenhet (0,23) samt välvillighet (0,17) som är av statistisk relevans ($p < 0,05$). När vi bakar in kön, ålder, utbildning och hushållsinkomst blir associationen något svagare bland per-

sonlighetsegenskaperna och det är främst hushållsinkomst som har en signifikant ($p < 0,001$) samvariation (0,26) med att luta mer åt höger än vänster.

Den största anledningen till att resultaten i viss mån pekar åt olika håll är att Hp5i-instrumentet kan sägas mäta facetter av de fem personlighetsegenskaperna. Gustavsson med kollegor (2003) menar att Hp5i mäter samvetsgrannhet med facetten "impulsivitet", välvillighet genom facetten "antagonism", att extraversion mäts med "hedonisk kapacitet", att neuroticism motsvarar "negativ affekt", samt att öppenhet kan mätas genom "alexitymi" (ett finare ord för en slags oförmåga att förstå känslor).

Figur 3 Femfaktormodellen (reducerad HP5i) och politisk övertygelse, 2021 (regressionskoefficienter, 95 procent konfidensintervall)

Kommentar: Femfaktormodellen mäts med 15 frågor. Den övergripande frågan löd 'I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på hur du i allmänhet brukar känna dig?' följt av alternativen 'Jag tycker att livet är fullt av intressanta saker'(E), 'Ibland känner jag mig olustig och obehaglig till mods utan påtaglig anledning'(N), 'Jag är bra på att komma med spydiga kommentarer'(Omvänd V), 'Jag har en tendens att handla på ögonblickets ingivelse utan att tänka mig för så noga'(Omvänd S), 'Jag har lätt för att njuta av livet'(E), 'Jag blir lätt stressad när jag tvingas att skynda mig'(N), 'Om man blir illa behandlad av någon tycker jag i princip att man ska ge igen'(Omvänd V), 'Det händer ofta att jag lite förhastat ger mig in på saker'(Omvänd S), 'Jag tycker ofta att man överdriver känslornas betydelse'(Omvänd Ö), 'Jag känner mig ofta glad och upprymd innan jag ska träffa en god vän'(E), 'Jag spänner mig ofta så hårt att jag blir trött'(N), 'Om någon vill argumentera mot mig drar jag mig inte för att komma med vassa kommentarer'(Omvänd V), 'Jag brukar "tala först och tänka sedan"' (Omvänd S), 'Jag har ofta svårt att förstå vad andra menar när de talar om sina känslor'(Omvänd Ö), 'Jag föredrar att slippa engagera mig i andras problem'(Omvänd Ö). Modellen skattas med hjälp av en fyrgradig skala som sträcker sig från 1='Stämmer helt' till 4='Stämmer inte alls'. Vi har emellertid kodat om respektive fråga så att

1='Stämmer inte alls' och 4='Stämmer helt'. Medelvärdesindex skapas med hjälp av frågorna och ligger till grund för de presenterade personlighetsegenskaperna. Politisk övertygelse mäts med frågan 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' och skattas med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från 1='Klart till vänster' till 5='Klart till höger'.

Not: OLS-regression. Grundmodellen (Samvetsgrannhet (S), Vållighet (V), Extraversion (E), Neuroticism (N), Öppenhet (Ö)) förklarar cirka 6 procent av variationen i politisk övertygelse. Den justerade modellen (Samvetsgrannhet, Vållighet, Extraversion, Neuroticism, Öppenhet justerat för kön (0 = Man, 1 = Kvinna), ålder (16–85), utbildning (1 = Låg till 4 = Hög) och hushållsinkomst (1 = Max 300' till 3 = Mer än 800')) förklarar cirka 8 procent i politisk övertygelse.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Personligheten hos riksdagspartiernas sympatisörer

Oss veterligen finns det inte någon studie som tidigare studerat partisympati och personlighet i Sverige. På andra sidan Atlanten har femfaktormodellen däremot använts för att kartlägga väljarpersonlighet i decennier. Det har exempelvis konstaterats att sympatisörer till Republikanernas partikandidater George W. Bush i presidentvalet 2004 och Mitt Romney i presidentvalet 2012 kännetecknades av hög grad av samvetsgrannhet och extraversion medan sympatisörer till demokraternas partikandidater John Kerry i presidentvalet 2002 och Barack Obama i presidentvalet 2012 kännetecknades av hög grad av vållighet respektive hög grad av neuroticism och öppenhet (Barbaranelli m.fl., 2007; Wang, 2016). Även om olikheter mellan de politiska strukturerna i USA och Sverige försvårar jämförelser, så finns det vetenskapligt stöd för att Demokraterna representerar den röd-liberala färgen, medan Republikanerna representerar den blå-konservativa färgen på vänster-högerspektrumet (Wang, 2016). Utifrån de amerikanska studierna på området förväntade vi oss därför att sympatisörer av partier åt vänster på spektrumet kännetecknas av en högre grad av öppenhet, vållighet och neuroticism, medan sympatisörer av partier åt höger på spektrumet kännetecknas av en högre grad av extraversion och samvetsgrannhet. Föga förvånande så sammanfaller dessa förväntningar med de vi hade på personlighet och politisk vänster-högerposition!

Då vi presenterar personlighet och partisympati inför valåret 2022 i Sverige utgår vi från väljarnas uppfattning om partiernas inplacering på vänster-högerskalan. Ju längre ett parti ligger åt vänster på den vågräta axeln i figur 4, desto mer vänster anser befolkningen att partiet är och vice versa.² På slutet av detta kapitel bifogas en tabell med medelvärden (se Appendix).

Personer som sympatiserar med Vänsterpartiet och Miljöpartiet är enligt det första av våra två personlighetstester (BFI-10) mindre samvetsgranna än övriga, vilket innebär att de i större utsträckning än övriga partisympatisörer anser sig vara lata och mindre benägna att utföra ett grundligt jobb. Impulsivitet som en facett av samvetsgrannhet enligt vårt andra mått (HP5i) visade sig vara orelaterad till partisympati (figur 4).

Personer som sympatiserar med partierna i mitten på vänster-höger-skalan har högst grad av välvillighet, vilket är naturligt då de måhända behöver samarbeta med partier både åt vänster och höger. Antagonism, som en facett av omvänd välvilja, indikerar tydligt att Sverigedemokraternas sympatisörer är mest antagonistiska (figur 4). Om de blir illa behandlade så vill de alltså i större utsträckning än andra ge igen.

Personer som sympatiserar med Vänsterpartiet eller ett annat parti än de åtta riksdagspartierna är mest introverta medan personer som sympatiserar med Liberalerna är mest extroverta (figur 4 samt appendix). Även graden av hedonism, som används som en facett av utåtriktning, är lägst hos Vänsterpartiets sympatisörer och högst hos Liberalernas sympatisörer (figur 4).

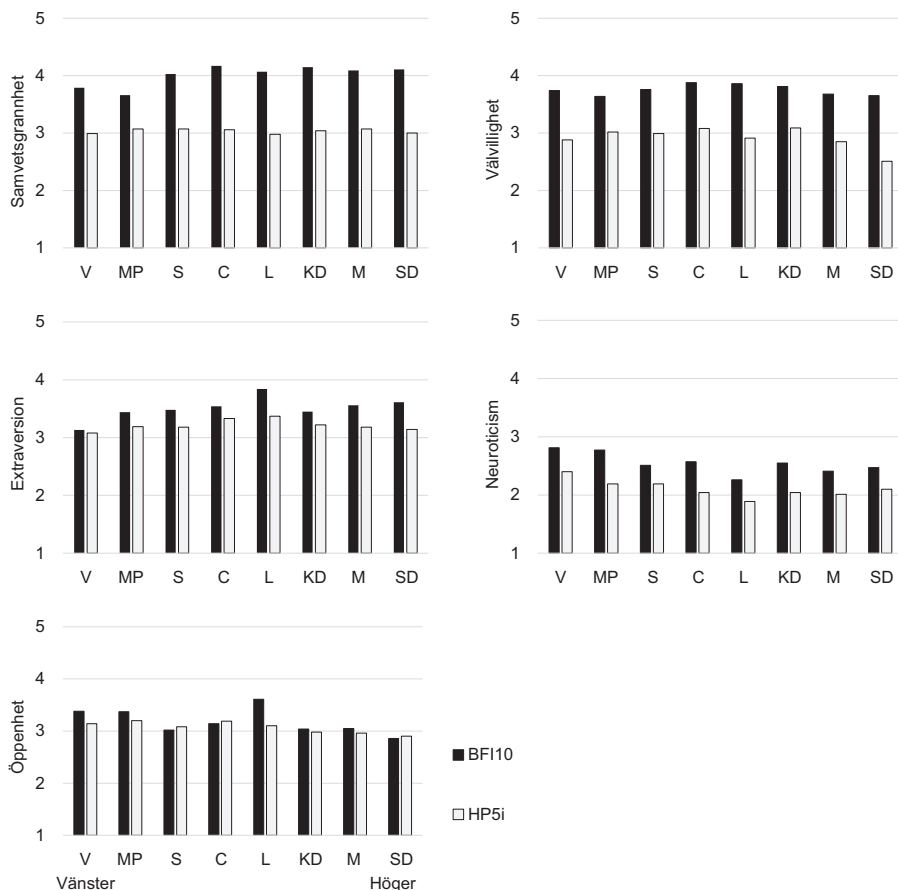
Sympatisörer till de partier som ligger längst till vänster har högst grad av neuroticism. Vänsterpartiets sympatisörer har den högsta graden av neuroticism, följt av Miljöpartiets sympatisörer (figur 4). Det kan innebära att känslor generellt ligger mer nära till hands och att det möjligen finns en predisposition för att vara lite mer orolig.

Personer som sympatiserar med Vänsterpartiet och Miljöpartiet är mer öppna än partisympatisörer överlag, både när det gäller fantasi och inkännande av andra människors emotioner. Beträffande fantasi, som en indikator på generell öppenhet, så uppvisar Liberalernas sympatisörer högst grad av öppenhet.³ Partier som sympatiserar med Sverigedemokraterna, och som enligt den svenska befolkningen ligger längst åt höger, har också som förväntat lägst grad av öppenhet beträffande båda måtten (figur 4).

När blir man röd eller blå?

Arv eller miljö, individ eller omgivning, vad präglar politiska åskådningar mest? Vi har dessvärre inte svaret. Men det finns en slags föreställning om att personlighet i runda slängar kan förklaras med hjälp av gener, det vill säga arv, till ungefär 50 procent (Bouchard & McGue, 2002) och det verkar finnas starkare empiriskt stöd för att personlighetsdragen neuroticism och öppenhet kan förklaras av arv (Power & Pluess, 2015). Eftersom hög grad av neuroticism och öppenhet kännetecknar vänsterposition snarare än högerposition, så tycks alltså det utmärkande i den röda färgen vara mer medfödd. Men om man föds med låg grad av neuroticism och öppenhet så borde det väl i så fall innebära att man föds till högersympatisör? Sambandet mellan arv och miljö respektive individ och omgivning, är som sagt inte enkel. Och det är inte heller syftet med detta kapitel att försöka reda ut detta. Men det är intressant att notera att samvetsgrannhet, som karaktäriserar den blåa politiska färgen, i större utsträckning tycks vara färgad av miljön. I den mätningen av samvetsgrannhet som använts här är det troligt att respondenten utgått från den rådande västerländska uppfattningen, både beträffande i vilken utsträckning personen anser sig vara lat och benägen att utföra ett grundligt arbete. På så vis torde självskattningen av samvetsgrannhet till stor del vara socialt

Figur 4 Femfaktormodellen relaterad till partisympati för de åtta riksdagspartierna i Sverige, 2021 (medelvärdesindex)

Kommentar: BFI-10 mäts med 11 frågor (se figur 1 för frågeformulering) och skattas med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från 1= 'Stämmer absolut inte' till 5= 'Stämmer absolut'. HP5i mäts med 15 frågor (se figur 3 för frågeformulering) och skattas med hjälp av en fyrgradig skala som sträcker sig från 1= 'Stämmer helt' till 4 'Stämmer inte alls'. Ett högt värde på båda skalorna innebär hög grad av personlighetsfaktorn. Medelvärdesindex skapas med hjälp av frågorna och ligger till grund för respektive faktor. Partisympati mäts med frågan 'Vilket parti tycker du bäst om i dag?' och mäts genom svarsalternativen de åtta riksdagspartierna samt ett öppet svar 'Annat parti'. Observera att det råder större osäkerhet kring Liberalerna (n = 39), Kristdemokraterna (n = 55) samt Miljöpartiet (n = 60) på grund av få svar i respektive grupp. Partierna på den vågräta linjen är inplacerade efter väljarnas uppfattning om vänster-högerskalan. BFI10 (mörka staplar) och HP5i (ljusa staplar) är de två personlighetstest som används i denna studie.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

konstruerad. Så, är då särdragat samvetsgrannhet i den blåa politiska färgen mer målad av miljön än genetiken? Återigen, så har vi dessvärre inte svaret, eftersom en individs låga grad av blåa samvetsgrannhet mycket väl kan ha färgats av personens uppväxtmiljö och livserfarenheter, snarare än genetiken. Vi nöjer oss med att konstatera att både rött och blått strömmar i våra genetiska ådror, men att vi även färgas genom livet – exempelvis genom de väljare och partier vi omges av.

Påverkar personlighet vad som läggs i valurnan?

Vad vi kan konstatera utifrån detta kapitel är att personlighet spelar roll för både ideologisk vänster-högerposition och partisympati, oavsett om färg och parti är nedärvda eller socialt konstruerade. Vi kan också konstatera att våra resultat är konsekventa med den tidigare forskningen på området: I takt med att partisympati och ideologisk övertygelse går från rött till blått på spektrumet, så ökar graden av samvetsgrannhet och extraversion medan graden av neuroticism, öppenhet och välvillighet minskar. Än viktigare att konstatera är dock att effekterna av personlighet är alltså relativt små, trots att de alltså tycks stå sig bra över tid och rum. Våra regressionsmodeller indikerar att politisk åskådning måhända till viss del kan förklaras med en kombination av de fem personlighetsegenskaperna i samförstånd med sociodemografiska och socioekonomiska faktorer, och att förklaringsgraden ligger strax under tio procent. Det är inte jättemycket. Men för att citera Holmberg, Weibull och Gunnarsson (2011:132) ”Men det intressant [sic] är att de finns”. Detta innebär emellertid att politisk åskådning till största delen förklaras av *andra* saker som vi *inte* har med i vår modell utöver det som vi forskare brukar anse som slumpmässigt brus.

När det gäller att utifrån personligheten predicera vilket parti som hamnar i valurnan så är resultatet ganska förväntat utifrån respondentens politiska åskådning (vänster-höger) och befolkningens inplacering av partierna på den röd-blåa skalan. Med andra ord så kommer de röda lapparna i urnan från väljare som är överrepresenterade av hög grad av neuroticism och öppenhet, medan de blå lapparna kommer från väljare som är överrepresenterade av samvetsgrannhet och extraversion. De som har en lapp på något parti i mitten av det röd-blåa spektrumet är överrepresenterade av hög grad av välvillighet. Tack och lov, eftersom detta drag kan vara behövt när kohandeln över den röd-blåa gränsen drar i gång efter valet – oavsett resultat. Med tanke på det politiska läget i Sverige 2022 skulle vi vilja hävda att detta fynd – att sympatisörer till partier i mitten av vänster-högskalan är mest välvilliga – är kapitlets mest intressanta bidrag. Detta innebär att dessa väljare mer än andra är villiga att samarbeta med andra. Detta gör det så klart enklare för de olika mittpartierna att vinna väljarnas stöd i förhandlingar och partikonstellationer efter valet. Partierna har däremot en större utmaning beträffande de väljare som har en stark politisk åskådning, oavsett om den lutar åt rött eller

blått. Personligheten hos väljarna indikerar vad politiker behöver ta hänsyn till och understryker något självklart – att alla partier inte består av identiska individer. Utifrån den personlighetsanalys som presenterats här är det också möjligt att förstå varför Sverigedemokraterna växte sig starka då de övriga riksdagspartierna inte ville samarbeta med dem. Partiet består av väljare som har en högre grad av antagonism (som mått på negativ välvillighet). Detta innebär att de mer än andra vill ge igen om de blir illa behandlade. För att förstå hur den typiska Sverigedemokraten upplevde detta räcker det alltså inte för den genomsnittlige väljare att utgå från sig själv – hen behöver alltså utgå från en person med lägre grad av välvillighet.

Att sympatisörer till partier i mitten av vänster-högerskalan är mest välvilliga är dock i kontrast med vår första analys rörande personlighet och ideologisk vänster-högerposition. I denna analys fann vi, precis som den internationella forskningen, att välvilligheten ökar i takt med vänsterlutningen. Vår slutsats är därför att många sympatisörer från de partier som svenska folket placerar i mitten av vänster-högerskalan, själva identifierar sig med en vänsterideologi. Och än viktigare, att denna grupp – vänsterideologer som sympatiserar med mittenpartier, är överrepresenterad av väljare med hög grad av välvillighet. Det tycks alltså vara så, att självbilden av hög grad av välvillighet, som många svenskar uppenbarligen har (Bartram, 2013), är oförenlig med att placera ut sig själv åt höger.

Liberalerna, trots sitt ringa antal bland undersökningens respondenter, är särskilt intressanta att studera. Deras sympatisörer har en utmärkande hög grad av öppenhet, men i övrigt vad som kan förväntas från högersympatisör i form av hög samvetsgrannhet, hög extraversion samt låg neuroticism. Utifrån femfaktormodellen skulle en sympatisör av Liberalerna därför kunna beskrivas som en öppen högersympatisör, och utifrån en sådan beskrivning är ju frågan om ideologisk vänster-högerposition är passande i relation till personlighet?⁴

Våra slutsatser är framförallt baserade på det mer generella personlighetstestet (BFI-10), som mäter personlighetsfaktorerna brett. Detta test är mer i linje med de test som använts i den internationella forskningen, vilket givetvis kan förklara varför våra resultat är mer kongruenta med denna forskning än den tidigare mätningen i Sverige. Om vi däremot utgår från vårt andra test (HP5i), som redan använts i Sverige för att analysera personlighet och ideologisk vänster-högerposition (Holmberg, Weibull & Gunnarsson, 2011), så kan vi fortfarande dra liknande slutsatser om de utmärkande dragen hos de röda väljarna – att de karaktäriseras av hög grad av välvillighet, neuroticism och öppenhet. Däremot kan vi inte dra några statistiskt säkerställda slutsatser om de drag som vanligtvis karaktäriserar de blåa väljarna – samvetsgrannhet och extraversion. Inkongruensen mellan de två testen, samt det faktum att personligheten var mer utmärkande för partisympati hos vänsterpartier i den första mätningen, medför att vi vågar dra säkrare slutsatser om hur personlighet påverkar partisympati hos vänsterpartierna V och MP än i befolkningen som helhet.

Vem vinner valet?

Den roll som personlighet spelar verkar på ytan vara liten. Samtidigt måste det erkännas att mycket av den data och kunskap vi har om personlighet kan ses som bristfällig. Ett tankeexperiment gör gällande att en person föds med en uppsättning egenskaper och hur dessa egenskaper tas emot i en viss omgivning kommer, så att säga, interagera med personen och då är frågan om det är ett liv av erfarenheter eller de inneboende tendenserna som väger tyngst vid valurnan? Det är en fråga som kräver mer invasiva mätmetoder där vi följer personer genom livet och registrerar mer data än enkätsvar vid ett tillfälle.

Men hur går det i riksdagsvalet i höst, då? Att svenska folket blivit mindre extroverta och mer öppna talar för ett rött valresultat. Men att de samtidigt också har blivit mer samvetsgranna och mindre neurotiska talar för ett blått valresultat (figur 1). Så, någon tydlig spåkula har vi dessvärre inte att tillgå utifrån de analyser vi genomfört. Vi kan dock mer vetenskapligt konstatera att personlighetsdragen under de senaste åren varit mycket stabila i den svenska befolkningen, vilket innebär att det måste vara något annat – alltså utöver personlighet – som påverkar hur människorna röstar. Till största delen i alla fall.

Epilog

Trots resultatens samstämmighet med den internationella forskningen så är John Magnus Roos inte helt övertygad om personlighetens betydelse för rösten i valurnan. Låt oss göra ett enkelt test tänker han. Han påkallar sin frus uppmärksamhet i vardagsrummet denna Långfredag, som för övrigt inte är en helgdag i IJburg, Amsterdam, Nederländerna, där denna akt utspelar sig:

- Vivian, jag vet inte vilket parti du röstar på. (JMR)
- Ok, so what? (Vivian)
- Jag vet att du är välvillig, introvert, neurotisk och öppen. Det talar för ett vänster-parti. (JMR)
- Ok, och? (Vivian)
- Men samtidigt så prioriterar du effektivitet och att saker skall gå smidigt i samhället, du har hög grad av samvetsgrannhet (min fru vet vid det här laget vad samvetsgrannhet betyder!). (JMR)
- Okej (Vivian)
- Så du har svårt att bestämma dig för vart du ligger på vänster-högerskalan, eller hur? Hög grad av välvillighet, neuroticism och öppenhet, och låg grad av extraversion, talar för ett vänster-parti, men samtidigt så tycker du inte att dessa partier är tillräckligt effektiva för att du skall lägga din röst på dem. Du har helt enkelt svårt att bestämma dig. (JMR)
- Ja, det stämmer. Hur visste du det? (Vivian).

APPENDIX

Tabell i Personlighet och partisympati, 2021 (medelvärden)

Test	Faktor	V	MP	S	C	L	KD	M	SD	Annat	Totalt
BFI10	S	3,79	3,66	4,03	4,17	4,07	4,15	4,09	4,11	3,90	4,02
	V	3,74	3,64	3,76	3,88	3,86	3,81	3,68	3,65	3,63	3,73
	E	3,13	3,44	3,48	3,54	3,84	3,45	3,56	3,61	3,07	3,47
	N	2,81	2,77	2,51	2,57	2,26	2,55	2,41	2,47	2,66	2,54
	Ö	3,38	3,37	3,02	3,14	3,61	3,04	3,05	2,86	3,59	3,12
HP5i	S	2,99	3,07	3,07	3,06	2,98	3,04	3,07	3,00	2,87	3,04
	V	2,88	3,02	2,99	3,08	2,91	3,09	2,85	2,51	2,73	2,88
	E	3,08	3,19	3,18	3,33	3,37	3,22	3,18	3,14	3,20	3,19
	N	2,40	2,19	2,19	2,04	1,89	2,04	2,01	2,10	2,26	2,14
	Ö	3,14	3,20	3,08	3,19	3,10	2,98	2,96	2,90	2,73	3,03

Kommentar: S = Samvetsgrannhet, V = Vållighet, E = Extraversion, N = Neuroticism, Ö = Öppenhet.

BFI-10 mäts med 11 frågor (se figur 1) och skattas med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från 1='Stämmer absolut inte' till 5='Stämmer absolut'. HP5i mäts med 15 frågor (t.ex. 'Jag är bra på att komma med spydiga kommentarer', se vidare figur 3) och skattas med hjälp av en fyrgradig skala som sträcker sig från 1='Stämmer helt' till 4='Stämmer inte alls'. Ett högt värde på båda skalorna innebär hög grad av personlighetsfaktorn. Medelvärdesindex skapas med hjälp av frågorna och ligger till grund för faktorn. Partisympati mäts med frågan 'Vilket parti tycker du bäst om i dag?' och mäts genom svarsalternativen de åtta riksdagspartierna samt ett öppet svar 'Annat parti'. Skillnader i medelvärden mellan de åtta riksdagspartierna är statistiskt säkerställda ($p < 0,05$) för alla personlighetsfaktorer förutom S i HP5i. Bonferroni post hoc test visar att V och MP framför allt är de partier som skiljer ut sig. Observera att det råder större osäkerhet kring Liberalerna ($n = 39$), Kristdemokraterna ($n = 55$) samt Miljöpartiet ($n = 60$) på grund av få svar i respektive grupp.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Noter

- ¹ I våra mätningar använder vi två personlighetstest BFI-10 respektive HP5i. Adjektivet till vänster om snedstreck är relaterat till BFI-10, medan adjektivet till höger om snedstreck är relaterat till HP5i. Detta gäller för samtliga fem faktorer. BFI-10 är mer generellt för faktorn medan HP5i utgör en hälsorelaterad facett inom faktorn.
- ² I SOM-undersökningen 2021 användes en 11-gradig skala för att fånga vänster-högerdimensionen i populationen. Frågan lød 'I politiken talar man ibland om vänster och höger. Var skulle du placera partierna på en skala mellan 0 och 10 där 0 står för långt till vänster och 10 står för långt till höger?'. Resultaten föll ut enligt följande: V = 1,1; MP = 3,2; S = 3,4; C = 5,2; L = 6,3; KD = 7,6; M = 8,3; SD = 8,4.

- ³ Att Liberalerna i Sverige anses vara ett högerparti, medan Demokraterna i USA (det parti som representerar den liberala politiska åskådningen) är ett vänsterparti, understryker svårigheten att jämföra mätningar av personlighet och partisympati mellan Sverige och USA. Utifrån namnet "Liberalerna" kan dock konstateras att partiets sympatisörer precis som de liberalistiska väljarna i USA kännetecknas av hög grad av öppenhet. Med tanke på vart det svenska folket placerar in Liberalerna på vänster-högerskalan och att vänster-högerskalan utgår från att vänsterposition representerar liberalism medan högerposition representerar konservatism, så kan man fundera på om det är Liberalernas namn som vilselett väljarna och på så vis attraherar väljare med hög grad av öppenhet – ett drag som är överrepresenterat hos väljare med ideologisk vänsterposition? Eller är det kanske så att vänster-högerskalan inte lämpar sig för att beskriva samtliga riksdagspartier i dagens Sverige?
- ⁴ Det är inte bara i relation till personlighet som vänster-högerskalan har ifrågasatts. Överlag har den ansetts vara otillräcklig för att beskriva komplexiteten i det politiska landskap som vuxit fram i Sverige (se exempelvis Oscarsson, 2017; Svensson, 2018).

Referenser

- Barbaranelli, Claudio, Caprara, Gian V., Vecchione, Michele & Chris R. Fraley (2007). Voters' personality traits in presidential elections. *Personality and Individual Differences*, 42(7): 1199–1208.
- Bartram, Dave (2013). Scalar Equivalence of OPQ32: Big Five Profiles of 31 Countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(1): 61–83.
- Bouchard, Thomas J. & Matt McGue (2002). Genetic and environmental influences on human psychological differences. *Journal of Neurobiology*, 54(1): 4–45.
- Cichocka, Aleksandra & Kristof Dhont (2018). The personality bases of political ideology and behavior. I Virgil Zeigler-Hill & Todd K. Shackelford (red) *The SAGE handbook of personality and individual differences: Applications of personality and individual differences* (s. 323–352). Sage Reference.
- Costa, Paul T. & Robert R. McCrae. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) manual. Odessa, Florida: Psychological Assessment Resources.
- Gerber, Alan S., Huber, Gregory A., Doherty, David, Downing, Conor M. & Shange E. Ha (2010). Personality and political attitudes: Relationships across issue domains and political contexts. *American Political Science Review*, 104(1): 111–133.
- Jost, John T., Nosek, Brian A. & Samuel D. Gosling (2008). Ideology: Its Resurgence in Social, Personality, and Political Psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 3(2): 126–136.
- Gunnarsson, Mattias (2014). Utvärdering av SOMs Personlighetsinstrument. Göteborg: SOM-institutet vid Götebogs universitet.

- Gunnarsson, Mattias, Gustavsson, Petter, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2015). Statistical Evaluation of Six Short Five Factor Model Personality Measures Aiming for Potential Inclusion in the SOM Institute's National Surveys. SOM-Rapport nr 2015:27. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Gustavsson, Petter, Jönsson, Erik G., Linder, Jürgen & Robert M. Weinryb (2003). The HP5 inventory: definition and assessment of five health-relevant personality traits from a five-factor model perspective. *Personality and Individual Differences*, 35(1): 69–89.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2010). Människans fem personlighetsegenskaper. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Mattias Gunnarsson (2011). Personlighet och ideologisk vänster-högerposition. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kajonius, Petri J. & Anna M. Däderman (2020). *Vem är du? Den moderna forskningen om Big Five*. Stockholm: Fri tanke.
- Oscarsson, Henrik (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Power, Robert A. & Michael Pluess (2015). Heritability estimates of the Big Five personality traits based on common genetic variants. *Translational Psychiatry*, 5: e604.
- Rammstedt, Beatrice & Oliver P. John (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*, 41(1): 203–212.
- Roberts, Brent W. & Wendy F. DelVecchio (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: a quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126(1): 3–25.
- Roos, John Magnus, Sprei, Frances & Ulrika Holmberg (2020). Sociodemography, geography, and personality as determinants of car driving and user of public transportation. *Behavioral sciences*, 10(6): 93. <https://doi.org/10.3390/bs10060093>
- Specht, Jule, Egloff, Boris & Stefan C. Schmukle (2011). Stability and change of personality across the life course: The impact of age and major life events on mean-level and rank-order stability of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(4): 862–882.
- Svensson, Richard (2019). Partiernas ideologiska positioner. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wang, Ching-Hsing (2016). Personality traits, political attitudes and vote choice: Evidence from the United States. *Electoral Studies*, 44: 26–34.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2021¹

MARCUS WEISSENBILDER

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2021 är den trettiosjunde sedan starten 1986². Undersökningen utförs främst genom postala enkäter men sedan 10 år tillbaka ges respondenterna möjligheten att svara via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. Den nationella SOM-undersökningen 2021 bestod av sju formulär och skickades ut till ett urval om totalt 24 500 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige i åldrarna 16–85. Nettosvarsfrekvensen i undersökningen var 48 procent och svaren samlades in under hösten 2021.

SOM-institutet vid Göteborgs Universitet genomför sedan 1986 varje år en nationell enkätundersökning i syfte att belysa svensk opinionsbildning av vanor, beteenden, åsikter och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet är en centrumbildning vid Göteborgs universitet och har sin bakgrund i ett samarbete mellan forskare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner, men framför allt från olika delar inom samhällsvetenskapen. Samverkan sker även med parter utanför akademien i form av myndigheter och organisationer. År 2021 inkluderade det exempelvis Säpo, Statskontoret och Statistiska centralbyrån.

Urval

Vilka som får möjlighet att delta i SOM-undersökningen slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet bildar ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. I undersökningen 2021 omfattade urvalet totalt 24 500 personer. Urvalstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär, vilket redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg 1986–2021

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	23	"	Endast sv.	"
1989	"	"	20	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	21	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	25	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	23	2 800	"	"
1998	"	2	23	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	23	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	22	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	22	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	22	6 000	"	"
2009–2011	"	3	20	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	17	12 000	"	"
2013	"	5	17 ⁴	17 000	"	"
2014	"	4	16	13 600	"	"
2015	"	5	14	17 000	"	"
2016–2017	"	6	12	20 400	"	"
2018–2019	"	6	12	21 000	"	"
2020	"	6	12	22 500	"	"
2021	"	7	12	24 500	"	"

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson, 2007). ⁴Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2021.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades upp i sju grupper till vilka olika formulär av den nationella SOM-undersökningen 2021 skickades. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar utformades de sju formulären i A4-format. Formulären bestod av 12 sidor med frågor. Ett stort antal frågor ställs i alla formulär medan en del projektspecifika frågor ställs i ett eller några formulär. De projektspecifika frågor utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor är fritextfrågor där respondenten fritt får möjlighet

att skriva ut sitt svar. Dessa frågor rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsfrågor/problem de tycker är viktigast i Sverige idag och vilket yrke de har/har haft. Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp biträdande forskare³ på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2021 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ner på SOM-institutets webbsida (www.gu.se/som-institutet).⁴

Fältarbete

Datainsamlingen för de sju formulären genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Fältarbetet för 2021 års SOM-undersökning följde i stora drag samma upplägg som tidigare år.⁵ Utskick och insamling av enkäter utförs av ett fristående fältföretag⁶ i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen såsom tryck, distribution och skanning, utskick av SMS, samt för programmering och insamling av de digitala enkäterna. SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter.

Datainsamlingsarbetet startade på hösten och pågick till slutet av december 2021. Arbetet inleddes den 13 september med utskick av ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Ett experiment genomfördes dock, som beskrivs mer utförligt i årets metodrapport, där hälften av urvalet enbart fick möjlighet att svara på internet vid första utskicket. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev och SMS. Inloggningsuppgifter, QR-kod och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick inklusive påminnelser. De utvalda respondenterna kunde när som helst under fältperioden avböja sin medverkan genom att ta kontakt med SOM-institutet varpå påminnelserna upphörde. Sedan 2019 genomförs inga telefonpåminnelser. Anledningen är att telefonpåminnelserna i SOM-undersökningarna har visat sig ge starkast effekt på de äldre respondenterna, en grupp som redan är överrepresenterad. På så sätt bidrog de till ytterligare åldersskewheter, med en enbart marginell höjning av svarsfrekvens (Arkhed, 2018).

Fältperioden för den nationella SOM-undersökningen 2021 var lika lång som föregående år (100 dagar), vilket är lika många dagar som för år 2017 och 2018. Undersökningen stängde den 30 december, men enkäter som inkom strax därefter mottogs inkluderades också i den slutgiltiga datafilen.

Under fältperioden skickades varje vecka ett tackbrev till de respondenter som svarat under den veckan som gått. Tackbrevet innehöll en belöning i form av en trisslott, alternativt ett go-Gift presentkort (värde 50 kr) till de som var 17 år eller yngre när fältarbetet inleddes. Belöningarna till respondenter som besvarat enkäten

infördes mot bakgrund av resultat av 2016 års metodexperiment, då effekten av incitament testades i SOM-undersökningen i Väst och i Göteborg. I experimentet framkom att incitament i form av trisslotter hade positiv effekt på nettosvarsfrekvensen, ungefär 4–6 procentenheter, utan att försämra datakvaliteten (Arkhede, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). Från och med 2017 års SOM-undersökningar erbjuds därför denna belöning till samtliga svarande (med undantag för personer som var 17 år eller yngre när fältarbetet inleddes som istället får en annan belöning motsvarande 50 kr).

Fältarbetet 2021 avslutades med att fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering 7 januari 2022. Den sista registrerade enkäten inkom 4 januari. Vid datavalideringsprocessens slut oidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. De fysiska enkäter som kommit in förstördes i enlighet med bestämmelser om sekretessavfall. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramen för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2021

13 september	Utskick av aviseringsvykort
20 september	Utskick 1 av enkät, följebrev, informationsbroschyr, information på nio språk, svarskuvert och penna. Möjligheten att svara på webben introduceras.
29 september	Utskick av tack-/påminnelsevykort (med omslutande kuvert).
7 oktober	Utskick av påminnelse- SMS 1 .
14 oktober	Utskick 2 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
26 oktober	Utskick av påminnelse- SMS 2 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
4 november	Utskick 3 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
11 november	Utskick av påminnelse- SMS 3 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
18 november	Utskick 4 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
25 november	Utskick av påminnelse- SMS 4 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
6 december	Utskick 5 av enkät, följebrev, svarskuvert och bortfallsenkät till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
30 december	Fältstopp

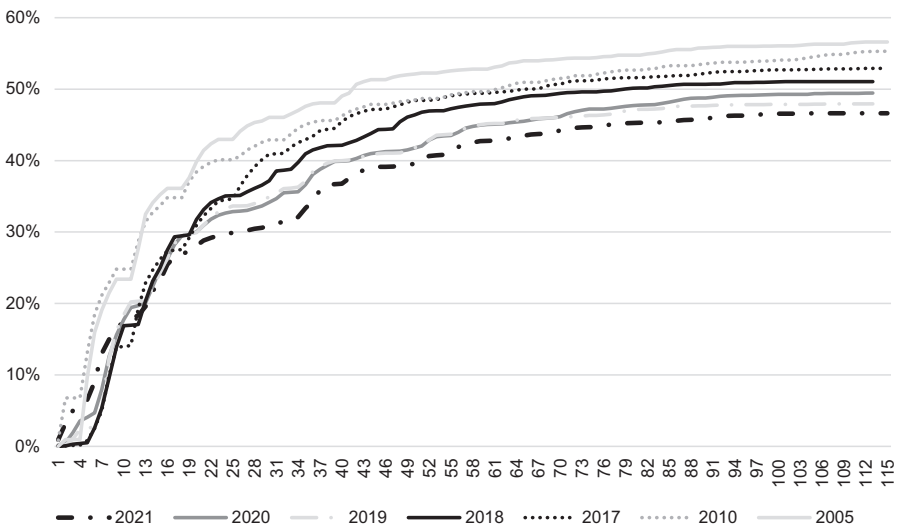
Webbenkäter

Sedan 2012 används en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det innebär att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma undersökning. Respondenterna har sedan 10 år haft möjlighet att även fylla i enkäten på webben. Den digitala versionen av formulären programmerades och administrerades av undersökningsföretaget.

Totalt var det 5 198 personer, motsvarande 21 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten på webben 2021. Av samtliga svarande 2021 var det 45 procent som besvarade enkäten digitalt, jämfört med 32 procent 2020. En förklaring till den stora ökningen av webbsvar från 2020 till 2021 var att hälften av urvalet inte fick en pappersenkät förrän vid det andra utskicket och tidigt under fältperioden därför enbart kunde svara på webben.⁷

Andelen av de digitala svaren som kom från en dator var 43 procent, 56 procent från en mobiltelefon och resterande 1 procent från en surfplatta. Dessa olika enheter kan i sin tur ha olika skärmstorlek, något som är centralt för upplevelsen av frågeformulären. Bland respondenter som svarade på webben återfinns ett något högre svarsbortfall hos dem som svarar på mobilen jämfört med dem som svarar på datorn. I övrigt syns inga andra skillnader i datakvalitet som kan härledas till skärmstorlek.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2005–2021 (kumulativ procent av bruttourvalet)

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2021 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2021.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att svara på en SOM-undersökning gör det redan under de första veckorna (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten nått ut i förhållande till helgens postfria dagar. Längre in i fältarbetet kan skillnader i inflöde huvudsakligen förklaras av små skillnader i fältplanens upplägg. Vid fältdag 30 hade 35 procent av bruttourvalet svarat på enkäten och 85 procent av de slutgiltiga svaren kom in före 1 november 2021.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via webben gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper, vilket delvis förklaras av att de SMS-påminnelser som skickas ut med direkt länk till svar via webb görs senare under undersökningsperioden.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 24 500 personer (bruttourvalet) var det totalt 11 423 personer som besvarade och skickade in formuläret antingen digitalt eller på papper. Från bruttourvalet avförs det så kallade naturliga bortfallet, vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på undersökningen, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 837 personer, motsvarande 3,4 procent, har räknats som naturligt bortfall i 2021 års undersökning. Nettosvarsfrekvensen varierade i de sex olika formulären mellan 48 och 49 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noterats som naturligt bortfall redovisas i tabell 3. I 2021 års SOM-undersökning noteras en nedgång i svarsfrekvens med tre procentenheter från året innan.

Informationen om det ovan beskrivna svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen, via bortfallsenkät i SMS samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2021 totalt och per formulär

	Totalt	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6	Formulär 7
Bruttourval	24 500	3 500	3 500	3 500	3 500	3 500	3 500	3 500
Naturligt bortfall	837	152	163	137	134	142	170	148
Nettourval	23 663	3 373	3 398	3 374	3 372	3 360	3 400	3 386
Antal vägrare/ Ej anträffade	12 240	1 730	1 712	1 718	1 717	1 748	1 708	1 698
Antal svarande	11 423	1 618	1 625	1 645	1 649	1 610	1 622	1 654
Svarsfrekvens Brutto	47%	46%	46%	47%	47%	46%	46%	47%
Svarsfrekvens Netto	48%	48%	48%	49%	49%	48%	48%	49%

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, fysiskt/mentalt oförmögen att svara; avliden; ej svensktalande/språksvårigheter. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR2) (AAPOR, 2015).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar har betydelse för tolkningen av resultaten från undersökningen. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

I tabell 4 framgår det hur svarsbenägenheten i SOM-undersökningen varierar beroende på kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 52 procent av kvinnorna och 45 procent av männen svarade på den nationella SOM-undersökningen 2021. Denna könsskillnad är relativt konstant över tid då den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan år 2000 är 5 procentenheter, att jämföra med 7 procentenheters differens i SOM-undersökningen 2021. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens i de sju olika formulärens varierar mellan fyra och tio procentenheter.

Representativiteten i olika åldersgrupper medför en stor utmaning. De äldre åldersgrupperna svarar i lika stor omfattning nu som de gjorde i början av 2000-talet medan de yngre åldersgruppernas svarsfrekvens är i avtagande. Införandet av

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna, 2003–2021 (procent)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
Samtliga	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	51	55	53	49	51	48	48	48	49	49	48	48	49
<i>Kön</i>																										
Kvinnor	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	58	55	51	54	52	52	53	53	51	50	50	51
Män	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	52	51	47	48	45	44	43	45	47	46	45	47
<i>Ålder</i>																										
15–19 år ¹	60	55	56	49	53	46																				
16–19 år						48	50	46	42	39	38	37	36	36	46	43	40	40	34	31	36	37	30	40	29	34
20–24 år	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	35	36	33	34	29	27	27	32	28	22	35	32
25–29 år	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	39	37	32	36	30	22	35	27	33	30	32	30
30–39 år	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	46	45	39	41	36	37	34	33	35	37	37	36
40–49 år	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	47	47	52	48	42	47	44	44	44	45	47	42	42	44	43
50–59 år	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	57	54	52	52	52	55	50	54	54	52	50	50
60–69 år	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	69	67	65	65	64	64	61	63	71	63	60	66
70–79 år	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	78	74	72	73	70	69	71	72	71	69	69	71
80–85 år	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	70	72	65	64	66	59	68	69	62	73	66	66
<i>Region</i>																										
Stockholm	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	51	50	47	49	46	47	47	47	48	43	45	49
Östra Mellansverige	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	57	53	50	51	49	49	48	50	47	48	50	52
Småland och öarna	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	58	56	51	50	50	52	48	53	53	51	49	48
Sydsverige	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	53	53	47	51	46	43	43	45	48	47	46	47
Västsverige	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	58	55	50	53	49	49	49	50	49	49	51	48
Norra Mellansverige	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	56	52	50	51	49	50	50	51	48	51	45	47
Mellersta Norrland	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	58	57	52	53	51	44	56	51	59	53	45	51
Övre Norrland	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	58	56	54	53	51	53	50	46	53	56	48	51

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst Navet. 15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. *Endast formulär 1–4.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2003–2021.

incitament i 2017 års undersökningar var ett försök att hantera denna problematik, då trisslotter visat sig vara en mer effektiv belöning i de yngre åldersgrupperna än i de äldre (Arkheide, Oscarsson & Vernersdotter, 2017).

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämfört utfallet i den viktade och den oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) har visat att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om exempelvis nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representativitet i svarsunderlaget. De övertid dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i vissa typer av frågor där det finns stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2021 besvarades av 11 423 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 48 procent. Trots att 52 procent inte svarade på enkäten är den demografiska representativiteten bland respondenterna god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångsätt och metod för att optimera datakvaliteten och dess påverkan på analysmöjligheter.

Noter

- ¹ Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se 2021 års metodrapport, Falk, Sandelin & Weissenbilder (2022).
- ² Samtidigt som den nationella SOM-undersökningen genomfördes även den västsvenska SOM-undersökningen och SOM-undersökningen i Göteborg.
- ³ SOM-undersökningarna 2021 kodades av Freja Wessman, Tryggve Pederby och Hilma Lindskog.
- ⁴ www.gu.se/som-institutet/som-undersokningarna
- ⁵ Hälften av urvalet följde traditionell fältplan och insatser för SOM-undersökningarna. Den andra hälften fick enbart möjlighet att svara på internet vid första utskicket och sedan en pappersenkät från andra utskicket. Syftet med experimentet var att utvärdera effekten av att avvakta med möjligheten att svara på undersökningen på papper (push-to-web). En utförligare beskrivning av experimentet kommer att finnas tillgängligt framöver i Martinsson, Lundmark & Sandelin (Kommande).
- ⁶ Institutet för Kvalitetsindikatorer – Indikator anlätades för första gången 2017.
- ⁷ För mer information om detta experiment, se Falk, Sandelin & Weissenbilder (2022).

Referenser

- AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research* 8:e edition.
- Arkhede, Sofia (2018). Effects of telephone reminders on survey response rates in the SOM-surveys. LORE methodological note 2018:1, Göteborgs universitet.
- Arkhede, Sofia, Oscarsson, Henrik & Frida Vernersdotter (2017). Incentivizing the SOM-surveys: Estimating the effects on questionnaire response rates. LORE methodological note 2017:1, Göteborgs universitet.
- Falk, Elisabeth, Sandelin, Frida & Marcus Weissenbilder (2022). *Den nationella SOM-undersökningen 2021 – En metodrapport*. SOM-rapport nr 2022:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Falk, Elisabeth (2020). Den nationella SOM-undersökningen 2019. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Markstedt, Elias (2014). Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986–2013. Rapport 2012:30 v2. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan, Lundmark, Sebastian & Frida Sandelin (Kommande). Effects of pre-notification and push to web in the SOM-surveys.
- Nilsson, Åsa (2007). Den nationella SOM-undersökningen 2006. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Felix Andersson, pol master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han är särskilt intresserad av frågor som rör politisk representation, politisk responsivitet och svensk politisk historia.
Kontakt: felix.andersson@gu.se

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieanvändning, förtroende för medier och andra samhällsinstitutioner, nyhetsjournalistik samt villkoren för journalistiskt arbete.
Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

Rikard Bengtsson, docent i statsvetenskap vid Lunds universitet. Hans forskning handlar om civilt försvar, europeisk säkerhets- och försvarspolitik och global politisk ekonomi.
Kontakt: rikard.bengtsson@svet.lu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.
Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.
Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Douglas Brommesson, professor, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för statsvetenskap, Linnéuniversitetet. Hans forskningsintressen innefattar bland annat utrikes- och säkerhetspolitik, samt försvarspolitik, inklusive civil krisberedskap och civilt försvar. Kontakt: douglas.brommesson@lnu.se

Anders Carlander, forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Med en bakgrund inom ekonomi och psykologi handlar mycket av hans forskning om hur olika människor hanterar risk och osäkerhet och hur det relaterar till hälsa.
Kontakt: anders.carlander@gu.se

Tobias Carlsson, fil mag i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Han intresserar sig för frågor om bibliotekssystem, digitala tjänster på bibliotek och har tio års erfarenhet som IT-bibliotekarie.

Kontakt: tobias.carlsson@hb.se

Anna Cederholm Lager, pol kand. Praktikant vid Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet våren 2022. Hon är särskilt intresserad av frågor som rör politiskt beteende och politiskt deltagande.

Kontakt: anna.cederholm.lager@gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt dekan för humanistisk fakultet. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.

Kontakt: marie.demker@gu.se

Göran Duus-Otterström är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och forskare vid Institutet för framtidsstudier. Hans forskning rör politisk teori, i synnerhet frågor om klimatpolitik och klimaträttvisa.

Kontakt: goran.duus-otterstrom@pol.gu.se

Elisabeth Falk, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hon är särskilt intresserad av väljarbeteende och medborgares förtroende för olika samhällsinstitutioner och aktörer.

Kontakt: elisabeth.falk@gu.se

David Gunnarsson Lorentzen, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. I sin forskning är han intresserad av att utveckla metoder för analys av kommunikationsmönster och trender inom sociala medier, samt forskningsdata, dataanalys och data mining.

Kontakt: david.gunnarsson_lorentzen@hb.se

Sören Holmberg, seniorprofessor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhälleliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: soeren.holmberg@pol.gu.se

Sverker C. Jagers, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och förestandare för CeCAR (Center for Collective Action Research) vid samma lärosäte. Hans forskning är framförallt inriktad på survey- och experimentbaserade studier

av miljöopinion och förklaringar till miljöbeteende samt länderjämförande miljöstudier över tid.

Kontakt: sverker.jagers@pol.gu.se

Erik Jönsson, verksam som biträdande forskare vid Centre for Collective Action Research (CeCAR) och Valforskningsprogrammet vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Arbetar inom forskningsprojektet ”Den svenska miljö-, energi- och klimatopinionen” (MEK). Han är speciellt intresserad av forskning om miljö- och klimatopinion.

Kontakt: erik.jonsson@gu.se

David Karlsson, professor i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikernas attityder och praktik.

Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Richard Karlsson, Data Manager vid svenska Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintresse handlar om politiska skiljelinjer samt ideologiers betydelse för väljarna.

Kontakt: richard.karlsson@gu.se

Zhanna Kravchenko, docent i sociologi, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola. Hennes forskning inriktar sig bland annat på ojämlikhet och välfärdsstat, vuxenblivande och utbildningsreformer, samt resursmobilisering för civilsamhället.

Kontakt: zhanna.kravchenko@sh.se

Fredrika Lagergren Wahlin, fil dr i statsvetenskap, är rektorsråd för särskilda samverkansfrågor vid Göteborgs universitet och universitetslektor vid institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på politisk teori med särskild inriktning mot skola och utbildning.

Kontakt: fredrika.lagergren@gu.se

Nazita Lajevardi är assistant professor vid Michigan State University. Hon analyserar hur den offentliga opinionen och individers politiska beteende kan förstås i ljuset av religiös och etnisk identitet.

Kontakt: nazita@msu.edu

Sverker Lindblad är professor emeritus i pedagogik vid Göteborgs universitet. Han arbetar med forskning om kunskapsorganisering och kunskapspolitik och med internationella komparativa studier, samt är särskilt intresserad av forskning om lärarutbildning.

Kontakt: sverker.lindblad@ped.gu.se

Hilma Lindskog, doktorand och verksam som biträdande forskare vid Valforskningsprogrammet vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon är speciellt intresserad av forskning om politisk socialisering och utbildning. Kontakt: hilma.lindskog@gu.se

Johan Martinsson är föreståndare för SOM-institutet och docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende, människors åsikter om miljöpolitik samt surveymetodologi. Kontakt: johan.martinsson@pol.gu.se

Simon Matti är professor i statsvetenskap vid Luleå tekniska universitet samt seniorforsknare vid Centre for Collective Action Research (CeCar), Göteborgs universitet. Hans forskning fokuserar i huvudsak på miljö- och klimatopinion, jämförande miljöpolitik samt policyacceptans. Kontakt: simon.matti@ltu.se

Moa Mårtensson är forskare i statsvetenskap vid Uppsala universitet med fokus på frågor som rör europeisk integration, politisk opposition, politisk jämlikhet, välfärd och migration. Kontakt: moa.martensson@statsvet.uu.se

Per Oleskog Tryggvason, fil dr i journalistik, medier och kommunikation verksam vid Valforskningsprogrammet och Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hans forskning inriktar sig bland annat på väljarbeteende, opinionsbildning, politisk kommunikation samt nyhetsmediernas roll i demokratin. Kontakt: per.oleskog.tryggvason@gu.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på val, demokrati, väljarbeteende och opinionsbildning. Han är forskningsledare vid det svenska Valforskningsprogrammet. Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Thomas Persson är docent i statskunskap vid Uppsala universitet. Han forskar om demokrati, politisk opposition, krishantering och europeisk integration. Kontakt: thomas.persson@statsvet.uu.se

Jenny von Platten, doktorand vid Lunds Universitet och RISE Research Institutes of Sweden, bedriver sin forskning i korsningen mellan energiomställning, boende och rättviseperspektiv. Hon arbetar framförallt kvantitativt och berör områden som energifattigdom och fördelning av kostnader och bördor för omställning. Kontakt: jenny.von.platten@ri.se

John Magnus Roos är doktor i psykologi och civilekonom från Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Han är forskare vid Göteborgs universitet och lektor i Socialpsykologi vid Högskolan i Skövde. Förutom färganalyser så forskar han om konsumtion, personlighet, beteendeförändring och välbefinnande.

Kontakt: magnus.roos@cfk.gu.se

Bo Rothstein, innehade August Röhss professur i statsvetenskap vid Göteborgs universitet 1994-2021. Han är en av grundarna av The Quality of Government Institute at University of Gothenburg. Han har tidigare varit professor vid University of Oxford och vid Harvard University.

Kontakt: bo.rothstein@pol.gu.se

Björn Rönnerstrand, fil dr, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om styrning för kollektivt agerande i relation till storskaliga samhällsproblem, med särskild fokus på tillämpning inom miljö- och folkhälsoområdet.

Kontakt: bjorn.ronnerstrand@som.gu.se

Katarina Samuelsson, fil dr i pedagogiskt arbete, är verksam som lärare och forskare vid institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen inriktar sig mot förutsättningar för lärares arbete och lärarutbildning.

Kontakt: katarina.samuelsson@ped.gu.se

Maria Solevid, docent, är verksam som lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar om politiskt beteende med särskilt fokus på politiskt deltagande, väljarbeteende, demokratiattityder och lokal opinion.

Kontakt: maria.solevid@pol.gu.se

Jesper Strömbäck är professor i journalistik och politisk kommunikation vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hans forskning handlar bland annat om förändringarna av medielandskapen och hur de påverkar såväl utbudet av politiska nyheter som människors medieanvändning, opinionsbildningen och mediernas effekter.

Kontakt: jesper.stromback@jmg.gu.se

Jonas Söderholm, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som forskare och lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Han forskar om folkbibliotek och sakkbibliotek, med utgångspunkt i bibliotekens roll i samhället.

Kontakt: jonas.soderholm@hb.se

Adrienne Sörbom, professor i sociologi vid Södertörns högskola. Hon forskar om politik i olika former: tankesmedjor, rörelser, privat diplomati och transnationell politisk organisering. Hon har också ett stort intresse för resursers betydelse i frågor som rör makt och inflytande.

Kontakt: adrienne.sorbom@sh.se

Elisa Tattersall Wallin, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hennes forskningsintressen berör läspraktiker och informationspraktiker inom digitala kulturer, framför allt med fokus på ljudböcker, plattformar, appar och streamingtjänster.

Kontakt: elisa.tattersall_wallin@hb.se

Oskar Thelin, pol kand. Praktikant vid Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet våren 2022 och påbörjar masterprogrammet i statsvetenskap på samma institution till hösten. Han är intresserad av kvantitativ metod, hantering och databehandling inom statsvetenskap och framförallt bryggan mellan empiri och teori.

Kontakt: oskar.thelin@gu.se

Nora Theorin, fil dr i journalistik, medier och kommunikation, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är i huvudsak inriktad på opinionsbildning, medieeffekter och migration.

Kontakt: nora.theorin@gu.se

Kåre Vernby är docent i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Hans forskning är främst inriktad på jämförande politik och politiskt beteende, och särskilt på frågor som rör politisk representation och väljarbeteende.

Kontakt: kare.vernby@statsvet.su.se

Helena Wallström, fil dr i pedagogiskt arbete, är verksam som lärare och forskare vid institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen inriktar sig mot lärares arbete och professionella utveckling.

Kontakt: helena.wallstrom@gu.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning vid Göteborgs universitet och knuten till SOM-institutet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalisthistoria och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Marcus Weissenbilder, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen rör EU-frågor och politisk ekonomi.

Kontakt: marcus.weissenbilder@gu.se

Magnus Wennerhag, professor i sociologi vid Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola. Hans forskning är inriktad på politiskt deltagande, politiska protester och sociala rörelser.

Kontakt: magnus.wennerhag@sh.se

Sten Widmalm är professor i statskunskap vid Uppsala universitet, och han forskar om demokrati, politiska konflikter och politisk tolerans i jämförande perspektiv.

Kontakt: sten.widmalm@statsvet.uu.se

Klara Wärnlöf Bové, fil master, är verksam som undersökningsledare vid SOM-institutet.

Kontakt: klara.bove@som.gu.se

Karl Ydén, fil dr, Centrum för Studier av Militär och Samhälle, studerar militär professionalisering, ledning i komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien.

Kontakt: karl.yden@gmail.com

Malin Ögland, fil mag, är verksam som forskare och lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. I sin forskning är hon intresserad av folkbibliotekets roll i lokalsamhället.

Kontakt: malin.ogland@hb.se

Patrik Öhberg, docent i statsvetenskap och verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om politisk representation, jämställdhet och förvaltningspolitik.

Kontakt: patrik.ohberg@som.gu.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Årtiotal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsvrige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5
16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E
28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE
30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE
41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE

42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratien
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratien*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE
44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE

55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskalet
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfärd & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE
62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE
63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE
64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE
65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65--SE

66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrum
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66--SE
67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67--SE
68. Bergström, Annika & Harring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-3. ISRN: GU-STJM--68--SE
69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69--SE
70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70--SE
71. Andersson, Ulrika & Bergström, Annika (red)
En brokig gemenskap
Göteborg, 2017. 192 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-40-3. ISRN: GU-STJM--71--SE
72. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red)
Sprickor i fasaden
Göteborg, 2018. 432 sidor. Pris: 320 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-42-7. ISRN: GU-STJM--72--SE
73. Carlander, Anders & Rönnerstrand, Björn (red)
Hemma Väst
Göteborg, 2018. 170 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-43-4. ISRN: GU-STJM--73--SE
74. Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (red)
Storm och stilje
Göteborg, 2019. 512 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-44-1. ISRN: GU-STJM--74--SE
75. Carlander, Anders, Öhberg, Patrik & Mellander, Elias (red)
Ingen kommer undan kulturen
Göteborg, 2019. 250 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-45-X. ISRN: GU-STJM--75--SE
76. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red)
Regntunga skyar
Göteborg, 2020. 488 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-47-2. ISRN: GU-STJM--76--SE

77. Carlander, Anders & Andersson, Ulrika (red)
Digitala är vi allihopa?
Göteborg, 2020. 144 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-48-9. ISRN: GU-STJM--77--SE
78. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Öhberg, Patrik (red)
Ingen anledning till oro (?)
Göteborg, 2021. 472 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-49-6. ISRN: GU-STJM--78--SE
79. Rönnerstrand, Björn, Solevid, Maria & Oscarsson, Henrik (red)
Hög tid för Göteborg
Göteborg, 2021. 240 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-50-2. ISRN: GU-STJM--79--SE
80. Carlander, Anders & Johannesson, Elias (red)
Alltid måndag?
Göteborg, 2021. 131 sidor. Pris: 230 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-51-9. ISRN: GU-STJM--80--SE
81. Andersson, Ulrika, Oscarsson, Henrik, Rönnerstrand, Björn & Theorin, Nora (red)
Du sköra nya värld
Göteborg, 2022. 580 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-52-6. ISRN: GU-STJM--81--SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.gu.se/som-institutet
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på info@som.gu.se
eller på SOM-institutets webbplats.

Det är en skör tid vi lever i. De senaste åren har på olika sätt präglats av osäkerhet och turbulens. Först ställdes världen inför en pandemi som påverkade stora delar av samhället och relationen människor och nationer emellan. För ett ögonblick minskade världens koldioxidutsläpp när den industriella produktionen gick ner och bilarna stod kvar hemma. Ögonblicket passerade snabbt. År 2021 blev det femte varmaste under de senaste hundra åren.

Det säkerhetspolitiska tonläget höjdes, med en ökad hotbild mot länder i Europa. Nationellt fortsatte det dödliga skjutvapenvåldet. Ånyo fick samhället se unga inom nätverksgrupperingar skadas svårt eller mista livet, medan politiker debatterade skärpta straff, kronvittnen och anonyma vittnen. I bruset har ibland också hörts förslag om förebyggande arbete i form av skolsatsningar.

Händelseutvecklingen inom och utanför landets gränser tydliggör hur sårbar människan och jorden är. Samtidigt visar den hur människan själv bidrar till att såra både medmänniskor och den jord där hon lever.

Du sköra nya värld är den 81:a forskarantologin från SOM-institutet. Med utgångspunkt i 2021 års nationella SOM-undersökning – den 36:e i ordningen – analyserar ett femtiotal forskare från olika discipliner vid universitet och högskolor i Sverige de senaste årens samhällsutveckling. Bokens innehåll berör på många sätt den skörhet som präglar det svenska samhället när det gäller (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET